

חוקות הארץ / הלכות כלאים
בתוספת הלכות ביאורים חידושים ומקורות

חוקות הארץ

הלכות כלאים לרמב"ם

פרקים ה-י

ועליהן ביאורים וחידושים מאת הראי"ה קוק

בתוספת: הלכות, עיונים, ומראי מקומות

שנכתבו ונערכו

ע"י צוות מכון התורה והארץ

תמוז תשע"ג

עורך: יעקב אפשטיין

**בהוצאת מכון התורה והארץ
כפר דרום – אשקלון**

טל' 08-6847325, פקס' 08-6847055

אינטרנט

www.toraland.org.il

דוא"ל

machon@toraland.org.il

יוצא לאור בסיוע משרד התרבות והספורט – מינהל התרבות

©

כל הזכויות שמורות

ISSN O793 D - 4262

סדר ועימוד

א"א 054-6671877, 054-6672712

דפוס העיר העתיקה – ירושלים

תוכן הספר

ו	הנחיות למעיין
ז	ברכות והקדמה
323	תוכן מפורט של פרקים ה-י
342	רשימת המשתתפים בספר
343	הלכות כלאים פרקים ה-י
795	נספח: איסור כלאים בלבישה והעלאה
798	רשימת הספרים המופיעים בהערות

הנחיות למעיין

- א. הלכות כלאים לרמב"ם שהובאו בספר הובאו באות וילנה מודגשת. מעל ההלכה צויין שמקורה מהרמב"ם. מובאות מהרמב"ם בתוך ההלכות השונות אף הן באות וילנה בהוספת כותרת צד – רמב"ם, נוסח הרמב"ם הוא לפי מהדורת שבתי פרנקל.
- ב. הלכות כלאים של הראי"ה קוק וחיידושיו הן באות פרנק-ריל מודגשת. בפיסקה הראשונה מתוך מספר פסקאות של הראי"ה קוק ישנה כותרת צד – ראי"ה.
- ג. הוספות צוות מכון התורה והארץ הן באות נרקיסים, הכותרות מודגשות, וההלכות וההערות אינן מודגשות.
- ד. מספרי ההערות בכל הלכה מתחילים מחדש.
- ה. הרצי"ה קוק כתב ציוני מקורות קצרים להלכות עפ"י סדר הא-ב, ציוני מקורות אלו הוכנסו בתוך ההערות של מכון התורה והארץ ללא שינוי באותיות פרנק-ריל מודגשות.
- ו. בתוך הספר הפניות ממקום למקום עפ"י הפרק וההלכה. עפ"י חלוקת המשנה של אות ומספר הערה.
- ז. לכרך זה צורפו הברכות וההקדמה מהכרך הקודם במספור נפרד מגוף הכרך.
- ח. המספור להלכות בכרך זה ממשיך מהכרך הקודם.

ברכת הגר"א שפירא זצ"ל, ראש ישיבת מרכז הרב לחלק הראשון

הרב אברהם שפירא

[הרב הראשי לישראל]
ראש ישיבת מרכז הרב

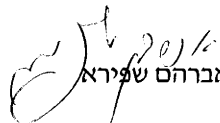
בס"ד

טבת תשס"ו

מכתב ברכה

הובאו לפני גליונות מהספר הנכבד "חקות הארץ", הסובב והולך בשיטות הפוסקים בהלכות כלאים, דבר דבור על אופניו, בשפה ברורה, דבר נאה ומתקבל, מפרי עמלם של ת"ח מובהקים חברי מכון "התורה והארץ" אשר בדרומה של ארצינו ה"ק, אשר פירותיהן מעידין עליהן ואינם צריכים לקולי" (עי' ב"ר ט"ז). וכבר אמרו חז"ל תורתני שלמדתי באף - עמדה לי, וחיבור זה אשר לפנינו נכתב גם בעת מצוקה בעת הנף יד על גוש קטיף, אמונה זה סדר זרעים, שמאמין בחי עולמים וזורע. ובחיבור זה זכינו להו"ל גם ביאורים של מרן הראי"ה זצוק"ל, על סדר הרמב"ם הלי כלאים [ואף החל לכתוב ספר הלכות כלאים כמתכונת חיבורו הגדול בהלי שביעית], והוא מצורף לקודש בחיבור זה, אשר פותח צוהר לכל העוסקים במצוות התלויות הארץ. ואשרי כל העוסקים בהליכות עולם, לזכות את הרבים, בירורי הלכות הנצרכות בארצינו הק', ובעז"ה יזכו לברך על המוגמר בכרך זה ובחיבורים נוספים, אשר יזרעו וישרישו יתדות בבית ישראל לשם לתהילה ולתפארת. ויבורכו מן שמיא רבני מכון "התורה והארץ" אשר בנו בית זה לתפארת, ובנוסף אליהם בני היקר הרח"ג רבי בן ציון שליט"א שמסר לידי מכון "התורה והארץ" את בירורי הראי"ה על הלי כלאים, טוב עין הוא יבורך, ונתבשר כולנו בבשורות טובות לנו ולכל ישראל.

הכו"ח לכבוד התורה ולומדיה.

הרב אברהם שפירא

ברכת הרה"ג הרב יעקב אריאל שליט"א

נשיא מכון התורה והארץ ורב העיר רמת-גן

כמעשהו בשבת כך מעשהו בחול. לאחר הוצאת "שבת הארץ" השלם הגיעה שעתן של הלכות כלאים. אף כאן המסד הוא חיבורו של מרן הרב קוק זצ"ל, והטפחות הן תוספת מורחבת של חבר תלמידי חכמים, ובראשם הרב יהודה עמיחי שליט"א ממכון התורה והארץ, שעמלו שנים כדי להוציא לאור דבר מתוקן מתחת ידם.

מרן הרב קוק יצר כאן ובשבת הארץ סגנון הלכתי חדש, שהפך להיות נפוץ ומקובל מאוד בעולם התורה בדורנו, לכנס על כל הלכה את כל הנאמר עליה, כולל פסיקות מעשיות שנידונו כתוצאה משאלות חדשות העולות על הפרק. התורה היא עץ חיים ההולך וגדל בכל עת ובכל שעה, מצמיח עלים ופרחים ונותן פריו בעתו להורות לעם את הדרך ילכו בה ואת המעשה אשר יעשון. וכדי לאפשר לכל מי שרוצה לשבת בצילו של העץ ולאכול פרותיו המתוקים יש צורך לטפח את העץ ולאפשר לו לגדול ולשלוח ענפים לכל עבר. ועל כך נאמר וחיי עולם נטע בתוכנו.

לברכה מיוחדת ראויה הספרות העוסקת במצוות התלויות בארץ. מעצם טבען נטועות הן באדמת ארץ ישראל. אחת החמורות שבהן הן הלכות כלאים. ההלכות קשות ועמוקות מצד עצמן וקיומן הלכה למעשה קשה שבעתיים. החקלאי, ובפרט זה המודרני, עומד מול מצבים מסובכים שעליו להתמודד אתם. העצות המקצועיות שהמומחים לחקלאות מייעצים פעמים רבות נוגדות את ההלכה. הדבר מורגש בעיקר בהרכבות כלאים. יש צורך לתת לחקלאי מענה הולם שבו תישמר ההלכה במילואה ועם זאת תאופשר חקלאות מתקדמת ורנטבילית המפרנסת את בעליה בכבוד. ספר זה מציע בפני הלומד את כל השיטות ומאפשר לו לברר את ההלכה מכל צדדיה ולבסוף להגיע למסקנה מעשית בכל מקרה ומקרה עפ"י תנאיו המיוחדים.

נתקיים לדאבונו במבני כפר דרום יב"א – ערו ערו עד היסוד בה, אולם דברי התורה שנלמדו במכון כולל אלו שבחיבור זה הועברו למקומו

החדש של המכון ונכתבו בספר. מצילין ספר תורה מפני הדליקה. ישיב ה' שבות עמו בקרוב.

המכון תיפקד בשנים האחרונות במצב מיוחד שניתן לראות בו מעין "כלאים" שבו שני מצבים סותרים זה את זה. עיסוק בתורה בכלל, ובהלכות חמורות אלו בפרט, מצד אחד, ואש תופת של שנאה וקטל מאידך. ואש באש לא פגעה. אש התורה לא זו בלבד שלא כבתה, אלא אדרבה הרוח ליבתה את האש.

על הכתוב "סמכוני באשישות" דורשים חז"ל שתי אישות הן אש שחורה ואש לבנה. שתי בחינות הן באש, אש מכלה, שורפת ומחשיכה ואש מאירה ומחממת. אש שנאה וחורבן ואש מתיכה ומלכדת. לכאורה שני מיני אש הם והן בחינת כלאים זו בזו. אולם היא הנותנת. אש התורה מתחזקת דווקא כאשר האש המחריבה ההורסת מתגברת. מעין תשובת המשקל.

השימוש הנרחב בהרכבת כלאים נובע מהצורך לשלב את כוחה של כנה חזקה ופראית עם רוכב תרבותי ומעודן. המכון שוקד על דרכים כשרות לפיהן ההרכבה תיעשה מין במינו כי עצם הרעיון של שילוב כוחות ניגודיים לא רק שאינו פסול, אדרבה כך ראוי שייעשה בתנאי שייעשה כהלכה. גם במישור החברתי יש צורך בשילוב כוחות: לרתום את כוחות ההרס והחורבן לשאיפת הבניין והיצירה אולם כל זאת בדרכה של תורה. ולכך התכוון הנביא יחזקאל (פרק לז):

כֹּה אָמַר אֱ-דֹנִי א-לֵהִים הִנֵּה אָנִי לִקַּח אֶת עֵץ יוֹסֵף אֲשֶׁר בְּיַד אֲפְרַיִם וְשִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל חֲבָרְיוֹ וְנָתַתִּי אוֹתָם עָלָיו אֶת עֵץ יְהוּדָה וְעֲשִׂיתֶם לְעֵץ אֶחָד וְהָיוּ אֶחָד בְּיָדִי... כֹּה אָמַר אֱ-דֹנִי א-לֵהִים הִנֵּה אָנִי לִקַּח אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִבְּיַן הַגּוֹיִם אֲשֶׁר הִלְכוּ שָׁם וְקִבַּצְתִּי אוֹתָם מִסְּבִיב וְהִבֵּאתִי אוֹתָם אֶל אֲדָמְתָם. וְעֲשִׂיתִי אוֹתָם לְגוֹי אֶחָד בְּאֶרֶץ בְּהָרֵי יִשְׂרָאֵל וּמִלֶּךְ אֶחָד יִהְיֶה לְכֻלָּם לְמֶלֶךְ וְלֹא יִהְיוּ עוֹד לְשְׁנֵי גוֹיִם וְלֹא יִחְצוּ עוֹד לְשֵׁתִי מִמְּלָכוֹת עוֹד... וְכִרְתִּי לָהֶם בְּרִית שְׁלוֹם בְּרִית עוֹלָם יִהְיֶה אוֹתָם וְנָתַתִּים וְהִרְבִּיתִי אוֹתָם וְנָתַתִּי אֶת מִקְדָּשִׁי בְּתוֹכָם לְעוֹלָם.

הרב יעקב אריאל

רמת גן עש"ק ויגש תשס"ו

הקדמת מכון התורה והארץ

בס"ד טבת תשס"ו

רבי יהושע דסכנן בשם ר' לוי אמר ארבעה דברים יצר הרע משיב עליהם וכתוב בהן חוקה, ואלו הן: אשת אה, וכלאים, שעיר המשתלח, ופרה אדומה.

(תנחומא חוקת סי' ז)

בגיל וברעדה אנו מגישים היום לעם ישראל ולארץ ישראל את הספר "חוקות הארץ" ומברכים ברכת "שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה". "מכון התורה והארץ" קיבל לפני מספר שנים מידי מו"ר ראש ישיבת "מרכז הרב" הרה"ג אברהם אלקנה שפירא שליט"א את כתב היד של מרן הראי"ה קוק זצ"ל על חמשת הפרקים הראשונים של הלכות כלאים לרמב"ם. כתב היד שהתקבל היה במתכונת כתב היד של "שבת הארץ" שבו הביא הרב זצ"ל את עיקרי שיטות הראשונים, לא כספר פסיקת הלכות אלא הגשת החומר לפני חכמים, למען ידעו את הדרך אשר ילכו בה. בכתבים אלו של הגראי"ה קוק זצ"ל יש המשכיות לספר פאת השלחן שעיטר את דברי הרמב"ם בשיטות נוספות המסבירות או חולקות. ספר "שבת הארץ" הורחב על ידי מרן הראי"ה קוק ולאחר פטירתו על ידי מו"ר הרב צבי יהודה קוק זצ"ל, ואילו הקובץ על הלכות כלאים לא נמצא לו גואל. מכון התורה והארץ קיבל על עצמו את המשימה לטפל בקובץ להרחיבו ולהוסיף עליו עוד שיטות ראשונים ובאורי אחרונים על פי סדר הרמב"ם. בכך ניתן ללומדי התורה אפשרות להכיר את הדעות השונות בהלכות כלאים. ספר זה שאנו מגישים היום כולל בתוכו את ארבעת הפרקים הראשונים מהלכות כלאים לרמב"ם שעיקרם הלכות כלאי זרעים, ואי"ה גם חלקו השני (פרקים ה-ח) העוסק בייחוד בכלאי הכרם יצא בקרוב לאור. קראנו לתוספות שהוספנו בשם "חוקות הארץ" שהרי הקב"ה קרא לכלאים – חוקה – "את חקותי תשמרו, בהמתך לא תרביע כלאים".

חוקות הארץ

מו"ר ראש הישיבה שליט"א זיכה אותנו ג"כ במחברת חידושים מדברי הרב קוק זצ"ל, המחברת הזאת היא רק על פרקים א ו-ב ואיננה שלמה. כמו כן אין המחברת בכת"ק של הרב קוק זצ"ל אלא העתקה של אחד מתלמידיו. על כן היו מקומות שהדברים לא הגיעו שלמים ומבוארים, והיה צריך להשמיט חלק מהחידושים. יש לציין שחלק גדול מחידושי הרב קוק זצ"ל נמצאים לאחר מכן בתשובותיו ההלכתיות במשפט כהן. בכתובה ועריכת הספר עסקו רבני מכון התורה והארץ מספר שנים, בלימוד, ליבון וברורי הלכה במצוות כלאים, מלבד העיסוקים הרבים בכל המצוות התלויות בארץ יישומם והסברתם. יעמדו על הברכה כל המסייעים ומחזקים במלאכת קודש זו. ברכה מיוחדת לנושאים בעול החזקת התורה והפצתה הלא המה ה"ה אליעזר ברט ועמי גיאת, ישלם ד' שכרם ותהא משכורתם שלמה מאת בורא כל.

* * *

בכלאי זרעים, מלבד איסור "שדך לא תזרע כלאים" הוסיפו חז"ל ואמרו שהזרע כלאים בארץ ישראל עובר גם משום "לא תסיג גבול רעך אשר גבלו ראשונים", שמירת הגבולות היא בייחוד בארץ ישראל. הקב"ה נתן את ארץ ישראל לעמו, ועמד ונתן לכל שבט ולכל אדם ואדם את שטחי אדמתו המיוחדים. מצות כלאי זרעים היא מהמצוות התלויות בארץ אבל יש בה גם את הסידור הפנימי בתוך נחלת ארץ ישראל. מכון התורה והארץ היה כעשרים שנה בגוש קטיף. לפני כעשור שנים הוקם בית הקבע של מכון התורה והארץ בכפר דרום. המכון כלל את מחלקת המחקר התורני, מדרשה, וצוות אגרונומי-מדעי. ליד המכון היה גן המצוות ללימוד מצוות התלויות בארץ בפועל, לעי"נ הרב שמעון בירן הי"ד, שנרצח בשערי המכון. בתוך המבנה היה מוזיאון המתאר את הקשר לארץ ישראל ואת המצוות התלויות בארץ בימי האבות, בית ראשון ושני, בגלות ובתקופתנו. המבנה היה מרשים כיאה לאור תורת ארץ ישראל. בחודש בו נחרבו ארמוני ויצאוני בני, חרבה גם יצירה זו, ורבני המכון עם כל תושבי גוש קטיף פוזרו במקומות שונים.

חוקות הארץ

בימים שחסרה ההכרה שהקב"ה נתן לנו את ארץ ישראל ואיננה שייכת לרשות אחרת, "בהנחל עליון גוים בהפרידו בני אדם, יצב גבולות עמים למספר בני ישראל". בימים שעמדו מהרסיך ומחריביך וגרשו יהודים מנחלתם והסיגו גבולות אשר גבלו ראשונים, בימים שרבו "האומרים לרע טוב ולטוב רע, שמים חשך לאור ואור לחושך, שמים מר למתוק ומתוק למר". בימים אלו עלינו להגביר ולחזק את העיסוק במצוות התלויות בארץ, להוסיף בהכרת מעלתה וחשיבותה של הארץ אשר עיני ד' אלוקינו בה מראשית השנה ועד אחרית שנה.

יהי רצון שהעיסוק במצוות התלויות בארץ ובייחוד במצוות כלאים, יסייע להשיבנו לאדמתנו ונחלתנו, לראות בישע ד' על עמו ונחלתו, ואור חדש על ציון יאיר.

יהודה הלוי עמיחי

כפר דרום – אשקלון

מכון התורה והארץ

תוכן מפורט של פרקים ה-י

פרק ה

- 343 הלכה א
- א. כלאי הכרם בירקות
 - חידושים לראי"ה
- 345 הלכה ב
- א. מפולת יד בכלאי הכרם
 - ב. חיוב על זריעה כשלא נעשתה במפולת יד
 - ג. שתילת יחור עם שני מיני זרעים
 - ד. מין אחד עם חרצן
 - ה. חיפוי בכלאי הכרם
 - ו. ניכוש והשקאה בכלאי הכרם
 - ז. המחפה שני מינים בכלאי הכרם
 - ח. איסור כלאי זרעים כשזרע תבואה עם חרצן
- חידושים לראי"ה
- 353 הלכה ג
- א. סוגי הזרעים האסורים בכרם וחומר איסורם
 - ב. זרעים הראויים למאכל בהמה
 - ג. בין קנבוס ולוף לשאר זרעים
- 359 הלכה ד
- א. הנאה ממונית מכלאי הכרם
 - ב. הנאה ממשקים של כלאי הכרם
 - ג. הנאה מכלאי הכרם שלא כדרך הנאתם
- חידושים לראי"ה
- 366 הלכה ה
- א. כלאי הכרם בכרם של נכרי
 - ב. סיוע לנכרי בכלאי הכרם בארץ ישראל
 - ג. סיוע לגוי בכלאי הכרם בחו"ל
 - ד. הנאה עקיפה מכלאי הכרם
 - ה. סיוע בכלאי הכרם של ישראל
- חידושים לראי"ה

- 372 הלכה ו
- א. איסור זריעת מיני תבואה בכרם
 - ב. איסור זריעת ירקות בכרם
 - ג. זרעים שמותר לזורעם בכרם
- 376 הלכה ז
- א. אופן יצירת כלאי הכרם
 - ב. אימתי כלאי הכרם נאסרים בהנאה
 - ג. שריפת כלאי הכרם
 - ד. זמורות וקשים שגדלו כלאים בכרם
 - ה. הסקת תנור בכלאי הכרם
 - ו. דין איבוד ההנאה
 - ז. דין כלים שהוכנו בחום כלאי הכרם
 - ח. דין גחלים
 - ט. בישול בקדירה חדשה שהוסקה בעצי איסור
- חידושים לראי"ה
- 390 הלכה ח
- א. איסור קיום כלאים בכרם ועונשו
 - ב. מסכך גפנו על גבי תבואת חברו
 - ג. דין הכרם והתבואה
 - ד. זורע כלאים בכרם חברו
 - ה. זריעת כלאי הכרם בפירות שביעית
- חידושים לראי"ה
- 399 הלכה ט
- א. קיום בכרם חברו – לפועל או לכל אדם, כשבעל הבית לוקט את הפירות
 - ב. קיום על ידי מעשה
 - ג. קיים כלאי הכרם וליקטן
 - ד. חומרת האיסור
- 403 הלכה י
- א. שקיעת שם בעלים
 - ב. האנס האוסר
- חידושים לראי"ה
- 405 הלכה יא
- א. מצב הענפים והרחקתם מן התבואה

- ב. אופן הרחקת ענפי הגפן שנפלו על התבואה מחמת הרוח
- ג. גפנים שלא סולקו מחמת אונס
- ד. ירק או תבואה הנוטים תחת הגפן

חידושים לרא"ה

411 הלכה יב

- א. חיוב העקירה
- ב. היתר קצירת כלאים בחול המועד
- ג. הגדרת הוספת השליש
- ד. לא מצא פועלים במחיר שקבעו חכמים
- ה. השלב שנאסר כשלא קצר

416 הלכה יג

- א. השלב בו מתקדשת תבואה שנזרעה בכרם
- ב. השלב בו מתקדשים ענבים שנטעו בשדה תבואה
- ג. דין הזמורות
- ד. שיעור פול הלבן
- ה. הוספת מאתים
- ו. מפולת יד
- ז. דין תבואה וענבים שבשלו כל צרכן

חידושים לרא"ה

426 הלכה יד

- א. תבואה שהשרישה בכרם שענביו פחות מפול הלבן
- ב. דין הענבים
- ג. עקר את התבואה כשהענבים פחות מפול הלבן
- ד. כרם שחלק מפירותיו כפול הלבן וחלק מהם פחות מכן

431 הלכה טו

- א. לקט לפני השרשת הזרעים
- ב. חומרת האיסור לאחר השרשת הזרעים

חידושים לרא"ה

434 הלכה טז

- א. זריעה סמוך לגפן שנשרו עליה
- ב. דין התבואה שצמחה בסמוך לגפן שנשרו עליה
- ג. תבואה יבשה
- ד. דין גידולי עציץ שאינו נקוב בכרם

חוקות הארץ

- ה. דין עציץ נקוב בכרם
ו. עציץ נקוב הנמצא ליד גפן בודדת
חידושים לראי"ה
- 441 הלכה יז
א. הגדרת זריעה שלא כרצונו
ב. הפיכת התבואה כשהיא עשבים
ג. השחתת התבואה כשהיא אביב
ד. מהו אביב
ה. שריפת התבואה כשהיא דגן
- 446 הלכה יח
א. זריעת מינים שאין רגילים לקיימם
ב. השפעת מנהג על איסור כלאי הכרם
ג. זרעים המותרים בכרם
- 451 הלכה יט
א. דין הארוס, הקיסוס ושושנת המלך
ב. דין הקנבס
ג. דין צמר-גפן
ד. איסור מיני דשאים בכרם
ה. דין פול המצרי
ו. דין הקנים
ז. דין מינים שהשתנו או שיש בהם שימושים שונים
- 457 הלכה כ
א. 'המוציא עלין מעיקרו'
ב. צמח שנותן פרי כל שנה
ג. הגדרות נוספות
ד. מתי דנים עפ"י הכללים
- 462 הלכה כא
א. גדר מקיים כלאים
ב. הלכות תוספת מאתים
ג. החלקים האסורים לאחר תוספת מאתים
ד. תוספת מאתים כשידע שזרוע לו ירק בכרם
ה. ביטול כלאי הכרם בתערובת
חידושים לראי"ה

- 471 הלכה כב.
א. אופן בדיקת תוספת מאתים בתבואה ובירק
ב. מדידת תוספת מאתים בגפנים
חידושים לרא"ה
- 475 הלכה כג.
א. עציץ נקוב שהועבר או הונח בכרם
ב. העברת עציץ נקוב למטה מעשרה טפחים
ג. העברת עציץ נקוב מתחת לגפן יחידית
ד. העברת עציץ שאינו נקוב בכרם
- 480 הלכה כד.
א. גידולי היתר של עיקר אסור

פרק ו

- 482 הלכה א.
א. תוקף האיסור
ב. מקום זריעת הירק בסמוך לגפנים או ביניהם
ג. אופן התפשטות הזרעים
ד. מהיכן מודדים ט"ז אמה
ה. ירק שאינו מקיף את הגפן האמצעית
ו. השטח שנאסר בתוך הכרם
ז. הכללת הגפנים בחישוב ט"ז אמה
ח. מספר הגפנים המתקדשות
ט. דין הגפנים הנמצאות בקצה העיגול
- 488 הלכה ב.
א. גודל המעגל האוסר בכרם של ה' אמות
ב. כל מקום הגפן או רק חלקה
ג. כמות הירק האוסרת מ"ה גפנים בכרם
ד. מספר הגפנים המתקדשות
- 491 הלכה ג.
א. מספר השורות הנאסרות
ב. מספר הגפנים המתקדשות
ג. מיקום הזרעים האוסרים את הכרם
ד. הוספת ד' אמות בכרם מעבר לשורות המתקדשות

חוקות הארץ

- ה. גפנים בודדות בתוך שיעור הכרם הנאסר
- ו. שטח הזרעים הנאסרים

498 הלכה ד

- א. גובה הגפן האוסרת
- ב. מיני זרעים שאינם מתקדשים
- ג. זריעה בכרם הנטוע ב' כנגד ב' ואחת יוצאת זנב שגפניו נמוכים מטפח
- ד. דין כרם גדול
- ה. דין כרם שחלק מגפניו נמוכות מטפח וחלקן גבוה מטפח

501 הלכה ה

- א. המדרגה
- ב. מקום זריעת הזרעים כאשר הכרם במדרגה התחתונה
- ג. איסור וקידוש הזרעים כשהכרם במדרגה התחתונה
- ד. מקום הזרעים כשהכרם במדרגה העליונה
- ה. מדידת ' הטפחים של אויר הכרם
- ו. הרחקה מגפן יחידית
- ז. מדידת ג' טפחים מתחת הגפן

505 הלכה ו

- א. המתנה להתלעת זרעים בנוטע גפנים
- ב. גובה גמימת הגפנים
- ג. שירוש
- ד. הרחקה מכרם שגפניו נגממו פחות מטפח
- ה. צמיחה מחודשת לאחר שנקצצו הגפנים

509 הלכה ז

- א. חומר האיסור
- ב. הדין בכרם
- ג. זריעה על גבי הגפן המוברכת
- ד. סוגי הסילונים
- ה. זריעה בצד הגפן המוברכת
- ו. סוגי הזרעים שניתן לזרוע בצד הגפן המוברכת

515 הלכה ח

- א. מקום ההברכה
- ב. הצורך בעפר על גבי הסלע
- ג. הרחקה בין עיקר הגפן לזרעים

518	הלכה ט
	א. המרחק בין עיקרי הגפנים והזמורות המוברכות
	ב. מיקום הגפנים המוברכות
	ג. הצורך בהשרשת הזמורה המוברכת
522	הלכה י
523	הלכה יא
	א. זריעה תחת העלים
	ב. גובה הזמורות
	ג. מיקום הזרעים
	ד. המרחק מעיקרי הגפנים
	ה. הגפנים המתקדשות
527	הלכה יב
	א. זריעה תחת מותר האפיפירות
	ב. גדר אפיפירות האסורה
	ג. הגדרת אילן סרק לדין כלאי הכרם
	ד. זריעה תחת אילן סרק שהדלה על גביו
	ה. זריעה תחת אילן מאכל שהדלה על גביו
	ו. היתר החזרת הזמורה שהתפשטה על גבי אילן מאכל
	ז. דין קורות שקמה
535	הלכה יג
	א. ממתי נאסרו הזרעים
	ב. הצורך בידיעת הבעלים
	ג. דין גפן שהתפשטה באופן עצמאי
	ד. דין הגפנים והזרעים
538	הלכה יד
	א. מטרת השארת הקנים
	ב. מספר הגפנים המודלות על העריס
542	הלכה טו
	א. איסור הזריעה תחת העלים
	ב. זריעה מצדדי הפרח
	ג. זריעה תחת זמורה מתוחה מאילן לאילן
545	הלכה טז

פרק ז

- 546 הלכה א
- א. מקור דין ארבע אמות בכרם
 - ב. הטעם להרחקת ד' אמות מהכרם
 - ג. המקום ממנו מודדים את ארבע האמות
 - ד. שיעור ההרחקה מגפן בודדת
 - ה. מקור חיוב ההרחקה מגפן בודדת
 - ו. טעם גזרת חכמים להרחקה מגפן בודדת
- 552 הלכה ב
- א. ההבדל בין יוצאת זנב לכרם קטן
 - ב. דין כרם בשתי שורות מרווחות
 - ג. אופן חישוב הרחקת ד' וח' אמות
 - ד. המרחק בין הגפנים שבכל שורה
 - ה. כרם של נטיעות קטנות
 - ו. הרחקות בכרם צפוף
- 557 הלכה ג
- א. כרם של שלוש שורות או יותר הנטועות בצפיפות
 - ב. גפנים במשתלה
 - ג. הדליית שורה אמצעית על גבי זרעים
 - ד. כרם של שלוש שורות מרווחות
- 562 הלכה ד
- א. אופן היתר זריעה בתוך כרם מרווח
 - ב. הרחקת ד' אמות מחוץ לכרם של שלוש שורות מרווחות
 - ג. כרם של שלוש שורות שחרבה האמצעית
 - ד. הרחקת ד' אמות מחוץ לכרם של שתי שורות מרווחות
- 566 הלכה ה
- א. דרך היחיד
 - ב. רוחב דרך הרבים
 - ג. צירוף שורות של שני אנשים לאיסור הזרעים
 - ד. צירוף שורות של שני אנשים לאיסור הגפנים
 - ה. הפסקת גדר בין שתי השורות
- 570 הלכה ו
- א. היכן אוסר ומתקדש

- ב. נטע בחלק האנכי של המדרגה
- ג. מדרגה משופעת

572 הלכה ז

- א. הגדרת יוצאת זנב
- ב. גדרי כרם ובו יוצאת זנב
- ג. יוצאת זנב במצבים שונים
- ד. דרך מדידת ד' אמות ביוצאת זנב
- ה. יוצאת זנב בכרם שחרב
- ו. דין יוצאת זנב בכרם גדול
- ז. הגדרת כרם גדול
- ח. הצורך בגפנים מכוונות בכרם גדול

578 הלכה ח

- א. כיוון הגפנים בכרם שחרב ונותרו שתים כנגד שתים ואחת יוצא זנב
- ב. כיוון הגפנים בכרם שחרב ונותרו שלש כנגד שלש
- ג. המרווח המכסימלי בין הגפנים של כרם שחרב
- ד. המרחק המינימלי בין הגפנים של כרם שחרב
- ה. דין זרעים שנזרעו בכרם דל

582 הלכה ט

- א. דין הגפנים שאינן מכוונות
- ב. צורת היוצא זנב בכרם שנטוע בערבוביה
- ג. שורה חיצונית של גפנים שאינן מכוונות
- ד. שתי שורות של גפנים שאינן מכוונות לכרם

585 הלכה י

- א. כרם שאינו מכוון בשל הבדלים בעובי גזעי הגפנים
- ב. אופן מדידת הגפנים המכוונות

587 הלכה יא

- א. הגפנים בקרחת
- ב. השטח המותר בזריעה בתוך ט"ז אמה
- ג. מספר הצדדים שחרבו מן הכרם
- ד. מספר השורות שנותרו בצידי הקרחת
- ה. המדידה מעיקרי הגפנים
- ו. קרחת הכרם כשהשורות אינן מקבילות
- ז. קרחת שנעשית צרה

- 592 הלכה יב
- א. כרם המגודר מרוח אחת
 - ב. גדר של אדם אחר
 - ג. מחול שליד חריץ
 - ד. מחול הכרם כשניטע כן לכתחילה
- 595 הלכה יג
- א. זרע כשאין י"ב אמה בין הכרם לגדר
 - ב. אלו ד' אמות מקדשות
 - ג. מחול בכרם קטן
 - ד. י"ב אמה בחלק מהיקף הכרם
 - ה. כרם שהרווח בין שורותיו שמונה אמות או יותר
- 598 הלכה יד
- א. גובה הגדר של מחול הכרם
 - ב. עובי הגדר של מחול הכרם
 - ג. אורך הגדר של מחול הכרם
 - ד. פסים המרוחקים פחות מג' טפחים
 - ה. מחול הכרם כשנפרצה המחיצה
 - ו. כרם שאין לו מחול
 - ז. מחיצה העשויה מתבואה
- 602 הלכה טו
- א. גובה המחיצה החוצצת בכלאי הכרם
 - ב. עובי המחיצה החוצצת בכלאי הכרם
 - ג. אורך המחיצה החוצצת בכלאי הכרם
 - ד. חוזק המחיצה החוצצת בכלאי הכרם
 - ה. דין לבוד במחיצת הכרם
 - ו. דין החריץ החוצץ בכלאי הכרם
 - ז. מחיצה על ידי תבואה או ירקות
 - ח. יניקה מתחת לגדר או סיכוך מעליו
 - ט. כרם המוקף שני גדרות
- 608 הלכה טז
- א. סוג הגדר שניתן להחשיב בו פרצה כפתח
 - ב. זריעה כנגד פרצה שרוחבה עשר אמות
 - ג. זריעה כנגד מחיצה כשיש בה פרצה רחבה יותר מעשר אמות
 - ד. דין פרוץ כעומד

- ה. פרוץ מרובה על העומד
- ו. צירוף מחיצות שאינן עומדות ברצף לגדר הכרם
- ז. צורת הפתח בכלאי הכרם

הלכה יז 613

- א. האם מחיצת הכרם שנפרצה אוסרת את שדה חברו
- ב. באלו מינים נוהג דין מחיצת הכרם שנפרצה
- ג. מי המתרה ודרך ההתראה
- ד. חיוב התראה כשהשדה הסמוכה לכרם שלו
- ה. חיוב התראה כשהמחיצה נפלה לגמרי
- ו. חיוב התראה על נפילה חוזרת של המחיצה
- ז. הוסיף יותר מאחד ממאתים לפני יאוש
- ח. צירוף התוספות לאחד ממאתים

הלכה יח 618

- א. הגדרת "פי תקרה יורד וסותם"
- ב. ביטול מחיצה של "פי תקרה"
- ג. באלו מצבים אין מועיל "פי תקרה"
- ד. ההרחקה לאחר השלמת התקרה

הלכה יט 620

- א. איסור הזריעה בחצר הקטנה
- ב. גודל הפרצה ומחיצת גדולה שנותרה
- ג. אופן הפרצה בין גדולה לקטנה
- ד. דין הזרעים בקטנה
- ה. גפנים בקטנה וזרעים בגדולה
- ו. דין חצרות שנפרצו בכלאים מן התורה ומדרבנן

הלכה כ 624

- א. זריעה בחריץ מפולש
- ב. זריעה בחריץ שאינו מפולש
- ג. חריץ מפולש שהגפנים מסככים עליו
- ד. חריץ שאינו מפולש בקרחת של ט"ז אמה

הלכה כא 629

- א. שביל בין כרמים
- ב. שביל בין כרמים שהשורות אינן מקבילות
- ג. שביל בין כרמים שהגזעים אינם מקבילים

חוקות הארץ

631 הלכה כב

- א. מידות השומרה
- ב. שריגים בשומרה
- ג. שומרה מרובעת
- ד. החלל בשומרה
- ה. זריעה על גבי עפר שבראש השומרה
- ו. עבר וזרע בשומרה שהדלו עליה גפנים

636 הלכה כג

- א. רוחב הבית
- ב. גובה הבית
- ג. מקום שאינו מקורה
- ד. גפנים הסוככים על הבית

639 הלכה כד

- א. חריץ שאינו עמוק עשרה וגפן נטועה בתוכו
- ב. חריץ עמוק עשרה שגפן נטועה בתוכו
- ג. זריעה בחריץ עמוק עשרה שהגפן נטועה בו
- ד. זריעה מחוץ לחריץ עמוק עשרה ורחב ארבעה

642 הלכה כה

- א. עבר וזרע בחריץ לאחר הרחקת ו' טפחים

פרק ח

643 הלכה א

- א. תיאור עריס
- ב. המרחק בין הגפנים וביניהם לגדר
- ג. מודלות ע"ג הגדר
- ד. דין עריס – דאורייתא או דרבנן?

646 הלכה ב

- א. מידות הגדר
- ב. מידות החריץ
- ג. נסמך על גבי גדר או ע"ג חריץ
- ד. באלו מרחקים מקדש

648 הלכה ג

- א. דרך ההרחקה בעריס

- ב. הרחקה מן העריס מצדדיו
 - ג. הרחקה בחריץ
- 650 הלכה ד
- א. מחשבה בעשיית עריס
 - ב. נתמעט הגדר או הוסרו הדליות
 - ג. הנחת ענפים או הסרתם ע"י רוח או ע"י נכרי
 - ד. ביטול דיני כרם מעריס שהתבטל
- 652 הלכה ה
- א. מבנה פסקי עריס והיתר הזריעה בהם
 - ב. "ועוד" בפסקי עריס
 - ג. המקום המותר בזריעה
 - ד. המתקדש במותר פסקי עריס
 - ה. שני עריסים
- 656 הלכה ו
- א. איסור זריעה והתקדשות בפסקי עריס
 - ב. חזרת דין פסקי עריס
- 657 הלכה ז
- א. גינה ובה גפנים מודלים מבחוץ על גדר הגינה
 - ב. גינה ובה גפנים מודלים מבפנים על גדר הגינה
 - ג. שיעור בוצר וסלו
 - ד. גינה שרוחבה ג' אמות ואורכה ח' אמות
- 659 הלכה ח
- א. תיאור המקרה
 - ב. אוסר או מקדש
 - ג. מגיע מהשדה למקצת אשכולות
 - ד. גובה המדרגה
- 662 הלכה ט
- א. עריס היוצא מן הכותל מתוך הקרן
- 664 הלכה י
- א. ארכובה – כיפוף בגזע
 - ב. ארכובה – הרכבה
 - ג. ארכובה – הברכה

חוקות הארץ

- 666 הלכה יא
- א. זריעה תחת עלי הגפן
 - ב. סיכוך ירק על הגפן
 - ג. שרשים של ירק יוצאים בתוך ד' אמות
- 668 הלכה יב
- א. מידת האמה
 - ב. מידת אמה שוחקת
 - ג. אמה עצבה להחמיר
- 670 הלכה יג
- א. איסור כלאי הכרם בחו"ל
 - ב. הנאה מכלאי הכרם בחו"ל
 - ג. אופן היתר זריעת כלאי הכרם בחו"ל
 - ד. זריעת מין שהוא ספק כלאים בחוץ לארץ
 - ה. זריעה על גבי גפנים בחו"ל
 - ו. אמירה לקטן לזרוע לו בכרם בחו"ל
 - ז. אמירה לנכרי גדול בזריעה בכרם בחו"ל
 - ח. אמירה לנכרי קטן בזריעה בכרם בא"י
 - ט. זריעת כלאי הכרם עבור גוי בחו"ל
- 676 הלכה יד
- א. כלאי הכרם בחו"ל אשר אסורים באכילה
 - ב. איסור פירות כלאי הכרם בחו"ל
 - ג. על מי חל האיסור בחו"ל
 - ד. מי הלוקט
 - ה. ספק כלאי הכרם בחו"ל
 - ו. הדין בסוריה

פרק ט

- 681 הלכה א
- א. באלו מינים לוקה
 - ב. הרבעה במינים שבים
 - ג. בהמת אחרים
 - ד. מכת מרדות
 - ה. פעולות כעין הרבעה המותרות

684	הלכה ב	א. הכנסה לסהר אחד
		ב. הרבעה בכלאים ע"י נכרי
686	הלכה ג	א. קיום כלאי הרבעה
		ב. הרבעות שונות
		ג. דינים שונים בולדות כלאים
		ד. דיני ולדות כלאים בענייני קרבנות
688	הלכה ד	
690	הלכה ה	א. המגדיר את המין לדין כלאים
		ב. שור הבר
		ג. אווז ואווז הבר
		ד. דיני כוי
694	הלכה ו	א. אסורי כלאים בולדות כלאים
		ב. סימני פרידות
		ג. רכיבה על פרדה
		ד. מדיני ולדות כלאי הרבעה
699	הלכה ז	א. קשירת כלאים למלאכה או להנהגה
		ב. קשירת שני מינים ללא מלאכה
		ג. הנהגה כשאינם קשורים יחדיו
		ד. המנהיג בקול
		ה. מלאכת ישראל ע"י נכרי בכלאי בהמה
		ו. דיבור ישראל עם גוי המנהיג בכלאים
705	הלכה ח	א. המינים האסורים בכלאי הנהגה מן התורה
		ב. בהמה מן היבשה עם חיה מן הים
707	הלכה ט	א. היושב בקרון
		ב. איסור מסייע בכלאים
		ג. קשירה לצדדי הקרון

חוקות הארץ

- 710 הלכה י
- 711 הלכה יא
- א. איסור הרבעה בפסולי המוקדשין
 - ב. הנהגה בפסולי המוקדשין
 - ג. מספר המלקויות
 - ד. הרבעת קודשים על חולין

פרק י

- 715 הלכה א
- א. המינים האסורים
 - ב. שירים, שיראים
 - ג. כלך
 - ד. כלך ושיראים זה עם זה
 - ה. דיני משי
 - ו. דיני קנבוס
 - ז. שאר מינים
- 720 הלכה ב
- א. רחל בת עז
 - ב. עז בת רחל
 - ג. שוע טווי ונוז
 - ד. עשיית לבדים מצמר ופשתן
- 725 הלכה ג
- א. איסור תפירת צמר בפשתן
 - ב. חיבור צמר ופשתן ע"י דבר אחר
 - ג. נתינת צמר ופשתים בשק
- 729 הלכה ד
- 730 הלכה ה
- א. שיעור החוט
 - ב. נאבד החוט
- 732 הלכה ו
- א. ביטול במינו ובשאינו מינו
 - ב. חצי מן הרחלים וחצי מן הגמלים
 - ג. עירוב עם הפשתן לכתחילה

	ד. תערובת חוטי צמר עם חוטים אחרים
735	הלכה ז א. ביטול נימות של צמר בפשתן לפני הטוויה
736	הלכה ח א. ערבוב פשתן במינים אחרים
738	הלכה ט א. כשחוטי הכלאים אינם נוגעים זה בזה ב. שימוש בחלקי בגד שאין בהם כלאים
739	הלכה י א. פריפת צמר ופשתן
741	הלכה יא א. לבישת בגד פשתן ובגד צמר יחדיו ב. חגורת פשתן על גבי בגד צמר ג. חגורה האוגדת בגד פשתן עם בגד צמר
743	הלכה יב א. פעולות מותרות בכלאים ב. לבישה, העלאה וכיסוי ג. אהל שעטנז ד. איסור הצעה תחתיו והאיסור בעשר מצעות
747	הלכה יג א. היתר בדים קשים ב. בדים קשים עם מילוי או ע"ג רכים
749	הלכה יד א. וילון רך וקשה ב. וילון התלוי במקום גבוה ג. תשמישי ספר תורה
751	הלכה טו
753	הלכה טז א. תופרי כלאים ב. מוכרי כסות כלאים ג. מכירת שעטנז ד. חומרת הצנועין

חוקות הארץ

- 755 הלכה יז
- 756 הלכה יח
- א. מתכוין ואינו מתכוין בכלאים
ב. מלקות בלבישה להבריח את המכס
- 758 הלכה יט
- א. בגדים שהם דרך חימום
ב. כיסים
ג. תחבושת לרפואה
- 760 הלכה כ.
- א. ציץ עשוי כלאים
ב. לבישת ציץ לחימום
- 761 הלכה כא
- א. כריכת חבלי כלאים
ב. סוג הקשר שנאסר בכריכה
- 763 הלכה כב
- א. מגבות ומפות
ב. כיסוי ספרים
ג. מטפחות הספרים
- 765 הלכה כג
- א. אסור לבישה או איסור חיבור
- 766 הלכה כד
- א. תכיפה אחת
ב. קבץ שני ראשי החוט כאחד
ג. שתי תכיפות
ד. שלש תכיפות
- 769 הלכה כה
- א. תכריכין למת מכלאים
ב. רכיבה על מרדעת מכלאים
ג. שימוש במרדעת כלאים
- 772 הלכה כו
- א. היתר נשיאת מת או בהמה המלובשים כלאים

- 774 הלכה כז
א. האם בגד שאבד בו כלאים אסור מן התורה או מדרבנן ללובשו
ב. חשש תקלה
ג. בגד שאבד בו כלאים בתוך מרדעת
ד. היתר בגד שאבד בו כלאים אחר צביעתו
ה. דין תליה בבגד שאבד בו כלאים
- 778 הלכה כח
א. חיוב בדיקה בחשש כלאים
ב. חיוב בדיקה בימינו
- 780 הלכה כט
א. חיוב הסרת בגד כלאים של תורה
ב. היתר הקריעה מבגד חבירו ורבו
ג. חיוב הרואה להפריש מאיסור כלאים
ד. דחיית מצות השבת אבדה משום כבוד הבריות
ה. דחיית איסור תורה משום כבוד הבריות
ו. דחיית איסור דרבנן משום כבוד הבריות
- 786 הלכה ל
א. הוציא ראשו והחזירו
ב. הוציא איבר אחר והחזירו
ג. שהה כדי לפשוט וללבוש
- 789 הלכה לא
א. דין מי שהלבישוהו והוא מזיד
ב. מלקות למלביש כשהלובש מזיד
ג. המלביש כלאים והלובש שוגג
ד. המלביש במזיד חרש, שוטה, קטן וגוי
- 792 הלכה לב
א. לבישת האבנט שלא בשעת עבודה
ב. בגדי כהן גדול שיש בהם כלאים
- 795 נספח: שיעור מהראי"ה קוק על איסור כלאים בלבישה והעלאה
- 798 רשימת הספרים המופיעים בהערות

רשימת המשתתפים בספר (לפי סדר הא-ב)

הרב דוד אייגנר

הרב אהוד אחיטוב

הרב יעקב אפשטיין

הרב אייל בן דוד

הרב אביגדור לוינגר

הרב אברהם סוחובולסקי

הרב יהודה עמיחי

הרב יואל פרידמן

הרב גבריאל קדוש

הרב מנחם רוזנברג

פרק ה

הלכה א

א. כלאי הכרם בירקות

רמב"ם

הזורע שני מיני תבואה או שני מיני ירקות עם זרע הכרם¹
הרי זה לוקה שתים², אחת משום שדך לא תזרע כלאים³

1. כדעת ר' יאשיה בבבלי (ברכות כב ע"א, קידושין לט ע"א, חולין פב ע"ב, קלו ע"ב, בכורות נד ע"א) ובירושלמי (כלאים פ"ח ה"א), עפ"י דרשת הפסוק (דברים כב, ט): "לא תזרע כרמך כלאים", ועי' בהלכה הבאה. וכך סוברים: תוס' (קידושין לט ע"א ד"ה לא קי"ל, חולין פב ע"ב ד"ה ולאפוקי), תוס' המיחוסיים לר"י הזקן (קידושין לט ע"א ד"ה והאי דבעי), ר"ש (כלאים פ"ח מ"א ד"ה ירושלמי), יראים (מצוה שפט ובתועפות ראם שם אות ג), או"ז (ח"א סי' רסג), רמב"ן (חולין פב ע"ב ד"ה הא), סמ"ג (ל"ת סי' רפ ד"ה כתוב בפרשת תצא), רשב"א (חולין פב ע"ב ד"ה ומיהו), ריטב"א (קידושין לט ע"א ד"ה אמר ליה לא צהריתו), רא"ש (פ"ח מ"א ד"ה כלאי הכרם), תוס' הרא"ש (קידושין לט ע"א ד"ה לא קי"ל), ר"ן (קידושין טו ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה רב נחמן), מרדכי (קידושין פ"א סי' תקב ד"ה הגה"ה הא דבעי), מהר"י קורקוס (פ"ה ה"א ד"ה הזרע), רש"ס (פ"ח ה"א ד"ה והא דמחייב), פנ"מ (פ"ח ה"א ד"ה כלאי הכרם וד"ה מלמד שאינו חייב), עין החיים (פ"ח מ"א ד"ה ירושלמי), מלבי"ם (דברים כב התורה והמצוה סט).
 2. בספרי (דברים פרשה רל) נאמר: "לא תזרע מלמד שכל המקיים כלאים עובר בשני לאוין", וכתבו הגהות הגר"א על הספרי (רל אות א), והמלבי"ם (דברים כב התורה והמצוה סט), שכוונת הספרי ששני הלאוין הם משום זריעת כלאי זרעים וכלאי הכרם. דין זה נפסק בשו"ע (יו"ד סי' רצו סעי' א).
וכך סוברים: תוס' הרא"ש (קידושין לט ע"א ד"ה עד שיזרע), ר"ן (קידושין טו ע"ב - טז ע"א בדפי הרי"ף ד"ה לא קי"ל), רש"ס (פ"ח ה"א ד"ה חברי"א), ב"ח (יו"ד סי' רצו אות ה' ד"ה ומ"ש והראב"ד), מראה"פ (פ"ח ה"א ד"ה מלמד שאינו חייב). תועפות ראם (סי' שפט ס"ק ב), בית יעקב (כלאים פ"ה ה"א ד"ה הזרע).
 3. ויש סוברים שהטעם שלוקה שתים הוא משום קיום כלאים ולדעתם ר' יאשיה אוסר רק משום כלאי הכרם. כן כתבו: תוס' (חולין ס ע"א ד"ה הרכיב), ועי' רש"ש (חולין ס ע"א ד"ה בא"ד א"ג), מלוא הרועים (חולין ס ע"א בתוס' ד"ה הרכיב). ועי' שו"ת שבט הלוי (ח"ב סי' קסה ד"ה אמנם).
3. כמבואר לעיל (פ"א ה"א), לענין מלקות על איסור זריעת כלאים בשדה.

ואחת משום לא תזרע כרמך כלאים⁴.

א. כלאי הכרם בירקות

רמב"ם "הזורע... או שני מיני ירקות עם זרע הכרם הרי זה לוקה שתיים⁵

יש אומרים שלדעה זו זריעת ירקות בכרם אסורה מן התורה.

ראי"ה ויש מי שאומר שירקות אין בהם משום כלאים בכרם מן התורה ואין בהן כי אם איסור של שדך לא תזרע כלאים ולא משום לא תזרע כרמך כלאים⁶.

4. ספרי (דברים כי תצא פסקה סט), בבלי (קידושין לט ע"א, חולין קלו ע"ב). ירושלמי (כלאים פ"ח ה"א): "חברייא אמרין... שאם התרו בו משום שדך לוקה ואם התרו בו משום כרמך לוקה". דין זה נפסק בשו"ע (יו"ד סי' רצו סעי' א).
5. כס"מ בדעת הרמב"ם (ה"ג ד"ה שהם נגמרים), ר"ן (חולין מז ע"א בדפי הרי"ף סוף ד"ה וכרבי יהודה), לבוש (יו"ד סי' רצו סעי' ב), ועי' חסדי דוד (פ"ג הי"ד סוף ד"ה הלשישות), תפא"י (פ"ה אות נ), תוס' אנ"ש (פ"ה מ"ח), שו"ת שאילת יעב"ץ (ח"ב סי' כא סוף ד"ה ובכל מקום), ר"ש (פ"ה מ"ח ד"ה וכל מין זרעים), רא"ש (שם ד"ה וכל מין).
6. [קמט] כס"מ (פ"ה ה"ג ד"ה שהם נגמרים), ע"פ דברי תוס' (מנחות טו ע"א ד"ה והתירו הגפנים, יבמות פג ע"א ד"ה רבי יוסי אומר), והר"ן (חולין מז ע"א בדפי הרי"ף סוף ד"ה וכרבי יהודה), ר"ת (ספר הישר סי' תקיט), רמב"ן (חולין פב ע"ב ד"ה והא דאמר) בשם יש מתרצים, רשב"א (חולין פב ע"ב) בפ' ב', יראים (סי' עו וסי' שפט), וכן כתבו בדעת הרמב"ם (כאן): רש"ס (כלאים פ"ז ה"ה ד"ה וכל מין זרעים), רדב"ז (שם ה"ו ד"ה אין אסור), שו"ת מהריט"ץ (החדשות (סי' לא ד"ה וראיתי להרב), מהר"י קורקוס (פ"ה ה"ג ד"ה ונ"ל), בתי כלאים (כלאי הכרם אות לח), חזו"א (סי' א ס"ק ט ד"ה ולולא, ס"ק יג ד"ה נקטינן), שו"ת ציץ אליעזר (ח"א סי' יח ד"ה אבל), וכן נראה לדעת מהרשד"ם (סי' קצג) שהסיק שאליבא דכו"ע ירק שגדל בכרם איסורו הוא מדרבנן. ועי' חסדי דוד (כלאים פ"ג הי"ד ד"ה הלשישות) שו"ת הר צבי (או"ח א סי' פח ד"ה ורב אחד). החזו"א (שם) באר שאף שלעיל (ה"ב) סתם הרמב"ם וכתב שאיסור כלאי הכרם כולל "מיני ירק" כוונתו לקנבוס ולוף שיפרש בהלכה שאחריה, אולם הגרא"ז מלצר (כרם ציון כלאים הערות על הרמב"ם פ"ה ה"ו) השיג עליו, וכן מקדש דוד (סי' ס' אות ב ד"ה הנה הר"ש) הקשה על ביאור זה.

חידושים

ראי"ה 'הזרע שני מיני תבואה או שני מיני ירקות עם זרע הכרם הרי זה לוקה שתים, אחת משום שדך לא תזרע כלאים ואחת משום לא תזרע כרמך כלאים' - נקט תבואה או ירקות משום שלשיטתו שאר זרעוני גינה אינם אסורים בכרם.

והנה להראב"ד דס"ל דגם באילנות נוהג כלאי זריעה נראה שאם יזרע חרצן עם ירקות והיה כלאים וכן חרצן עם קטניות. ולפי זה אם זרע שלושה חרצנים גפן אילן וירק לרמב"ם אין כאן כלאים; כלאי הכרם אין כאן משום דבעינן שנים וכלאי זרעים נמי אין כאן. אבל להראב"ד אסור ויש כאן כלאים.

אלא שיש לחקור אם כלאי הכרם נמי יש כאן או רק כלאי זרעים משום דהא אמרינן בירושלמי דבעינן כלאים בהדי כרמך ואם יזרע שני אילנות עם תבואה אם נאמר דכלאים בהדי כרמך פירושו דביחד עם הכרם הם אסורים וודאי יש כאן כלאי הכרם.

אם נאמר דכלאים בלא כוונה אינו אסור לכל הפחות מדאורייתא וכגון הטומן תחת הגפן וכגון דזרע לבדיקה. לפי זה אם אומר הוא בפירוש שאינו מכוון לזרוע כלאי זרעים אלא שמכוון לזרוע זרעים עם הגפן לא ילקה משום כלאי זרעים.

אלא דאם נאמר כך דאינו לוקה משום כלאי זרעים הרי אמרינן כלאים בהדי כרמך והרי חסר תנאי הכוונה ושוב אין כאן גם איסור כלאי הכרם.

חוקות הארץ

הלכה ב

א. מפולת יד בכלאי הכרם	ה. חיפוי בכלאי הכרם
ב. חיוב על זריעה כשלא נעשתה במפולת יד	ו. ניכוש והשקאה בכלאי הכרם
ג. שתילת יחור עם שני מיני זרעים	ז. המחפה שני מינים בכלאי הכרם
ד. מין אחד עם חרצן	ח. איסור כלאי זרעים כשזרע תבואה עם חרצן

רמב"ם

ואינו לוקה משום זורע כלאי הכרם עד שיזרע בארץ ישראל, חיטה ושעורה וחרצן במפולת יד.² וכן אם חיפה אותם בעפר לוקה.³ וכן אם זרע שני מיני ירק וחרצן או זרע אחד ירק וזרע אחד מין תבואה וחרצן במפולת יד הרי זה לוקה.⁴

א. מפולת יד בכלאי הכרם

רמב"ם ואינו לוקה עד שיזרע חיטה ושעורה וחרצן במפולת יד.

1. משנה (ערלה פ"ג מ"ט). פיה"מ לרמב"ם (ערלה פ"ג מ"י ד"ה החדש), רש"י (קידושין לט ע"א ד"ה ההוא למעוטי זרעים), תוס' (קידושין לח ע"ב ד"ה הערלה, לט ע"א ד"ה ההוא) ועי' חכמת שלמה (קידושין לט ע"א ד"ה לא קי"ל), ומהרש"א (קידושין לט ע"א ד"ה לא קי"ל), וכן משמע במהר"י קורקוס (פ"ה ה"ב ד"ה ואינו לוקה), ובביאור הגר"א (יו"ד סי' רצו ס"ק ה).
 2. בנוגע לחומרת איסור כלאי הכרם בארץ ישראל בזמן הזה, עי' כרם הארץ (עמ' ה אמצע ד"ה ואינו לוקה), ועי' לעיל (פ"א ה"א אות ד ובהע' שם).
 3. דברי ר' יאשיה בבבלי (ברכות כב ע"א, קידושין לט ע"א, חולין פב ע"ב, קלו ע"ב, בכורות נד ע"א) וכך בארו רוב הפרשנים בדעת הרמב"ם.
 4. עפ"י מכות (כא ע"ב), ע"ז (סד ע"א), כדעת רבי עקיבא, וכתב רש"י (מכות כא ע"ב ד"ה וכלאים בכרם) שגם אם חיפה לוקה משום זורע. וכן באר הכס"מ (פ"ה ה"א ד"ה וכן אם חיפה).
4. שו"ע (יו"ד סי' רצו סעי' א). ועי' ביאור הגר"א (יו"ד סי' רצו ס"ק ה) וכרם הארץ (עמ' ד ד"ה ואינו לוקה) שבארו את החזרות בין הלכה ב להלכה א.

יש אומרים שדי בכך שהתבואה נזרעה במפולת יד אף שהחרצן לא נזרע במפולת יד⁵. ויש מי שאומר שהגדרת מפולת יד האמורה בכלאי הכרם מתייחסת גם לזריעת החרצן⁶. ויש מי שמחלק בין כשזורעים שני מינים בכרם שיש בו שיעור וצורת כרם – שאין צורך במפולת יד, לבין אם זורעים שני מיני תבואה עם חרצן שגם זריעת החרצן תיעשה במפולת יד⁷.

יש אומרים שזריעה במפולת יד נחשבת אף כשאין הזרעים נופלים לתוך גומא אחת אלא שהם סמוכים באופן האסור מן התורה בין שני מיני זרעים⁸.

יש מי שאומר שזריעה במפולת יד היא אף אם לא נזרעים שלושתם בבת אחת אלא בזה אחר זה בלי הפסק⁹. ויש מי שאומר שאף אם נזרעו בהפרשי זמן גדולים יותר ובתנאי שנזרעו על ידי אדם אחד, ונשתרשו בבת אחת¹⁰, ובתנאי שתהיה דעתו מתחילה לזרוע את שלושתם¹¹. יש אומרים שזריעה על ידי שוורים אינה נחשבת כזריעה במפולת יד¹².

5. ירושלמי (פ"ח ה"א): "מלמד שאינו חייב עד שיזרע שני מיני זרעים בכרם דברי רבי יאשיה", מאירי (קידושין לט ע"א ד"ה וכלאי הכרם), ערוה"ש (סי' רצו סעי' ה) גם בדברי הבבלי, ועי' מראה"פ (פ"ח ה"א ד"ה מלמד), מעדני ארץ (כלאים פ"א ה"א אות ה' ד"ה בירושלמי). ועי' מראה"פ (פ"ח ה"א ד"ה מלמד), שדה יהושע (ברכות פ"ג ה"ד ד"ה לעולם), ספר השדה (כלאים פ"ח מ"א ד"ה ואע"ג) ודרך אמונה (פ"ה באה"ל ד"ה במפולת יד).

6. לפי ר' יאשיה בבבלי (ברכות כב ע"א, קידושין לט ע"א, חולין פב ע"ב, קלו ע"ב, בכורות נד ע"א), ירושלמי (ברכות פ"ג ה"ד) לפי מהר"א פולדא (ברכות פ"ג מג ע"א ד"ה במפולת יד), רש"י (קידושין לט ע"א ד"ה לא קי"ל), רא"ש (הל' כלאים סי' ד), טור (יו"ד סי' רצו), רשב"א (חולין פב ע"ב ד"ה ולעולם, שו"ת ח"א סי' תמח), חזו"א (סי' י ס"ק ז מד"ה ועיקר), ערוה"ש (יו"ד סי' רצו סעי' ה-ז), וארץ חמדה (כלאים מהדורת תשנ"ט עמ' נח סעי' ב), ספר השדה (פ"ח מ"א ד"ה וראיתי) עפ"י תשובות הגאונים.

7. ארץ חמדה (ח"ב עמ' נט סעי' ד).

8. שו"ת ישועות מלכו (קרית ארבע פ"ה ה"ב ד"ה וא"ח), חזו"א (סי' א ס"ק ז ד"ה יש לעי') עפ"י הירושלמי (פ"ח ה"א), דרך אמונה (פ"ה צה"ל ס"ק ט).

9. שו"ת ישועות מלכו (קרית ארבע פ"ה ה"ב ד"ה וא"ח).

10. חזו"א (סי' ב ס"ק ח ד"ה ויש לעי', סי' יא ס"ק י ד"ה כל שיעורים), דרך אמונה (פ"ה ס"ק ז), מקדש דוד (סי' סא ס"ק ג ד"ה הקשה וד"ה הנה).

11. חזו"א (סי' א ס"ק ז ד"ה אח"כ ראיתי), דרך אמונה (פ"ה ס"ק ז).

12. רבינו גרשום (בכורות נד ע"א ד"ה דאמר), ראה מקדש דוד (סי' סא ס"ק ג סוף ד"ה אמרינן בסוטה) ודרך אמונה (פ"ה ה"א באה"ל ד"ה יד) שדנו בדבריו.

ב. חיוב על זריעה כשלא נעשתה במפולת יד

רמב"ם ואינו לוקה... עד שיזרע... במפולת יד.

יש אומרים שגדר מפולת יד הוא רק תנאי לחיוב מלקות, אך איסור זריעת כלאי הכרם מן התורה ואיסור הפירות בהנאה, הוא גם כשזרע שלא במפולת יד¹³. ויש מי שמשמע מדבריהם שאיסור כלאי הכרם מן התורה הוא רק כשהכלאים נזרעו במפולת יד, ורק מדרבנן נאסרה זריעת הכלאים בא"י שלא במפולת יד¹⁴. ויש חולקים וסוברים שזריעה שלא במפולת יד מותרת לכתחילה אף בארץ ישראל¹⁵. אם ישנה ודאות שהזריעה נעשתה שלא במפולת יד¹⁶.

ג. שתילת יחור עם שני מיני זרעים

רמב"ם עד שיזרע... חיטה ושעורה וחרצן

יש מי שאומר שאף כשנטע יחור של גפן יחד עם שני מיני זרעים הרי זו זריעה במפולת

13. יראים (מצוה שפט ובתועפות ראם שם אות ו), סמ"ג (ל"ת רפ ד"ה כתוב בפר' תצא) בדעת היראים, והוסיף שזו גם דעת הרמב"ם (פ"ה ה"ז), שיטה לא נודע למי (קידושין לט ע"א ד"ה לא קיי"ל), רמב"ן (קידושין לט ע"א ד"ה לא צהריתו), ריטב"א (קידושין לט ע"א ד"ה אמר ליה לא צהריתו), מאירי (קידושין לט ע"א ד"ה וכלאי הכרם) בשם יש אומרים ובשם גדולי הדורות, ר"ן (קידושין טז ע"א בדפי הרי"ף המשך ד"ה רב נחמן מהעמ' הקודם), מרדכי (קידושין פ"א אות תקב ד"ה קיי"ל כרבי יאשיה) בדעת היראים, כפתור ופרח (פרק נו ד"ה כתב הרב בעל ההשלמה), וכן כתבו פנ"מ (פ"ח ה"א ד"ה כלאי הכרם), ב"ח (יו"ד סי' רצו סעי' ה ד"ה ומ"ש הראב"ד) בדעת הראב"ד, אברהם יגל (פ"ה ה"ז ד"ה פרק ה), תולדות יצחק (שם ד"ה כלאי הכרם). ועי' מעדני יו"ט (על הרא"ש הל' כלאים סי' ד ס"ק ס). ועי' ספר השדה (כלאים פ"ח מ"א מד"ה ויראה מדברי הרמב"ם) בדעת הרמב"ם.

14. הרב אביגדור כהן צדק (הובא בשבולי הלקט סי' מב ד"ה עוד הוסיף הרב), רא"ש בדעת הראב"ד ובדעת הרמ"ה (הל' כלאים סי' ד), רבינו ירוחם (נתיב כא ח"ב קעה ע"ג) בדעת הראב"ד הרא"ש והרמ"ה, ורמב"ם, ב"י (סי' רצו ד"ה ומה שפירש בדברי הרמב"ם) עפ"י דברי רא"ש בדעת הרמב"ם, שו"ת מהריט"ץ החדשות (סי' לא) בשם רבי יעקב פירדוניאל מחברון.

15. תוס' (קידושין לט ע"א ד"ה לא קיי"ל), מאירי (קידושין לט ע"א ד"ה וכלאי הכרם) בדעת יש אומרים וקצת רבני צרפת, רא"ש (הל' כלאים סי' ד) בדעת ר"י.

16. תרומת הדשן (שו"ת סי' קצד).

יד¹⁷. ויש חולקים שזריעה שנאסרה במפולת יד היא רק כשזרע שני מינים וחרצן¹⁸. ויש מי שמסתפק בדבר¹⁹.

ד. מין אחד עם חרצן

יש אומרים שאף זריעת מין אחד סמוך לגפן אסורה מן התורה²⁰. ויש מי שאומר שאם זרע מין אחד יחד עם חרצן לוקה רק משום כלאי זרעים ואם זרע שני מינים לוקה גם משום זריעת כלאי הכרם²¹. וי"א שאסור לזרוע מין אחד בכרם מדרבנן²². ויש סוברים שאין כלל איסור לזרוע מין אחד עם החרצן²³.

17. אגלי טל (מלאכת זרע אות א ס"ק ה ד"ה קיצור הדברים), חזו"א (סי' ב ס"ק ו ד"ה מן האמור), דרך אמונה (פ"ה ס"ק א וס"ק ו), זהב הארץ (פ"ח ה"א אות א ד"ה ואולי) בדברי תוס' (בכורות נד ע"א ד"ה דגן ודגן) ובדברי הר"ש (פ"ח סוף ה"א), ריטב"א (קידושין לט ע"א ד"ה אמר ליה). ועי' ר"ן (קידושין טו ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה רב נחמן).
18. בבלי (ברכות כב ע"א, קידושין לט ע"א, חולין פב ע"ב, קלו ע"ב, בכורות נד ע"א) והמפרשים, וכן כתב בשבת הארץ (קונטרס אחרון אות ו, הע' לפאה"ש סי' כ ס"ק ד), זהב הארץ (פ"ה ה"א ד"ה ונראה להביא וד"ה וכן משמע) בדעת הרמב"ם, ראי"ה קוק זצ"ל חידושים מכת"י (פ"ה ה"ב).
19. עפ"י רמב"ם (פ"ה ה"ז, הל' מאכא"ס פ"י ה"ו-ה"ז), וכן כתבו בדבריו: טור (סי' רצו), ר"ן (קידושין טז ע"א בדפי הרי"ף סוף ד"ה רב נחמן), רדב"ז (פ"ה ה"ז ד"ה אסור, מאכא"ס פ"י ה"ו ד"ה כלאי הכרם), רש"ס (פ"ח ה"א ד"ה ולענין הלכה), כס"מ (פ"א ה"ו ד"ה ומותר, פ"ח הי"ד ד"ה ואני אומר), ב"י (סי' רצו ד"ה ומה שפירש בדברי הרמב"ם), לח"מ (מאכא"ס פ"י ה"ו ד"ה כלאי הכרם), מעשה רקח (פ"ה ה"ז), ערוה"ש (יו"ד סי' רצו סעי' ח). לדעת הב"ח (יו"ד סי' רצו אות ה' ד"ה ומ"ש והראב"ד) זו דעת הראב"ד, ולדעת ערוה"ש (יו"ד סי' רצו סעי' ט) גם הטור (שם) למד כן בדעת הראב"ד. ועי' רמב"ן (קידושין לט ע"א ד"ה לא צהריתו), פרישה (יו"ד סי' רצו ס"ק ז), ספר השדה (פ"ח מ"א ד"ה מיהו איכא למידק).
20. כפתור ופרח (ח"ג פרק נו ד"ה כתב הרב בעל ההשלמה) בדעת הראב"ד, מרכה"מ (מאכא"ס פ"י ה"ו ד"ה כלאי הכרם) בדעת הרמב"ם (הל' מאכא"ס פ"י ה"ו).
21. רמ"ה (הובאו דבריו ברא"ש הל' כלאים סי' ד), שיטה לא נודע למי (קידושין לט ע"א ד"ה לא קיי"ל), וכך נקט תוס' המיוחסות לר"י הזקן (קידושין לט ע"א ד"ה לא קיי"ל כר' יאשיה), רבינו ירוחם (נתיב כא ח"ב קעה ע"ג) בדעת הרמב"ם, מנחת חינוך (מצוה תקמח ד"ה אבל במין אחד) בשיטת הטור (יו"ד סי' רצו) בדעת הראב"ד (הובאו דבריו ברא"ש הל' כלאים סי' ד).
22. רא"ש (הל' כלאים סי' ד) בדעת הר"י, כפתור ופרח (ח"ג פרק נו עמ' רסד-רסה ד"ה כתב

ה. חיפוי בכלאי הכרם

רמב"ם וכן אם חיפה אותם בעפר לוקה.

המחפה כלאים בעפר, יש אומרים שלוקה משום זריעת כלאים בכרם²⁴. ויש אומרים שלוקה משום שקיים כלאים על ידי מעשה²⁵.

ו. ניכוש והשקאה בכלאי הכרם

יש אומרים שאם ניכש או השקה או עשה אחת מהמלאכות הנחשבות כתולדות זריעה בכלאי הכרם – לוקה²⁶, ויש מי שחולק שהמנכש אינו לוקה משום זורע כלאי הכרם, כיון שאינו יוצר כרם בעת ניכוש הכלאים²⁷. ויש מי שמחלק בין ניכוש והשקיה של הזרעים שאין הזרעים מתקיימים בלעדי מלאכות אלו, שחייב משום זריעת כלאים, לבין השקיה או ניכוש של העצים שאינו חייב משום זורע כיון שרק משביחים את העץ²⁸.

הרב בעל ההשלמה) בשם בעל ההשלמה, רמב"ן (קידושין לט ע"א ד"ה לא צהריתו), מאירי (קידושין לט ע"א ד"ה וכלאי הכרם) בשם קצת רבני צרפת, ריטב"א (קידושין לט ע"א ד"ה לא צהריתו), ר"ן (קידושין טז ע"א בדפי הרי"ף סוף ד"ה רב נחמן). עי' מעדני יו"ט (על הרא"ש הל' כלאים סי' ד ס"ק מ) וספר השדה (פ"ח מ"א ד"ה מיהו בספר).
24. עפ"י דעת רב יוסף (מו"ק ב ע"ב) שהמחפה חייב משום זורע, רש"י (ע"ז סד ע"א ד"ה לוקה, מכות כא ע"ב ד"ה מי משכחת וד"ה ואי לאו), רדב"ז (פ"ה ה"ב ד"ה וכן אם חיפה), כס"מ (פ"ה ה"ב ד"ה וכן), רש"ס (פ"ח ה"א ד"ה בשלא קיים על ידי מעשה, ד"ה המחפה בכלאים, ד"ה לוקה, וד"ה אית לך למימר שביעית), דברי חמודות (על הרא"ש הל' כלאים סי' ד אות ח).

25. ר"ש (פ"ח מ"א ד"ה מקיים), רא"ש (פ"ח מ"א ד"ה ומלקיים), אור"ז (ח"א סי' ערה), פירוש הראב"ד (תורת כהנים פרשתא ב פרק ד אות טז), פנ"מ (פ"ח ה"א במשנה ד"ה ומלקיים ובגמ' ד"ה בשלא קיים, וד"ה המחפה) ומראה"פ (שם ד"ה הכל מודים), תולדות יצחק (שם ד"ה במשנה ומלקיים ובגמ' ד"ה בשלא קיים). ועי' טורי אבן (מגילה יג ע"ב ד"ה ועל הכלאים), חידושי רעק"א (מכות ד ע"ב ד"ה ולפי דברינו).

26. דברי חמודות (על הרא"ש הל' כלאים סי' ד ס"ק ח), עפ"י דברי הרמב"ם (פ"א ה"ב), מנחת חינוך (מצוה רמה אות ב ד"ה והנה הר"מ וד"ה והרב המחבר, תקמח אות ג ד"ה וכן אם חיפה).

27. מקדש דוד (סי' סא ס"ק ג ד"ה הקשה המנחת חינוך).

28. שו"ת באהלה של תורה (ח"ב סי' לא אות א), ועי' לעיל (פ"א ה"ב).

ז. המחפה שני מינים בכלאי הכרם

ראי"ה ונראה דהא דמחפה לוקה דוקא כשחיפה את אלה השלושה ביחד החרצן עם שני המינים האחרים האסורים עמו מן התורה. אבל אם היה מין אחד זרוע בתחילה וחיפה שני המינים סמוך לו, אין כאן משום חיוב כלאי הכרם אלא משום כלאי זרעים בלבד.²⁹

ח. איסור כלאי זרעים כשזרע תבואה עם חרצן

ראי"ה וספק הוא בידי אם זרע חרצן עם אחד מהמינים האחרים של תבואה או של ירקות, אם יש בו משום כלאי זרעים. דיש לומר שאע"פ שלגבי כלאי הכרם צריך דוקא שיהיו שלושה מינים ושנים מהם כלאים חוץ מהחרצן, מכל מקום לגבי כלאי זרעים גם בחרצן עם מין אחד יש בו משום כלאי זרעים. או שיש לומר שחרצן איננו ראוי להיות נחשב כלאים כי אם במקום כלאי הכרם, אבל כשאין שם דין של כלאי הכרם אין חרצן מצטרף לכלאי זרעים כמו ששאר גרעיני אילנות אינם מצטרפים לכלאי זרעים כמו שיתבאר להלן בס"ד.³⁰

29. [קנ] ד"ע, עי' מכות (פ"ג מ"ט), תפא"י (בועז אות ח).

30. [קנא] ד"ע, כפתור ופרח (פרק נו סוף ד"ה כתב הרב בעל ההשלמה) בשם הראב"ד, עי' כס"מ (פ"א ה"ו באמצע ד"ה ומותר) בשם הר"ן, מרכה"מ (מאכא"ס פ"י ה"ו), מנחת חינוך (מצוה תקמח אות א).

חוקות הארץ

חידושים

ראי"ה יש לעיין אם חיטה ושעורה וחרצן הוא דוקא, או אפשר דגם בשזרע ענף הוי כלאים, וצ"ע.

הלכה ג

- א. סוגי הזרעים האסורים בכרם וחומר
ב. זרעים הראויים למאכל בהמה
ג. בין קנבוס ולוף לשאר זרעים איסורם

רמב"ם

ואינו חייב מן התורהו אלא על קנבס² ולוף³ וכיוצא בהן
מזרעים שנגמרים עם תבואת הכרם⁴, אבל שאר הזרעים

1. יראים (מצוה קנב ד"ה כתיב, סי' שפט) באר שדין זה הוא הלכה למשה מסיני, ועי' שו"ת חוות יאיר (סי' קצב אות סב) שדן בדבריו.
2. י"א שקנבוס האמור בכלאי הכרם (פ"ה מ"ח) הוא הנזכר בכלאי זרעים (פ"ב מ"ה) – ר"ת (ספר הישר מהדורת ירושלים סי' תקיט), ר"ש (כלאים פ"ה מ"ח ד"ה קנבוס), רא"ש (פ"ב מ"ה ד"ה קנבוס ולוף, פ"ה מ"ח מ"ח ד"ה וכל מיני זרעים), רש"ס (פ"ה ה"ט ד"ה אינו כלאים), רדב"ז (פ"ה ה"ט ד"ה וצמר גפן), כס"מ (פ"ה ה"ט ד"ה האירוס), תפא"י (פ"ב אות כה, פ"ה אות נא ובתי כלאים לז).
וי"א שאלו שני מינים שונים – רמב"ם (פיהמ"ש פ"ב מ"ה ד"ה קרבס, פ"ה מ"ח ד"ה הקינבס), ריבמ"ץ (פ"ב מ"ה ד"ה היתה, פ"ה מ"ח), תו"ט (פ"ה מ"ח ד"ה וכל מיני זרעים), תוס' אנ"ש (כלאים פ"ה מ"ח ד"ה וכל מיני). עי' תבונה (פ"ה ה"ז ד"ה הקנבוס). ועי' משנה זרעים (מהד' מכון התלמוד הישראלי פ"ב מ"ה הע' 27)
רמב"ם (פיהמ"ש פ"ה מ"ח ד"ה הקינבס) זיהה את הקנבוס כ"אלקנאב", רש"י (מנחות טו ע"ב ד"ה קנבוס) זיהה את הקנבוס כ"קנב"א, רע"ב (פ"ה מ"ח ד"ה קנבוס) זיהה אותו כ"קנאפ"ר, ובערבית "קינ"ב, ריבמ"ץ (פ"ב מ"ה ד"ה הקנבס) רש"ס (פ"ה ה"ט ד"ה אינו כלאים) ופנ"מ (פ"ה ה"ח ד"ה הקנבס) זיהו אותו כ"קנאב"י.
ויש המזהים אותו כפשתן רמב"ן (שבת כ"ז ע"ב ד"ה הא דקתני), רשב"א (שם ד"ה מתניתין) וריטב"א (שם ד"ה מתניתין), מרדכי (שבת פ"ב רמז רפח), רא"ש (שבת פ"ב סי' א). ועי' ראב"ן (סי' נג, בתחילתו בשם הערוך).
לזיהוי הקנבוס בימינו ראה: שו"ת מנחת יצחק (ח"ג סי' קלח אות ג), ספר כלאי זרעים והרכבה (עמ' 220-223).
3. לפי רש"י (מנחות טו ע"ב ד"ה לוף) ממיני הקטניות, ועי' מקדש דוד (סי' ס' ס"ק ב' ד"ה הנה הר"ש). ואמונת יוסף (פ"ה ה"ז ד"ה הקנבוס), לגבי זיהוי הלוף בימינו ראה כלאי זרעים והרכבה (עמ' 220-223).
4. מנחות (טו ע"ב) עפ"י כס"מ (פ"ה ה"ג ד"ה נגמרים) וט"ז (יו"ד סי' רצו ס"ק א) בפ"י ראשון. וכן דעת המאירי (ברכות כב ע"א ד"ה מה שאמרנו בחטה).

אסורים מדבריהם. וכן אסור מדבריהם לזרוע כלאי הכרם
בהוצאה לארץ.⁵

א. סוגי הזרעים האסורים בכרם וחומר איסורם

רמב"ם ואינו חייב מן התורה... שאר זרעים מדרבנן⁶

ראי"ה ומה היא הדוגמא של קנבוס ולוף הנכללת בכיוצא בהן להיות אסורין מן התורה, דעת הרמב"ם הרי אנו רואים שהדבר תלוי בגמרון של הזרעים שהם נגמרים עם תבואת הכרם, ונכללו בזה כל הזרעים שהם נגמרים עם תבואת הכרם כיוצא בהם להיות אסורים מן התורה, אם כן הדבר תלוי רק באופן הגידול והגמר של הזרעים ולא בהמין שלהם, וצורתם הנראית.

ויש אומרים שקנבוס ולוף הם מיני קטניות⁷,

יש אומרים שקטניות אסורות מדרבנן⁸. ויש אומרים שקטניות אסורות מדין תורה⁹. ויש מי שאומר שהדבר תלוי, אם הקטניות נגמרות עם תבואת הכרם הן אסורות מהתורה, ואם לא הן אסורות מדרבנן¹⁰. יש אומרים שקטניות (פרט לפול המצרי) מקדשים בכרם את הענבים והקטניות¹¹.

ראי"ה ושאר זרעים שהם אסורים מדבריהם היינו זרעים של ירקות אבל שאר זרעים שאינם ירקות מותר לזרעם לכתחילה בכרם¹².

5. משנה ערלה (פ"ג מ"ט), ספרא (אמור פרשה י פי' יא), ועיי' לקמן (פ"ח הי"ג אות א).
6. בהלכה זו דן הרמב"ם בדיני קנבוס ולוף ובדין הזרעים האסורים בכרם מדרבנן, בהלכות ו, יח ו-יט הרמב"ם דן בדיני זרעים נוספים, עיין שם.
7. [קנג] רש"י.
8. רש"י (מנחות טו ע"ב ד"ה ולוף), מאירי (קידושין לט ע"א ד"ה וכלאי הכרם), רדב"ז (פ"ה ה"ו ד"ה אבל), מרכבת המשנה (פ"ה ה"ו ד"ה היוצא מזה) בדעת הרמב"ם (בהלכה זו), ערוה"ש (יו"ד סי' רצו סע' ז).
9. כ"כ בדעת הרמב"ם: כס"מ (פ"ה ה"ג ד"ה נגמרים), חסדי דוד (כלאים פ"ג הי"ג ד"ה הלשישות), חכמת אדם (שער משפטי ארץ פ"ד ה"ב), חזו"א (סי' א ס"ק יג ד"ה נקטינן). וכ"כ לבוש (יו"ד סי' רצו סע' ב).
10. רדב"ז (פ"ה סוף ה"ו).
11. רדב"ז (פ"ה סוף ה"ו).
12. [קנג] רדב"ז לדעת הרמב"ם.

יש מי שאומר שאיסור מיני זרעים בכרם הוא רק כשזרעם במפולת יד¹³.
 יש אומרים שכל מיני הזרעים אסורים מדרבנן בזריעה בכרם מלבד ה' מיני דגן, קנבוס
 ולוף שאיסור זריעתם בכרם הוא מן התורה¹⁴.
 יש אומרים שזרעים הנאכלים שאינם אסורים בכרם מן התורה – אסורים בזריעה בכרם
 מדרבנן¹⁵. ויש אומרים שאף זרעים שאינם נאכלים אסורים בזריעה בכרם מדרבנן¹⁶.
 יש אומרים שכל המינים שזרעיהם מהם שדות שלמים כמו קנבוס ולוף אסור לזרועם
 בכרם מהתורה¹⁷.
 יש מי שאומר שנחשבים זרעים נאכלים בין אם החלק הנאכל באותו צמח הם העלים
 ובין אם החלק הנאכל הם השורשים¹⁸.
 ויש מי שאומר שמיני זרעים שהעלים אינם נאכלים ורק הפרי נאכל, מותר לזרועם
 בכרם¹⁹.
 ויש מי שכתב שכל שהוא מאכל ומכניסים אותו לקיום נאסר מן התורה בכלאי הכרם,
 ומאכל שלא ניתן לקיימו, או זרע שהוא לא למאכל אך מקיימים אותו נאסר מדרבנן²⁰.
 יש אומרים שאף צמח שעיקר גידולו אינו למאכל אך מקיימים אותו גם למאכל – אסור
 לזרועו בכרם, הואיל וחלק מהשימוש בו הוא למאכל²¹. ויש אומרים שמיני הזרעים
 הנאכלים דינם כשאר ירקות ואסור מדרבנן לזרועם בכרם²².

13. ביאור הגר"א (י"ד סי' רצו ס"ק ז).
14. ספר החינוך (מצוה תקמח), וכן דעת הר"ש (פ"ה מ"ח ד"ה וכל מין זרעים) והרא"ש (פ"ה מ"ח ד"ה וכל מיני זרעים).
15. כס"מ (פ"ה ה"ג ד"ה אבל שאר הזרעים), יין הרקח (פ"ה מ"ח ד"ה בר"ב) בדעת הרמב"ם (פ"ה ה"ג), וכן דעת ערוה"ש (י"ד סי' רצו סע' יח).
16. ר"ן (חולין מו ע"ב בדפי הרי"ף סוף ד"ה וכרבי יאשיה), כרם הארץ (ה"ה עמ' כז) בדעת הרמב"ם (ה"ג).
17. שו"ת ראב"ן (סי' נג סוף ד"ה הקשה), וכן באר בספר משנת נחמיה (סי' ה ד"ה והר"ש) בדעת הר"ש (פ"ה מ"ח ד"ה וכל מיני).
18. רש"ס (פ"ה ה"ז ד"ה וכל מין זרעים).
19. תפא"י (פ"ה אות נ).
20. רש"ס (פ"ה ה"ז ד"ה וכל מין זרעים).
21. רש"ס (פ"ה ה"ז ד"ה אינו כלאים וד"ה כלאים).
22. חסדי דוד (פ"ה ה"ג ד"ה הלשיות), ר"י ב"ר גרשון (פ"ה ס"ק יז), ועי' תוספתא כפשוטה (עמ' 630 שורה 51-52, ועמ' 631 שורה 52-53).

חוקות הארץ

יש אומרים שמיני הזרעים שדרך בני אדם לקיים אותם, נחשבים הם ככלאים ואסור לזרעם בכרם מדרבנן.²³

ויש אומרים שמינים שלא מקיימים מהם שדות אסור לזרעם בכרם מדרבנן.²⁴ ויש אומרים שכל הזרעים הנאכלים אסורים מן התורה וכל מה שהתירה תורה הם דברים שאינם ראויים למאכל, ואין מקיימין אותם.²⁵

יש מי שמשמע מדבריו שבצלים אסורים בזריעה בכרם.²⁶ ראיה ופירוש הלשון שנגמרים עם תבואת הכרם, היינו שהן נגמרים לשלוש שנים כמו כרם שרק אחר שנים הוא בא לכלל היתר מאיסור ערלה.²⁷

ב. זרעים הראויים למאכל בהמה

יש אומרים שזרעים שהם מאכל בהמה, אסור לזרעם בכרם מן התורה.²⁸

23. ראב"ד (ה"ט) בהשגות עפ"י גרסתו בתוספתא (פ"ג ה"ג), וראה ערוה"ש (יו"ד סי' רצו סע' יט), הלכתא גבירתא (פ"ה מ"ח).

24. שו"ת ראב"ן (סי' נג), ספר משנת נחמיה (סי' ה' ד"ה והר"ש) בדעת הר"ש (פ"ה מ"ח ד"ה וכל מיני).

25. משנ"ר (פ"ה מ"ח סוף ד"ה המקיים).

26. רדב"ז (פ"ה ה"ג ד"ה ואינו חייב).

27. [קנו] כ"מ. יש שפירשו שקנבוס יכול להתקיים בקרקע שלוש שנים ואחר כך להצמיח: ר"ש (פ"ה מ"ח ד"ה קנבוס), רשב"א (ברכות כב ע"א ד"ה אינו חייב) בשם הראב"ד, רע"ב (פ"ב מ"ה ד"ה קנבוס או לוף), שנו"א (כלאים פ"ב מ"ה פי' הקצר ד"ה היה שדהו, פי' הארוך ד"ה היתה), תוס' רעק"א (פ"ב מ"ה אות ט), תפא"י (פ"ב אות כח, הלכתא גבירתא פ"ב מ"ה, בתי כלאים אות לז), דרך אמונה (פ"ה ה"ג ס"ק יב צה"ל אות כ בדעת הכס"מ, הנ"י והמאירי), ועי' בתי כלאים (כלאי הכרם סי' לז).

יש שפירשו שבגידול הראשוני הם צומחים כדרך כל הזרעים, ולאחר הקצירה הם מתעכבים עד ג' שנים; כך דייקו מדברי הרמב"ם: רש"ס (פ"ב ה"ה ד"ה לוף), מלאכ"ש (פ"ב מ"ה ד"ה היתה), מרכבת המשנה (פ"ה ה"ו סוף ד"ה היוצא מזה) בפירוש שני, והגרא"ז מלצר זצ"ל (כרם ציון כלאים, ח"ח ביאורים ברמב"ם כלאים פ"ה ה"ג), פנ"מ (פ"ב ה"ה ד"ה היתה שדהו), דרך אמונה (פ"ב ה"ב ס"ק נב בשם יש אומרים, עי"ש צה"ל ס"ק סט).

ועי' ראשל"צ (פ"ה מ"ח ד"ה וכל מיני זרעים), ספר השדה (פ"ה מ"ח ד"ה והרמב"ם), חוקות הארץ (פ"ב ה"ב הע' 2 והע' 5)

28. רשב"ם (ב"ב קנו ע"ב ד"ה בכרם), תורת הארץ (פ"י אות יד סוף ד"ה ועתה).

יש מי שאומר שזרעים הראויים למאכל בהמה אסור לזרעם בכרם מדרבנן²⁹.
ויש מי שאומר שזרעים שאינם ראויים למאכל אדם אין איסור כלל בזריעתם בכרם³⁰.

ג. בין קנבוס ולוף לשאר זרעים

רמב"ם ואינו חייב מן התורה אלא על קנבוס ולוף וכיוצא בהן.
ראי"ה וקנבוס ולוף שהם אסורים מן התורה הם מין ירקות³¹, ולפי זה שאר ירקות
אינם אסורים אלא מדרבנן.

וי"א דקנבוס ולוף הם ממיני זרעים שאינם נאכלים ודוקא הם וכיוצא בהם
זרעים שאינם נאכלים הנגמרים עם תבואת הכרם הם אסורים מן התורה
ושארי זרעים שאינם נאכלים מותרים ואין בהם אפילו איסור מדבריהם, ולפי
זה הזרעים הנאכלים הם אסורים מן התורה כולם אע"פ שאינם נגמרים עם
תבואת הכרם³².

יש אומרים שהחילוק ביניהם הוא רק כשהזריעה נעשתה בהיתר, והתערובת נוצרה לאחר
מכן. אך אם הזריעה נעשתה באיסור גם זריעת שאר זרעים נאסרה מן תורה³³.
יש מי שאומר שאיסור כלאים של זריעה וקיום חל בכל מיני הזרעים, אולם לענין איסור
הפירות הקנבוס והלוף נאסרים מן התורה ופירות שאר הזרעים נאסרים מדרבנן³⁴.
ויש שכתבו שרק לענין איסור זריעה התורה החמירה בקנבוס ולוף, אך לענין איסור
הפירות לאחר הזריעה אין הבדל בין קנבוס ולוף לשאר זרעים³⁵.

29. לבוש (יו"ד סי' רצו סע' ב), כרם הארץ (הלכה ה עמ' כו) בשיטת ר"ת, חזו"א (יו"ד סי'
קעט ס"ק ט).

30. ארץ חמדה (ח"ב עמ' נד ד"ה מיני זרעים וד"ה ומושג), בדעת הרמב"ם עפ"י הכס"מ.

31. [קנב] רדב"ז.

32. [קנה] ע"פ הכס"מ.

33. כגון מחיצת הכרם שנפרצה, או שבעל הכרם לא ידע שגדלו בכרמו וכדו' – רמב"ן (חולין
פב ע"ב ד"ה והא) בפ"ב, רשב"א (חולין פ"ב ע"ב ד"ה ולעולם, שו"ת ח"א סי' תמח),
ועי' תוס' (עירובין צב ע"ב ד"ה גפנים בקטנה), דרך אמונה (פ"ה ה"ג באה"ל ד"ה ואינו
חייב).

34. כן כתבו בשם ראב"ד: רמב"ן (חולין פב ע"ב ד"ה והראב"ד ז"ל), רשב"א (חולין פב ע"ב
ד"ה והראב"ד, שו"ת ח"א סי' תמח), כפתור ופרח (פרק נו סוף ד"ה מסתברא עמ' רסה).

35. צפנת פענח (כלאים פ"ה ה"ג בפירוש ראשון).

חוקות הארץ

יש מי שכתב שבשאר זרעים האיסור הוא בזריעת שני זרעים חוץ מהחרצן, ובקנבוס ולוף האיסור הוא אף בזריעת זרע אחד³⁶.
יש אומרים שבקנבוס ולוף חל איסור מדרבנן אף כשזרעם בתוך כרם נטוע, ואילו בשאר זרעים לא אסרום חכמים כשזרעם כך³⁷.
יש אומרים שההבדל בין קנבוס ולוף לשאר מינים אינו נוגע לכלאי הכרם אלא רק לענין איסור כלאי זרעים³⁸.
יש מי שכתב שרק לענין איסור התבואה או הענבים קיים הבדל בין קנבוס ולוף לשאר זרעים³⁹. ויש אומרים שאין הבדל בין קנבוס ולוף, וכל הזרעים נאסרו מן התורה בזריעה בכרם⁴⁰.
יש אומרים שבשאר מיני זרעים שבכרם הזרעים נאסרים אך הגפנים מותרות. ואילו בקנבוס ולוף שזרעם בכרם גם הגפנים אסורות⁴¹.
יש מי שכתב שגם שאר זרעים נאסרים כשנזרעו בכרם, אלא שקנבוס ולוף אוסרים את הגפנים בהנאה אף אם נזרעו לפני צימוח הענבים, ואילו שאר זרעים אוסרים דוקא אם השרישו כאשר יש ענבים בגפן⁴².

36. רמב"ן (חולין פב ע"ב ד"ה והא דאמר בפירושו הראשון).
37. ביאור הגר"א (יו"ד סי' רצו ס"ק ז) בדעת הרמב"ם (פ"ה ה"ג) והשו"ע (יו"ד סי' רצו סעי' ב) עפ"י גירסתו במשנה ובתוספתא, צפנת פענח (כלאים פ"ה סוף ה"ג בפירוש שני), ועי' חזו"א (כלאים סי' א ס"ק ט ד"ה והגר"א) ובהע' הגר"א מלצר (על הרמב"ם פ"ה ה"ו נדפס בכרם ציון כלאים ח"ח עמ' 13-14).
לגבי הגירסא הנכונה במשנה ובתוספתא, ראה: שנו"א (פ"ה מ"ט בפי' הארוך ד"ה המקיים), מנחת ביכורים (פ"ג הי"ג), ספר ניר (פ"ה ה"ז אמצע ד"ה ואינם כלאים בזרעים), תוספתא כפשוטה (עמ' 630 הע' 41), משנת נחמיה (סי' ה עמ' כד ד"ה פירוש הש"א), מס' כלאים עם פירוש שנו"א (מהדורת לרנר פ"ה מ"ח אות ג' והע' 1).
38. תוס' (חולין ס ע"א ד"ה הרכיב שני דשאין) בפירוש ג', שטמ"ק (ב"ק נה ע"א סוף ד"ה וגרסינן בירושלמי, בשם התוס' שאנץ). עי' כרם הארץ (ה"ה סוף עמוד כה).
39. משנת נחמיה (סי' ה עמ' כד ד"ה פירוש הש"א).
40. שיטת רבינו חיים הכהן (הובא בשטמ"ק מנחות טו ע"ב אות ב, ותוס' רבינו פרץ).
41. שיטה לא נודע למי (קידושין לט ע"א ד"ה וקשה לי) בשם יש מפרש.
42. שיטה לא נודע למי (קידושין לט ע"א ד"ה וקשה לי) בפירוש ב'.

הלכה ד

- א. הנאה ממונית מכלאי הכרם
ב. הנאה ממשקים של כלאי הכרם
- ג. הנאה מכלאי הכרם שלא כדרך
הנאתם

רמב"ם

ולמה אסרו לזרוע כלאי הכרם בחוצה לארץ ולא אסרו כלאי זרעים¹. מפני שכלאי הכרם חמורין הם, שאם נזרעו בארץ ישראל הרי הם אסורים בהנייה וכיון שהן אסורין בהנייה בארץ אסרו לזרוע בחוצה לארץ².

1. קידושין (לט ע"א): "רב יוסף מערב ביזרני זרע...". שו"ע (יו"ד סי' רצז סעי' ב). דיני כלאי זרעים בחו"ל נפסקו בפ"א ה"ג.
2. איסור ההנאה נלמד מהפסוק בדברים (כב, ט), ונדרש: כלאים (פ"ח מ"א), ערלה (פ"ג מ"ט), קידושין (לט ע"א נו ע"ב, חולין קטו ע"א), ובירושלמי (פ"ח ה"א, ערלה פ"ג ה"ח), ספרי (דברים פרשה רל אות ט), וכן למדו: בה"ג (מהדורת וורשא טו ע"א), רש"י (דברים כב, ט, פסחים כד ע"ב ד"ה כלאי הכרם, קידושין לח ע"א ד"ה ואסורין, נזיר לז ע"א ד"ה כלאי, זבחים עב ע"ב ד"ה ידלקו), רמב"ם (ערלה פ"ג מ"ז ד"ה את, כלאים פ"ח מ"א ד"ה אמר), תוס' (חולין קטו ע"א ד"ה פן, בתירוש השני, נזיר לז ע"א ד"ה שאין), ריבמ"ץ (פ"ח מ"א ד"ה ואסורין בהנאה), סמ"ג (לאוין סוף סי' רפ), יראים (סי' עו, תועפות ראם ס"ק ג), אור זרוע (ח"א אות רעה), מאירי (קידושין נו ע"ב ד"ה כלאי הכרם), רבינו ירוחם (נתיב כא ח"א), ספר החינוך (מצוה תקמח-תקמט), אשכול (הל' כלאים קטו ע"ב), רא"ש (פ"ח מ"א ד"ה ואסורין), ריטב"א (שם ד"ה ופריך), רע"ב (פ"ח מ"א ד"ה ואסורים), כס"מ (פ"ה ה"ז ד"ה ונאסרו), רש"ס (פ"ח ה"א ד"ה פן תוקד אש, ערלה פ"ג ה"א ד"ה כלאי הכרם), תוס' יו"ט (פ"ח מ"א ד"ה ומלקיים, ערלה פ"ג מ"ז ד"ה מקדש), פרישה (יו"ד סי' רצז ס"ק א), פנ"מ (פ"ח ה"א ד"ה ואסורין בהנאה), ערוה"ש (יו"ד סי' רצז סעי' א), שדה יהושע (ערלה פ"ג ה"א ד"ה מכלאי הכרם), גליון הש"ס וציון ירושלים (ירושלמי ערלה פ"ג ה"א ד"ה מכלאי הכרם), זהב הארץ (פ"ה ה"ד ד"ה ונראה), מלבי"ם (דברים כב התורה והמצוה אות א), משנ"ר (פ"ח מ"א ד"ה ואסורין), ארץ חמדה (פ"ג סעי' א), ירושלמי עם ביאורים (פ"ח ה"א ד"ה פן תוקד אש). רמב"ם (הל' מאכא"ס פ"י ה"ו) דרש באופן שונה, ראה רדב"ז (ד"ה כלומר), לח"מ (שם ד"ה כלומר), ומעשה רקח (מאכא"ס פ"י ה"ו ד"ה שם כלומר), בכרם הארץ (ה"ג עמ' יח ד"ה פן תתרחק). שו"ע (יו"ד סי' רצז סוף סעי' א). דיני כלאי הכרם בחו"ל נפסקו בפ"ח (הל' יג-יד).

א. הנאה ממונית מכלאי הכרם

רמב"ם שאם נזרעו בארץ ישראל הרי הם אסורים בהנייה

הנאה ממעות כלאי הכרם

יש המתירים להשתמש במעות או בחליפין של כלאי הכרם³, ויש אוסרים להשתמש בהם⁴.

יש אומרים שהמעות שבהן החליף את כלאי הכרם אסורות, אך אם קנה בהם, הכלי מותר בשימוש⁵, ויש מי שאומר שאיסור השימוש במעות כלאי הכרם הוא למוכר, אך ללוקח מותר להשתמש במעות אלו⁶.

חלות ממונית בחליפי כלאי הכרם

יש אומרים שאם מכר לחברו כלאי הכרם, אף שידע הלוקח שמדובר בכלאי הכרם, אין הוא מחויב לשלם עבורם⁷.

3. רש"י (ע"ז סב ע"א ד"ה מקודשת), רשב"א (קידושין נח ע"א ד"ה מכרן, נדרים מז ע"ב סוף ד"ה מכרן), רא"ש (קידושין פ"ב סי' לא ד"ה המקדש), מאירי (ע"ז סב ע"א ד"ה ערלה), ריטב"א (קידושין נו ע"ב ד"ה מכרן), ר"ן (נדרים מז ע"א ד"ה המקדש, ע"ז נד ע"ב ד"ה הו). וכן למדו בדעת הרמב"ם (הל' מאכא"ס פ"ח הט"ז, פי"ג הט"ו) – רבינו מנוח (חמץ ומצה פ"א סוף ה"ז), ביאור הגר"א (או"ח סי' תמג ס"ק יב), ערוה"ש (יר"ד סי' רצו סעי' ב), משל"מ (אישות פ"ה ה"א ד"ה ולענין). ועיי' שו"ת הריב"ש (סי' ת ד"ה וכן נראה).

4. קידושין (נח ע"א, נדרים מז ע"ב), רש"י (ע"ז נד ע"ב ד"ה למעוטי ערלה, חולין ד ע"ב ד"ה מפני), תוס' (חולין ד ע"ב ד"ה מותר), תוס' (נדרים מז ע"ב ד"ה ה"ג), רא"ש (קידושין פ"ב סי' לא ד"ה המקדש) בדעת רש"י, ריטב"א (קידושין נו ע"ב ד"ה המקדש), ר"ן (נדרים מז ע"ב ד"ה המקדש), ועיי' משל"מ (אישות פ"ה ה"א ד"ה והנראה, מהד' פרנקל, הל' מכירה פט"ז הי"ד ד"ה המוכר).

5. מאירי (נדרים מז ע"ב ד"ה כל שאסרנו).

6. ערוה"ש (יר"ד סי' רצד סעי' ד), דרך אמונה (פ"ה ה"ז ס"ק לד) בשם יש אומרים עפ"י מ"ב (סי' תמג סעי' ג ס"ק ט"ז בשם גדולי הפוסקים, ע"ש בשעה"צ ס"ק כג).

7. משל"מ (הל' מכירה פט"ז הי"ד) בדעת רש"י והרמב"ם.

יש מי שמשמע בדעתו שאם הלוה לחברו מעות שקיבל עבור כלאי הכרם חייב הלוה להחזירן.⁸

ויש מי שמשמע בדעתו שלא חייב להחזירן, אך אם הלוה לאדם נוסף, חייב הוא להחזירן.⁹

הנאה מכלאי הכרם בקידושין

המקדש בכלאי הכרם אינה מקודשת¹⁰; יש אומרים שדין זה אמור אף אם האשה יכולה ליהנות מהם באופן המותר¹¹. ויש אומרים שבמקרים בהם יש לאשה יכולת להשתמש בהם בהיתר הקידושין תופסים¹², ויש המסתפקים בדבר, ונוטים לומר שבמקרים בהם יש לאשה יכולת ליהנות מהם הקידושין תופסים לחומרא¹³. יש מי שאומר שאם האשה יודעת שמדובר באיסור הנאה, היא מתקדשת¹⁴. יש מי שאומר שבמקרים אלו אם אמר לה: 'הרי את מקודשת לי בהנאה שאת יכולה ליהנות מהם', היא ספק מקודשת¹⁵.

8. בעל התרומות (שער מו ח"ו סי' ב) בדעת הרמב"ם (הל' מכירה פט"ז הי"ד), הוב"ד במשל"מ (מכירה פט"ז הי"ד).

9. בעל התרומות (שער מו ח"ו סי' ב) בדעת רש"י (חולין ד ע"ב ד"ה מפני), הוב"ד במשל"מ (מכירה פט"ז הי"ד).

10. קידושין (פ"ב מ"ט, נו ע"ב), נדרים (מז ע"ב), ירושלמי (כלאים פ"ח ה"א), רמב"ם (הל' אישות פ"ה ה"א), תוס' (נדרים מז ע"ב ד"ה המקדש, ע"ז סב ע"א ד"ה בדמיהו), מאירי (קידושין נב ע"ב ד"ה המקדש), רשב"א (קידושין נו ע"ב ד"ה מתני') תוס' הרא"ש (קידושין נו ע"ב ד"ה המקדש, בתירוץ ב), כפתור ופרח (פרק נח), שו"ע (אהע"ז סי' כח סעי' כא), דרך אמונה (פ"ה ה"ז ס"ק לד).

11. ריטב"א (קידושין נו ע"ב ד"ה וכי תימא), משל"מ (יסוה"ת פ"ה ה"ח ד"ה וראיתי להתוס' דקידושין), פרי תאר (יו"ד סי' פז ס"ק א ד"ה אי נמי), אבני מילואים (סי' כח ס"ק נה ד"ה ובמשנה).

12. מאירי (קידושין נו ע"ב ד"ה זה שביארנו) בשם יש אומרים, תוס' (קידושין נו ע"ב ד"ה המקדש), תוס' הרא"ש (קידושין נו ע"ב ד"ה המקדש, בתירוץ א), שו"ת בית הלוי (ח"א סי' מח ס"ק ו), משל"מ (אישות פ"ה ה"א ד"ה הכלל העולה) בדעת רש"י, בית שמואל (אה"ע סי' כח סוף ס"ק נד).

13. מאירי (קידושין נו ע"ב ד"ה זה שביארנו) בשם הרשב"א, ועי' במהדיר למאירי (מהדורת שלזינגר קידושין עמ' 272 הע' ג).

14. פרי תאר (יו"ד סי' פז ס"ק א ד"ה ואי קשיא) בדעת התוס' (קידושין נו ע"ב ד"ה המקדש).

15. אבנ"מ (סי' כח ס"ק נה) בדעת הריטב"א והרדב"ז.

המקדש בחליפין של כלאי הכרם

המוכר לחברו כלאי הכרם, ובמעות שקיבל תמורתה קידש בהם אשה, הקידושין חלים¹⁶; יש אומרים שהדבר אמור אף אם הלוקח אינו יודע שמדובר בחליפין של כלאי הכרם¹⁷, ויש אומרים שדוקא אם הקונה יודע שהם כלאים, או שהקונה הוא נכרי¹⁸. יש אומרים שאם הקונה לא ידע שהם כלאים, הרי היא ספק מקודשת¹⁹. ויש אומרים שאף מותר לקדש לכתחילה במעות שנתקבלו ממכירת כלאי הכרם²⁰. יש אומרים שהמקדש אשה בחליפין של כלאי הכרם הקידושין לא תופסים, אך אם קידשה בחליפי חליפין של כלאי הכרם, מקודשת²¹.

16. משנה (קידושין נו ע"ב), נדרים (מז ע"ב) וע"ז (נד ע"ב), רמב"ם (הל' אישות פ"ה ה"ב), תוס' (נדרים מז ע"ב ד"ה ה"ג), כפתור ופרח (פרק נח ד"ה האסורים בהנאה), שו"ע (אהע"ז סי' כח סעי' כב), דרך אמונה (פ"ה ה"ז ס"ק לד).
- ראה רש"י (ע"ז נד ע"ב ד"ה למעוטי ערלה, קידושין נו ע"ב ד"ה מכרן), תוס' (ע"ז נד ע"ב ד"ה מכרן, נדרים מז ע"ב ד"ה ת"ש המקדש), רשב"א (קידושין נו ע"ב ד"ה מכרן וכו' רש"י), שיטה לא נודע למי (קידושין נו ע"ב ד"ה מכרן), תוס' ר"ד (קידושין נו ע"ב ד"ה המקדש), מאירי (ע"ז סב ע"א ד"ה ערלה), ר"ן (קידושין כג ע"א בדפי הרי"ף סוף ד"ה מכרן), ועי' משל"מ (אישות פ"ה ה"א ד"ה המקדש) ואבנ"מ (סי' כח סוף ס"ק נה), שבארו את טעם הדבר באופנים שונים.
17. בה"ג (הל' קידושין עמ' תכט ד"ה והיכא), רשב"א (קידושין נו ע"ב ד"ה מכרן בתירוץ ב-ג), ריטב"א (קידושין נו ע"ב ד"ה מכרן בתירוץ ג), ר"ן (קידושין כג ע"א בדפי הרי"ף סוף ד"ה מכרן). ועי' רמב"ן (קידושין נו ע"ב ד"ה מכרן), ובית שמואל (שם ס"ק נט).
18. רמב"ן (קידושין נו ע"ב ד"ה מכרן), ריטב"א (קידושין נו ע"ב ד"ה מכרן), ר"ן (קידושין כג ע"א בדפי הרי"ף סוף ד"ה מכרן), טור (אהע"ז סוף סי' כח), ב"י (שם ד"ה ד"ה המקדש באיסורי הנאה), ועי' פרישה (אהע"ז סי' כח ס"ק נו).
19. ב"י (אהע"ז סי' כח בדק הבית סוף אות כב), דרכי משה הארוך (אהע"ז סי' כח ס"ק כב) בדעת הר"ן (קידושין כג ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה מכרן), שו"ע (אהע"ז סי' כח סעי' כב), בית שמואל (שם ס"ק נט), ביאור הגר"א (אהע"ז סי' כח ס"ק ס).
20. מאירי (קידושין נב ע"ב ד"ה המקדש), ריטב"א (קידושין נו ע"ב ד"ה מכרן), שיטה לא נודע למי (קידושין נו ע"ב ד"ה מכרן).
21. מאירי (קידושין נו ע"ב סוף ד"ה אמר המאירי אינה מקודשת) בשם גדולי המפרשים (הראב"ד) עפ"י גירסתו בירושלמי (קידושין פ"ב סוף ה"ח), קרבן העדה (קידושין פ"ב ה"ח ד"ה בשאין דמיהן וד"ה זאת אומרת). ועי' ערוה"ש (יו"ד סי' רצד) ופנ"מ (קידושין פ"ב ה"ח מד"ה בשאין).

הנאה מאפר כלאי הכרם בקידושין

המקדש אשה באפר של כלאי הכרם, ויש בו שוה פרוטה, מקודשת²².
יש אומרים שאף אם קידש אשה בכלאי הכרם לפני שריפתם, תפסו הקידושין בתנאי שאם ישרפם יהיה באפרם שוה פרוטה²³. ויש חולקים וסוברים, שעל אף שיש באפר שוה פרוטה, כל עוד לא שרפם וקידש אשה בהם האשה איננה מקודשת²⁴. ויש אומרים שהאשה אינה מתקדשת כלל באפר של כלאי הכרם, גם אם יש בו יותר משוה פרוטה²⁵.

ב. הנאה ממשקים של כלאי הכרם

מסקה היוצא מכלאי הכרם אסור באכילה ובהנאה²⁶, לפיכך יש מי שסובר שהשותה משקה מתבואה או ירק שגדלו בכרם חייב מלקות²⁷. ויש אומרים שחייב מלקות חל רק על יין של כלאי הכרם, אך אם סחט משקים מתבואה או ירק שגדלו בכרם אין לוקים עליהם²⁸.

יש אומרים שאף שאין לוקים על שאר משקים מכל מקום אסורה ההנאה מהם מדין

22. תמורה (פ"ז מ"ה) ובגמ' (שם לד ע"א).
23. רמב"ן (קידושין נו ע"ב ד"ה הא דתנן), תוס' הרא"ש (קידושין נו ע"ב ד"ה המקדש), ריטב"א (קידושין נו ע"ב ד"ה המקדש) בתירוץ א, ר"ן (קידושין כג ע"א בדפי הרי"ף ד"ה מתני').
24. תוס' (ע"ז סב ע"א ד"ה בדמיהן), ריטב"א (קידושין נו ע"ב ד"ה המקדש) בשם מורו, ועיי' בשו"ת דגל ראובן (ח"א סי' ד' ענף ג אות יג ד"ה ונ"ל וד"ה וא"כ).
25. פרי תאר (י"ד סי' פז ס"ק א ד"ה אי נמי) בדעת התוס'.
26. פסחים (כד ע"ב), חולין (קכ ע"ב), רמב"ם (הל' מאכא"ס פ"י הכ"ב), רשב"ם (תוס' חולין קכ ע"ב ד"ה היכא) ועיי' תוס' (חולין קכא ע"א ד"ה והדר), לח"מ (מאכא"ס פ"י הכ"ב אמצע ד"ה הטבל) ומחנה אפרים (מאכא"ס פ"י הכ"ב), דרך אמונה (פ"ה ה"ז ס"ק לד).
27. לח"מ (מאכא"ס פ"י הכ"ב) באפשרות אחת.
28. רמב"ם (הל' מאכא"ס פ"י הכ"ב).
ראה רדב"ז (הל' מאכא"ס פ"י הכ"ב ד"ה הטבל), כס"מ (הל' מאכא"ס פ"י הכ"ב ד"ה הטבל והחדש), לח"מ (הל' מאכא"ס פ"י הכ"ב בעמ' השלישית), רד"ע (הל' מאכא"ס פ"י הכ"ב), שו"ת שאגת אריה (החדשות סי' יא), דרך אמונה (פ"ה ה"ז ס"ק לד) שדנו בדעת הרמב"ם.

חוקות הארץ

תורה²⁹, ויש אומרים שאיסור ההנאה הוא מדרבנן³⁰.

ג. הנאה מכלאי הכרם שלא כדרך הנאתם

הנאה שלא כדרכה

יש אומרים שבכלאי הכרם, אף הנאה שלא כדרכה אסורה, וחייבים על ההנאה מלקות בכל אופני ההנאה³¹. ויש חולקים וסוברים שהנאה שלא כדרכה מותרת ואפילו בכלאי הכרם³². ויש אומרים שחיוב המלקות הוא רק אם הנאה זו היתה על ידי אכילה, גם במקרה בו היא נעשתה שלא כדרכה³³.

29. הגהות הרמ"ך (הל' מאכא"ס פ"י הכ"ב ד"ה הטבל) בדעת הרמב"ם (שם), רדב"ז (פ"י הכ"ב ד"ה הטבל בפירוש ב), שו"ת חכם צבי (סי' כ), צל"ח (חולין קכ ע"א ד"ה עוד נלע"ד), ועי' חת"ס (חולין קכ ע"א ד"ה וזה נ"ל, ובשו"ת יו"ד סי' קיד ד"ה עוררני), קרן אורה (נדרים נב ע"ב ד"ה וראיתי להרמב"ם), תורת זרעים (תרומות פ"א מ"ג ד"ה הנה הרמב"ם), חזו"א (מעשרות סי' ז ס"ק א ד"ה והר"מ), דרך אמונה (פ"ה ה"ז ס"ק לד, צה"ל ס"ק סד) בדעת הרמב"ם מאכא"ס (פ"י הכ"ב).

30. כס"מ (פ"י הכ"ב), ועי' פני יהושע (קידושין קונטרס חדש ד"ה גרסינן, ובמסקנא ד"ה הדין השלישי), חת"ס (יו"ד סי' קיד ד"ה עוררני) וחזו"א (מעשרות סי' ז ס"ק א ד"ה והר"מ).

31. פסחים (כד ע"ב), ירושלמי (ערלה פ"ג ה"א), ר"ח (פסחים כה ע"א סוף ד"ה אמר אביי), רי"ף (פסחים ו ע"ב), ראב"ה (פסחים סי' תנו), רא"ש (פסחים פ"ב סי' ב ד"ה מר בר רב אשי), רבינו מנוח (חמץ ומצה פ"א סוף ה"ז), ריא"ז (פסחים הובא בשלטי גיבורים ה ע"ב בדפי הרי"ף, ובפר"ח או"ח סי' תמג ס"ק א ד"ה ואומר הנה דבר), מאירי (פסחים כד ע"ב ד"ה כל איסורין), מרדכי (פסחים פ"ב אות תקמה), אגודה (פסחים פ"ב אות יז ד"ה מר בר רב אשי), ב"י (יו"ד סי' קנה אות ב-ג בבדק הבית). רש"ס (ערלה פ"ג ה"א ד"ה מכלאי), ופנ"מ (ערלה פ"ג ה"א ד"ה בכלאי).

וכן למדו בדעת הרמב"ם (הל' יסוה"ת פ"ה ה"ח, הל' מאכא"ס פי"ד ה"י): הגהות מיימוניות (הל' יסוה"ת פ"ה אות ח), רדב"ז (הל' מאכא"ס פי"ד ה"י ד"ה חוץ מבשר וחלב), כס"מ (הל' יסוה"ת פ"ה ה"ח ד"ה חוץ, הל' מאכא"ס פי"ד ה"י), לח"מ (הל' מאכא"ס פ"י הכ"ב), גליון הש"ס וציון ירושלים (ירושלמי ערלה פ"ג ה"א ד"ה מכלאי הכרם), ארץ חמדה (ח"ב עמ' נ, פ"ג סעי' א), פרי תאר (יו"ד סי' פז ס"ק א ד"ה ונראה דלמסקנא, ד"ה ומה שכתב רמב"ם בריש פ"ט, וד"ה נקיטינן לדעת רמב"ם), ועי' ספר החינוך (מצוה תקמט).

32. תוס' (קידושין נו ע"ב ד"ה המקדש), פרי תאר (יו"ד סי' פז ס"ק א ד"ה ולדעת התוס').

33. כן כתבו בדעת הרמב"ם (הל' מאכא"ס פי"ד ה"י, פ"י ה"ז) רבינו מנוח (הל' חמץ ומצה

רפואה בכלאי הכרם

יש אומרים שאסור לחולה שאין בו סכנה להתרפא בכלאי הכרם³⁴. ויש שמתירים להתרפא בכלאי הכרם אף שלא במקום סכנה³⁵. ויש מי שמקל להתרפא בכלאי הכרם לחולה שאין בו סכנה על ידי גוי³⁶.

יש אומרים שבכלאי הכרם שאיסורם מדרבנן מותר להתרפא גם לא במקום סכנה³⁷, ויש אוסרים אפילו בכלאי הכרם האסורים מדבריהם³⁸. לדעות אלו יש אומרים, שההיתר הוא

פ"א סוף ה"ז), משל"מ (הל' יסוה"ת פ"ה ה"ח ד"ה ומ"ש רבינו חוץ מכלאי הכרם), דרך אמונה (פ"ה ה"ז ס"ק לד). וכך מבאר גם הש"ך (י"ד סי' קנה ס"ק יג) את פסק השו"ע (שם סעי' ג) שבכלאי הכרם אסור להתרפאות אלא במקום סכנה. ועי' צ"ח (פסחים כד ע"ב ד"ה בא"ד והא דלא קאמר), שושנת העמקים (כלל ט הובא ביד אברהם י"ד סי' פז סעי' א ד"ה ג פעמים), פר"ח (או"ח סי' תמג ס"ק א ד"ה ואומר הנה דבר), מים חיים (פי"ד הי"א, ספר הליקוטים רמב"ם פרנקל), פרי תאר (י"ד י"ד סי' פז ס"ק א ד"ה ואם), מנחת חינוך (מצוה תקמט אות ד, ומצוה קיא אות ג), יד אברהם (על גליון השו"ע י"ד סי' פז סעי' א ד"ה ג פעמים), מראה"פ (ערלה פ"ג ה"א ד"ה כל מקום).

34. רמב"ם (הל' יסוה"ת פ"ה ה"ח), רא"ש (פסחים פ"ב סי' ב סוף ד"ה אמר חזקיה), מרדכי (פסחים פ"ב אות תקמה), ר"ן (פסחים ו ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה דרך הנאתן), כס"מ (הל' יסוה"ת פ"ה ה"ח ד"ה חוץ מכלאי הכרם), ב"י (י"ד סי' קנה, בדק הבית סעי' ב-ג), שו"ע (י"ד סי' קנה סעי' ג), משל"מ (הל' יסוה"ת פ"ה ה"ח ד"ה עוד זאת אדרש), פרי תאר (י"ד סי' פז ד"ה ונראה דלמסקנא) ועי' בדבריו (שם ד"ה גרסינן).

ועי' פר"ח (או"ח סי' תמג ס"ק א ד"ה ואומר הנה דבר ברור), פרי תאר (י"ד סי' פז ס"ק א ד"ה וראיתי להפר"ח), ש"ך (י"ד סי' קנה ס"ק יג), פתחי תשובה (י"ד סי' קנה ס"ק ו), ביאור הגר"א (י"ד סי' קנה ס"ק טו), אנציקלופדיה תלמודית (כרך ב עמ' צד ד"ה שלא כדרך הנאתם) שדנו בשאלה האם מדובר באיסורי דאורייתא או באיסורי דרבנן.

35. משל"מ (יסוה"ת פ"ה ה"ח ד"ה עוד זאת אדרש) בדעת הרמב"ם (שם) בפירוש ראשון, וכך משמע מרשב"א (קידושין נו ע"ב ד"ה מתני'), ומאירי (קידושין נו ע"ב ד"ה זה שביארנו).

36. ראב"ה (ח"ב פסחים סי' תנו).

37. תורת האדם (שער המיחוש – ענין הסכנה), מאירי (פסחים כד ע"ב ד"ה כל איסורים), שו"ת הריב"ש (סוף סי' רנה), רמ"א (י"ד סי' קנה סעי' ג), ועי' ש"ך (י"ד סי' קנה ס"ק יד) ופתחי תשובה (י"ד סי' קנה ס"ק ז וס"ק ח).

38. ר"ן (פסחים ו ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה וראיתי).

חוקות הארץ

להתרפא בלבד מכלאי הכרם, אך אסור למכרם ולקנות בדמיהם תרופות.³⁹
יש אומרים שמותר להתרפא בכלאי הכרם בחו"ל, אף בחולה שאין בו סכנה.⁴⁰

39. ריטב"א (קידושין נו ע"ב ד"ה מכרן), שו"ת רדב"ז (ח"ז סי' לז), הוב"ד באבני מילואים (סי' כח ס"ק נה), ועי' משנה למלך (הל' אישות פ"ה ה"א ד"ה ועדיין ליבי מהסס)
40. רמב"ן (תורת האדם שער המיחוש ענין הסכנה ד"ה פסחים).

הלכה ה

- א. כלאי הכרם בכרם של נכרי
ב. סיוע לנכרי בכלאי הכרם בארץ ישראל
ג. סיוע לנכרי בכלאי הכרם בחו"ל
ד. הנאה עקיפה מכלאי הכרם
ה. סיוע בכלאי הכרם של ישראל

רמב"ם

ואין עודרין עם הגוי בכלאים אבל עוקרין עמו כדי למעט התפלה¹.

א. כלאי הכרם בכרם של נכרי

יש אומרים שכלאי הכרם של נכרי בארץ ישראל אסורים ומתקדשים², ויש אומרים שכלאי

1. תוספתא כלאים (פ"ב הט"ז, הי"ז): "אין עושין עם הגוי בכלאים", ע"ז (סג ע"ב), בירושלמי (ערלה פ"ג ה"ז) נאמר: "תני אין עושין עם הגוי בכלאים בין בכלאי הכרם בין בכלאי זרעים". ועי' רדב"ז (פ"ה ה"ה ד"ה ואין), מהר"י קורקוס (פ"ה ה"ה ד"ה ואין), כס"מ (פ"ה ה"ה ד"ה ואין), זהב הארץ (פ"ה ה"ה ד"ה ואין עודרין). וכן פסק הסמ"ג (ל"ת רפ ד"ה כלאי הכרם) והשו"ע (יו"ד סי' רצו סעי' א).
2. ספרי (כי תצא אות עה), ירושלמי (פ"ז ה"ג, ערלה פ"ג ה"ז), תוס' (קידושין לו ע"ב ד"ה כל מצוה, ע"ז סג ע"ב אין עודרין בדעת ר"ת), רמב"ם (הל' מאכא"ס פ"י ה"ו), שו"ת הרמב"ם (סי' קל), ראב"ד (תורת כהנים פ"ה פרשתא ג ד"ה נטעו), ר"ש משאנץ (תורת כהנים קדושים פ"ה פרשתא ג ד"ה אבל ערלה), סמ"ג (לאוין קמו), שו"ת הרשב"א (ח"א סי' תתד, ח"ה סי' נו), רא"ש (קידושין פ"א סי' סב, שו"ת הרא"ש כלל ב סי' א, תוס' הרא"ש קידושין לז ע"א ד"ה ומהיאה), כפתור ופרח (פ"ד ד"ה קנין גוי בא"י), ר"ן (קידושין טו ע"א בדפי הרי"ף ד"ה ופרכינן), רדב"ז (פ"ה ה"ה, הל' מאכא"ס פ"י ה"ו ד"ה כלאי הכרם), ספר חרדים (פנ"ח ד"ה מי שזרע), רש"ס (פ"ז ה"ג ד"ה כרם וד"ה אין קנין, ערלה פ"ג ה"ז ד"ה היא כלאי הכרם היא כלאי זרעים), שו"ת מהריט"ץ (החדשות סי' לא), ב"ח (יו"ד סי' רצג ס"ק א ד"ה ומ"ש בין בשל ישראל), מהר"א פולדא (פ"ז ה"ג ד"ה גמרא וד"ה דר"מ היא), ביאורי הגר"א (פ"ז ה"ג ד"ה אין לי, ד"ה כרם וד"ה דר"מ היא), הגהות מוהר"א אזולאי על הלבוש (יו"ד סי' רצו ס"ק ג), פנ"מ (פ"ז ה"ד ד"ה דר"מ ומראה"פ שם ה"ג ד"ה כתיב), ניר (כלאים פ"ז ה"ג ד"ה דר"מ היא שזרעה נכרי), שו"ת חתם סופר (יו"ד סי' רפו ד"ה אמנם בהמצא), חידושי החת"ס (כלאים דף לד עמ' רסח-רסט). שו"ת שאגת אריה (החדשות, דיני חדש סי' ג ד"ה ולענין), צפנת פענח (פ"א ה"א סוף עמ' 5, פ"ה ה"ה), בתי כלאים (אות מח) בדעת הרמב"ם (הל' מאכא"ס פ"י ה"ו),

חוקות הארץ

הכרם של נכרי אינם אסורים ואינם מתקדשים³.

ב. סיוע לנכרי בכלאי הכרם בארץ ישראל

רמב"ם ואין עודרין עם הגוי בכלאים

יש אומרים שאסור לסייע לנכרי בכרמו הזרוע כלאים⁴, ויש מי שמחלק ואומר שאם הכרם של נכרי מותר לישראל לעדור בו, אך אם מכרו לישראל, אסור לו לעדור בכרם⁵. ויש מי שמתיר לסייע לנכרי רק בכלאי הכרם האסורים מדרבנן⁶. יש אומרים שאיסור הסיוע הוא מדרבנן⁷. לדעת האוסרים, הסיוע אסור בכל עבודות הכרם⁸.

תפארת יעקב (שם אות כו), כרם הארץ (ה"ג עמ' יא), ציץ אליעזר (חי"א סי' סח ס"ק ז), תולדות יצחק (פ"ז ה"ג ד"ה אמר רבי לעזר), דרך אמונה (פ"ה ה"ז ס"ק לד). זהב הארץ (פ"ה ה"ה ד"ה ונראה דרבינו וד"ה לזה היה נראה) בדעת הרמב"ם (כאן). ועי' מנ"ח (מצוה רמה אות טז), חי' חת"ס (כלאים מהד' מכון מוצל מאש עמ' רסח-רסט), תורת הארץ (ח"א פ"י אות ה ד"ה וגם בשדה, ח"ב פ"ג ס"ק נה), שבת הארץ (מבוא אות יא), חזו"א (שביעית סי' ו ס"ק ה, כלאים סי' ד ס"ק כג ד"ה ולמדנו מכאן), ארץ חמדה (ח"ב עמ' ע פרק כא), שבט הלוי (ח"ב סי' קסה ה"ה אות ב), דרך אמונה (פ"ה ה"ז ס"ק לד, ציון ההלכה אות סא), ואנציקלופדיה תלמודית (כרך א ערך אין קנין לנכרי בא"י אות ד).

3. שו"ת משכנות יעקב (הובא בחוקות עולם הע' ב, עמ' קפא ד"ה אך ראיתי) בדעת רש"י (קידושין לח ע"ב ד"ה יורד).
4. ירושלמי (ערלה פ"ג ה"ז), ראב"ד (ע"ז סג ע"ב ד"ה בכלאים וד"ה הא מני), ריטב"א (ע"ז סג ע"ב ד"ה אין עודרין), מהר"ם חלאווה (סי' ז), כלבו (סי' צב ד"ה כתב ה"ר), הגהות אשר"י (ע"ז פ"ה סי' ג), לבוש (י"ד סי' רצו סעי' א), חסדי דוד (כלאים פ"ב הט"ז ד"ה אבל), שו"ת יהודה יעלה (י"ד סי' שנ ד"ה ועוד עדיפא). שו"ת שאילת דוד (חידושים בעניני שביעית עמ' טז ד"ה א"ה), צפנת פענח (פ"ה ה"ה), תורת הארץ (ח"ב פ"ג אות טז ד"ה אך). ועי' שו"ת שבט הלוי (ח"ב סי' קסה ה"ה), חוקות עולם (קונטרס אחרון הע' ב, עמ' קפא-קפד). כרם הארץ (הלכה ח), אמונת יוסף (ערלה פ"ג ה"ז ד"ה תניא).
5. זהב הארץ (פ"ה ה"ה ד"ה ונראה דרבינו וד"ה לזה היה נראה) בדעת הרמב"ם (כאן), חוקות עולם (הע' ב, עמ' קפד ד"ה ובקצרה).
6. חוקות עולם (הע' ב, עמ' קפד ד"ה ובקצרה).
7. שו"ת בית יהודה (י"ד סי' נה ד"ה לכן נלע"ד) ועי' שו"ת הרדב"ז (ח"ה סי' ר).
8. עפ"י לשון התוספתא (פ"ב הט"ז) והירושלמי (ערלה פ"ג ה"ז): "אין עושין", שו"ת מהר"ם

ג. סיוע לנכרי בכלאי הכרם בחו"ל

ראי"ה ונראה דאפילו בחוץ לארץ גם כן אין עודרין עם הנכרי בכלאי הכרם כיון שלדידן איכא איסורא מדרבנן מיהת⁹. ויש מי שמשמע דסבירא ליה דבחו"ל אין איסור לעדור עם הנכרי בכלאי הכרם¹⁰.
ויש מי שאומר שההיתר לסייע לגוי העושה מלאכה בכרם שבחו"ל, רק כשעושה עם הנכרי¹¹.
בעיירות חוץ לארץ המובלעות בתוך תחום ארץ ישראל, מותר לסייע לגוי בכרם¹².

ד. הנאה עקיפה מכלאי הכרם

רמב"ם אבל עוקרין עמו למעט התפלה.
יש אומרים שאע"פ שאסור לסייע לנכרי בעבודת הכרם מותר לסייע לו בעקירת כלאים

- חלאווה (סי' ז), קרית ספר (כלאים פ"ה), חסדי דוד (פ"ב הי"ז ד"ה והיינו), פנ"מ (ערלה פ"ג ה"ז ד"ה אין), רידב"ז (ערלה פ"ג ה"ז ד"ה תני) עפ"י גי' הגר"א בתוספתא (פ"ב הט"ז).
9. ריטב"א (ע"ז סג ע"ב ד"ה אין עודרין), [קנז] רדב"ז (פ"ה ה"ה ד"ה ואין עודרין), ניר (ערלה פ"ג ה"ז ד"ה בכלאי הכרם הא בכלאי זרעים), צפנת פענח (כלאים פ"ה ה"ה) בדעת תוס' (ע"ז סד ע"א ד"ה אין עודרין), שדה יהושע (ערלה פ"ג ה"ז ד"ה שמואל), ועי' שו"ת יהודה יעלה (יו"ד סי' שנ ד"ה ועוד עדיפא).
10. [קנה] רדב"ז (פ"ה ה"ה ד"ה ואין עודרין), ע"פ השמטת הטור את הדין שאין עודרין עם הנכרי בכלאי הכרם.
ראב"ד (ע"ז סג ע"ב ד"ה בכלאים), רש"ס (ערלה פ"ג ה"ז ד"ה לר' יוחנן וד"ה הא בכלאי זרעים), שדה יהושע (ערלה פ"ג ה"ז ד"ה שמואל), פנ"מ (ערלה פ"ג ה"ז ד"ה אין עושין, וד"ה ר' יוחנן), אמונת יוסף (ערלה פ"ג ה"ז תניא אין עושין), תולדות יצחק (פ"ז ה"ג ד"ה תני אין עושין), צפנת פענח (פ"ה ה"ה) בדעת הרמב"ם (כאן), ביאור הגר"א לירושלמי (ערלה פ"ג ה"ז ד"ה שמואל פתר מתני'), ועי' זהב הארץ (פ"ה ה"ה ד"ה ונראה דרבינו).
11. אמונת יוסף (ערלה פ"ג ה"ז ד"ה תניא).
12. תוספתא (פ"ב הי"ז), ירושלמי (ערלה פ"ג ה"ז), חסדי דוד (פ"ב הי"ז ד"ה והיינו), חזון יחזקאל (פ"ב הי"ז ביאורים ד"ה ובעיירות), וראה שדה יהושע (ערלה פ"ג ה"ז ד"ה אבל).

חוקות הארץ

מן הכרם¹³, ויש אומרים שמותר לסייע בחינם לנכרי לייבש את פירות כלאי הכרם¹⁴. ויש חולקים ואוסרים להשתכר מעקירת כלאי הכרם כיון שמשתכר מאיסורי הנאה¹⁵. ויש אומרים שלכתחילה אסור להשתכר מסיוע לגוי, אך אם עבר וסייע לו מותר להשתמש בממון זה¹⁶.

ה. סיוע בכלאי הכרם של ישראל

יש אומרים שמותר לסייע לישראל שזרע כלאים בכרמו לעקור את הכלאים¹⁷. יש אומרים שאם עבר וסייע בכלאי הכרם, שכרו מותר¹⁸.

13. תוספתא (כלאים פ"ב הי"ז): "...אבל עוקרין עמו מפני שממעט את התיפלה", ע"ז (סד ע"א), ירושלמי (ערלה פ"ג ה"ז), רש"י (ע"ז סד ע"א ד"ה אבל), רמב"ם (כאן), ריטב"א (ע"ז סג ע"ב ד"ה אין עוודרין), הגהות אשר"י (ע"ז פ"ה סי' ג), רדב"ז (פ"ה ה"ה ד"ה ואין), לבוש (יו"ד סי' רצו סעי' א), חסדי דוד (פ"ב הט"ז סוף ד"ה אבל), ערוה"ש (יו"ד סי' רצו סעי' טו), משפט כהן (סי' כז אות א), מעדני ארץ (כלאים פ"ה ה"ה). וראה מהר"י קורקוס (פ"א ה"ג).
14. שו"ת מהר"ם חלאווה (סי' ז).
15. תוס' (ע"ז סג ע"ב – סד ע"א ד"ה אין עוודרין), מאירי (ע"ז סד ע"א ד"ה אסור לעדור). ועי' תוספתא כפשוטה (כלאים עמ' 620 הע' 60), זהב הארץ (פ"ה ה"ה ד"ה מ"מ שמעינן), מראה"פ (ערלה פ"ג ה"ז ד"ה תני) ורידב"ז (ערלה פ"ג ה"ז ד"ה מפני).
16. שו"ת מהר"ם חלאווה (סי' ז).
17. ירושלמי (ערלה פ"ג ה"ז) גרס בתוספתא (פ"ב הט"ז): "אין עושין עם ישראל בכלאים". עי' מהר"א פולדא (ערלה פ"ג ה"ז ד"ה אין עושין עם הישראל), תוספתא כפשוטה (כלאים עמ' 620 הע' 55), פנ"מ (פ"ג ה"ז ד"ה דתני), תולדות יצחק (ערלה פ"ג ה"ז ד"ה דתני), מעדני ארץ (כלאים פ"ה ה"ה) את דעת הרמב"ם. ועי' חסדי דוד (פ"ב הט"ז ד"ה אין עוודרין), שדה יהושע (ערלה פ"ג ה"ז ד"ה אין עושין), הגהות הגר"א (ערלה פ"ג ה"ז).
18. מאירי (ע"ז סב ע"א ד"ה ערלה) שכלאי הכרם אינם תופסים את דמיהם.

חידושים

ראי"ה 'ואין עודרין עם הנכרי בכלאים' - מלישנא דגמרא משמע דהא דאין עודרין קאי גם אכלאי זרעים, ואולם מדנקטיה הרמב"ם משמע דס"ל דלא קאי אלא מכלאי הכרם.

ונראה דלשיטתו אזיל דס"ל דדרשה דשדך הוא דרשה גמורה, אבל להראב"ד והר"ש דס"ל דהאי דרשה אינו אלא אסמכתא נראה דדינא דאין עודרין עם הנכרי קאי גם אכלאי זרעים.

חוקות הארץ

הלכה ו

- א. איסור זריעת מיני תבואה בכרם
ב. איסור זריעת ירקות בכרם
ג. זרעים שמותר לזרועם בכרם

רמב"ם

אין אסור משום כלאי הכרם אלא מיני תבואה ומיני ירקות בלבד, אבל שאר מיני זרעים מותר לזרועם בכרם ואין צריך לומר שאר אילנות¹.

א. איסור זריעת מיני תבואה בכרם

רמב"ם אין אסור משום כלאי הכרם אלא מיני תבואה.

ראי"ה פירוש מיני תבואה כולם אסורין מן התורה ומיני ירקות הקנבוס הלוף מן התורה והשאר מדרבנן².

1. וכן פסק בשו"ע (יו"ד סי' רצו סע' ב). ועי' (פ"א ה"ו), תורת הארץ (פ"י אותיות יז-יח) וחוקות הארץ (שם אות ב הע' 15-17).
 2. [קנט] רדב"ז. ר"ת (ספר הישר סי' תקיט), תוס' (מנחות טו ע"ב ד"ה והתירו הגפנים, יבמות פג ע"א ד"ה רבי יוסי אומר), רמב"ן (חולין פב ע"ב ד"ה והא דאמר) בשם יש מתרצים, רשב"א (ב"ב ב ע"ב ד"ה נתיאש, חולין פב ע"ב ד"ה ולעולם בפ"י ב', שו"ת הרשב"א ח"א סי' תמח) בדעה ב', הובאו דבריו במהר"י בירב (קידושין לט ע"א ד"ה א"ל לא צהריתו), ר"ן (חולין מו ע"ב בדפי הרי"ף סוף ד"ה וכרבי יאשיה), חינוך (מצוה תקמח ד"ה מדיני המצוה), יראים (סי' עו ד"ה כלאי הכרם וסי' שפט ד"ה לא), סמ"ג (ל"ת מצוה רפ) בדעת רש"י (מנחות טו ע"ב ד"ה אסרה תורה), מאירי (ברכות כב ע"א ד"ה מה שאמרנו בחטה, קידושין לט ע"א ד"ה וכלאי הכרם), השלמה (ברכות כב ע"א סוף ד"ה כר' יאשיה) בשם אביו, שיטה לא נודע למי (קידושין לט ע"א ד"ה וקשה לי) בשם ר"ת בספר הישר (סי' תקיט), וכן פסק רמב"ם (מאכא"ס פ"י ה"ו). וכן כתבו הלבוש (יו"ד סי' רצו סע' ב), ט"ז (יו"ד סי' רצו סע' א) בשם הר"ן, בתי כלאים (כלאי הכרם אות לז, לח), ערוה"ש (יו"ד סי' רצו סע' יח), חזו"א (כלאים סי' א, ס"ק יא ד"ה והא ס"ק יג ד"ה נקטינן), תולדות יצחק (פ"ה ה"ז ד"ה וחכ"א), שו"ת ציץ אליעזר (ח"א סי' יח ד"ה אכן אבל, אות יג), דרך אמונה (פ"ה ה"ג ס"ק יא).
- וכן כתבו בדעת רמב"ם (כאן): כס"מ (פ"ה ה"ג ד"ה שהם נגמרים), רדב"ז (פ"ה ה"ו ד"ה אין אסור), רש"ס (כלאים פ"ה ה"ח ד"ה וכל מין זרעים), שו"ת מהריט"ץ החדשות (סי'

ויש אומרים שאיסור זריעת מיני תבואה בכרם אסור מדרבנן³. ויש אומרים שבכל מיני התבואה האיסור מן התורה הוא רק בזריעתם יחד עם חרצן, במפולת יד⁴.

ב. איסור זריעת ירקות בכרם

רמב"ם אין אסור משום כלאי הכרם... ומיני ירקות בלבד.

לדעה זו, זריעת הירקות בכרם אסורה מן התורה⁵. ויש אומרים שזריעת ירקות בכרם אסורה מדרבנן⁶. ויש מי שאומר שמיני הירק הדומים לקנבוס ולוף נאסרו מהתורה, ומיני

- לא ד"ה וראיתי להרב, וד"ה וכן מה שכתב), מרכבת המשנה (פ"ה ה"ו ד"ה גם מ"ש הכ"מ), חכמת אדם (שער משפטי ארץ פ"ד סעי' ב), ועי' חסדי דוד (פ"ג הי"ג סוף ד"ה הלשיות), תפא"י (פ"ה אות נ), תואנ"ש (פ"ה מ"ח ד"ה וכל מיני בשם הכס"מ), שו"ת שאילת יעב"ץ (ח"ב סי' כא סוף ד"ה ובכל מקום). ועי' מרכבת המשנה (פ"ה ה"ו) וחסדי דוד (כלאים פ"ג הי"ד ד"ה הלשיות).
3. פסקי ריא"ז (קידושין פ"א ה"י סעי' ז) בשם גדולי החכמים, ראב"ד (הו"ד ברשב"א ברכות כב ע"א ד"ה אינו חייב), מהר"י בירב (קידושין לט ע"א ד"ה א"ל לא צהריתו), בשם הרשב"א בדעה א', מהר"י קורקוס (פ"ה ה"ג ד"ה ונ"ל). ועי' כרם הארץ (עמ' כה בראש העמוד ד"ה ואינו חייב).
4. רמב"ן (חולין פ"ב ע"ב ד"ה והא) בפ"י ב', רשב"א (חולין פ"ב ע"ב ד"ה ולעולם) שו"ת הרשב"א (ח"א סי' תמח) בדעה א', בשם הרמב"ן, ועי' תוס' (עירובין צ"ב ע"ב ד"ה גפנים בקטנה), דרך אמונה (פ"ה ה"ג באה"ל ד"ה ואינו חייב).
5. רמב"ם (כאן) ובהל' מאכא"ס (פ"י ה"ו-ה"ח), וכן הבינו בדעתנו: כס"מ (ה"ג ד"ה שהם נגמרים), חכמת אדם (שער משפטי ארץ פ"ד ה"ב), ומנ"ח (מצוה תקמח אות ד). תוס' (שבת כז ע"ב ד"ה כל היוצא), ר"ן (חולין מז ע"א בדפי הרי"ף סוף ד"ה וכרבי יאשיה), ערוה"ש (יו"ד סי' רצו סעי' יח), דרך אמונה (פ"ה ה"ג ס"ק יא, צה"ל ס"ק טז בדעת כמה ראשונים ולא בדעת הרמב"ם), חסדי דוד (פ"ג הי"ג סוף ד"ה הלשיות), תפא"י (פ"ה אות נ, בתי כלאים אות לו סעי' א), תוס' אנ"ש (פ"ה מ"ח ד"ה וכל מיני זרעים), שו"ת שאילת יעב"ץ (ח"ב סי' כא סוף ד"ה ובכל מקום), ערוה"ש (יו"ד סי' רצו סעי' יז), תולדות יצחק (פ"ה ה"ז ד"ה וחכ"א). ועי' ארץ חמדה (עמ' נד ד"ה והחילוק בסברה).
6. כך נקטו: ר"ת (ספר הישר סי' תקיט), תוס' (יבמות פג ע"א ד"ה רבי יוסי אומר), תוס' (מנחות טו ע"ב ד"ה והתירו הגפנים), רמב"ן (חולין פב ע"ב ד"ה והא דאמר) בשם יש מתרצים, רשב"א (חולין פב ע"ב ד"ה ולעולם) בפ"י ב', יראים (סי' עו ד"ה כלאי וסי' שפט ד"ה לא), מאירי (קידושין לט ע"א ד"ה וכלאי הכרם), ספר החינוך (מצוה תקמח), כס"מ (ה"ג ד"ה שהם נגמרים), מהרשד"ם (יו"ד סי' קצג), תפא"י (פ"ה אות נ) ובתי כלאים (אות

חוקות הארץ

הירק שאינם דומים לקנבוס ולוף נאסרו מדרבנן⁷. ויש מי שאומר שירקות הם כלאים בכרם בתנאי שרוב תושבי המקום מקיימים אותם, אך אם רוב תושבי המקום אינם מקיימים אותו, אין איסור בזריעתם⁸.

ג. זרעים שמתר לזרעם בכרם

רמב"ם אבל שאר מיני זרעים מותר לזרעם בכרם.

ראי"ה י"א שמיני זרעים אפילו הנאכלין כל שאינם דוגמת קנבוס ולוף שנגמרים עם תבואת הכרם לשלוש שנים, ואינם בכלל תבואה וירקות הרי הם מותרים לכתחילה לזרוע אותם בכרם⁹. וי"א שכל הזרעים הנאכלים הם אסורים מדרבנן באין שום חילוק בין תבואה וירקות לשאר זרעים¹⁰.
ויש אומרים שמיני זרעים שאין מקיימים אותם מותר לזרעם בכרם¹¹. יש אומרים

7. לז-לט) בדעת הר"ן (חולין מז ע"א בדפי הרי"ף סוף ד"ה וכרבי יהודה). וכן כתבו בדעת הרמב"ם (כאן): רדב"ז (שם ה"ו ד"ה אין אסור), מהר"י קורקוס (פ"ה ה"ג ד"ה ונ"ל), רש"ס (כלאים פ"ה ה"ז ד"ה וכל מין זרעים), שו"ת מהריט"ץ החדשות (סי' לא ד"ה וראיתי להרב), דרך אמונה (פ"ה ה"ג ס"ק יא וציון ההלכה אות טו), שו"ת ציץ אליעזר (ח"א סי' יח אות יג ד"ה אכן). ועי' שו"ת הר צבי (או"ח א סי' פח ד"ה ורב אחד), חזו"א (כלאים סי' א ס"ק יג ד"ה נקטינן), גרא"ז מלצר (כרם ציון כלאים הערות על הרמב"ם פ"ה ה"ו), מקדש דוד (סי' ס אות ב ד"ה הנה הר"ש), ומשפט כהן (סימן כח ד"ה ע"ד הטאבאק).
8. מרכבת המשנה (פ"ה ה"ו ד"ה גם מ"ש הכ"מ וד"ה היוצא מזה).
9. הלכתא גבירתא (פ"ה מ"ח).
10. [קס] רדב"ז (פ"ה ה"ג ד"ה אבל שאר זרעים) וכן כתבו בדעת הרמב"ם (כאן): מהר"י קורקוס (פ"ה ה"ג ד"ה ומה שהתיר לגמרי), רש"ס (פ"ה ה"ז ד"ה וכל מיני זרעים), חכמת אדם (שער משפטי ארץ פ"ד ה"ב) בדעת הרמב"ם.
11. [קסא] כס"מ.
12. ראב"ד (ה"ט) בהשגות עפ"י גרסתו בתוספתא (פ"ג ה"ג), עי' רדב"ז (פ"ה ה"ו ד"ה אבל שאר), כס"מ (פ"ה ה"ט ד"ה האירוס), מהר"י קורקוס (פ"ה ה"ט ד"ה האירוס), ועי' משנה זרעים עם שנויי נוסחאות (הוצ' מכון התלמוד הישראלי, עמ' רסה) בגרסאות נוספות.

שזרעים שאינם נאכלים מותר לזורעם בכרם¹². ויש מי שאומר שכל פירות האדמה כגון הקישואים והדלועים והמלפפונים וכדו' מותר לזורעם בכרם, ושאר מיני הזרעים מותר לזורעם שלא במפולת יד, אך אסור לזורעם במפולת יד¹³. ויש אומרים שכל זרעוני גינה מותר לזורעם בכרם¹⁴.

12. תוס' (מנחות טו ע"ב ד"ה והתירו הגפנים), ר"ן (חולין מו ע"ב סוף ד"ה ורבי יהודה), רדב"ז (פ"ה ה"ג) וכס"מ (פ"ה ה"ג ד"ה אבל שאר הזרעים) בדעת הרמב"ם (פ"ה ה"ג), חסדי דוד (פ"ג הי"ג סוף ד"ה הלשישות), ערוה"ש (יר"ד סי' רצו סעי' יז-יח), ר"י בר"ר גרשון (פ"ה ס"ק יז), ועי' תוספתא כפשוטה (עמ' 630 שורה 51-52, ועמ' 631 שורה 52-53).
13. ביאור הגר"א (יר"ד סי' רצו ס"ק ז). הגורס כג' הראב"ד בתוספתא (פ"ג הי"ג). ועי' שנו"א (פ"ה מ"ח פירוש הארוך ד"ה המקיים), מנחת ביכורים (פ"ג הי"ג ד"ה מיני זרעים, מהדורת וילנא), ניר (פ"ה ה"ז אמצע ד"ה ואינם כלאים בזרעים), תוספתא כפשוטה (עמ' 630 הע' 41).
14. רמב"ן (חולין פב ע"ב ד"ה והא דאמר בשם יש מתרצים), רשב"א (חולין פב ע"ב ד"ה ולעולם), שו"ת הרשב"א (ח"א סי' תמח בשם הרמב"ן ובשם אחרים).

חוקות הארץ

הלכה ז

א. אופן יצירת כלאי הכרם	ו. דין איבוד ההנאה
ב. אימתי כלאי הכרם נאסרים בהנאה	ז. דין כלים שהוכנו בחום כלאי הכרם
ג. שריפת כלאי הכרם	ח. דין גחלים
ד. זמורות וקשים שגדלו כלאים בכרם	ט. בישול בקדירה חדשה שהוסקה בעצי איסור
ה. הסקת תנור בכלאי הכרם	

רמב"ם

אסור לזרוע ירקות או תבואה בצד הגפנים או ליטע גפן בצד הירק או תבואה¹. ואם עשה כן אע"פ שאינו לוקה הרי זה קדש ונאסרו שניהם בהנייה הירק או התבואה והגפנים². ושורפין את שניהן שנאמר פן תקדש המלאה הזרע וכו'³. ואפילו הקש של תבואה והעצים של גפנים האלו אסורין בהנייה ושורפין אותם ולא יסיק בהן תנור וכיריים ולא יבשל בהם בשעת שריפתן.

ראי"ה ונאסרו שניהם בהנאה הירק או התבואה או הגפנים "נ"ל שצ"ל והגפנים⁴...
- ראה בהערה 4.

1. רדב"ז (פ"ה ה"ז ד"ה אסור) ציין לכלאים (פ"ה מ"ה, פ"ז מ"ד-מ"ה); מהר"י קורקוס (פ"ה ה"ז ד"ה אסור) ציין לכלאים (פ"ח מ"א) ולירושלמי (שם); כס"מ (פ"ה ה"ז ד"ה אסור) ציין לעירובין (צג ע"א), נפסק בסמ"ג (ל"ת ריש סי' רפ) ובשו"ע (יו"ד סי' רצו סעי' ג).
2. רמב"ם (פיהמ"ש פ"ד מ"ה ד"ה המחלוקת) באר שכל מה שנאמר בהלכות כלאים **קידוש**, הכוונה היא **איסור** הנאה בכל הגידולים, וכן כתב הכס"מ (פ"ה ה"ז ד"ה ונאסרו שניהם) עפ"י הגמ' (מנחות טו ע"ב), וכן משמע משנו"א פי' הקצר (פ"ד מ"ה ד"ה הנוטע).
3. קידושין (נו ע"ב, חולין קטו ע"א): "פן תקדש המלאה – פן תוקד אש", ועפ"י דרשת רבי חנניא בירושלמי (פ"ח ה"א), יראים (סי' עו, תועפות ראם ס"ק ג), סמ"ג (לאוין סוף סי' רפ), אור זרוע (ח"א אות רעה), ספר החינוך (מצוות תקמח, תקמט), וראה לעיל (פ"ה ה"ד). ועיי' מאכא"ס (פ"י ה"ו), מעשה רוקח (מאכא"ס פ"י ה"ו ד"ה שם כלומר) וזהב הארץ (פ"ה ה"ז אות יא ד"ה ושורפין).
4. הגי' ברמב"ם המובאת בכת"י של מרן הרב זצ"ל היתה **או הגפנים**, ולדעת הרב צ"ל **והגפנים**, אך במהד' פרנקל הגי' היא **והגפנים** כהגהתו של הרב.

א. אופן יצירת כלאי הכרם

יש אומרים שכלאי הכרם אסורים בהנאה בין אם זרעם ישראל, בין אם זרעם גוי ובין אם עלו מאליהם.⁵

ב. אימתי כלאי הכרם נאסרים בהנאה

רמב"ם אסור לזרוע... אע"פ שאינו לוקה הרי זה קדש ונאסרו שניהם בהנייה.⁶

5. רמב"ם (מאכא"ס פ"י ה"ו) עפ"י משנה (פ"ח מ"א), שו"ת הרמב"ם (סי' קל), ר"ת (תוס' קידושין לו ע"ב ד"ה כל, ותוס' ע"ז סג ע"ב ד"ה אין עודרין), תוס' הרא"ש (קידושין לו ע"א ד"ה ומהיאת) עפ"י ר"ת, רדב"ז (מאכא"ס פ"י ה"ו ד"ה כלאי הכרם, פ"ה ה"ה ד"ה ואין) בדעת הרמב"ם (כאן), טור (יר"ד סי' רצו) בדעת הרמב"ם, פנ"מ (פ"ח ה"א ד"ה כלאים), חוקות עולם (נתיב ב סע' ח, וסע' ב בהע'), וכן משמע מלח"מ (מאכא"ס פ"י ה"ו ד"ה כלאי), הגהות מוהר"א אזולאי על הלבוש (יר"ד סי' רצו ס"ק ג), כרם הארץ (ה"ג עמ' יא), דרך אמונה (פ"ה ה"ז ס"ק לד), ועי' צה"ל (שם ס"ק סא), שבאר שזו ההבנה בתו"כ (קדושים פרשתא ג אות א) ובפ"י הראב"ד והר"ש משנ"ץ (שם). וראה תורת הארץ (פ"י סי' ה ד"ה וגם) שמבאר שיש איסור כלאים בשדה של גוי, למ"ד שאין קנין לגוי בא"י להפקיע מן המצוות אסור מה"ת, ולמ"ד שיש קנין לגוי אסור מדרבנן.

6. אם זרע בכרם נטוע מין אחד או שזרע זרע וחרצן על אף שאינו לוקה, הכל נאסר בהנאה וחייב שריפה למרות שחייב מלקות על הזריעה הוא רק כשזרע שני מינים וחרצן, כדעת רבי יאשיה (קידושין לט ע"א). רמב"ם (כאן) וכך מבארים בדעתו: רמב"ן (קידושין לט ע"א ד"ה לא צהריתו), ר"ן (קידושין טז ע"א בדפי הרי"ף סוף ד"ה רב נחמן), וכן כתבו: רא"ש (הלכות קטנות סי' ד), רע"ב (פ"ח מ"א ד"ה כלאי הכרם), רדב"ז (פ"ה ה"ז ד"ה אסור לזרוע, מאכא"ס פ"י ה"ו ד"ה כלאי הכרם), מהר"י קורקוס (ה"ז ד"ה אסור לזרוע), כס"מ (פ"ה ה"ז ד"ה ואם עשה כן, פ"ח הי"ד סוף ד"ה ואני אומר), קרית ספר (מאכא"ס פ"י אזהרת קמו), לח"מ (ליפשיץ פ"ח מ"א ד"ה כלאי הכרם), תפא"י (פ"ח מ"א אות ג), ט"ז (יר"ד סי' רצו ס"ק ב), מרכה"מ (מאכא"ס פ"י ה"ו ד"ה כלאי הכרם), פנ"מ (פ"ח ה"א ד"ה כלאי הכרם), מנחת חינוך (תקמט אות א), חוקות עולם (נתיב ב סע' ד), ותולדות יצחק (פ"ח ה"א ד"ה כלאי).

וכן נקטו: סמ"ג (ל"ת סי' רפ) ומרדכי (קידושין סוף פ"ק) בדעת היראים (סי' שפט) והראב"ן (סוף סי' נג), לבוש (יר"ד סי' רצו סע' ג), לח"מ (מאכא"ס פ"י ה"ו ד"ה כלאי), פנ"מ (פ"ח ה"א ד"ה כלאי הכרם), תפא"י (פ"ח מ"א אות א), הלכתא גבירתא פ"ח מ"א, בתי כלאים אות מד), תורת הארץ (פ"י סי' ז), כרם הארץ (ה"ג עמ' יא) בדעה א', דרך

חוקות הארץ

ראי"ה וי"א דאינם נאסרים הירק או התבואה והגפנים אלא כשזרע שני מינים חוץ מהכרם אבל במין אחד אינו אוסר ולדברי מי שסובר כן נראה שאפילו איסור הזריעה והנטיעה אין לנו רק בשני מינים חוץ מהגפנים. וק"ו לענין איסור אכילה והנאה וחיוב שריפה שלהם⁷.

יש אומרים שלוקה על הנאתם⁸. ויש אומרים שהפירות נאסרים בהנאה מדרבנן⁹. ויש מוסיפים שהאיסור הוא רק כשזרעם במפולת יד¹⁰, ויש אומרים שאף אם זרע מין אחד

אמונה (פ"ה ה"ז ס"ק כז וס"ק לד, צה"ל ס"ק מט) בדעת הרמב"ם (כאן). ראה לח"מ (מאכא"ס פ"י ה"ו ד"ה כלאי הכרם), מעשה רוקח (מאכא"ס פ"י ה"ו ד"ה כלאי הכרם), ספר אברהם יגל (ליוורנו תר"ג – פ"ה ה"ז ד"ה פרק ה) כרם הארץ (ה"ג עמ' יא ד"ה כלאי הכרם), כרם ציון (ח"ח הע' הגרא"ז מלצר זצ"ל להל' כלאים פ"ה ה"ז) וזהב הארץ (פ"ה ה"ז אות י ד"ה חזינון) שדנו בשיטת הרמב"ם ועי' קרית ספר (כלאים פ"ה), מלבי"ם (דברים כב ט אות עא) וספר השדה (פ"ח מ"א ד"ה והריני לבאר).

7. [קסב] הר"ן (קידושין טז ע"א בדפי הרי"ף סוף ד"ה רב נחמן וד"ה הלכך), תוס' המיוחסות לר"י הזקן (קידושין לט ע"א ד"ה לא קי"ל כר' יאשיה) בשם איכא מאן דאמר, תוס' (קידושין לט ע"א ד"ה לא קי"ל), רמב"ן (קידושין לט ע"א ד"ה לא צהריתו), רבינו ירוחם (נתיב כא ח"ב קעה ע"ג) בדעת הרמב"ם. ריטב"א (קידושין לט ע"א ד"ה לא צהריתו), רמב"ם (פיהמ"ש ערלה פ"ג מ"ט ד"ה והחדש), כרם הארץ (ה"ג עמ' יא) בדעה שניה.

8. ספר החינוך (מצוה תקמט). ועי' רמב"ם (הל' מאכא"ס פ"י ה"ז), תוס' (פסחים כד ע"ב ד"ה הכל מודים), מהרש"א (פסחים כד ע"ב על תוס' ד"ה הכל מודים), משל"מ (יסודי התורה פ"ה ה"ח מד"ה ודע דאהא דאמר), צל"ח (פסחים כד ע"ב מד"ה בא"ד והא דלא קאמר), מנחת חינוך (תקמט אות א, ואות ד).

9. רמ"ה (הובאו דבריו ברא"ש הל' כלאים סי' ד), שטה לא נודע למי (קידושין לט ע"א-ע"ב ד"ה לא קי"ל), וכך נקט תוס' המיוחסות לר"י הזקן (קידושין לט ע"א-ע"ב ד"ה לא קי"ל כר' יאשיה) רבינו ירוחם (נתיב כא ח"ב קעה ע"ג) בדעת הרמב"ם, טור (יו"ד סי' רצו) בדעת הראב"ד.

10. ר"ת (ספר הישר סי' תקיט, ראה מהד' שלזינגר הע' 10), תוס' (קידושין לט ע"א ד"ה לא צהריתו, חולין קלו ע"ב ד"ה כרבי אלעאי, מנחות טו ע"ב ד"ה ואסרו), מאירי (קידושין לט ע"א ד"ה וכלאי הכרם) בדעת יש אומרים וקצת רבני צרפת, רא"ש (הלכות קטנות סי' ד), בדעת ר"י, תרומת הדשן (שר"ת סי' קצד), כרם הארץ (ה"ג עמ' יא) בדעה שלישית, וכן דייק דרך אמונה (פ"ה ה"ז ס"ק כז, צה"ל ס"ק נ). ועי' במרדכי (קידושין פ"א אות תקב ד"ה [לט ע"א] קי"ל כרבי יאשיה).

וחרצן, הם נאסרים בהנאה מדרבנן¹¹.

ג. שריפת כלאי הכרם

רמב"ם ושורפין את שניהן¹².

11. רמ"ה (הובאו דבריו ברא"ש הלכות קטנות סי' ד), וכך הבין דרך אמונה (פ"ה ה"ז ס"ק כז, צה"ל ס"ק נא) בדעת ספר החינוך (מצוה תקמח).
12. תמורה (פ"ז מ"ה) ודרשת הגמ' (שם לג ע"ב): "פן תוקדש – פן תוקד אש", וכן עפ"י ערלה (פ"ג מ"ו), תרומות (פ"י מ"ו), ספרי (כי תצא פיסקה רל אות ט), חולין (קטו ע"א), קידושין (נו ע"ב), ירושלמי (פ"ה ה"ז): "אם הביאה דגן תדלק... ירושלמי (פ"ח ה"א). כן כתבו: רבינו גרשום (ב"ב ב ע"ב ד"ה נתיאש), רש"י (ביצה ג ע"ב ד"ה ידלקו, יבמות פא ע"א ד"ה ידלקו, תמורה לג ע"ב ד"ה את שדרכן), רמב"ם (פיהמ"ש כלאים פ"ה מ"ז ד"ה וסיערתו, פ"ח מ"א ד"ה אמר, תרומות פ"י מ"ו ד"ה ידלקו, תמורה פ"ז מ"ה ד"ה את), הל' (מאכא"ס פט"ז ה"כ, פסולי המוקדשין פי"ט ה"י), מורה נבוכים (ח"ג פרק לז ד"ה ומן ההשקפות, מהד' מוסד הרב קוק), תוס' (חולין קטו ע"א ד"ה פן תקדש, פסחים כו ע"ב ד"ה בישלה, תמורה לג ע"ב ד"ה אלו), ר"ש (פ"ה מ"ו ד"ה עם, תרומות פ"י מ"ו ד"ה ידלקו), שערי תשובה (שער ג אות פג ד"ה שלוש), סמ"ג (לאוין סוף סי' רפ), פסקי רי"ד (קידושין נו ע"ב ד"ה בכלאי), תלמיד הרשב"א (פסחים כו ע"ב ד"ה בקליפי), מאירי (ביצה ג ע"ב ד"ה מי שהיו לו, יבמות פא ע"א ד"ה מעתה), כפתור ופרח (פנ"ח ד"ה היה עובר בכרם, עמ' רפד), ריטב"א (חולין קטו ע"א ד"ה כלאי זרעים), מאירי (קידושין נח ע"א ד"ה איסורי הנאה), רא"ש (פ"ח מ"א ד"ה ואסורין), כלבו (סי' צב ד"ה כתב ה"ר, סי' ק ד"ה הערלה וכלאי הכרם), ר"ן (פסחים ו ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה תנור), רע"ב (תרומות פ"י מ"ו ד"ה ידלקו, קידושין פ"ב מ"ט ד"ה ובכלאי הכרם, פ"ח מ"א ד"ה ואסורין בהנאה, תמורה פ"ז מ"ה ד"ה ערלה), רדב"ז (פ"ה ה"ז ד"ה ושורפין), מהר"י קורקוס (פ"ה ה"ז ד"ה ושורפין), כס"מ (פ"ה ה"ז ד"ה ושורפין, מאכא"ס פט"ז ה"כ), רש"ס (כלאים פ"ה ה"ה ד"ה מקדש, פ"ה ה"ז ד"ה ידלק, ד"ה תדלק ד"ה ומהו, פ"ח ה"א ד"ה פן תוקד אש, תרומות פ"י ה"ד ד"ה ידלקו, ערלה פ"ג ה"ו ד"ה ידלקו), קרית ספר (פ"ה אזהרת קסב, מאכא"ס פ"י אזהרת קמ), לבוש (יו"ד סי' רצו סע' ג), תויר"ט (פ"ח מ"א ד"ה ומלקיים), פנ"מ (פ"ה ה"ז ד"ה ואם הביאה, פ"ח ה"א ד"ה ואסורין בהנאה, תרומות פ"י ה"ו ד"ה בכלאי), משנ"ר (פ"ח מ"א ואסורין בהנאה), שנו"א (פ"ח מ"א בפירוש הארוך ד"ה כלאי הכרם), מהר"א פולדא (תרומות פ"י ה"ג ד"ה ידלקו), תפא"י (תרומות פ"י מ"ו אות כג), שדה יהושע (ערלה פ"ג מ"ו ד"ה ידלקו), חכמת אדם (משפטי הארץ פ"ד סע' ו), מנחת חינוך (מצוה תקמט אות ה ד"ה ונוהג איסור זה), חוקות עולם (נתיב ב סע' ד), דרך אמונה (פ"ה ה"ז ס"ק לז), תולדות יצחק (כלאים פ"ח ה"א ד"ה ואסורים בהנאה).

לדעה זו כלאי הכרם חייבים בשריפה, ואם לא ניתן לשורפם כגון משקים וכדו' יש לקוברם¹³, ויש אומרים שאין חיוב לשרוף את כלאי הכרם, אלא החיוב הוא למנוע את יכולת ההנאה מהם¹⁴. לדעות אלו יש אומרים שאפר כלאי הכרם מותר בהנאה¹⁵.

- ראה נטע היוללים (פרק יד הע' נה עמ' סב), זהב הארץ (פ"ה ה"ז אות יא ד"ה וכן). וראה מראה"פ (כלאים פ"ח ה"א ד"ה ונאמר להלן), מלבי"ם (התורה והמצוה דברים כב אות עא), שו"ת יהודה יעלה (ח"א יו"ד סי' שנא ד"ה וכ"ש), תורת הארץ (פ"י אות כו), כרם הארץ (הלכה ט עמ' מז ד"ה ושו"ת), אבי עזרי (מאכא"ס פ"י הכ"ב ד"ה והנראה בזה), מנחת חינוך (מהד' מכוון ירושלים מצוה ט אות ה), ילקוט יוסף (כלאים עמ' קצד-קצט), שדנו בהבדלים הקיימים למעשה בין הלימודים השונים לדין זה.
13. תמורה (פ"ז מ"ה, לד ע"א), ירושלמי (כלאים פ"ה ה"ז): "הא כיצד אוכלין בשריפה משקין בקבורה", כן כתבו: רש"י (תמורה לג ע"ב ד"ה את שדרכן), רמב"ם (פיהמ"ש תמורה פ"ז מ"ה ד"ה את, הל' פסולי המוקדשין פ"ט ה"י), ר"ש (פ"ה מ"ז ד"ה ירושלמי), רא"ש (פ"ה מ"ז ד"ה ואם סערתו), מאירי (קידושין נח ע"א ד"ה איסורי הנאה), רע"ב (תמורה פ"ז מ"ה ד"ה ערלה), רש"ס (כלאים פ"ה ה"ז ד"ה ומהו הדא דתנינן), מהר"א פולדא (כלאים כז ע"ב ד"ה הכל אסור), ביאורי הגר"א (כלאים פ"ה ה"ז ד"ה כהדא דתני), פנ"מ (כלאים פ"ה ה"ז ד"ה ר' יוחנן ושם במראה"פ ד"ה רבי יוחנן), מנחת חינוך (מצוה תקמט אות ה ד"ה ונוהג), תפא"י (תמורה פ"ז מ"ה אות לא), דרך אמונה (פ"ה ה"ז ס"ק לז), תולדות יצחק (כלאים פ"ה ה"ז ד"ה מהו הדא דתנינן), כרם הארץ (הלכה ט עמ' מו).
14. שו"ת חת"ס (או"ח סי' קפ ד"ה שבתי וראיתי, יו"ד סוף סי' רפו), ערוה"ש (יו"ד סי' רצד סעי' ג, סי' רצו סעי' ב, סעי' טו), שו"ת חלקת יעקב (יו"ד סי' קפו אות ג-ד), שו"ת קול מבשר (ח"א סי' ע אות א ד"ה תנן). ועיי' שו"ת שרידי אש (ח"א סי' מב) וילקוט יוסף (כלאים עמ' קצד).
15. תמורה (לד ע"א): "כל הנשרפין אפרן מותר", וכטעם תוס' (תמורה לג ע"ב ד"ה הנשרפין), שאפרן מותר משום שנעשתה מצוותן על ידי שריפתם, תוס' (ע"ז סב ע"א ד"ה בדמיהן, פסחים כו ע"ב ד"ה בישלה), רמב"ן (קידושין נו ע"ב ד"ה המקדש), רשב"א (קידושין נו ע"ב ד"ה המקדש), תוס' הרשב"א (פסחים כו ע"ב ד"ה בישלה), תלמיד הרשב"א (פסחים כו ע"ב ד"ה בקליפי), ריטב"א (קידושין נו ע"ב ד"ה המקדש), ר"ן (קידושין כג ע"א בדפי הרי"ף ד"ה המקדש, פסחים כו ע"ב ד"ה לא, ו ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה ובקשין), מנחת חינוך (מצוה תקמט אות ה), כרם הארץ (הלכה ט עמ' מו-מח), שו"ת חלקת יעקב (יו"ד סי' קפו אות ג), דרך אמונה (פ"ה ה"ז ס"ק מג). ועיי' שו"ת חת"ס (או"ח סי' קפ ד"ה שבתי וראיתי, יו"ד סוף סי' רפו) ודרך אמונה (פ"ה ה"ז ס"ק מג) שדן בדבריו. ראה תומים (סי' קמא ס"ק ז).

ד. זמורות וקשים שגדלו כלאים בכרם

רמב"ם ואפילו הקיש של תבואה והעצים של גפנים האלו אסורין בהנייה¹⁶.

ראי"ה ויש מי שאומר שמה שאנו אוסרים את הכל ושורפין גם העצים והקשים זהו דוקא כשזרע חטה ושעורה וחרצן וכיוצא בזה שני מינים עם הכרם שהכל נתגדל באיסור אבל אם זרע תבואה או ירק אצל כרם שכבר היה נטוע

16. עפ"י ספרי (כי תצא רל אות ט), תוספתא (מהד' ליברמן פ"ד ה"י), וכדרשת הפסוק (דברים כב, ט): "פן תקדש המלאה הזרע אשר תזרע ותבואת הכרם" – היינו שהאיסור על כל חלקי הצמח, משנה (פ"ה מ"ז), ירושלמי (פ"ה ה"ז), גמ' (פסחים כו ע"ב). וכך נוקטים: רש"י (פסחים כו ע"ב ד"ה בקליפי), רמב"ם פיהמ"ש (פ"ה מ"ז ד"ה וסיערתו, תרומות פ"י מ"ה ד"ה תלתן), תוס' הרשב"א (פסחים כה ע"א ד"ה כלאי הכרם עיקרן נאסר), ר"ש (פ"ה מ"ז סוף ד"ה ירושלמי, פ"ז מ"ז ד"ה אינן מתקדשות, תרומות פ"י מ"ה ד"ה תלתן, פ"י מ"ו ד"ה ידלקו), רמב"ן (ב"ב לו ע"א ד"ה הכי) בפירוש א, ריבמ"ץ (תרומות פ"י מ"ה ד"ה אבל תלתן), סמ"ג (לאוין סוף סי' רפ), ר"ן (פסחים ו ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה תנור), מאירי (פסחים כו ע"ב ד"ה ערלה), ריטב"א (פסחים כו ע"ב ד"ה תנו רבנן), נ"י (ב"ב א ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה אומר לו), מהר"ם חלאווה (פסחים כה ע"א ד"ה זרוע) וכתב שכן גם דעת רב האי גאון (ספר המקח שער מ עד ע"ב, מובא בהגהות והערות בטור חו"מ סי' קמא אות לז), רא"ש (פ"ה מ"ז ד"ה ואם, תרומות פ"י מ"ה ד"ה תלתן, מ"ו ד"ה ידלקו), קרית ספר (פ"ה), רדב"ז (פ"ה ה"ז ד"ה ואפילו הקש, פ"ה הי"ג ד"ה מאימתי) בדעת הרמב"ם (ה"ז) ור"ת (פסחים כה ע"א ד"ה עיקרן), מהר"י קורקוס (פ"ה ה"ז ד"ה ושורפין, פ"ה הי"ג ד"ה ויש מקשים וד"ה עוד אפשר), כס"מ (פ"ה ה"ז ד"ה ומה שכתב ושורפין), רש"ס (כלאים פ"ה ה"ז ד"ה תדלק, תרומות פ"י ה"ד ד"ה אבל), לבוש (יו"ד סי' רצו סעי' ג, חו"מ סי' קמא סעי' יא), הגהת מוהר"א אזולאי (שם אות ו) בדעת יש אומרים, פנ"מ (כלאים פ"ה ה"ז ד"ה ר' יוחנן אמר, תרומות פ"י ה"ה ד"ה ובשביעית), חסדי דוד (כלאים פ"ד ה"ז ד"ה ומ"ש כולה אסורה), תועפות ראם (סי' עו אות ג), מהר"א פולדא (תרומות פ"י ה"ג ד"ה ידלקו), משנ"ר (תרומות פ"י מ"ו ד"ה חבילי), ערוה"ש (יו"ד סי' רצו סעי' טו), בתי כלאים (אות מד), תולדות יצחק (כלאים פ"ה ה"ז במשנה ד"ה ר"ע אומר ובגמ' ד"ה רבי יוחנן אמר הכל אסור, תרומות פ"י ה"ג ד"ה ובשביעית), כרם הארץ (הלכה ט עמ' מו בדעה ראשונה), ארץ חמדה (ח"ב עמ' סג פי"ד אות א), תורת הארץ (פ"י הכ"ה ד"ה והנה) בדעת רש"י (כתובות פ ע"א ד"ה אכלה), תוס' (פסחים כה ע"א ד"ה עיקרן), ומהר"ם שי"ף (שם), מקדש דוד (סי סא ס"ק ז ד"ה והנה זה העצים).

אין אסור בהנאה כי אם מה שהוסיף באיסור. אבל מה שגדל בהיתר בתחילה כגון העצים, והוא הדין אם נטע גפנים אצל תבואה הקשים שכבר גדלו בהיתר אינם נאסרין¹⁷. וי"א שאם הוסיף מאתים הכל נאסר גם מה שגדלו בהיתר¹⁸.

ויש חולקים וסוברים שקשי התבואה ועצי הגפנים אינם נאסרים¹⁹. ויש מי שאומר שקשים ועצים אינם נאסרים, לבד מתלתן שנזרע בכרם שגם קשיו נאסרים²⁰.

17. [קסג] רדב"ז. ר"ש (פ"ז מ"ז ד"ה אינן מתקדשות) בהסבר השני, וכן משמע מלשונו (פ"ה מ"ז ד"ה ואם סערתו הרוח), נימוקי יוסף (ב"ב יח ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה אכלה ערלה), רמב"ן (ב"ב לו ע"א ד"ה הכי) וכתב כן גם בשם רש"י (כתובות פ ע"א ד"ה אכלה), המאירי (ב"ב לו ע"א ד"ה אכלה) כתב כן בשם תלמידי הראב"ד וסיים שכך נראה בעיניו, מגיד משנה (טוען ונטען פ"ב הי"ב ד"ה אע"פ) בדעת הרמב"ם (שם). הביא דבריו ב"י (ח"מ סי' קמא סעי' יא ד"ה אכלה), וכן כתבו: ב"ח (ח"מ סי' קמא סעי' יג ד"ה ואיכא למידק), מלאכ"ש (פ"ז מ"ז סוף ד"ה משתשליש) בדעת הרב יוסף, תוס' אנ"ש (פ"ז מ"ז ד"ה כפול הלבן), פרישה (ח"מ סי' קמא אות יג ד"ה אכלה וד"ה ומ"ש רבינו) דרישה (שם אות יג ד"ה אכלה). וכן באר דרך אמונה (כלאים פ"ה ס"ק לט, ס"ק צד) בדעת הרמב"ם (כאן, ובהלכה טו) ומה שכתב שגם הקש וגם העצים אסורים הכוונה או זה או זה. ועי' תומים (סי' קמא ס"ק ז), כרם הארץ (עמ' נ ד"ה והנה רבינו הרמב"ם)

18. [קסד] ר"ת.

19. רש"י (כתובות פ ע"א ד"ה אכלה), תוס' רי"ד (עירובין צב ע"א ד"ה הגפנים), שטמ"ק (ב"ב ק ע"ב ד"ה אומרין לו) בשם ר' יהונתן, רא"ש (ב"ב פ"ג סי' כה), וכך נקטו עפ"י הגי' בגמ' (ב"ב לו ע"א): "אכלה ערלה שביעית וכלאים הרי זו חזקה" – רמ"א (ח"מ סי' קמא סעי' יא), ביאור הגר"א (ח"מ סי' קמא ס"ק כב), ערוה"ש (ח"מ סי' קמא סעי' ח) בשם יש אומרים ובי"ד (סי' רצו סעי' טו בשם הגר"א), תומים (ח"מ סי' קמא ס"ק ג), ר' יוסף המובא במלאכ"ש (פ"ז מ"ז סוף ד"ה משתשליש), כרם הארץ (הלכה ט עמ' מו), בשם יש אומרים, ועי' דרך אמונה (פ"ה ה"ז בבאה"ל ד"ה ואפילו הקש) שמסתפק בדברי רבינו יהונתן והרמ"ה (שהובאו בשטמ"ק ב"ב לו ע"ב), ועי' לבוש (ח"מ סי' קמא סעי' יא בשם יש אומרים, יו"ד סי' רצו סעי' ג ובהגהת מוהר"א אזולאי אות ו), חזון יחזקאל (כלאים פ"ד ה"ז בחידושים ד"ה אסורה היא).

20. שנו"א (כלאים פ"ה מ"ז פי' הארוך ד"ה רע"א, תרומות פ"י מ"ה ד"ה מי שהיה), עפ"י תרומות (פ"י מ"ה, מ"ו), ערלה (פ"ג מ"ו), כתובות (פ ע"א) ובבא בתרא (לו ע"א). לדעתו, טעם הדבר הוא הואיל וטעם עצו וטעם פריו שוים, ועי' בחידושי הרש"ש (כלאים פ"ה ד"ה שם במ"ז) ובתורת הארץ (פרק י אות כה ד"ה ובביאור). בביאור הגר"א (יו"ד סי' רצו ס"ק י) הסתפק שמא רק הזמורות מותרות, ואילו כל מיני הקשים נאסרים, ובשנו"א

יש מי שאומר שזמורות העושות פירות נאסרות אך זמורות שאינן עושות פירות אינן נאסרות.²¹ ויש אומרים שקיים חילוק בין גפנים לתבואה, שבגפנים קיים מצב בו הענבים אסורים והזמורות מותרות, לעומת תבואה שהקשים נאסרים.²² ויש אומרים שזמורות יבשות או זמורות שנפלו מהגפן מותרות, אך זמורות שזמר או כסח, אסורות.²³ יש אומרים שאם נתווסף אחד ממאתיים בפירות נאסרו גם הזמורות אף שלא הוסיפו מאתיים.²⁴ ויש אומרים שהזמורות אינן נאסרות עד שיוסיפו הן עצמן באחד ממאתיים.²⁵

- (פ"ז מ"ז בפירוש הארוך ד"ה מאימתי) משמע שבמצבים מסויימים אף הזמורות נאסרות. ראה מקדש דוד (סי' ס"א ס"ק ז ד"ה הנה אי הקשין וד"ה והנה), חוקות עולם (נתיב ב סעי' ד), ארץ חמדה (ח"ב עמ' סד אות ד) וכרם הארץ (עמ' נ-נב).
21. מקדש דוד (סי' ס"א ס"ק ז ד"ה והנה בכרם שהגיעו).
22. ראב"ד (הובא במאירי ב"ב לו ע"א ד"ה אכלה ערלה, בשם גדולי המפרשים, עי' במהדיר מהד' סופר שם הע' יב), הר"ש (פ"ז מ"ז ד"ה אינן מתקדשות) באר שבזה גופא נחלקו ר"י ורבי אושעיא בירושלמי (שם). וכן נקט בביאור הגר"א (י"ד סי' רצו ס"ק י) בשונה ממה שכתב בשנו"א (כלאים פ"ה ה"ז בפירוש הארוך ד"ה רע"א אם עשבים). ועי' כרם הארץ עמ' נא ד"ה ונראה דאפילו, וארץ חמדה (ח"ב עמ' סד אות ה).
23. השלמה (ב"ב לו ע"ב) בשם ראב"י, מאירי (ב"ב לו ע"ב ד"ה אכלה ערלה), הוב"ד בדרך אמונה (פ"ה ה"ז, באה"ל ד"ה ואפי' הקש).
24. רדב"ז (פ"ה ה"ז ד"ה ואפילו הקש), ארץ חמדה (ח"ב עמ' סד פי"ד ס"ק ג) בדעת ר"ת (פסחים כה ע"א ד"ה עיקרון).
- עי' מקדש דוד (סי' ס"א ס"ק ז ד"ה כתב הרדב"ז) וכרם הארץ (עמ' נג סוף ד"ה הנה ראית), וכמבואר לקמן (הע' הבאה).
25. עפ"י גי' ר"ח בגמ' (ב"ב לו ע"א): "אכלה ערלה שביעית וכלאים הרי זו חזקה", וכפי שבארו את דבריו: תוס' (כתובות פ ע"א ד"ה אכלה ערלה, ב"ב לו ע"א ד"ה ה"ג ר"ח, פסחים כה ע"א ד"ה עיקרון), ר"ש (פ"ז מ"ו ד"ה כפול הלבן) בהסבר אחד, תוס' הרשב"א (פסחים כה ע"א ד"ה כלאי) בשם רבו, רבינו יונה (ב"ב לו ע"א ד"ה גרסת), רשב"א (ב"ב לו ע"א ד"ה גר"ח ז"ל), ריטב"א (ב"ב לו ע"א ד"ה אמר רב יהודה, כתובות פ ע"א ד"ה רב יהודה, בשם ר"י), הוב"ד בשטמ"ק (כתובות פ ע"א ד"ה וז"ל הריטב"א), מרדכי (פסחים סי' תקמח), נ"י (ב"ב יח ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה אכלה) באפשרות ב', מאירי (ב"ב לו ע"א ד"ה אכלה ערלה, בשם גדולי קדמונינו, וכן משמע מדבריו כתובות פ ע"א ד"ה זה שכתבנו), שטמ"ק (ב"ב לו ע"א ד"ה ואמר רב יהודה), ב"ח (ח"מ סי' קמא סע' יג ד"ה ואיכא למידק), פרישה (שם אות יג ד"ה והא דלא), דרישה (שם ד"ה אכלה), ט"ז (ח"מ סי' קמא סעי' יא), בגדי ישע (פסחים פ"ב אות יא), וכן כתבו כן בדעת הרמ"א (ח"מ סי' קמא סעי' יא): סמ"ע (ח"מ סי' קמא ס"ק יט), נתיבות המשפט (סי' קמא משה"כ

ויש אומרים שהתוספת בזמורות שגדלה באיסור אינה אוסרת את החלק שגדל בהיתר²⁶.

ה. הסקת תנור בכלאי הכרם

רמב"ם ולא יסיק בהן תנור וכיריים

יש אומרים שתנור הבוער בעצי איסור ואפה או בישל בו, הפת או התבשיל אסורים בהנאה, בין בתנור חדש ובין בתנור ישן²⁷, בין אם האבוקה נמצאת בתוך התנור ובין אם היא מחוצה לו²⁸. וכשציננו לאחר הבערה בו של עצי כלאי הכרם וחזר ואפה או בישל בו בעצי היתר, הפת והתבשיל מותרים בין בתנור חדש ובין בתנור ישן²⁹. ויש אומרים שתנור

- ס"ק טז). חזון יחזקאל (פ"ד ה"ז בביאורים ד"ה אסורה היא). בתי כלאים (אות מד), כרם הארץ (הלכה ט עמ' מו, בהלכה דעה א). ועי' בהגהות חוות יאיר (ב"ב יח ע"ב בדפי הרי"ף אות א) וחוקות עולם (נתיב ד סעי' ז).
26. רשב"א (ב"ב לו ע"א ד"ה גר"ח ז"ל) ושטמ"ק (ב"ב לו ע"א ד"ה ואמר רב יהודה) בשם יש מי שאומר, ואפשר שזוהי שיטת ר"ת (פסחים כה ע"א ד"ה עיקרון), רמב"ן (ב"ב לו ע"ב ד"ה הכי גרסינן) בשם רש"י, רדב"ז (פ"ה ה"ז ד"ה ואפילו הקש) בדעת עצמו, ר"ן (ב"ב לו ע"א ד"ה אכלה, עי"ש במהדיר הע' 348) באפשרות שניה, וסובר שזו דעת רש"י (כתובות פ ע"א ד"ה אכלה), תפא"י (בתי כלאים אות מט), חכמת אדם (שער משפטי ארץ פ"ד סעי' ו) ודייקו זאת מדברי התוס' (פסחים כה ע"א ד"ה עיקרון), כרם הארץ (עמ' נב ד"ה הנה ראיתי להח"א). עי' ארץ חמדה (ח"ב עמ' סד אות ד).
27. עפ"י פסחים (כז ע"א), הואיל ויש שבח עצים בפת, אין אומרים "זה זזה גורם" וכן כתבו: תוס' (פסחים כז ע"ב ד"ה בישלה), ר"י מלוניל (פסחים כז ע"ב ד"ה בשלה), מאירי (קידושין נו ע"ב ד"ה כלאי הכרם), טור (יו"ד סי' קמב), ר"ן (ע"ז סוף כא ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה אפו בו), ב"י (יו"ד סי' קמב סעי' ג-ד ד"ה נטל כרכר וד"ה ומ"ש ואע"ג), ב"ח (יו"ד סי' קמב סעי' ה), ש"ך (יו"ד סי' קמב ס"ק י), ביאור הגר"א (או"ח סי' תמה סעי' ב, יו"ד סי' רצו ס"ק יא), שו"ת יהודה יעלה (או"ח ח"א סי' קלד ד"ה והן ראיתי), כרם הארץ (הלכה ט עמ' מו). ועי' חסדי דוד (כלאים פ"ד ה"ז ד"ה ומ"ש כולה).
28. שו"ת יהודה יעלה (או"ח ח"א סי' קלד ד"ה והן ראיתי), ועי' השגות הראב"ד (פסחים ו ע"ב בדפי הרי"ף), מאירי (פסחים כז ע"ב ד"ה כל שהוא), ובמהדיר למאירי (מהדורת שלזינגר קידושין נו ע"ב הע' ט).
29. פסחים (כז ע"ב), על פי המשנה (ערלה פ"ג מ"ה), ש"זה זזה גורם – מותר"; וכך נוקטים: ר"ח (פסחים כז ע"א ד"ה קערות וכוסות), רי"ף (פסחים ז ע"א בדפיו), רמב"ם (מאכא"ס פט"ז הכ"ב), תוס' (פסחים כז ע"ב ד"ה בין חדש, הראשון), תוס' הרשב"א (פסחים כז ע"ב ד"ה בין חדש), מהר"ם חלאווה (פסחים כז ע"ב ד"ה לא קשיא), בעל המאור (פסחים

ישן יש לכתחילה לצננו, אך אם לא ציננו ואפה בו כשאין האיסור ניכר, התבשיל מותר בדיעבד³⁰.

תבשיל שבושל בכלאי הכרם יש לשורפו, שהרי יש שבח עצים בפת וניכר שנהנה מאיסורי כלאים³¹, יש אומרים שאם התחיל לבשל תבשיל בכלאי הכרם ולאחר מכן בשלו בהיתר, התבשיל אסור בהנאה³².

וכן אסור לבשל בשריפת כלאי הכרם³³.

יש אומרים שאם גרף את עצי האיסור ואפה או בישל בתנור על ידי החום שנשאר

ו ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה ואף), ריטב"א (פסחים כו ע"ב ד"ה והא תניא), רא"ש (פסחים פ"ב סוף סי' ב בשם רבינו יונה תוס' הרא"ש פסחים כו ע"ב ד"ה בין חדש), מהר"ם חלאווה (פסחים כז ע"ב ד"ה למאן), חידושי רבינו דוד (פסחים כו ע"ב ד"ה לא קשיא, השני), ר"ן (פסחים ז ע"א בדפי הרי"ף ד"ה ולענין, ד"ה ישן יוצן וד"ה הא דתניא, ע"ז סוף כא ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה אפו בו), ב"י (יו"ד סי' קמב סעי' ג-ד ד"ה ומה שכתב וד"ה והרמ"ה כתב), וכך בארו את דעת הרמב"ם: רדב"ז (מאכא"ס פט"ז הכ"ב ד"ה ואם בישל), כס"מ (מאכא"ס פט"ז הכב-כד ד"ה בין חדש וד"ה גרף את כל האש), שלטי הגיבורים (פסחים ו ע"ב אות ב בשם ריא"ז), וכן פסק השו"ע (יו"ד סי' קמב סעי' ד), דרך אמונה (פ"ה ה"ז ס"ק מא).

30. מאירי (פסחים כו ע"ב ד"ה כל שהוא), וכן משמע מדברי רש"י (פסחים כו ע"ב ד"ה אימור דשמעת), טור (יו"ד סי' קמב סעי' ג-ד), וכן למדו הב"י (יו"ד סי' קמב סי' ג-ד ד"ה ומה שכתב אבל אנו קיי"ל), והב"ח (יו"ד סי' קמב סעי' ד) בדעתו, וכן למד הט"ז (יו"ד סי' קמב ס"ק ו) בדברי הרמב"ם (מאכא"ס פט"ז הכ"ב). וכן כתב הש"ך (יו"ד סי' קמב ס"ק י).

31. פסחים (כו ע"ב), ירושלמי (ערלה פ"ג מ"ה), רש"י (פסחים כו ע"ב ד"ה אפה, ד"ה רבי וכז ע"א ד"ה ואי בעית אימא), רי"ף (פסחים ו ע"ב בדפיו), רמב"ם (מאכא"ס פט"ז ה"כ), ראה רדב"ז (שם ד"ה שהרי), כס"מ (מאכא"ס פט"ז ה"כ והכ"ב ד"ה תנור), השגות הראב"ד (פסחים ו ע"ב בדפי הרי"ף), ר"ן (פסחים ז ע"א בדפי הרי"ף, ד"ה ולענין), מאירי (פסחים כו ע"ב ד"ה כל שהוא), ריטב"א (פסחים כז ע"א ד"ה ובהא הלכה), רא"ש (פסחים פ"ב סי' ב בשם רבינו יונה), חידושי רבינו דוד (פסחים כו ע"ב סוף ד"ה לא קשיא, השני), מהר"ם חלאווה (פסחים כז ע"ב ד"ה ולענין הלכה).

32. מאירי (פסחים כו ע"ב ד"ה לפי דרכך).

33. רמב"ם (כאן), חכמת אדם (משפטי הארץ פ"ד סע' ו), בתי כלאים (אות מד), חוקות עולם (נתיב ב סע' ד), כרם הארץ (הלכה ט עמ' מו), זהב הארץ (פ"ה ה"ז אות יג), דרך אמונה (פ"ה ה"ז ס"ק מב).

חוקות הארץ

מהסקת עצי האיסור, הפת או התבשיל מותרים³⁴. יש אומרים שתנור חדש שהוסק בעצי איסור נאסר בהנאה, וממילא אף אם גרף את העצים ובישל בחומו התבשיל נאסר, אולם בתנור ישן התבשיל מותר בדיעבד³⁵. ויש אומרים שמותר לכתחילה לאפות בתנור ישן גרוף שהוסק בעצי איסור³⁶.

ו. דין איבוד ההנאה

יש מי שמשמע מדבריו שיכול לאבד את הערך הממוני של ההנאה מהתנור ומהפת, ולאחר שאיבדם יכול להשתמש בהם³⁷, ויש אומרים שאינו יכול לעשות כן³⁸.

ז. דין כלים שהוכנו בחום כלאי הכרם

כלים שהוכנו בחום כלאי הכרם נאסרו בהנאה, ואין להשתמש בהם גם לאחר שצוננו³⁹.

34. רש"י (פסחים כו ע"ב ד"ה בישלה), רמב"ם (מאכא"ס פט"ז הכ"ב), רא"ש (פסחים פ"ב סי' ב בשם רבינו יונה), חסדי דוד (פ"ד ה"ז ד"ה ומ"ש כולה אסורה), רדב"ז (מאכא"ס פט"ז הכ"ב ד"ה גרף), כס"מ (מאכא"ס פט"ז הכ"ב-כד ד"ה ויש לדקדק), ב"י (יר"ד סי' קמב סעי' ג-ד ד"ה ומכל מקום יש לדקדק על דבריו), דרכי משה (יר"ד סי' קמב אות א). שו"ע (יר"ד סי' קמב סעי' ד), דרך אמונה (פ"ה ה"ז ס"ק מא, צה"ל ס"ק עג) בדברי הרמב"ם (מאכא"ס פט"ז הכ"ב).

ועי' רמ"ה הוב"ד בטור (יר"ד סי' קמב סעי' ג-ד), בדעתו ובשם הרא"ש (ע"ז פ"ג סי' ט), דרישה (יר"ד סי' קמב ס"ק א) וט"ז (יר"ד סי' קמב ס"ק ה).

35. מאירי (פסחים כו ע"ב ד"ה כל שהוא), ט"ז (יר"ד סי' קמב ס"ק ו), בדעת הרמב"ם (מאכא"ס פט"ז הכ"ב), ביאור הגר"א (יר"ד סי' קמב ס"ק יא) בדעת השו"ע (שם סעי' ד).

36. באה"ג (יר"ד סי' קמב סעי' ד).

37. בעל המאור (פסחים ו ע"ב בדפי הרי"ף) בדעת הרי"ף (ע"ז כב ע"א בדפיו).

38. מלחמות ה' (פסחים ו ע"ב בדפי הרי"ף) והשגות הראב"ד (שם) בדעת הרי"ף (ע"ז כב ע"א בדפיו).

39. פסחים (כז ע"א), רי"ף (פסחים ז ע"א בדפיו), רש"י (פסחים כז ע"א ד"ה הני), רמב"ם (מאכא"ס פט"ז הכ"ג), פסקי רי"ד (פסחים כז ע"ב ד"ה הני), פסקי ריא"ז (פסחים פ"ב ה"א אות ד, הוצ' מכון התלמוד הישראלי), רא"ש (פסחים פ"ב סי' ב בשם רבינו יונה), ריטב"א (שם ד"ה והא אסיקנא, ד"ה ובהא), מאירי (פסחים כז ע"ב ד"ה לפי דרכך), מהר"ם חלאווה (פסחים כז ע"א ד"ה למאן), ר"י מלוניל (פסחים כז ע"ב ד"ה הלכך), כס"מ (מאכא"ס פט"ז הכ"ב ד"ה קערות), בעל המאור (פסחים ו ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה ואף), רדב"ז (מאכא"ס פט"ז הכ"ג ד"ה קערות).

ח. דין גחלים

אם שרף את העצים ונשארו גחלים בתנור, אין להשתמש לכתחילה בגחלים של כלאי הכרם⁴⁰, אולם אם בישל בגחלים יש הסוברים שהתבשיל אינו נאסר אף אם הגחלים לוחשות, כיון שכל שמצוותו בשריפה אפרו מותר⁴¹. ויש אומרים שהתבשיל מותר רק אם נתבשל בגחלים עוממות, אך אם נתבשל בגחלים לוחשות התבשיל אסור⁴². יש מי שנראה מדבריו שניתן לבשל בגחלים של כלאי הכרם לכתחילה⁴³.

40. פסחים (כו ע"ב). תוס' (פסחים שם ד"ה בישלה), תוס' הרשב"א (פסחים כו ע"ב ד"ה בישלה), רש"י (פסחים שם ד"ה בישלה), פסקי רי"ד (פסחים כו ע"ב ד"ה ולא יסיק), ראה ראב"ד (ו ע"ב בדפי הרי"ף) שמשגיג על המאור, ר"ן (פסחים כו ע"א ד"ה לא), מהר"ם חלאוה (פסחים שם כו ע"ב), מאירי, חידושי רבינו דוד (פסחים כו ע"א), רא"ש (פסחים פ"ב סוף סי' ב), תוס' הרא"ש (פסחים כו ע"ב ד"ה בישלה), ב"י (יר"ד סי' קמב סעי' ג-ד, ו ד"ה ואע"ג דקיימא לן) וב"ח (מכון הטור השלם יר"ד סי' קמב סעי' ה ד"ה ואע"ג דקיימא לן) בדעת הטור (שם). חסדי דוד (כלאים פ"ד ה"ז ד"ה ומ"ש כולה אסורה), ביאור הגר"א (יר"ד סי' רצו ס"ק יא), חוקות שדה (דיני כלאי הכרם פרק א ושם הע' יח), זהב הארץ (כלאים פ"ה ה"ז אות יג), כרם הארץ (הלכה ט עמ' מו). ועי' נטע הילולים.

41. פסחים (כו ע"ב), רש"י (שם ד"ה בישלה), רי"ף (ז ע"א בדפיו) לא חילק בין סוגי הגחלים, מתוך כך בארו חידושי רבינו דוד (פסחים כו ע"א ד"ה וחד אמר), ר"ן (פסחים ו ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה תנור חידושים כו ע"ב ד"ה וחד), מלחמות ה' (פסחים ו ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה וכתב עוד), תלמיד הרשב"א (פסחים כו ע"א ד"ה כי פליגי), מהר"ם חלאוה (פסחים כו ע"ב ד"ה למאן), בדעתו שהוא נוטה להתיר, ר"י מלוניל (פסחים כו ע"ב ד"ה בשלה), רדב"ז (מאכא"ס פט"ז הכ"ד ד"ה פת שבישלה) בדעת הרמב"ם (מאכא"ס פט"ז הכ"ד), כס"מ (מאכא"ס פט"ז הכ"ד ד"ה פת) בדעת הרמב"ם והרי"ף, ב"ח (יר"ד סי' קמב סעי' ה) בדעת הטור והב"י, לבוש (יר"ד סי' קמב סעי' א עם הגהות מהר"א אזולאי), ט"ז (יר"ד סי' קמב ס"ק ב) ש"ך (יר"ד סי' קמב ס"ק י), ביאור הגר"א (יר"ד סי' רצו ס"ק יא), חסדי דוד (כלאים פ"ד ה"ז ד"ה ומ"ש כולה אסורה), ועי' ערוה"ש (יר"ד סי' רצד סע' ג, סי' רצו סע' ב וסע' טו)

42. פסחים (כו ע"א): "לא שנו אלא גחלים עוממות אבל גחלים לוחשות אסורין", ו"יש שבח עצים בפת", רא"ש (פסחים פ"ב סוף סי' ב בשם רבינו יונה), בעל המאור (פסחים ו ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה ופת שבשלה) וכתב שכן הוא דעת הרי"ף (שם).

43. תלמיד הרשב"א (פסחים כו ע"ב ד"ה בקליפי), ר"י מלוניל (פסחים כו ע"ב ד"ה בשלה), חסדי דוד (פ"ד ה"ז ד"ה ומ"ש כולה אסורה).

יש מי שאומר שאם ישנה בתנור שלהבת בלבד, ללא גחלים מותר להנות ממנה⁴⁴.

ט. בישול בקדירה חדשה שהוסקה בעצי איסור

יש אומרים שתבשיל שבושל בקדירה חדשה שנגמרה בהסקת עצים של כלאי הכרם ובעצי היתר, התבשיל מותר בדיעבד⁴⁵. ויש חולקים ואוסרים תבשיל שבושל בקדירה כזו אף בדיעבד⁴⁶, וקדירה זו אסורה בהנאה⁴⁷. יש אומרים שאם הניח את התבשיל בקדירה שנאסרה אך הוציאו לפני שבשלו, התבשיל מותר בהנאה⁴⁸. ויש מחלקים בין קדירות שמשתמשים בהן גם בלא בישול שאז הקדירות הללו אסורות בהנאה, לבין קדירות שרגילים להשתמש בהם רק על ידי בישול, שהבישול הראשון בלבד אסור, ואילו מהבישול השני ואילך התבשיל מותר⁴⁹.

44. ט"ז (י"ד סי' קמב ס"ק ג).

45. מאירי (פסחים כו ע"ב ד"ה קערות) בשם תלמידי גדולי הדורות, וכדין "זה וזה גורם". דרכי משה (י"ד סי' קמב ס"ק א), ט"ז (י"ד סי' קמב ס"ק ז) וכן משמע מדברי הכס"מ (מאכא"ס פט"ז הכ"ד ד"ה ומ"ש שבישל אותה בקליפי ערלה).

46. פסחים (כו ע"א) "קדירה אסורה דהא קבלה בישולא מקמי דניתן עצים דהיתירא", רש"י (פסחים כו ע"א ד"ה קדירה וד"ה דהא מקבלה), ר"ף (פסחים ז ע"א בדפיו), רמב"ם (הל' מאכא"ס (פט"ז הכ"ד), ר"ן (פסחים ז ע"א בדפי הרי"ף ד"ה הלכך), רא"ש (פסחים פ"ב סוף סי' ב בשם רבינו יונה), ר"י מלוניל (פסחים כו ע"ב ד"ה הלכך), מאירי (פסחים כו ע"ב ד"ה לפי דרכך), ביאור הגר"א (י"ד סי' קמב ס"ק יד), מקור מים חיים (י"ד סי' קמב סעי' ה ד"ה קערות וכוסות), ש"ך (י"ד סי' קמב ס"ק יא) בפירוש שני, ט"ז (י"ד סי' רצו ס"ק ט). וראה תלמיד הרשב"א (פסחים כו ע"א ד"ה הלכך), ולבוש (י"ד סי' קמב סעי' ז).

47. ר"ף (פסחים ז ע"א), מאור (פסחים ו ע"ב בדפי הרי"ף סוף ד"ה ובפת), ר"י מלוניל (פסחים כו ע"ב ד"ה הלכך), ריטב"א (פסחים כו ע"א ד"ה והא אסיקנא, ד"ה ובהא הלכה), מהר"ם חלאווה (פסחים כו ע"ב ד"ה למאן דאמר), רא"ש (פסחים פ"ב סי' ב בשם רבינו יונה), מאירי (פסחים כו ע"ב ד"ה לפי דרכך), ר"ן (פסחים ז ע"א בדפי הרי"ף ד"ה הלכך).

48. מאירי (פסחים כו ע"ב ד"ה קערות).

49. ט"ז (י"ד סי' קמב ס"ק ז, וס"ק ט) בשיטת הרמב"ם (מאכא"ס פט"ז הכ"ד) ועי' מקור מים חיים (י"ד סי' קמב סעי' ה ד"ה קערות וכוסות), ש"ך (י"ד סי' קמב ס"ק יא).

חידושים

ראי"ה
'ואפילו הקש של תבואה והעצים של גפנים הללו אסורין בהנאה' - היא שיטת הרמב"ם אבל תוספות סברו בפסחים ובב"ב דזמורות מותרים בהנאה אלא להרמב"ם וסיעתו דאסרי הקשים והזמורות יש להקור אם גם השורשים נאסרים או דוקא מה שרואה פני החמה.

והנה גבי הא דאסור לזרוע על גבי הגפן יש מן הראשונים דסברי שהוא מטעם כלאים דזריעה ויש סוברים שהוא מטעם כלאים דהרכבה. הרשב"א ס"ל שהוא כלאים דזריעה וס"ל דגם בשורשים אסור לזרוע והרא"ש פליג עליה וסובר שהוא מטעם כלאים דהרכבה ומתיר בשרשים משום דהוי ארעא סמיכתא.

ודוגמא לזה מצינו סברת הר"ת שסובר דבשורש המרור אינם יוצאין שאינו זרע כלל ולפ"ז נראה דתליא בפלוגתא הנ"ל דלרשב"א וסיעתו דאסור להרכיב על השורש יהיה אסור כאן גם השורשים ולהרא"ש וסיעתו נראה דהשורשים יהיו מותרין.

חוקות הארץ

הלכה ח

- א. איסור קיום כלאים בכרם ועונשו
ב. מסכך גפנו על גבי תבואת חברו
ג. דין הכרם והתבואה
ד. זורע כלאים בכרם חברו
ה. כלאי הכרם בפירות שביעית

רמב"ם

אחד הנוטע ואחד המקיים כגון שראה כלאים צמחו בכרמו והניחם הרי זה קדש¹. ואין אדם מקדש דבר שאינו שלו². לפיכך המסכך גפנו על גבי תבואתו של חברו קדש גפנו ולא נתקדשה התבואה. סכך גפן חברו על גבי תבואתו קדש תבואתו ולא קדש גפן חברו. סכך גפן חברו על תבואת חברו לא קדש אחד מהן³. ומפני זה הזורע כרמו בשביעית לא קדש⁴.

א. איסור קיום כלאים בכרם ועונשו

רמב"ם ואחד המקיים

יש אומרים שדין זה הוא אפילו כשלא עשה מעשה כדי לקיים את הכלאים, אלא רק גילה

1. רדב"ז, כס"מ ומהר"י קורקוס (פ"ה ה"ח ד"ה אחד) ציינו למשנה (פ"ה מ"ה-מ"ו, פ"ח מ"א).
2. כדעת רבי יוסי ור"ש במשנה (פ"ז מ"ד), וכהכרעת הגמ' (יבמות פג ע"ב) אליבא דשמואל.
3. עי' שו"ת מנחת שלמה (סי' פט אות ג ד"ה והנה).
4. כדעת רבי עקיבא במשנה (פ"ז מ"ה) וכמסקנת הירושלמי (פ"ז ה"ג), ריבמ"ץ (פ"ז מ"ה ד"ה א"ר יוסי), פיה"מ (פ"ז מ"ד-ה ד"ה ידוע לך), רמב"ן (ב"ב ב ע"א ד"ה כדתניא), ר"ש (פ"ז מ"ד סוף ד"ה אין), מאירי (ב"ק ק ע"א ד"ה המסכך), רע"ב (פ"ז מ"ד-ה ד"ה בשמיטה), מהר"י קורקוס (פ"ה ה"ח ד"ה הזורע), רש"ס (פ"ז ה"ד ד"ה זרע), לבוש (יו"ד סי' רצו סעי' ד), מהר"א פולדא (פ"ז ה"ד ד"ה בשביעית), פנ"מ (פ"ז ה"ד ד"ה אין), ערוה"ש (יו"ד סי' רצו סעי' כ), משנ"ר (פ"ז מ"ד-ה ד"ה שזרע), תפא"י (פ"ז אות ל), דרך אמונה (פ"ה ה"ח ס"ק נה). ועי' ישועות מלכו (פ"ה ה"ח ד"ה ואין).

בדעתו שחפץ בקיומם⁵, ויש אומרים שאיסור קיום כלאים בכרם הוא רק ע"י מעשה⁶. יש אומרים שאם קיים את הכלאים על ידי מעשה בגוף הצמחים לוקה, ואם קיימם שלא על ידי מעשה, אינו לוקה⁷, ויש אומרים שחיוב המלקות הוא רק כשמקיים ב' מיני זרעים וחרצן⁸, יש אומרים שחיוב המלקות הוא גם על מעשה קיום עקיף של כלאי הכרם⁹. ויש

5. משנה (פ"ה מ"ו, פ"ח מ"א), ירושלמי (פ"ח ה"א) וכדעת רבי עקיבא, ע"ז (סד ע"א), ר"ח (מו"ק ב ע"ב ד"ה איתיביה), או"ז (ח"א סי' ערה), פיה"מ (פ"ה מ"ה ד"ה והמקיים), רש"י (מו"ק ב ע"ב ד"ה אף המקיים), ריבמ"ץ (פ"ה מ"ה ד"ה הנוטע, פ"ח מ"א ד"ה ומלקיים), תוס' (ב"ב ב ע"ב ד"ה נתייאש), ר"ש (פ"ה מ"ה ד"ה או המקיים), סמ"ג (ל"ת סי' רפ), רמב"ן (ב"ב ב ע"א ד"ה אומר), רשב"א (ב"ב ב ע"א ד"ה אומר), רא"ש (פ"ה מ"ה ד"ה או המקיים), ר"ן (ב"ב ב ע"ב ד"ה אומרים), נ"י (ב"ב א ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה אומרים לו), רש"ס (פ"ה ה"ה ד"ה או המקיים, פ"ח ה"א ד"ה וכרם ולא כלאים), לבוש (יו"ד סי' רצו סעי' ד), תויו"ט (פ"ה מ"ו ד"ה כשאחזור), מהר"א פולדא (כו ע"ב ד"ה מתני'), פנ"מ (פ"ח ה"א ד"ה ומלקיים ובגמ' ד"ה בשלא קיים), גר"א בשנו"א (שם ד"ה כלאי כרם), וביאורי הגר"א (שם ה"א ד"ה הכל מודים), ביאור הגר"א (יו"ד סי' רצו ס"ק יג), תפא"י (פ"ה אות לא, פ"ח אות ב, בתי כלאים אות מה), תולדות יצחק (שם ד"ה ומלקיים ובגמ' ד"ה אמר רבי יוסי), חזו"א (יו"ד דיני כלאי הכרם סעי' לז, כלאים סי' ד ס"ק יג ד"ה והנה), ארץ חמדה (ח"ב עמ' עג), דרך אמונה (פ"ה ה"ח ס"ק מה-מו).
6. ר"ח (מו"ק ב ע"ב ד"ה רבי עקיבא), מכתם (מו"ק ב ע"ב ד"ה אף המקיים) בדעת הראב"ד, מאירי (מו"ק ב ע"ב ד"ה הזורע את הכלאים), חת"ס (יו"ד סי' רפח) בדעת תוס' (ע"ז סד ע"א ד"ה רבי). ראה ארץ חמדה (ח"ב פ"ו עמ' עו) שדן בדבריהם.
7. ריבמ"ץ (פ"ח מ"א ד"ה ומלקיים), רא"ש (פ"ח מ"א ד"ה ומלקיים), מאירי (מו"ק ב ע"ב ד"ה אבל, ע"ז סד ע"א ד"ה כלאים), רע"ב (פ"ה מ"ה ד"ה הנוטע, פ"ח מ"א ד"ה ומלקיים), קרית ספר (פ"ה), מהר"י קורקוס (פ"ה ה"ח ד"ה אחד), פנ"מ (פ"ח ה"א ד"ה ומלקיים), ערוה"ש (יו"ד סי' רצו סעי' כ), תורת הארץ (פ"י סי' ב ד"ה וכן משמע).
8. ראב"ן (סי' נג).
9. ר"ח (מו"ק ב ע"ב ד"ה רבי עקיבא), רש"י (ע"ז סד ע"א ד"ה אפילו וד"ה לוקה), תוס' (ע"ז סד ע"א ד"ה ר"ע), ריטב"א (מו"ק ב ע"ב ד"ה ר' עקיבא אומר).

אומרים שאף המקיים בלא מעשה לוקה¹⁰. יש אומרים שאין חיוב על קיום כלאים¹¹.

ב. מסכך גפנו על גבי תבואת חברו

רמב"ם ואין אדם מקדש דבר שאינו שלו

לדעה זו, אין אדם אוסר את כרמו של חברו¹². יש אומרים שבכלאי הכרם אדם אוסר דבר

10. ערוך (הובא בתוס' ע"ז סד ע"א ד"ה רבי עקיבא), רש"י (מו"ק ב ע"ב ד"ה לוקה וד"ה אף המקיים) וכך באר בדבריו ארץ חמדה (ח"ב עמ' עז ד"ה עוד יש), ר"ש (פ"ח מ"א ד"ה מלזרוע).

11. מאירי (מו"ק ב ע"ב ד"ה אבל המקיימן), ריטב"א (מו"ק ב ע"ב ד"ה ר' עקיבא).

12. כדעת רבי יוסי ורבי שמעון (פ"ז מ"ג-ד), תוס' (יבמות פג ע"א ד"ה קידוש, ב"ק ק ע"ב ד"ה נתייאש, ב"ב ב ע"ב ד"ה נתייאש), ר"ש (פ"ז מ"ד ד"ה אין אדם מקדש), רא"ש (פ"ז מ"ד ד"ה אין, יבמות פ"ח סוף סי' ה, תוס' הרא"ש יבמות פג ע"א ד"ה קידוש), תוס' שאנן בשם יש מפרשים (הוב"ד שטמ"ק ב"ק ק ע"א ד"ה מחיצת), תוס' ישנים (יבמות פג ע"ב ד"ה אין), תוס' רי"ד (ב"ב ב ע"א ד"ה נפרצה), רמב"ן (ב"ב ב ע"א ד"ה נפרצה) בשם אחרים, מאירי (יבמות פג ע"ב ד"ה המסכך, ב"ב ב ע"א ד"ה נפרצה), בדק הבית (בית א שער א דף י ע"ב סוף ד"ה עוד כתב), סמ"ג (ל"ת סי' רפ), ספר האשכול (ח"ג עמ' 31-32), תוס' רבינו פרץ (ב"ק ק ע"א ד"ה הא), רבינו אברהם מן ההר (יבמות פג ע"ב ד"ה בי רב), נ"י (יבמות כו ע"א בדפי הרי"ף ד"ה הלכתא), שו"ע (י"ד סי' רצו סעי' ד), רש"ס (פ"ה ה"ד ד"ה ולענין), רע"ב (פ"ז מ"ד-ה ד"ה אין אדם מקדש), רדב"ז (כלאים פ"ה ה"ח ד"ה ואין אדם), קרית ספר (פ"ה באפשרות א'), מהר"י קורקוס (פ"ה ה"ח ד"ה ואין), פנ"מ (פ"ד ה"ז ד"ה תמן), קול הרמ"ז (פ"ז מ"ה ד"ה תי"ט), שו"ת מהריט"ץ (החדשות סי' קמ), לבוש (י"ד סי' רצו סעי' ד), פנ"מ (פ"ד ה"ז ד"ה תמן), קול הרמ"ז (פ"ז מ"ה ד"ה תי"ט), משנ"ר (פ"ז מ"ד-ה ד"ה דבר שאינו שלו), שנו"א (פ"ז מ"ד-ה ד"ה ר"י ור"ש), תולדות יצחק (פ"ז ה"ג ד"ה אין אדם), שו"ת שואל ומשיב (ח"א סי' צד), תוס' רעק"א (פ"ז מ"ד-ה אות כד בדעת תוס' יבמות פג ע"ב), תפא"י (פ"ז אות כט, בתי כלאים אות צה), תפארת יעקב (אות צה על בתי כלאים), ערוה"ש (י"ד סי' רצו סעי' כא), דרך אמונה (פ"ה ה"ח ס"ק מח).

ועי' כס"מ (פ"ה ה"ח ד"ה ואין אדם), ביאור הגר"א (י"ד סי' רצו ס"ק יד), שו"ת רעק"א (מהדור"ק סי' קסה ד"ה אמנם דברינו), רש"ש (חולין מא ע"א ד"ה ת"ש ב' אוחזין בסכין) שדן בדעת רש"י (חולין מא ע"א ד"ה בישראל), והרמב"ם (פ"ה ה"ח), תפארת יעקב (אות צה על בתי כלאים), שו"ת ישועות מלכו (כלאים קרית ארבע פ"ה ה"ח ד"ה ואין), יד מלאכי (ח"א סי' קמח), כרם הארץ (ה"י עמ' סג ד"ה ובנוגע), ציוני מהר"ן (פ"ה ה"ח, נדפס בספר הליקוטים רמב"ם פרנקל), הע' הרב קאפח פיהמ"ש לרמב"ם (פ"ז מ"ד מהד'

שאינו שלוי¹³. יש אומרים שבמצב בו גפנים של האחד מסככים מעצמם על של חברו, הם מקדשים את של חברו¹⁴.

ג. דין הכרם והתבואה

רמב"ם קדש גפנו ולא נתקדשה התבואה

לדעה זו, הכרם או התבואה של המסכך נאסרים, אך הכרם או התבואה של חברו, אינם

מוסד הרב קוק הע' 16), ועיי' בפיהמ"ש הנדפס (דפוס וילנא כלאים פ"ז מ"ד) שגרס גירסא אחרת ראה רדב"ז (פ"ה ה"ח ד"ה ואין אדם), מראה"פ (פ"ז ה"ד ד"ה רבי יוסי), והלכתא גבירתא (פ"ז מ"ד), מרכבת המשנה (פ"ג הט"ז ד"ה ואולם רבנו) וחוקות הארץ (פ"ג הט"ז).

13. כדעת ת"ק במשנה (פ"ז מ"ד), רבינו גרשום (ב"ב ב ע"ב ד"ה ואותו), רי"ף (ב"ק לה ע"ב), ראב"ד (פ"ג הט"ז), יראים (סי' שפט), ר"ש (פ"ז מ"ד-ה), רשב"א (ב"ב ב ע"א ד"ה נפרצה, תורת הבית י ע"א), פסקי רי"ד (ב"ק ק ע"ב ד"ה הי ר"מ), מרדכי (ב"ק פ"ט סי' קיט), רא"ש (ב"ק פ"ט סי' טז, ב"ב פ"א סוף סי' ה), נ"י (ב"ב א ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה אומרים לו), כפתור ופרח (פנ"ח), רע"ב (פ"ז מ"ד-ה ד"ה אין אדם), רש"ס (פ"ז ה"ג), תויו"ט (פ"ז מ"ד-ה ד"ה הרי זה קדש, מעדני יו"ט הל' כלאים סי' ד אות ז), מקדש דוד (סי' סא ס"ק ז ד"ה הקשו התוס') תורת זרעים (פ"ז מ"ד ד"ה בריש).

ועיי' תוס' (ב"ב ב ע"א ד"ה אומר, ב ע"ב ד"ה נתייאש, קידושין לט ע"א ד"ה לא קיי"ל), רא"ש (הל' כלאים סי' ד), רמב"ן (דינא דגרמי עמ' קי, קיט), מאירי (ברכות כב ע"א ד"ה מה שאמרנו שאם זרע, יבמות פג ע"א ד"ה המסכך, ב"ב ב ע"א ד"ה וזה שאמרנו), שבולי הלקט (ח"ב סי' מב ד"ה הא דתניא מחיצת, וד"ה עוד הוסיף), תורת ארץ ישראל (שנה יח תשרי תשז סי' ז ד"ה והנה התוס'), שו"ת שואל ומשיב (ח"א סי' צד).

14. ראב"ן (סוף סי' נג).

חוקות הארץ

נאסרים¹⁵. ויש אומרים ששניהם התבואה והכרם אינם נאסרים¹⁶. ויש אומרים שהגפנים והתבואה נאסרים¹⁷.

יש אומרים שלאדם שעשה את האיסור, התבואה והגפנים אסורים¹⁸. יש אומרים שלסוברים שהתבואה מותרת, אין בעל התבואה חייב לתקן את המצב שנוצר¹⁹, ויש אומרים שיש חיוב על בעל הבית לתקן את האיסור²⁰. יש המחלקים בין כלאי הכרם האסורים מן התורה שבהם אדם אוסר דבר שאינו שלו, לבין כלאי הכרם שאסורים מדרבנן, שאז אין אדם אוסר דבר שאינו שלו²¹, ויש שאינם

15. כדעת רבי יוחנן בירושלמי (פ"ז סוף ה"ד), רמב"ם (כאן), רבינו אברהם מן ההר (יבמות פג ע"ב ד"ה דבר), מהר"י קורקוס (פ"ה ה"ח ד"ה ואין), רש"ס (פ"ז ה"ד ד"ה במה פליגין), לבוש (יו"ד סי' רצו סעי' ד), ביאור הגר"א (יו"ד סי' רצו ס"ק טו) ונוקט כן אף בדעת הר"ש, פנ"מ (פ"ז ה"ד ד"ה אין, מראה"פ פ"ז ה"ד ד"ה האוסר), תפא"י (פ"ז אות לא, בתי כלאים אות צה, הלכתא גבירתא פ"ז מ"ד), ערוה"ש (יו"ד סי' רצו סעי' כ), תולדות יצחק (פ"ז ה"ג ד"ה מה פליגין), שו"ת אחיעזר (ח"ג סי' סה ס"ק ג) חזון יחזקאל (פ"ג ה"ד בחידושים ד"ה הרי), מאירי (ב"ק ק ע"א ד"ה המסכך, יבמות פג ע"ב ד"ה המסכך), שנו"א (פי' הארוך פ"ז מ"ד-ה ד"ה ר"י), דרך אמונה (פ"ה ה"ח ס"ק מח), תורת זרעים (פ"ז מ"ד ד"ה בירושלמי).

16. תוס' (ב"ק ק ע"ב ד"ה חייב באחריותו, ב"ב ב ע"ב ד"ה נתיאש), תוספות שאנץ לדעת ר"י (הוב"ד בשטמ"ק ב"ק ק ע"א ד"ה מחיצת), נחל אשכול (אשכול עמ' 32 הע' ב) בדעת תוס' (יבמות פג), שו"ת אחיעזר (ח"ג סי' סה ס"ק ג) ודרך אמונה (פ"ה ה"ח ס"ק נא) בדעת התוס'. ראה פרישה (יו"ד סי' ד ס"ק ז).

17. מקדש דוד (סי' סא ס"ק ז ד"ה אמרינן פ"ז מ"ה) בדעת הר"ש.

18. ספר השדה (פ"ז מ"ד-ה ד"ה והזורע), חזו"א (סי' ג ס"ק טז ד"ה ומיהו זורע וד"ה ומיהו צריך), דרך אמונה (פ"ה ה"ח ס"ק מט, צה"ל ס"ק פג).

19. משנ"ר (פ"ז מ"ד-ה ד"ה דבר שאינו שלו), כרם הארץ (ה"י עמ' נז), בשם יש אומרים, חזו"א (סי' ג ס"ק טז ד"ה והא זורע וד"ה ונראה), דרך אמונה (פ"ה ה"ח ס"ק נב).

20. קרית ספר (פ"ה), כרם הארץ (ה"י עמ' נז, עמ' סג ד"ה ובנוגע), ספר השדה (פ"ז מ"ד-ה ד"ה המסכך), דרך אמונה (פ"ה ה"ח ס"ק מח).

21. תוס' (מנחות טו ע"ב ד"ה והתירו הגפנים), תוס' שאנץ (שטמ"ק ב"ק ק ע"א ד"ה מחיצת הכרם) בפירוש שני בשם ר"י, רבינו יונה (ב"ב ב ע"ב ד"ה נתיאש), מאירי (ב"ב ב ע"א ד"ה וזה שאמרנו) בשם יש אומרים. עי' שו"ת ישועות מלכו (קרית ארבע כלאים פ"ב הי"א ד"ה הטומן, פ"ה ה"ח ד"ה ואין אדם מקדש).

מחלקים כן וסוברים שאין אדם אוסר דבר שאינו שלו, גם בכלאי הכרם האסורים מן התורה.²² יש אומרים שלסוברים שאדם אוסר את שאינו שלו על ידי מעשה, היינו דוקא מדרבנן, אך מן התורה אין אדם אוסר את שאינו שלו.²³ יש אומרים שהמסכך גפנו על גבי תבואת חברו, אוסרו מכיון שעשה בו מעשה.²⁴ יש אומרים שבדבר התלוי במחשבה אין אדם אוסר את של חברו, אף אם עשה בו מעשה.²⁵ יש מי שמחלק בין סיכוך שנעשה מעצמו, לבין סיכוך שנעשה בידים.²⁶ יש מי שמשמע מדבריהם שאף שאדם אוסר את שאינו שלו על ידי מעשה זהו דוקא לאוסרו באכילה אך לא בהנאה.²⁷ יש שלא חילקו בכך.²⁸ יש אומרים ששותף שסיכך גפן על התבואה המשותפת, אוסר את הגפן והתבואה.²⁹ יש חולקים וסוברים שגם שותף אינו יכול לאסור את של חברו, משום שהתכוון לצערו בלבד.³⁰

22. תוס' (יבמות פג ע"א ד"ה רבי יוסי אומר), רמב"ן (ב"ב ב ע"א ד"ה כדתניא), שו"ת ישועות מלכו (קריית ארבע כלאים פ"ה ה"ח ד"ה אין אדם אוסר) בדעת הרמב"ם (כאן).
23. רש"י (ע"ז נב ע"ב ד"ה ואמר רב ששת), תוס' (ע"ז נב ע"ב ד"ה ברוך), ועי' שו"ת אחיעזר (ח"ב סי' ה ס"ק ד).
24. תוס' רי"ד (ע"ז נד א מהד' התמיר ד"ה מיתבי איזהו נעבד, ב"ב ב ע"א ד"ה השותפין באפשרות א'), מרדכי (ב"ק פ"ט סי' קיט) בשם ר"י, חידושי תלמיד הרשב"א והרא"ש (ב"ק ק ע"א ד"ה ועתה), ריטב"א (ע"ז נב ע"ב ד"ה הכננו, נד ע"א ד"ה האי בימוס), שו"ת שואל ומשיב (ח"א סי' צד), שו"ת אחיעזר (ח"ב סי' ה ס"ק ד).
25. ירושלמי (פ"ז ה"ג), תוס' (יבמות פג ע"ב ד"ה אין), תוס' רבינו פרץ (ב"ק ק ע"א ד"ה הא), תוס' רא"ש (יבמות פג ע"ב ד"ה אין אדם), רש"ס (פ"ז ה"ד ד"ה ולענין) בדעת ר"ש (פ"ז מ"ד ד"ה קדש), שנו"א (פי' הארוך פ"ז מ"ד ד"ה המסכך), תפא"י (פ"ז אות כט), כרם הארץ (ה"י עמ' סב ד"ה והנה).
26. שו"ת המבי"ט (ח"ג סי' קכז), נדפס בשו"ע (יו"ד סי' רצו, על הגליון).
27. מאירי (חולין מ ע"א ד"ה זהו ביאור המשנה, ע"ז נב ע"ב ד"ה יראה, נד ע"א ד"ה מעתה ישראל) בשם רוב מפרשים, ר"ן (חולין ח ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה גמ').
28. רמ"א (יו"ד סי' ה סעי' ג בהג"ה).
29. רש"י (חולין מא ע"א ד"ה בישראל), רמב"ם (שחיטה פ"ב הכ"א, חובל ומזיק פ"ז ה"ו), רא"ה (בדק הבית י ע"א ד"ה עוד כתב), שו"ת שואל ומשיב (מהדו"ק ח"א סי' צד) בדברי תוס' רי"ד (ע"ז נד ע"א ד"ה מיתבי).
30. תוס' (חולין מא ע"א ד"ה בישראל), ראב"ד (חובל ומזיק פ"ז ה"ו), רא"ש (חולין פ"ב סי'

ד. זורע כלאים בכרם חברו

יש אומרים שהכלל שאין אדם אוסר את שאינו שלו חל גם אם פעולת הזריעה היא בתוך כרם חברו³¹, ומכל מקום הוא עובר על איסור זריעת כלאים בכרם, והכלאים נאסרים עבורו³².

ה. כלאי הכרם בפירות שביעית

רמב"ם ומפני זה הזורע כרמו בשביעית לא קדש

לדעה זו יש אומרים שהזמורות מותרות³³. ויש אומרים שהזורע כרמו בשביעית, על אף שהפירות אינם נאסרים, הזמורות נאסרות³⁴. לדעה זו יש מי שמחלק שהענבים והתבואה אסורים לזורע בלבד ואילו הגפן והזמורות אסורים גם כן לאחרים³⁵. יש מי שאומר, שאמנם הזורע כרמו בשביעית לא קדש, אך אם נשארו הזרעים בכרמו

- (יד), טור (יו"ד סי' ד ד"ה ישראל, בדעת הרא"ש, וסי' קמה ד"ה אין איסור), ר"ן (חולין ח ע"ב ד"ה גמ'), רדב"ז (שחיטה פ"ב הכ"א ד"ה שנים).
עי' שו"ת אחיעזר (ח"ב סי' ה ס"ק ד), חזו"א (יו"ד סי' ס ס"ק כג), מקדש דוד (סי' סא ס"ק ז ד"ה הנה הרמב"ם ז"ל).
31. תוס' (יבמות פג ע"א ד"ה המסכך), מהר"י קורקוס (פ"ה ה"ח ד"ה ואין אדם מקדש), כס"מ (פ"ה ה"ח ד"ה ואין אדם), תוס' יו"ט (פ"ז מ"ד-ה ד"ה המסכך), פנ"מ (פ"ז ה"ד ד"ה כתיב), ערוה"ש (יו"ד סי' רצו סעי' לו).
32. חזו"א (סי' ג ס"ק טז ד"ה ומיהו זורע), דרך אמונה (פ"ה ה"ח ס"ק נד), עי' שו"ת אחיעזר (ח"ג סי' סה ס"ק א-ג).
33. מקדש דוד (סי' סא ס"ק ז ד"ה הנה בההיא) וחזו"א (סי' ג ס"ק יח ד"ה ויש לעיין) בדעת הרמב"ם.
34. ר"ש (פ"ז מ"ד סוף ד"ה אין), תוס' רעק"א (פ"ז מ"ד-ה אות כה), תפא"י (פ"ז אות לא, הלכתא גבירתא פ"ז מ"ה), נחל אשכול (ח"ג עמ' 31 הע' יד), מקדש דוד (סי' סא ס"ק ז ד"ה אמרינן פ"ז מ"ה), תולדות יצחק (פ"ז ה"ג ד"ה אין אדם, תבונה פ"ז ה"ג ד"ה המסכך), ראה ספר השדה (פ"ז מ"ד-ה ד"ה וסיפא דקתני), חזו"א (סי' ג ס"ק יח ד"ה אבל הר"ש וד"ה והא דמוכח), כרם הארץ (ה"י עמ' סה ד"ה סכך וד"ה אולם) ותורת זרעים (פ"ז מ"ד ד"ה הנה בהא), כרם ציון (ח"י סי' יז) שדנו בדין זה למעשה.
35. כרם הארץ (ה"י עמ' נז).

פרק ה – הלכה ה

לאחר השביעית, קדש³⁶, יש מי שאומר שלזרע את כרמו בשביעית, התבואה והגפנים
אסורים³⁷.

יש מי שאומר שאמנם לענין שביעית אין התבואה והכרם מתקדשים, אך יש בכך חיוב
מלקות³⁸.

ויש אומרים שהזרע את כרמו בשביעית, קידש³⁹.

36. גליון הש"ס וציון ירושלים (כלאים לד ע"א, דפוס וילנא, הע' שניה בעמוד), וראה שו"ת
אחיעזר (ח"ג סי' סה אות ב) ותבונה (פ"ז ה"ג ד"ה המסכך).

37. ספר השדה (פ"ז מ"ד-ה ד"ה והזרע את כרמו).

38. חזו"א (סי ג ס"ק טו ד"ה ואפשר), דרך אמונה (פ"ה ה"ח ס"ק נד).

39. כפתור ופרח (פנ"ח עמ' רחצ ד"ה המסכך).

חידושים

ראי"ה
וואין אדם מקדש דבר שאינו שלו, לפיכך המסכך גפנו על גבי תבואתו של חבירו קדש גפנו ולא נתקדשה התבואה, סכך גפן חבירו על תבואתו קדש תבואה ולא קדש גפן חבירו - בעיקר דינא דאין אדם אוסר דבר שאינו שלו, יש לפרש שני אופנים. או שנאמר שדבר שיש לאחר קנין עליו אין הוא יכול לאוסרו, או דלא בעינן שתהא רשות אחרים עליו אלא כיון שאינו ברשות האוסר גם אז אינו יכול לאוסרו. והנ"מ בין שני הסברים אלו בהפקר, דלסברא ראשונה יכול לאסור הפקר ולסברה שניה אינו יכול לאסור הפקר וצ"ע.

והנה דברי הרמב"ם תמוהים דהוה ליה למינקט לאסור במאתים והוא נקט סתמא סכך גפן חבירו על תבואתו קדש תבואה ולא נקט שיעוריה.
ואפ"ל בהקדם דהנה כבר בארנו דלעולם כלאים קודם שנתגלו מותרים והא דאמרין בהי"ג דתבואה או ירק מתקדשין משישרישו מיירי דווקא בנראים אבל אינם נראים מותרים והדברים מוכרחים לפי מה שבארנו בשיטת הרמב"ם דמראית עין בכלאים הוא גדר האיסור מדאורייתא ואין זה איסור מדרבנן כשאר מראית עין והא דבעינן השרשה הוא משום דבכלאים יש שני תנאים לדעת הרמב"ם, יניקה ומראית עין.
ולפ"ז יצא לנו מקולא זו חומרא דהנה קיי"ל זרוע מעיקרו בהשרשה, זרוע ובא בעינו שיוסיף במאתיים. ולפ"ז אם נתודע לו בשעה שעדיין הזרע בקרקע כיון שיצאו אסורים בהשרשה דהא כיון שהאיסור מתחיל משעה שהזרע יוצא לחוץ מיקרי זרוע מעיקרו.
ואם נצדק בזה יבואו דברי הרמב"ם על נכון ונאמר דכולל בזה גם זרעים שעדיין לא יצאו ואלה אסורים באמת בהשרשה כדין זרוע מעיקרו ולכן לא נקט שיעורא.

הלכה ט

- א. קיום בכרם חברו – לפועל או לכל אדם, כשבעל הבית לוקט את הפירות
ב. קיום על ידי מעשה
ג. קיים כלאי הכרם וליקטן
ד. חומרת האיסור

רמב"ם

הרואה כלאים בכרם חברו וקיימו¹ הרי זה הרואה אסור בהנייתו וכל אדם מותרין בהן ואילו קיימן בעל הכרם היה מקדש אותן לכל אדם כמו שביארנו².

א. קיום בכרם חברו – לפועל או לכל אדם, כשבעל הבית לוקט את הפירות

רמב"ם הרואה כלאים בכרם חברו וקיימו, הרי זה הרואה אסור בהנייתו...³

לדעה זו נאסרים הכלאים על כל מי שראם ולא עקרו³, ויש חולקים וסוברים שדוקא

1. הגירסה בדפוסים היא "וקיימן", הגי' במהדורת פרנקל היא "וקיימו".
2. רדב"ז (פ"ה ה"ט ד"ה הרואה) משנ"ר (פ"ה מ"ו ד"ה הרואה) וחסדי דוד (פ"ג הי"ב) ציינו לתוספתא (פ"ג הי"ב מהד' ליברמן). מהר"י קורקוס (פ"ה ה"ט ד"ה הרואה) ציין לירושלמי (פ"ה ה"ו).
ועי' מראה"פ (פ"ה ה"ה ד"ה בפועל שנו), ועי' תוספתא כפשוטה (כלאים עמ' 629), חזון יחזקאל (פ"ג הי"ב בביאורים ד"ה אדם אחר), כרם הארץ (עמ' סט-ע ד"ה ולענ"ד). וכן נפסק בשו"ע (יו"ד סי' רצו סעי' ה).
3. עפ"י גמ' מו"ק (ו ע"ב) "שלוחי ב"ד יוצאין לעקור כלאים" וכן הבינו בדעת הרמב"ם: רדב"ז (פ"ה ה"ט ד"ה הרואה), מהר"י קורקוס (פ"ה הכ"א ד"ה הרואה כלאים), כס"מ (פ"ה ה"ט ד"ה וכתב הראב"ד), קרית ספר (פ"ה אזהרת קסב), רש"ס (פ"ה ה"ה ד"ה הרואה וד"ה בפועל שנינו), מלאכ"ש (פ"ה מ"ו), מהר"א פולדא (פ"ה כז ע"א ד"ה מידה הוא הכא), פנ"מ (פ"ה ה"ו ד"ה בעה"ב, וד"ה אלא) ומראה"פ (פ"ה ה"ה ד"ה בפועל שנו), ביאור הגר"א (יו"ד סי' רצו ס"ק טז), בדעת השו"ע (שם סעי' ה), חכמת אדם (שער משפטי הארץ פ"ד ה"ט), מרכה"מ (פ"ה ה"ט), חסדי דוד (פ"ג הי"ב, שקלים פ"א ה"א ד"ה והא דתני), מנחת ביכורים (פ"ג הי"ב ד"ה ומותר לכל אדם), שו"ת שואל ומשיב (מהדו"ק ח"א סי' צד) שו"ת ישועות מלכו (קרית ארבע כלאים פ"ה ה"ט ד"ה הרואה), שו"ת דברי חיים (ח"א יו"ד סי' ס דף מג ע"א), כרם הארץ (ה"א עמ' סח בדעה הראשונה), מקדש דוד (סי' סא אות א ד"ה והנה בההיא), חזו"א (סי' ד ס"ק יז ד"ה שם פועל, ס"ק יט ד"ה

חוקות הארץ

פועל שקיים כלאים בכרם, אוסרם על עצמו⁴. ויש אומרים שכל אדם שיש לו רשות להכנס לכרם חברו וקיים אוסר על עצמו את הכלאים⁵. ויש מי שמשמע מדבריו שאדם אינו אוסר על עצמו כלאים שצמחו בכרם חברו⁶. יש מי שאומר שאם בעה"ב מוחזק כאדם שלא יעקור, יש חובה על הרואה לעוקרם, ואם הוא מוחזק כאדם כשר שיעקור את הכלאים אין חיוב על הרואה לעוקרם⁷.

יש אומרים שהכלאים נאסרים הן על כל מי שראם והן על הפועל, אלא שלכל אדם הכלאים אסורים כשהוסיפו באחד ממאתים, ולפועל הם אסורים רק כשמתייאש מהם⁸.

ב. קיום על ידי מעשה

יש הסוברים שפועל מתחייב כבעל הבית דוקא כשקיים על ידי מעשה⁹. יש מי שאומר שכל אדם המקיים כלאים בכרם חברו אוסר את הכלאים דוקא כשקיימם ע"י מעשה¹⁰.

- ר"מ פ"ה ה"ט), דרך אמונה (פ"ה ה"ט ס"ק נז, צה"ל ס"ק צג). זהב הארץ (פ"ה ה"ט ד"ה נחזור), נחמד למראה (פ"ה ה"ו ד"ה א"ה), חזון יחזקאל (ביאורים פ"ג הי"ב). ועי' רש"ס (פ"ה ה"ה ד"ה דבר שאינו שלו) וצפנת פענח (פ"ה ה"ט, פ"א ה"ג והשמטות לחמץ ומצה פ"ד ה"ג).
4. כגירסת הירושלמי (פ"ה ה"ה) "בפועל שנינו", וכך נוקטים: ריבמ"ץ (פ"ה מ"ו ד"ה הרואה), ראב"ד (פ"ה ה"ט בהשגה), ר"ש (פ"ה מ"ו ד"ה פירוש כשאגיע לו), רא"ש (פ"ה מ"ו ד"ה כשאגיע), עץ החיים (פ"ה מ"ו ד"ה כשאגיע), כרם הארץ (הי"א עמ' סח) בשם יש אומרים, תולדות יצחק (פ"ה ה"ה ד"ה הרואה). ועי' חזו"א (סי' ד ס"ק יט ד"ה ר"מ). ועי' שו"ת שואל ומשיב (מהדו"ק ח"א סי' צד), ערוה"ש (יו"ד סי' רצו סעי' כג), כרם הארץ (עמ' ע), תורת זרעים (פ"ה מ"ו), חזו"א (סי' ד ס"ק יט ד"ה ר"מ), וזהב הארץ (פ"ה ה"ט ד"ה נחזור לדברי רבינו וד"ה והעיקר).
5. מהר"י קורקוס (פ"ה ה"ט ד"ה הרואה) בפירוש א', ולדעתו זהו הפירוש הנכון, ט"ז יו"ד סי' רצו ס"ק ג), מעשה רקח (פ"ה ה"ט), בתי כלאים (אות צז), כרם הארץ (הי"א עמ' סח) באפשרות א', ארץ חמדה (ח"ב עמ' סז אות ו ד"ה חיוב).
6. סמ"ג (ל"ת סי' רפ ד"ה אחד הנוטע).
7. זהב הארץ (פ"ה ה"ט ד"ה אבל י"ל וד"ה ואולי רבנו).
8. רש"ס (פ"ה ה"ו ד"ה בפועל שנינו) וסובר כן אף בדעת הרמב"ם והראב"ד.
9. תורת זרעים (פ"ה מ"ו), זהב הארץ (פ"ה ה"ט ד"ה א"כ לפי"ז) בדעת הראב"ד.
10. חזו"א (סי' ד ס"ק יז ד"ה שם פועל, ס"ק יט ד"ה ר"מ פ"ה ה"ט), דרך אמונה (פ"ה ה"ט ס"ק נח).

יש אומרים שפועל אוסר על עצמו את הכרם, אף שקיים שלא על ידי מעשה, ואילו אחר אוסר את הכרם על עצמו רק כשקיים על ידי מעשה¹¹.

ג. קיים כלאי הכרם וליקטן

רמב"ם וכל אדם מותרין

יש אומרים שאם הפועל מלקט את הכלאים הם אסורים לכל אדם, ואילו אחר שמלקטם הם מותרים לכל אדם, מלבד לפועל שקיימם¹².

יש אומרים שפועל שקיים את הפירות ונתלשו מאליהם, הפירות אסורים לו ומותרים לכל אדם, אך אם תלשן נאסרו לכל אדם¹³, יש אומרים שאם הפועל מלקט לעצמו הכלאים אסורים רק עליו, אולם אם מלקט לבעה"ב הכלאים אסורים לכל אדם¹⁴, ויש אומרים שכל הרואה כלאים בכרם חברו וליקטם אסורים לכל אדם¹⁵, אף אם ליקטם לעצמו¹⁶. יש אומרים שהכלאים אסורים למקיים ומותרים לכל אדם, אף לבעל הבית¹⁷.

11. צפנת פענח (כלאים פ"ה ה"ט, השמטות להל' חמץ ומצה פ"ד ה"ג) ותורת זרעים (פ"ה מ"ו ד"ה ברמב"ם).

12. ירושלמי פ"ה ה"ו נאמר: "אבל אם ליקט הוא אסור בין לו בין לכל אדם", רש"ס (פ"ה ה"ו ד"ה בלקטן), ערוה"ש (י"ד סי' רצו סעי' כג), ראה כרם הארץ (ה"א עמ' סח) שכותב בשם יש אומרים, שאם הפועל לקט לעצמו, אוסר לכל העולם.

13. ריבמ"ץ (פ"ה מ"ו ד"ה אסורין) עפ"י הירושלמי.

14. כך מבארים את הירושלמי: ר"ש (פ"ה מ"ו ד"ה פירוש), רא"ש (פ"ה מ"ו ד"ה כשאגיע), רש"ס (פ"ה ה"ה ד"ה בלקטן אחר), פנ"מ (פ"ה ה"ו ד"ה אבל אם ליקט), מעיני יהושע (פ"ה מ"ו ד"ה הרואה) וכרם הארץ (עמ' ע) בביאור דברי השנו"א פי' הארוך (פ"ה מ"ו ד"ה הרואה ירק וד"ה אם ליקט), תולדות יצחק (פ"ה ה"ה ד"ה בעל הבית וד"ה אבל אם ליקט).

15. שו"ת ישועות מלכו (פ"ה ה"ט ד"ה הרואה) דרך אמונה (פ"ה ה"ה ס"ק ס, וציון ההלכה ס"ק צז), עפ"י דברי הירושלמי (פ"ה ה"ה): "אבל אם לקט הוא אסור בין לו ובין לכל אדם", ראה אמונת יוסף (פ"ה ה"ו ד"ה ובליקטן).

16. שו"ת ישועות מלכו (פ"ה ה"ט ד"ה הרואה) עפ"י הירושלמי (פ"ה ה"ה).

17. רדב"ז (פ"ה ה"ט) בדעת הרמב"ם, לבוש (י"ד סי' רצו סעי' ה), שנו"א (פ"ה מ"ו ד"ה הרואה), ט"ז (י"ד סי' רצו ס"ק ג), מרכה"מ (פ"ה ה"ט), מקדש דוד (סי' סא סוף ד"ה והנה בההיא דאנס), חזו"א (סי' ד ס"ק יז ד"ה שם פועל, ס"ק יט ד"ה ר"מ פ"ה ה"ט), תולדות יצחק (פ"ה ה"ה ד"ה בעל הבית), ארץ חמדה (ח"ב עמ' סז אות ו ד"ה חיוב). ראה אמונת יוסף (פ"ה ה"ה ד"ה ר' יוסי בר חנינא).

חוקות הארץ

יש מי שאומר שרק ירקות שדה שאין דרך לזרועם נאסרים רק על המקיים, אבל המקיים שאר המינים בכרם חברו אוסר גם על אחרים¹⁸, יש אומרים שאין כלל הבדל בין אדם אחר לפועל ואינם אוסרים אלא על עצמם¹⁹.

ד. חומרת האיסור

יש אומרים שהכלאים אסורים על המקיים מדאורייתא²⁰, ויש אומרים שאסורים מדרבנן²¹.

18. אמונת יוסף (פ"ה ה"ה ד"ה תני בעה"ב) בשיטת התוספתא (פ"ה הי"ב) והירושלמי (פ"ה ה"ה).
19. רדב"ז (פ"ה ה"ט ד"ה הרואה), מרכה"מ (פ"ה ה"ט), חזו"א (סי' ד ס"ק יז ד"ה שם פועל, ס"ק יח ד"ה ולפי, ס"ק יט ד"ה ר"מ פ"ה ה"ט), זהב הארץ (פ"ה ה"ט ד"ה נחזור).
20. זהב הארץ (פ"ה ה"ט ד"ה ומפשט) בשיטת הירושלמי (פ"ה ה"ז) והרמב"ם (כאן).
21. קרית ספר (כלאים פ"ה אזהרת קסב), חסדי דוד (פ"ג הי"ב, שקלים פ"א ה"א ד"ה והא דתני), לבוש (יו"ד סי' רצו סעי' ה), מרכבת המשנה (פ"ה ה"ט ד"ה הרואה), ט"ז (יו"ד סי' רצו ס"ק ג), חזו"א (סי' ד ס"ק יז ד"ה שם פועל), דרך אמונה (פ"ה ה"ט ס"ק נט), ועי' שו"ת שואל ומשיב (מהדו"ק ח"א סי' צד).

הלכה י

ב. האנס האוסר

א. שקיעת שם בעלים

רמב"ם

האנס שזרע כלאים בכרם חבירו אם נשתקעו הבעלים אע"פ שלא נתייאשו הרי זה קדש מן התורה. ואם לא נשתקעו הבעלים אף על פי שנתייאשו אינו מקדש אלא מדברי סופרים¹.

א. שקיעת שם בעלים

בזריעת אנס כלאי הכרם קיים דין שקיעת שם הבעלים².
י"א שכל עוד שם הבעלים לא נשתקע ולא נתייאשו האנס אינו אוסר את הכרם כלל³, ויש מי שאומר שהכרם והתבואה אסורים על האנס, גם כששם הבעלים לא נשתקע ולא נתייאשו⁴.
יש אומרים שרק כאשר נשכח שם הבעלים הראשונים נחשב הכרם של האנס⁵. ויש

1. רדב"ז, מהר"י קורקוס וכס"מ (פ"ה ה"י ד"ה האנס), ציינו למשנה (פ"ז מ"ה), ירושלמי (פ"ז ה"ה).
2. תוס' (סוכה ל ע"ב ד"ה וקרקע), ר"ש (פ"ז מ"ה ד"ה משישקע), רא"ש (ב"ב פ"ג סי' מא, תוס' הרא"ש (סוכה ל ע"ב ד"ה וקרקע), קול הרמ"ז (פ"ז מ"ו ד"ה משישקע), תפא"י (פ"ז אות לח, בתי כלאים אות צו), מהר"א פולדא (פ"ז ה"ו ד"ה יש יאוש), פנ"מ (פ"ז ה"ה ד"ה אע"פ, מראה"פ פ"ז ה"ה ד"ה אע"פ), כרם הארץ (ה"ב עמ' עג ד"ה האנס), תולדות יצחק (פ"ז ה"ד ד"ה אמר רבי), דרך אמונה (פ"ה ה"י ס"ק סג). ראה תורת זרעים (פ"ז מ"ו).
3. כס"מ (פ"ה ה"י ד"ה וכתוב) בדעת הרמב"ם, בשם ספר הבתים, משנ"ר (פ"ז מ"ו ד"ה משישקע), בתי כלאים (אות צו), ערוה"ש (י"ד סי' רצו סעי' כה).
4. כרם הארץ (ה"ב עמ' עג), דרך אמונה (פ"ה ה"י ס"ק סג), ראה שם (בה"ל ד"ה אם נשתקעו).
5. כך מבארים את המשנה (פ"ז מ"ו) "משישקע": תוס' (סוכה ל ע"ב ד"ה וקרקע), ר"ש (פ"ז מ"ה ד"ה משישקע), ריבמ"ץ (פ"ז מ"ה ד"ה מאימתי), אור זרוע (ח"א סוף סי' תשנט), רא"ש (פ"ז מ"ו ד"ה משישקע, תוס' הרא"ש סוכה ל ע"ב ד"ה וקרקע), רע"ב (פ"ז מ"ו ד"ה משישקע), רש"ס (פ"ז ה"ז ד"ה נשתקעו), קרית ספר (פ"ה אזהרת קסב), לבוש (י"ד סי' רצו סעי' ו), מהר"א פולדא (פ"ז ה"ו ד"ה מאמתי וד"ה אסור), שנו"א (פ"ז ה"ה ד"ה

חוקות הארץ

אומרים שכשבעל הכרם חושש מן האנס, הכרם נחשב של האנס וממילא הוא אוסר את הכרם מן התורה כיון שהכרם נחשב כשלו.⁶
יש מי שאומר שלמרות שהכרם לא נאסר, התבואה נאסרת,⁷ יש מי שאומר שבמקרה בו לא שקע שם הבעלים האנס לא אוסר את הכרם כלל.⁸ ויש מי שאומר שאף במקרה בו שקע שם הבעלים האנס לא אוסר את הכרם.⁹

ב. האנס האוסר

יש אומרים שאף אנס גוי אוסר את הכרם.¹⁰
יש מי שאומר שמדובר באנס שנותן דמים לבעלים, אך אנס שלא נותן דמים לא אוסר את הכרם אף אם נשתקע שם הבעלים.¹¹

- מאמתי), פנ"מ (פ"ז ה"ה ד"ה א"ר אחא וד"ה משישקע), משנ"ר (פ"ה מ"ו ד"ה משישקע), תפא"י (פ"ז אות לח, הלכתא גבירתא פ"ז מ"ו, בתי כלאים אות צו), ישועות מלכו (פ"ה ה"ט ד"ה הרואה), ערוה"ש (יר"ד סי' רצו סעי' כה), תולדות יצחק (פ"ז ה"ד ד"ה מאימתי), דרך אמונה (פ"ה ה"י ס"ק סב) בפירוש שני. ועי' צפנת פענח (פ"ה ה"י), תרומת הכרי (סי' שעא סעי' א ד"ה ודע), הון עשיר (פ"ז מ"ו ד"ה מאמתי), זהב הארץ (פ"ה ה"י ד"ה ואפשר, ד"ה אמנם וד"ה ונראה), לח"מ (ליפשיץ, פ"ז מ"ו), ספר השדה (פ"ז מ"ה ד"ה ואנס וד"ה ואיכא), (אמונת עתיך חוברת 52 'מסיק זיתים סביב ההתיישבות ביו"ש). חת"ס (ע"ז סג ע"ב ד"ה אין עודרין) הוב"ד בארץ חמדה (ח"ב, עמ' סז פרק יז ד"ה האנס). 6. רמב"ם (פיהמ"ש פ"ז מ"ו ד"ה משישקע), וכך בארו את דבריו (כאן): רדב"ז (פ"ה ה"י ד"ה האנס), ומלאכ"ש (פ"ז מ"ה ד"ה משישקע), דרך אמונה (פ"ה ה"י ס"ק סב), בפירוש ראשון, ראה שושנים לדוד (פ"ז מ"ו ד"ה הר"ב) וכרם הארץ (ה"ב עמ' עג ד"ה והנה). 7. ארץ חמדה (ח"ב עמ' סז פרק יז ד"ה ואם לא נשתקעו), בדעת הר"ש, זהב הארץ (פ"ה ה"י ד"ה ונראה) עפ"י החת"ס (שור"ת אר"ח סי' קכח). 8. שנו"א (פ"ז מ"ו ד"ה מאימתי) בביאור המשנה (פ"ז מ"ו), ראה תבונה (פ"ז ה"ד ד"ה מאימתי). 9. דרך אמונה (פ"ה ה"י ס"ק סג) בדעת הגר"א (שנו"א פ"ז מ"ז), וראה בצה"ל (שם ס"ק קג). 10. ריבמ"ץ (פ"ז מ"ו ד"ה מאמתי) חת"ס (ע"ז סג ע"ב ד"ה אין עודרין), דרך אמונה (פ"ה ה"י ס"ק סז), ראה ספר ניר (פ"ז ה"ד). 11. זהב הארץ (פ"ה ה"י ד"ה האנס וד"ה והטעם).

חידושים

ראי"ה

האנס שזרע כלאים בכרם חבירו אם נשתקעו הבעלים אף על פי שלא נתיאשו הרי זה קדש מן התורה' - מלשון בכרם חבירו נראה דהכרם היה נטוע כבר ותמוה היו (אצ"ל הרי) בלי מפולת יד אינו מקדש, תו קשה הא כיון דהבעלים לא נתיאשו ואין גזל בקרקעות, ואמאי מהני נשתקעו הבעלים להיות אסור מדאורייתא.

והנה הר"ן מסתפק בעיקרא דינא דמפולת יד דקשה לו לומר דנפסוק דלא כרבי יאשיהו ולכן מסתברא ליה להר"ן דפן תקדש נוהג גם בלי מפולת יד וסבירא ליה דאסור מדאורייתא אע"פ שהלאו אינו דאורייתא. ולפ"ז היה מיושב קצת הערה ראשונה. אבל הר"ן בעצמו קאמר דהוי דוחק.

אולם אפשר להינצל משני ההערות בחדא מחתא ונאמר דבלשון בני אדם גם בלי גפנים נקרא כרם וכדאמרינן בכמה דוכתין האומר לחברו כרם אני מוכר לך קרקע מכר לו ולפ"ז מיירי באמת שזרע במפולת יד.

והערה שניה מיושבת גם כן, בהקדם דברי התוס' בר"ה דלעולם מה שזרע יש לו, ולפ"ז הקרקע הוא רק תנאי בדבר וכיון שנשתקעו שם הבעלים קדש מדאורייתא.

עוד אפשר לומר לפי מה שחדשנו דדוקא בזריעה דאין בו אלא איסור זריעה ולכן צריך שיהיו שני הזרעים שלו דאל"כ אין כאן זריעה. אכל בכלאי הכרם שמלבד איסור הזריעה יש בו גם איסור ההנאה, נוכל לומר דמהני גם בשזרע זרע אחד שלו.

והא דכתיב כרמך דמשמע כרם שלך נוכל לומר דהא כתיב כרמך כלאים ופירושו כרם כלאים איקרי ולא אסתם כרם שלו. ושיקוע שם הוא לאסור גם את הגפנים.

ובעצם דינא נראה דלהבבלי דיליף ליה מדינא דאין אדם אוסר דבר שאינו שלו לפ"ז אם התבואה שלו נאסרת, ואלבא דירושלמי דיליף ליה משדך וכרמך נראה שאפילו זרעים דידיה מותרים.

חוקות הארץ

הלכה יא

- א. מצב הענפים והרחקתם מן התבואה
ב. אופן הרחקת ענפי הגפן שנפלו על התבואה מחמת הרוח
ג. גפנים שלא סולקו מחמת אונס
ד. ירק או תבואה הנוטים תחת הגפן

רמב"ם

הרוח שעקרה פירות הגפן ושלחה אותן על התבואה יגדור מיד. ואם אירע אונס ולא סילקן הרי אלו מותרין ולא נתקדשו¹.

א. מצב הענפים והרחקתם מן התבואה

יש אומרים שהענפים נשברו², יש מי שאומר שהענפים נעקרו³, ויש מי שאומר שהענפים כופפו⁴.
יש אומרים שאם הענפים נותקו לגמרי מהגפן אין חיוב להסירם כיון שאינם אוסרים את התבואה⁵.
יש שמשמע בדעתם שאם הרוח עקרה את ענפי הגפן בחול המועד אין הוא מחויב

1. רדב"ז, מהר"י קורקוס, וכס"מ (פ"ה הי"א ד"ה הרוח) ציינו למשנה (פ"ז מ"ז) וכן נפסק בשו"ע (יו"ד סי' רצו סעי' ז).
ראה רשב"א (ערובין צב ע"א ד"ה גפנים) וריטב"א (ערובין צב ע"א ד"ה גפנים) בשם ראב"ד, חת"ס (חולין קטו ע"ב ד"ה כלאי), והלכתא גבירתא (פ"ז מ"ז) שמדובר במקרה בו הרחיק מהכרם כדי עבודתו.
2. פיה"מ (פ"ז מ"ז ד"ה עלעלה), בית יעקב (מהר"י בי רב – פ"ה הי"א ד"ה הרוח), משנ"ר (פ"ז מ"ז ד"ה עלעלה), עץ החיים (פ"ז מ"ז ד"ה עלעלה), שנו"א (פי' הארוך פ"ז מ"ז ד"ה הרוח), קב ונקי (פ"ז מ"ז אות ז), קול הרמ"ז (פ"ז מ"ז ד"ה תויו"ט), פנ"מ (פ"ז ה"ה ד"ה הרוח), תולדות יצחק (פ"ז ה"ז ד"ה הרוח). ראה נחמד למראה (פ"ז מ"ז ד"ה מתני') שדן גם כן בהבנת המושג "עלעלה".
3. רש"ס (פ"ז ה"ז ד"ה שעלעלה)
4. תפא"י (פ"ז מ"ז אות לט).
5. מהר"י קורקוס (פ"ה הי"א ד"ה הרוח), תויו"ט (פ"ז מ"ז ד"ה יגדור מיד), ערוה"ש (יו"ד סי' רצו סעי' כז), תפא"י (פ"ז מ"ז אות מ), חכמת אדם (שער משפטי ארץ פ"ד סעי' י), דרך אמונה (פ"ה הי"א ס"ק סד), תולדות יצחק (פ"ז ה"ז ד"ה הרוח), מעשה רקח (פ"ה הי"א), כרם הארץ (הי"ג עמ' עו ד"ה הרוח), עץ החיים (פ"ז מ"ז ד"ה עלעלה), קול הרמ"ז

להסירם עד לאחר חול המועד⁶, ויש מי שמשמע בדעתו שחייב להסירם אף בחול המועד⁷.

ב. אופן הרחקת ענפי הגפן שנפלו על התבואה מחמת הרוח

רמב"ם הרוח שעקרה... יגרור מיד.

יש אומרים שלדעה זו די בהזזת ענפי הגפן מעל התבואה⁸. ויש אומרים שדי להרחיקם מהתבואה ולהצמידם לגדר, בכדי שלא יהיו מודלים על גבי התבואה⁹. אך אין חיוב לעשות גדר בין הגפן ובין התבואה¹⁰.

יש אומרים שצריך לעשות ביניהם גדר¹¹, שמא יהיו נוטים שוב לתוך שדהו ויאסרו את תבואתו¹². ויש אומרים שצריך לחתוך את ענפי הגפן שהתפרשו על התבואה¹³. ויש אומרים שהדבר תלוי, אם ישנה אפשרות להחזיר את הענפים למקומם בלא שהם

(פ"ז מ"ז ד"ה תויו"ט), משנ"ר (פ"ז מ"ז ד"ה הרוח), הרב קאפח (פיהמ"ש פ"ז מ"ז הע' 22).

6. זהב הארץ (פ"ה הי"ב אות כב ד"ה אלא דיש לעיין) בדעת רוב ראשונים.
7. זהב הארץ (פ"ה הי"ב אות כב ד"ה אלא דיש לעיין) בדעת הרמב"ם.
8. רש"ס (פ"ז ה"ז ד"ה יגדוד בפירוש ב').
9. כג' המשנה (פ"ז מ"ז), ר"ש (פ"ז מ"ז ד"ה הרוח בפירוש ב'), רש"ס (פ"ז ה"ה ד"ה יגדוד בפירוש ב'), סמ"ג (ל"ת מצוה רפ), תפא"י (פ"ז מ"ז אות מ בפירוש הראשון).
10. רדב"ז (פ"ה הי"א ד"ה הרוח), מהר"י קורקוס (פ"ה הי"א ד"ה הרוח).
11. ריבמ"ץ (פ"ז מ"ז ד"ה יגדוד) בשם יש שונין, ר"ש (פ"ז מ"ז ד"ה יגדוד בפירוש ב'), רא"ש (פ"ז מ"ז ד"ה יגדוד בפירוש ב'), לח"מ (ליפשיץ, פ"ז מ"ז ד"ה יגדוד), דרך אמונה (פ"ה הי"א ס"ק סה) באפשרות ב', רש"ש (פ"ז מ"ז ד"ה בתויו"ט).
12. רש"ש (פ"ז מ"ז ד"ה בתויו"ט).
13. ריבמ"ץ (פ"ז מ"ז ד"ה יגדוד בפירוש א'), ר"ש (פ"ז מ"ז ד"ה יגדוד בפירוש א'), רא"ש (פ"ז מ"ז ד"ה יגדוד בפירוש א'), רע"ב (פ"ז מ"ז ד"ה יגדוד), כס"מ (פ"ה הי"א), רש"ס (פ"ז ה"ה ד"ה יגדוד בפירוש א'), לבוש (יר"ד סי' רצו סעי' ז), הון עשיר (פ"ז מ"א ד"ה הרוח), מהר"א פולדא (פ"ז ה"ז ד"ה יגדוד), באר הגולה (יר"ד סי' רצו, הע' על סעי' ז), תפא"י (פ"ז מ"ז אות מ בדעת הרמב"ם), עץ החיים (פ"ז מ"ז ד"ה עלעלה), דרך אמונה (פ"ה הי"א ס"ק סה, צה"ל ס"ק קי), כרם הארץ (הי"ג עמ' עו ד"ה הרוח) בדעת הרמב"ם בפיה"מ. ראה תויו"ט (פ"ז מ"ז ד"ה יגדוד) ובית דוד (פ"ז מ"ז ד"ה תי"ט) שדן בדבריו. ועי' משנה זרעים (הוצאת מכון התלמוד הישראלי השלם כלאים פ"ז מ"ז הע' 25), אמונת יוסף (פ"ז ה"ז במשנה ד"ה הרוח), ומקדש דוד (סי' סא ס"ק א ד"ה אמרינן).

חוקות הארץ

יסככו לאחר מכן שוב על הזרעים די בחזרתם, ואם לא ניתן לעשות כן יש לחתכם¹⁴.
ויש מי שאומר שהדבר תלוי ביכולת הצמיחה של הזמורות, אם הן יכולות לשוב ולצמוח
יש להחזירן למקומן, ואם אינן יכולות לצמוח יש לחתכן¹⁵. ויש מי שאומר שאין משמעות
לאופן בו מרחיקים את הגפנים מהתבואה¹⁶.

ג. גפנים שלא סולקו מחמת אונס

רמב"ם ואם אירע אונס ולא סילקן הרי אלו מותרין, ולא נתקדשו.

אם נמנע מלסלק שלא מחמת אונס נאסרו התבואה או הגפנים רק אם הוסיפו מאתם
לאחר שהתיימש מלהסירם¹⁷. ויש אומרים שהגפנים נאסרים אף אם לא הוסיפו מאתם¹⁸.
יש מי שמשמע בדעתו שהגפנים אסורים אף אם אינם יכולים לצמוח עוד¹⁹, ויש מי
שמשמע בדעתו שהגפנים אסורים רק במקרה בו הם יכולים לצמוח עוד²⁰. יש אומרים
שהגפנים אוסרות ונאסרות אף אם הטעו אותן פועלים²¹.

14. תויו"ט (פ"ז מ"ז ד"ה יגדור), בדעת הרמב"ם בפיה"מ, משנ"ר (פ"ז מ"ז ד"ה הרוח שעלעלה), הון עשיר (פ"ז מ"ז ד"ה הרוח), ערוה"ש (י"ד סי' רצו סעי' כז), דרך אמונה (פ"ה הי"א ס"ק סד, צה"ל קז), וראה בדרך אמונה (באה"ל שם ד"ה יגדוד) שמבאר שזו דעת רדב"ז, מהר"י קורקוס, וכס"מ (פ"ה הי"א), תולדות יצחק (פ"ז ה"ז ד"ה הרוח).
15. זהב הארץ (פ"ה הי"א ד"ה ונראה).
16. חכמת אדם (שער משפטי ארץ פ"ד סעי' י).
17. רמב"ן (ב"ב ב ע"א ד"ה אומר לו גדור), רשב"א (ב"ב ב ע"א ד"ה אומר לו גדור), קרית ספר (פ"ה אזהרת קסב), רש"ס (פ"ז ה"ז ד"ה ואם אירעו אונס), לבוש (י"ד סי' רצו סעי' ז), משנ"ר (פ"ז מ"ז ד"ה הרוח), ערוה"ש (י"ד סי' רצו סעי' כז), הון עשיר (פ"ז מ"ז מ"ו אמצע ד"ה הרוח), דרך אמונה (פ"ה הי"א ס"ק סד), תולדות יצחק (פ"ז ה"ז ד"ה הרוח).
18. יראים (מצוה שפט).
19. זהב הארץ (פ"ה הי"א ד"ה וכל זה) בדעת התויו"ט ותפא"י.
20. זהב הארץ (פ"ה הי"א ד"ה וכל זה) בדעת הרדב"ז.
21. ריבמ"ץ (פ"ז מ"ז ד"ה ואם).

ד. ירק או תבואה הנוטים תחת הגפן

ירק או תבואה הזרועים במרחק המותר²², שעליהם נוטים תחת הגפן יש חיוב להחזירם למקומם²³.

אם לא הסירם יש אומרים שאינם נאסרים כיון שהאיסור מן התורה הוא רק כאשר מקום השורש או הזרע הוא תחת הגפן²⁴. ויש אומרים שאם נמנע מהסרת הירקות שלא מחמת אונס הם נאסרים²⁵. ויש אומרים שהם נאסרים אף בלא תוספת מאתים²⁶.

22. עפ"י הגי' בתוספתא (פ"ד ה"י מהד' ליברמן) חסדי דוד (פ"ד ה"ז ד"ה תבואה), חזון יחזקאל (פ"ד ה"ז ד"ה ואינו מקדש) ועי' תוספתא כפשוטה (עמ' 643).

23. משנה (פ"ז מ"ז), תוספתא (פ"ד ה"ז), ר"ש (פ"ז מ"ז ד"ה יחזור), סמ"ג (ל"ת סי' רפ), רשב"א (עירובין צב ע"ב ד"ה גפנים) וריטב"א (ערובין צב ע"א ד"ה גפנים) בשם הראב"ד, רש"ס (פ"ז ה"ז וד"ה וכבן עזאי), רא"ש (פ"ז מ"ו ד"ה וכן בירק), רע"ב (פ"ז מ"ז ד"ה יחזיר), שנו"א (פי' הארוך פ"ז מ"ז ד"ה תבואתו), חסדי דוד (פ"ד ה"ז ד"ה תבואה), פנ"מ (פ"ז ה"ה ד"ה מחזיר), ערוה"ש (י"ד סי' רצו סעי' כז), חכמת אדם (שער משפטי ארץ פ"ד סעי' י), חזון יחזקאל (פ"ד ה"ז ד"ה מחזיר וד"ה ואינו מקדש). דרך אמונה (פ"ה הי"א ס"ק סה), ראה מעשה רקח (פ"ה הי"א ד"ה הרוח) תויו"ט (פ"ז מ"ז ד"ה יגדור).

24. סמ"ג (ל"ת סי' רפ), רא"ש (פ"ז מ"ז ד"ה אינו מקדש), רע"ב (פ"ז מ"ז ד"ה ואינו מקדש), רש"ס (פ"ז ה"ז ד"ה ואינו מקדש) וכתב כן אף בדעת הרא"ש, מעשה רקח (פ"ה הי"א ד"ה הרוח), חסדי דוד (פ"ד ה"ז ד"ה תבואה), תוס' רעק"א (פ"ז מ"ז אות כז) בשם הרא"ש, פנ"מ (פ"ז ה"ה ד"ה תבואה), ושנו"א (פי' הארוך פ"ז מ"ז ד"ה תבואתו), רש"ש (פ"ז מ"ז ד"ה בתויו"ט), ערוה"ש (י"ד סי' רצו סעי' כז), משנ"ר (פ"ז מ"ז ד"ה הרוח), עץ החיים (פ"ז מ"ז ד"ה יגדור), בדעת הר"ש, תפא"י (פ"ז אות מג), חזון יחזקאל (פ"ד ה"ז ד"ה ואינו מקדש), חכמת אדם (שער משפטי ארץ פ"ד סעי' י), דרך אמונה (פ"ה הי"א ס"ק סה).

ראה תואנ"ש (פ"ז מ"ז ד"ה וכן בירק) ודרך אמונה (פ"ה הי"א ס"ק סו)
25. קול הרמ"ז (פ"ז מ"ז ד"ה ע"ש על התבואה) בדעת הרמב"ם (פ"ה הי"א), ובדעת התויו"ט (פ"ז מ"ז ד"ה יגדור).

ועי' רש"ס (פ"ז ה"ז ד"ה ואינו מקדש), אמונת יוסף (פ"ז ה"ה ד"ה וכבן עזאי), מלאכת שלמה (פ"ז מ"ו ד"ה מחזיר) בשם החכם אפרים אשכנזי, בדעת הרמב"ם.

26. יראים (מצוה שפט).

חוקות הארץ

חידושים

ראי"ה
'הרוח שעקרה פארות הגפן ושלחה אותן על התבואה יגדור אותן מיד' -
לכאורה דבריו צריכים ביאור, דאם נאמר דמיירי דנתלש לגמרי קשיא דלא
מצינו קידוש בתלושין, ואם נאמר דאיירי במחובר קשה דמאי קמ"ל.
אלא שהמדייק בדבריו בפיה"מ יראה דמפרש שנשבר ועם זה עדיין הם
מעורין במקצת ולפ"ז מיושב דאילן שנפשח אם הוא מעורה במקצתו הוסיף
מאתים אסור ואשמעינן חידושא דאינו נאסר אע"פ שהוא מחובר עדיין.
ועוד אפ"ל דחידושא הוי בסיפא דאע"פ שהיתה רוח שאינה מצויה שהבין
שאפשר הדבר שיהיה כך, בכ"ז מותרים.

הלכה יב

- א. חיוב העקירה
ב. היתר קצירת כלאים בחול המועד
ג. הגדרת הוספת השליש
ד. לא מצא פועלים במחיר שקבעו
הכמים
ה. השלב שנאסר כשלא קצר

רמב"ם

אנס שזרע הכרם¹ כשיצא האנס יקצור הזרע מיד ואפילו בחולו של מועד², ואם לא מצא פועלין יוסיף להן עד שלישי בשכרון, בקשו ממנו יתר מיכן או שלא מצא פועלים הרי זה מבקש בנחת וקוצר, ואם נשתחא הזרע עד שהגיע לעונת שיקדש הרי זה יקדש ויאסרו שניהם³.

א. חיוב העקירה

יש מי שאומר שאם לא נתיאשו הבעלים מכרמם, והכרם חזר אליהם מוטל עליו לעקור רק את הזרעים שזרע האנס⁴.
יש אומרים שבית דין אינם מפקירים או עוקרים כרם שנזרעו בו כלאים על ידי אנס, אף אם יצא האנס⁵.

ב. היתר קצירת כלאים בחול המועד

רמב"ם יקצור הזרע מיד ואפילו בחולו של מועד

1. אם נשתקעו הבעלים אפילו לא נתייאשו – הגפנים והזרעים התקדשו מן התורה. אם לא נשתקעו הבעלים ונתיאשו הבעלים הגפנים והזרעים התקדשו מדרבנן עי' לעיל הלכה י'. ולכן ההלכה כאן עוסקת או לאחר זמן אסורו ולא נשתקעו הבעלים ולא נתייאשו ולכן לא קידש, או שיצא מהאנס קודם זמן אסורו. עי' רש"ס (פ"ז מ"ו) ודרך אמונה (פ"ה הי"ב ס"ק סז).
2. רדב"ז וכס"מ ציינו לכלאים (פ"ז מ"ו). שו"ע (יו"ד סי' רצו ס"ח).
3. רא"ש (פ"ז מ"ו ד"ה קוצרו), קרית ספר (פ"ה אזהרת קסב), רש"ס (פ"ז ה"ו סוף ד"ה ואם אירעו אונס מותר), מהר"א פולדא (פ"ז ה"ו ד"ה ויצא), ועי' לקמן פ"ה הכ"א.
4. זהב הארץ (פ"ה הי"ב אות כד ד"ה ונראה פשוט).
5. חזו"א (סי' ד ס"ק יד ד"ה שם יתר), דרך אמונה (פ"ה הי"ב ס"ק עא). וראה לעיל (פ"ב הל' טו-יז) בדין עקירת כלאי זרעים והפקרתם במועד.

חוקות הארץ

יש מי שאומר שאפילו אם הבעלים אומן ומלאכת אומן אסורה במועד⁶ התיירו לו לקצור, שלא להשהות כלאים בכרמו, וכן ע"י פועלים אומנים⁷.

ג. הגדרת הוספת השליש

רמב"ם ... עד שלישי בשכר⁸

לדעה זו חיוב ההוספה הוא שלישי מהשכר הרגיל של הפועלים⁹.

6. שו"ע (או"ח סי' תקמד ס"א).
7. רש"ס (פ"ז ה"ה בגמ' ד"ה מותר לו) ומדובר שאצל האנס לא היו הענבים בגודל פול הלבן.
8. טעם הוספת השליש הוא כדי למהר בעקירת הכלאים – רמב"ם (פה"מ פ"ז מ"ו ד"ה עד שלישי), ערוה"ש (י"ד סי' רצו סעי' כה), ומפאת שנזרעו באיסור כפי שהוסיף פאת השדה (פ"ז מ"ו, ז ד"ה תנן). הרש"ס (פ"ז ה"ו ד"ה שלישי) מבאר שיש להוסיף שלישי, בכדי שלא יבוא ליהנות ממלאכת המועד, אך אין צריך להוסיף יותר משליש משום שיותר מכך לא הטריחוהו חכמים.
- ראה כרם הארץ (הי"ד עמ' עח ד"ה והנה) שדן בשאלה איזה סוג פועלים צריך לשכור האם דוקא פועלים שאין להם מה לאכול שהותרה להם מלאכה בחוה"מ, או אף פועלים שיש להם מה לאכול. ועי' ברש"ס שהתיר ע"י פועלים אומנים. בירושלמי עם ביאורים (פ"ז ה"ד במשנה ד"ה עד שלישי) מבאר שאם אינו שוכר פועלים בשיעור שכר זה הוא נחשב כמקיים כלאים.
9. כדעה הראשונה בירושלמי (פ"ז ה"ד): רמב"ם (כאן) ובפיה"מ (פ"ז מ"ו ד"ה עד שלישי), בית יעקב (למהר"י בירב, פ"ה הי"ב ד"ה אנס), שו"ע (י"ד סי' רצו סעי' ח), לבוש (י"ד סי' רצו סעי' ח), מראה"פ (פ"ז ה"ד ד"ה חד אמר), מלאכ"ש (פ"ז מ"ה ד"ה עד שלישי), הלכתא גבירתא (פ"ז מ"ו), כרם הארץ (הי"ד עמ' עז), ארץ חמדה (ח"ב פרק יז אות ב עמ' סז).
- וכן בארו דעה זו ללא הכרעה למעשה: ר"ש (פ"ז מ"ה ד"ה עד שלישי), רא"ש (פ"ז מ"ו ד"ה עד שלישי), רש"ס (פ"ז ה"ה ד"ה שלישי לשכר), פנ"מ (פ"ז ה"ה במשנה ד"ה עד כמה), עץ החיים (פ"ה מ"ו ד"ה עד שלישי), תפא"י (פ"ז אות לד), ותולדות יצחק (פ"ז ה"ד ד"ה עד שלישי).
- בירושלמי הובאה דעה נוספת, שתוספת שלישי היא בשווי שלישי מפירות הכרם, וכן בארו: תוס' (סוכה ל ע"ב ד"ה וקרקע), ר"ש (פ"ז מ"ה ד"ה עד שלישי), רא"ש (פ"ז מ"ו ד"ה עד שלישי), רש"ס (פ"ז ה"ה בגמ' ד"ה שלישי לדמים), פנ"מ (פ"ז ה"ה במשנה ד"ה עד

ד. לא מצא פועלים במחיר שקבעו חכמים

רמב"ם ביקשו ממנו יותר או לא מצא פועלים הרי זה מבקש בנחת וקוצר... הרי זה מקדש.

יש אומרים שלדעה זו אף אם לא מצא פועלים אין זה נחשב כאונס גמור, ולכן כשמוסיפים מאתים, או הגיעו לפול הלבן הכלאים מתקדשים¹⁰.
ויש אומרים שכיון שלא מצא פועלים או שמצא רק במחיר גדול יותר משליש, הרי זה נחשב כאונס, ואין מתקדשים אפילו הוסיפו מאתים¹¹. יש מי שאומר שלדעה זו מותר לו

שליש), עץ החיים (פ"ז מ"ו ד"ה עד שלישי), תפא"י (פ"ז אות לה באפשרות ב'), תולדות יצחק (פ"ז ה"ד ד"ה עד שלישי).

וראה: רדב"ז (פ"ה הי"ב), מהר"י קורקוס (פ"ה הי"ב ד"ה אנס), כס"מ (פ"ה הי"ב ד"ה אנס), ביאור הגר"א (י"ד סי' רצו ס"ק יח), נחמד למראה (פ"ז ה"ו ד"ה עד) שבארו מדוע נפסק כדעה שעד שלישי השכר.

10. רא"ש (פ"ז מ"ו), רדב"ז וכס"מ (פ"ה הי"ב) בדעת הרמב"ם, זהב הארץ (פ"ה הי"ב ס"ק כד ד"ה ואם) בדעת הגר"א, ומוסיף (שם ד"ה ומה שכתב) שאף לדעה זו אם האונס הוא אונס גמור, הכלאים אינם נאסרים. ראה ספר השדה (פ"ז מ"ו ד"ה מיהו), פאת השדה (פ"ז מ"ו, ז ד"ה תנן), מקדש דוד (סי' ס"א ס"ק א ד"ה והנה בההיא דאנס), מעדני ארץ (כלאים פ"ה הי"ב ד"ה ונלענ"ד).

11. ר"ש (פ"ז מ"ה ד"ה קוצר כדרכו), רש"ס (פ"ז ה"ה בגמ' ד"ה מותר לו), קול הרמ"ז (פ"ז מ"ו ד"ה הרע"ב ד"ה קוצרו), תפא"י (פ"ז אות לד, הלכתא גבירתא פ"ז מ"ו), בית יעקב (למהר"י בי רב, פ"ה הי"ב ד"ה אנס), חידושי מהרי"ח (פ"ז מ"ו ד"ה עד כמה) בדעת הרע"ב, שנו"א (פ"ז מ"ו ד"ה יתר), תוס' רעק"א פ"ז אות כו ד"ה בר"ב, לחם שמים (פ"ז מ"ו ד"ה ואם), ביאור הגר"א (י"ד סי' רצו ס"ק יט), ערוה"ש (י"ד סי' רצו סעי' כה) בדעת הרמב"ם, הרא"ש והשו"ע, פנ"מ (פ"ז ה"ה ד"ה עד שלישי), חזו"א (סי' ד ס"ק יב ד"ה פ"ז מ"ו), דרך אמונה (פ"ה הי"ב ס"ק ע"א).

ראה ספר השדה (פ"ז מ"ו ד"ה והיכא וד"ה מיהו), חזון נחום (פ"ז מ"ו ד"ה כתבו), כרם הארץ (ה"ד עמ' פ ד"ה ואם נשתהא), ירושלמי עם ביאורים (פ"ז ה"ד ד"ה מותר).
ועי' בביאור המחלוקת בקובץ תורת ארץ ישראל (שנה יח מרחשון-כסלו תשז סי' יב ד"ה ובזה נראה).

חוקות הארץ

גם להשקות את הכרם עד שימצא פועלים, שכל עוד שאין נחותא לבעלים בתבואה שצמחה אין כאן כלאים¹². ולדעה זו נאסר הכרם רק אם נתעצל בעקירת הכלאים או שלא שכר פועלים במחיר שחייבוהו חכמים¹³.
יש מי שאומר שאף אם לא מצא פועלים מוטל עליו לקצור אפילו בנחת כדי שיגלה דעתו שלא נוחא לו בכלאים¹⁴.
יש מי שמשמע מדעתו שחיוב חיפוש הפועלים הוא אף לכמה ימים¹⁵.

ה. השלב שנאסר כשלא קצר

רמב"ם ...ואם נשתהה הזרע עד שיגיע לעונת שיקדש, הרי זה מקדש.
כאמור יש אומרים שבכל מקרה מתקדש אם הוסיף מאתים, ויש אומרים שמתקדש דוקא אם נתרשל בקצירת התבואה בכרם. ונאסרים דוקא אם הוסיפו מאתים אחר שחזר הכרם לבעלים¹⁶. יש מי שפירש שכוונתם שכל אחד נאסר כדינו היינו שהענבים נאסרים כשהוסיפו מאתים אם היו כפול הלבן בשעה שהכרם יצא מהאנס, או אם הגיעו לפול הלבן¹⁷ אחר שיצא מהאנס, והתבואה מתקדשת כשהוסיפה מאתים¹⁸.
יש אומרים שאם לא עקר את הכלאים בזמן, הם נאסרים מדרבנן¹⁹.

12. חזו"א (סי' ד ס"ק יג ד"ה ונראה דמותר), דרך אמונה (פ"ה הי"ב ס"ק ע).
13. חזו"א (סי' ד ס"ק יד ד"ה עד כמה, ס"ק טו ד"ה והאי נשתהה), דרך אמונה (פ"ה הי"ב ס"ק עג).
14. לבוש (יו"ד סי' רצו סעי' ח), כרם הארץ (הי"ד עמ' פ ד"ה ואם נשתהה) בדעת הרדב"ז, ועי' חזו"א (סי' ד ס"ק טו ד"ה ר"מ פ"ה הי"ב) שכתב שאפשר שצ"ל "מבקש וקוצר בנחת". כיון שלא שייך נחת בבקשת פועלים.
15. חזו"א (סי' ד ס"ק טו ד"ה ר"מ) ודרך אמונה (פ"ה הי"ב ס"ק עב) שמדייקים מלשון הרמב"ם "מבקש בנחת" שחיוב חיפוש הפועלים הוא אף לכמה ימים, עד שימצא.
16. רא"ש (פ"ז מ"ה ד"ה קוצרו), רע"ב (פ"ז מ"ז ד"ה קוצרו בפ"ב), לבוש (יו"ד סי' רצו סעי' ח), מלאכ"ש (פ"ז מ"ה ד"ה ואפילו במועד), פנ"מ (פ"ז ה"ה במשנה ד"ה קוצרו, ובגמ' ד"ה כיני), משנ"ר (פ"ז מ"ה ד"ה וקשה וד"ה קוצר), וערוה"ש (יו"ד סי' רצו סעי' כה).
17. בביאור הגדרת 'פול הלבן' עי' לקמן הי"ג.
18. חזו"א (סי' ד ס"ק טו ד"ק שם ואם נשתהה), דרך אמונה (פ"ה הי"ב ס"ק עד, עה).
19. רדב"ז (פ"ה הי"ב ד"ה האנס), ביאור הגר"א (יו"ד סי' רצו ס"ק יח), חזו"א (סי' ד ס"ק יד), דרך אמונה (פ"ה הי"ב ס"ק ע).

פרק ה – הלכה יב

יש מי שאומר שאם נמנע מלקצור את הכלאים מחמת המועד – הכלאים אינם נאסרים, ואם נמנע מלקצורם מחמת כך שלא רצה להוסיף שלישי מעל המחיר הרגיל כתשלום לפועלים, הכלאים נאסרים²⁰.

20. ספר השדה (פ"ז מ"ו ד"ה הא דקאמר).

חוקות הארץ

הלכה יג

א. השלב בו מתקדשת תבואה שנזרעה בכרם	ד. שיעור פול הלבן
ב. השלב בו מתקדשים ענבים שנטעו בשדה תבואה	ה. הוספת מאתים
ג. דין הזמורות	ו. מפולת יד
	ז. דין תבואה וענבים שבשלו כל צרכן

רמב"ם

מאימתי תבואה או ירק מתקדשין משישרישו. ענבים משיעשו כפול הלבן¹. שנאמר המלאה הזרע אשר תזרע ותבואת הכרם². עד שיזריע זה ויהיה זה תבואה³. אבל תבואה שיבשה כל צרכה וענבים שבשלו כל צרכן אינן מתקדשות: כיצד, תבואה שבשלה ובא ונטע נפן בתוכה וכן ענבים שבשלו כל צרכן וזרע תבואה או ירק בצדן אע"פ שזה אסור אינן מתקדשות⁴.

א. השלב בו מתקדשת תבואה שנזרעה בכרם

רמב"ם מאימתי תבואה או ירק מתקדשין משישרישו

לדעה זו, תבואה שנזרעה בכרם מתקדשת מעת שהיא משרישה בקרקע⁵.

1. ספרי (כי תצא אות רל), כלאים (פ"ז מ"ז), פסחים (כה ע"א), ירושלמי כלאים (פ"ז ה"ה), מהר"י קורקוס (פ"ה הי"ג ד"ה מאימתי) ציין לירושלמי (פ"ה ה"ו).
2. דברים (כב, ט).
3. ספרי (כי תצא אות רל), ירושלמי כלאים (פ"ז ה"ה). בשו"ע (י"ד סי' רצו סעי' ט) הביא את לשון הרמב"ם (פ"ה הי"ג) עד המילים "כפול הלבן", ללא המשך, ראה: ביאור הגר"א (י"ד סי' רצו ס"ק כ), חוקות עולם (נתיב ב סעי' ט נתיב ים ע"כ) ומעשה רקח (פ"ה הי"ג ד"ה אינן).
4. רדב"ז, מהר"י קורקוס וכס"מ (פ"ה הי"ג) ציינו למשנה (פ"ז מ"ז).
5. עפ"י גי' המשנה (פ"ז מ"ז): "משתריש", ספרי (כי תצא אות רל), תוספתא (כלאים פ"ד הי"ב), כדעת אב"י פסחים (כה ע"א), חולין (קטז ע"א), וכדעת ר' יוחנן בירושלמי (פ"ז ה"ה), ר"ח (פסחים כה ע"א ד"ה איני), רש"י (פסחים כה ע"א ד"ה זרוע, חולין קטז ע"א ד"ה זרוע מעיקרו), רמב"ם (פיהמ"ש פ"ז מ"ז ד"ה משתריש), ובהלכה זו, ריבמ"ץ (פ"ז

יש אומרים שהתבואה מתקדשת עם השרשתה רק אם בעת זריעתה היו בכרם ענבים בגודל פול הלבן⁶, ויש מי שאומר שתבואה שהשרישה לפני שהיו ענבים בגודל פול הלבן מתקדשת רק לאחר שנעשית דגן⁷.
 ויש אומרים שכל מין נאסר כשהגיע לשלב איסורו, תבואה בהשרשה וגפן כפול הלבן, גם אם המין השני עדיין לא נמצא בשלב זה⁸.

מ"ז ד"ה מאמתי) בשם יש תני, ראב"ן (סי' נג), סמ"ג (לאוין רפ ד"ה כתוב בפרשת תצא) ועי' עוד בדבריו (שם ד"ה עוד שנינו שם הרוח), מאירי (פסחים כה ע"א ד"ה כלאי הכרם), ספר החינוך (מצוות תקמח, תקמט), כפתור ופרח (פנ"ח ד"ה זמן איסורם), רע"ב (פ"ה מ"ז ד"ה משתריש) בהסבר א, רדב"ז (פ"ה הי"ג ד"ה מאימתי), מהר"י קורקוס (פ"ה הי"ג ד"ה עוד בירושלמי), קרית ספר (פ"ה אזהרת קסב), לבוש (יו"ד סי' רצו סעי' ט), מראה"פ (פ"ז ה"ה ד"ה אית תניי תני), שנו"א (פ"ז מ"ז ד"ה מאימתי), הלכתא גבירתא (פ"ז מ"ז), בתי כלאים (אות מט), ערוה"ש (יו"ד סי' רצו סעי' כט), חוקות עולם (נתיב ב סעי' ט), כרם הארץ (הט"ו עמ' פא ד"ה מאימתי) בדעת הרמב"ם, דעת כהן (סי' ט ד"ה והנה), חזו"א (סי' ג ס"ק כא ד"ה ונראה דגי' הר"מ, יו"ד דיני כלאי הכרם ס"ק לו ד"ה כללא דהאי מילתא, סי' ג ס"ק כה ד"ה הגיעו), תולדות יצחק (פ"ז ה"ה ד"ה מאן דתני משתשליש).

ועי' תוספתא כפשוטה (כלאים עמ' 644 ד"ה תבואה), שו"ת חתם סופר (יו"ד סי' רפד), חכמת אדם (שער משפטי הארץ פ"ד סעי' יג), מנחת חינוך (מצוה רצח אות יד ד"ה והנה בכלאי הכרם, מצוה תקמט אות ב), דרך אמונה (פ"ה הי"ג ס"ק עו, עח), ארץ חמדה (ח"ב עמ' סא אות א ד"ה אולם) וכתב כן גם בדעת הר"ש, כרם הארץ (הט"ו עמ' פג ד"ה והנה).

6. רמב"ם (כאן), וכן כתבו בדעתו: רדב"ז (פ"ה הי"ג ד"ה מאימתי), רבי יעקב פירדוניאל (הוב"ד בשו"ת מהריט"ץ החדשות סי' לא ד"ה מעתה נבוא לפרש), עץ החיים (פ"ז מ"ז ד"ה כפול), ערוה"ש (יו"ד סי' רצו סעי' כט), חזו"א (סי' ג ס"ק כא ד"ה ול' הר"מ, וד"ה שם הי"ד), ונראה שזו כוונת דברי הרמב"ם בפיהמ"ש (פ"ז מ"ז ד"ה וענין אמרו), תפא"י (פ"ז אות מו, בתי כלאים אותיות מג, מט), ארץ חמדה (ח"ב עמ' סא אות ב ס"ק ג), חזו"א (סי' ג ס"ק כה ד"ה ואם הזרעים).

ועי' חזו"א (סי' ג ס"ק כא ד"ה ונראה), ספר השדה (פ"ז מ"ז ד"ה והיכא וד"ה ומה שכתב), מעדני ארץ (כלאים פ"א ה"א עמ' ה ד"ה גם זה).

7. צפנת פענח (פ"ה ה"ז).

8. רדב"ז (פ"ה הי"ג ד"ה מאימתי) בדעת הרמב"ם, ולדעתו זהו קנס שקנסו חכמים, מלאכ"ש (פ"ז מ"ז ד"ה מאימתי), שנו"א (פ"ז מ"ז ד"ה מאימתי), ולדעתו בגפן צריכים להיות ענבים

חוקות הארץ

ויש אומרים שתבואה מתקדשת רק משהביאה שלישי⁹.

ב. השלב בו מתקדשים ענבים שנטעו בשדה תבואה

רמב"ם ענבים משיעשו כפול הלבן

לשיטה זו ענבי הגפן שנטעה באיסור אינם מתקדשים עד שיגיעו לפול הלבן¹⁰. (ולגבי דין הזמורות ראה להלן).

סמדר, ארץ חמדה (ח"ב עמ' סא אות א) בדעת הר"ש, ועי' חזו"א (סי' ג ס"ק כה ד"ה ולענין הלכה).

9. כג' המשנה בירושלמי (פ"ז ה"ה) "משתשליש" וכדעת ר' אושעיא, וכן נקטו: ספר הישר (סי' תקיט), רמ"ה (שטמ"ק ב"ק ק ע"ב ד"ה וז"ל הרמ"ה), אגודה (כלאים פ"ז ד"ה הרוח שעלעלה), כפתור ופרח (פרק נח ד"ה מאימתי תבואה מתקדשת), כרם הארץ (הט"ו עמ' פא) בשם יש אומרים, חזו"א (סי' ג ס"ק כה ד"ה הגיעו) בדעת הר"ש. ועי' ביאור הגר"א לירושלמי (פ"ז ה"ה ד"ה דכתיב), תפא"י (פ"ז מ"ז אות מה), תוספתא כפשוטה (פ"ד עמ' 645 שורה 44), וירושלמי עם ביאורים (פ"ז ה"ה ד"ה משתשליש). יש שגרסו כך במשנה, אך הביאו את מחלוקת האמוראים ללא הכרעה: ריבמ"ץ (פ"ז מ"ז ד"ה משתשליש), רע"ב (פ"ז מ"ז ד"ה משתשליש) בהסבר ב, ראה עוד בדבריו (פ"ז מ"ח ד"ה המעביר). ועי' תויו"ט (פ"ז מ"ח ד"ה המעביר), מהר"א פולדא (פ"ז ה"ז ד"ה משתשליש), צפנת פענח (כלאים פ"ה ה"ז, הל' מאכא"ס פ"ט ה"א). ראה תויו"ט (פ"ז מ"ז ד"ה משתשליש, מעשרות פ"א מ"ג ד"ה משיכניסו) וספר השדה (פ"ז מ"ז ד"ה ואיכא נמי) שהשוו לדעה זו בין מעשרות לכלאים. בגדרי הבאת שלישי ראה רמב"ם (מעשר פ"ב ה"ה).

10. רמב"ם (כאן) עפ"י ספרי (דברים פ"סקא רל), משנה (פ"ז מ"ז), תוספתא (פ"ד ה"ב). פיהמ"ש לרמב"ם (כלאים פ"ז מ"ז), ריבמ"ץ (פ"ז מ"ז ד"ה וענבים), ר"ש (פ"ז מ"ז ד"ה כפול, אמצע ד"ה אינן מתקדשות), רא"ש (פ"ז מ"ז ד"ה משתשליש), ראב"ן (סי' נג), לבוש (י"ד סי' רצו סעי' ט), מלאכ"ש (פ"ז מ"ז ד"ה מאימתי), שנו"א (פ"ז מ"ז ד"ה מאימתי), עץ החיים (פ"ז מ"ז ד"ה כפול), בתי כלאים (אות מג), שערי צדק (שער משפטי הארץ פ"ד סעי' יג), ערוה"ש (י"ד סי' רצו סעי' ט-י), תולדות יצחק (פ"ז ה"ה ד"ה וענבים), ציץ אליעזר (ח"א סי' יח אות יב), מקדש דוד (סי' סא ס"ק ז ד"ה אמרינן), חזו"א (סי' ג ס"ק כא ד"ה ונראה), דרך אמונה (פ"ה ה"ג ס"ק עו, עט), ירושלמי עם ביאורים (פ"ז ה"ה ד"ה דכתיב). ועי' חזו"א (י"ד דיני כלאי הכרם סעי' לו ד"ה כללא דהאי מילתא) וארץ חמדה (ח"ב עמ' סא שיטת הרמב"ם).

יש מי שאומר שאם נטע את הגפנים באיסור, הגפנים נאסרו בהשרשה והתבואה נאסרת משתביא שלישי¹¹.

יש אומרים שאם נטע גפן ליד תבואה שלא השרישה, אין מתקדשים התבואה והגפן, ומשהשרישה התבואה היא נאסרת, והענבים והזמורות מתקדשים לאחר שהגפן הביאה מאתים¹².

יש מי שאומר שתבואה קודם שהשרישה מקדשת את הגפנים אך אינה מתקדשת¹³. יש מי שאומר שאע"פ שאחד מהמינים לא הגיע לשלב האוסרו, מין זה נאסר מדרבנן¹⁴. יש אומרים שאם אין ענבים כלל בגפן, היא מקדשת את הזרעים אך אינה מתקדשת¹⁵, ויש מי שאומר שאף אינה מקדשת את הזרעים¹⁶.

ג. דין הזמורות

יש אומרים שכשענבי הגפן נעשו כפול הלבן נאסרות אף הזמורות של אותה גפן למפרע¹⁷, ויש מי שמשמע מדבריהם שהזמורות נאסרות מכאן ולהבא מעת שהתקדשו הענבים ולא למפרע¹⁸, ויש אומרים שהזמורות אינן נאסרות גם לאחר שהתקדשו הענבים¹⁹. יש מי שאומר שגפנים שאינן ראויות לעשות ענבים ונטועות כלאים, הזמורות אינן מתקדשות²⁰. ויש אומרים שמתקדשות²¹.

11. חזו"א (סי' ג ס"ק כה ד"ה ואם הזרעים) בדעת הר"ש.
12. רדב"ז (פ"ה הי"ג ד"ה מאימתי) בדעת הרמב"ם, ראה מקדש דוד (סי' סא ס"ק ז ד"ה כתב הרדב"ז). קרית ספר (פ"ו אזהרת קסב), חזו"א (סי' ג ס"ק יז ד"ה פ"ז מ"ז) בדעת הר"ש.
13. שנו"א (פ"ז מ"ז ד"ה מאימתי), ראה מקדש דוד (סי' סא ס"ק ז ד"ה עוד כתב השנו"א).
14. הלכתא גבירתא (פ"ז מ"ז).
15. רבינו יהונתן (שטמ"ק ב"ק ק ע"ב ד"ה אומרין לן גדור).
16. כרם הארץ (הל' טז סוף ד"ה והח"א עמ' צא) בדעת הרמב"ם.
17. רדב"ז (פ"ה הי"ג ד"ה מאימתי) בדעת הרמב"ם, ועי' מקדש דוד (סי' סא ס"ק ז ד"ה הנה גם), כרם הארץ (הט"ו עמ' פב), חזו"א (סי' ג ס"ק יז ד"ה כשהגיעה וד"ה שו"ר).
18. רדב"ז (פ"ה הי"ג ד"ה מאימתי) בדעת הר"ש (פ"ז מ"ז), מלאכ"ש (פ"ז מ"ז ד"ה משתשליש) בדעת הב"י (חומ"מ סי' קמא), ועי' רבינו יהונתן (שטמ"ק ב"ק ק ע"ב ד"ה אומרין).
19. תוספות רי"ד (עירובין צב ע"א ד"ה הגפנים).
20. חזו"א (סי' ג ס"ק כא ד"ה אבל) בדעת הרמב"ם, כרם הארץ (הט"ז עמ' פח).
21. חזו"א (סי' ג ס"ק כא ד"ה והנה) בדעת הר"ש, וכך מבאר ציץ אליעזר (ח"א סי' יח אות

ד. שיעור פול הלבן

יש אומרים ששיעור פול הלבן הוא הבוסר²². יש אומרים שפול הלבן הוא השלב הראשון לאחר הבוסר²³. יש אומרים שבוסר הוא מצב שהפרי אינו ראוי לאכילה ובחלקו האחרון מגיעים הענבים לגודל פול הלבן²⁴, ויש אומרים ששיעור זה הוא שלישי²⁵. יש אומרים ששיעור זה הוא משעת כניסת המים לבוסר, משהתחילו להתבשל ולהמתיק קצת²⁶. יש מי שאומר שמכיון שאין אנו בקיאים בגדלו של פול הלבן²⁷, יש לנקוט כדעה המחמירה²⁸.

ה. הוספת מאתים

יש אומרים שתבואה שנזרעה בכרם באיסור מתקדשת משעה שהשרישה, אבל תבואה שנזרעה בהיתר ואח"כ ניטעו הגפנים, מתקדשת רק אם הביאה שלישי, והוסיפה לאחר מכן מאתים²⁹, ויש אומרים שתבואה שנזרעה בהיתר, ואח"כ התחילו בה כלאים מתקדשת

(יב) את הספרי (כי תצא פרשה רל אות ט), עפ"י הרדב"ז (פ"ה הי"ג ד"ה אבל) ובתי כלאים (אות נ).

22. עפ"י ברכות (לו ע"ב): "הוא בוסר הוא גרוע הוא פול הלבן", רש"י (ישעיהו יח, ה), ראב"ן (סי' נג), ר"ש (עוקצין פ"ג מ"ו), מחזור ויטרי (סי' שע), רי"ד (פסקים חולין נה ע"ב, תוספות סוכה לו ע"א), מאירי (פסחים נב ע"ב, סוכה לו ע"א), רבינו ירוחם (תוא"ח נכ"א ח"ב), רע"ב (עוקצין פ"ג מ"ו), רש"ס (פ"ז ה"ז ד"ה עד שיעשו וד"ה דכתיב), תפארת ישראל (ערלה פ"א מ"ז, יכין אות מד).

23. רמב"ם (בהלכה הבאה ובפה"מ פ"ז מ"ז), מאירי (קידושין לט ע"א ד"ה וכלאי), שו"ע (או"ח סי' רב סעי' ב, משנ"ב שם סקי"ג), דרך אמונה (ביאור ההלכה הל' כלאים פ"ה הי"ד) בדעת הרמב"ם, והעיר מדברי הגר"א (סי' רצו ס"ק כא) על שיטת הרמב"ם.

24. רבנו חננאל (פסחים נג ע"א), הגהות מיימוניות (הל' ברכות פ"ח אות כ), אור זרוע (ח"א סי' קסג), שבולי הלקט (סי' שסא), רע"ב (שביעית פ"ד מ"י בפירוש השני).

25. רבינו יהונתן (שטמ"ק ב"ק ק ע"ב ד"ה אומרין לו), כרם הארץ (הט"ו עמ' פב).

26. יד רמ"ה (שטמ"ק ב"ק ק ע"ב ד"ה וז"ל הרמ"ה) דרך אמונה (פ"ה הי"ג ס"ק עט).

27. ברכ"י (או"ח סי' רו ס"ק ב ד"ה והאחרונים).

28. חכמת אדם (שער משפטי הארץ פ"ד הט"ו), דרך אמונה (פ"ה הי"ג ס"ק עז).

29. ר"ש (פ"ז מ"ו ד"ה אינן מתקדשות), סמ"ג (ל"ת סי' רפ ד"ה כתוב בפרשת תצא), רא"ש (פ"ז מ"ז ד"ה משתשליש), רש"ס (פ"ז ה"ז ד"ה משתשליש), ולדעתם זו היא המשמעות של הדרשה: "זרוע מעיקרו בהשרשה, זרוע ובא בתוספת", לדעתם הגירסה במשנה (פ"ז מ"ז) "משתשליש", מתייחסת למקרים אחרים, ואין מחלוקת לגבי הגירסא במשנה. וכן

בהוספת מאתים, אף אם לא הביאה שלישי³⁰.

יש אומרים שאם זרע תבואה כשהענבים כבר כפול הלבן נאסרים הענבים רק לאחר שהוסיפו מאתים מעת שנאסרה התבואה³¹, ויש אומרים שתבואה מקדשת את הענבים מיד כשהשתרשה אם הם כפול הלבן ואין צורך בהוספת מאתים³².

בארו דבריהם: מהר"י קורקוס (פ"ה הי"ג ד"ה עוד בירושלמי), חזו"א (סי' ג ס"ק יז ד"ה פ"ז מ"ז), וכך נקטו בלחם שמים (פ"ז מ"ז ד"ה משתשריש), משנ"ר (פ"ז מ"ז ד"ה משתשריש), תוס' רעק"א (פ"ז אות כח ד"ה וענבים), ולדעתם שתי האפשרויות, השרשה והבאת שלישי עוסקות במקרים שונים.

עי' תוספתא כפשוטה (עמ' 645 ד"ה אסורה), זהב הארץ (פ"ה הי"ג ד"ה וע"ש וד"ה ונראה מפ"י), ארץ חמדה (ח"ב עמ' סא בשיטת הרמב"ם ס"ק ב), כרם הארץ (הט"ו עמ' פא) בשם יש אומרים שדנו בדעת הרמב"ם.

30. כדעת רבא פסחים (כה ע"א): "זרוע מעיקרו בהשרשה, זרוע ובא הוסיף אין, לא הוסיף לא", וכפי שביארו רש"י (פסחים כה ע"א ד"ה זרוע וד"ה זרוע ובא, חולין קטז ע"א ד"ה זרוע ובא), ור"ח (פסחים כה ע"א ד"ה איני), וכך סוברים: מאירי (פסחים כה ע"א ד"ה כלאי הכרם), ר"ן קידושין (טו ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה רב נחמן), מהר"י קורקוס (פ"ה הי"ג ד"ה מאימתי), קרית ספר (פ"ו), רש"ס (פ"ז ה"ז בגמ' ד"ה משתשריש), לחם משנה (ליפשיץ פ"ז מ"ז ד"ה מאימתי), חכמת שלמה (פסחים כה ע"א ד"ה גמ' הואיל), ירושלמי עם ביאורים (פ"ה ה"ה ד"ה תבואה), וכן מבארים חזו"א (יו"ד דיני כלאי הכרם סעי' לו ד"ה כללא דהאי מילתא) וארץ חמדה (ח"ב עמ' קצ ד"ה מכל זה) בדעת הרמב"ם, רא"ז מלצר זצ"ל פ"ה ה"ז (נדפס בכרם ציון ח"ח).

31. תוס' (כתובות פ ע"א ד"ה אכלה ערלה), ר"ש (פ"ז מ"ו ד"ה כפול הלבן) בהסבר אחד, רשב"א (ב"ב לו ע"א ד"ה גר"ח ז"ל), ריטב"א (כתובות פ ע"א ד"ה רב יהודה, ב"ב לו ע"א ד"ה גירסת), שטמ"ק (ב"ב לו ע"א ד"ה ואמר רב יהודה), ט"ז (חור"מ סי' קמא סעי' יא), וכן כתבו בדעת הרמ"א (חור"מ סי' קמא סעי' יא) – סמ"ע (חור"מ סי' קמא ס"ק יט), נתיבות המשפט (סי' קמא משה"כ ס"ק טז), תפא"י (פ"ז מ"ז אות מו, בתי כלאים אות מט), ודייקו זאת מדברי התוס' (פסחים כה ע"א ד"ה עיקרון).

ועי' רא"ש (פ"ז מ"ז ד"ה אינם מתקדשות), פנ"מ (פ"ה ה"ו ד"ה ר' זעירא בעי), כרם הארץ (עמ' נב-נג), ארץ חמדה (ח"ב עמ' סא אות א ד"ה והחרצן, עמ' סד אות ד), חזו"א (סי' ג ס"ק יז ד"ה כשהגיעה, ס"ק כה ד"ה והזורע).

32. מהר"י קורקוס (פ"ה הי"ג), חסדי דוד (פ"ד ה"י ד"ה תבואה), צפנת פענח (הל' מאכא"ס פ"ט ה"א, כלאים פ"ה ה"ז), ודייק כן מלשון הרמב"ם (לקמן הכ"ג), חזו"א (סי' ג ס"ק יז ד"ה כשהגיעה) בהסבר ראשון, ארץ חמדה (ח"ב עמ' סד אות ו) בדעת הרמב"ם (ה"ז והי"ג).

חוקות הארץ

יש אומרים שאם זרע או נטע אחד סמוך לשני כשהוא כבר בגידולו, המין השני נאסר רק לאחר שהוסיף מאתים³³.

יש מי שאומר שאם התבואה השרישה ליד ענבים של בוסר והגיעו הענבים לפול הלבן ולא קצר את התבואה והוסיפו מאתים נתקדשו התבואה והענבים מן התורה³⁴.

ו. מפולת יד

יש אומרים שאם זרע את הגפנים והתבואה במפולת יד, התבואה והגפנים התקדשו משעת השרשתם, אך אם זרע תבואה בכרם קיים, הגפנים נאסרות רק כשענביהן כפול הלבן³⁵.

ז. דין תבואה וענבים שבשלו כל צרכן

רמב"ם אבל תבואה שיבשה כל צרכה וענבים שבשלו כל צרכן אינן מתקדשות³⁶.

ע"י ארץ חמדה (ח"ב עמ' סא שיטת הרמב"ם אות א), שו"ת מנחת שלמה (ח"א סי' פט אות ה עמ' תקלח ד"ה עוד נלענ"ד), ומעדני ארץ (פ"ה ה"ז אות ה עמ' קנז), בדעת הרמב"ם.

33. מנחת חינוך (מצוה תקמט אות א-ב), תפא"י (פ"ז מ"ז אות מו, בתי כלאים אות מט), חזו"א (י"ד דיני כלאי הכרם סעי' לו ד"ה כללא דהאי מילתא) בדעת הרמב"ם. ראה תוס' (פסחים כה ע"א ד"ה עיקרון) ומאירי (ב"ב לו ע"א ד"ה לפי דרכך), לדעתם, מה שגדל לפני מעשה האיסור לא נאסר, וכך מבאר ארץ חמדה (ח"ב עמ' סא אות א ד"ה החרצן) בדעת הר"ש.

34. רדב"ז (פ"ה הי"ד ד"ה ואם עקר) וע"י מהר"י קורקוס (פ"ה הי"ד ד"ה ואם עקר הזרע) בפירוש ב'.

35. תוספות רי"ד (עירובין דף צב עמוד א ד"ה גפנים), מנחת חינוך (מצוה תקמט אות ב), וכן ביארו החזו"א (סי' ג ס"ק יז ד"ה היה) וארץ חמדה (ח"ב עמ' סא) את דעת הר"ש (פ"ז מ"ז), על פי דברי רבי יוחנן (פ"ז ה"ז), וכך באר זהב הארץ (פ"ה הי"ג ד"ה לכך נראה וד"ה נמצא) את דעת הרמב"ם.

36. כיון שלאחר שהבשילו אין הם נחשבים מלאת הזרע ותבואת הכרם, כי אם ענבים וחייטים – פה"מ (פ"ז מ"ז ד"ה תבואה), כפ"פ (פנ"ח ד"ה זמן איסורם), רדב"ז (פ"ה הי"ג ד"ה אבל), מהר"י קורקוס (פ"ה הי"ג ד"ה מאימתי), קרית ספר (פ"ה אזהרת קסב), מלאכ"ש (פ"ז מ"ז ד"ה וענבים), עץ החיים (פ"ז מ"ז ד"ה תבואה), מהר"א פולדא (פ"ז ה"ז ד"ה כל צרכן), תפא"י (פ"ז מ"ז אות מז), תולדות יצחק (פ"ז ה"ה ד"ה תבואה שיבשה), דרך אמונה (פ"ה הי"ג ס"ק פ).

יש אומרים שרק אותו מין שבשל כל צרכו אינו מתקדש כיון שאינו יכול להוסיף מאתים, אבל הוא עדיין מקדש, ולכן אם המין השני לא בשל כל צרכו – הרי הוא מתקדש אם הוסיף מאתים³⁷.

יש אומרים שכיון שמין אחד בשל כל צרכו הוא אינו מתקדש ולכן אינו מקדש את המין השני³⁸, ויש מי שאומר שאף המין שנגמר בשולו, נאסר מדרבנן³⁹.

37. עפ"י ירושלמי (פ"ז ה"ה), ר"ש (פ"ז מ"ו ד"ה אינן מתקדשות), רא"ש (פ"ז מ"ז ד"ה אינם מתקדשות), וכן הבינו בדבריהם מהר"י קורקוס (פ"ה הי"ג ד"ה בירושלמי), משנ"ר (פ"ז מ"ז ד"ה אין מתקדשות), וכן היא הגרסא בסמ"ג (ל"ת רפ), וראה פני משה (שלזינגר פ"ה הי"ג), רש"ס (פ"ה ה"ה במשנה ד"ה אינן מתקדשות), מלאכ"ש (פ"ז מ"ז ד"ה וענבים), שנו"א (פ"ז מ"ז ד"ה מאימתי), ביאורי הגר"א לירושלמי (מהד' מוצל מאש פ"ז ה"ה ד"ה כיני מתני'), רידב"ז (פ"ז ה"ה ד"ה כיני מתני'), בשם מלאכ"ש (פ"ז מ"ז), ירושלמי עם ביאורים (פ"ז ה"ה ד"ה אינן מתקדשות), וכך משמע מתפא"י (פ"ז מ"ז אות מז). ועי' רבינו יעקב פירדוניאל (הוב"ד בשו"ת מהריט"ץ החדשות סי' לא), מעדני ארץ (פ"ה הי"ג אות א ד"ה והגר"א), הלכתא גבירתא (פ"ז מ"ז), ארץ חמדה (ח"ב עמ' סא אות ב), חוקות שדה (פ"ט סעי' יג הע' כט), כרם הארץ (הט"ו עמ' פא) בשם יש אומרים, וספר השדה (פ"ז מ"ז ד"ה והא דתנן).

38. כן כתבו בדעת הרמב"ם (פ"ה הי"ג), עפ"י דבריו בפה"מ (פ"ז מ"ז ד"ה תבואה) – רדב"ז (פ"ה הי"ג ד"ה אבל), מעשה רקח (פ"ז הי"ג), מראה"פ (פ"ז ה"ה ד"ה כיני מתניתא), משנ"ר (פ"ז מ"ז ד"ה אין מתקדשות), שערי צדק (שער משפטי הארץ פ"ד סעי' יג), ערוה"ש (יו"ד סי' רצו סעי' ל), כרם ציון (ח"ח הערות הגרא"ז מלצר זצ"ל פ"ה הי"ג), ארץ חמדה (ח"ב עמ' סא בשיטת הרמב"ם אות ג), תולדות יצחק (פ"ז ה"ה ד"ה כיני מתני'), חזו"א (סי' ג ס"ק כא ד"ה וענבים, וד"ה ונראה דג"י הר"מ), מעדני ארץ (פ"ה הי"ג אות א ד"ה בירושלמי), דרך אמונה (פ"ה הי"ג ס"ק פא). ועי' מלאכ"ש (פ"ז מ"ז ד"ה וענבים) שדן בכוונת התוספתא (פ"ד הי"ב), ועי' תפא"י (פ"ז מ"ז אות מז), הלכתא גבירתא (פ"ז מ"ז), ארץ חמדה (ח"ב עמ' סב פרק יב), כרם הארץ (הט"ו עמ' פא), כרם הארץ (הט"ו עמ' פא) בשם יש אומרים.

חוקות הארץ

ומכל מקום אף אם התבואה והגפנים בשלו כל צרכן, אין לזרוע לכתחילה מין אחד סמוך למין השני⁴⁰.
יש מי שאומר שבשל כל צרכו הוא שהם מוכנים להיקצר ולהיבצר⁴¹. ויש אומרים שגדר זה הוא שהם אינם מוסיפים לצמוח עוד⁴².

40. רמב"ם (כאן), ועי' מהר"א פולדא (פ"ז ה"ז ד"ה דכתיב), רדב"ז (פ"ה הי"ג ד"ה אבל), מעשה רקח (פ"ז הי"ג), פנ"מ (פ"ז ה"ה ד"ה כיני מתניתא), מראה"פ (פ"ז ה"ה ד"ה כיני מתניתא), תפא"י (פ"ז אות מז), שערי צדק (שער משפטי הארץ פ"ד סעי' יג), כרם הארץ (הט"ו עמ' פא), תולדות יצחק (פ"ז ה"ה ד"ה וענבים וד"ה כיני מתני'), שדייקו כן מלשון המשנה (פ"ז מ"ז), הירושלמי (פ"ז ה"ה), והרמב"ם (פ"ה הי"ג), צפנת פענח (כלאים פ"ה הי"ג) דרך אמונה (פ"ה הי"ג ס"ק פב), ועי' מעדני ארץ (פ"ז הי"ג אות א ד"ה עוד).
41. רש"ס (פ"ז ה"ז ד"ה שיבשה), ועי' צפנת פענח (כלאים פ"ה הי"ג).
42. בתי כלאים (אות מט), ירושלמי עם ביאורים (פ"ז ה"ה ד"ה תבואה).

חידושים

ראי"ה

מאמתי תבואה או ירק מתקדשין משישרישו' – לדעת הרמב"ם אנו צ"ל דהיינו בדרך נטיעה דאם בדרך זריעה הרי אין כאן תנאי של מראית עין, ואין לומר דיש מראית עין של זריעה דהא כבר הוכחנו דשני מראית עין ישנם, ולגבי איסור קיום בעינן מראית עין דקיום.

ולפ"ד הר"ן הדבר מוכרח ביותר שחידש דאיסור זריעה ואיסור קיום הם שני ענינים נפרדים ואפשר דבדבר שאין בו איסור זריעה ויש בו איסור קיום וע"כ אנו צ"ל דעיקר האיסור הוא מראית עין דקיום.

אבל תבואה שיבשה כל צרכה וענבים שבשלו כל צורכן אינן מתקדשות, יש להסתפק אם בשל כל צורכו ביאורו דעדיין ישנה יניקה וחליפת החומרים אלא כיון שאינו מוסיף אינו בגדר זריעה, או דבעינן שיהיה יבש בגדר שאינם צריכים לקרקע.

והא דאמרין דאינן מתקדשות אם זרע בצד ענבים או להיפך יש לעיין לפי מה דמשמע לעיל בהלכה י"א גבי רוח שעלעלה את הגפנים דמשמע דמיירי בתלושים ואעפ"כ יש איסור בדבר, לפ"ז היה צריך להיות שיתקדש מה שזרע הוא ולפימש"כ לעיל דמיירי שהם עדיין מעורים במקצת לפ"ז הכא כיון שאינם צריכות לקרקע אינם נאסרים.

ועוד נראה אפילו לפי פירוש ראשון הכא עדיף שהכל רואים שאינם צריכים לקרקע.

ובעצם הדבר יש גירסא משתשליש, ולפי זה אין דין זה נוהג בירק אלא דוקא בתבואה והרמב"ם דכתב ירק לטעמיה דגריס משתשריש.

ולכאורה היה נראה דלפי גירסא זו משתשליש אסור ירק משעת זריעה אלא דזה אינו, דבלאו המשנה היינו אומרים משעת זריעה דכתיב לא תזרע. אלא דבגמרא פסחים אמרינן זרוע ובא בהשרשה ובע"כ אי אפשר לקידוש בלי השרשה. עתה אילולי הגירסה משתשליש היינו אומרים דלעולם אזלינן בתר השרשה ולפ"ז תבואה אפקינן מכללא דבעינן השלשה וגבי ירק נשאר השרשה.

חוקות הארץ

הלכה יד

- א. תבואה שהשרישה בכרם שענביו ג. עקר את התבואה כשהענבים פחות מפול הלבן
- ב. דין הענבים ד. כרם שחלק מפירותיו כפול הלבן וחלק מהם פחות מכן

רמב"ם

כרם שלא הגיעו ענביו להיות כפול הלבן אלא עדיין הן בוסר, וזרע בתוכו ירק או תבואה והשרישו הרי זה לא קדש, ואעפ"כ קונסין אותו ואוסרין הזרע, אבל הבוסר מותר². ואם עקר הזרע קודם שיעשו הענבים כפול הלבן הרי זה מותר בהננייה, מקצתן נעשו כפול הלבן ומקצתן לא נעשו, את שנעשו נתקדשו ואת שלא נעשו מותרין³.

א. תבואה שהשרישה בכרם שענביו פחות מפול הלבן

רמב"ם ואעפ"כ קונסין אותו ואוסרין הזרע

לדעה זו אם בעת הזריעה הענבים בגפנים היו קטנים מפול הלבן, התבואה נאסרת משום קנס⁴.

1. בגדר פול הלבן ראה לעיל פ"ה הי"ג.
2. וכ"פ סמ"ג (ל"ת רפ) וש"ע (יו"ד סי' רצו סעי' י).
3. מהר"י קורקוס (פ"ה הי"ד ד"ה כרם וסוף ד"ה אלא) ציין למשנה (פ"ז מ"ז), לתוספתא (מהד' ליברמן פ"ד הי"ב) ולמנחות (טו ע"ב).
סמ"ג (ל"ת סי' רפ) ורדב"ז (פ"ה הי"ד ד"ה כרם) ציינו למנחות (טו ע"ב).
כס"מ (פ"ה הי"ד ד"ה כרם), חסדי דוד (פ"ד הי"ב ד"ה תבואה), באה"ג (יו"ד סי' רצו אות כג), ביאור הגר"א (יו"ד סי' רצו ס"ק כא) ציינו לתוספתא (פ"ד הי"ב, מהד' ליברמן) אלא שדייקו זאת באופנים שונים.
ראה מלאכ"ש (פ"ז מ"ז ד"ה מאימתי), שו"ת ישועות מלכו (פ"ה הי"ד), כרם הארץ (הט"ז עמ' צב ד"ה מקצתן), ארץ חמדה (ח"ב עמ' קפו סי' טז ד"ה הכס"מ וד"ה הרדב"ז) ומעדני ארץ (פ"ה הל' יג-יד ד"ה איסור הזרעים).
4. רמב"ם (כאן), סמ"ג (ל"ת סי' רפ ד"ה כרם שלא הגיעו), ערוה"ש (יו"ד סי' רצו סעי' כט),

יש שסברו שהתבואה מתקדשת בשעת השרשתה אף אם הענבים אינם כפול הלבן⁵. יש מי שאומר שאם התבואה השרישה לפני שהיו ענבים בגודל פול הלבן, היא מתקדשת רק בשעה שהבשילה⁶. אם נכרי זרע סמוך לגפן שלא הגיעו ענביה לפול הלבן, יש אומרים שהתבואה מותרת⁷, ויש אומרים שאף במקרה זה התבואה אסורה⁸.

ב. דין הענבים

רמב"ם אבל הבוסר מותר

יש אומרים שענבי הבוסר מותרים באכילה⁹, ויש חולקים וסוברים שאינם מותרים

- הלכתא גבירתא (פ"ז מ"ז), חזון יחזקאל (פ"ד הי"ב ד"ה ומקדשים), ציץ אליעזר (ח"א סי' יח ס"ק יא ד"ה ולפי"ז), תולדות יצחק (פ"ז ה"ה ד"ה וענבים). בטעם דין זה עיין: פיה"מ (פ"ז מ"ז ד"ה תבואה), לבוש (י"ד סי' רצו סעי' י), תויו"ט (פ"ז מ"ח סוף ד"ה אסור), מקדש דוד (סי' סא ס"ק ז ד"ה אמרינן מאימתי), צפנת פענח (פ"ה ה"ז), תורת הארץ (פ"י סי' יא ד"ה ויש להסתפק), חזו"א (סי' ג ס"ק כב ד"ה ונראה), ספר השדה (פ"ז מ"ז ד"ה והיכא וד"ה ומה שכתב), ארץ חמדה (ח"ב עמ' קפז ס"ק ג ד"ה והנראה), זהב הארץ (פ"ה הי"ד ד"ה ותימה, ד"ה ונראה דלכאורה וד"ה ונראה דאתיא), דרך אמונה (פ"ה הי"ד ס"ק פג, ס"ק פו).
5. ספר השדה (פ"ז מ"ז ד"ה ודברי הר"ש) ותוספתא כפשוטה (עמ' 645 ד"ה אסורה) בדעת הר"ש (פ"ז מ"ז ד"ה אינן מתקדשות), חזו"א (סי' ג ס"ק כה ד"ה ולענין).
6. צפנת פענח (פ"ה ה"ז).
7. חזו"א (י"ד דיני כלאי הכרם סעי' לו אות א), דרך אמונה (פ"ה הי"ד ס"ק פו) בשם יש אומרים.
8. חזו"א (סי' ג ס"ק כה ד"ה והנה אם זרע) ודרך אמונה (פ"ה הי"ד ס"ק פו) בדעת הר"ש (פ"ז מ"ז).
9. סמ"ג (ל"ת סי' רפ), רע"ב (פ"ז מ"ז ד"ה וענבים), רדב"ז (פ"ה הי"ד ד"ה כרם), מהר"י קורקוס (פ"ה הי"ד ד"ה כרם), כס"מ (פ"ה הי"ד ד"ה כרם שלא הגיעו), שו"ע (י"ד סי' רצו סעי' י), חכמת אדם (שער משפטי הארץ פ"ד סעי' יד), בתי כלאים (אות נ), חזו"א (י"ד סי' קעט ס"ק א ד"ה ומיהו הענבים) וסובר כן אף בדעת הר"ש (פ"ז מ"ז), כרם הארץ (הט"ז עמ' פח) בשם יש אומרים, דרך אמונה (פ"ה הי"ד ס"ק פח) בדעת הרמב"ם. בטעם הדבר ראה ערוה"ש (י"ד סי' רצו סעי' כט) ומקדש דוד (סי' סא ס"ק ז ד"ה והנה זה דהעצים נאסרין) ועי' שנו"א (פ"ז מ"ז ד"ה מאימתי).

חוקות הארץ

באכילה אלא בהנאה¹⁰. יש מי שאומר שאסור האכילה קיים מעת שיש פרי כלשהו בגפנים, אך איסור ההנאה הוא כשהם כפול הלבן¹¹.

ג. עקר את התבואה כשהענבים פחות מפול הלבן

רמב"ם ואם עקר הזרע קודם שיעשו הענבים כפול הלבן הרי זה מותר בהנייה

לדעה זו אם עקר את התבואה קודם שיעשו הענבים כפול הלבן, הענבים מותרים באכילה אף אם השאירו את הענבים על הגפן¹². לגבי התבואה: יש אומרים שמותרת באכילה¹³. ויש אומרים שהתבואה אסורה באכילה ומותרת בהנאה¹⁴. יש אומרים שהתבואה אסורה משום קנס¹⁵. ויש מי שאומר שבמקרה

10. ראב"ן (סי' נג), ראב"ד (פ"ה הי"ד), וכן כתבו בדעת הרמב"ם (כאן): מרכבת המשנה (פ"ה הי"ד ד"ה כרם), חסדי דוד (פ"ד הי"ב ד"ה ומתוך) וצפנת פענח (פ"ה הי"ד) עפ"י לשון התוספתא (פ"ד הי"ב), מעשה רקח (פ"ה הי"ד), ביאור הגר"א (י"ד סי' רצו ס"ק כא), כרם הארץ (ה"ט"ז עמ' פח לדעה א, עמ' צא ד"ה ואם עקר). מהר"י קורקוס (פ"ה הי"ד ד"ה ואם עקר הזרע) העלה אפשרות לפרש כן בדעת הרמב"ם (כאן) אך לא סובר כן למעשה.

בביאור מחלוקת הרמב"ם והראב"ד ראה דת אש (פ"ה הי"ד ד"ה ומה שכתב), הרועים בשושנים (פ"ה הי"ד), חזו"א (י"ד סי' קעט ס"ק א ד"ה ר"מ), חזון יחזקאל (פ"ד הי"ד ד"ה הרי אלו אסורים), זהב הארץ (פ"ה הי"ד ד"ה ויותר נראה), ציץ אליעזר (ח"א סי' יח ס"ק יב), דרך אמונה (פ"ה הי"ד ס"ק פח).

11. ציץ אליעזר (ח"א סי' יח ס"ק ח) עפ"י תוספתא (פ"ד הי"ב) וירושלמי (פ"ז ה"ז).

12. חכמת אדם (שער משפטי הארץ פ"ד הי"ד), ערוה"ש (י"ד סי' רצו ס"ק ט), כרם הארץ (ה"ט"ז עמ' צא ד"ה ואם עקר), דרך אמונה (פ"ה הי"ד ס"ק פט).

13. פנ"מ (פ"ז ה"ה ד"ה וענבים), תפא"י (פ"ז מ"ז אות מה-מו), מהר"א פולדא (פ"ז ה"ז ד"ה כפול), ועי' משנ"ר (פ"ז מ"ז ד"ה משיעשו) וספר השדה (פ"ז מ"ז ד"ה ויראה).

14. רמב"ם (כאן), שו"ע (י"ד סי' רצו סעי' י), לבוש (י"ד סי' רצו סעי' י), שו"ת מהריט"ץ (החדשות סוף סי' לא), חכמת אדם (שער משפטי הארץ פ"ד סעי' יד), ערוה"ש (י"ד סי' רצו סעי' כט) וציץ אליעזר (ח"א סי' יח ס"ק טו ד"ה עכ"פ). ועי' כס"מ (פ"ה הי"ד ד"ה קונסין אותו) בדעת הראב"ד (פ"ה הי"ד), צפנת פענח (פ"ה הי"ד), דת אש (פ"ה הי"ד ד"ה ולענ"ד).

15. ר"ת (ספר הישר מהד' שלזינגר סי' תקיט), חסדי דוד (פ"ד הי"ב ד"ה תבואה), בביאור

זה התבואה נאסרת מן התורה¹⁶.

יש מי שמחלק בין מקרה בו עקר את התבואה לפני זמן איסורה, שאז התבואה מותרת בהנאה, לבין מקרה שקצר אותה שאז התבואה נאסרה¹⁷. יש אומרים שאף הבוצר את הענבים לפני שהגיעו לפול הלבן והשאיר את התבואה עד שתבשיל, התבואה נאסרה בהנאה משום קנס¹⁸. יש מי שאומר שאם ליקט את הענבים לפני שנעשו כפול הלבן, הם מותרים¹⁹.

ד. כרם שחלק מפירותיו כפול הלבן וחלק מהם פחות מכן

רמב"ם מקצתן נעשו... את שנעשו נתקדשו...

יש אומרים שאף באותה גפן עצמה, זמורות שהענבים שעליהן אינם בגודל של פול הלבן הענבים אינם נאסרים וגם הזמורות שלהם מותרות²⁰. ויש מי שאומר שלדעה זו מדובר שהגפנים לא הוסיפו מאתים שאם כן כל הגפן נאסרה מחמת התבואה²¹.

- התוספתא (מהד' ליברמן כלאים פ"ד הי"ב), ומנחות (טו ע"א), ספר השדה (פ"ז מ"ז ד"ה ומה שכתב) בדעת הרמב"ם והסמ"ג.
- בטעם הדין ראה רדב"ז (פ"ה הי"ד ד"ה ואם עקר), חסדי דוד (פ"ד הי"ב ד"ה ואידך) וספר השדה (פ"ז מ"ז ד"ה ויראה).
16. חזו"א (י"ד דיני כלאי הכרם סעי' לו אות א).
17. ארץ חמדה (ח"ב עמ' סב אות ד ד"ה הכסף משנה) בדעת הרמב"ם (כאן).
18. חסדי דוד (פ"ד הי"ב ד"ה ואידך, ד"ה תבואה), וכך מיישב דת אש (פ"ה הי"ד ד"ה ולענ"ד) את קושייתו של הכס"מ (כאן) על דברי הרמב"ם, הלכתא גבירתא (פ"ז מ"ז), חזו"א (סי' ג ס"ק כא ד"ה אבל) בדעת הרמב"ם, ועיי' מקדש דוד (סי' סא ס"ק ז ד"ה אמרינן מאימתי תבואה).
19. דרך אמונה (פ"ה הי"ד ס"ק פט).
20. ערוה"ש (י"ד סי' רצו סעי' כט), חכמת אדם (שער משפטי הארץ פ"ד סעי' יד). ראה מקדש דוד (סי' סא ס"ק ז ד"ה והנה בכרם וד"ה הנה גם הרדב"ז), ותוספתא כפשוטה (כלאים עמ' 645 ד"ה מקצתן וד"ה את שעשו) בדעת הרמב"ם (פ"ה הי"ד) וראה עוד בדבריו (שם ד"ה מותרין), חזו"א (סי' ג ס"ק יז ד"ה שו"ר) באפשרות ב'.
21. תוספתא כפשוטה (כלאים עמ' 645 ד"ה את שעשו) בשם ספר השורשים, חזו"א (סי' ג ס"ק יז ד"ה שו"ר) באפשרות א'.

חוקות הארץ

יש מי שאומר שאם בגפן אחת מקצת הענבים כפול הלבן, הגפן כולה אסורה²², ויש מי שאומר שאף באותה גפן שמקצת כפול הלבן ומקצת פחות ממנו – הענבים מותרים והזמורות אסורות²³.

22. כרם הארץ (הט"ז עמ' פח, עמ' צב ד"ה מקצתו).

23. דרך אמונה (פ"ה הי"ד ס"ק צא, ס"ק צב ובאה"ל ד"ה ואת).

הלכה טו

א. לקט לפני השרשת הזרעים
ב. חומרת האיסור לאחר השרשת הזרעים

רמב"ם

ענבים שנעשו כפול הלבן וזרע בצדן תבואה או מיני ירקות ולקט הזרע קודם שישריש הרי זה מותר בהנאה ואם השריש אסור¹.

א. לקט לפני השרשת הזרעים

רמב"ם ולקט הזרע קודם שישריש

יש אומרים שהזרע שנלקט קודם השרשתו מותר בהנאה אבל אסור באכילה², ואיסור זה הוא מדרבנן³. ויש מי שאומר שאיסור אכילת הזרעים הוא כשהגפנים הוסיפו מאתים, אף שהזרע לא השריש משום זרעו⁴. ויש אומרים שהזרע שנלקט קודם השרשה מותר אף

1. כס"מ (פ"ה הט"ו) ציין למשנה (פ"ז מ"ז), וכן באר את המשנה רע"ב (פ"ז מ"ז ד"ה וענבים).
2. רמב"ם (כאן), רדב"ז (פ"ה הט"ו), שו"ע (יו"ד סי' רצו סעי' יא), לבוש (יו"ד סי' רצו סעי' יא), ערוה"ש (יו"ד סי' רצו סעי' כט), כרם הארץ (ה"ז עמ' צג), ארץ חמדה (ח"ב עמ' סב אות ד ד"ה ואם זרע) בדעת הרמב"ם. ראה צפנת פענח (פ"ה הט"ו) וכרם הארץ (ה"ז עמ' צג ד"ה ענבים) שמבארים את מחלוקת הרמב"ם והראב"ד האם עוברים על איסור הזריעה אף לפני השרשת התבואה, ספר השדה (פ"ז מ"ז ד"ה תוב כתב הרמב"ם) מבאר בדעת הרמב"ם שהזרעים אסורים באכילה מכיון שנעשה בהם איסור.
3. מהר"י קורקוס (פ"ה הט"ו), ראה מרכבת המשנה (פ"ה הט"ו) שבאר שאיסור האכילה הוא משום קנס.
4. ישועות מלכו (פ"ה הט"ו).

חוקות הארץ

באכילה⁵. ולשיטות אלו הענבים מותרים באכילה⁶.
יש מי שאומר שאם זרע בעציץ שאינו נקוב סמוך לגפן שאף היא בעציץ שאינו נקוב ולקט
את הזרע, הזרע מותר באכילה⁷.

ב. חומרת האיסור לאחר השרשת הזרעים

רמב"ם ואם השריש אסור

יש מי שאומר שהזרעים נאסרו מיד כשהשרישו, ואילו הגפנים נאסרו לאחר שהוסיפו
מאתים⁸, ויש מי שמשמע מדבריו שאף הענבים נאסרים מיד בשעת השרשת הזרעים⁹.

5. רש"י (פסחים כה ע"א ד"ה זאת אומרת), ראב"ד (פ"ה הט"ו), מאירי (פסחים כה ע"א ד"ה כלאי), רע"ב (פ"ז מ"ז ד"ה וענבים), קרית ספר (פ"ה אזהרת קסב), עץ החיים (פ"ז מ"ז ד"ה מאימתי), פנ"מ (פ"ז ה"ה ד"ה וענבים), תפא"י (פ"ז מ"ז אות מה, מו, בתי כלאים אות נ), כרם הארץ (ה"ז עמ' צג) בשם יש אומרים, חזו"א (יר"ד דיני כלאי הכרם סעי' לז), תולדות יצחק (פ"ז ה"ה ד"ה וענבים). וכך כתבו בדעת הרמב"ם: מהר"י קורקוס (פ"ה ט"ו), ודרך אמונה (פ"ה הט"ו ס"ק צג צה"ל ס"ק קנא), הכס"מ (פ"ה הט"ו) כתב שאין הכרע האם יש לנקוט כן, והישועות מלכו (פ"ה הט"ו) הקשה על דבריו, ראה מעדני ארץ (פ"ה הט"ו ד"ה ובעיקר) שסובר למעשה לנקוט כדעת הראב"ד.
6. תפא"י (פ"ז אות מו), כרם הארץ (ה"ז עמ' צג), דרך אמונה (פ"ה הט"ו ס"ק צג).
7. פרי הארץ (סי' ה פ"ב ד"ה והנה).
8. חזו"א (סי' ג ס"ק כג ד"ה שם הט"ו).
9. מעדני ארץ (פ"ה ה"ז עמ' קנז סוף ד"ה עוד) בדעת הרמב"ם (כאן).

חידושים

ראי"ה
'ענבים שנעשו כפול הלבן זרע בצידן תבואה או מיני ירקות ולקט הזרע קודם שישריש הרי זה מותר בהנאה ואם השריש אסור' – והראב"ד משיג דבלקט קודם שישריש מותר אפילו באכילה, ונ"ל דפלוגתא זו תליא דלהרמב"ם כיון שהוא זרע אחד מיקרי זרוע מעיקרו ולכן לכה"פ אסור באכילה. והראב"ד נראה דס"ל דמיקרי זרוע ובא ולכן מותר אף באכילה.

חוקות הארץ

הלכה טז

- א. זריעה סמוך לגפן שנשרו עליה
ב. דין התבואה שצמחה בסמוך לגפן
שנשרו עליה
ג. תבואה יבשה
- ד. דין גידולי עציץ שאינו נקוב בכרם
ה. דין עציץ נקוב בכרם
ו. עציץ נקוב הנמצא ליד גפן בודדת

רמב"ם

גפן שיבשו העלין שלה ונפלו כדרך שתיבש הגפן בימי הקור
אסור לזרוע בצדה ירק או תבואה ואם זרע לא קדשו, וכן
הזרוע בעציץ שאינו נקוב המונח בכרם לא קדש ומכין אותו
מכת מרדות², אבל עציץ נקוב הרי הוא כארץ³.

א. זריעה סמוך לגפן שנשרו עליה

רמב"ם גפן שיבשו העלין שלה ונפלו... אסור לזרוע בצידה ירק
אין לזרוע סמוך לגפן שיבשה הן בימות החמה והן בימות הגשמים⁴.

1. רדב"ז, מהר"י קורקוס וכס"מ (כאן) ציינו לכלאים (פ"ז מ"ב), ראה צפנת פענח (פ"ה הט"ז) שבאר שהרמב"ם פסק כדעת חכמים במשנה. וכ"פ בשו"ע (יו"ד סי' רצו סי"ב). דרך אמונה (פ"ה הט"ז ס"ק צז) נוקט שאיסור הזריעה הוא מדרבנן, אך אם עבר זרוע לא קדש כלל, אפילו לא מדרבנן.
2. כדעת ת"ק במשנה (פ"ז מ"ח), ירושלמי (פ"ז ה"ו), מנחות (ע ע"א), וכן ציינו: ביאור הגר"א (יו"ד סי' רצו ס"ק לז), דבר אברהם (ח"א סי' כה ס"ק ז ד"ה ולכאורה). אמנם הרדב"ז (פ"ה הט"ז ד"ה וכן הזרוע), והכס"מ (פ"ה הט"ז ד"ה וכן, פ"ה הכ"ג), ציינו שהרמב"ם (כאן) למד זאת מהמשנה (פ"ז מ"ח). האחרונים דנו בדבריהם ותמהו מדוע לא ציינו את הגמ' במנחות (ע ע"א): קול הרמ"ז (פ"ז מ"ח ד"ה אינו), דבר אברהם (ח"א סי' כה ס"ק ז ד"ה ולכאורה), ארעא דרבנן (סי' שלח עמ' מד מערכת אות כ), שבט הלוי (ח"ב סי' קסה הלכה טז). ועיין אור שמח (פ"ה הט"ז), הר צבי (עניני זרעים ח"ב סי' כד אות ג ד"ה ונ"ל) שיישבו את דבריהם, ועי' זהב הארץ (פ"ה הט"ז ד"ה ולפי מה שבארנו).
3. משנה (פ"ז מ"ח) וכדעת ת"ק, תוספתא (פ"ד ה"א), דיני הלכה זו נפסקו בסמ"ג (ל"ת רפ), ובשו"ע (יו"ד סי' רצו סעי' יב), ראה ירושלמי (פ"ז ה"ו), דמאי (פ"ה מ"י), לעיל (פ"א ה"ב), רדב"ז (פ"ה הט"ז ד"ה וכן) בנ"מ נוספות שישנן בין עציץ נקוב לשאינו נקוב.
4. עפ"י ירושלמי (פ"ז ה"ב): ר"ש (פ"ז מ"ב ד"ה ואינה מקדשת), ריבמ"ץ (פ"ז מ"ב ד"ה גפן שיבשה), רא"ש (פ"ז מ"ב ד"ה גפן), רע"ב (פ"ז מ"ב ד"ה גפן שיבשה), תפא"י (פ"ז מ"ב

יש אומרים שאם הגפן יבשה לגמרי מותר לזרוע סמוך לה ללא הרחקה כלל, הן בימות החמה והן בימות הגשמים⁵. ויש אומרים שגם במקרה זה אין לזרוע סמוך לה⁶. יש מי שמשמע מדבריו שאם הענפים והגזע יבשו אך השורשים עדיין לא, אסור לזרוע

אות טז הלכתא גבירתא פ"ז מ"ב, חוקות עולם (נתיב ב סעי' יא), תולדות יצחק (פ"ז ה"ב ד"ה גפן שיבשה), דרך אמונה (פ"ה הט"ז ס"ק צו), וכן מובן מלשון הכפתור ופרח (פנ"ח ד"ה זמן איסורם) ולבוש (י"ד סי' רצו סעי' יב), פנ"מ (פ"ז ה"ב ד"ה א"ר אלעזר), שנו"א (פ"ז מ"ב ד"ה גפן) מבאר שאיסור זה הוא משום מראית העין, ועי' כנפי נשרים (פ"ה הט"ז ד"ה והא, עמ' צד) שדן בטעם האיסור ובשאלה האם מותר לזרוע בחורף מיני קטניות בכרם בשעה שהגפנים בשלכת על מנת להצניעם בקרקע לפני שהגפנים יחזרו לבלב.

5. כן למדו בדעת הירושלמי (פ"ז ה"ב): ראב"ד (פ"ה הט"ז), רש"ס (פ"ז ה"ב ד"ה ומשני אית אתרין), ערוה"ש (י"ד סי' רצו סעי' ל) בשם יש אומרים, באר הגולה (י"ד סי' רצו ס"ק כו), בתי כלאים (אות נג), כרם הארץ (עמ' צד הי"ח לדעה א'), באה"ט (י"ד סי' רצו ס"ק ב) וציין שזו גם דעת הרמב"ם בפיה"מ, תולדות יצחק (פ"ז ה"ב ד"ה גפן שיבשה וד"ה ניחא בסיתווא), ולדעתו גפן שיבשה אינה נחשבת כאילן.

וכן בארו בדעת הרמב"ם: רדב"ז (פ"ה הט"ז ד"ה גפן), מהר"י קורקוס (פ"ז הט"ז ד"ה ובהשגות), כס"מ (פ"ה הט"ז ד"ה גפן), ט"ז (י"ד סי' רצו ס"ק ד), מרכה"מ (פ"ה הט"ז), מעשה רקח (פ"ה הט"ז), כרם הארץ (הי"ח עמ' צד ד"ה גפן), ארץ חמדה (ח"ב עמ' סב אות ד' ד"ה כמו כן), מעדני ארץ (פ"ה הט"ז אות א), כנפי נשרים (פ"ה הט"ז עמ' פח ד"ה וכתב הכ"מ), מלאכ"ש (פ"ז מ"ב ד"ה גפן שיבשה). וראה מראה"פ (פ"ז ה"ב ד"ה אמר ר"א) שדן בשאלה כמי פסק הרמב"ם.

וכן מבארים: מהר"א פולדא (פ"ב ה"ד ד"ה דר"מ) פנ"מ (פ"ב ה"ד ד"ה נישמעניה), תולדות יצחק (פ"ב ה"ג ד"ה נשמעניא), חוקות עולם (נתיב ב סעי' יא, נתיב ים ס"ק כב), דרך אמונה (פ"ה הט"ז ס"ק צו) בדעת הרמב"ם, בפירושו של ר' דוד פרדו (כי תצא פרשה רל, ד"ה אין לי – השני), באר שהראב"ד לא חולק על הרמב"ם ודבריהם מבוססים על הספרי.

6. רדב"ז (פ"ה הט"ז ד"ה גפן), מהר"י קורקוס (פ"ז הט"ז ד"ה ובהשגות), ודרך אמונה (פ"ה הט"ז ס"ק צו) בדעת הר"ש, ראה רש"ס (פ"ז ה"ב ד"ה הלכה דר"מ) ומהר"א פולדא (פ"ב ה"ד ד"ה דר"מ) שמבארים שזו דעת רבי מאיר, אך למסקנה חכמים חולקים על דעתו. וכך סוברים: ערוה"ש (י"ד סי' רצו סעי' ל) באפשרות א', וכרם הארץ (הי"ח) בשם יש אומרים, ודייק כן בדעת הר"ש, הרא"ש, הרע"ב, תויו"ט ושנו"א.

במשנה (פ"ז מ"ב) הובאה דעת רבי מאיר ש"צמר גפן אסור ומקדש", ללא דעה החולקת עליו, ראה ביאור הגר"א (י"ד סי' רצו ס"ק כב), תויו"ט (פ"ז מ"ב ד"ה גפן שיבשה), קול

חוקות הארץ

סמוך לגפן זו⁷, ויש מי שמשמע מדבריו שבמקרה זה מותר לזרוע סמוך לגפן זו⁸, יש מי שאומר שאם השורשים יבשו לחלוטין, מותר לזרוע סמוך לה, על אף שיש בה עדיין ענבים⁹.

ב. דין התבואה שצמחה בסמוך לגפן שנשרו עליה

רמב"ם ואם זרע לא קדשו

לדעה זו הגפנים והתבואה אינם מתקדשים¹⁰, ויש שלמדו שהזרעים נאסרו כשהשרישו¹¹, ויש שלמדו שהכרם נאסר באכילה, אך מותר בהנאה¹².

ג. תבואה יבשה

מותר לסמוך עומרים שנקצרו סמוך לגפן¹³.

7. הרמ"ז (פ"ז מ"ב ד"ה תי"ט), בית דוד (פ"ז מ"ב ד"ה תי"ט), משנ"ר (פ"ז מ"ב ד"ה גפן), חזו"א (סי' ג ס"ק כא ד"ה והאי גפן) שדנו בפסיקת הרמב"ם, הר"ש והרע"ב בנידון.
8. זהב הארץ (פ"ה הט"ז אות לב ד"ה ורבינו) בדעת הראב"ד, ראה עוד בדבריו (שם ד"ה אבל) שמבאר מהו ההבדל לדין אילן יבש בין כלאים לשבת.
9. זהב הארץ (פ"ה הט"ז אות לב ד"ה ורבינו) בדעת הרמב"ם.
10. צפנת פענח (פ"ה הי"ג).
11. רמב"ם (כאן), ריבמ"ץ (פ"ז מ"ב ד"ה גפן), ר"ש (פ"ז מ"ב ד"ה ואינה מקדשת), רא"ש (פ"ז מ"ב ד"ה גפן שיבשה), רע"ב (פ"ז מ"ב ד"ה גפן שיבשה), כפתור ופרח (פנ"ח ד"ה זמן איסורם), לבוש (י"ד סי' רצו סעי' יב), תפא"י (פ"ז מ"ב אות יז, הלכתא גבירתא פ"ז מ"ב), ארץ חמדה (ח"ב עמ' סב ד"ה כמו כן) בדעת הרמב"ם. בטעם הדבר ראה פנ"מ (פ"ז ה"ב ד"ה א"ר אלעזר), שנו"א (פ"ז מ"ב ד"ה גפן שיבשה) וירושלמי עם ביאורים (פ"ז מ"ב ד"ה גפן שיבשה). וראה בתי כלאים (אות נ) שכותב שדין זה הוא אף אם התבואה השרישה.
12. דרך אמונה (פ"ה הט"ז ס"ק צח) בדעת הר"ש (פ"ז מ"ז).
13. ארץ חמדה (ח"ב עמ' סב ד"ה כמו כן) בדעת הראב"ד (פ"ה הט"ז), ולדעתו כן פירוש התוספתא (פ"ד הי"ב).
14. עפ"י ירושלמי (פ"ב ה"ג), רש"ס (פ"ב ה"ג ד"ה סומכין) ולדעתו כיון שהם תלושים לא חוששים למראית העין של זריעה, מהר"א פולדא (פ"ב ה"ד ד"ה סומכין), ויש שכתבו שאין חוששים שמא יפלו גרעינים מהתבואה ויצמחו ליד הגפן, ראה פנ"מ (פ"ב ה"ד ד"ה סומכין), תולדות יצחק (פ"ב ה"ג ד"ה תני), ערוה"ש (י"ד סי' רצו סעי' מה), ובדרך אמונה

יש אומרים שאסור לנטוע גפנים סמוך לתבואה מחוברת אף אם היא יבשה לחלוטין¹⁴.

ד. דין גידולי עציץ שאינו נקוב בכרם

רמב"ם וכן הזורע בעציץ שאינו נקוב המונח בכרם לא קדש... ומכין אותו מכת מרדות

לדעה זו משמע שעציץ שאינו נקוב בכרם אינו אוסר את הזרעים ואת הגפנים אף לא מדרבנן¹⁵. ויש אומרים שהגדל בעציץ שאינו נקוב נאסר מדרבנן¹⁶.
יש אומרים שאם העביר עציץ שאינו נקוב שתבואה זרועה בו תחת גפנים, התבואה והגפנים נאסרים¹⁷. ויש מי שאומר שרק אם הניח עציץ שאינו נקוב שזרועה בו תבואה תחת הגפנים, התבואה והגפנים נאסרים¹⁸.

(פ"ה הט"ז ס"ק צה), ובירושלמי עם ביאורים (פ"ב ה"ג ד"ה בצד) שהביא את שני הטעמים.

14. ערוה"ש (י"ד סי' רצו סעי' מה) ומעדני ארץ (פ"ה הט"ז ד"ה אלא).
15. רמב"ם (כאן), ריבמ"ץ (פ"ז מ"ח ד"ה ושאינו) ולדעתו עציץ נקוב אינו נחשב לקרקע, סמ"ג (ל"ת סי' רפ ד"ה גפן), כפתור ופרח (פנ"ח ד"ה האסורים בהנאה), הלכתא גבירתא (פ"ז מ"ח, בתי כלאים אות נא), הון עשיר (פ"ז מ"ח ד"ה ושאינו).
לגבי גדרי עציץ שא"נ בכלאי הכרם, עיין: שבת (צה ע"א ובתוס' שם ד"ה ורמינהו), שו"ע (י"ד סי' רצד סעי' כו), פנ"מ (פ"ז ה"ו ד"ה זה וזה), שנו"א (פ"ז מ"ח ד"ה ושאינו נקוב), אג"ט (מלאכת זורע אות כד ס"ק א ד"ה והנה), צפנת פענח (פ"ה הט"ז), זהב הארץ (פ"ה הט"ז ד"ה וכן הזורע), מטה יחיאל (סי' קיא ד"ה אבל וד"ה ונראה), חזון יחזקאל (פ"ד ה"א באורים ד"ה עד), חוות בנימין (ח"א עמ' יב אות ד ס"ק ה), בתי כלאים (אות נא), התורה והארץ (ח"א עמ' 213).
16. מנחות (ע ע"א), רדב"ז (פ"ה הט"ז ד"ה וכן הזורע), רש"ס (פ"ז ה"ו ד"ה ושאינו נקוב), מלאכ"ש (פ"ז מ"ח ד"ה עציץ), כרם הארץ (הי"ח עמ' צד ועמ' צח ד"ה ומכין) בביאור הירושלמי, לחם יהודה (פ"ה הכ"ג ד"ה ועציץ), חוקות עולם (נתיב ב סעי' יא), ארץ חמדה (ח"ב עמ' סט פרק יט), דרך אמונה (פ"ה הט"ו ס"ק צט, ס"ק קב), ועי' צפנת פענח (פ"ה הט"ז), זהב הארץ (פ"ה הט"ז ד"ה וכן הזורע).
17. עפ"י ירושלמי (פ"ז ה"ו), רש"ס (פ"ז ה"ו ד"ה לאויר, ד"ה כולי וד"ה שהוא), ירושלמי עם ביאורים (פ"ז ה"ו ד"ה אבל אם העביר).
18. מראה הפנים (שם ד"ה לאויר).

חוקות הארץ

יש מי שאומר שחיוב מכת מרדות הוא רק אם הניח את העציץ בכרם, אך אם העבירו בלבד אינו מתחייב מלקות¹⁹.
יש מי שאומר שאם זרע בעציץ שאינו נקוב שני מינים וחרצן נאסרים מן התורה²⁰, ויש מי שאומר שנאסרים מדרבנן²¹.
יש אומרים שאם נטע בעציץ אחד שאינו נקוב חמישה גפנים יש לו דין כרם²².

ה. דין עציץ נקוב בכרם

רמב"ם אבל עציץ נקוב הרי הוא כארץ

לדעה זו המניח עציץ נקוב בכרם או סמוך לו, מקדש, ומשמע שזריעה זו אסורה מן התורה²³. יש מי שאומר שבמקרה זה התבואה נאסרת רק משהביאה שליש²⁴. ויש מי

19. מילי דמרדכי (פ"ה הט"ז), ראה לקמן (פ"ה הכ"ג) בגדרי החילוק בין הנחת עציץ נקוב בכרם להעברה בו.
20. הר צבי (זרעים ח"ב סי' כד עמ' נו ד"ה ומה) ומבאר כן בדעת הרמב"ם.
21. חזו"א (סי' יג ס"ק טז ד"ה מנחות וד"ה והא), דרך אמונה (פ"ה ס"ק צט, ובציון ההלכה אות קעב). ועי' זהב הארץ (פ"ה הט"ז אות לג ד"ה ומה דלא הביא).
22. חזו"א (סי' יג ס"ק טז ד"ה שם), אמונת יוסף (פ"ז ה"ו ד"ה רבי יהודה), דרך אמונה (פ"ה הט"ז ס"ק קב) עפ"י ירושלמי (פ"ז ה"ו), ועי' ארץ חמדה (ח"ב עמ' סט פרק יט ד"ה אולם).
23. כדעת חכמים במשנה (פ"ז מ"ח) ושבת (צה ע"א). רמב"ם (פיהמ"ש פ"ז מ"ח ד"ה אם הוסיף), ורע"ב (פ"ז מ"ח ד"ה אסורין) מבארים שהלכה היא כחכמים, וכדין הזורע בתוך הכרם. רש"י (חולין קטז ע"א ד"ה עציץ), ריבמ"ץ (פ"ז מ"ח ד"ה עציץ), ר"ש (פ"ז מ"ח ד"ה מקדש), שו"ת הרשב"א (ח"א סי' תרנט ד"ה פליאה), רא"ש (פ"ז מ"ח ד"ה עציץ), כפתור ופרח (פנ"ח ד"ה האסורים בהנאה), רע"ב (פ"ז מ"ח ד"ה מקדש), רדב"ז (פ"ה הכ"ג ד"ה אסור), קרית ספר (סוף פ"ה אזהרת קסב), רש"י (פ"ז מ"ח במשנה ד"ה עציץ), עץ החיים (פ"ז מ"ח ד"ה עציץ), מהר"א פולדא (פ"ז ה"ו ד"ה עציץ), פנ"מ (פ"ז ה"ו ד"ה מקדש בכרם), שנו"א (פ"ז מ"ח ד"ה עציץ), חזון יחזקאל (תרומות פ"ב הי"ב בחידושים ד"ה ספינה), ארץ חמדה (ח"ב עמ' כא פרק יא), דרך אמונה (פ"ה הט"ז ס"ק צט, ס"ק קג), ירושלמי עם ביאורים (פ"ז ה"ו ד"ה מקדש), ראה תפא"י (פ"ז מ"ח אות מט) שמבאר שלדעה זו התבואה והגפנים נאסרים רק לאחר שהוסיפו מאתים, לדעה זו העושה כן חייב מלקות – לבוש (יו"ד סי' רצו סעי' יב).
24. כרם הארץ (ה"ח דעה א), חזו"א (יו"ד דיני ערלה ס"ק לב).

שאומר שזריעה בעציץ נקוב אסורה מדרבנן²⁵, יש מי שאומר שעציץ נקוב מקדש בכרם רק כשזרועים בו שני מינים²⁶.

ו. עציץ נקוב הנמצא ליד גפן בודדת

לדעה זו עציץ נקוב מקדש אפילו בסמוך לגפן יחידית²⁷, ויש אומרים שעציץ נקוב מקדש דוקא בכרם ולא ליד גפן יחידית²⁸.

25. מנחת שלמה (ח"א סי' פט ד"ה גם נלענ"ד) ועיי' כרם הארץ (הי"ח עמ' צד בשם יש אומרים).

26. מאירי (שבת קלט ע"א ד"ה מה), כרם הארץ (הי"ח עמ' צד) בשם יש אומרים, וכך משמע מהרמב"ן (קידושין לט ע"א ד"ה לא צהריתו).

27. מהר"י קורקוס (פ"ה הט"ז ד"ה וכן הזורע) בדעת הרמב"ם (פ"ה הט"ז) על פי המשנה (פ"ז מ"ח), רש"ס (פ"ז ה"ו ד"ה שהוא נאסר) מבאר בשם יש גורסים שעציץ נקוב ליד גפן יחידית מקדש, מכיון שמדובר באיסור תורה, יש לציין שלדעת ביאור הגר"א (יו"ד סי' רצו ס"ק כד) אין נ"מ בין המשניות, וכך נראה מארץ חמדה (ח"ב פרק יח אות א עמ' סח) שסובר שעציץ נקוב הוא כארץ ביחס לכל דינו.

28. כן דייק מהר"י קורקוס (פ"ה הט"ז ד"ה וכן הזורע) מלשון המשנה (פ"ז מ"ח), וכן כתב הרש"ס (פ"ז ה"ו במשנה ד"ה אם הוסיף), אמנם בהמשך דבריו (שם ד"ה שהוא נאסר) מבאר שיש גורסים באופן אחר.

חידושים

ראי"ה
גפן שיבשו העלין שלה ונפלו כדרך שתיבש הגפן בימי הקור אסור לזרוע בצדה ירק או תבואה ואם זרע לא קדשו' – מדבריו משמע דיבש לגמרי מותר לזרוע לכתחילה והכא אמרינן באינו יבש לגמרי ולפ"ז עצם הדין תמוה דאמאי לא יקדשו.
ואפ"ל משום דשיטתו של הרמב"ם היא דאם יש לטעות דאין כאן מראית עין ג"כ מותר ולפ"ז נוכל לומר דהכא בשיעור שהעין יכולה כבר לטעות שהוא יבש לגמרי.
כ"ז הוא לדין אבל להבנת הראב"ד בשיטת הר"ם אין כאן קושיא מעיקרא דמיירי כאן ביבש לגמרי.
יש לחקור לפי מה שביארנו לעיל בדבר שחסר תנאי ועם התמלאות התנאי התחיל איסור הכלאים והוא ידע אחרי הזריעה אבל קודם מילוי התנאי ה"ז נחשב לזרוע מעיקרו. לפ"ז הכא אם בשעה שנזרע היה האילן יבש ואח"כ התחיל לצמוח אם נאמר בזרוע מעיקרו דא (אצ"ל: דאפילו) בחד מינא נחשבו לזרוע מעיקרו.
ואף אם נאמר דאין תנאי של חידוש דין מועיל לעשותו לזרוע מעיקרו יש לומר דהכא שאני דהוי שינוי בעצם. אלא דהא שאמרנו דהכא שאני משום דהוי שינוי בעצם אינו אלא לדברי הראב"ד בשיטת הר"ם דיבש מיירי לגמרי אבל לפי דברינו דהרמב"ם לא מיירי ביבשים לגמרי וע"כ מוכרחים אנו לומר משום דאין כאן מראית עין לפ"ז שוב הוי תנאי של חידוש דין.

הלכה יז

- א. הגדרת זריעה שלא כרצונו
ב. הפיכת התבואה כשהיא עשבים
ג. השחתת התבואה כשהיא אביב
ד. מהו אביב
ה. שריפת התבואה כשהיא דגן

רמב"ם

היה עובר בכרם ונפלו ממנו זרעים או שיצאו עם הזבלים או עם המים או שהיה זורע או זורה בשדה לבן וסערתו הרוח לאחוריו ונפלו הזרעים בכרם וצמחו הרי זה לא נתקדש שנאמר אשר תזרע וזה לא זרע¹, וחייב לעקור כשיראה, ואם קיימן הרי זה קדש, סערתו הרוח לפניו ורואה הזרעים שנפלו לכרם הרי זה כזורע, וכיצד יעשה אם צמחו העשבים יהפכם במחרישה ודיו, ואם מצאן שנעשו אביב ינפץ אותו אביב כדי להשחיתו שהכל אסור בהנאה, ואם מצאה שנעשית דגן הרי זו תשרף, ואם ראה אותן וקיימן הרי אלו ישרפו עם הגפנים הסמוכות להן².

1. נלמד מהפסוק: "לא תזרע כרמך כלאים" (דברים כב, ט) – רמב"ם (פיה"מ פ"ה מ"ז ד"ה אמר), ר"ש (פ"ה מ"ז ד"ה עם הזבלים), רא"ש (פ"ז מ"ז ד"ה מותר), רע"ב (פ"ז מ"ה ד"ה עם הזבלים), קרית ספר (פ"ה אזהרת קסב), רש"ס (פ"ה ה"ז ד"ה מותר), מהר"א פולדא (פ"ה ה"ז ד"ה עם הזרעים), לבוש (יו"ד סי' רצו סעי' יג), חכמת אדם (שער משפטי הארץ פ"ד הי"ח-ט), עמק הנצי"ב (ספרי פסקה כ ד"ה אשר תזרע), תולדות יצחק (פ"ה ה"ו ד"ה היה עובר).
בתוספתא (פ"ג הי"ב) מבואר שהוא מוגדר כאנוס בעובר ונפלו או יצאו עם הזרעים והמים או שסערתו הרוח לאחוריו. וכך מבארים: רמב"ם (פיה"מ פ"ה מ"ז ד"ה אמר), ריבמ"ץ (פ"ה מ"ז ד"ה היה), ר"ש (פ"ה מ"ז ד"ה עם הזבלים), רא"ש (פ"ה מ"ז ד"ה או עם המים), רע"ב (פ"ה מ"ז ד"ה עם הזבלים וד"ה לאחוריו), רש"ס (פ"ה ה"ז ד"ה מותר), מהר"א פולדא (פ"ה ה"ז ד"ה עם הזבלים) ותולדות יצחק (פ"ה ה"ו ד"ה היה עובר).
2. רדב"ז (פ"ה הי"ז ד"ה היה), מהר"י קורקוס (פ"ה הי"ז ד"ה היה) וכס"מ (פ"ה הי"ז ד"ה היה) ציינו למשנה (פ"ה מ"ז), דין זה נפסק בשו"ע (יו"ד סי' רצו סעי' יג). ראה ארץ חמדה (ח"ב עמ' סו אות א) וזהב הארץ (פ"ה הי"ז ד"ה ונראה) שכתבו שמותר לכתחילה לזרוע בשדה תבואה סמוך לכרם, ובדרך אמונה (פ"ה הי"ז ס"ק קד) כתב שהמעבר בכרם נעשה שלא למטרת זריעה.

א. הגדרת זריעה שלא כרצונו

רמב"ם או שהיה זורע או זורה בשדה לבן וסערתו הרוח... הרי זה לא נתקדש

יש אומרים שאם עמד בשדה תבואה זרע את שדהו הזרעים אינם מתקדשים אם נפלו בכרם, אך אם עמד בכרם זרע את שדהו, הזרעים אסורים אף אם לא רצה בקיומם³, ויש מי שמחלק וסובר שרק אם התכוון לזרוע בכרמו הזרעים אסורים, אך אם התכוון לזרוע את שדהו, הזרעים מותרים אף אם עמד בכרמו⁴. אף לדעות אלו, אם חפץ בקיום הכלאים, הם מתקדשים⁵.

יש מי שאומר שאם הרוח סיערה זרעים לשדה, אין לנטוע בו גפנים⁶.

3. כדעת רבי אליעזר בירושלמי (פ"ה ה"ז), מהר"י קורקוס (פ"ה הי"ז ד"ה היה), וכס"מ (פ"ה ה"ז ד"ה או) בארו כן בדעת הרמב"ם. וכן כתבו ריבמ"ץ (פ"ה מ"ז ד"ה היה עובר), רא"ש (פ"ה מ"ז ד"ה או עם המים), רע"ב (פ"ה מ"ז ד"ה סערתו), קרית ספר (פ"ה אזהרת קסב), רש"ס (פ"ה ה"ז ד"ה היה זורע וד"ה היא הדא), לבוש (יר"ד סי' רצו סעי' יג), מלאכ"ש (פ"ה מ"ז ד"ה הזורע וד"ה סערתו), לח"מ (ליפשיץ פ"ה מ"ז ד"ה הזורע), באר הגולה (יר"ד סי' רצו ס"ק כט), עץ החיים (פ"ה מ"ז ד"ה סערתו), מהר"א פולדא (פ"ה ה"ז ד"ה סיערתו), שנו"א (פ"ה מ"ז ד"ה היה עובר), הון עשיר (פ"ה מ"ז), חסדי דוד (פ"ג הי"ב ד"ה ר"ש), ערוה"ש (יר"ד סי' רצו סעי' לא), צפנת פענח (פ"ה הי"ב), תורת זרעים (פ"ה מ"ז ד"ה ולענ"ד), כרם הארץ (ה"ט עמ' קד סוף ד"ה בשדה), חזון יחזקאל (פ"ג הי"ג ביאורים ד"ה הזורע), תולדות יצחק (פ"ה ה"ו ד"ה נישמעיןא), דרך אמונה (פ"ה הי"ז ס"ק קז, צה"ל ס"ק קפ), אמונת יוסף (פ"ה ה"ז ד"ה א"ר אלעזר).

ראה תוספתא כפשוטה (פ"ג הי"ב שורות 46-47), שבאר שדעת רבי אליעזר בירושלמי מבוססת על התוספתא (פ"ג הי"ב), ראה עוד בדבריו (שם ד"ה סייעתו) שדן בגירסת המשנה, ראה ריבמ"ץ (פ"ה מ"ז ד"ה סייעתו) שמפרש את שתי הגירסאות במשנה. תורת זרעים (פ"ה מ"ז ד"ה ולענ"ד) בדעת הר"ש (פ"ה מ"ז ד"ה עם הזבלים).

5. כפתור ופרח (פנ"ח ד"ה זריעה שלא בכוונה), רדב"ז (פ"ה הי"ז ד"ה שהכל אסור בהנאה), לבוש (יר"ד סי' רצו סעי' יג), ביאור הגר"א (יר"ד סי' רצו ס"ק כז), תפא"י (פ"ה מ"ז אותיות לה-לח), ערוה"ש (יר"ד סי' רצו סעי' לא), צפנת פענח (פ"ה ה"ז, פ"ה הי"ב וכן מובן מדבריו פ"ה הי"ז), ישועות מלכו (פ"ה הי"ז), תורת זרעים (פ"ה מ"ז ד"ה ולענ"ד) בדעת הרמב"ם (כאן), אמונת יוסף (פ"ה ה"ז ד"ה היה עובר), תולדות יצחק (פ"ה ה"ו ד"ה היה עובר וד"ה ר"ע אומר), וספר השדה (פ"ה מ"ז ד"ה ושנינו). חזו"א (סי' ג ס"ק כז ד"ה שם הי"ז, סי' ד ס"ק כט ד"ה ר"מ).

6. דרך אמונה (פ"ה הי"ז ס"ק קיא).

ב. הפיכת התבואה כשהיא עשבים

רמב"ם אם צמחו העשבים יהפכם במחרישה ודיו.

יש מי שאומר שלאחר שידע שהזרעים נזרעו בכרם אינו מחויב ללקטם מהכרם, אלא ימתין עד שיתלעו, ויהפכם.⁷ ויש מי שחולק ואומר שזרעים שידוע היכן נפלו יש להסירם, וזרעים שידוע שנזרעו, אלא שלא ידוע היכן, ניתן להפכם.⁸ יש מי שאומר שכשהתבואה עשבים היא מותרת בהנאה,⁹ ויש מי שמחלק שבמקרה בו סערותו הרוח לפניו, אסורים בהנאה, אך אם סערותו לאחוריו מותרים בהנאה.¹⁰

ג. השחתת התבואה כשהיא אביב

רמב"ם ואם מצאן שנעשו אביב ינפץ אותו אביב כדי להשחיתו.

לדעה זו אם הזרעים אביב, יש להשחיתם כיון שאסורים בהנאה,¹¹ ויש מי שאומר שיש לקוברם.¹² יש מי שאומר שלאחר ששרפם יש לקוברם.¹³ ויש אומרים שבמקרה זה ניתן להפריד את הזרעים מהגבעולים, והגבעולים מותרים בהנאה והדגן אסור בהנאה.¹⁴

7. חזו"א (סי' ד ס"ק כט ד"ה והנה), דרך אמונה (פ"ה הי"ז ס"ק קיג, קיד).

8. זהב הארץ (פ"ה הי"ז ד"ה ולפי"ז בלאחריו וד"ה ועיין).

9. חזו"א (סי' ד ס"ק כט ד"ה והנה), ירושלמי עם ביאורים (פ"ה ה"ו ד"ה אם עשבים), וכך משמע מהפנ"מ (פ"ה הי"ז ד"ה יופך וד"ה אם אביב).

10. אמונת יוסף (פ"ה הי"ז ד"ה היה עובר) כיון שהזרעים נפלו לפניו נחשב כזריעת כלאים.

11. כדעת רבי יוחנן בירושלמי (פ"ה הי"ז), רמב"ם (כאן), מהר"י קורקוס (פ"ה הי"ז ד"ה וכיצד), כס"מ (פ"ה הי"ז ד"ה שהכל) בדעת הרמב"ם, ריבמ"ץ (פ"ה מ"ז ד"ה ר' עקיבא), קרית ספר (פ"ה אזהרת קסב), פנ"מ (פ"ה הי"ז ד"ה ואם אביב), ביאור הגר"א (יו"ד סי' רצו ס"ק כח), חכמת אדם (שער משפטי הארץ (פ"ד הי"ט), ערוה"ש (יו"ד סי' רצו סעי' לא), תולדות יצחק (פ"ה ה"ו ד"ה ר"ע).

12. תויר"ט (פ"ה מ"ז דה ינפץ), תפא"י (פ"ה מ"ז יכין אות ג), אמונת יוסף (פ"ה הי"ז ד"ה ר"ע). ראה קרית ספר (פ"ה אזהרת קסב), קול הרמ"ז (פ"ה מ"ז ד"ה תי"ט, הוב"ד גם בתואנ"ש פ"ה מ"ז ד"ה ינפץ), בית דוד (פ"ה מ"ז ד"ה תי"ט) שמבארים שהדבר תלוי במצבם של הזרעים.

13. דרך אמונה (פ"ה הי"ז באה"ל ד"ה שנעשו).

14. כפתור ופרח (פנ"ח ד"ה זריעה שלא בכוונה), רע"ב (פ"ה מ"ז ד"ה אם אביב וד"ה ינפץ), מהר"א פולדא (פ"ה הי"ז ד"ה אם אביב), משנ"ר (פ"ה מ"ז ד"ה ואם), תפא"י (פ"ה מ"ז

ד. מהו אביב

יש אומרים שמדובר שלא נגמרה הבשלת התבואה¹⁵, ויש אומרים שאביב הוא השלב שהתבואה בשיבולים אך עדיין לא הביאה שלישי¹⁶, ויש מי שמשמע מדבריהם שאביב הוא השלב שבו התבואה הבשילה לגמרי¹⁷.

- אות מא), צפנת פענח (פ"ה ה"ז) בדעת הרמב"ם (פ"ה הי"ז), ירושלמי עם ביאורים (פ"ה ה"ו ד"ה ואם אביב).
- ראה מהר"י קורקוס (פ"ה הי"ז ד"ה וכיצד), עץ החיים (פ"ה מ"ז ד"ה ינפץ), תפא"י (פ"ה מ"ז אות מא), והע' הר"י קאפח (פ"ה מ"ז הע' 18), שצינו שבפה"מ הרמב"ם פסק כדעת רבי אושעיא בירושלמי (פ"ה ה"ז), אך בהלכה פסק כדעת רבי יוחנן (שם).
- בביאור השיטות השונות עי' רדב"ז (פ"ה הי"ז, שו"ת רדב"ז ח"ה סי' רפט), רש"ס (פ"ה ה"ז ד"ה ינפץ, פ"ה ה"ח ד"ה משתשליש), מראה"פ (פ"ה ה"ו ד"ה רבי יוחנן), זהב הארץ (פ"ה הי"ז ד"ה ואפשר לומר), שמחת תורה (כלאים סי' לט), נחמד למראה (פ"ה ה"ח ד"ה א"ה), כרם הארץ (הי"ט עמ' קב סוף ד"ה אולם).
15. מהר"י קורקוס (פ"ה הי"ז ד"ה וכיצד), צפנת פענח (פ"ה ה"ז) עפ"י מנחות (ע"א ע"א), מראה"פ (פ"ה ה"ז ד"ה אם אביב), ולדעתו הגדרת הר"ש את האביב היא שחת, ראה תבונה (פ"ה ה"ו ד"ה ואם) שהקשה על דבריו.
16. ר"ש (פ"ה מ"ז ד"ה משתשליש), וכ"כ מהר"י קורקוס (פ"ה הי"ז ד"ה וכיצד) בדעתו, וכך סוברים: רא"ש (פ"ה מ"ז ד"ה ואם סערתו), רע"ב (פ"ה מ"ז ד"ה אם אביב), רש"ס (פ"ה ה"ז ד"ה ואם אביב), מהר"א פולדא (פ"ה ה"ז ד"ה אם אביב), ערוה"ש (יו"ד סי' רצו סעי' לא), חכמת אדם (שער משפטי הארץ (פ"ד הי"ט, דברי ישראל אות טז), תולדות יצחק (פ"ה ה"ו ד"ה ר"ע, תבונה פ"ה ה"ו ד"ה ואם), וכך נראה מירושלמי עם ביאורים (פ"ה ה"ו ד"ה ואם אביב).
17. רש"י מנחות (ע"א ע"א ד"ה וקפריך).

ה. שריפת התבואה כשהיא דגן

יש אומרים שאם התבואה הביאה שלישי יש לשורפה¹⁸, ויש אומרים שחייב השריפה הוא רק כשקיים את הכלאים¹⁹.

18. כדעת רבי יוחנן בירושלמי (פ"ה ה"ז) רמב"ם (כאן), ריבמ"ץ (פ"ה מ"ז ד"ה ר' עקיבא) עפ"י תמורה (לג ע"ב), רע"ב (פ"ה מ"ז ד"ה ואם הביאה), רש"ס (פ"ה ה"ז ד"ה ואם הביאה וד"ה ידלק), לבוש (יו"ד סי' רצו סעי' יג), תויו"ט (פ"ה מ"ז ד"ה ואם הביאה), מהר"א פולדא (פ"ה ה"ז ד"ה אם אביב), פנ"מ (פ"ה ה"ז ד"ה ואם הביאה דגן), ערוה"ש (יו"ד סי' רצו סעי' לא), חכמת אדם (שער משפטי הארץ, פ"ד הי"ט).
19. רמב"ם (פ"ה מ"ז ד"ה אמר), כפתור ופרח (פנ"ח ד"ה זריעה שלא בכוונה), עפ"י ירושלמי (פ"ה ה"ז).

חוקות הארץ

הלכה יח

- א. זריעת מינים שאין רגילים לקיימם
ב. השפעת מנהג על איסור כלאי הכרם
ג. זרעים המותרים בכרם

רמב"ם

הרואה בכרם עשב שאין דרך בני אדם לזורעו אף על פי שהוא רוצה בקיומו לבהמה או לרפואה הרי זה לא קדש, עד שיקיים דבר שכמוהו מקיימין רוב העם באותו מקום, כיצד המקיים קוצים בכרם בערב שרוצים בקוצים לגמליהם הרי זה קדש².

א. זריעת מינים שאין רגילים לקיימם

רמב"ם הרואה בכרם עשב... הרי זה לא קדש.

יש אומרים שהמינים שמותר לקיימם בכרם כשרואה אותם, מותר גם לזורעם³. ויש אומרים שאף שמותר לקיימם אסור לזורעם בכרם⁴. לדעה זו יש מי שכתב שאם במקום אחד רגילים לקיים צמח מסוים מותר לזורעו בשאר המקומות, אך אם רגילים לזורעו במקום אחד, שוב אין לזורעו בכרם בכל העולם⁵.

1. כלאים (פ"ה מ"ח), ספרי (דברים פיסקה רל ד"ה פן תקדש), נפסק בשו"ע (יו"ד סי' רצו סעי' יד).
2. שבת (קמ"ד ע"ב), ב"ב (קנו ע"ב), ירושלמי כלאים (פ"א ה"א) שהגדרת "כמוהו מקיימין", נקבעת לפי כל מקום ומקום.
3. רדב"ז (פ"ה הי"ח ד"ה הרואה), חזו"א (סי' א ס"ק יב ד"ה מיהו אפשר), דרך אמונה (פ"ה הי"ח ס"ק קיט), כיון שבהלכות כלאים אין הבדל בין המקיים לזורע.
4. צפנת פענח (פ"ה הי"ח), בדעת הרמב"ם ובספרי (כי תצא פרשה רל ד"ה פן תקדש), אג"ט (מלאכת דש ס"ק כט אות ה), כרם הארץ (הלכה כ עמ' קד) ברמב"ם (כאן), ושו"ע (יו"ד סי' רצו סעי' יד), זהב הארץ (פ"ה הי"ח ד"ה הרואה).
5. זהב הארץ (פ"ה הי"ח מד"ה הרואה, וד"ה ואין, ובשם האגלי טל מלאכת דש ס"ק כט אות ה) שדייק כן מלשון הרמב"ם (פ"ה הי"ח).

ב. השפעת מנהג על איסור כלאי הכרם

רמב"ם עד שיקיים דבר שכמוהו מקיימין רוב העם באותו מקום.

מנהג זריעת הצמח במקום אחד אוסר לזרעו בכרם רק באותו המקום, אך אינו אוסר את זריעתו בכרם במקומות אחרים שאין רגילים לזרעו⁶, אולם אם דרך בני אדם להעביר צמח זה ממקום למקום, צמח זה נאסר על כל העולם⁷. ואיסור קיום כלאים בכרם נקבע

6. שבת (קמד ע"ב), ב"ב (קנו ע"ב), ירושלמי (פ"א ה"א, פ"ה מ"ח), ר"ח (שבת קמד ע"ב ד"ה ודחינן), ריבמ"ץ (פ"ה מ"ח ד"ה וחכמים), רבינו גרשום (ב"ב קנו ע"ב ד"ה וחכמים), רמב"ם (פיהמ"ש פ"ה מ"ח ד"ה אמר), תוס' (שבת קמד ע"ב ד"ה מי דמי), ר"ש (פ"א מ"א סוף ד"ה החיטין, פ"ה מ"ח ד"ה שכמוהו), רשב"א (שבת קמד ע"ב ד"ה מי דמי), רא"ש (פ"ה מ"ח ד"ה ר' אליעזר), רשב"ם (ב"ב קנו ע"ב ד"ה בכרם), מאירי (שבת קמד ע"ב ד"ה כל שרואה, ב"ב קנו ע"ב ד"ה המקיים), רע"ב (פ"ה מ"ח ד"ה לא קדש), כס"מ (פ"ה הי"ח ד"ה הרואה), קרית ספר (פ"ה אזהרת קסב), מהר"י קורקוס (פ"ה הי"ח ד"ה הרואה), רש"ס (פ"א ה"א ד"ה רבנין סברי), מהר"א פולדא (פ"ה כו ע"ב ד"ה לא קידש), שנו"א (פי' הארוך פ"א מ"א ד"ה החיטים והזונים), ביאור הגר"א (י"ד סי' רצו ס"ק ל), תפא"י (פ"ה מ"ח אות מה), פנ"מ (פ"א ה"א ד"ה ויבדקו, פ"ה ה"ח ד"ה וחכ"א), תולדות יצחק (פ"ה ה"ח ד"ה המקיים), ירושלמי עם ביאורים (פ"ה ה"ז ד"ה שכן). ארץ חמדה (עמ' נו, פ"ו אות ב ד"ה וכל מין).

ע"י אמונת יוסף (פ"ה ה"ז ד"ה המקיים), מראה"פ (פ"א ה"א ד"ה טעמא), כרם רידב"ז (נדפס בספר זכרון לשלמה וורנר עמ' לד ד"ה ולפענ"ד), קול הרמ"ז (פ"ה מ"ח ד"ה לא קידש), שו"ת אגרות משה (חיו"ד א סי' נח ד"ה ועי' בשבת).

7. ריבמ"ץ (פ"ה מ"ח ד"ה וחכמים), רש"ס (פ"א ה"א ד"ה תמן), מהר"א פולדא (דף א ע"א ד"ה תמן), פנ"מ (פ"א ה"א ד"ה תמן), כרם רידב"ז (נדפס בספר זכרון לשלמה וורנר עמ' לד ד"ה ולפענ"ד), תולדות יצחק (פ"א ה"א ד"ה תמן), ארץ חמדה (עמ' נו, פ"ו אות ב ד"ה וכל מין), דרך אמונה (פ"ה הי"ח ס"ק קכה), עיי"ש צה"ל (ס"ק רד).

חוקות הארץ

כפי מנהג רוב אנשי המקום⁸, ויש מי שמבאר שהיינו דוקא רוב ישראל שבאותו מקום⁹. יש מי שאומר שאם מיעוט מאנשי המקום רגילים לקיים צמח מסוים לצורך מסוים, הזרעים והגפנים אסורים אך לא מתקדשים¹⁰. יש אומרים שמנהג של מקום אחד יכול לאסור צמחים מסוימים על אנשי המקום, אך ורק אם גם בשאר המקומות היו מקיימים אותם אם היתה סיבה לכך¹¹.

ג. זרעים המותרים בכרם

רמב"ם המקיים קוצים בכרם בערב שרועים בקוצים לגמליהם הרי זה קדש.

לדעה זו משמע שגם מאכל בהמה יכול להיאסר בקיום בכרם מדרבנן, במקום שרגילים

8. ירושלמי (כלאים פ"א ה"א), רמב"ם (פיהמ"ש פ"ה מ"ח), שו"ע (יו"ד סי' רצו סעי' יד), לבוש (יו"ד סי' רצו סעי' יד).

כך מבארים את הגמרא בשבת (קמ"ד ע"ב): רשב"א (שם ד"ה מי דמי), ריטב"א (עירובין כח ע"א ד"ה בטלה), מאירי (שבת קמ"ד ע"ב ד"ה כל שרואה, ב"ב קנו ע"ב ד"ה המקיים). כך מבארים את דעת חכמים במשנה (פ"ה מ"ח): ריבמ"ץ (פ"ה מ"ח ד"ה וחכמים) ר"ש (כלאים פ"א מ"א ד"ה חיתין וזונין, פ"ה מ"ח ד"ה ר' אליעזר), רא"ש (פ"ה מ"ח ד"ה ר' אליעזר), אור זרוע (ח"א הל' כלאים סי' רנב ד"ה מתני' החיטים), רע"ב (פ"ה מ"ח ד"ה לא קדש), רדב"ז (פ"ה הי"ח ד"ה הרואה), מהר"י קורקוס (פ"ה הי"ח ד"ה הרואה), רש"ס (כלאים פ"ה ה"ח במשנה ד"ה ר' אליעזר), מהר"א פולדא (פ"ה דף כו ע"ב ד"ה קידש), תפא"י (פ"ה אות מה, הלכתא גבירתא פ"ה מ"ח, בתי כלאים אות לט), משנ"ר (פ"ה מ"ח ד"ה המקיים), פנ"מ (פ"ה ה"ח ד"ה וחכמים), חוקות עולם (נתיב ב' סעי' יג), קול הרמ"ז (כלאים פ"ה מ"ח ד"ה הרע"ב), הובאו דבריו בתוס' אנ"ש (פ"ה מ"ח ד"ה שמקצת), כרם הארץ (הלכה כ), תולדות יצחק (פ"ה ה"ח ד"ה המקיים), דרך אמונה (פ"ה הי"ח ס"ק קכד), ועי' ח"י כוכב מיעקב (פ"א ה"א נדפס בסוף ירושלמי כלאים מהד' מכוון מוצל מאש), וראה ספר השדה (פ"ה מ"ח ד"ה מיהו בתוספתא).

9. כרם הארץ (הלכה כ), קול הרמ"ז (פ"ה מ"ח), תוס' אנ"ש (פ"ה מ"ח ד"ה בא"ד שמקצת).

10. ערוה"ש (יו"ד סי' רצו סעי' יח) בדעת הרמב"ם (בהלכה זו).

11. תוס' (שבת צב ע"ב ד"ה ואת"ל), תוספות הרא"ש (שבת צב ע"ב ד"ה ואם תאמר), דת אש (פ"ה הי"ח ד"ה ויבואר) בדעת הרמב"ם (פ"ה הי"ח). ועי' זהב הארץ (פ"ה הי"ח), וכוכב מיעקב (כלאים פ"א ה"א נדפס בסוף ירושלמי מהדורת מכוון מוצל מאש), ביאור הגר"א (יו"ד סי' רצו ס"ק ל), דרך אמונה (פ"ה הי"ח ס"ק קכה, צה"ל ס"ק רה) בדעת התוס', רשב"א וריטב"א (שבת קמ"ד ע"ב).

לקיימו¹². ויש אומרים שרק מאכל אדם אסור לקיימו בכרם¹³. ויש אומרים שאף צמחים שאינם ראויים למאכל אדם או מאכל בהמה אך רוצה בקיומם למלבוש וכדו' אסור לקיימם בכרם¹⁴. ויש אומרים שרק צמחים שהם מאכל בהמה או לרפואה הולכים אחר מנהג המקום, אך זרעים שאינם נאכלים מותר לקיימם בכרם¹⁵.

יש מי שאומר שצמח שראוי למאכל אדם, אך אין מקיימים אותו, אינו אסור בכרם¹⁶. יש מי שאומר שלענין הגדרת הצמח הנאסר, אין הבדל אם זהו צמח שרוב בני האדם מקיימים, או שזהו צמח שרובו בא מן ההפקר¹⁷. יש מי שמשמע בדעתו שצמחים האסורים מן התורה, נאסרים בקיום בכרם, אף אם קיומם הוא למאכל בהמה בלבד, אולם צמחים שאסורים מדרבנן, נאסרים בקיום בכרם רק אם מקיימם למאכל אדם¹⁸.

12. רמב"ם (כאן), ר"ש (פ"ה מ"ח), מהר"י קורקוס (פ"א ה"ד ד"ה אין אסור), כס"מ (פ"א ה"ד ד"ה אין אסור), רש"ס (פ"ה ה"ח במשנה ד"ה ר' אליעזר) בפירוש השני, משנ"ר (פ"ה מ"ח ד"ה המקיים), מעשה רקח (פ"א ה"ד, פ"ה הי"ח), מראה"פ (פ"א ה"א ד"ה טעמא דרבי אליעזר) בדעת הרמב"ם, ארץ חמדה (עמ' נו, פ"ו אות ג ד"ה וזה) פאת השדה (פ"ה מ"ח ד"ה תנן), ועי' חוקות הארץ (פ"א ה"ד).

13. רש"ס (כלאים פ"ה ה"ח במשנה ד"ה ר' אליעזר) בפירוש ראשון, מהר"א פולדא (פ"א ה"א ד"ה תמן), ארץ הבחירה (כלאים פ"ה מ"ח) בדעת הרמב"ם (פ"ה הי"ח).

14. ראב"ד (פ"ה הי"ט), אגודה (כלאים פ"ה ד"ה המקיים קוצים), כפתור ופרח (פרק נח ד"ה המקיים קוצים בכרם), קרית ספר (סוף פ"ה), תפא"י (הלכתא גבירתא פ"ה מ"ח, בתי כלאים אות לט), חזו"א (סי' א ס"ק ט ד"ה ר"מ פ"ה) בדעת הרמב"ם (פ"ה הי"ח) ועי' ארץ הבחירה (פ"ה מ"ח ד"ה בדעת הר"ש), ארץ חמדה (עמ' נו, פ"ו אות ד). עי' מראה"פ (פ"א ה"א ד"ה טעמא), מקדש דוד (סי' סא ס"ק ד ד"ה כתב הרמב"ם ז"ל לענין כלאי הכרם).

15. ערוה"ש (יו"ד סי' רצו סעי' יח), כרם רידב"ז (סי' ט ד"ה ולפ"ז הובא בספר זכרון לשלמה).

16. ארץ הבחירה (פ"ה מ"ח ד"ה בגדר האוסר בכלאים), בדעת הרמב"ם, דרך אמונה (פ"ה הי"ח ס"ק קכא) עפ"י חזו"א (סי' א ס"ק ט ד"ה ר"מ).

17. אמונת יוסף (פ"ה ה"ח ד"ה הצלף), דרך אמונה (בה"ל פ"ה הי"ח ד"ה דבר).

18. ארץ חמדה (עמ' נו, פ"ו אות ה) בדעת הכס"מ (פ"ה ה"ג ד"ה ואינו).

חוקות הארץ

יש אומרים שמיני זרעים שמקיימים אותם לרפואה בלבד אינם כלאים בכרם¹⁹. ויש מי שאומר שאף צמחים שמקיימים אותם לצורך רפואה, הרי הם כלאים בכרם²⁰.

19. רש"ס (פ"ה ה"ז ד"ה וכל מין זרעים) עפ"י המשנה (שם), דרך אמונה (פ"ה הי"ח ס"ק קכג).

20. מקדש דוד (סי' סא ס"ק ד ד"ה כתב הרמב"ם) בדעת הרמב"ם (פ"ה הי"ח), ארץ חמדה (עמ' נו, פ"ו אות ד).

הלכה יט

א. דין הארוס, הקיסוס ושושנת המלך	ה. דין פול המצרי
ב. דין הקנבס	ו. דין הקנים
ג. דין צמר-גפן	ז. דין מינים שהשתנו או שיש בהם שימושים שונים
ד. איסור מיני דשאים בכרם	

רמב"ם

הארוס¹ והקיסוס ושושנת המלך ושאר כל מיני זרעים אינן כלאים בכרם². הקנבס והקינרס וצמר גפן הרי הן כשאר מיני ירקות ומקדשים בכרם. וכן כל מיני דשאים שעולין מאיליהן בשדה הרי הן מקדשין בכרם. ופול המצרי מין זרעים ואינו מקדש. הקנים והוורד והאטדין מיני אילן ואינן כלאים בכרם³.

1. לזיהוי המינים שהובאו ברמב"ם (כאן), עי' ירושלמי (כלאים פ"ה ה"ז): "האירוס – אירסיה...", שדן בהגדרות הצמחים ובשינויי נוסחאות על הירושלמי (שם), פיהמ"ש לרמב"ם (פ"ה מ"ח ד"ה ואירוס), ערוך על הירושלמי (פ"ה ה"ז), תוספתא כפשוטה (עמ' 632-630 ובהע' שם).
2. על פי משנה (פ"ה מ"ח), ותוספתא (פ"ג הי"ג, ובתוספתא כפשוטה הי"ג-טו).
3. תוספתא (פ"ג הי"ג), וכן נפסק בשו"ע (יו"ד סי' רצו סעי' טו).

א. דין הארוס, הקיסוס ושושנת המלך

רמב"ם הארוס⁴ והקיסוס⁵ ושושנת המלך⁶... אינן כלאים בכרם⁷

יש חולקים שמינים אלו אסורים בזריעה בכרם מדרבנן⁸. ויש מי שאומר שרק אם זרע

4. לזיהוי האירוס: הרע"ב (פ"ה מ"ח ד"ה האירוס) באר שהוא ירק ששמים אותו בתבשיל כתבלין וכן בארו פנ"מ (פ"ה ה"ח ד"ה האירוס) ותולדות יצחק (פ"ה ה"ז ד"ה האירוס), והוסיפו שמדובר בצמח הנקרא גם מינט"א, וכן רמב"ם (פיהמ"ש פ"ה מ"ח ד"ה ואירוס). ריבמ"ץ (פ"ה מ"ח ד"ה האירוס), ערוך (ערך אירוס), ר"ש (פ"ה מ"ח ד"ה האירוס), רא"ש (פ"ה מ"ח ד"ה האירוס), עץ החיים (פ"ה מ"ח ד"ה ארוס) – מביאים שהוא עשב לטעם (תבלין) שאינו מיועד לאכילה. רש"ס (פ"ה ה"ח ד"ה אירוס) מפרש שמדובר בעשב שאינו נאכל. ראה קב ונקי (פ"ה מ"ח ד"ה הארוס), תפא"י (פ"ה אות מו), ועי' אמונת עתיך (גליונות מס' 14, 16) שדדנו האם ניתן לשתול נענ"ע בתוך הכרם.
5. לזיהוי הקיסוס: במשנה (סוכה פ"א מ"ד, יא ע"א) נאמר שהוא מין שהיו מדלים אותו, רש"י (שם ד"ה קיסוס), ר"ש (פ"ה מ"ח ד"ה הקיסוס), רא"ש (פ"ה מ"ח ד"ה קיסוס), רע"ב (פ"ה מ"ח ד"ה הקיסוס), רש"ס (פ"ה ה"ז ד"ה קיסוסא), עץ החיים (פ"ה מ"ח ד"ה קיסוס), הרב קאפח זצ"ל (פיהמ"ש לרמב"ם כלאים פ"ה מ"ח ד"ה קיסוס והע' 22).
6. לזיהוי שושנת המלך: רמב"ם (פיהמ"ש פ"ה מ"ח ד"ה ושושנת המלך), ר"ש (פ"ה מ"ח ד"ה שושנת), עץ החיים (פ"ה מ"ח ד"ה שושנת המלך), תפא"י (פ"ה אות מח), קב ונקי (פ"ה מ"ח ד"ה שושנת).
7. רמב"ם (כאן) ושו"ע (יו"ד סי' רצו סעי' יד), משום שכל מיני זרעים אינם כלאים בכרם. ריבמ"ץ (פ"ה מ"ח ד"ה והקינרס).
- ראב"ד (פ"ה ה"ט) משום שאין מקיימים אותם, וכ"כ ספר השדה (פ"ה מ"ח ד"ה מיהו בתוספתא).
- רדב"ז (פ"ה ה"ו ד"ה אבל) משום שזרעים אלו אינם נגמרים עם תבואת הכרם. רש"ס (פ"ה ה"ז ד"ה וכל מין זרעים) משום שלא מקיימים אותם, ובנוסף לכך הם צמחים שמשמשים לרפואה בלבד ולא לאכילה.
- מרכבת המשנה (פ"ה סוף ה"ו ד"ה ובזה הרווחנו) משום שהם זרעים שאין להם פרי. עפ"י הגמ' (מנחות טו ע"ב): "שאר זרעים מדרבנן", כן כתבו: סמ"ג (ל"ת רפ ד"ה הקנים), ר"ש (פ"ה מ"ח ד"ה וכל מין זרעים), רא"ש (פ"ה מ"ח ד"ה וכל מיני זרעים), רע"ב (פ"ה

אותם במפולת יד הם אסורים, ואם זרע אותם שלא במפולת – מותרים.⁹

ב. דין הקנבס

רמב"ם והקנבס¹⁰

יש אומרים שהקנבס אסור בזריעה בכרם¹¹, ויש אומרים שמותר לזרעו בכרם¹².

ג. דין צמר-גפן

רמב"ם הקינרס¹³ וצמר גפן¹⁴

- מ"ח ד"ה וכל מיני, והתפא"י (פ"ה אות נ), לבוש (י"ד סי' רצו סעי' יד), תורת זרעים (פ"ה מ"ח ד"ה הארוס), ספר השדה (פ"ה מ"ח ד"ה כתב הר"ש), חזו"א (סי' א ס"ק יא ד"ה ודעת הר"ש, ס"ק יג ד"ה ולענין) ומבאר כן בדעת הר"ן, ארץ חמדה (ח"ב עמ' נג ד"ה לכל השיטות) בדעת הרבה ראשונים למעט דעת הרמב"ם. כרם הארץ (הלכה כא בשם יש אומרים ושם ד"ה ושאר מיני זרעים).
9. ביאור הגר"א לשו"ע (י"ד סי' רצו ס"ק ז).
10. לזיהוי הקנבס: לדעת המהר"י קורקוס (פ"ה ה"ג ד"ה ומה שהתיר), רדב"ז (פ"ה הי"ט ד"ה וצמר גפן) והלבוש (י"ד סי' רצו סעי' יד) מדובר על צמח ה"קנבוס" המוזכר לעיל (ה"ג). ועי' כס"מ (פ"ה הי"ט ד"ה האירוס), קרית ספר (פ"ה), חזון נחום (פ"ה מ"ח ד"ה המקיים), שו"ע (י"ד סי' רצו סעי' יד), כרם הארץ (הכ"א, עמ' קח ד"ה הקנבוס), פיה"מ (מהד' מוסד הרב קוק פ"ה מ"ח ד"ה הקינרס, הע' 25).
11. פנ"מ (פ"ה ה"ח ד"ה וחכ"א), וראה רש"ס (פ"ה ה"ז ד"ה כלאים). רדב"ז (פ"ה הי"ט ד"ה וצמר גפן), מהר"י קורקוס (פ"ה ה"ג ד"ה ומה שהתיר), קרית ספר (פ"ה), לבוש (י"ד סי' רצו סעי' יד) ועי' דרך אמונה (פ"ה הי"ט ס"ק קכט, צה"ל ס"ק ר"י).
12. כפתור ופרח (פרק נח ד"ה קוצים בכרם). דרך אמונה (פ"ה הי"ט צה"ל ס"ק רי) כתב שהוא טעות סופר.
13. מזהים את הקינרס כדרדר – ריבמ"ץ (פ"ה מ"ח ד"ה והקינרס), רע"ב (שם ד"ה והקינרס), רש"ס (פ"ה ה"ח ד"ה קינרס), תוס' יו"ט (עוקצין פ"ג מ"ב ד"ה עכביות), פנ"מ (פ"ה ה"ח ד"ה והקינרס), תולדות יצחק (פ"ה ה"ז ד"ה והקינרס).
- יש גורסים "קנדס" ומפרשים שזהו דרדר – ר"ש (פ"ה מ"ח ד"ה קינרס), רא"ש (פ"ה מ"ח ד"ה קנדס) קרית ספר (פ"ה). וראה מלאכ"ש (פ"ה מ"ח ד"ה קנרס).
14. לזיהוי צמר גפן: קרוי בלע"ז קוטו"ן, בכל הש"ס הוזכר כצמח שגדל בו מוך – ר"ש (פ"ז

חוקות הארץ

לדעה זו צמר גפן כלאים בכרם¹⁵, ויש מי שאומר שיש להרחיק מצמר גפן כדי עבודת הכרם¹⁶.

ד. איסור מיני דשאים בכרם

רמב"ם וכן כל מיני דשאים¹⁷ שעולין מאליהן בשדה, הרי הן מקדשין בכרם¹⁸.

יש מי שאומר שזהו דוקא בדשאים הנאכלים¹⁹. ויש חולקים וסוברים שמיני הדשאים

מ"ב ד"ה גפן צמר, רא"ש (פ"ז מ"ב ד"ה צמר), רדב"ז (פ"ה הי"ט ד"ה וצמר גפן), רש"ס (פ"ז ה"ב ד"ה גפן), פנ"מ (פ"ז ה"ב ד"ה רמ"א).

כפי הנראה צמח זה הוא הכותנה של ימינו, הראיות לכך: א. התרגום של קוטרוץ מצרפתית הוא כותנה. ב. מצמח זה מייצרים מוך כפי שעושים כותנה בימינו. ויש מפרשים שהוא אילן הדומה לגפן.

15. לא כדעת רבי מאיר במשנה (פ"ז מ"ב) שצמר גפן אסור ואינו מקדש בכרם, אלא כדעת הסוברים שצמר גפן הוא מין ירקות, כפי שפסק בפיהמ"ש (פ"ז מ"ב ד"ה על גבי הגפן), רע"ב (פ"ז מ"ב ד"ה אף), רדב"ז (פ"ה הי"ט ד"ה וצמר גפן), תוס' יו"ט (פ"ז מ"ב ד"ה צמר גפן), פנ"מ (פ"ז ה"ב ד"ה רמ"א). ועי' מראה"פ (פ"ב ה"ז ד"ה אמר רבי אלעזר), כרם הארץ (הכ"א עמ' קט ד"ה ובירושלמי דביצה), דרך אמונה (הי"ט באה"ל ד"ה וצמר גפן).

16. כרם הארץ (הכ"א עמ' קח ד"ה וצמר גפן) בדעת הגר"א (שנו"א פ"ז ה"ב ד"ה רמ"א).

17. לזיהוי הדשאים: לפי המאירי (חולין ס ע"א ד"ה כבר ידעת, באפשרות א') כל הירקות הנמצאים בשלבי הגידול הראשונים בטרם שניכר בהם הזרע. לדעת רש"ס (פ"ה ה"ז במשנה ד"ה מין זרעים) צמחים בעלי קלח שאינם משמשים למאכל אלא לשימושים אחרים, בארץ חמדה (ח"ב עמ' נו ד"ה מיני הדשאים) וכרם הארץ (הכ"א עמ' קי ד"ה וכן כל) כתבו שהם עשבים העולים בשדה מאליהם. לדעת זהב הארץ (פ"ה הי"ט אות לז ד"ה אבל באמת) כל הירקות שעליהם נאכלים נחשבים למיני דשאים האסורים בכרם.

18. תוס' (חולין ס ע"א ד"ה הרכיב), רמב"ן (חולין ס ע"א ד"ה הרכיב) על פי התוספתא (פ"ג הי"ג), רדב"ז (פ"ה הי"ט ד"ה וכן), כס"מ (פ"ה הי"ט ד"ה האירוס), מהר"א פולדא (פ"ה ה"ח ד"ה הג בתוספתא), מרכבת המשנה (פ"ה סוף ה"ו ד"ה ובזה הרווחנו), ביאור הגר"א לירושלמי (פ"ה ה"ז ד"ה ואינן כלאים) פנ"מ (פ"ה ה"ח ד"ה השיפה), ארץ חמדה (ח"ב עמ' נו ד"ה מיני הדשאים), ירושלמי עם ביאורים (פ"ה ה"ז ד"ה מין דשאים).

19. לבוש (יו"ד סי רצו סעי' יד).

שאינן מקיימים אותם אינם כלאים בכרם, ומיני דשאים שמקיימים אותן הרי הן כלאים בכרם.²⁰

ה. דין פול המצרי

רמב"ם ופול המצרי מין זרעים ואינו מקדש²¹.

יש אומרים שפול המצרי מקדש אם זרע אותו בכרם.²² ויש אומרים שנאסר בזריעתו בכרם מדרבנן.²³ ויש המחלקים בין כשזרע פול המצרי לירק, שדינו כירק שאסור לזרועו בכרם מן התורה ולפיכך הוא מקדש בכרם, לבין כשזרעו לזרע שדינו כשאר זרעים שאסורים בכרם מדרבנן שאינם מקדשים בכרם.²⁴ יש אומרים שמותר לזרוע לכתחילה

20. עפ"י גירסת התוספתא (פ"ג הי"ג), ראב"ד (פ"ה הי"ט), מאירי (חולין ס ע"א ד"ה כבר ידעת, בשם יש מפרשים), רש"ס (פ"ה ה"ז במשנה ד"ה מין זרעים), קרית ספר (פ"ה) בדעת הרמב"ם (פ"ה הי"ט), חזו"א (סי' א ס"ק יב ד"ה והר"מ, ס"ק יד ד"ה תבואה בדעת הרמב"ם, הר"ן והגר"א, סי' א ס"ק טז ד"ה והא דכתב בדעת הרמב"ם), זהב הארץ (פ"ה הי"ט ד"ה אבל באמת), דרך אמונה (פ"ה הי"ט ס"ק קלב). ועי' ניר (פ"ה ה"ז ד"ה ואינם כלאים בזרעים).

21. קרית ספר (פ"ה).

22. עפ"י גירסת התוספתא (פ"ג הי"ב מהד' ליברמן), חזו"א (סי' א ס"ק י ד"ה והא) בדעת הראב"ד (פ"ה הי"ט), דרך אמונה (פ"ה הי"ט ס"ק קל"ג) בדעת הראב"ד, התוספות, הר"ש והר"ן, שפול המצרי מקדש מדרבנן.

23. רדב"ז (פ"ה ה"ו ד"ה אבל, הי"ט ד"ה פול המצרי), רש"ס (פ"ה ה"ח ד"ה וכל מין זרעים), ערוה"ש (י"ד סי' רצו סעי' יח), ועי' מרכבת המשנה (פ"ה סוף ה"ו ד"ה ואולם בפול המצרי) וכרם הארץ (הכ"א עמ' קיב ד"ה והנה כאן).

24. תוס' (מנחות טו ע"א ד"ה והתירו הגפנים), רמב"ן (חולין פב ע"ב ד"ה והא דאמר) בשם יש מתרצים, רשב"א (מנחות טו ע"ב, חולין פב ע"ב) בפ"ב, ר"ן (חולין מז ע"א בדפי הרי"ף סוף ד"ה וכרבי יהודה), תוס' (יבמות פג ע"א ד"ה רבי יוסי אומר). וכן כתבו בדעת הרמב"ם (כאן): מהר"י קורקוס (פ"ה ה"ג ד"ה ונ"ל), רש"ס (כלאים פ"ז ה"ה ד"ה וכל מין זרעים), רדב"ז (שם ה"ו ד"ה אין אסור), כס"מ (פ"ה ה"ג ד"ה שהם נגמרים), מהרשד"ם (סי' קצג), שו"ת מהריט"ץ החדשות (סי' לא ד"ה וראיתי להרב), בתי כלאים (כלאי הכרם אות לח), חזו"א (סי' א ס"ק ט ד"ה ולולא, ס"ק יג ד"ה נקטינן), שו"ת ציץ אליעזר (ח"א סי' יח ד"ה אבל).

ועי' חסדי דוד (כלאים פ"ג הי"ג ד"ה הלשיות) שו"ת הר צבי (או"ח א סי' פח ד"ה ורב

חוקות הארץ

פול המצרי בכרם שלא במפולת יד²⁵. ויש מי שמחלק בין שני מינים של פול המצרי; המין שנאכל לאדם – אסור בזריעה בכרם, והמין שאינו נאכל לאדם – מותר בזריעה בכרם²⁶. ויש אומרים שפול המצרי מותר בזריעה בכרם²⁷.

ו. דין הקנים

רמב"ם קנים... מיני אילן ואינן כלאים בכרם

יש אומרים שכשהקנים רכים דינם כירקות, וכשהם מתקשים דינם כאילנות²⁸. ויש אומרים שישנם שני סוגים של קנים, יש קנים שנשארים רכים ודינם הוא כירקות ויש קנים שמתקשים כשהם גדלים ודינם הוא כשל אילנות, גם כשהם רכים²⁹.

ז. דין מינים שהשתנו או שיש בהם שימושים שונים

יש מי שאומר שזרעים שהשתנו מברייתם, ובשלב זה הם מוגדרים כאילן, וכן אילנות שהשתנו מברייתם ובשלב זה הם מוגדרים כזרעים, וכן אילנות או זרעים שישנם מקרים שהגדרתם ההלכתית השתנתה, לענין כלאים דינם נשאר כפי הגדרתם העקרונית, כפי שנבראו במעשה בראשית³⁰.

אחד), מקדש דוד (סי' ס"ק ב ד"ה נקטינן), הגרא"ז מלצר (כרם ציון כלאים הערות על הרמב"ם פ"ה ה"ו).

25. ביאור הגר"א (יו"ד סי' רצו ס"ק ז), תורת זרעים (פ"ה מ"ח ד"ה הארוס).

26. שו"ת ישועות מלכו (קרית ארבע פ"ה ה"ג ד"ה אמנם, וד"ה ולענין) באפשרות א'.

27. ר"ת (ספר הישר סי' תקכ), צפנת פענח (פ"ה הי"ט ד"ה ופול).

28. ר"ח (שם ד"ה ופריק), ריטב"א (עירובין לד ע"ב ד"ה כאן בדעת רש"י (עירובין לד ע"ב ד"ה עוזרדין), בכרם הארץ (הכ"ב ד"ה הקנים, עמ' קיג) באר שטעם האיסור הוא משום מראית עין.

29. רשב"א (עירובין לד ע"ב ד"ה תלוש), ריטב"א (עירובין לד ע"ב ד"ה כאן בשם יש מפרשים), ר"ן (עירובין לד ע"ב ד"ה לא קשיא) וכן בארו בדעת הרמב"ם: זהב הארץ (פ"ה הי"ט, אות לח), דרך אמונה (פ"ה הי"ט ס"ק קלד וציון ההלכה אות רכ), עפ"י משנ"ב (סי' שלו סקי"ד ושעה"צ ס"ק ח), כתר המלך (פ"ה הי"ט ד"ה הקנים).

30. אמונת יוסף (פ"ה ה"ח ד"ה תני וד"ה השיפה).

הלכה כ

- א. 'המוציא עלין מעיקרו'
ב. צמח שנותן פרי כל שנה
ג. הגדרות נוספות
ד. מתי דנים עפ"י הכללים

רמב"ם

זה הכללי כל המוציא עלין מעיקרו הרי זה ירק וכל שאינו מוציא עליון הרי זה אילן והצלף אילן לכל דבר.³

א. 'המוציא עלין מעיקרו'

יש אומרים שירק הוא צמח שאין לו גזע ומן השורשים יוצאים עלים (גבעולים או גזעולים) אך אם מן השורשים יוצא גזע הריהו אילן.⁴
יש מי שאומר שירק הוא צמח שמן הגזע (הגבעול או הגזעול) יוצאים עלים אך צמח שאינו מוציא עלים מן הגזע אלא ענפים ורק עליהם מצויים העלים והפירות הריהו אילן.⁵
יש אומרים שצמח שגזעו מתקיים שנים רבות הריהו אילן ואף אם גזעו כלה בצורה

1. תוספתא כלאים (ליברמן, פ"ג הט"ו), ההגדרה מתחילה ב'זה הכללי'. בירושלמי מובא ניסוח קצת שונה לכלל המובא בתוספתא: 'את שהוא עולה מגזעו – מין אילן, משרשיו – מין ירק', עי' ירושלמי (כלאים פ"ה ה"ז, מעשרות פ"ד ה"ג).
2. בנ"א נוסף: 'מעיקרו'.
3. כדעת בית הלל בתוספתא שם (ליברמן, הי"ז).
4. תוספתא ורמב"ם. לדעה זו פירוש המילה 'עיקר' הוא שורש. וכן פרשו את התוספתא: כפתור ופרח (פרק נו), דרישה (או"ח סי' רג).
ועי' בביאור הגר"א לשו"ע (יו"ד סי' רצו ס"ק לה) וחזו"א (ערלה סי' יב ס"ק ג ד"ה שם זה הכללי), שהכלל האמור בתוספתא והכלל האמור בירושלמי – אחד הוא, ובירושלמי (לעיל הע' 1): 'משרשיו – מין ירק'.
וע"ע אור זרוע (ח"א סי' קעב), כלבו (סי' כד), ארחות חיים (הל' ברכות אות כו), ס' המכתם (ברכות מ ע"א ד"ה ברך), וס' עץ החיים (לר' יעקב חזן מלונדרץ, הל' ברכות פ"ב), שמביאים את הכלל שבתוספתא ככלל שונה מן הכלל האמור במס' ברכות והמובא על ידי הגאונים (להלן).
5. לדעה זו פירוש המילה 'עיקר' הוא גזע. וכן פירשו: שו"ת ברכה מציון (סי' כד), הרב זוין בדעת שו"ע הרב (סי' רג, בהגהה מפסקי הסיידור, ס' אור עולם עמ' 202, ישורון [תשנ"ז] עמ' קנז-קנט, אנציקלופדיה תלמודית כרך א' עמ' תקל הערה 11).
וע"ע ס' אור עולם (שם עמ' 173, 178, 179), לב יהודה (או"ח סי' יד, עמ' כח), ועי' חקר

חוקות הארץ

חלקית והוא מתחדש מן הגזע – נחשב אילן. אך אם הגזע כלה לגמרי והצמח מתחדש מן השורשים הריהו ירק.⁶ ויש מי שאומר שגם אם הגזע אינו כלה לגמרי אלא הוא מתחדש רק בעקבות גיזום מכוון – הצמח נחשב ירק.⁷

ב. צמח שנותן פרי כל שנה

יש מי שאומר שרק צמח שיש לו ענפים רב-שנתיים ועליהם יגדלו הפירות נחשב אילן ומברכים על פירותיו 'בורא פרי העץ'; אך צמח שהענפים כלים ולאחר מכן מתחדשים לשם גידול הפירות – נחשב ירק גם אם יש לו גזע רב-שנתי.⁸

- ועיון (ה' עמ' רד-רי). ויש חולקים בדעת שו"ע הרב עיי' קצות השלחן (סי' מט סעי' ז בבדי השלחן), ועיי' ס' אור עולם (שם, עמ' 214-217).
6. תשובות הגאונים (מוסאפיה [ליק] סי' מה), הלכות גדולות (הל' ברכות עמ' סה-סו), ועיי' שם עמ' עד), גנזי שכטר (ח"ב, קטעים מהגניזה, עמ' 315), רב האי גאון (תורתן של ראשונים ח"ב עמ' 56), רבינו חננאל (ברכות מ ע"א ד"ה ראינו, והו"ד בראבי"ה ח"א סי' קיג, ובאוצר הגאונים ברכות, פירושים אות קעו), אשכול (הל' ברכות סי' כט), שו"ת ר' אברהם ב"ר יצחק אב"ד (סי' כג), ס' המכתם (בתוך גנזי ראשונים לברכות עמ' סז), רוקח (סי' שמא), מאירי (ברכות מג ע"ב ד"ה ריח טוב), ס' הפרדס (עמ' נט-ס), ברכות מהר"ם (עמ' יב-יג), מרדכי (ברכות פ"ו סי' קלא), רמ"א (או"ח סי' רג ס"ב), שו"ע הרב (או"ח סי' רג, הגהת הסידור דעה ב').
- עיי' שו"ע (או"ח סי' רג ס"ב, יו"ד סי' רצו ס"ט) וביאור הגר"א (לשו"ע או"ח שם).
7. שו"ת תפלה למשה (ח"ג סי' לז, אליבא דהרדב"ז ח"ג סי' תקלא וח"א סי' תקסג, בהסברת דעת הגאונים). וטעמו שבלא הגיזום הצמח אינו מתקיים ולכן נחשב ירק. ובשו"ת כוכב מיעקב (סי' טז-יז) חלק. ועיי' ס' התורה והארץ (ה' עמ' 156-157, ח' עמ' 106).
8. עפ"י רש"י (ברכות מ ע"א ד"ה גווא) שפירש את המילה 'גווא' – 'הענף של עץ'. כך סוברים בדעת רש"י: שו"ת רדב"ז (ח"ג סי' תקלא), אליבא דרש"י והגאונים, שאם הענפים כלים ואינם מוציאים פירות מידי שנה, אף אם מתחדשים ענפים מן הגזע – נחשב ירק, שו"ע הרב (שם, דעה ג').
- בקצות השולחן (ח"א, סי' מט סעי' ה) כתב שיש לחשוש לדעה זו, ולברך בפה"א כשהענפים כלים. יש חולקים גם אליבא דרש"י ומסבירים שגווא לאו דוקא – ב"ח (או"ח סי' רג), צמח צדק (חידושים לברכות מ ע"א סד"ה ועל פירות האילן). וע"ע בס' האגודה (ברכות אות קמו). באור זרוע (ח"א סי' קעב) כתב שיש גורסים בברכות שם, 'ואיתא לאילנא' ויש גורסים 'ואיתא לגודנא' (= ענפים).

יש מי שאומר שיש שתי הגדרות לאילן: האחת שמתארת את הצמח – צמח שאינו מוציא עלים מן השורש (לעיל אות א), והאחרת שעוסקת באורך זמן קיומו של הצמח – צמח שמתקיים שנים רבות ואין צריך לזרוע אותו כל שנה מחדש ודי באחת מהן לגבי ברכה על הפרי.⁹

ויש אומרים שיש שתי הגדרות לאילן, וכל אחת מתייחסת להלכה אחרת: האחת, צמח שאינו מוציא עלים מן השורש, והיא הקובעת להלכות כלאים, ואילו בהלכות ברכות הכלל הוא שמברכים 'בורא פרי העץ' על פירות צמח שגזעו רב-שנתי¹⁰.

ג. הגדרות נוספות

יש אומרים שצמח שנותן פרי תוך שנה אחת מן הזריעה נחשב ירק¹¹. יש אומרים שצמח שהולך ומתנוון וכמות או איכות הפרי יורדות משנה לשנה הריהו ירק¹².

9. יש מסבירים כך לדעת הרא"ש (ברכות פ"ו ס"ק כג) – רבינו ירוחם (נט"ז ח"ג), אבודרהם (הל' ברכות, שער רביעי), טור (או"ח סי' רג), דרישה (או"ח סי' רג), לבוש (או"ח סי' רג סעי' א-ב), שו"ע הרב (הגהת הסידור דעה א'), ס' מאמר מרדכי (או"ח סי' רג ס"ק ג). הב"ח (או"ח סי' רג) הבין ששיטת הרא"ש כגאונים.
10. ריטב"א (חידושים לברכות מ ע"ב, הל' ברכות פ"א ה"ט), שיטה לר"א אלשבילי (בתוך גנזי ראשונים למס' ברכות מ ע"א [עמ' תיא]), חידושי הרא"ה (ברכות מ ע"א) בפירוש א', שיטה מקובצת (ברכות מ ע"א ד"ה מאן תנא).
- יש חולקים שאין לחלק בין הגדרת אילן לעניין כלאים לבין הגדרת אילן לעניין ברכות – גאונים (הו"ד לעיל הערה 6), ר"י הזקן (מובא בתוס' ר' יהודה, ברכות מ), אור זרוע (ח"א סי' קעב), רמב"ן (ברכות לו ע"ב ד"ה וראיתי), רשב"א (סוכה לה ע"א ד"ה והא), שו"ת מהרי"ט (ח"ב יו"ד סי' לד). לגבי דעת הרמב"ם עי' רדב"ז ומהר"י קורקוס כאן.
11. שו"ת רדב"ז (ח"ג סי' תקלא בסופה), ר"ש גרמיזאן (מובא בקונטרס מחנה ישראל, נספח לס' קול אליהו ח"ב) בשם רדב"ז וכתב שהמקור מתוספתא שמזכירה כלל זה, ס' כסא אליהו (יו"ד סי' רצד אות א) בשם מהר"י חאביליו, וכך פסקו: ברכי יוסף (או"ח סי' רג), שו"ת רב פעלים (ח"ב או"ח סי' ל), שו"ת יין טוב (יו"ד סי' יד), שו"ת יחווה דעת (ח"ב סי' כא, וח"ד סי' נב), הרב מרדכי אליהו (תחומין ח"ז עמ' 88).
- בערך לחם (יו"ד סי' רצד) כתב שבח"ל אפשר להקל 'זבאי' צריך לבדוק אם מוציא עליו מעיקרו, ועי' שו"ת איש מצליח (ח"ב סי' מה).
12. מהר"ם אלשיך, מובא בברכי יוסף (יו"ד סי' רצד), וכן סבר בתחילה בשו"ת מהרש"ם (ח"א סי' קצו).

חוקות הארץ

יש אומרים שצמח שיכול להתקיים לכל היותר שלש שנים הריהו ירק¹³. יש חולקים וסוברים שאם אינו מתקיים שלש שנים אסור עולמית¹⁴. יש מי שאומר שצמח שגזעו חלול נחשב ירק¹⁵. יש אומרים שרק צמח בעל גזע מעוצה וקשה נחשב אילן, אך אם הגזע רך – נחשב ירק¹⁶, ויש אומרים שהגדרה זו נכונה רק לגבי ברכת הבשמים, שאין מברכים 'בורא עצי בשמים' אלא בצמח בעל גזע מעוצה וקשה¹⁷. יש מי שאומר שצמח שאינו מסוגל לגדול והוא נשאר נמוך מטפח אחד, נחשב ירק¹⁸.

ד. מתי דנים עפ"י הכללים

יש אומרים שהכללים להגדרת אילן מתייחסים רק לצמחים מסופקים אך צמח שהוא

13. חזון איש (ערלה סי' יב ס"ק ג ד"ה ונראה), ועי' אגרות הראיה (ח"ב סי' תסח).
14. כפתור ופרח (פרק נו), שו"ת הרדב"ז (ח"ג סי' תקלא, ח"א סי' תצט, ח"ד סי' רצו), שו"ת רב פעלים (ח"ב סי' ל).
15. שו"ת הלכות קטנות (ח"א סי' פג), לקט הקמח (על שו"ע יו"ד סוף סי' רצד).
16. רש"י (עירובין לד ע"ב ד"ה עוזרדין), תוספות ר"ד (עירובין לד ע"ב), ועי' כפתור ופרח פרק נו (עמ' רב והערה 40).
- אך הרדב"ז (הל' כלאים פ"ה הי"ט-ה"כ) כתב שלדעת הרמב"ם קושי הגזע אינו קריטריון לאילן, ועי' מגיד משנה (הל' עירובין פ"ו ה"י), ועי' רשב"א (עירובין לד ע"ב ד"ה תלוש ונעוץ, עבודת הקודש שער ה אות יט), ריטב"א (עירובין לד ע"ב), משנה ברורה (סי' שלו ס"ק יד), ביאור הלכה (סי' תט ס"ק ג).
17. ראב"ד הביאו דבריו: ס' המאורות (ברכות עמ' קל), ס' המכתם (ברכות עמ' עח), פירוש הרשב"ץ (ברכות עמ' רס).
- ריטב"א (הלכות ברכות, חידושים [ברכות מג ע"ב]), שיטה להרא"א אלשבילי (בתוך גנזי ראשונים לברכות עמ' תכט), פירוש הרא"ה (על רי"ף ברכות), חידושי הרא"ה (ברכות מג ע"ב ד"ה וסמלק), פסקי ריא"ז (ברכות פ"ו ה"ה אות ז), ועי' מאירי (ברכות מג ע"ב). אך יש חולקים וסוברים שקושי הגזע אינו קריטריון גם לברכת הבשמים אלא הכל נקבע אם מוציא עלים מעיקרו לפי הגדרת התוספתא (לעיל אות א): הלכות גדולות (הל' ברכות עמ' סה-סו), רשב"א (ברכות מג ע"ב ד"ה מיתבי, בשם רב האי גאון), ערוך (ערך חלף), אור זרוע (ח"א סי' קעט).
18. שו"ת הלכות קטנות (ח"א סי' פג), לקט הקמח (על שו"ע יו"ד סוף סי' רצד), שו"ת דברי מלכאל (ח"ה סי' קמג, ד"ה הסימן הד'). ויש חולקים: ריטב"א (סוכה לה ד"ה והא), חיי אדם (כלל נא נשמת אדם ס"ק ז), ס' מאמר מרדכי (כרמי, או"ח סי' רג ס"ק ג ד"ה ומאי דפשיטא).

פרק ה – הלכה כ

ודאי אילן לא משתנה דינו גם אם אינו מתאים להגדרה¹⁹. ויש אומרים שהכללים תקפים רק בצמחים שהתכונות שנכללות בהגדרה עקביים; לדוגמה: צמח שלפעמים מתחדש מן השורש ולפעמים – מן הגזע ייחשב ירק²⁰.

19. גר"א בביאורו לירושלמי כלאים שם, בהקשר לכרוב: 'כאן בוודאי כאן בספק'.
20. כך מפרש הפני משה את הירושלמי לגבי כרוב (עי' בהערה הקודמת). והגאונים חולקים, שכן לגבי צלף (עי' לעיל הערה 4) פעמים מתחדש מן השורש ופעמים מן הגזע ואעפ"כ נחשב אילן: הלכות גדולות (הל' ברכות עמ' סה-סו), ר' חננאל (ברכות מ ע"א ד"ה ראינו).

הלכה כא

- א. גדר מקיים כלאים
ב. הלכות תוספת מאתים
ג. החלקים האסורים לאחר תוספת מאתים
ד. תוספת מאתים כשידע שזרוע לו ירק בכרם
ה. ביטול כלאי הכרם בתערובת מאתים

רמב"ם

הרואה ירק בכרם ואמר כשאגיע לו אלקטנו מותר. הגיע לו ועבר מעליו ואמר כשאחזור לו אלקטנו אם שהה ער שהוסיף אחד ממאתים הרי זה קדש².

1. המשנה (פ"ה מ"ו) מחלקת בין הרואה כלאים ואומר "לכשאגיע אלקטנו" שהכלאים מותרים, לבין האומר "כשאחזור אלקטנו", שהכלאים אסורים, הפרשנים כתבו שכלאים האסורים הם רק כשיש לאדם ניותא בהם, ואם בדעתו ללקט את הכלאים, אין בכך ניותא, כך מבארים: תוס' (עירובין צב ע"ב ד"ה גפנים, יבמות פג ע"ב ד"ה אין, ב"ק פא ע"א ד"ה אין, ב"ב ב ע"ב ד"ה נתייאש הימנה), רמב"ן (ב"ב ב ע"א ד"ה אומרין, דינא דגרמי ד"ה תו איכא), ר"ש (פ"ה מ"ו ד"ה כשאגיע), ריטב"א (עירובין צב ע"ב ד"ה גפנים), רא"ש (פ"ה מ"ו ד"ה כשאגיע), רשב"א (ב"ב ב ע"א ד"ה אומרים), ר"ן (ב"ב ב ע"א ד"ה אומרים), נ"י (ב"ב א ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה אומרים), מהר"י קורקוס (פ"ה הכ"א ד"ה הרואה), רש"ס (פ"ה ה"ח כשאגיע), לבוש (יר"ד סי' רצו סעי' טז), תויו"ט (פ"ה מ"ו ד"ה כשאחזור), בדעת הרע"ב (פ"ה מ"ו ד"ה כשאגיע), עץ החיים (פ"ה מ"ו ד"ה כשאגיע), שו"ת מהריט"ץ (החדשות סי' לא ד"ה ואפשר לומר), מנחת שלמה (ח"א סי' פח ד"ה ברם צ"ע).
- סמ"ג (ל"ת סי' רפ) נוקט שטעם הדבר הוא "מפני שדומה שמתייאש".
ראה מנחת חינוך (מצוה תקמט ד"ה ואין אדם), אמונת יוסף (פ"ה ה"ה ד"ה ר' יוסי) בדעת הרש"ס (שם ד"ה בפועל), חזו"א (סי' ד ס"ק י ד"ה והנה, ד"ה ונראה; יר"ד סי' קעח ס"ק יב ד"ה ויש לעיין) ודרך אמונה (פ"ה הכ"א ס"ק קמא), מנחת שלמה (ח"א סי' פח ד"ה ונראה באמת), ספר השדה (פ"ה מ"ו ד"ה והרא"ש, ד"ה ומדברי) שבארו אף הם את טעם הדבר באופנים שונים. ועי' מטה יחיאל (סי' צה).
2. דין תוספת אחד ממאתים נשנה במשנה (פ"ה מ"ו), תוספתא (תרומות פ"ה ה"ט), ובירושלמי (ערלה פ"ב ה"א).
רדב"ז (פ"ה הכ"א ד"ה הרואה), מהר"י קורקוס (פ"ה הכ"א ד"ה הרואה) וכס"מ (פ"ה הכ"א ד"ה הרואה) ציינו למשנה (פ"ה מ"ו). דין זה נפסק בסמ"ג (לאוין רפ) ובשו"ע (יר"ד סי' רצו סעי' טז), ועי' אמונת יוסף (פ"ה ה"ו ד"ה הרואה).

א. גדר מקיים כלאים

הרואה כלאים בכרם, ולא הגיע אליהם כיון שבדעתו ללקטם, הכלאים אינם מתקדשים אף אם הוסיפו מאתים עד שנלקטו, ואם נתעצל מלקטם, מתקדשים כשהוסיפו אחד ממאתים.³

יש אומרים שדין זה הוא דוקא בפועל או בעל הבית שעוסקים במלאכת הכרם, אך אם אינם עוסקים במלאכתם, מתקדשים⁴. ויש מי שאומר שאף אם אין עוסקים במלאכת

תוס' (ב"ק ק ע"ב ד"ה נתייאש, ב"ב ב ע"ב ד"ה נתייאש), בארו שדין זה נלמד מהפסוק (דברים כב, ט) "לא תזרע כרמך כלאים". ראה פסחים (מח ע"א) שהובא לימוד נוסף לדין תוספת מאתים, ועי' רש"י (פסחים מח ע"א ד"ה מכאן) יבמות (פא ע"ב ד"ה כולן ובמנחות ו ע"א ד"ה שלא היתה) ומנחת שלמה (ח"א סוף סי' פט ד"ה אם כנים).

3. ר"ש (פ"ה מ"ו ד"ה כשאגיע) באפשרות א', רא"ש (פ"ה מ"ו ד"ה כשאגיע) באפשרות א', סמ"ג (לאוין סי' רפ ד"ה אחד הנוטע), נ"י (ב"ב א ע"ב בדפי הר"ף סוף ד"ה אומרים), כפתור ופרח (פנ"ח ד"ה הרואה), רע"ב (פ"ה מ"ו ד"ה כשאגיע), כס"מ (פ"ה ה"ט ד"ה וכתב), עץ החיים (פ"ה מ"ו ד"ה כשאגיע לו), באפשרות א', מהר"א פולדא (פ"ה ה"ו ד"ה בפועל וד"ה בה"ב), תפא"י (פ"ה אות לא, הלכתא גבירתא פ"ה מ"ו), ערוך השולחן (יר"ד סי' רצו סעי' כב-כג), כרם הארץ (הכ"ג עמ' קטז), תולדות יצחק (פ"ה ה"ה ד"ה הרואה), ולדעתם דין זה הוא כדין מחיצת הכרם שנפרצה (ב"ב ב ע"א, ב"ק ק ע"א), שמכיון שדעתו לגדור את המחיצה מחדש, הכלאים אינם מתקדשים ועי' לקמן (פ"ז הי"ז), לגבי איסור הירק על אדם אחר שראה את הירק בכרם חברו עי' לעיל (פ"ה ה"ח).

4. עפ"י ירושלמי (פ"ה ה"ה), ר"ש (פ"ה מ"ו ד"ה כשאגיע) באפשרות ב', רא"ש (פ"ה מ"ו ד"ה כשאגיע) באפשרות ב', ריבמ"ץ (פ"ה מ"ו ד"ה הרואה), מהר"י קורקוס (פ"ה הכ"א ד"ה הרואה ירק בכרם, באפשרות ב'), כס"מ (פ"ה ה"ט), עץ החיים (פ"ה מ"ו ד"ה כשאגיע) באפשרות ב', פנ"מ (פ"ה ה"ו ד"ה בפועל), מרכה"מ (פ"ה ה"ט), מלאכ"ש (פ"ה מ"ו ד"ה כשאחזור), מהר"א פולדא (פ"ה ה"ו ד"ה מותר וד"ה כשאחזור), מעשה רקח (פ"ה ה"ט), שנו"א (פ"ה מ"ו ד"ה הרואה), ירושלמי עם ביאורים (פ"ה ה"ה ד"ה הרואה וד"ה בפועל), מרכה"מ (פ"ה ה"ט) מבאר שמכיון שאין לפועל פנאי ללקט את הכלאים, אינו נחשב למקיים, וכך מבאר אמונת יוסף (פ"ה ה"ה ד"ה ר' יוסי) בדעת הרש"ס (שם ד"ה בפועל), לבוש (יר"ד סי' רצו סעי' טז) מבאר שמכיון שעוסק בצורך הכרם אין הוא נחשב מקיים, דרך אמונה (פ"ה הכ"א ס"ק קמב-קמד) מבאר שדי בכך שנתן את דעתו שהוא מעוניין לעקרם, אינם נאסרים. ועי' שמחת תורה (כלאים סי' לח).

חוקות הארץ

הכרם, רק אם לא היתה לו כל אפשרות לעקור את הכלאים הם אינם מתקדשים⁵. יש אומרים שאם ודאי שבעל הבית אינו מעוניין בכלאים, אינו מחויב לעוקרם⁶, יש מי שאומר שאם זרע את הכלאים למטרת בדיקה בכרמו, ולאחר מכן דעתו לקיימו, הכל נאסר⁷.

יש אומרים שדין זה של רואה הוא דוקא כשהגפנים נעשו כפול הלבן ולאחר מכן ראה שצמחה תבואה בכרמו ולכן לא תלו זאת בהוספת מאתים, אבל אם ידע מקודם שיש כלאים בכרמו נאסרו מיד בהגעה לפול הלבן⁸. וי"א שאם הגפנים נעשו כפול הלבן והבחין שיש ירק בכרם ונתרשל ולא עקרו רק אם הוסיף מאתים נאסר⁹.

יש אומרים שבעל הבית ופועל שעסוקים במלאכתם לא מחויבים לעקור את הכלאים אף כשיכולים לעשות כן, ויכולים לעקורם כשיתפנו ממלאכתם¹⁰. יש מי שאומר שאין חייבים להפסיק ממלאכתם אם הם בדרכם למקום הכלאים, אך אם אינם בדרכם לכלאים, מחויבים להפסיק ממלאכתם ולעקור את הכלאים¹¹. יש מי שאומר שאינו מחויב לחפש פועל שיעקור עמו את הכלאים, אלא יכול לעקורם בעצמו¹².

יש מי שאומר שאם סיבת העיכוב היא הפסד ממוני, הכלאים נאסרים מדרבנן¹³.

5. לח"מ (ליפשיץ פ"ה מ"ו ד"ה הרואה), מקדש דוד (סי' ס"ק א ד"ה כתב הרמב"ם פ"ה הי"ב) בדעת הרמב"ם.
6. עפ"י ירושלמי (פ"ב ה"ג) כגון שהירק מזיק לכרמו, תוס' (ב"ק פא ע"א ד"ה אין מחייבין), רשב"א (ב"ק פא ע"א ד"ה תלתן), מהר"א פולדא (פ"ב ה"ג ד"ה תלתן ד"ה והא תנינן וד"ה רוצה), כרם הארץ (הכ"ג עמ' קטז-קיז).
7. מקדש דוד (סי' ס"ק א ד"ה גרסינן המנכש).
8. מהר"י קורקוס (פ"ה הכ"א ד"ה הרואה, באפשרות א').
9. מהר"י קורקוס (פ"ה הכ"א ד"ה הרואה, באפשרות ב').
10. עפ"י ירושלמי (פ"ה ה"ו): מלאכ"ש (פ"ה מ"ו ד"ה כשאחזור), משנ"ר (פ"ה מ"ו ד"ה הרואה) בדעת הר"ש והרא"ש, כרם הארץ (הכ"ג עמ' קטז-קיז), כ"כ חזו"א (סי' ג ס"ק יד ד"ה ובר"מ, סי' ד ס"ק י ד"ה והנה) בדעת הרמב"ם (כאן), וכך משמע מפנ"מ (פ"ה ה"ח ד"ה בפועל), תולדות יצחק (פ"ה ה"ה במשנה ד"ה כשאחזור ובגמ' ד"ה בפועל), ירושלמי עם ביאורים (פ"ה ה"ה ד"ה כשאחזור).
11. חזו"א (סי' ד ס"ק יז ד"ה ירושלמי וד"ה ומיהו).
12. ארץ חמדה (ח"ב עמ' סז אות ו ד"ה ונראה).
13. דרך אמונה (פ"ה הכ"א ס"ק קמא), ראה חזו"א (סי' ד ס"ק י ד"ה פ"ז מ"ז) שכתב שרק אם ההפסד הממוני הוא יותר משליש, אזי אינו מחויב להתפנות מעסקיו ולעקור את הכלאים.

ב. הלכות תוספת מאתים

יש אומרים שכל עוד אין במה שגדל באיסור חלק אחד ממאתים, הוא מתבטל בהיתר¹⁴. יש אומרים שאם רוב הצמח גדל בהיתר אזי גם אם הוסיף באיסור, האיסור הוא מדרבנן, אך אם רוב הצמח גדל באיסור, האיסור הוא מהתורה¹⁵. יש אומרים שדין תוספת מאתים הוא רק אם היתה צמיחה רצופה של התבואה והגפנים יחדיו, אך אם גדר ולאחר נפילת הגדר גדר בשנית וכל פעם שלא היתה גדר לא הוסיפו מאתים, אין הם נאסרים עד שיוסיפו מאתים¹⁶, ויש אומרים ששתי התוספות באיסור מצטרפות אפילו אם היה ביניהן תוספת בהיתר כדי לאסור באחד ממאתים¹⁷.

14. רש"י (פסחים כה ע"א ד"ה המעביר וד"ה זרוע ובא, ביצה ג ע"ב ד"ה יעלו, חולין קטז ע"א ד"ה הוסיף, ד"ה זרוע ובא), תוס' (חולין קטז ע"א ד"ה והיתה), יראים (מצוה שפט), ראב"ן (סי' נג), מאירי (פסחים כה ע"א ד"ה כלאי הכרם, ביצה ג ע"ב ד"ה ולענין ביאור), ספר החינוך (מצוה תקמט), נ"י (ב"ק לה ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה אומרים), קרית ספר (פ"ה אזהרת קסב), תויו"ט (פ"ה מ"ו ד"ה אם הוסיף), תוס' אנ"ש (פ"ה מ"ו ד"ה אם הוסיף), משנ"ר (פ"ה מ"ו ד"ה אם הוסיף), תועפות ראם (מצוה שפט אות י) בדעת היראים, משפט כהן (סי' כד אות יב סז ע"א), עץ הדר (אות כב ד"ה ונראה, עמ' לא מהדו"ק), חזון יחזקאל (פ"ד הי"א ד"ה המעביר) בדעת הרמב"ם, ארץ חמדה (ח"ב עמ' קצ ד"ה ועל פי זה), בדעת הרמב"ם, חתם סופר (שו"ת ח"א או"ח סי' קז ד"ה והנה בלבוש, סי' קעח ד"ה איברא ברש"י, חידושים ע"ז סה ע"ב ד"ה ותני' תוס') בדעת תוס', רא"ש ורשב"א. ועי' שו"ת נודע ביהודה (תניינא יו"ד סי' נה ד"ה אמנם אחי), שער המלך (הל' יו"ט פ"ה ה"כ סוף ד"ה אמנם), שו"ת חתם סופר (יו"ד ח"ב סי' פג ד"ה ומה), תורת זרעים (שביעית פ"ו מ"ג ד"ה והנה), מנחת שלמה (ח"א סי' פט ד"ה עוד נלענ"ד להעיר).

15. קרית ספר (פ"ה אזהרת קסב).

16. ר"ת (ב"ק ק ע"ב ד"ה אומר לו גדור, ב"ב ב ע"א ד"ה אומר לו גדור), רמב"ן (ב"ב ב ע"א ד"ה הכי גרסינן בכולהו נוסחי בפירוש א'), רשב"א (ב"ב ב ע"א ד"ה והא דקתני בפירוש ב, וכן משמע מלשון רש"י (ב"ק ק ע"ב ד"ה נתייאש) ונימוק"י (ב"ק לה ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה נתייאש), ועי' חידושי מהר"ם (ב"ב ב ע"א ד"ה בא"ד ור"ת).

17. ריב"ם (תוס' ב"ק ק ע"ב ד"ה אומר לו גדור), רמב"ן (ב"ב ב ע"א ד"ה הכי גרסינן בכולהו נוסחי) בשם יש חולקים, רשב"א (ב"ב ב ע"א ד"ה והא דקתני בפירוש ב', מרדכי (ב"ק פ"ט סוף סי' קיט), ולדעתם מכיון שדרך הצמחים היא לצמוח באופן קבוע, לא אמרינן קמא קמא בטיל, ועי' שו"ת נודע ביהודה (תניינא יו"ד סי' נה ד"ה אמנם אחי), שו"ת חתם סופר (יו"ד ח"ב סי' פג ד"ה ומה), מנחת שלמה (ח"א סי' פט).

ג. החלקים האסורים לאחר תוספת מאתים

יש אומרים שכל חלקי הצמח – הירק או הענבים נאסרים לאחר התוספת¹⁸. ויש אומרים שרק מה שגדל באיסור נאסר לאחר תוספת המאתים¹⁹. ויש אומרים שפרט לפירות עצמם שאר חלקי הגפן אינם נאסרים²⁰.
אם מין אחד הוסיף מאתים, ואילו המין השני לא הוסיף, המין שהוסיף נאסר והמין שלא הוסיף לא נאסר²¹.

ד. תוספת מאתים כשידע שזרוע לו ירק בכרם

רמב"ם הרואה ירק בכרם... אם שהה עד שהוסיף מאתים הרי זה קדש
יש אומרים שאם ידע שיש לו ירק בכרמו, הכלאים מתקדשים מיד כשמגלה דעתו שלא רוצה ללקטם, על אף שלא הוסיף מאתים²². ויש אומרים שגם אם ידע שזרוע כלאים בכרמו, ומתיימש מלקטם, הכלאים מתקדשים כשיוסיפו מאתים משעה שהתיימש²³.
יש מי שאומר שאם זרע בכרמו כלאים והפקירו לפני שהוסיף אחד ממאתים קידש, וכן

18. תוס' (פסחים כה ע"א ד"ה עיקרן, מנחות ו ע"א ד"ה דומיא דערלה וכלאי הכרם, חולין קטז ע"א ד"ה עיקרן) מנחת שלמה (ח"א סי' פט ד"ה אמנם) בדעת הרמב"ן (קידושין לט ע"א), ראב"ן (סי' נג), ריבמ"ץ (פ"ז מ"ח) ושו"ת חת"ס (יר"ד סי' פג וסי' פה), וכן מובן מתוס' (חולין קטז ע"א ד"ה והיתה), וכך משמע שסוברים הפרשנים (לעיל) שדין תוספת מאתים נלמד מדין ביטול, צפנת פענח (פ"ה הכ"ג) בדעת התוספות, מהרש"א (פסחים כה ע"א ד"ה עיקרן) בדעת תוס'.

19. צפנת פענח (פ"ה הכ"ג) בדעת הרמב"ם (פ"ה הכ"ג), מנחת שלמה (ח"א סי' פט ד"ה אמנם) בדעת הרמב"ם (הכ"א, הכ"ב, והכ"ג), ודייק כן מדברי הרשב"א (ב"ב לו ע"ב), חזו"א (סי' ב ס"ק יא ד"ה ויש, יר"ד סי' קעח ס"ק יב ד"ה ויש לעיין), ראה זהב הארץ (פ"ה הכ"א) שבאר כן בדעת הרמב"ם ובאר את טעמו, כך משמע ממהר"ם חלאווה (פסחים כה ע"א ד"ה זרוע).

20. תוספות רי"ד (עירובין צב ע"א).

21. דרך אמונה (פ"ה הכ"א ס"ק קמו) ונראה שהיא דעת כל הפוסקים.

22. מהר"י קורקוס (פ"ה הכ"א ד"ה הרואה בפירוש א'), עפ"י המבואר לעיל (פ"ה הי"ג), וכן משמע מלשון הלכתא גבירתא (פ"ה מ"ו).

23. מהר"י קורקוס (פ"ה הכ"א ד"ה הרואה בפירוש ב'), אמנם חזו"א (סי' ד ס"ק י ד"ה והאי הוסיף), מנחת שלמה (סי' פט ד"ה ונראה דיש לחקור), דרך אמונה (פ"ה הכ"א ס"ק קמה) הסתפקו בדבר ולא הכריעו.

אם גילה דעתו שניחא לו בהם, קידש על אף שלאחר מכן עוסק בעקירתם.²⁴

ה. ביטול כלאי הכרם בתערובת

דין תוספת בכלאי הכרם הוא מן התורה, וחכמים קבעו שהתוספת האסורה היא אחד ממאתים.²⁵ ויש אומרים שמדרבנן יש איסור גם ללא תוספת.²⁶

יש אומרים שבמקרה בו נתערבו כלאי הכרם בהיתר; אם יש בהיתר יותר ממאתים כנגד האיסור הם בטלים להיתר ומותר ליהנות מכל התערובת, אך אם יש בהיתר פחות ממאתים כנגד האיסור, אסור ליהנות מכל התערובת.²⁷ ויש אומרים שהדין כן רק ביחס

24. חזו"א (סי' ב ס"ק יא ד"ה נראה דאם זרע וד"ה נראה דאם ידע), מנחת שלמה (ח"ג סי' קטו אות ד ד"ה וכן), ובמעדני ארץ (פ"ה הכ"א ד"ה ומ"מ עמ' קפ), ולדעתו על אף שנאנס לאחר מכן, הכלאים מתקדשים, מכיון שבשלב מסוים גילה דעתו שניחא לו בהם.

ראה שו"ת מנחת שלמה (ח"א סי' פט אות ב ד"ה ונראה דיש לחקור), שהסתפק בדין זה, ועי' עוד בקובץ תורת ארץ ישראל (שנה יז מנחם-אב סי' ה) שבאר שדין זה תלוי בשאלה האם ניחותא בכלאי הכרם היא תנאי בעלמא, או חלק מגוף האיסור.

25. ספרי (במדבר קכא ד"ה מכל חלבו), ירושלמי (ערלה פ"ב ה"א), רש"י (גיטין נד ע"ב ד"ה לא יעלו), רמב"ם (הל' מאכא"ס פט"ו הי"א), תוס' (ב"מ נג ע"א ד"ה ועולה), רמב"ן (ע"ז עד ע"א סוף ד"ה ויש מפרשים), ספר החינוך (מצוה תקמט). ריבמ"ץ (ערלה פ"ב מ"א ד"ה הערלה), ראב"ן (סי' נג), סמ"ג (לאוין רפ), שו"ת הרשב"א (ח"א סי' תרצח), קרית ספר (פ"ה אזהרת קסב), לבוש (יר"ד סי' רצד סעי' כח), לח"מ (הל' מאכא"ס פט"ו הט"ז). ועי' חזו"א (סי' ד ס"ק יט ד"ה שם וד"ה ועיקר), ארץ חמדה (ח"ב פרק יג עמ' סג), שו"ת מנחת שלמה (ח"א סי' פט אות ה ד"ה גם נלענ"ד, ד"ה אם כנים וד"ה גם בעיקר הדין) ודרך אמונה (פ"ה הכ"ב ס"ק קנ).

26. יראים (מצוה שפט), ראה דרך אמונה (פ"ה הכ"א באה"ל ד"ה עד) שדן בדבריו.

27. עפ"י ערלה (פ"א מ"ו), וכדעת חכמים (שם פ"ג מ"ו), רמב"ם (הל' מאכא"ס פט"ו הי"ד, פיה"מ ערלה פ"א מ"ו ופ"ג מ"ו), תוס' (ע"ז עד ע"א ד"ה הא תנא), ר"ש (ערלה פ"ב מ"א ד"ה ומצטרפין, פ"ג מ"ו ד"ה יעלו), רשב"א (ביצה ג ע"ב ד"ה וחכמים), מאירי (ביצה ג ע"ב ד"ה ולענין ביאור), פנ"מ (ערלה פ"ב ה"א ד"ה ומצטרפין וד"ה ר"ש אומר). ראה רש"י (זבחים עב ע"ב ד"ה באחד), סמ"ג (ל"ת קמא ד"ה תרומה), ר"ש (ערלה פ"ב מ"א ד"ה עולין באחד ומאתים), רע"ב (ערלה פ"ב מ"א ד"ה וצריך), פנ"מ (ערלה פ"ב ה"א ד"ה הערלה), תפא"י (ערלה פ"ב אות ה), שבארו עפ"י הספרי (במדבר פרשה קכא) והירושלמי (ערלה פ"ב ה"א) את טעם הדבר.

עי' ערלה (פ"ג מ"ז) ובירושלמי (שם), ביצה (ג ע"ב), הל' מאכא"ס (פט"ז ה"ד), שנו"א

חוקות הארץ

למינים שניתן למנותם, אך ביחס למינים שלא ניתן למנותם, אין הם אוסרים את התערובת בהנאה²⁸. ויש מי שאומר שבמשקים הדבר תלוי בנתינת טעם²⁹. ויש מי שאומר שבמינם הם בטלים באחד ממאתים ובדבר שאינו מינם הם בטלים בששים³⁰. יש אומרים שאם נתערבה נטיעה אסורה של כלאי הכרם בכרם, ויש בו יותר ממאתים נטיעות של היתר, אין ללקט לכתחילה מכרם זה, אך אם ליקט מותר בהנאה³¹, ויש אומרים שניתן ללקט לכתחילה³².

יש מי שמחלק בין כלאי הכרם שנטעו לאחר שנאסרו, שלא בטלים לעולם, לבין אם תלש פירותיהם שבטלים באחד ממאתים³³.

- (ערלה פ"ג מ"ו פי' הארוך ד"ה חבילי) לגבי מקרים בהם האיסור לא עולה באחד ממאתים אלא אוסר בכל שהוא.
- ועי' ע"ז (סח ע"א), בדין שאור של כלאי הכרם שנתערב בתוך קדירה של היתר ובתוך קדירה של איסור הנאה אחר, ראה ערלה (פ"ב) והל' מאכא"ס (פט"ז) גדרים נוספים ביחס לתערובות כלאי הכרם.
28. ראב"ד (שם, פט"ו הי"ד), ולדעתו דין זה הוא ביחס לאיסור ההנאה ולא לגבי איסור אכילה. אמנם בפירושו (ע"ז עד ע"א ד"ה הלכה) באר באופן שונה, ע"ש. עי' רדב"ז (שם ד"ה נפלה) שמבאר שמקור דבריו של הראב"ד בע"ז (עד ע"א).
29. רא"ש (ערלה פ"ב מ"א ד"ה ומצטרפין, השני) ורע"ב (ערלה פ"ב מ"א ד"ה ומצטרפין, השני) מבארים כן בדעת ת"ק במשנה (שם) וכך נראה שמבאר תפא"י (ערלה פ"ב אות ו). יש לציין שבמשניות בערלה (שם מ"ג ומ"ד) נדונו דינים נוספים ביחס לתערובות של כלאי הכרם ואיסורי הנאה ואכילה.
30. ערוה"ש (י"ד סי' רצד סעי' ג).
31. כדעת חכמים במשנה (ערלה פ"א מ"ו) וכך מבארים: רמב"ם (פיה"מ ערלה פ"א מ"ו), רע"ב (פ"א מ"ו ד"ה אף יתכוין), רש"ם (ערלה פ"א ה"ו ד"ה הרי זה לא ילקוט), מהר"א פולדא (ערלה פ"א ה"ו ד"ה נטיעה), תפא"י (ערלה פ"א מ"ו אות לט).
32. כדעת רבי יוסי (ערלה פ"א מ"ו), רמב"ם הל' מאכא"ס (פט"ז הכ"ה), ראה רדב"ז (הל' מאכא"ס פט"ז הכ"ה), תויר"ט (ערלה פ"א מ"ו), מראה"פ (ערלה פ"א ה"ה ד"ה רבי יוסי וד"ה כיני), ובפיה"מ מהד' הרב קאפח (ערלה פ"א מ"ו הע' 25), שבארו מדוע הרמב"ם חזר בו מפירושו, וכך סוברים: פנ"מ (ערלה פ"א ה"ה ד"ה רבי יוסי) ותולדות יצחק (פ"ה ה"ד ד"ה רבי יוסי), ראה תוס' רעק"א (ערלה פ"א מ"ו אות ו) שמבאר שלדעת רבי יוסי הכלאים מותרים רק אם עבר ולקט, אך אין היתר ללקט לכתחילה.
33. פסקי ריא"ז (ע"ז פ"ה ה"ב סעי' יא).

פרק ה – הלכה כא

יש אומרים שעל אף שכלאי הכרם בטלו בתערובת, יש לשרוף ככמות האיסור שנתערבה.³⁴

יש אומרים שאם נתערבה פת שנאפחה בכלאי הכרם עם פת שנאפחה בהיתר, מותר להוסיף על ההיתר עד כדי שיעור אחד ממאתים.³⁵

34. רש"י (ביצה ג ע"ב ד"ה יעלו), ראה רשב"א (ביצה ג ע"ב ד"ה וחכמים), ר"ש (ערלה פ"ג מ"ו ד"ה יעלו) רש"ס (פ"ג ה"ד ד"ה יעלו), מלאכ"ש (ערלה פ"ג מ"ו ד"ה יעלו), שהקשו על דבריו.

35. רדב"ז (הל' מאכא"ס פט"ז ה"כ ד"ה בגד).

חידושים

ראי"ה
והרואה ירק בכרם ואמר כשאגיע לו אלקטנו מותר, הגיע לו ועבר מעליו ואמר כשאחזור אלקטנו אם שהה עד שהוסיף אחד ממאתים הרי זה קדש'.
אם שבירושלמי אמרו בפועל שנו, מ"מ הרמב"ם נראה דלא שאני ליה בין פועל לשארי אנשים, ועיקר החילוק הוא בין אנוס לאינו אנוס ולא בדיעה תליא מילתא. ואם שלפי הירושלמי נראה דאינו צריך לעזוב את מלאכתו באמצע, אבל להר"ם נראה דהתעסקותו במלאכה אחרת אינה יכולה להתיר. והנה בדין עקירת כלאים היה נראה דמשהה ע"מ לעקור אינו עובר, וכן יוצא מדברי הרמב"ם גבי זורע תלם של פשתן שזורע להשחתה לעיל פ"ג הלי"ז יעו"ש בכסף משנה שהעיקר הוא שזורע ע"מ לעקור.
והנה יש לתמוה דגבי דין של גדירה אמרינן דוקא נתיאש הימנה ולא גדרה משמע אבל לא נתיאש אע"פ שעוסק במלאכה אחרת אינו נאסר, והכא משמע מדברי הכ"מ וכן משמע מלישנא לכשאחזור אלקטנו דאע"פ שלא נתיאש הרי זה אסור.
וקצת אפשר ליישב דהנה הר"ן כתב דאפ"ל דהיכא דאין איסור זריעה מדאורייתא כגון שלא במפולת יד ואעפ"כ קדש שאין הקידוש תלוי באיסור הזריעה.
והנה יסוד הדין שמכוין לעקור הוא מדין זורע להשחתה, ולפ"ז נוכל לומר דאם היינו מדברים כאן על איסור זריעה היינו אומרים דאינו אסור מדאורייתא, אבל כאן אנו מדברים על איסור קידוש וע"ז אין אופן הזריעה פועל.
ובענין הסתירה אפ"ל דהעיקר הוא כוונת התערבות. ולפ"ז יש חילוק גדול בדבר גבי נפרצה אומר לו גדור, שם הרי בשעה שהיתה המחיצה עומדת הסירה את התערבות, ואף אם נפרצה כיון שלא נתיאש מלגודרה הרי אינו רוצה בקיום של התערבות. אבל בנידון דידן שאמר לכשאחזור אלקטנו הרי ניחא ליה בקיום הכלאים עד כדי מאתים ולפ"ז נאמר באמת דשאני בין גדר למקום שלא היה שם גדר מעולם.

הלכה כב

א. אופן בדיקת תוספת מאתים בתבואה ב. מדידת תוספת מאתים בגפנים
ובירק

רמב"ם

וכיצד משערין שיעור זה רואין אם נחתך ירק זה או מין
תבואה זה מן הארץ בכמה זמן ייבש. הגע עצמך שייבש עד
שלא תשאר בו לחה במאה שעה. אם נשתהה בארץ
משהגיע לו חצי שעה הרי הוסיף במאתים ואסור ואם
נשתהה פחות מחצי שעה מותר¹.

א. אופן בדיקת תוספת מאתים בתבואה ובירק

יש אומרים ששיעור זמן הוספה של אחד ממאתים נקבע עפ"י זמן ייבוש כל הצמח². ויש

1. רדב"ז (פ"ה הכ"ב), מהר"י קורקוס (פ"ה הכ"ב) וכס"מ (פ"ה הכ"ב), ציינו לירושלמי (פ"ה ה"ו), נפסק בסמ"ג (ל"ת סי' רפ ד"ה כיצד משערין).

בירושלמי הובאה מחלוקת האם חישוב תוספת המאתים הוא באופן שיש קצ"ט חלקים של היתר ואחד של איסור או שהוא מאתים של היתר ואחד של איסור, ראה בפרשנים שדנו בדבר: רבינו גרשום (חולין קטז ע"א ד"ה מתיב), רש"י (פסחים כה ע"א ד"ה המעביר, ב"ק ק ע"ב ד"ה הרי זה קידש, חולין קטז ע"א ד"ה הוסיף), ראב"ן (סוף סי' נג), שו"ת הרא"ש (כלל כ סי' ב), נ"י (ב"ק לה ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה הרי זה קידש), מהר"ם חלאווה (פסחים כה ע"א ד"ה זרוע), רש"ס (פ"ה מ"ו ד"ה כשאחזור), תפא"י (ערלה פ"א מ"ו אות לו).

2. רמב"ם (כאן, ופיהמ"ש פ"ה מ"ו), ועי' מהר"י קורקוס (פ"ה הכ"ב), וכ"כ: סמ"ג (ל"ת סי' רפ ד"ה כיצד משערין) בפירוש א', מאירי (פסחים כה ע"א ד"ה כיצד יודע), רא"ש (פ"ה מ"ו ד"ה אם הוסיף, הלכות קטנות ערלה סי' ה ד"ה פירוש, באפשרות ב'), כפתור ופרח (פנ"ד ד"ה ערלה), נ"י (ב"ב א ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה אומרים לו), רע"ב (פ"ה מ"ו ד"ה כשאגיע), רש"ס (פ"ה ה"ו ד"ה לוקט) באפשרות א', ב"י (יו"ד סי' רצד אות כב ד"ה אילן זקן) באפשרות ב', לבוש (יו"ד סי' רצו סעי' יז), פנ"מ (פ"ה ה"ו ד"ה כשאחזור וד"ה ואם הוסיף), מהר"א פולדא (פ"ה ה"ו ד"ה אסור וד"ה ירבוזה), תפא"י (פ"ה מ"ו אות לא), מרכבת המשנה (פ"ה הכ"ב ד"ה וכיצד משערין), צפנת פענח (פ"ה הכ"ב), שושנים לדוד (פ"ה מ"ו), ערוה"ש (יו"ד סי' רצו סעי' כד) באפשרות אחת, כרם הארץ (הכ"ד עמ' קיח)

חוקות הארץ

אומרים ששיעור זמן הוספת אחד ממאתים הוא לפי אובדן משקל הצמח מעקירה ואילך³. ולשתי הדעות אורך זמן הגידול שווה לאורך זמן ההתיבשות, יש אומרים שלדעות אלו קביעת הזמן היא על פי ייבוש העלים ולא על פי ייבוש הפרי⁴. יש אומרים ששיעור אחד ממאתים הוא שיעור הזמן היחסי של תהליך גדילת הצמח⁵. ויש מי שאומר שלדעה זו אין

באפשרות א', תולדות יצחק (פ"ה ה"ה ד"ה כשאחזור), ירושלמי עם ביאורים (פ"ה ה"ה ד"ה מה שזה) בדעת הרמב"ם.

ראה עץ החיים (פ"ה מ"ו ד"ה כשאגיע לו, הוב"ד בתוס' אנ"ש פ"ה מ"ו ד"ה כשאגיע), בית דוד (פ"ה מ"ו סוף ד"ה הר"ב), פנ"מ (פ"ה ה"ו ד"ה ואם הוסיף), מראה"פ (פ"ה ה"ו ד"ה משערין), ביאורי הגר"א (פ"ה ה"ו ד"ה בהדין), שדנו בביאור הירושלמי על פי שיטת הרמב"ם. וראה רדב"ז (פ"ה הכ"ב ד"ה וכיצד) שמבאר שהמדידה היא אומדנא האם הצמח גדל באיסור, ועי' דרך אמונה (פ"ה הכ"ב ס"ק קמח-ט, צה"ל ס"ק רמה) וירושלמי עם ביאורים (פ"ה ה"ה ד"ה מה שזה).

3. ראב"ד (פ"ה הכ"ב), ולדעתו אופן המדידה הוא שקילת הירק לאחר עקירתו ובדיקת הזמן בו פוחת אחד ממאתים ממשקל זה, וכן נקט המאירי (פסחים כה ע"א ד"ה כיצד יודע) שהעיקר כדעה זו, רש"ס (פ"ה ה"ו ד"ה לוקט) באפשרות ב', ערוה"ש (יו"ד סי' רצו סעי' כד) באפשרות ב', בית דוד (פ"ה מ"ו ד"ה הר"ב), כרם הארץ (הכ"ד עמ' קיח) באפשרות ב'.

ראה קול הרמ"ז (פ"ה מ"ז) שנקט כדעת הראב"ד, אך לדעתו אופן המדידה בפועל הוא שונה, ובספר בית יעקב (פ"ה הכ"ב ד"ה כיצד) שכתב שלכל הדעות אין להשאיר ירק באדמה.

ראה רדב"ז (פ"ה הכ"ב ד"ה אסור), מרכבת המשנה (פ"ה הכ"ב ד"ה וכיצד משערין), וצפנת פענח (פ"ה הכ"ב), דרך אמונה (פ"ה הכ"ב באה"ל ד"ה וכיצד).

4. תפא"י (בועז פ"ה אות ב ובהגה"ה, בתי כלאים אות נב) בדעת הרמב"ם והראב"ד. ראה דרך אמונה (פ"ה הכ"ב באה"ל ד"ה וכיצד) וזהב הארץ (פ"ה הכ"ב ד"ה וכיצד) שהקשה על ביאור זה.

5. אופן זה הוא: על ידי עקירת מה שצמח באיסור, ונוטלים ירק הדומה להם בגודלו, ובודקים כמה זמן הצמח שבו בודקים מוסיף חלק אחד ממאתים יותר מהירק שנוקד, כך מבארים: ר"ש (פ"ה מ"ו ד"ה אם הוסיף), ריבמ"ץ (פ"ה מ"ו ד"ה אם הוסיף), סמ"ג (ל"ת סי' רפ ד"ה כיצד משערין בביאור הירושלמי), רא"ש (פ"ה מ"ו ד"ה אם הוסיף), הלכות קטנות ערלה סי' ה ד"ה פירוש, באפשרות א'), ב"י (יו"ד סי' רצד אות כב ד"ה אילן זקן) בפירוש א', עץ החיים (פ"ה מ"ו ד"ה כשאגיע), קול הרמ"ז (פ"ה מ"ו ד"ה והרע"ב), ירושלמי עם ביאורים (פ"ה ה"ה ד"ה מה שזה) באפשרות א', אמנם הבית דוד (פ"ה מ"ו ד"ה הר"ב) נוקט שפירושו של הר"ש דחוק.

איסור כלאים אם הוא משאיר ירק אחד בכרם על מנת לבדוק⁶, ויש אומרים שאם משאיר ירק אחד לבדוק, הירק נאסר משום כלאי הכרם⁷. יש מי שאומר שמכיון שלא ברור מהו אופן המדידה למעשה, יש להחמיר בדבר⁸.

ב. מדידת תוספת מאתים בגפנים

יש מי שכתב שלדעה זו דוקא את הירק שגדל בכרם מודדים אם הוסיף מאתים אך את הגפנים אין צורך למדוד, כיון שהם נאסרים מיד אם בשעת קיום הכלאים היו הענבים בגודל פול הלבן⁹. ויש אומרים שגם את הענבים שגדלו לאחר שקיים את הירק בכרם מודדים באופן דומה למדידת הירק¹⁰.

יש אומרים שזמורות שהוסיפו מאתים נאסרות, וזמורות שלא הוסיפו מאתים אינן נאסרות¹¹.

ראה ארץ חמדה (ח"ב עמ' ד סג פי"ג אות ב) שבאר את הדעות השונות ואת טעם מחלוקתם. ראה חזו"א (סי' ד ס"ק יט ד"ה שם וד"ה ועיקר), דברות משה (קדושין סי' ב ענף ג), דרך אמונה (פ"ה הכ"ב ס"ק קנ) וזהב הארץ (פ"ה הכ"ב ד"ה ולפי"ז אין אנו) שדנו בנ"מ למעשה בין אופני המדידה השונים, וראה מעדני יו"ט (הלכות ערלה לרא"ש סי' ה ס"ק ז) שבאר את שיטת הר"ש.

6. אמונת יוסף (פ"ה ה"ו ד"ה כיצד הוא בודק) בדעת הר"ש (פ"ה מ"ו).
7. בית דוד (פ"ה מ"ו ד"ה כשאגיע לו אלקטנו), שושנים לדוד (פ"ה מ"ו ד"ה ד"ה הרב), אמונת יוסף (פ"ה ה"ו ד"ה כיצד הוא בודק) בדעת הרמב"ם (כאן), וכך משמע מהמאירי (פסחים כה ע"א ד"ה כיצד).
8. כרם הארץ (הכ"ד עמ' קיט).
9. אבן האזל (כרם ציון ח"ח פ"ה הכ"ב) וארץ חמדה (ח"ב עמ' קצ אות ו ד"ה וכן הדבר) בדעת הרמב"ם.
10. אבן האזל (כרם ציון ח"ח פ"ה הכ"ב) בדעת הר"ש והתוספות, חזו"א (סי' ד ס"ק כ ד"ה והנה הראשון), דרך אמונה (פ"ה הכ"ב ס"ק קמז) וכתבו שכך משמע מהירושלמי (ערלה פ"א ה"ו), ובדרך אמונה נראה שכתב כן בדעת הרמב"ם (כאן). ונראה פשוט שכן היא דעת המפרשים הסוברים שדין תוספת מאתים אמורה גם ביחס לגפנים.
11. תוס' (כתובות פ ע"א ד"ה אכלה ערלה), ר"ש (פ"ז מ"ו ד"ה כפול הלבן) בהסבר אחד, רשב"א (ב"ב לו ע"א ד"ה גר"ח ז"ל), ריטב"א (כתובות פ ע"א ד"ה רב יהודה), שטמ"ק (ב"ב לו ע"א ד"ה ואמר רב יהודה), מאירי (ב"ב לו ע"א ד"ה אכלה ערלה) בשם גדולי קדמונינו, ט"ז (חו"מ סי' קמא סעי' יא), וכן כתבו בדעת הרמ"א (חו"מ סי' קמא סעי' יא): סמ"ע (חו"מ סי' קמא ס"ק יט), נתיבות המשפט (סי' קמא משה"כ ס"ק טז). חזון

חוקות הארץ

חידושים

ראי"ה ז'וכיצד משערין שיעור זה' – לעיל¹² כתבנו להסתפק אם שיעור יניקה שהווי אחד מתנאי כלאים יניקה ומראית עין אם בעינן תוספות גדול או אע"פ שאינו גדל יותר החלפת החומרים ג"כ נקרא יניקה, ונראה דהוי מחלוקת הרמב"ם והראב"ד בהלכה זו. להרמב"ם מוכרח הדבר דדי בחילוף החומרים, אבל להראב"ד נראה דבעינן הוספת גדול ולכן בעינן לשער במשקולת, וצ"ע.

יחזקאל (פ"ד ה"ז בביאורים ד"ה אסורה היא, והי"א בחידושים ד"ה אם הוסיף במאתים). ועי' פנ"מ (פ"ה ה"ו ד"ה ר' זעירא בעי), חוקות עולם (נתיב ד סעי' י), ועי' כרם הארץ (עמ' נג ד"ה אולם בתוספת).

12. פרק ה הלכה יג.

הלכה כג

- א. עציץ נקוב שהועבר או הונח בכרם
ב. העברת עציץ נקוב למטה מעשרה
ג. העברת עציץ נקוב מתחת לגפן
יחידית
ד. העברת עציץ שאינו נקוב בכרם
טפחים

רמב"ם

אסור לעבור בעציץ נקוב שזרוע בו ירק בתוך הכרם, ואם
הניחו תחת הגפן ונשתהה שם בארץ כדי להוסיף אחר
ממאתים הרי זה קידש¹.

א. עציץ נקוב שהועבר או הונח בכרם

רמב"ם ואם הניחו תחת הגפן ונשתהה שם בארץ כדי להוסיף אחר
ממאתים הרי זה קידש.

י"א שמלכתחילה אסור להעביר עציץ נקוב בכרם, אולם הגפנים והתבואה מתקדשים רק
כשהניחו בכרם². ויש אומרים שאם העביר את העציץ בכרם התבואה בלבד נאסרת אם

1. כלשון התוספתא (פ"ד הי"א), הכס"מ (פ"ז הכ"ג) ציין למשנה (פ"ז מ"ח), ראה תויו"ט
(פ"ז מ"ח ד"ה אסור) שציין למשנה (פ"ז מ"ח) ולירושלמי (פ"ז ה"ח), וכן פסק הסמ"ג
(לאוין רפ) והשו"ע (י"ד סי' רצו סעי' יז).
2. תוספתא (פ"ד הי"ג), כדעת שמואל בירושלמי (פ"ז ה"ו), רמב"ם (כאן), וכן כתבו בדעתו:
רדב"ז (פ"ה הכ"ג סוף ד"ה אסור) באפשרות א', ומהר"י קורקוס (פ"ה הכ"ג ד"ה אסור),
וכן פסק השו"ע (י"ד סי' רצו סעי' יז), וכך נוקטים: ר"ש (פ"ז מ"ח ד"ה ירושלמי), לבוש
(י"ד סי' רצו סעי' יז), תויו"ט (ערלה פ"א מ"ו ד"ה של), פנ"מ (פ"ז ה"ח ד"ה המעביר),
מהר"א פולדא (פ"ז ה"ח ד"ה המעביר), ביאור הגר"א (י"ד סי' רצו ס"ק לז), ערוה"ש
(י"ד סי' רצו סעי' לב), דבר אברהם (ח"א סי' כה ס"ק ז ד"ה ולכאורה), ולדעתו איסור
ההעברה בכרם הוא משום קנס, תפא"י (פ"ז מ"ח אותיות נב-נד, הלכתא גבירתא פ"ז
מ"ח, בתי כלאים אותיות מו, נא) בדעת הרמב"ם, תולדות יצחק (פ"ז ה"ו ד"ה המעביר
וד"ה שמואל אמר במעביר), וכך נראה מלשון המאירי (פסחים כה ע"א ד"ה כלאי), ועי'
קול הרמ"ז (פ"ז מ"ח ד"ה תי"ט).
ראה מראה"פ (פ"ז ה"ח ד"ה לאויר עשרה) לחם יהודה (פ"ה הכ"ג ד"ה ועו"ל), כרם
הארץ (הכ"ה עמ' קיט ד"ה אסור), הערת הרב קאפח זצ"ל (פיהמ"ש פ"ז מ"ח הע' 28)
שדנו בלשון הרמב"ם בפיהמ"ש (פ"ז מ"ח ד"ה אם הוסיף).

חוקות הארץ

הוסיפה מאתים ולא הגפנים, ואם הניחו נאסרים אף הגפנים³, ויש אומרים שהגפנים והתבואה מתקדשים בהעברה בכרם כשהוסיפו מאתים אף אם לא הניח את העציץ⁴. יש מי שאומר שאם התבואה שבעציץ הוסיפה מאתים, הגפנים והתבואה מתקדשים⁵. יש אומרים שהמעביר עציץ נקוב תחת חמישה גפנים, הגפנים והזרעים מתקדשים⁶, ויש מי שאומר שהמעביר חמישה עציצים נקובים תחת גפן אחת, הגפן אסורה והתבואה מותרת⁷.

- ועי' בביאור דעת הרמב"ם: מילי דמרדכי (פ"ה הכ"ג), ארץ חמדה (ח"ב עמ' סח פרק יח) וביאר כן אף בדעת הר"ש, ארץ הבחירה (פ"ז מ"ח ד"ה בבאור המשנה וד"ה בבאור שיטת הרמב"ם), לחם יהודה (פ"ה הכ"ג ד"ה ולדרכינו, מהד' שער), כרם הארץ (הכ"ה עמ' קכד) וחזו"א (סי' ג ס"ק כח ד"ה וא"ת).
3. ריבמ"ץ (פ"ז מ"ח ד"ה המעביר), רא"ש (פ"ז מ"ח ד"ה המעביר), מהר"י קורקוס (פ"ה הכ"ג ד"ה אסור) בדעת הרא"ש, רע"ב (פ"ז מ"ח ד"ה המעביר) עי' תויו"ט (פ"ז מ"ח ד"ה אסור) ומלאכ"ש (פ"ז מ"ח ד"ה בפ"י ר"ע), שבארו את דעת הרע"ב (פ"ז מ"ח), מהר"א פולדא (פ"ז ה"ח ד"ה המעביר), שנו"א (פ"ז מ"ח ד"ה המעביר), מעיני יהושע (פ"ז מ"ח ד"ה המעביר). משנ"ר (פ"ז מ"ח ד"ה המעביר) ישועות מלכו (פ"ה הכ"ג ד"ה ועיין), הלכתא גבירתא (פ"ז מ"ח), מנחת ביכורים (פ"ד הי"א), עץ החיים (פ"ז מ"ח ד"ה אסור), קול הרמ"ז (פ"ז מ"ח ד"ה תי"ט) בדעת הרמב"ם (פ"ה הכ"ג), ראה תוס' אנ"ש (פ"ז מ"ח ד"ה אסור) שהקשה על דבריו, דבר אברהם (ח"א סי' כה ס"ק ז, ד"ה ולכאורה), חזון יחזקאל (פ"ד הי"א באורים ד"ה אבל), ירושלמי עם ביאורים (פ"ז ה"ו ד"ה אם).
4. רש"י (פסחים כה ע"א ד"ה המעביר, חולין קטז ע"א ד"ה עציץ), ר"ש (ערלה פ"א מ"ו ד"ה שנתערבה), רא"ש (ערלה פ"א מ"ו ד"ה שנתערבה), שו"ת הרשב"א (ח"א סי' תרנט ד"ה תשובה פליאה), שו"ת מהריט"ץ החדשות (סי' לא ד"ה וכתב הר' ירוחם), רש"ס (פ"ז ה"ח בגמ' ד"ה אם הוסיף, וד"ה חמשה עציצין), מהר"א פולדא (ערלה פ"א ה"ו ד"ה שהביא), פנ"מ (ערלה פ"א ה"ה ד"ה א"ר), הון עשיר (פ"ז מ"ח ד"ה העביר חמשה עציצים), תולדות יצחק (ערלה פ"א ה"ד ד"ה וכי), ראה משנ"ר (פ"ז מ"ח ד"ה המעביר).
5. רידב"ז (פ"ה ה"ח ד"ה העביר).
6. ריבמ"ץ (פ"ז מ"ח ד"ה המעביר), שנו"א (פ"ז מ"ח ד"ה העביר) עפ"י ירושלמי (פ"ז ה"ח), חזון יחזקאל (פ"ד הי"א בחידושים ד"ה אגב), בדעת הגר"א, ראה דרך אמונה (פ"ה הכ"ג ס"ק קנו) שמסייג דין זה, בירושלמי עם ביאורים (פ"ז ה"ו ד"ה אבל) מבאר שבמקרה זה הזרעים בלבד נאסרים ולא הגפנים, משום שבמעבר בכרם הזרעים בלבד מוסיפים מאתים ולא הגפנים.
7. דרך אמונה (פ"ה הכ"ג ס"ק קנו).

ויש אומרים שעציץ נקוב שהועבר בכרם אינו מקדש כלל עד שיניח אותו תחת אחד הגפנים.⁸

יש אומרים שאסור להעביר עציץ נקוב בכרם אך כל עוד לא הניחו והוסיף מאתים הגפנים והתבואה מותרים באכילה.⁹

יש אומרים שאם העביר עציץ נקוב בכרם הגפנים והתבואה אסורים באכילה ומותרים בהנאה¹⁰, יש מי שאומר שאם הענבים הם כפול, אזי הגפנים נאסרים כשהוסיפו מאתים, אך אם נעשו כפול בזמן העברת העציץ, הם מתקדשים מיד¹¹, יש אומרים שהמעביר עציץ נקוב בכרם אוסר את הגפנים והתבואה מדרבנן¹².

יש מי שאומר שהנחת העציץ על מנת להשהותו אוסרת, אך הנחה ארעית אינה אוסרת¹³, ויש מי שאומר שאף הנחה ארעית אסורה¹⁴, יש אומרים שדי בכך שהעציץ יונח מעט זמן תחת כל גפן וגפן ובסך הכל יוסיף מאתים על מנת שהגפנים והזרעים יאסרו¹⁵, יש אומרים שעציץ נקוב נאסר רק כשהונח בפועל בכרם, אך אם הונח על גבי יתדות דינו הוא כתלוש¹⁶. יש מי שאומר שדין זה הוא אף אם הניח עציץ שאינו נקוב וניקבו¹⁷.

8. רמב"ן (שבת צה ע"א ד"ה אלמא) בשם רבותינו הצרפתים, רא"ש (הל' כלאים סי' ד) בדעת ר"י, ריטב"א (שבת צה ע"א סוף ד"ה רמי), ספר השדה (פ"ז מ"ח ד"ה מיהו) בדעת הרמב"ם (פיה"מ פ"ז מ"ח ד"ה אס).

9. תוס' (חולין קטו ע"א ד"ה כלאי), מעשה רקח (פ"ה הכ"ג) בדעת הכס"מ, חסדי דוד (פ"ד הי"א ד"ה המעביר) וכרם הארץ (הכ"ה עמ' קכ סוף ד"ה אסור) בדעת הרמב"ם (כאן).

10. ביאור הגר"א (יו"ד סי' רצו ס"ק לז), שו"ת חת"ס (או"ח סי' קפ ד"ה נחזור), כרם הארץ (הלכה כד עמ' קיט), וכן דייקו במשנה (פ"ז מ"ח) חסדי דוד (פ"ד הי"א ד"ה המעביר) ובית יעקב (פ"ה הכ"ג).

11. חזו"א (סי' ג ס"ק כח ד"ה ונראה לפ"ז).

12. רא"ש (הל' כלאים סי' ד) בדעת הראב"ד (הו"ד שם), ביאור הגר"א (יו"ד סי' רצו ס"ק לז) בדעת הרמב"ם, מנחת שלמה (סי' פט ד"ה גם נלענ"ד), מעדני ארץ (פ"ה הכ"ג ד"ה נלענ"ד), בדעת הרמב"ם (כאן).

13. זהב הארץ (פ"ה הכ"ג ד"ה ונראה דכן) בדעת הרמב"ם (פ"ה הכ"ג).

14. דרך אמונה (פ"ה הכ"ג ס"ק קנא).

15. פנ"מ (פ"ז ה"ו ד"ה שמואל), ועי' ניר (פ"ז ה"ו סוף ד"ה המעביר).

16. דבר אברהם (ח"א סי' כה אות ז ד"ה אמנם), חידושי ר"ח הלוי (שבת פא ע"ב), ועי' תוס' אנ"ש (פ"ז מ"ח סוף ד"ה אסור), וישועות מלכו (פ"ה הכ"ג ד"ה ועיין).

17. מנחת שלמה (ח"א סי' ע ד"ה ולמען תת), על אף שהסתפק במקום אחר (מנחת שלמה ח"א סי' פט סוף ד"ה גם נלענ"ד).

ב. העברת עציץ נקוב למטה מעשרה

רמב"ם אסור לעבור בעציץ נקוב שזרוע בו ירק בתוך הכרם

יש אומרים שאסור להעביר עציץ נקוב בתוך הכרם דוקא למטה מעשרה טפחים¹⁸, ויש מי שמשמע מדבריו שאסור להעביר בכרם אף כשהעציץ גבוה מי' טפחים¹⁹. ויש מי שאומר שהדבר תלוי, אם העביר את העציץ תחת הגפנים, אזי הוא נאסר גם אם העברתו היתה למעלה מי' טפחים, אך אם העבירו סמוך לגפנים, נאסר רק אם הועבר למטה מי' טפחים²⁰.

ג. העברת עציץ נקוב מתחת לגפן יחידית

רמב"ם אסור לעבור בעציץ נקוב שזרוע בו ירק

יש אומרים שאף אם העביר עציץ נקוב מתחת לגפן יחידית, והוסיף מאתים נאסרו הזרעים והגפנים²¹. ויש אומרים שהמעביר עציץ נקוב תחת גפן יחידית אינו אוסרה²². יש מי שאומר שאם העביר עציץ תחת גפן יחידית העציץ נאסר והגפנים מותרות²³.

18. שו"ת המבי"ט (ח"ג סי' קכז), רש"ס (פ"ז ה"ח ד"ה לאויר) ופסקו כדעת רבי יוחנן בירושלמי (שם), בטעם הדבר ראה ריבמ"ץ (פ"ז מ"ח ד"ה המעביר) ועי' דבר אברהם (ח"א סי' כה ס"ק ח ד"ה והנה הא דקאמר), כרם הארץ (הכ"ה עמ' קכב ד"ה וראיתי) שדנו בדעת הריבמ"ץ.

ועיין: ערוה"ש (יר"ד סי' רצו סעי' מא), הון עשיר (פ"ז מ"ח ד"ה ורבי יוחנן), שנו"א (פ"ז מ"ח), דברות משה (גיטין ח"א עמ' נד ד"ה עוד קשה הא דאמר), חזו"א (סי' ג ס"ק כח ד"ה ירו', סי' יג ס"ק ז ד"ה והיכי).

19. כרם הארץ (הכ"ה עמ' קכב ד"ה ובביאור) בדעת הרמב"ם (כאן).

20. משום סיכוך הגפן, דרך אמונה (פ"ה הכ"ג ס"ק קנג).

21. ירושלמי (ערלה פ"א ה"ד), ריבמ"ץ (ערלה פ"א מ"ו ד"ה נטיעה), רע"ב (ערלה פ"א מ"ו ד"ה ושל כלאי הכרם), שנו"א (ערלה פ"א מ"ו ד"ה נטיעה), תפא"י (ערלה פ"א מ"ו אות לח), הון עשיר (פ"ז מ"ח ד"ה העביר חמשה עציצים), דרך אמונה (פ"ה הכ"ג ס"ק קנו) בדעת הרמב"ם, ועיין רש"ס (פ"ז ה"ח ד"ה העביר) ודבר אברהם (ח"א סי' כה ס"ק ז ד"ה ולכאורה וד"ה אמנם).

22. מהר"א פולדא (פ"ז ה"ח ד"ה תפלוגתא), חזו"א (סי' יג ס"ק ז ד"ה ירו') ודרך אמונה (פ"ה הכ"ג ס"ק קנו) בדעת הר"ש.

23. תורת זרעים (פ"ז מ"ח ד"ה ומכל).

ד. העברת עציץ שאינו נקוב בכרם

יש אומרים שאסור להעביר לכתחילה עציץ שאינו נקוב בכרם²⁴, ויש אומרים שמותר לכתחילה להעביר עציץ שאינו נקוב בכרם²⁵.

24. רש"ס (פ"ז ה"ח ד"ה אבל וד"ה כולי), עפ"י גרסתו בירושלמי (פ"ז ה"ח) וכך נראה מלשון הלכתא גבירתא (פ"ז מ"ח), וראה דרך אמונה (פ"ה הכ"ג באה"ל ד"ה בעציץ) שמבאר כן בדעת החזו"א (סי' ג ס"ק ט).

25. הון עשיר (פ"ז מ"ח ד"ה המעביר), דבר אברהם (סי' כה ס"ק ז ד"ה ולכאורה), כך נראה מגרסת הפנ"מ (פ"ז ה"ו) בירושלמי (פ"ז ה"ח), וכן גירסת: ר"ש (פ"ז מ"ח ד"ה אם), פירוש הגר"א (פ"ז ה"ח), וכך מדייק דרך אמונה (פ"ה הכ"ג באה"ל ד"ה בעציץ) בדעת שאר אחרונים.

הלכה כד

א. גידולי היתר של עיקר אסור

רמב"ם

בצל שנמטעו בכרם ואחר כך נעקר הכרם ואחר כך צמחו
הבצלים מן העיקר הנמטע, אע"פ שרבו הגידולים על עיקרו
במאתים הרי אותו העיקר באיסורו. שאין גידולי היתר מעלין
את העיקר האסור.¹

א. גידולי היתר של עיקר אסור

יש אומרים שהעיקר נשאר באיסורו אולם הגידולים שצמחו אחר עקירת הכרם מותרים.²
ויש חולקים וסוברים שגידולים אלו אסורים,³ לדעה זו יש מי שאומר שגידולי גדולים

1. כס"מ (פ"ה הכ"ד) ציין לנדרים (נז ע"ב) ולירושלמי (פ"ה ה"ו), וכן ציין הרדב"ז (פ"ה הכ"ד) וציין אף למנחות (סט ע"ב). בטעם הדבר עי' שבת הארץ עם תוספת שבת (פ"ד הכ"א אות א-ב).
2. כדעת רבי יונתן בירושלמי (פ"ה ה"ו), לדעות אלו למרות שהם כמעורבים בבצל האסור הם אינם חלק מגוף האיסור. כך מבארים: רא"ש (נדרים נז ע"ב ד"ה גידוליו), מאירי (נדרים נז ע"ב ד"ה סוגיא וד"ה ולענין הסוגיא), מהר"י קורקוס (פ"ה הכ"ד ד"ה בצל), לבוש (יו"ד סי' רצו סעי' יח) באפשרות א', רש"ס (פ"ה ה"ז ד"ה ואפילו הוסיפו), פנ"מ (פ"ה ה"ז ד"ה ר' זעירא), שו"ת מנחת שלמה (ח"א סי' פט אות ה ד"ה עוד נלענ"ד), תולדות יצחק (פ"ה ה"ו ד"ה רבי זעירא), אמונת יוסף (פ"ה ה"ז ד"ה ר' זעירא). וכן למדו בדעת השו"ע (יו"ד סי' רצו סעי' יח), ש"ך (יו"ד סי' רצד ס"ק לב), וביאור הגר"א (יו"ד סי' רצו ס"ק לח).
3. כדעת רבי זעירא בירושלמי (פ"ה ה"ז) וכן מובן מנדרים (נז ע"ב) וכן נקטו: תוס' רי"ד (נדרים נז ע"ב ד"ה אתא, נט ע"א ד"ה דתנן), ר"ן (נדרים נז ע"ב ד"ה אף על פי), ביאור הגר"א (יו"ד סי' רצו ס"ק לח) בדעת הר"ן, כרם הארץ (הלכה כו עמ' קכה באפשרות ב'), ירושלמי עם ביאורים (פ"ה ה"ו ד"ה גידולי), וכך משמע מרש"י מנחות (סט ע"ב ד"ה אסור) ומאור זרוע (ח"א הל' ערלה וחדש סי' שט).
ועי' רש"ס (פ"ה ה"ז ד"ה ואפילו הוסיפו), פנ"מ (פ"ה ה"ז ד"ה שאין גידולי), מהר"א פולדא (פ"ה ה"ז ד"ה בצל), תולדות יצחק (פ"ה ה"ו ד"ה רבי זעירא), שפירשו שכיון שהם גדלו מהאיסור הרי הם כמוהו.
לבוש (יו"ד סי' רצו סעי' יח) בשם יש אומרים וערוך השולחן (יו"ד סי' רצו סעי' לב)

פרק ה – הלכה כד

מותרים⁴. יש אומרים שמדובר בכל מין זרעים, שזרעו אינו כלה⁵. יש אומרים שאם עקר את הבצל מהכרם ושתלו במקום אחר, הגידולים מותרים⁶.

- מבארים שכל חלק וחלק מהגידולים בטל לעיקר האסור. ראה חזו"א (שביעית סי' ח ס"ק א ד"ה אבל) שבאר כן אף ביחס לערלה.
4. משנת ר' אהרן (נדרים סי' כ סעי' א אות ג).
5. ערוך השולחן (יו"ד סי' רצו סעי' לב), דרך אמונה (פ"ה הכ"ד ס"ק קנז).
6. עפ"י ירושלמי (פ"ה ה"ז), מעשה רקח (פ"ה הכ"ד) בדעת הרמב"ם, וראה רש"ס (פ"ה ה"ז ד"ה ואפילו), באה"ג (יו"ד סי' רצו אות מא), דרך אמונה (פ"ה הכ"ד ס"ק קנח), אמונת יוסף (פ"ה ה"ז ד"ה ר' זעירא), הר צבי (ח"ב סי' יז אות ג ד"ה ולפ"ז) שדנו בדין זה.

פרק ו

הלכה א

א. תוקף האיסור	ה. ירק שאינו מקיף את הגפן האמצעית
ב. מקום זריעת הירק בסמוך לגפנים או	ו. השטח שנאסר בתוך הכרם
ביניהם	ז. הכללת הגפנים בחישוב ט"ז אמה
ג. אופן התפשטות הזרעים	ח. מספר הגפנים המתקדשות
ד. מהיכן מודדים ט"ז אמה	ט. דין הגפנים הנמצאות בקצה העיגול

רמב"ם

הזורע ירק או תבואה בכרם או המקיימו עד שהוסיף במאתים הרי זה מקדש מן הגפנים שסביבותיו שש עשרה אמה לכל רוח, עגולות ולא מרובעות, ורואין כל העיגול שרחבו שלשים ושתים אמה כאילו הוא כולו מלא ירק, וכל גפן שתהיה בתוך כל עיגול זה נתקדשה עם הירק וכל שחוזן לעיגול אינן מתקדשות.

א. תוקף האיסור

רמב"ם הרי זה מקדש מן הגפנים שסביבותיו שש עשרה אמה לכל רוח, עגולות...²

יש שכתבו שהאיסור מן התורה³, "א שח' אמות מן התורה וח' אמות מדרבנן"⁴, יש

1. משנה (פ"ה מ"ה), ותוספתא (פ"ג הי"א), נפסק בסמ"ג (ל"ת רפ ד"ה שנינו בפ"ה מ"ה), בספר החינוך (מצוה תקמט), ובשו"ע (יו"ד סי' רצו סעי' יט).
2. פיה"מ (פ"ה מ"ה ד"ה הרי זה מקדש), ר"ש (פ"ה מ"ה ד"ה ארבע על ארבע), רא"ש (פ"ה מ"ה ד"ה ד' על ד'), רע"ב (פ"ה מ"ה ד"ה הרי זה), תויו"ט (פ"ה מ"ה ד"ה ארבעים וחמישה גפנים), פנ"מ (פ"ה ה"ה ד"ה הרי זה), שנו"א פי' הארוך (פ"ה מ"ה ד"ה הנוטע). ועי' רש"ס (פ"ה מ"ה ד"ה אימתני).
3. רש"ס (פ"ה ה"ה סוף ד"ה והיינו טעמא), תויו"ט (פ"ה מ"ה ד"ה מקדש), תולדות יצחק (פ"ה ה"ד ד"ה הנוטע), בתי כלאים (אות נט).
4. קרית ספר (פ"ו ה"א), ספר השדה (פ"ד מ"ה ד"ה והוי יודע), דרך אמונה (פ"ו ה"א ס"ק א) בשיטת הרמב"ם.

אומרים שאיסור של ט"ז אמות מדרבנן.⁵

יש אומרים שהזרע בכרם מקדש בעיגול ט"ז אמה לכל רוח בתוך שטח מרובע של ל"ב אמה על ל"ב אמה.⁶ ויש אומרים שהזרע בתוך הכרם מקדש בעיגול ט"ז אמה לכל רוח, בתוך שטח מרובע של כ"ד אמה על כ"ד אמה.⁷

ב. מקום זריעת הירק בסמוך לגפנים או ביניהם

יש אומרים שהירק מקדש ט"ז אמה לכל רוח דוקא כשהוא זרוע בסמוך לגפן האמצעית או בתוך ד' אמותיה, אך אינו מקדש כשהוא זרוע מול הרווחים שבין הגפנים.⁸ ויש מי שחולק וסובר שאף אם הזרע זרוע במרחק העולה על ד' אמות מהגפנים, הוא מקדש את הגפנים שבכרם הנטועים במרחק של ט"ז אמה לכל רוח.⁹

ג. אופן התפשטות הזרעים

רמב"ם עגולות ולא מרובעות

המדידה מהירק שאוסר ט"ז אמה תהיה בעיגול, בלא לחשב את הזיות.¹⁰

5. דרך אמונה (פ"ו ה"א בבאה"ל ד"ה הזרע ירק) מדייק כן מריבמ"ץ, ר"ש, רא"ש, רע"ב (פ"ה מ"ה), ארץ הבחירה (פ"ה מ"ה, עמ' רלג ד"ה אמנם).
- החזו"א (יו"ד סימן רצו דיני כלאי הכרם סעי' יט) ודרך אמונה (פ"ו ה"א ס"ק א) מביאים אפשרות נוספת, שרק הגפנים שסמוכים לירק בתוך ששה טפחים נאסרים מן התורה, והשאר מדרבנן.
6. פיה"מ (פ"ה מ"ה ד"ה הרי זה מקדש), רע"ב (פ"ה מ"ה ד"ה הרי זה), שנו"א פי' הארוך (פ"ה מ"ה ד"ה הנוטע).
7. ר"ש (פ"ה מ"ה ד"ה ארבע על ארבע), רא"ש (פ"ה מ"ה ד"ה ד על ד), תויו"ט (פ"ה מ"ה ד"ה ארבעים וחמישה גפנים), פנ"מ (פ"ה ה"ה ד"ה הרי זה). ועי' רש"ס (פ"ה מ"ה ד"ה אימתי).
8. רש"ס (פ"ה ה"ה במשנה ד"ה והיינו טעמא, ובגמרא ד"ה והוא שזרע), תוס' אנשי שם (פ"ה מ"ה ד"ה היו נטועות), דרך אמונה (פ"ו ס"ק ב).
- ועי' חזו"א (סי' יב ס"ק ה ד"ה ירושלמי, יו"ד דיני כלאי הכרם סעי' יט), דרך אמונה (פ"ו ה"ב ס"ק ז).
9. בתי כלאים (סעי' נט).
10. משום שהזרע יונק באופן שווה מכל צד, אוסר בעיגול. רמב"ם (כאן), ריבמ"ץ (פ"ה מ"ה ד"ה הרי זה), ר"ש (פ"ה מ"ה ד"ה ארבע על ארבע), רא"ש (פ"ה מ"ה ד"ה ד' על ד'), ט"ז

ד. מהיכן מודדים ט"ז אמה

יש אומרים שמדידת ט"ז האמה נעשית מהגפן שזרעו לידה¹¹. ויש אומרים שמדידה זו נעשית מהמקום שכלה בו השטח הזרוע¹².

ה. ירק שאינו מקיף את הגפן האמצעית

יש אומרים שבכדי לאסור את הכרם די בכך שהזריעה נעשתה רק בסמוך לגפן האמצעית שבכרם, ולא סביב לה¹³. ויש אומרים שדין זה אמור אף אם הירק זרוע בסמוך לגפנים אחרות שבכרם.¹⁴

- (י"ד סי' רצו ס"ק ו), מהר"א פולדא (פ"ה ה"ה ד"ה הרי זה מקדש), פנ"מ (פ"ה ה"ה במשנה ד"ה הרי זה מקדש), ערוה"ש (י"ד סי' רצו סעי' לח), שנו"א (פ"ה מ"ה ד"ה הנוטע), ירושלמי עם ביאורים (פ"ה ה"ד ד"ה עגולות ולא מרובעות), דרך אמונה (פ"ו ה"א ס"ק ה), ועי' חסדי דוד (פ"ג הי"א ד"ה הנוטע).
11. רמב"ם (כאן), רש"ס (פ"ה ה"ה ד"ה אבל האמת), חסדי דוד (פ"ג הי"א ד"ה הנוטע), דרך אמונה (פ"ו ה"א באה"ל ד"ה מן הגפנים).
12. ראב"ד (פ"ו ה"ב), תפא"י (פ"ה אות כו). עי' חסדי דוד (פ"ג הי"א ד"ה הנוטע) ודרך אמונה (פ"ו ה"א ס"ק ד ובאה"ל ד"ה מן הגפנים).
13. רמב"ם בפיהמ"ש (פ"ה מ"ה ד"ה הנוטע) ובהלכה (כאן), ריבמ"ץ (פ"ה מ"ה ד"ה הרי זה מקדש), ר"ש (פ"ה מ"ה ד"ה ארבע), רש"ס (פ"ה ה"ה ד"ה שתהא בגמרא, ד"ה שתהא האמצעית, וד"ה והיינו טעמא דמתניתין), תויו"ט (פ"ה מ"ה ד"ה ארבעים וחמישה, וד"ה וניחא), מהר"א פולדא (פ"ה ה"ה ד"ה והוא שזרוע), פנ"מ (פ"ה ה"ה ד"ה הרי זה מקדש וד"ה אבל היו נטועות), ביאור הגר"א על כלאים (פ"ה ה"ד ד"ה והוא שזרע), לח"מ (ליפשיץ פ"ה מ"ה ד"ה הרי זה), תפא"י (פ"ה אות כו, בתי כלאים סעיף נט), כרם הארץ (הלכה כז), דרך אמונה (פ"ו ה"א ס"ק ד, פ"ו ה"ב ס"ק ז), ירושלמי עם ביאורים (פ"ה ה"ד ד"ה עגולה). ועי' ראב"ד (פ"ו ה"ב), רא"ש (פ"ה מ"ה ד"ה ירושלמי שתהא האמצעית), שנו"א פי' הארוך (פ"ה מ"ה ד"ה הנוטע), רש"ס (פ"ה ה"ה ד"ה שתהא בגמרא, ד"ה שתהא האמצעית, וד"ה והיינו טעמא דמתניתין), פנ"מ (פ"ה ה"ה ד"ה הרי זה מקדש וד"ה אבל היו נטועות), מהר"א פולדא (פ"ה ה"ה ד"ה והוא שזרוע), תויו"ט (פ"ה מ"ה ד"ה ארבעים וחמישה, וד"ה וניחא), כרם הארץ (הלכה כז), דרך אמונה (פ"ו ה"ב ס"ק ז), ירושלמי עם ביאורים (פ"ה ה"ד ד"ה עגולה).
14. מרכבת המשנה (פ"ו ה"ב ד"ה ולפי זה).

ו. השטח שנאסר בתוך הכרם

י"א שמתקדשות בתוך הכרם שש עשרה אמה לכל רוח כשהמרחק בין הגפנים הם ד', ו' או ז' אמות¹⁵. ויש חולקים שאם המרחק בין הגפנים הוא ד' אמות, אז מתקדשות בתוך הכרם י"ב אמות בלבד לכל רוח, ורק כשהמרחק בין הגפנים הוא ו' אמות או ז' אמות מודים שמתקדשות בתוך הכרם ט"ז אמה לכל רוח¹⁶. יש אומרים שבמקרה שהכרם נטוע במרחקים של ו' אמות בין גפן לגפן מתקדשות בכרם ט"ז אמות לכל רוח¹⁷. ויש מי שאומר שבמקרה שהכרם נטוע במרחקים של ו' אמות בין גפן לגפן מתקדשות בכרם י"ח אמות לכל רוח¹⁸.

ז. הכללת הגפנים בחישוב ט"ז אמה

י"א שהגפנים שמתקדשות הן רק אלו הנטועות בתוך העיגול של ט"ז אמה¹⁹, ויש אומרים שמקום הגפנים אינו נכלל בחישוב המדידה מהגפן האמצעית, כך שלמעשה המרחק בין הזרע האוסר לקצה הגפנים המתקדשות גדול יותר מט"ז אמה²⁰, או גדול יותר מ"ב אמה²¹. ויש אומרים שכשהכרם נטוע במרווחים של ה' אמות בין השורות כוללים את

15. מכיון שהזריעה היא בתוך הכרם, נאסר כשיעור כרם גדול האוסר עד ט"ז אמה. משנה (פ"ה מ"ה), רמב"ם (כאן), רע"ב (פ"ה מ"ה ד"ה הרי זה מקדש), תויו"ט פ"ה מ"ה ד"ה ארבעים וחמשה, וד"ה היו נטועות על שש שש), רדב"ז (פ"ו ה"ג ד"ה בד"א).
16. ריבמ"ץ (פ"ה מ"ה ד"ה הרי זה), רש"ס (פ"ה ה"ה ד"ה אבל האמת וד"ה אחר שפירשתו).
17. משנה (כאן), רמב"ם (כאן).
18. דרך אמונה (פ"ו ה"ב ס"ק י) בדעת הרמב"ם (כאן). ועי' חזו"א (סי' יב ס"ק ב ד"ה פ"ה מ"ה, שם ס"ק ג ד"ה ולפ"ז).
19. רמב"ם (כאן), רש"ס (פ"ה מ"ה ד"ה אימתו) בדעת רמב"ם ור"ש, פנ"מ (פ"ה ה"ה ד"ה אימתו), מלאכ"ש (פ"ה מ"ה בשם הרב יוסף), תואנ"ש (פ"ה מ"ה ד"ה בא"ד בלא עיקר גפנים) בדעת הרמב"ם (שם).
20. ירושלמי (פ"ה ה"ה), ר"ש (פ"ה מ"ה סוף ד"ה ד על ד), רא"ש (פ"ה מ"ה ד"ה ד על ד) רש"ס (פ"ה ה"ה ד"ה אבל האמת, וד"ה אחר שפירשתו), חזו"א (סי' יב ס"ק ג ד"ה ויש לתמוה וד"ה ואפשר), דרך אמונה (פ"ו ה"א ס"ק ד). ועי' לח"מ (ליפשיץ פ"ה מ"ה ד"ה על כן).
21. רש"ס (פ"ה ה"ה).

חוקות הארץ

מקום הגפנים כדי לאסור את הכרם.²² ויש מי שאומר שכרם הנטוע במרווחים של ד' אמות מקום הגפנים אינו נכלל בחישוב התחום הנאסר בכרם, אך אם הוא נטוע במרווחים העולים על ד' אמות מקום הגפנים נכלל בחישוב המקום הנאסר בכרם.²³ ויש מי שנוטה לומר שרק מקום הגפן האמצעית שזרעו לידה אינו מן המנין, אך מקום שאר הגפנים נכלל במנין האמות המתקדשות.²⁴

ח. מספר הגפנים המתקדשות

כשהכרם נטוע במרחקים של ד' אמות:

יש אומרים שהזורע בכרם הנטוע באופן זה מקדש עד מ"ה גפנים מכל סביביו.²⁵

ויש מי שאומר שהזורע בתוך הכרם הנטוע באופן זה מקדש לפחות מ"ה גפנים.²⁶

כשהכרם נטוע במרחקים של ו' אמות בין הגפנים, מנין הגפנים הנאסרות בעיגול של ל"ב אמה הוא כ"ד גפנים.²⁷

כשהכרם נטוע במרחקים של ז' אמות בין הגפנים מנין הגפנים הנאסרות בעיגול של ל"ב אמה הוא כ"א גפנים.²⁸

כשהכרם נטוע במרחקים של ח' אמות או יותר בין הגפנים, אין לו שם כרם, לפיכך הזורע בתוך כרם זה מקדש ו' טפחים כשיעור המתקדש כשזורע סמוך לגפן יחידית.²⁹

22. תואנ"ש (פ"ה מ"ה ד"ה בלא עיקר), ארץ חמדה (עמוד קטו ד"ה נטע ירק) בדעת ר"ש וריבמ"ץ.

23. לח"מ (ליפשיץ, פ"ה מ"ה ד"ה על כן).

24. דרך אמונה (פ"ו ה"א באה"ל ד"ה מן הגפנים).

25. רדב"ז (פ"ו ה"א), רש"ס (פ"ה ה"ה ד"ה והיינו טעמא דמתניתין), תפא"י (פ"ה מ"ה אות כו), ירושלמי עם ביאורים (פ"ה ה"ה ד"ה ה"ז מקדש וד"ה היו נטועות).

26. מלאכ"ש (פ"ה מ"ה בשם הרב יוסף).

27. פיה"מ לרמב"ם (פ"ה מ"ה ד"ה הרי זה מקדש).

28. פיה"מ לרמב"ם (פ"ה מ"ה ד"ה הרי זה מקדש).

29. רמב"ם (פ"ז ה"ב), תויו"ט (פ"ה מ"ה ד"ה או על שבע שבע), פנ"מ (פ"ה ה"ה ד"ה אבל היו), שנו"א (פירוש הארוך פ"ה מ"ה ד"ה היו), תפא"י (פ"ה אות כט).

ט. דין הגפנים הנמצאות בקצה העיגול

יש אומרים שגפנים הנוגעות בקצה הרדיוס של ה"ט"ז אמה מהירק שבאמצע הכרם אינן נאסרות כיון שהעיגול אינו מקיפן³⁰. ויש מי שאומר שנאסרות גם במצב זה³¹.

30. תפא"י (פ"ה מ"ה אות כו).

31. דרך אמונה (פ"ו ה"ב סק"ח) ועי' באה"ל (שם ד"ה מן הגפנים).

חוקות הארץ

הלכה ב

- א. גודל המעגל האוסר בכרם של ה' אמות
ב. כל מקום הגפן או רק חלקה
- ג. כמות הירק האוסרת מ"ה גפנים בכרם
ד. מספר הגפנים המתקדשות

רמב"ם

במה דברים אמורים בשהיה בין שפת העיגול הזה ובין שורות הגפנים שחוצה לו יתר על ארבע אמות. אבל אם היה ביניהם ארבע אמות מצומצמות או פחות רואין את העיגול כאילו הגיע לשורה הסמוכה לו וכאילו רוחב העיגול ארבעים אמה ורואין כל גפן שתיפול בתוך עיגול זה של ארבעים אמה הרי היא מתקדשת¹.

א. גודל המעגל האוסר בכרם של ה' אמות

רמב"ם וכאילו רוחב העיגול ארבעים אמה?

1. משנה (פ"ה מ"ה), רמב"ם פיה"מ (פ"ה מ"ה ד"ה הרי זה מקדש), וכן נפסק בשו"ע (יו"ד סי' רצו סעי' יט).
הלכה זו היא המשך להלכה הקודמת, אלא שבהלכה הקודמת מתייחס הרמב"ם למקרה בו המרחקים בין הגפנים הם ד' אמות או ו' או ז' אמות, שאז מתקדשים בדיוק ט"ז אמה בתוך הכרם – לכל צד. לעומת זאת בהלכה ב מדובר במקרה שהמרחק בין הגפנים הוא ה' אמות, ובכל זאת אמרה המשנה שמתקדשים מ"ה גפנים.
2. רמב"ם (כאן), פיה"מ (פ"ה מ"ה ד"ה הרי זה מקדש) שכל מה שנמצא בתוך ט"ז אמה למקום הזרוע נאסר – ולפי זה כשהמרווחים בין השורות שבכרם ה' אמות אמורים להיאסר רק ל"ז גפנים. אלא שמכיון שהמרחק בין קצה ט"ז אמה מהירק הנטוע לשורת הגפנים הבאה הוא רק ד' אמות הוא אוסר גם שורה זו היות שרואים את הכרם כאילו מלא ירק" עד קצה הט"ז אמה. וכ"כ: רא"ש (פ"ה מ"ה ד"ה והרמב"ם), רע"ב (פ"ה מ"ה אמצע ד"ה הרי זה מקדש), רדב"ז (פ"ו ה"ב ד"ה בד"א), מהר"י קורקוס (פ"ו ה"ב הזרוע ירק), כס"מ (פ"ו ה"א ד"ה בד"א בשהיה וד"ה ואם הם גפנים נטועות על ה' ה'), מרכבת המשנה (פ"ו ה"א ד"ה ומה שנדחק), בתי כלאים (סעיף נט) וחזו"א (סי' יב ס"ק ה ד"ה ירושלמי, יו"ד דיני כלאי הכרם סעי' יט), דרך אמונה (פ"ו ה"ב ס"ק יא).
וכן כתבו מטעמים שונים: תויו"ט (פ"ה מ"ה ד"ה ארבעים וחמישה גפנים), לבוש (יו"ד סי' רצו סעי' יט), מהר"א פולדא (פ"ה ה"ה ד"ה הרי זה מקדש), גר"א (שנו"א פי' הארוך

לדעה זו במצב בו המרווחים בין השורות שבכרם הם ה' אמות, הירק הזרוע בכרם אוסר כ' אמות לכל רוח. ויש אומרים שאף במקרה זה נאסרות רק הגפנים הנטועות בתוך ט"ז אמה מהגפן האמצעית³. ויש אומרים שירק הזרוע בתוך כרם הנטוע במרווחים של ה' אמות בין השורות, אוסר רק עד ט"ו אמות לכל רוח⁴. יש אומרים שבמקרה שהכרם נטוע במרווחים של ה' אמות בין השורות – צורת הכרם הנאסרת היא ריבוע שבכל אחת מהזוויות שלו חסר שטח של חמש אמות על חמש אמות⁵.

ב. כל מקום הגפן או רק חלקה

רמב"ם רואין את העיגול כאילו הגיע לשורה הסמוכה לו

יש מי שאומר שדי בכך שד' האמות הנוספות יגיעו עד תחילת הגזע, ואין צורך שכל מקום הגזע יכלל⁶. ויש מי שסובר שהגפן הנמצאת בקצה העיגול נאסרת, רק אם ד' האמות הנוספות כוללות את כל מקומה, אך אם אינן כוללות את כל מקום הגפן, הגפן לא נאסרת⁷.

יש מי שאומר שכדי שהשורה הנמצאת בקצה העיגול תיאסר, לפחות חלקה צריך להיות במרחק שאיננו עולה על ט"ז אמה מהכרם⁸. יש מי שאומר שגם לדעת הסוברים שמוסיפים עד כ' אמות ניתן לעשות זאת רק אם בכל זווית הסמוכה לעיגול מבחוץ נטועות מספר גפנים כשיעור כרם⁹.

פ"ה מ"ה ד"ה הנוטע, ביאור הגר"א לשו"ע (יו"ד סי' רצו ס"ק לט), פנ"מ (פ"ה ה"ה ד"ה אימתי), תפא"י (פ"ה אות כז), הלכתא גבירתא (פ"ה מ"ה), ערוך השולחן (יו"ד סי' רצו סעי' לח), חזו"א (סי' יב ס"ק ג ד"ה ולפי"ז), דרך אמונה (פ"ו ה"ב ס"ק ז). ועי' ארץ הבחירה (פ"ה מ"ה עמ' רלג ד"ה והנה הר"ש), תואנ"ש (פ"ה מ"ה ד"ה היו נטועות).

3. ראב"ד (פ"ו ה"ב), ר"ש (פ"ה מ"ה ד"ה ארבע על ארבע).
4. רש"ס (פ"ה ה"ה ד"ה והיינו טעמא, ד"ה אבל האמת וד"ה הדא מסייע לרבי זעירא בגמרא) ועי' ריבמ"ץ (פ"ה מ"ה ד"ה הרי זה מקדש).
5. ר"ש (פ"ה מ"ה ד"ה ארבע), ועי' רא"ש (פ"ה מ"ה תחילת ד"ה וכן) תוס' יו"ט (פ"ה מ"ה ד"ה ולמה) שהקשו על דבריו, ארץ הבחירה (פ"ה מ"ה עמ' רלב ד"ה והנה הר"ש).
6. דרך אמונה (פ"ו ה"ב ס"ק ח).
7. תפא"י (פ"ה מ"ה אות כו).
8. מרכבת המשנה (פ"ו ה"ב ד"ה ובזה ניצול).
9. ארץ חמדה (עמ' קטו-ז ד"ה על כן נראה) בדעת הרמב"ם.

חוקות הארץ

יש מי שאומר שניתן להוסיף שורה אחת בלבד לכרם הנאסר, אך אין להוסיף שורות נוספות מעבר לכך, אף אם הן נמצאות בתוך ד' האמות של קצה העיגול¹⁰.

ג. כמות הירק האוסרת מ"ה גפנים בכרם

יש אומרים שארבעים וחמש גפנים נאסרות בכרם הנטוע במרווחים של ה' אמות אפילו רק זרע אחד זרוע סביב הגפן האמצעית¹¹. ויש אומרים שכמות זו של גפנים נאסרת רק כאשר סביב הגפן האמצעית זרוע ירק ברוחב ב' אמות¹².

ד. מספר הגפנים המתקדשות

יש מי שאומר שאף אם הכרם נטוע במרחקים של ה' אמות בין גפן לגפן, אם עובי גזעי הגפנים עולה על אמה אחת נאסרות פחות מ"ה גפנים¹³. ויש מי שאומר שגם במקרה כזה נאסרות מ"ה גפנים¹⁴.

10. דרך אמונה (פ"ו ה"ב ס"ק ט).

11. רמב"ם (פ"ו ה"א), פיה"מ לרמב"ם (פ"ה מ"ה סוף ד"ה הרי זה מקדש): "וראוי לך לדעת שמקום הירק אין חוששין לו בין גדול ובין קטן".

12. ראב"ד (פ"ו ה"ב), ועי' תויו"ט (פ"ה מ"ה ד"ה ונדעה).

13. דרך אמונה (פ"ו ס"ק יא) בדעת התויו"ט.

14. דרך אמונה (פ"ו ס"ק יא) בדעת החזו"א.

הלכה ג

א. מספר השורות הנאסרות	המתקדשות
ב. מספר הגפנים המתקדשות	ה. גפנים בודדות בתוך שיעור הכרם
ג. מיקום הזרעים האוסרים את הכרם	הנאסר
ד. הוספת ד' אמות בכרם מעבר לשורות	ו. שטח הזרעים הנאסרים

רמב"ם

במה דברים אמורים בזורע או מקיים תוך הכרם, אבל הזורע חוץ לכרם וסמוך לו הרי זה מקדש ב' שורות של גפנים הסמוכות לזרע באורך כל הזרע, ויתר ד' אמות חוץ לזרע, ומתקדש מן הזרע רוחב ד' אמות באורך כל השורה של כרם, ואם זרע בצד גפן יחידית אינו מקדש מן הזרע אלא שישה מפקחים לכל רוח¹.

1. עדויות (פ"ה מ"ב), כלאים (פ"ד מ"ה) מחלוקת ב"ש וב"ה. וכן פסקו: סמ"ג (ל"ת רפ ד"ה שנינו בפרק ה), שו"ע (יו"ד סי' רצו סעי' כא) כדעת ב"ה, פיה"מ (פ"ד מ"ה ד"ה המחלוקת), ריבמ"ץ (פ"ד מ"ה ד"ה קידש), ראב"ד עדויות (פ"ה מ"ב ד"ה הזורע), רא"ש (פ"ד מ"ה ד"ה לפיכך), רע"ב (פ"ד מ"ה ד"ה הזורע), רש"ס (פ"ד ה"ג ד"ה קידש שורה אחת, פ"ה ה"ה ד"ה והיינו טעמא דמתניתין), תויו"ט (פ"ד מ"ה ד"ה לפיכך), מהר"א פולדא (פ"ז ה"ה ד"ה הזורע), פנ"מ (פ"ד ה"ה ד"ה לפיכך), שנו"א פי' הקצר (פ"ד מ"ה ד"ה הנוטע), ערוך השולחן (יו"ד סי' רצו סעי' לט), תפא"י (פ"ד אות כו, ועדויות פ"ה מ"ב אות כג), דרך אמונה (פ"ו ה"ג, ס"ק יד).
בטעם הדין ראה: ריבמ"ץ (פ"ה מ"ה ד"ה הרי זה ירק), רע"ב (פ"ה מ"ה ד"ה הנוטע), רדב"ז (פ"ו ה"ג ד"ה בד"א), קרית ספר (פ"ו ה"ב), תויו"ט (פ"ה מ"ה ד"ה הרי זה מקדש), מהר"א פולדא (פ"ד ה"ה סוף ד"ה הרי זה מקדש), לחם משנה (ליפשיץ, פ"ה מ"ה ד"ה וק"ל להבין), פנ"מ (פ"ה ה"ה ד"ה אבל היו נטועות), ערוה"ש (יו"ד סימן רצו סעי' לח, לט) תואנ"ש (פ"ה מ"ה ד"ה היו נטועות), תפא"י (פ"ה אות כו), חזו"א (סי' יב ס"ק ג ד"ה ולפ"ז יש לפרש), דרך אמונה (פ"ו ס"ק א), תולדות יצחק (פ"ה ה"ד ד"ה הר"ז) ארץ הבחירה (פ"ה מ"ה ד"ה בבאור שי' המלכי צדק והר"ש).
י"א שזריעה חוץ לכרם אסורה מדרבנן: רש"ס (פ"ה ה"ה אמצע ד"ה והיינו טעמא דמתניתין) ועי' ספר השדה (פ"ד מ"ה ד"ה והוי יודע), תולדות יצחק (פ"ד ה"ג ד"ה לפיכך).

א. מספר השורות הנאסרות

רמב"ם הרי זה מקדש ב' שורות של גפנים

יש אומרים שלדעה זו הזורע סמוך לכרם מקדש שיעור שתי שורות בתוך הכרם, אף שהמרחק בין השורה השניה של הכרם לזרעים הוא יותר מארבע אמות – אך שאר שורות הכרם אינן מתקדשות כלל².

ויש אומרים שלדעה זו אף שאר השורות מתקדשות אם הן נטועות בתוך ד' אמות של הזרעים³.

ויש חולקים ואומרים שרק שתי השורות הנמצאות מול הזרעים בלבד – מתקדשות⁴. ויש מי שלמד בדבריו שאף הגפנים הנמצאות באלכסון לזרעים מתקדשות כשהן בתוך ד' אמות לזרעים⁵.

2. רמב"ם (פיה"מ פ"ד מ"ה ד"ה המחלוקת ועדויות פ"ה מ"ב ד"ה בשר), ראב"ד (עדויות פ"ה מ"ב ד"ה הזורע), ריבמ"ץ (פ"ד מ"ה ד"ה קידש), ר"ש (פ"ד מ"ה ד"ה קידש שורה אחת), תוס' שאנץ (עדויות פ"ה מ"ב ד"ה הזורע), רא"ש (פ"ה מ"ה סוף ד"ה היו נטועות), רע"ב (פ"ד מ"ה ד"ה ב"ש וד"ה ב"ה ועדויות פ"ה מ"ב ד"ה הזורע), רדב"ז (פ"ו ה"ג ד"ה בד"א), קרית ספר (פ"ו ה"ג), רש"ס (פ"ד ה"ג ד"ה קידש שורה אחת, פ"ה ה"ה ד"ה והיינו טעמא דמתניתין), מהר"א פולדא (פ"ד ה"ה ד"ה שתי שורות), פנ"מ (פ"ד ה"ה ד"ה ובה"א קידש שתי שורות), תויו"ט (פ"ד מ"ה ד"ה לפיכך), בית דוד (פ"ה מ"ה), שנו"א (פי' הארוך פ"ד מ"ה ד"ה ב"ש אומרים, פי' הקצר פ"ד מ"ה ד"ה הנוטע), הלכתא גבירתא (פ"ד מ"ה), אמונת יוסף (פ"ד ה"ה סוף ד"ה הנוטע), חזו"א (סי' י ס"ק טז ד"ה זרע כנגד האמצעי), ארץ חמדה (עמוד קיג פרק יב ד"ה הזורע), תולדות יצחק (פ"ד ה"ג ד"ה וב"ה וד"ה לפיכך), מטה יחיאל (סי' פט, ד"ה והנראה וד"ה ואשר), פאת השדה (פ"ד מ"ו ד"ה כתב הרמב"ם פ"ו ה"ג), תולדות יצחק (פ"ד ה"ג ד"ה וב"ה וד"ה לפיכך), דרך אמונה (פ"ו ה"ג ס"ק טו, ס"ק יז ד"ה ר"מ), ירושלמי עם ביאורים (פ"ה ה"ד ד"ה ה"ז מקדש). עי' שנו"א (פ"ד מ"ה פירוש הארוך ד"ה הנוטע), משנ"ר (פ"ד מ"ה ד"ה ב"ש), לח"מ (ליפשיץ פ"ד מ"ה ד"ה ובית הלל) וספר השדה (פ"ד מ"ה ד"ה וסיפא דקתני).

3. חזו"א (סי' י ס"ק יז ד"ה ר"מ), דרך אמונה (פ"ו ה"ג ס"ק טו).

4. מהר"י קורקוס (פ"ו ה"ג ד"ה ויותר ארבע אמות) בדעת הראב"ד, חזו"א (סי' י ס"ק יז ד"ה והר"א כתב, יו"ד דיני כלאי הכרם ס"ק יז ד"ה והגפנים).

5. מטה יחיאל (סי' פט ד"ה והנראה) בדעת הראב"ד.

ב. מספר הגפנים המתקדשות

יש אומרים שהזרוע סמוך לכרם מקדש לכל הפחות ו' גפנים⁶. ויש אומרים שהזרוע סמוך לכרם מקדש לכל הפחות י"ג גפנים אם זרע מול הגפן עצמה⁷. אבל אם זרע מול המרווחים שבין הגפנים יש מי שאומר שמקדש לכל הפחות ו' גפנים⁸. לדעה זו יש מי שאומר שהדבר תלוי, אם זרע מול גפן אחת בלבד אזי אוסר י"ג גפנים, אך אם זרע מול מספר גדול יותר של גפנים מקדש כשיעור כרם בלבד⁹. ויש אומרים שהזרוע סמוך לכרם מקדש ט"ו גפנים בתוך הכרם¹⁰.

ג. מיקום הזרעים האוסרים את הכרם

יש אומרים שאפילו אם זרע מחוץ לכרם מול גפן אחת בלבד ובצידה נטועות שתי גפנים נוספות, מקדש הזרע הבודד ב' שורות¹¹. ויש אומרים שרק אם זרע מול ג' גפנים אזי

6. משנה (פ"ד מ"ה), ירושלמי (פ"ה ה"ה), ריבמ"ץ (פ"ד מ"ה ד"ה קידש בפירוש ב'), ר"ש (פ"ד מ"ה ד"ה קידש), מהר"א פולדא (פ"ד ה"ה ד"ה ה"ג אוסר את כל השורה), תויו"ט (פ"ד מ"ה ד"ה עד שיהו), חזון נחום (פ"ד מ"ה ד"ה נראה), מלאכ"ש (פ"ד מ"ה ד"ה הנוטע בשם הרב יוסף), תפא"י (פ"ד אות כה), הלכתא גבירתא (פ"ד מ"ה), פנ"מ (פ"ד ה"ה במשנה ד"ה עד שיהו ובגמ' ד"ה על דעתיה דב"ה דאוסר שתי שורות), שנו"א (פ"ד מ"ה בפירוש הארוך ד"ה ב"ש אומרים), תולדות יצחק (פ"ד ה"ג ד"ה עד שיהו), קול הרמ"ז (פ"ד מ"ה ד"ה תי"ט) בדעת רע"ב (פ"ד מ"ה), הרב העשיל כ"ץ (לפירוש הארוך לשנו"א פ"ד מ"ה ד"ה הנוטע), ארץ חמדה (עמ' קיד ד"ה וטעם הדבר), חזו"א (סי' י ס"ק טז ד"ה זרע כנגד האמצעי), ירושלמי עם ביאורים (פ"ד ה"ג ד"ה ע"ד דב"ה אוסר ג' כנגד ג'), מהדיר לתולדות יצחק (פ"ד ה"ג ד"ה עד שיהא), בית דוד (פ"ד מ"ה ד"ה תי"ט). ועי' חזו"א (יר"ד דיני כלאי הכרם סעי' יז), זהב הארץ (פ"ו ה"ג ד"ה רק רבינו). וראה חזון נחום (פ"ד מ"ה ד"ה זה היה).
7. רא"ש (פ"ד מ"ה ד"ה לפיכך), רש"ס (פ"ד ה"ג ד"ה אדעתיה דב"ה אוסר ג' כנגד ג'). ועי' פאת השדה (פ"ד מ"ו ד"ה כתב הרמב"ם).
8. רש"ס (פ"ד ה"ג ד"ה זרע כנגד הביניים).
9. מטה יחיאל (סי' פח ד"ה אבל אם זרע זרעים) וארץ חמדה (פרק יב עמ' קיג-ד ד"ה הזרוע) בדעת הרא"ש (פ"ד מ"ה ד"ה לפיכך).
10. ריבמ"ץ (פ"ד מ"ה ד"ה קידש בפירוש א'). הריבמ"ץ עצמו הכריע שלא כפירוש זה.
11. ר"ש (פ"ד מ"ה ד"ה קידש), מהר"א פולדא (פ"ד ה"ה ד"ה ה"ג אוסר את כל השורה), מלאכ"ש (פ"ד מ"ה ד"ה הנוטע בשם הרב יוסף), חזו"א (יר"ד דיני כלאי הכרם סעי' יז ד"ה זרע כנגד גפן אחת, סימן י ס"ק טז ד"ה ירושלמי וד"ה ולב"ה, ס"ק יז ד"ה וטעם

חוקות הארץ

מתקדשות ב' שורות שהן ו' גפנים, אך אם זרע מול גפן אחת רק היא מתקדשת¹². יש אומרים שכשהזרע נזרע מול הרווח בין הגפן האמצעית לגפן לידה בשורה של ה' גפנים. במקרה זה מקדש ד' גפנים הסמוכות לזרע משני צדדיו ושתי גפנים מהשורה השנייה שהזרע נזרע מול הרווח שביניהן¹³.

ויש מי שאומר שאם הזרע זרוע בסמוך לגפן השנייה או השלישית שבשורה הראשונה אזי הגפן הסמוכה לזרע נחשבת להיות הגפן האמצעית ואוסרת את שתי הגפנים הסמוכות להן משני צידיה, וכן שלש גפנים מקבילות בשורה השנייה. ואם הזרע סמוך בשווה לגפנים השנייה והשלישית נאסרות ארבע גפנים בשורה הראשונה וארבע גפנים בשורה השנייה¹⁴. לדעה זו אם הזרע זרוע בשווה בין הגפן השלישית או הרביעית – אינו אוסר אלא שלש גפנים בשורה הראשונה ושלש גפנים בשורה השנייה¹⁵.

ויש מי שאומר שמקדש שתי גפנים בשורה א' שתיים בשורה ב' ושתיים בשורה ג', סה"כ ו' גפנים¹⁶.

יש אומרים שבזריעה מול הגפן הפינתית העומדת בזוית הכרם מתקדשת הגפן הפינתית, שתי גפנים בשתי השורות הסמוכות לה והגפן השנייה שבשורה השנייה שהן בסך הכל שש

הרמב"ם, ירושלמי עם ביאורים (פ"ד ה"ג ד"ה והוא שזרע), תולדות יצחק (פ"ד ה"ג ד"ה זרע כנגד האמצעי, ע"ש עוד בהע' המגיה אות א), מטה יחיאל (סי' פט מד"ה והא דכתב הרמב"ם), בדעת הרמב"ם.

ע"י רש"ס (פ"ד ה"ג ד"ה והוא שזרע), פי' הגר"א על כלאים (פ"ד ה"ג), שנו"א פי' הארוך (פ"ד מ"ה ד"ה הנוטע), חזו"א (סימן י ס"ק טז ד"ה ירושלמי וד"ה ולב"ה), תולדות יצחק (פ"ד ה"ג ד"ה והוא שזרע), ירושלמי עם ביאורים (פ"ד ה"ג ד"ה והוא שזרע), ובמהדיר לריבמ"ץ (פ"ד מ"ה הע' 33), שדנו בגי' הנכונה בירושלמי.

12. פנ"מ (פ"ד ה"ה ד"ה והוא שזרע, ד"ה זרע כנגד האמצעי וד"ה על דעתיה דב"ה, הראשון), שנו"א (פ"ד מ"ה פי' הקצר ד"ה הנוטע).

13. ריבמ"ץ (פ"ד מ"ה ד"ה קידש), ר"ש (פ"ד מ"ה ד"ה קידש), רש"ס (פ"ד ה"ג ד"ה ד' כנגד שתיים), מהר"א פולדא (פ"ד ה"ה ד"ה זרע נגד הביניים), שנו"א פי' הארוך (פ"ד מ"ה ד"ה ב"ש אומרים), תולדות יצחק (פ"ד ה"ג ד"ה זרע כנגד הביניים וד"ה על דעתיה דב"ה), כרם הארץ (הל' כט עמ' קלו), ארץ חמדה (ח"ב מ' קיד ד"ה וכשזרע).

14. חזו"א (י"ד דיני כלאי הכרם סעי' יז ד"ה זרע כנגד הביניים, כלאים סימן י ס"ק טז ד"ה ע"ד דב"ה, הד"ה הראשון), דרך אמונה (פ"ו ה"ג ס"ק כא).

15. חזו"א (י"ד דיני כלאי הכרם סעי' יז ד"ה ואפשר).

16. מרכבת המשנה (פ"ו ה"ג ד"ה ולפי דרך רבינו).

גפנים¹⁷. ויש אומרים שנאסרות שלושת הגפנים הסמוכות לזרע בשורה הראשונה ועוד שלש גפנים בשורה הסמוכה לה¹⁸ שבמקרה זה מתקדשות שמונה גפנים¹⁹. יש אומרים שזרע בין הגפן שבזוית לגפן הסמוכה לה. אם זרע בין הגפן שבזוית לגפן הסמוכה לה, יש אומרים שמקדש ה' גפנים²⁰. ויש אומרים שמקדש ו' גפנים²¹. אם אין גפן בזוית, כך שהזרע זרוע באותו מקום יש אומרים שמקדש ט' גפנים²².

ד. הוספת ד' אמות בכרם מעבר לשורות המתקדשות

רמב"ם ויתר ד' אמות חוץ לזרע

יש אומרים שמלבד שיעור הכרם שנאסר מחמת הזרע, מודדים ארבע אמות מצידי הזרע, וכל הגפנים הנטועות בכרם מול מקום זה נאסרות, אף שאין הזרע זרוע כנגדם²³. ולדעה זו יש מי שסובר שהזרע מקדש את הגפנים הנטועות בתוך ארבע אמות מעברן השני של שתי השורות שנאסרו²⁴.

17. ירושלמי (פ"ה ה"ה), ריבמ"ץ (פ"ה מ"ה ד"ה קידוש), ר"ש (פ"ד מ"ה ד"ה על דעתא), מהר"א פולדא (פ"ה ה"ה ד"ה ה"ג אוסר את כל השורה), תולדות יצחק (פ"ד ה"ג ד"ה על דעתיה דב"ה אוסר ב' כנגד ב').
- ועי' ארץ חמדה (עמ' קיד ד"ה וכשזרע), בית דוד (פ"ד מ"ה ד"ה תי"ט) ביאור מהר"ה העשיל כ"ץ (שנו"א פ"ה מ"ה ד"ה בא"ד זרע).
18. פנ"מ (פ"ד ה"ה ד"ה זרע כנגד, וד"ה ע"ד דב"ה אוסר ב כנגד ב).
19. רש"ס (פ"ד ה"ג ד"ה שתיים כנגד שתיים וא' יוצאת זנב, וד"ה ששית אי זו היא), מהר"ה העשיל כ"ץ בדעת הגר"א בשנות אליהו (פ"ד מ"ה ד"ה בא"ד זרע).
20. רש"ס (פ"ד ה"ג ד"ה על דעתיה דב"ה, השני בהלכה זו), פנ"מ (פ"ד ה"ה ד"ה ע"ד דב"ה אוסר ב' כנגד ב'), ארץ חמדה (עמ' קיד ד"ה וכשזרע) בדעת הר"ש (פ"ד מ"ה).
21. ר"ש (פ"ד מ"ה ד"ה על דעתא), מהר"א פולדא (פ"ד ה"ה ד"ה זרע וד"ה שישית), גר"א (פ"ד מ"ה), חזו"א (סי' י ס"ק טז ד"ה ע"ד דב"ה) בשם הגר"א.
22. שנו"א פי' הארוך (פ"ד מ"ה ד"ה הנוטע), תולדות יצחק (פ"ד ה"ג ד"ה שלישית).
23. כך מבארים את הרמב"ם (כאן) – לבוש (יו"ד סי' רצו סעי' כא), מרכבת המשנה (פ"ו ה"ג ד"ה במה דברים אמורים), ביאור הגר"א (יו"ד סי' רצו ס"ק מ), דרך אמונה (פ"ו ה"ג ס"ק טז), תבונה (פ"ד ה"ג ד"ה ובית הלל), ספר השדה (פ"ד מ"ה ד"ה כתב הרמב"ם).
24. ערוה"ש (יו"ד סי' רצו סעי' לט).

חוקות הארץ

ויש חולקים בעיקר דין זה, ולדעתם הזרוע סמוך לכרם מקדש כשיעור כרם בלבד ולא מוסיפים ד' אמות מקצה הכרם הנאסר.²⁵

ה. גפנים בודדות בתוך שיעור הכרם הנאסר

יש אומרים שגפנים בודדות בכרם הנטועות בתוך ד' אמות לזרעים הרי הן נאסרות, אפילו אם הן סמוכות לשורות הכרם באופן שהן מיועדות לעקירה.²⁶ ויש חולקים וסוברים שאף אם ישנן גפנים נוספות אינן מתקדשות אפילו אם הן זרועות בתוך ד' האמות של הזרעים.²⁷

ו. שטח הזרעים הנאסרים

רמב"ם ומתקדש מן הזרע רוחב ד"א באורך כל השורה שבכרם

יש אומרים שהזרעים הנאסרים הם רק אלו שנזרעו במרחק ד' אמות מעיקרי הגפנים.²⁸ ויש אומרים שרוחב שטח הזרעים הנאסרים הוא תמיד ארבע אמות, ובלבד שתחילת השטח הזרוע נמצא במרחק ד' אמות מן הכרם.²⁹

25. כן בארו בדעת הראב"ד (בהלכה זו) – מהר"י קורקוס (פ"ו ה"ג ד"ה ויותר), כס"מ (פ"ו ה"ג ד"ה בד"א), מרכבת המשנה (פ"ו ה"ג ד"ה במה דברים אמורים).
26. כן בארו בדעת הרמב"ם (בהלכה זו) – חזו"א (סי' י ס"ק יז ד"ה ר"מ), דרך אמונה (פ"ו ה"ג ס"ק טו), ספר השדה (פ"ד מ"ה ד"ה כתב הרמב"ם).
27. כן בארו את דעת הראב"ד (בהלכה זו) – חזו"א (סי' י ס"ק יז ד"ה והר"א כתב), דרך אמונה (פ"ו ה"ג ס"ק טז). ועיי' מטה יחיאל (סי' פט ד"ה והנראה להבין), בתי כלאים (סעי' נז).
28. כדן זריעה הסמוכה לכרם: קרית ספר (פ"ו), מראה הפנים (פ"ד ה"ה ד"ה והוא שזרע, הדין הב' הנלמד מהלכה זו לקראת סוף ד"ה), ביאור הגר"א לשו"ע (יו"ד סי' רצו ס"ק מא), ערוך השולחן (יו"ד סי' רצו סעי' לט), בתי כלאים (סעי' נז), חזו"א (סי' י ס"ק יז ד"ה ושיעור, וד"ה ומש"כ רבינו), דרך אמונה (פ"ו ה"ג ס"ק יז). מטה יחיאל (סי' פט ד"ה ואשר וד"ה והיינו).
29. רדב"ז (פ"ו ה"ג ד"ה ומתקדש) בדעת הרמב"ם (כאן), הלכתא גבירתא (פ"ד מ"ה).

פרק ו – הלכה ג

יש אומרים שאם השטח הזרוע ארוך יותר מאורך הכרם, נאסרים גם אותם זרעים שאינם בקו ישר מול הכרם – אם הם באלכסון של ארבע אמות מהגפנים³⁰. ויש אומרים שמתקדשים רק הזרעים שמול הכרם, אך זרעים שאינם מול הכרם אינם מתקדשים, אף אם הם זרועים בתוך ד' אמות של הכרם³¹.
יש מי שאומר שהזרעים נאסרים כשהם במרחק ארבע אמות משורת הכרם הקיצונה – אף אם חלק מהם רחוקים מהגפנים שבשורה יותר מארבע אמות³².

30. רדב"ז (פ"ו ה"ג ד"ה ומתקדש), ספר השדה (פ"ד מ"ה ד"ה כתב הרמב"ם), דרך אמונה (פ"ו ה"ג ס"ק יז), זהב הארץ (פ"ו ה"ג אות ד).
31. חזו"א (סי' י ס"ק יז ד"ה ואפשר) בדעת הראב"ד (ה"ג), פאת השדה (פ"ד מ"ה ד"ה כתב הרמב"ם) בדעת הראב"ד.
32. פאת השדה (פ"ד מ"ה אות א' ד"ה כתב הרמב"ם כלאים פ"ו).

הלכה ד

- א. גובה הגפן האוסרת
ב. מיני זרעים שאינם מתקדשים
ג. זריעה בכרם הנטוע ב' כנגד ב' ואחת
יוצאת זנב שגפניו נמוכים מטפח
- ד. דין כרם גדול
ה. דין כרם שחלק מגפניו נמוכות מטפח
וחלקן גבוה מטפח

רמב"ם

ילדה פחותה מטפח אינה מקדשת את הזרעים, במה דברים אמורים בשתים כנגד שתים ואחת יוצאה זנב, אבל אם היה כל הכרם כן הרי זה מקדש¹.

א. גובה הגפן האוסרת

רמב"ם ילדה פחותה מטפח אינה מקדשת את הזרעים

יש אומרים שדין זה אמור רק אם גובהה של הגפן לעולם לא יעלה על טפח. אך אם היא עתידה לגדול מעל גובה טפח – דינה כדין גפן רגילה אף שלעת עתה היא נמוכה מטפח². ויש אומרים שכל זמן שגובהה הגפן פחות מטפח אינה מקדשת³. יש מי שמשמע מדבריו שאף שהזרעים אינם מתקדשים כשסומך זרעים לגפן הנמוכה מטפח, מכל מקום כשזורע אותם בשעת נטיעת הגפן הרי הם מתקדשים⁴.

1. סוטה (מג ע"ב), נפסק בשו"ע (יו"ד סי' רצו סעי' כב).
י"א שדין זה מדרבנן – רש"י (סוטה מג ע"ב ד"ה אינה מקדשת וד"ה אבל כוליה), ערוה"ש (יו"ד סי' רצו סעי' מ).
וי"א שהוא מהלכה למשה מסיני – כס"מ (פ"ו ה"ד ד"ה ילדה), לבוש (יו"ד סי' רצו סעי' כב), באר שבע (סוטה מג ע"ב ד"ה ילדה), חזו"א (סי' יא ס"ק יא ד"ה איברא), ועי' רמב"ם (מע"ש ונט"ר פ"י הי"ט).
2. מעשה רקח (פ"ו ה"ד ד"ה ילדה) בדעת רש"י, ועי' דרך אמונה (פ"ו ה"ד, באה"ל ד"ה ילדה).
3. רמב"ם (כאן), צפנת פענח (פ"ו ה"ה ד"ה שתי גנות), דרך אמונה (פ"ו ה"ד ס"ק כב, באה"ל ד"ה ילדה) בדעת הרמב"ם ורש"י (סוטה מג ע"ב ד"ה אינה מקדשת).
4. מקדש דוד (כלאים סי' ס"ק ג ד"ה אמרינן בסוטה).

ב. מיני זרעים שאינם מתקדשים

רמב"ם אינה מקדשת את הזרעים

י"א שגפן פחותה מטפח אינה מקדשת אף את הזרעים הנאסרים בזריעה בכרם מן התורה⁵. ויש אומרים שרק זרעים הנאסרים מדרבנן אינם מתקדשים בסמיכות לכרם זה, אך זרעים האסורים מן התורה מתקדשים כשהם זרועים בסמיכות לגפן זו⁶.

ג. זריעה בכרם הנטוע ב' כנגד ב' ואחת יוצאת זנב שגפניו נמוכים מטפח

לדעה זו יש אומרים שאסור לזרוע בכל שטח ד' האמות של כרם כזה, אך אם זרע לא קידש כלל⁷. אף אם יש בגפן ענבים כפול הלבן⁸. ויש אומרים שהזרוע בתוך ו' טפחים של כרם כזה מקדש כזרוע סמוך לגפן יחידית⁹. ויש אומרים שבכרם של חמשה גפנים שכל גפניו נמוכות מטפח מותר לזרוע סמוך לגפנים ללא הרחקה כלל¹⁰.

ד. דין כרם גדול

יש אומרים שאם הכרם הוא כרם שנטועות בו ו' גפנים הנמוכות מטפח, הנטועות בשתי שורות זו כנגד זו אסור לזרוע לידן את כל סוגי הזרעים ללא הרחקת ד' אמות¹¹.

5. כן דייקו בדעת הרמב"ם (כאן) – רדב"ז (פ"ו ה"ד ד"ה ילדה), כס"מ (שם), באר שבע (סוטה מג ע"ב ד"ה ילדה), ישועות מלכו (פ"ו ה"ד ד"ה ילדה), כרם הארץ (הלכה ל עמוד קמ), חזו"א (סי' יא ס"ק יא ד"ה איברא), דרך אמונה (פ"ו ס"ק כג).
6. רש"י (סוטה מג ע"ב ד"ה אינה מקדשת), מהר"י קורקוס (פ"ו ה"ד ד"ה ילדה) בדעת הרמב"ם, קרית ספר (פ"ו ה"ד ד"ה ילדה), מעשה רקח (פ"ו ה"ד ד"ה ילדה) בדעת הרמב"ם, זהב הארץ (פ"ו ה"ד ד"ה אלא).
7. רמב"ם (כאן), מאירי (סוטה מג ע"ב ד"ה ילדה), לבוש (י"ד סי' רצו סעי' כב), ערוה"ש (י"ד סי' רצו סעי' מ), חזו"א (סי' יא ס"ק יא ד"ה ומשמע), דרך אמונה (פ"ו ה"ד ס"ק כד). ועי' רדב"ז (פ"ו ה"ד ד"ה ילדה באפשרות א'), כרם הארץ (הלכה ל עמ' קמ).
8. בתי כלאים (אות צ).
9. ישועות מלכו (פ"ו ה"ד ד"ה ילדה), מקדש דוד (סי' סא אות ד ד"ה אמרינן פ"ב מ"ד) בדעת הרמב"ם, חזו"א (סי' יא ס"ק יא ד"ה סוטה), דרך אמונה (פ"ו ס"ק כד וציון ההלכה אות לו), זהב הארץ (פ"ו ה"ד ד"ה ושיעור וד"ה אלא).
10. כרם הארץ (הל' ל עמ' קמ).
11. סוטה (מג ע"ב), רש"י (סוטה מג ע"ב ד"ה אבל כוליה כרם), רמב"ם (כאן), מאירי (סוטה דף מג ע"ב ד"ה ילדה), לבוש (י"ד סי' רצו סעי' כב), בתי כלאים (אות צ).

חוקות הארץ

ויש אומרים שרק בכרם שנטועות ט' גפנים נמוכות בשלש שורות אסור לזרוע לידן¹².

ה. דין כרם שחלק מהגפנים נמוכות מטפח וחלקן גבוה מטפח

רמב"ם אבל אם היה כל הכרם בן הרי זה מקדש

יש אומרים שבכרם הנטוע ב' כנגד ב' וא' יוצאת זנב, די בכך שאחת מן הגפנים נמוכה מטפח – בכדי לבטל ממנו שם כרם¹³.

יש אומרים שאם חלק מהגפנים גבוהות מטפח וחלקן נמוכות מטפח יש להרחיק מכולן ששה טפחים כדין גפן יחידית¹⁴.

יש אומרים שכרם שיש בו מספיק גפנים גבוהות מטפח להחשיבו כרם, וביניהם גפנים הנמוכות מטפח, אין לצרפן לשיעור כרם אלא אם כן סך הגפנים הנמוכות לבדן הוא ט' גפנים כשיעור כרם גדול והן גם נטועות כהלכתן ג' כנגד ג' כנגד ג'¹⁵.

ועי' צפנת פענח (פ"ו ה"ה ד"ה שתי), ערוה"ש (יו"ד סי' רצו סעי' מ), זהב הארץ (פ"ו ה"ד ד"ה ושיעור וד"ה אלא).

12. כרם הארץ (הלכה ל עמ' קמ) עפ"י ירושלמי (פ"ד ה"א), חזו"א (סי' יא ס"ק יא ד"ה ונראה), דרך אמונה (פ"ו ס"ק כה).

13. בתי כלאים (אות צ), כרם הארץ (הל' ל עמ' קמ), זהב הארץ (פ"ו ה"ד אות ה) בדעת הרמב"ם.

14. כרם הארץ (הלכה ל, עמוד קמ).

15. חזו"א (סי' יא ס"ק יא ד"ה ונראה), דרך אמונה (פ"ו ס"ק כה).

הלכה ה

א. המדרגה	ד. מקום הזרעים כשהכרם במדרגה
ב. מקום זריעת הזרעים כאשר הכרם במדרגה התחתונה	העליונה
ג. איסור וקידוש הזרעים כשהכרם במדרגה התחתונה	ה. מדידת י' טפחים של אויר הכרם
	ו. הרחקה מגפן יחידית
	ז. מדידת ג' טפחים מתחת הגפן

רמב"ם

שתי גנות זו על גבי זו התחתונה עשויה כרם זורע את העליונה עד שהוא מגיע לאויר עשרה טפחים קרוב לכרם, שאויר עשרה טפחים סמוך לכרם או לגפן יחידית¹ אסור לזרוע בו זרעים. ואם היתה העליונה עשויה כרם הרי זה זורע את התחתונה עד שהוא מגיע למטה משלושה טפחים מעיקרי הגפנים².

א. המדרגה

מבנה המדרגה בין הגפנים לזרעים הוא בין אם היא ישרה, ובין אם היא משופעת כתל המתלקט³.

1. ירושלמי (פ"ז ה"ב), "הדא אמרה אפילו גפן יחידית יש לה אויר", ר"ש (פ"ז מ"ב ד"ה אף על גבי), פנ"מ (פ"ז ה"ב ד"ה הוינן סברין), לבוש (יו"ד סי' רצו סעי' כג), כרם הארץ (הלכה לא, עמוד קמא, ד"ה שתי וד"ה או לגפן).
2. ירושלמי (פ"ו ה"ב), "שתי גינות זו למעלה מזו... זורע את התחתונה ואת המדרגה עד שהוא מגיע לעיקר גפנים".
לגבי אויר של גפן יחידית נאמר בירושלמי (פ"ז ה"ב), "אפילו גפן יחידית יש לה אויר", וכ"כ רדב"ז (פ"ו ה"ה ד"ה שתי), מהר"י קורקוס (פ"ו ה"ה ד"ה שתי), כס"מ (פ"ו ה"ה ד"ה שתי), וכ"פ בשו"ע (יו"ד סי' רצו סעי' כג). ועיי' תוספתא (פ"ג ה"ח), מראה"פ (פ"ו ה"ב בד"ה שתי גנות), וביאור הגר"א (יו"ד סי' רצו ס"ק מג).
3. רש"ס (פ"ו ה"ב ד"ה למטה), צפנת פענח (פ"ו ה"ה), חזו"א (יו"ד דיני כלאי הכרם סעי' לה, וסי' יב ס"ק כג ד"ה ירושלמי), דרך אמונה (פ"ו ס"ק כט), עיין בבאה"ל (ד"ה למטה מג"ט).

ב. מקום זריעת הזרעים כאשר הכרם במדרגה התחתונה

יש אומרים שניתן לזרוע רק מגובה י' טפחים במדרגה מהגפנים⁴, ואם עלי הזרעים נוטים מעל הגפנים אסור⁵.
יש מי שאומר שמותר לזרוע עד עיקר הגפנים⁶. ויש אומרים שיכול לזרוע עד המקום בו הדבר ניתן⁷.

ג. איסור וקידוש הזרעים כשהכרם במדרגה התחתונה

רמב"ם מניע לאויר עשרה טפחים קרוב לכרם

יש אומרים שאם זרע בתוך אויר י' טפחים הזרעים נאסרים אך אינם מתקדשים⁸. יש מי שאומר שזרעים בתוך י' טפחים מהגפנים מקדשים מן התורה⁹. יש מי שאומר שאסור לזרוע בתוך אויר י' טפחים מהגפנים, אך אם עבר זרע הזרעים אינם נאסרים ואינם מתקדשים¹⁰.

4. רדב"ז (פ"ו ה"ה ד"ה שתי), רש"ס (פ"ו ה"ב ד"ה זורע וד"ה עד, פ"ז ה"ב ד"ה לאויר), מלאכ"ש (פ"ז מ"ב ד"ה אף על גבי הגפן), פנ"מ (פ"ו ה"ב ד"ה א"ל שאני הכא), גר"א (פ"ג ה"ח אות יא מהד' חזון יחזקאל, יו"ד סימן רצו ס"ק מג), ערוה"ש (יו"ד סי' רצו סעיף מא), כרם הארץ (הלכה לא עמוד קמא ד"ה שתי) עפ"י גי' בתוספתא, תולדות יצחק (פ"ו ה"ב ד"ה א"ל משום זרעים), ארץ חמדה (ח"ב עמ' קיא), חזו"א (סימן יב ס"ק כד ד"ה הא דכרם, דיני כלאי הכרם סעי' לג וסעי' לה), דרך אמונה (פ"ו ס"ק כח).
5. מהר"א פולדא (פ"ו ה"ב ד"ה משום זרעים), חסדי דוד (פ"ג ה"ח ד"ה ובתר הכי) בהבנת הירושלמי.
6. מהר"י קורקוס (פ"ו ה"ה), חסדי דוד (פ"ג ה"ח ד"ה ובתר), חזון יחזקאל (פ"ג ה"ח ד"ה עד שמגיע לעיקר התחתונה), עפ"י גרסתם בתוספתא.
7. פנ"מ (פ"ו ה"ב ד"ה זורע את העליונה) ותולדות יצחק (פ"ו ה"ב ד"ה זורע את העליונה) עפ"י גירסתם בתוספתא.
8. מלאכ"ש (פ"ז מ"ב ד"ה אף על גבי הגפן), ארץ חמדה (ח"ב עמ' קיא). ועי' שו"ת מבי"ט (ח"ג סי' קכז).
9. חזו"א (יו"ד דיני כלאי הכרם סעי' לג ד"ה היה הכרם למעלה), דרך אמונה (פ"ו ס"ק כח).
10. כרם הארץ (הלכה לא עמוד קמא).

ד. מקום הזרעים כשהכרם במדרגה העליונה

יש אומרים שמותר לזרוע על המדרגה עד שלשה טפחים מעיקרי הגפנים¹¹. יש אומרים שכשהכרם נטוע בראש המדרגה ניתן לזרוע מתחתיה במרחק ג' טפחים בתנאי שהמדרגה עצמה גבוהה י' טפחים מהקרקע שתחתיה¹². יש אומרים שכשהכרם נטוע על מדרגה שגובהה י' טפחים ניתן לזרוע את הזרעים על שיפוע המדרגה ללא הרחקה כלל מהגפנים¹³. ויש מי שמחלק וסובר שאם מדובר בשיפוע שגובהו י' טפחים, כך שהשורשים של הגפנים יורדים ומגיעים לזרעים יש להרחיק את הזרעים ג' טפחים מהגפנים, אך אם מדובר במקום שישנה ודאות ששורשי הגפנים לא יגיעו לזרעים ניתן לזרוע ללא הרחקה כלל¹⁴. יש אומרים שאם הכרם נטוע בשורה העליונה די בכך שהזרעים יהיו נמוכים ג' טפחים מהגפנים, ואין צורך שהמדרגה עצמה או השיפוע יהיו גבוהים י' טפחים¹⁵.

ה. מדידת י' טפחים של אור הכרם

יש אומרים שמדידת י' הטפחים נעשית מעיקר הגפנים¹⁶, ויש אומרים שמדידת י' הטפחים נעשית מהנוף של הגפנים¹⁷.

11. ר"ש (פ"א מ"ח), מהר"י קורקוס (פ"ו ה"ה ד"ה שתי), רש"ס (פ"א ה"ח ד"ה תחת הגפן), מהר"א פולדא (פ"א ה"ח ד"ה במעמיק), מלאכ"ש (פ"א מ"ח ד"ה אין תוחבין), פנ"מ (פ"ו ה"ב ד"ה שרשי פאה), ערוך השולחן (י"ד סי' רצו סעי' מב), תולדות יצחק (פ"ו ה"ב ד"ה שורשי פאה, ד"ה העליונה עשויה כרם, וד"ה עד), כרם הארץ (הלכה לא, עמוד קמא ד"ה או לגפן), ארץ חמדה (ח"ב עמ' קיא), ירושלמי עם ביאורים (פ"ו ה"ב ד"ה למטה מג' טפחים וד"ה מותרין).
12. פנ"מ (פ"ו ה"ב ד"ה א"ר מנא וד"ה עד שמגיע), חזון יחזקאל (פ"ג ה"ח ד"ה עד שמגיע לעיקר גפנים), תולדות יצחק (פ"ו ה"ב ד"ה עד שהוא), ארץ חמדה (ח"ב עמ' קיא), חזו"א (סי' יב ס"ק כד ד"ה ויש לעיין), דרך אמונה (פ"ו ס"ק כט).
13. מהר"י קורקוס (פ"ו ה"ה), חסדי דוד (פ"ג ה"ח ד"ה ובתר), צפנת פענח (פ"ו ה"ה).
14. מהר"א פולדא (פ"ו ה"ב ד"ה לית).
15. חזו"א (י"ד דיני כלאי הכרם סעי' לג ד"ה היה הכרם למעלה ואות לה).
16. כלשון התוספתא (פ"ג ה"ח), עפ"י הגירסא: "זורע את העליונה עד שמגיע לעיקר התחתונה".
17. שנו"א (פ"ז ה"ב ד"ה רבי אליעזר).

חוקות הארץ

המרחק נמדד בין אויר הכרם לזרעים ולא ממקום זריעתם¹⁸.

ו. הרחקה מגפן יחידית

יש אומרים שבגפן יחידית, אם זרע בתוך אויר י' טפחים אינו מקדש¹⁹.

ז. מדידת ג' טפחים מתחת הגפן

יש מי שאומר שמדידת ג' הטפחים האמורים כאן, מתבצעת מהמקום בו הזרע נמצא²⁰.

18. רדב"ז (פ"ו ה"ה ד"ה שתי), מהר"י קורקוס (פ"ו ה"ה ד"ה שתי).

19. ר"ש (פ"ז מ"ב ד"ה אף על גבי), פנ"מ (פ"ז ה"ב ד"ה הוינן סברין).

20. חזו"א (סימן ב ס"ק ג ד"ה ונראה), דרך אמונה (פ"ו ס"ק כט).

הלכה ו

- א. המתנה להתלעת זרעים בנוטע גפנים
ב. גובה גמימת הגפנים
ג. שירוש
ד. הרחקה מכרם שגפניו נגממו פחות מטפח
ה. צמיחה מחודשת לאחר שנקצצו הגפנים

רמב"ם

מי שהיתה שדהו זרועה ירק או תבואה ונמלך ליטע בה גפנים הופך את הזרעים במחרישה ואחר כך נוטע. ולא יטע ואחר כך יהפוך. היתה נטועה גפנים ונמלך לזרעה זרעים משרש את הגפנים ואחר כך זרע את הזרעים. ואם רצה לקוץ את הגפנים עד שלא ישאר מהן אלא פחות מטפח סמוך לארץ הרי זה מותר לזרוע ואחר כך יהזור וישרש את הנשאר בארץ מן הגפנים¹.

א. המתנה להתלעת זרעים בנוטע גפנים

יש אומרים שניתן להפוך את הזרעים על מנת לטעת בשדה רק לאחר שהזרעים יתלעו², ויש אומרים שאין צורך לחכות להתלעת הזרעים אלא די בהפיכת האדמה בלבד על מנת שיהיה ניתן לטעת שם³. ויש אומרים שאם רוצים לטעת אחר שהתבואה צמחה די

1. רדב"ז, מהר"י קורקוס וכס"מ (פ"ו ה"ו) ציינו למשנה (פ"ב מ"ד). ומובא בתוספתא (פ"א הי"ח), סמ"ג (לאוין רפ ד"ה שנינו בפרק שני), וכן נפסק בשו"ע (סימן רצו סעי' כד-כה) רבינו נתן אב הישיבה (פ"ב) מבאר שדין משנה זה הוא מהדברים שהחמירו בכלאים, ועי' כרם הארץ (הל"ג עמ' קמד ד"ה אולם איכא למימר).
2. על פי משנה (פ"ב מ"ג), "זרועה חטים ונמלך לזרעה שעורים ימתין לה עד שיופך ויזרע", דת אש (פ"ו ה"ו בהסברו הראשון), מעשה רקח (פ"ו ה"ו, ד"ה מי), תויו"ט (פ"ב מ"ד ד"ה אלא הופך), מלאכ"ש (פ"ב מ"ד) בדעת הרמב"ם, תפא"י (פ"ב אות כא), דרך אמונה (פ"ו ה"ו ס"ק לא), חוקות הארץ (פ"ב הי"ג אות א).
3. עי' רדב"ז (פ"ו ה"ו), כרם הארץ (הל"ג עמוד קמד ד"ה אולם), דרך אמונה (פ"ו ס"ק לב), פאת השדה (פ"ב מ"ד ד"ה תנן אם רצה), ארץ הבחירה (פ"ב מ"ד ד"ה בבאור הר"ש). דת אש (פ"ו ה"ו ועוד בהסברו השני), שושנים לדוד (פ"ב מ"ד ד"ה זרועה, הובאו דבריו בתואנ"ש פ"ב מ"ד ד"ה זרועה).

חוקות הארץ

בהפיכת האדמה, אך אם רוצה לנוטען קודם לכן, צריך להמתין להתלעת הזרעים בטרם הפיכת האדמה⁴. ויש אומרים שניתן לעשות רק את אחת מן הפעולות, אם הזרעים התלעו ניתן לזרוע על גביהם ללא צורך בהפיכתם, ואם הפך את הזרעים אין צורך להמתין לכך שהם יתלעו, אלא יכול לטעת שם מיד⁵. יש אומרים שאם נטע את הגפנים ורק לאחר מכן הפך את הזרעים, אין הגפנים והזרעים נאסרים⁶. ויש מי שמשמע מדבריו שהפיכה מועילה רק במקרה שבו הזרע עדיין לא צמח⁷. יש מי שאומר שניתן לגמום את הגפנים כל עוד הענבים לא הגיעו לגודל פול הלבן, אך אם הגיעו לכך, גמימה בלבד לא תועיל⁸.

ב. גובה גמימת הגפנים

יש אומרים שצריך לגמום את הגפנים עד גובה טפח אחד מעל פני הקרקע⁹. ויש מי שמשמע בדעתו שאסור לשייר אפילו כל שהוא מעל פני הקרקע¹⁰.

ג. שירוש

יש אומרים שחייב השירוש הוא לאחר הזריעה, ללא קשר לצמיחה מחודשת¹¹. ויש

4. דת אש (פ"ו ה"ו ד"ה ולכאורה בהסברו הראשון), חזון נחום (פ"ב מ"ד ד"ה לדעת) בדעת הרמב"ם, כרם הארץ (הל"ב עמוד קמב ד"ה מי שהיתה).
5. מלאכ"ש (פ"ב מ"ד ד"ה זרועה) בדעת הראב"ד (פ"ב הי"ג).
6. ערוה"ש (סי' רצו סעי' מד).
7. לחם משנה (ליפשיץ פ"ב מ"ד ד"ה זרועה) מביאורו את המשנה.
8. לחם משנה (ליפשיץ פ"ב מ"ד ד"ה וכן וד"ה גומם).
9. רמב"ם (כאן), ריבמ"ץ (פ"ב מ"ד ד"ה אם רצה), ר"ש (פ"ב מ"ד ד"ה גומם), רא"ש (פ"ב מ"ד ד"ה גומם), רע"ב (פ"ב מ"ד ד"ה גומם), רש"ס (פ"ב ה"ד במשנה ד"ה גומם), חסדי דוד (פ"א הי"ג ד"ה נטועה), פנ"מ (פ"ב ה"ד ד"ה אם רצה), מהר"א פולדא (פ"ב ה"ד ד"ה גומם), תפא"י (פ"ב אות כד), תולדות יצחק (פ"ב ה"ג ד"ה אם רצה).
10. עי' פיה"מ (פ"ב מ"ד ד"ה גומם עד פחות מטפח) בהע' הרב קאפח (בהערות לפיה"מ הע' 22), חזון יחזקאל (פ"א הי"ג ד"ה מגביה).
11. כרם הארץ (הל"ג עמ' קמד ד"ה היתה נטועה), בדעת ריבמ"ץ (פ"ב מ"ד).
12. רידב"ז (פ"ב ה"ד ד"ה ואם צמח), ערוה"ש (י"ד סימן רצו סעי' מד), חזון יחזקאל (פ"א הי"ג ד"ה ואח"כ משריש), חזו"א (סי' ד ס"ק כז ד"ה פ"ב מ"ד), מקדש דוד (סי' סא ד"ה אמרינן), פאת השדה (פ"ב מ"ד ד"ה תנן אם רצה).

אומרים שיש לשרש את השורשים רק אם הם צמחו בשנית, אולם אם הם אינם צומחים בשנית אין צורך לשרשם¹².

יש מי שאומר שחיוב השירוש הוא רק אם זורע על מקום הגפנים, אך אם אינו זורע על מקום הגפנים די בכך שיקפיד שהגפנים יהיו נמוכים תמיד מגובה טפח¹³. פעולת השירוש היא עקירת שרשי הגפנים¹⁴.

ד. הרחקה מכרם שגפניו נגממו פחות מטפח

יש אומרים שכרם שגפניו נגממו לגובה פחות מטפח אינו מקדש כלל את הנזרע בתוכו¹⁵. ויש מי שאומר שלאחר שגמם את הגפנים, מרחיק מהם כשיעור ההרחקה מירק¹⁶.

ה. צמיחה מחודשת לאחר שנקצצו הגפנים

יש אומרים שאם צמחו הגפנים לאחר שגממם בגובה פחות מטפח, מה שגדל עד שראה את הצמיחה מותר, ומה שגדל לאחר מכן, אסור¹⁷. ויש מי שאומר שהדין כן אף אם עלה הגפן שצמחו מסככים על גבי הזרעים¹⁸.

12. דרך אמונה (פ"ו ס"ק לה).

13. כרם הארץ (הלכה לג עמוד קמה ד"ה ובירושלמי).

14. משנה (פ"ב מ"ד) "זורע ואח"כ משרש", פיה"מ (פ"ב מ"ד ד"ה ואשרש וד"ה גומם), תויו"ט (פ"ב מ"ד ד"ה אשרש), פנ"מ (פ"ב ה"ד ד"ה אם רצה), מהר"א פולדא (פ"ב ה"ד ד"ה אשרש), תפא"י (פ"ב אות כב), דרך אמונה (פ"ו ס"ק לג), תולדות יצחק (פ"ב ה"ג ד"ה אם רצה), חזון יחזקאל (פ"א הי"ג ד"ה ואח"כ משריש).

15. רדב"ז (פ"ו ה"ו בתירוץ השני), מקדש דוד (סימן סא עמ' רלא ד"ה והנה לפי זה), פאת השדה (פ"ב מ"ד ד"ה תנן אם רוצה), לחם משנה (ליפשיץ, פ"ב ה"ד ד"ה גומם), משנ"ר (פ"ב מ"ד ד"ה גומם), תפא"י (פ"ב אות טו), חזון יחזקאל (פ"א הי"ג ד"ה וזורע), חזו"א (סימן ד ס"ק כז ד"ה והאי שיעורא), דרך אמונה (פ"ו ס"ק לד), תורת זרעים (פ"ב מ"ד), ארץ הבחירה (פ"ב מ"ד ד"ה היוצא לפי"ז).

16. זהב הארץ (פ"ו ה"ו ד"ה ונראה לבאר).

17. עפ"י ירושלמי (פ"ב ה"ג) ותוספתא (פ"א הי"ג), רש"ס (פ"ב ה"ד ד"ה תני ואם צמחו וד"ה אינו אסור), חסדי דוד (פ"א הי"ג ד"ה נטועה), פנ"מ (פ"ב ה"ד ד"ה ואם צמחו), מהר"א פולדא (פ"ב ה"ד ד"ה ואם צמחו וד"ה מותר), ספר ניר (פ"ב ה"ג ד"ה מן דחצר), רידב"ז (פ"ב ה"ג ד"ה ואם צמחו), תולדות יצחק (פ"ב ה"ג ד"ה ואם צמחו), ירושלמי עם ביאורים (פ"ב ה"ג ד"ה מותרות לשעבר, וד"ה ואסורות לעת"ל), כרם הארץ (הל"ג עמ' קמד).

18. מהר"א פולדא (פ"ב ה"ד ד"ה ואם צמחו).

חוקות הארץ

ויש מי שאומר שגם מה שצמח לאחר מכן מותר¹⁹.
יש אומרים שאם זרע בכרם לאחר שגממו וצמחו הגפנים, יכול לקיים את הגפנים ולעקור
את הזרעים²⁰.

19. ספר השדה (פ"ב מ"ד ד"ה ומדקאמר).
20. רש"ס (פ"ב ה"ד ד"ה פוק סמך וד"ה אינו אסור), פנ"מ (פ"ב ה"ד ד"ה חזר), חזון יחזקאל
(פ"א ה"ג ד"ה גריע עד פחות מטפח) בפירוש התוספתא (פ"א ה"ג): "עוקר איזה מהן
שירצה".

הלכה ז

א. חומר האיסור	ה. זריעה בצד הגפן המוברכת
ב. הדין בכרם	ו. סוגי הזרעים שניתן לזרוע בצד הגפן המוברכת
ג. זריעה על גבי הגפן המוברכת	
ד. סוגי הסילונים	

רמב"ם

המבריק את הגפן בארץ אפילו הבריכה בתוך הדלעת שיבשה ונעשת כסילון, או בתוך סילון של חרש. אם היה עפר על גבה שלשה טפחים או יתר הרי זה מותר לזרוע על גבה ואם היה על גבה פחות מזה אסור לזרוע על גבה ומותר לזרוע בצדה¹.

א. חומר האיסור

יש מי שאומר שאם זרע בפחות מג' טפחים עפר האיסור הוא מהתורה, אך אם הבריק בתוך סילון, וזרע בפחות מג' טפחים האיסור מדרבנן בלבד².

ב. הדין בכרם

יש אומרים שניתן לזרוע על גבי גפן שהוברכה רק כשהבריק גפן יחידית, אך אם הבריק גפנים הנמצאות בכרם לא ניתן לזרוע על גבן, גם אם יש על גבן עפר בגובה ג' טפחים³.

ג. זריעה על גבי הגפן המוברכת

יש אומרים שיש להרחיק בכל מקרה ג' טפחים משורשיהם של כל סוגי האילנות⁴.

1. משנה (פ"ז מ"א), שו"ע (יו"ד סי' רצה סעי' ד).
2. קרית ספר (פ"ו ה"ז) ועי' זרע הארץ (כלאי אילן ה"ח ד"ה בתוך הדלעת עמ' רע) וספר השדה (פ"ז מ"א ד"ה ואנא).
3. רש"י (ב"ב יט ע"ב ד"ה המבריק), תוס' (ב"ב יט ע"א ד"ה המבריק), תוס' רי"ד (ב"ב יט ע"ב ד"ה פסקא), מאירי (ב"ב יט ע"ב ד"ה המבריק), רמב"ן (ב"ב יט ע"ב ד"ה והא דתנו), רשב"א (ב"ב יט ע"ב), וכך מובן מהירושלמי (פ"ז ה"א), רש"ס (פ"ז ה"א ד"ה המבריק).
4. תוס' (קידושין לט ע"א בשם הר"ש מאיוור"א), ב"י (יו"ד סי' רצה ד"ה והרמב"ם), ש"ך (יו"ד סי' רצה ס"ק ה) הביא את דברי תוס'. החזו"א (סי' ב ס"ק ה ד"ה וכתב) מבאר

חוקות הארץ

יש מי שאומר שאם יש עפר בגובה העולה על ג' טפחים על גבי הגפן, אסור לנטלו משם.⁵
יש מי שאומר שהזרוע על גבי הגפן, אסור בהשרשתם, אף אם הזרעים עדיין לא הגיעו לגפן.⁶
יש אומרים שמותר לזרוע על גבי גפן שהוברכה רק כשיש על גבה עפר בגובה ג' טפחים, אך על גבי שאר סוגי האילנות שהוברכו בתוך האדמה, ניתן לזרוע גם אם אין על גבם עפר כלל.⁷
יש אומרים שהאיסור מן התורה⁸ ויש אומרים שהאיסור מדרבנן.⁹

- שמדובר באיסור מדרבנן. ועי' אמונת עתיך (חוב' 69 עמ' 51) בנידון הרחקת ירקות מאילן.
5. זהב הארץ (פ"ו ה"ז ס"ק יב ד"ה אם).
 6. חזו"א (סי' ב ס"ק ה ד"ה ויש וד"ה והנה), ומדמה זאת לדין אופה ומבשל בשבת, שמתחייב ברגע הכנסת הפת לתנור, על אף שאפיייתה נעשית מאוחר יותר.
 7. משום ששורשי הגפן רכים, וכן היא משמעות הירושלמי (פ"ז ה"א): רבינו גרשום (ב"ב יט ע"ב ד"ה מדקתני), תוס' (ב"ב יט ע"א ד"ה המבריק), ר"ש (פ"ז מ"א ד"ה לא), רא"ש (פ"ז מ"א ד"ה לא יביא, הלכות כלאים סוף סי' ד), סמ"ג (ל"ת רפ ד"ה שנינו בפ"ז), רבינו יונה (ב"ב יט ע"ב ד"ה המבריק), רמב"ן (ב"ב יט ע"ב ד"ה הא דתנן), רשב"א (ב"ב יט ע"ב ד"ה המבריק גפן בארץ), רא"ש (פ"ז מ"א ד"ה לא יביא, הלכות כלאים סוף סי' ד), מאירי (ב"ב יט ע"ב ד"ה המבריק), רבינו ירוחם (נתיב כא ח"א ד"ה המבריק זמורה), ריטב"א (ב"ב יט ע"א ד"ה ופרכינן), ר"ן (ב"ב יט ע"ב ד"ה המבריק), רע"ב (פ"ז מ"א ד"ה לא יביא), רדב"ז (פ"ז ה"ז ד"ה המבריק), מהר"י קורקוס (פ"ו ה"ז ד"ה המבריק), שו"ע (יר"ד סי' רצה סעי' ד-ה), רש"ס (פ"ז ה"א ד"ה ומשני משום זרעים), מהר"א פולדא (פ"ז ה"א ד"ה לא), תפא"י (פ"ז ס"ק ג), ערוה"ש (יר"ד סי' רצה סעי' י), תוספות חדשים (פ"ז מ"א ד"ה המבריק), זרע הארץ (כלאי אילן ה"ח, עמ' רסו) בשם יש אומרים. תולדות יצחק (פ"ז ה"א ד"ה רבי ירמיה). ועי' משנ"ר (פ"ז מ"א ד"ה שלושה) ותורת זרעים (פ"ב מ"ח ד"ה אבל).
 8. רדב"ז (פ"ז ה"ז ד"ה המבריק), קרית ספר (פ"ו ה"ז) אם עבר זרוע ללא עפר ג' טפחים. תולדות יצחק (פ"ז ה"א ד"ה רבי ירמיה), זרע הארץ (כלאי אילן ה"ח, עמ' רסו) בשם יש אומרים, תורת זרעים (פ"ב מ"ח ד"ה אבל).
 9. קרית ספר (פ"ו ה"ז) אם הבריק בתוך סילון, הצורך בג' טפחים הוא מדרבנן, ספר השדה (פ"ז מ"א ד"ה ואנא).

ד. סוגי הסילונים

י"א שדוקא אם הבריק את הגפן בתוך סילון העשוי מדלעת שיבשה¹⁰ או מחרס, צריך שיהיה על גבי הגפן עפר בגובה ג' טפחים כדי שיהיה ניתן לזרוע שם. אולם, אם הבריק את הגפן בתוך סילון העשוי ממתכת אין צורך בעפר בגובה ג' טפחים כדי שיהיה ניתן לזרוע שם¹¹.

יש מי שאומר שדי בכך שהדלעת יבשה מבחוץ, ואיננה יבשה מבפנים, על מנת שיהיה ניתן להבריק בתוכה גפן¹². ויש מי שאומר שכשמבריק את הגפן בתוך סילון העשוי מדלעת או מחרס, לא די בהרחקה משרשי הגפן אלא צריך שיהיה עפר בגובה ג' טפחים מעל הדלעת או החרס ואז יהיה ניתן לזרוע על גבי הסילון¹³.

יש אומרים שאם הבריק את הגפן בתוך סילון העשוי מעץ, צריך שיהיה עפר בגובה ג'

10. משום שאם היא אינה יבשה כל צורכה, המבריק גפן לתוכה עובר על איסור כלאים בין הגפן לדלעת. כך מבארים: סמ"ג (ל"ת רפ ד"ה אפילו), ר"ש (פ"ז מ"א ד"ה אפילו), רא"ש (פ"ז מ"א ד"ה אפילו), כפ"פ (פנ"ח ד"ה הפרח היוצא מהגפן), רע"ב (פ"ז מ"א ד"ה אפילו), רדב"ז (פ"ו ה"ז ד"ה המבריק), מהר"י קורקוס (פ"ו סוף ה"ז ד"ה דלעת שיבשה), רש"ס (פ"ז ה"א ד"ה בדלעת), כס"מ (פ"ז ה"ז ד"ה המבריק), תויר"ט (פ"ז מ"א ד"ה אפילו) ודנו בדבריו בית דוד (פ"ז מ"א ד"ה תי"ט) ושושנים לדוד (פ"ז מ"א ד"ה תי"ט). ט"ז (יר"ד סי' רצה ס"ק ג), תפא"י (פ"ז ס"ק ה). פנ"מ (פ"ז ה"א ד"ה אפילו), מהר"א פולדא (פ"ז ה"א ד"ה אפילו), שנו"א (פי' הארוך פ"ז מ"א ד"ה אפילו), ערוה"ש (יר"ד סי' רצה סעי' ט), תוספות חדשים (פ"ז מ"א ד"ה אפילו, בשם הר"ז), מבאר שאם מדובר בדלעת שאינה יבשה המבריק לתוכה עובר משום כלאי זרעים, קול הרמ"ז (פ"ז מ"א ד"ה תי"ט) תולדות יצחק (פ"ז ה"א ד"ה אפילו), חזו"א (סי' ב ס"ק ה ד"ה והנה), דרך אמונה (פ"ו ס"ק לח, צה"ל ס"ק סב). מעשה רקח (פ"ו ה"ז ד"ה המבריק) בדעת הרמב"ם.

11. ירושלמי (פ"א ה"ז), ריבמ"ץ (פ"ז מ"א ד"ה אפילו), ר"ש (פ"ז מ"א ד"ה אפילו וד"ה סילון), רא"ש (פ"ז מ"א ד"ה או בסילון), טור (יר"ד סי' רצה), ב"י, בדק הבית (יר"ד סי' רצה ס"ק ד ובבדק הבית שם), שו"ע (יר"ד סי' רצה סעי' ד), סמ"ג (ל"ת רפ ד"ה אפילו), רע"ב (פ"ז מ"א ד"ה לא יביא וד"ה סילון), רדב"ז (פ"ז (פ"ו) ה"ז ד"ה המבריק), כס"מ פ"ו ה"ז, רש"ס (פ"ז ה"א ד"ה בדלעת, ד"ה סילון וד"ה של אבר), פנ"מ (פ"ז ה"א ד"ה אפילו), מהר"א פולדא (פ"ז ה"א ד"ה אפילו), שנו"א (פי' הארוך פ"ז מ"א ד"ה או בסילון), ערוה"ש (יר"ד סי' רצה סעי' ט), תולדות יצחק (פ"ז ה"א ד"ה אפילו הבריכה), דרך אמונה (פ"ו ס"ק לט), ירושלמי עם ביאורים (פ"ז ה"א ד"ה אפילו), ועי' שושנים לדוד (פ"ז מ"א ד"ה הר"ב).

12. זהב הארץ (פ"ו ה"ז ס"ק י ד"ה ונראה דיש לעיין).

13. זהב הארץ (פ"ו ה"ז אות יא ד"ה ונראה).

חוקות הארץ

טפחים על גבי הגפן כדי שיהיה ניתן לזרוע שם¹⁴. ויש חולקים וסוברים שאם הבריק את הגפן בתוך סילון העשוי מעץ, יכול לזרוע על גבה, גם אם אין על גבה עפר בגובה ג' טפחים¹⁵.

יש מי שאומר שאם הבריק את הגפן בתוך סילון העשוי מעץ, צריך שיהיה עפר בגובה ג' טפחים על גבי הגפן כדי שיהיה ניתן לזרוע שם, אך אם הבריקה בתוך סילון העשוי מחרס או ממתכת, די בעפר בגובה ג' אצבעות כדי שיהיה ניתן לזרוע שם¹⁶.
יש מי שאומר שאם הבריק את הגפן בתוך סילון העשוי מחרס או מעץ, צריך שיהיה על גבה עפר בגובה ג' טפחים כדי שיהיה ניתן לזרוע שם¹⁷.

ה. זריעה בצד הגפן המוברכת

יש אומרים שלדעה זו מותר לזרוע בצדדי הגפן המוברכת, גם אם אין שם עפר המפריד בינה לבין הזרעים¹⁸, ויש אומרים שצריך שיהיה שם עפר כלשהו שיפריד בין הגפן

14. טור (י"ד סי' רצה), רדב"ז (פ"ז ה"ז ד"ה המבריק), ש"ך (י"ד סי' רצה ס"ק ד), תבונה (פ"ז ה"א ד"ה הדא דתימר).

ועי' דרך אמונה (פ"ו ס"ק לט), ארץ הבחירה (פ"ז מ"א ד"ה בגדר שורשים), משנ"ר (פ"ז מ"א ד"ה או בסילון).

15. עפ"י גרסת הפרישה (י"ד סי' רצה ס"ק ח, וס"ק יא) בטור, רש"ש (פ"ז מ"א ד"ה סלון), זרע הארץ (כלאי אילן ה"ח סוף ד"ה או בתוך סילון עמ' רעא), תוספות חדשים (פ"ז מ"א ד"ה סלון), בדעת הרע"ב, דרך אמונה (פ"ו ס"ק לט בשם יש חולקים, צה"ל ס"ק סה). ועי' זהב הארץ (פ"ו ה"ח ד"ה ומה שהביא).

16. זרע הארץ (הלכות כלאי אילן ה"ח עמ' רסו) בשם יש אומרים.

17. כך מובן מדברי הטור (י"ד סי' רצה), ראה ש"ך (י"ד סי' רצה ס"ק ד) ובאה"ט (י"ד סי' רצו ס"ק ג) שהביאו את דבריו. וכך סוברים: רדב"ז (פ"ז ה"ז ד"ה המבריק), זרע הארץ (הלכות כלאי אילן ה"ח עמ' רסו) בשם יש אומרים, תבונה (פ"ז ה"א ד"ה הדא דתימר). ראה דרך אמונה (פ"ו ס"ק לט), ארץ הבחירה (פ"ז מ"א ד"ה בגדר שורשים) שביארו את טעם הדבר. ועי' משנ"ר (פ"ז מ"א ד"ה או בסילון).

18. תוספתא (פ"ד הי"א), ב"ב (יט ע"ב), ירושלמי (פ"ז ה"א), ר"ש (פ"ז מ"א ד"ה לא), רא"ש (פ"ז מ"א ד"ה לא יביא), סמ"ג (ל"ת רפ ד"ה שנינו בפ"ז), ריבמ"ץ (פ"ז מ"א ד"ה אם אין), רע"ב (פ"ז מ"א ד"ה לא יביא), רדב"ז (פ"ו ה"ז), כס"מ (פ"ו ה"ז ד"ה ומותר), פנ"מ (פ"ז ה"א ד"ה ר' ירמיה), מהר"א פולדא (פ"ז ה"א ד"ה לא).

לזרעים¹⁹. ויש אומרים שניתן לזרוע בצד הגפן המוברכת לאחר הרחקת טפח ומחצה²⁰. יש אומרים שאיסור הזריעה על גבי הגפן, הוא רק במקרה שבו הוברכו גפן או זמורה, אך על שורשי הגפן מותר לזרוע לכתחילה, במרחק ו' טפחים מעיקר הגפן²¹. ויש אומרים שניתן לזרוע על גבי השורשים רק כשיש על גבם עפר בגובה ג' טפחים²². יש מי שאומר שניתן לזרוע אילן בצד הגפן, למרות שהשורשים מתרכבים בגפן²³. יש מי שאומר שאיסור הזריעה הוא אף אם יש מרחק רב בין הזמורה לעיקר²⁴. יש מי שאומר שניתן לזרוע ללא הרחקה בצדי הגפן רק אם אינו יודע שיש שם שורשים, אך אם יש שם שורשים אסור לזרוע שם²⁵.

19. תוספתא (פ"ד הי"א), חסדי דוד (פ"ד הי"א ד"ה המברין), וכך הבין ספר השדה (פ"ז מ"א ד"ה מיהו בתוספתא), את דעת התוספתא, ולדעתו זו גם כן כוונת הירושלמי (פ"ז ה"א). וכך היא גירסת הגר"א (תוספתא פ"ד ה"ט ס"ק יב הו' חזון יחזקאל), וכך משמע מהחזון יחזקאל (שם).
20. מאירי (שבת פה ע"ב ד"ה זה שנכפל, השני).
21. רמב"ן (ב"ב יט ע"ב ד"ה והא דתנן, רא"ש (הלכות כלאים סימן ד), רבינו ירוחם (נתיב כא ח"א ד"ה המברין זמורה), טור (יו"ד סי' רצה) ריטב"א (ב"ב יט ע"א ד"ה ופרכינן, באפשרות השניה), ר"ן (ב"ב יט ע"ב ד"ה אבל), שו"ע (יו"ד סי' רצה סעי' ה), ערוה"ש (יו"ד סי' רצה סעי' י), וראה ביאור הגר"א (יו"ד סי' רצה ס"ק יא) ופאת השדה (פ"ז מ"א ד"ה תנן).
22. רבינו גרשום (ב"ב יט ע"ב ד"ה מדקתני), תוס' (ב"ב יט ע"א ד"ה המברין), מאירי (ב"ב יט ע"ב ד"ה המברין), רבינו יונה (ב"ב יט ע"ב ד"ה אבל), רשב"א (ב"ב יט ע"א ד"ה אבל), ריטב"א (ב"ב יט ע"ב ד"ה הראשונה), ר"ן (קידושין טז ע"א בדפי הרי"ף ד"ה כלאי זרעים), מהר"י קורקוס (פ"א ה"ו ד"ה ומעתה) בדעת הרמב"ם, ש"ך (יו"ד סי' רצה ס"ק ה), באר היטב (יו"ד סי' רצה ס"ק ד), ערוה"ש (יו"ד סי' רצה סעי' י) בשם יש אומרים, חזו"א (סי' ב ס"ק ו ד"ה ושמעינן, סי' יג ס"ק יא ד"ה סוף דבר), דרך אמונה (פ"ו ס"ק מג). ראה תורת זרעים (פ"ב מ"ח ד"ה אבל), זרע הארץ (הלכות כלאי אילן עמ' רעד ה"י), חוקות הארץ (פ"א ה"ה אותיות ז, ח).
23. חזו"א (זרעים סי' יג הלכות כלאים – הרכבה סעי' לו).
24. הלכתא גבירתא (פ"ז מ"א).
25. ספר השדה (פ"ז מ"א ד"ה ואנא).

ו. סוגי הזרעים שניתן לזרוע בצד הגפן המוברכת

יש אומרים שניתן לזרוע בצד גפן שהוברכה חיטה בלבד, אך לא ניתן לזרוע בצידה את שאר סוגי הזרעים²⁶. ויש אומרים שאין חילוק בדבר ומותר לזרוע בצד הגפן את כל סוגי הזרעים²⁷.

26. יראים (סוף מצוה קנב).

27. לבוש (י"ד סי' רצה סעי' ה), תועפות ראם (מצוה שפט ס"ק יד), זרע הארץ (כלאי אילן הלכה ח ד"ה המבריך עמ' רסז), דרך אמונה (פ"ו ס"ק מג).

הלכה ח

- א. מקום ההברכה
ב. הצורך בעפר על גבי הסלע
ג. הרחקה בין עיקר הגפן לזרעים

רמב"ם

הבריכה בסלע אע"פ שאין עפר על גבה אלא שלש אנבעות מותר להביא זרע עליה, במה דברים אמורים שאין עיקר הגפן נראה, אבל אם נראה צריך להרחיק ששה טפחים לכל רוח ואחר כך יזרע כמו שמרחיק מכל גפן יחידית שלא הוברכה כמו שיתבאר¹.

א. מקום ההברכה

רמב"ם הבריכה בסלע אע"פ שאין עפר על גבה אלא שלש אנבעות מותר להביא זרע עליה.

יש אומרים שאם הבריק את הגפן בתוך סלע קשה אין צורך בעפר בגובה ג' טפחים מעל הסלע כדי שיהיה ניתן לזרוע שם, אולם אם הבריק את הגפן בתוך סלע רך יש צורך בעפר בגובה ג' טפחים כדי שיהיה ניתן לזרוע שם².
יש אומרים שאף אם הבריק את הגפן בתוך קרקע קשה, אין צורך בעפר בגובה ג' טפחים

1. רדב"ז (פ"ו ה"ח ד"ה הבריכה) וכס"מ (פ"ו ה"ח ד"ה הבריכה) ציינו למקור הלכה זו את המשנה (פ"ז מ"א), הלכה זו נפסקה בסמ"ג (ל"ת רפ ד"ה הבריכה בסלע), ובשו"ע (יר"ד סי' רצה סעי' ד).
2. עפ"י ירושלמי (פ"ז ה"א), שדין המשנה (פ"ז מ"א) הוא דוקא בסלע קשה ולא בסלע רך שחדיר לשורשים. כך מבארים: ר"ש (פ"ז מ"א ד"ה הבריכה בסלע), ריבמ"ץ (פ"ז מ"א ד"ה הבריכה), רא"ש (פ"ז מ"א ד"ה הבריכה בסלע), רע"ב (פ"ז מ"א ד"ה הבריכה) רדב"ז (פ"ו ה"ח ד"ה הבריכה), כס"מ (פ"ו ה"ח), רש"ס (פ"ז ה"א ד"ה הבריכה בסלע וד"ה בהדין), לבוש (יר"ד סי' רצה סעי' ד), פנ"מ (פ"ז ה"א ד"ה הבריכה בסלע וד"ה הדא דתימא), מהר"א פולדא (פ"ז ה"א ד"ה בסלע וד"ה בהדין צלמא), תפא"י (פ"ו אות ז), ירושלמי עם ביאורים (פ"ז ה"א ד"ה בהדין צלמא), ודרך אמונה (פ"ו ה"ח ס"ק מד וס"ק מו). ועי' פיה"מ (פ"ז מ"א ד"ה סלע), מהר"י קורקוס (פ"ו ה"ח ד"ה ופירוש), ב"י (יר"ד סי' רצה ד"ה גרסינן בירושלמי), ופרישה (יר"ד סי' רצה ס"ק יא).

חוקות הארץ

שיהיו על גבה, כדי שיהיה ניתן לזרוע שם³. ויש אומרים שאף אם הבריק את הגפן בתוך קרקע קשה, יש צורך בעפר בגובה ג' טפחים כדי שיהיה ניתן לזרוע שם⁴.

ב. הצורך בעפר על גבי הסלע

רמב"ם אע"פ שאין עפר על גבה אלא שלש אצבעות

לדעה זו ניתן לזרוע מעל גפן שהוברכה בתוך סלע רק אם יש על גבי הסלע עפר בגובה ג' אצבעות⁵. ויש אומרים שאין צורך בכך, וניתן לזרוע על גבי הגפן שהוברכה בתוך הסלע גם אם אין על גבי הסלע עפר כלל⁶.

ג. הרחקה בין עיקר הגפן לזרעים

רמב"ם במה דברים אמורים שאין עיקר הגפן נראה

לדעה זו כאשר עיקר הגפן בולט מעל הקרקע, יש להרחיק מעיקר הגפן כדי עבודתה, בכדי

3. מעשה רקח (פ"ו ה"ח ד"ה הבריכה) בדעת רמב"ם (פיה"מ פ"ז מ"א ד"ה וסלע), וכך נוקטים פנ"מ (פ"ז ה"א ד"ה הבריכה), שנו"א (פי' הארוך פ"ז מ"א ד"ה הבריכה), ותולדות יצחק (פ"ז ה"א ד"ה הבריכה). ראה זרע הארץ (הל' כלאי אילן הל' ט' עמ' רעב ד"ה הבריכה), וזהב הארץ (פ"ו ה"ח ד"ה ומש"כ הרמב"ם) שדנו גם כן בלשון הרמב"ם בפיה"מ.

4. כפשוט הרמב"ם (כאן) שכותב הבריכה בסלע, וכן גורס השו"ע (יו"ד סי' רצה סעי' ד) "הבריכה בסלע קשה". וכך משמע מריבמ"ץ (פ"ז מ"א ד"ה הבריכה), ר"ש (פ"ז מ"א ד"ה הבריכה בסלע), ערוה"ש (יו"ד סי' רצה סעי' ט) שנוקטים "ואם הבריכה בסלע קשה", דרך אמונה (פ"ו ה"ח באה"ל ד"ה הבריכה).

5. דרישה (יו"ד סי' רצה ס"ק ח) בדעת רמב"ם (כאן) וטור (יו"ד סי' רצה), הלכתא גבירתא (פ"ז מ"א), וכן כתב זהב הארץ (פ"ו ה"ח אות יג ד"ה הלכה ח) עפ"י לשון הרמב"ם (כאן), וראה ירושלמי עם ביאורים (פ"ז ה"א ד"ה אלא שלש) ודרך אמונה (פ"ו ה"ח ס"ק מה). בתוספתא (פ"ד ה"ט) מובאת מחלוקת בין רבי מאיר לרבי יוסי, מהו גובה העפר שצריך להיות מעל הסלע, לדעת רבי מאיר די בשתי אצבעות, ולדעת רבי יוסי יש צורך בשלש אצבעות.

6. רא"ש (פ"ז מ"א ד"ה אלא ג' אצבעות), משנ"ר (פ"ז מ"א ד"ה אלא שלש אצבעות), דרך אמונה (פ"ו ה"ח ציון ההלכה ס"ק עט) בדברי הרש"ס (פ"ז ה"א ד"ה אלא ג' אצבעות). עי' זרע הארץ (הל' כלאי אילן ה"ט עמ' רעב).

שיהיה ניתן לזרוע על הגפן שהוברכה,⁷ דין זה אמור אף אם העיקר הגלוי מעל פני הקרקע נמוך מטפח.⁸

יש אומרים שכשעיקר הגפן מוברך בקרקע, כדי שיהיה ניתן לזרוע שם יש להרחיק ו' טפחים מהעיקר גם אם יש על גביו עפר בגובה ג' טפחים,⁹ ויש חולקים וסוברים שאם העיקר אינו בולט מעל פני הקרקע ניתן לזרוע מעליו בתנאי שיש שם עפר בגובה ג' טפחים.¹⁰

ויש אומרים שאם עיקר הגפן נראה יש להרחיק ממנו י"ב טפחים, ואם הוא אינו נראה יש להרחיק ו' טפחים.¹¹

7. רמב"ם (כאן ובפיהמ"ש פ"ז מ"א), עפ"י ירושלמי (פ"ז ה"א), וכך נקטו: תוס' (ב"ב יט ע"א ד"ה המבריק), ריבמ"ץ (פ"ז מ"א ד"ה גרסינן לא שנו), ר"ש (פ"ז מ"א ד"ה והארכובה), רמב"ן (ב"ב יט ע"א ד"ה והא דתנן המבריק), רבינו יונה (ב"ב יט ע"ב ד"ה המבריק), תוספות רי"ד (בבא בתרא דף יט ע"ב ד"ה פיסקא), רשב"א (ב"ב יט ע"ב ד"ה המבריק), רא"ש (פ"ז מ"א ד"ה הארכובה), ריטב"א (ב"ב יט ע"א ד"ה ופרכינן), רדב"ז (פ"ו ה"ח ד"ה הבריכה), קרית ספר (פ"ו ה"ז), לבוש (י"ד סי' רצה סעי' ד), פנ"מ (פ"ז ה"א ד"ה אבל), ערוה"ש (י"ד סי' רצה סעי' ט), הלכתא גבירתא (פ"ז מ"א), תולדות יצחק (פ"ז ה"א ד"ה אבל אם הבריכה), ועי' דרך אמונה (פ"ו ה"ח ס"ק מט).

8. זהב הארץ (פ"ו ה"ח ד"ה ומש"כ רבינו וד"ה ויש לומר).

9. אף אם העיקר כולו נמצא בתוך הקרקע: ר"ש (פ"ז מ"א ד"ה המבריק), רא"ש (פ"ז מ"א ד"ה הארכובה), רע"ב (פ"ז מ"א ד"ה המבריק), מהר"א פולדא (פ"ז ה"א ד"ה המבריק), מעשה רקח (פ"ו ה"ז ד"ה המבריק) בדעת הרמב"ם בפיה"מ (כאן) ובדעת הרע"ב.

10. עפ"י ירושלמי (פ"ז ה"א) כיון שהגפן נמצאת בתוך הקרקע, אין שם חשש ערבוב, וכ"כ: תוס' (ב"ב יט ע"א ד"ה המבריק), ריבמ"ץ (פ"ז מ"א ד"ה הארכובה), סמ"ג (ל"ת רפ ד"ה הבריכה בסלע), רמב"ן (ב"ב יט ע"ב ד"ה והא דתנן), תוספות רי"ד (ב"ב יט ע"ב ד"ה פיסקא), רבינו יונה (ב"ב יט ע"ב ד"ה המבריק), רשב"א (ב"ב יט ע"ב ד"ה המבריק), ריטב"א (ב"ב יט ע"ב ד"ה ופרכינן), רש"ס (פ"ז ה"א ד"ה ומשני משום זרעים), שו"ע (י"ד סי' רצה סעי' ד), כס"מ (פ"ו ה"ח ד"ה בד"א), לבוש (י"ד סי' רצה סעי' ד), פנ"מ (פ"ז ה"א ד"ה והאי הבריכה בסלע), ערוה"ש (י"ד סי' רצה סעי' ט), הלכתא גבירתא (פ"ז מ"א), תולדות יצחק (פ"ז ה"א ד"ה המבריק, וד"ה האי וכו'), דרך אמונה (פ"ו ס"ק לו).

ועי' מהר"י קורקוס (פ"ו ה"ח ד"ה בד"א שאין), מעשה רקח (פ"ו ה"ז ד"ה המבריק), פנ"מ (פ"ז ה"א ד"ה ר' ירמיה), מראה"פ (פ"ז ה"א ד"ה המבריק), משנ"ר (פ"ז מ"א ד"ה אלא מן העיקר) ודרך אמונה (פ"ו צה"ל אות ס).

11. תואנ"ש (פ"ז מ"א ד"ה המבריק).

הלכה ט

- א. המרחק בין עיקרי הגפנים והזמורות
ב. מיקום הגפנים המוברכות
ג. הצורך בהשרשת הזמורה המוברכת

רמב"ם

המבריק שלש גפנים ועיקריהם נראין, אם יש ביניהן מארבע אמות עד שמונה הרי אלו מצטרפות לשאר גפנים העומדות וכאילו לא הבריכן, ואם לאו אינן מצטרפות¹.

א. המרחק בין עיקרי הגפנים והזמורות המוברכות

רמב"ם אם יש ביניהן מארבע אמות עד שמונה

יש אומרים שלדעה זו המרחק בין הגפנים והזמורות המוברכות יכול להיות בין ד' אמות לח' אמות בכדי שניתן יהיה לצרפם לכרם, אך אם המרחק ביניהן עולה על ח' אמות, דינן כגפנים יחידות².
ויש אומרים שדי בכך אם המרחק בין הגפנים הותיקות הוא מד' אמות ועד ח' אמות, להחשיב את הזמורות המוברכות להיות ככרם, אע"פ שבין הזמורות לגפנים ישנו מרחק גדול יותר³.

1. כס"מ (פ"ו ה"ט ד"ה המבריק) ציין למשנה (פ"ז מ"ב) וכדעת רבי אלעזר בן צדוק, עיי' רדב"ז (פ"ו ה"ט ד"ה המבריק), ומהר"י קורקוס (פ"ו ה"ט ד"ה המבריק) שמוסיפים שמשנה זו הובאה גם כן בב"ב (פג ע"א). הלכה זו נפסקה בשו"ע (יו"ד סי' רצו סעי' כו).
2. רמב"ם (כאן), ר"ש (פ"ז מ"ב ד"ה מארבע וד"ה ואם לאו), רא"ש (פ"ז מ"ב ד"ה אם יש בין גפן), ריטב"א (ב"ב פג ע"א ד"ה הרכובה שבגפן), מאירי (ב"ב פג ע"א ד"ה כבר ידעת), רע"ב (פ"ז מ"ב ד"ה אם), רש"ס (פ"ז ה"א ד"ה אם יש ביניהן), מהר"י קורקוס (פ"ו ה"ט ד"ה עוד אפשר – השני), כאחת מן האפשרויות בהבנת דברי הרמב"ם, פנ"מ (פ"ז ה"ב ד"ה המבריק, בגמרא), תפא"י (פ"ז מ"ב אות יא), דרך אמונה (פ"ו ה"ט, באה"ל ד"ה ואם לאו) בשם החזו"א, רבינו גרשום (ב"ב פג ע"א ד"ה ת"ש המבריק) מוסיף שמדידת המרחקים נעשית מהמקום שממנו יוצאות הגפנים, ולא מתחשבים בחלק מן הזמורה הנמצא בקרקע.
3. ר"י מיגאש (ב"ב פג ע"א ד"ה בעי רבי ירמיה). רא"ם (שטמ"ק ב"ב פג ע"א ד"ה מכר לו, עיי' זהב הארץ פ"ו ה"ט אות יד שסובר שהרא"ם המובא בשיטה הוא הר"י מיגאש), וכן כתבו בדעת הרמב"ם: מרכבת המשנה (פ"ו ה"ט ד"ה מיהו), כרם הארץ (הל' לד עמ' קמו

יש אומרים שאף המרחק בין הגפנים שבכל שורה ושורה צריך להיות מד' אמות ועד ח' אמות.⁴

יש אומרים שצריך שיהיה הפסק של עפר באורך ד' אמות בין הגפן ובין ההברכה, כדי שיהיה לזמורה המוברכת שם גפן בפני עצמה.⁵

יש מי שאומר שאם עיקרי הגפנים אינם נראים, אם יש בין הזמורות המוברכות לכרם מד' אמות ועד ח' אמות הן מצטרפות לכרם, ואם ישנו מרחק גדול יותר מח' אמות או קטן מד' אמות אין הן מצטרפות לכרם.⁶

יש מי שאומר שהמרחקים בין הגפנים בינם לבין עצמם ובין הזמורות חייב להיות שווה, אם המרחקים ביניהם שונים אין להם שם כרם, גם אם הם מד' אמות ועד ח' אמות.⁷ ויש מי שחולק וסובר שדי בכך שיהיו מרחקים שווים בין חמישה גפנים וזמורות כדי שיהיה להם שם כרם, ואילו הגפן השישית יכולה להיות במרחק פחות מד"א או יותר מח' אמות משאר הגפנים.⁸

ב. מיקום הגפנים המוברכות

רמב"ם הרי אלו מצטרפות לשאר גפנים העומדות

לדעה זו, הגפנים והזמורות אינן יוצרות כרם בפני עצמן, אלא הן יכולות להצטרף לכרם

- ד"ה המבריך), חזו"א (סי' יג ס"ק יב ד"ה פ"ז), זהב הארץ (פ"ו ה"ט אות יד בשם החיד"א), ראה דרך אמונה (פ"ו ה"ט ס"ק נג, צה"ל אות פג).
4. מהר"י קורקוס (פ"ו ה"ט ד"ה עוד אפשר, הראשון).
5. יד רמ"ה (ב"ב פג ע"א אות פו).
6. דרך אמונה (פ"ו ה"ט ס"ק נב).
7. ספר השדה (פ"ז מ"ב ד"ה ואיכא למימר) בדעת הר"ש.
8. דרך אמונה (פ"ו ה"י ס"ק נו, צה"ל ס"ק קפח בדעת הר"ש והריב"מ"ץ).

חוקות הארץ

קיים⁹. ויש חולקים וסוברים שהגפנים והזמורות יוצרות כרם בפני עצמן¹⁰.
ויש אומרים שהדבר תלוי, אם יש שלש גפנים היוצרות בהברכתן כרם של ג' גפנים כנגד
ג' גפנים, מצטרפות לכרם, ואם הן פחות מכך, ולא יוצרות בהברכתן כרם, או שהזמורות
אינן גלויות מעל פני האדמה, אין הן מצטרפות לכרם¹¹.
ויש מי שנראה מדעתו שכדי שיהיה לגפנים המוברכות שם כרם, הן צריכות להיות
נטועות בשורה אחת, ומוברכות לשורה הסמוכה לה¹².

ג. הצורך בהשרשת הזמורה המוברכת

יש אומרים שדי בכך שהזמורה המוברכת השרישה בארץ, בכדי שתחשב כגפן בפני עצמה,
ואין צורך לנתק בינה לבין עיקר הגפן כדי שיהיה לה שם גפן באופן עצמאי¹³. ויש אומרים
שהזמורות המוברכות מצטרפות לכרם, רק כאשר הן מנותקות מהגפנים, אך כל

9. רמב"ם (כאן), כס"מ (פ"ו ה"ט ד"ה המבריך), בתי כלאים (אות צב), תולדות יצחק (פ"ז
ה"ב ד"ה אם יש), תואנ"ש (פ"ז מ"ב ד"ה אם אין) מוסיף לדעה זו, שאפילו אם יש גפנים
רבות שהבריכן אם אין כרם שאיננו מוברך לידן, אין הן מצטרפות לכרם.
ועי' פיה"מ (פ"ז מ"ב ד"ה מצטרפות), הע' הרב קאפח (הע' 9), פנ"מ (פ"ז ה"ב ד"ה המבריך
ומראה הפנים פ"ז ה"ב ד"ה המבריך), ביאור הגר"א (י"ד סי' רצו ס"ק מה) משנ"ר (פ"ז
מ"ב ד"ה אם יש), ערוה"ש (י"ד סי' רצו סעי' מז) וארץ הבחירה (פ"ז מ"ב ד"ה בביאור
שי' הרמב"ם).
10. רמב"ם (פיה"מ פ"ז מ"ב), ראב"ד (פ"ו ה"ט), רשב"ם (ב"ב פג ע"א ד"ה ג' בדי אילן), ר"ש
(פ"ז מ"ב ד"ה המבריך וד"ה אם יש ביניהן), רא"ש (פ"ז מ"ב ד"ה המבריך), מאירי (ב"ב
פג ע"א ד"ה כבר ידעת), ריטב"א (ב"ב פג ע"א ד"ה ופשיט), רש"ס (פ"ז ה"א ד"ה המבריך
וד"ה אם יש ביניהן), לבוש (י"ד סי' רצו סעי' כו) בשם יש אומרים, מהר"א פולדא (פ"ז
ה"ב ד"ה המבריך), ביאור הגר"א (י"ד סי' רצו ס"ק מה), ירושלמי עם ביאורים (פ"ז ה"א
ד"ה המבריך וד"ה אם יש).
11. כך כתבו בדעת הרמב"ם, הראב"ד והר"ש – רדב"ז (פ"ו ה"ט ד"ה המבריך), מהר"י קורקוס
(פ"ו ה"ט ד"ה ומה שכתב רבינו), פנ"מ (פז ה"ב ד"ה המבריך ומראה הפנים פ"ז ה"ב ד"ה
המבריך), כרם הארץ (הלכה לד, עמ' קמו ד"ה המבריך, עמ' קמח ד"ה ונראה), זהב הארץ
(פ"ו ה"ט ד"ה ומ"מ).
12. רש"ס (פ"ז ה"א ד"ה המבריך וד"ה אם יש ביניהן), תפא"י (פ"ז אות יא).
13. רשב"ם (ב"ב פג ע"א ד"ה ועיקריהן נראין וד"ה מצטרפים), רבינו יונה (ב"ב פג ע"א ד"ה
המבריך), יד רמ"ה (ב"ב פג ע"א אות פו), מאירי (ב"ב פג ע"א ד"ה כבר ידעת), ריטב"א
(ב"ב פג ע"א ד"ה ופשיט ליה), נימוקי יוסף (ב"ב מא ע"א בדפי הרי"ף ד"ה גרסינן בגמ'),

עוד הן מחוברות לגפנים, הן בטלות לגפנים שמהן הבריק אותן¹⁴. יש מי שאומר, שהזמורות שהבריכן מצטרפות לכרם, רק אם הוא לא ינתקן עוד בעתיד, אך אם בדעתו לנתקן, אין הן מצטרפות לכרם¹⁵. ויש אומרים שאין צורך שהזמורות ישרישו בפני עצמן על מנת לצרפן לכרם¹⁶.

מלאכ"ש (פ"ז מ"ב ד"ה המבריך), משנ"ר (פ"ז מ"ב ד"ה אם יש), דרך אמונה (פ"ו ה"ט ס"ק נא). עיי' ספר השדה (פ"ז מ"ב ד"ה מיהו קשה).

14. כרם הארץ (הל' לד עמ' קמו ד"ה המבריך) וארץ הבחירה (פ"ז מ"ב ד"ה בגדר נטיעה בכלאים) בדעת הרמב"ם.

15. חזו"א (סי' יג ס"ק יב ד"ה פ"ז), דרך אמונה (פ"ו ה"ט ס"ק נא) בדעת הרמב"ם.

16. רא"ש (פ"ז מ"ב ד"ה אם יש), רע"ב (פ"ז מ"ב ד"ה אם יש), מהר"א פולדא (פ"ז ה"ב ד"ה אם יש), לח"מ (ליפשיץ, פ"ז מ"ב ד"ה מצטרפין).

חוקות הארץ

הלכה י

רמב"ם

היו פחות משלש אין מצטרפין אלא מרחיק מהן ששה
טפחים לכל רוח וזורע¹.

יש אומרים שרק אם הבריק ג' גפנים יש להן חשיבות על מנת שיצטרפו לכרם, אך אם הבריק מספר גפנים הקטן מכך אין הן מצטרפות לכרם, גם אם יש סמוך להן גפנים נוספות שאינן מוברכות במרחק שאינו עולה על ח' אמות². ויש הסוברים שגם אם הבריק מספר קטן יותר של גפנים הן מצטרפות לכרם שכבר נטוע³.

1. משנה (פ"ז מ"ב).
2. רמב"ם (כאן), רמב"ן (ב"ב פג ע"א ד"ה הרכובה), מהר"י קורקוס (פ"ו ה"ט ד"ה ומה שכתב רבינו, ד"ה המבריק), לבוש (יר"ד סי רצו סעי' כו), שנו"א (פ"ז מ"ב ד"ה המבריק), לח"מ (ליפשיץ, פ"ז מ"ב ד"ה מצטרפין), תואנ"ש (פ"ז מ"ב ד"ה אינן מצטרפות), חזו"א (סי' יג ס"ק יב ד"ה פ"ז) דרך אמונה (פ"ו ה"ט ס"ק נא ובאה"ל ד"ה המבריק), מרכבת המשנה (פ"ו ה"ט ד"ה מיהו), פנ"מ (פ"ז ה"ב ד"ה אם יש), בתי כלאים (אות צב), תולדות יצחק (פ"ז ה"ב ד"ה אם יש), מלאכ"ש (פ"ז מ"ב ד"ה מצטרפות). עיי' זהב הארץ (פ"ו ה"ט ד"ה רק דקשה), כרם הארץ (הל' לה עמ' קנ), מראה הפנים (פ"ז ה"ב ד"ה המבריק).
3. רבינו גרשום (ב"ב פג ע"א ד"ה ת"ש המבריק), ראב"ד (פ"ו ה"ט), רשב"ם (ב"ב פג ע"א ד"ה ג גפנים), ר"ש (פ"ז מ"ב ד"ה המבריק וד"ה אם יש ביניהן), מאירי (ב"ב פג ע"א ד"ה כבר ידעת), ריטב"א (ב"ב פג ע"א ד"ה ופשיט ליה), יד רמ"ה (ב"ב פג ע"א אות פו), רא"ש (פ"ז מ"ב ד"ה המבריק), נימוקי יוסף (ב"ב מא ע"א בדפי הרי"ף ד"ה גרסינן בגמ'), רע"ב (פ"ז מ"ב ד"ה המבריק), מהר"א פולדא (פ"ז ה"ב ד"ה המבריק), ערוך השולחן (יר"ד סי' רצו סעי' מו, בדעת הראב"ד, הר"ש, הרא"ש והרע"ב).

הלכה יא

- א. זריעה תחת העלים
ב. גובה הזמורות
ג. מיקום הזרעים
ד. המרחק מעיקרי הגפנים
ה. הגפנים המתקדשות

רמב"ם

כל הזורע תחת השריגים והעלין היוצאין מן הגפן הרי זה קידש ואע"פ שהזרע רחוק מעיקר הגפן כמה אמות¹.

א. זריעה תחת העלים

רמב"ם תחת השריגים והעלין היוצאין מן הגפן

י"א שזריעה מתחת לזמורות והעלים שמחוץ לעבודת הכרם והגפן אסורה מן התורה², ויש אומרים שאסורה מדרבנן³.
הזורע תחת העלים הרחוקים מעיקר הגפן יותר מכדי עבודתו, אוסר ומקדש הן את הזמורות והעלים והן את האשכולות⁴, ויש אומרים שאם זרע בין המרווחים שישנם בין

1. הפרשנים נחלקו בשאלה מהו מקור הלכה זו: סמ"ג (ל"ת רפ ד"ה מוכיח בפרק שישי), רדב"ז (פ"ו הי"א ד"ה כל) וכס"מ (פ"ו הי"א ד"ה כל), סוברים שמקור הדין הוא משנה (פ"ו מ"ט) וירושלמי (פ"ו ה"ז). אולם מהר"י קורקוס (פ"ו הי"א), כתב שמקור הדין הוא המשנה (פ"ז מ"ג). ארץ חמדה (ח"ב פ"ז עמ' קט ד"ה חוץ) מבאר שמקור הדין הוא תוספתא (פ"ד ה"ז), ומשנה (פ"ו מ"ט). ביאור הגר"א (יר"ד סי' רצו ס"ק מו) נוקט שמקור הדין הוא שתי המשניות. דין זה נשנה בתוספתא (פ"ד ה"ז) ונפסק בסמ"ג (ל"ת רפ ד"ה מוכיח בפרק שישי), ובשו"ע (יר"ד סי' רצו סעי' כז).
2. רש"ס (פ"ז סוף ה"ג ד"ה אין לוקין), פנ"מ (פ"ז ה"ג ד"ה א"ר יוסי) ומהר"א פולדא (פ"ו ה"ט ד"ה אמר רבי יוסי), תורת הארץ (פ"י סעי' כב ד"ה ותחת). ראה ארץ חמדה (ח"ב פ"ז עמ' קט, ד"ה חוץ, פ"ז עמ' קצד אות טו ד"ה והא דקאמר) שדן בדעתו, ירושלמי עם ביאורים (פ"ז ה"ב ד"ה הרי אלו מקדשים).
3. תוס' (ב"ב פב ע"ב ד"ה זורע), רבינו יונה (ב"ב פב ע"ב ד"ה הנוטע, עי' במהד' הרש"ל הע' 261), ספר השדה (פ"ז מ"ג ד"ה וסיפא), דרך אמונה (פ"ו ס"ק נט, עי' צה"ל ס"ק צח שמזכיר עוד מספר ראשונים הסוברים שדין זה הוא מדרבנן).
4. דעת רבי יוסי בירושלמי (פ"ו ה"ט), כפתור ופרח (פנ"ח ד"ה אפיפירות), רדב"ז (פ"ו הי"א ד"ה כל), מהר"י קורקוס (פ"ו ה"ט ד"ה דלית), ביאור הגר"א (יר"ד סי' רצו ס"ק מו),

חוקות הארץ

העלים, אינו אוסר ומקדש⁵. יש מי שאומר שהזרע תחת הגפן אוסר ומקדש גם אם אין בה פירות⁶.

ב. גובה הזמורות

יש אומרים שאם הזמורות נמצאות בגובה העולה על י' טפחים מעל הזרעים אינן מתקדשות⁷.

ויש חולקים וסוברים שאין הגבלת מרחק, ונאסרים הגפנים והזרעים, גם אם המרחק ביניהם הוא גדול יותר⁸.

יש מי שאומר שאם ישנו הפסק כעין גדר אופקית באויר שבין הזמורות לזרעים, הגפנים והזרעים אינם מתקדשים, על אף שהזמורות מסככות על הזרעים, בתנאי שאינן מודלות על הזרעים⁹.

ג. מיקום הזרעים

כאשר הרחיקו כדי עבודת הגפן או הכרם ואין הזריעה מתחת לעלים ולזמורות, מותר לזרוע מצידי הזמורות ללא הרחקה כלל¹⁰.

- מלאכ"ש (פ"ו מ"ט ד"ה תחתיה. ראה צפנת פענח (פ"ו הי"א ד"ה כל), שנו"א (פ"ו מ"ט בפירוש הארוך ד"ה המותח), וספר השדה (פ"ו מ"ט ד"ה ירושלמי).
5. שו"ת מבי"ט (ח"ג סי' קכז), ונראה שאין חולק על דין זה.
6. דרך אמונה (פ"ו הי"א ס"ק נז).
7. שו"ת מבי"ט (ח"ג סי' קכז), ברכ"י (יו"ד סי' רצו, הע' על השו"ע סעי' כז) בשם מהר"ם אבן חביב, שו"ת קול גדול (סי' סג) והרב יעקב מולכו בתשובותיו (סי' פז). ראה חזו"א (סי' יג ס"ק ח) שדן בתשובת המבי"ט.
8. תורת הארץ (פ"י סעי' כב ד"ה ולכאורה), חזו"א (יו"ד דיני כלאי הכרם סעי' ל, זרעים, סי' יג ס"ק ח), דרך אמונה (פ"ו ס"ק נח).
9. תורת הארץ (פ"י סעי' כב ד"ה ולכאורה) ולא גרע מגדר, שגם כן מפסיקה בין גפנים לזרעים (עי' פ"ז הט"ו).
10. ר"ש (פ"ו מ"ט ד"ה תחת הזמורה, פ"ז מ"ג ד"ה אבל), ריבמ"ץ (פ"ו מ"ט ד"ה ספקה בחבל, פ"ז מ"ג ד"ה אבל), רא"ש (פ"ו מ"ט ד"ה תחתיה), רע"ב (פ"ו מ"ט ד"ה תחתיה), רדב"ז (פ"ו הי"א ד"ה כל), חסדי דוד (פ"ד ה"ז ד"ה זמורה), תויו"ט (פ"ו מ"ט ד"ה תחתיה), תוספות רעק"א (פ"ז אות כב). חזו"א (סי' יג ס"ק ד ד"ה מ"ט) תולדות יצחק (פ"ו ה"ד ד"ה המותח) ארץ חמדה (ח"ב, עמ' קט ד"ה חוץ), דרך אמונה (פ"ו ס"ק ס, עי' צה"ל אות קא), שמבאר כן בשם השנו"א (פ"ו מ"ט ד"ה המותח).

יש אומרים שהזרעים והגפנים נאסרים, גם כאשר הזרעים זרועים מתחת הזמורות וגם כאשר הזרעים זרועים מצדי הזמורות ועליהם נוטים מתחת הזמורות¹¹. ויש אומרים שהזרעים והגפנים נאסרים, רק כאשר הזרעים זרועים מתחת לזמורות, אך אם הם זרועים מצדי הזמורות, ועליהם נוטים מתחת לזמורות, אין הם נאסרים¹². אין הבדל בין אם זרע מתחת לזמורות, או אם היו זרעים זרועים והודלו על גביהם הזמורות, ובשני המקרים הכל נאסר ומתקדש¹³.

ד. המרחק מעיקרי הגפנים

רמב"ם ואע"פ שהזרע רחוק מעיקר הגפן כמה אמות

דוקא אם זרע מחוץ לעבודת הגפן בודקים בעלים ובזמורות אם מאהילים על הזרעים, אבל בתוך עבודת הגפן והכרם מקדש ואוסר אפילו אינם מאהילים¹⁴.

11. ביאור הגר"א (יו"ד סי' רצו ס"ק מז) על פי ביאורו את התוספתא (פ"ד ה"ז), חזו"א (סי' יג ס"ק ד ד"ה יש), בדעת הרמב"ם, דרך אמונה (פ"ו ס"ק נח).
12. עפ"י תוספתא (פ"ד ה"ז): "תבואה שנטעה תחת הגפן מחזיר ואינו מקדש גפנים", חסדי דוד (פ"ד ה"ז ד"ה תבואה), וכן כתב החזון יחזקאל (שם) עפ"י הגירסא "נוטה תחת הגפן...". וכן כתבו בדעת הרא"ש (פ"ז מ"ג) – חכמת אדם (שער משפטי הארץ פרק ד סעי' י), חזו"א (סי' יג ס"ק ד ד"ה יש), ודרך אמונה (פ"ו ס"ק נח). בחזון יחזקאל (פ"ד ה"ז ביאורים ד"ה תבואה וד"ה מחזיר) כתב שבמקרה שראשי השיבולים נוטים תחת הגפן, אבל העיקר איננו תחת הגפן, יכול להחזיר את ראשי התבואה לאחד הצדדים או להזיז את הזמורה לאחד הצדדים.
13. עפ"י רמב"ם (פ"ו הי"ב, הי"ג), דרך אמונה (פ"ו הי"א ס"ק נז).
14. ר"ש (פ"ו מ"ט ד"ה תחת הזמורה, פ"ז מ"ג ד"ה אבל), רא"ש (פ"ז מ"ג ד"ה אבל), ריבמ"ץ (פ"ו מ"ט ד"ה הפרח וד"ה תחת הזמורה, פ"ז מ"ג ד"ה אבל), רע"ב (פ"ז מ"ג ד"ה אבל), רדב"ז (פ"ו הי"א ד"ה כל, הט"ו ד"ה פרח), מהר"י קורקוס (פ"ו הט"ו ד"ה פרח), רש"ס (פ"ו הט"ו ד"ה אפילו), תויו"ט (פ"ו מ"ט ד"ה תחתיה), פנ"מ (פ"ז ה"ג ד"ה אבל), תפא"י (פ"ז מ"ג אות כה, בתי כלאים אות סט), מהר"א פולדא (פ"ז ה"ג ד"ה אבל), ערוה"ש (יו"ד סי' רצו סעי' מח), חזו"א (סי' יג ס"ק ד ד"ה מ"ט), תולדות יצחק (פ"ו ה"ד ד"ה המותח, פ"ז ה"ב ד"ה אבל). ונראה שאין חולקים על הבנה זו, שדין זה הוא במקרה שהרחיק כדי עבודת הגפן.

ה. הגפנים המתקדשות

כשזרע תחת הזמורות המרוחקות כל הגפן מתקדשת, גם החלקים שלא זרע תחתם, ואילו הגפנים האחרות בכרם הסמוכות לה אינן מתקדשות כלל¹⁵.

15. עפ"י תוספתא (פ"ד ה"ז), לבוש (יו"ד סי' רצו סעי' כז), ביאור הגר"א (יו"ד סי' רצו ס"ק מז), בתי כלאים (אות טט), חזו"א (סי' ג ס"ק יט ד"ה אבל וסי' י ס"ק יח ד"ה שיעור), ספר השדה (פ"ו מ"ט ד"ה וסיפא), דרך אמונה (פ"ו ס"ק נח).

הלכה יב

- א. זריעה תחת מותר האפיירות
ב. גדר אפיירות האסורה
ג. הגדרת אילן סרק לדין כלאי הכרם
ד. זריעה תחת אילן סרק שהדלה על גביו
ה. זריעה תחת אילן מאכל שהדלה על גביו
ו. היתר החזרת הזמורה שהתפשטה על גבי אילן מאכל
ז. דין קורות שקמה

רמב"ם

הדלה את הגפן על מקצת אפיירות¹ לא יזרע תחת מותר האפיירות, ואע"פ שאין עליהן לא שרינים ולא עליו, ואם

1. בהבנת אפיירות נחלקו הפרשנים:

רוב המפרשים מבארים שמדובר בכעין סבכה שעושים מקנים, שמדלים על גביה את הגפן כדי שתתפשט, (ואם הדלו חמש גפנים על מחיצה זו יש לה שם עריס, עי' להלן פרק ח) – ריבמ"ץ (פ"ו מ"ג ד"ה המדלה וד"ה וכן המדלה), פיה"מ (פ"ו מ"ג ד"ה אפיירות), ר"ש (פ"ו מ"ג ד"ה אפיירות, כלים פכ"ז מ"ה ד"ה תניא), רא"ש (פ"ו מ"ג ד"ה אפיירות), כפתור ופרח (פנ"ח ד"ה אפיירות), רע"ב (פ"ו מ"ג ד"ה אפיירות), רדב"ז (פ"ו הי"ב ד"ה הדלה), מהר"י קורקוס (פ"ו הי"ב ד"ה הדלה), רש"ס (פ"ו הי"ג ד"ה אפיירות), לבוש (יו"ד סי' רצו סעי' כז), ט"ז (יו"ד סי' רצו ס"ק ז), תויר"ט (פ"ו מ"ג ד"ה אפיירות) בשם פיה"מ, קול הרמ"ז (פ"ו מ"ג ד"ה תי"ט), פנ"מ (פ"ו הי"ג ד"ה המדלה וד"ה עד ארבע), מהר"א פולדא (פ"ו הי"ג ד"ה אפיירות), שנו"א (פי' הארוך פ"ו מ"ג ד"ה המדל), ערוה"ש (יו"ד סי' רצו סעי' מח), תפא"י (פ"ו אות יד, בתי כלאים אות ע, הלכתא גבירתא פ"ו מ"ג), ארץ חמדה (ח"ב עמ' קט ד"ה ואסרו עוד), דרך אמונה (פ"ו הי"ב ס"ק סב), ירושלמי עם ביאורים (פ"ו הי"ג ד"ה המדלה), כרם הארץ (הל' לז, עמ' קנג), תולדות יצחק (פ"ו הי"ג ד"ה המדלה).

ראה משנ"ר (פ"ו מ"ג ד"ה המדלה) שדן בהבדל בין עריס לאפיירות, פנ"מ (פ"ו הי"ג ד"ה מותר מחול הכרם) מבאר שאפיירות אינם נחשבים כרם.

הערוך (ערך אפיירות) באר שהכוונה היא לאילן שעושה פירות הרבה, שמדלים עליו את הגפן.

ראה מוסף הערוך (מהד' נתיבה תשנ"ד, פ"ו הי"ג ערך אפיירות) שהקשה על פירושו של הערוך ומבאר שמדובר באילן מאכל זקן שלא עושה פירות, שמדלים עליו את הגפנים, הוב"ד בקול הרמ"ז (פ"ו מ"ג ד"ה תי"ט).

הרש"ס (פ"ו הי"ג ד"ה אפיירות), גורס בפירושו הערוך "אילן שעושה פירות הרבה", וכוונתו היא לאילן שיש לו ענפים רבים.

זרע הואיל ואין הזרע תחת סיכוך הגפן הרי זה מותר, וכן אם הדלה הגפן על מקצת בדי אילן שאינו עושה פרי כגון הארוז והברוש. אבל אם הדלה על מקצת אילן מאכל הרי זה מותר לזרוע תחת מותר בדי האילן שלא נמשכו עליהן שריגי הגפן שאין אדם מבטל אילן מאכל ועושה אותו אפירות לגפן, ואם נמשכו השריגים אחר שזרע וסככו על הזרע הרי זה מחזירם למקום אחר.²

א. זריעה תחת מותר האפירות

אסור לזרוע תחת כל מותר האפירות.³

יש אומרים שאסור לזרוע תחת מותר האפירות במרחק עד ד' אמות מהגפנים.⁴ ויש מי שאומר שאסור לזרוע תחת מותר האפירות במרחק עד ו' טפחים מהגפנים.⁵ יש אומרים שאסור לזרוע תחת מותר האפירות, במקום שאליו עתידה הגפן להגיע באותה שנה, ומותר לזרוע תחת מותר האפירות בשטח שאליו הגפן לא תגיע בשנה

2. רדב"ז (פ"ו הי"ב ד"ה הדלה), מהר"י קורקוס (פ"ו הי"ב ד"ה הדלה), וכס"מ (פ"ו הי"ב ד"ה הדלה) ציינו למשנה (פ"ו מ"ג-ד) ולירושלמי (שם), משנה למלך (פ"ו הי"ב) ציין גם למשנה (פ"ו מ"ג) ולירושלמי (פ"ו ה"ג), נפסק בשו"ע (יו"ד סי' רצו סעי' כז). הקרית ספר (סוף פ"ו) מבאר שהאיסור הוא מדרבנן, משום שהרחיק מעיקר הגפנים כדי עבודתם.
3. רמב"ם (כאן), פיה"מ (פ"ו מ"ג ד"ה אפירות), ריבמ"ץ (פ"ו מ"ג ד"ה לא יביא), ר"ש (פ"ו מ"ג ד"ה אפירות), רא"ש (פ"ו מ"ג ד"ה אפירות), כפתור ופרח (פנ"ח ד"ה אפירות), רע"ב (פ"ו מ"ג ד"ה אפירות), רש"ס (פ"ו ה"ג ד"ה אם דרכו לפסע), פנ"מ (פ"ו ה"ג ד"ה המדלה), מהר"א פולדא (פ"ו ה"ג ד"ה אפירות), שנו"א (פ"ו הארוך פ"ו מ"ג ד"ה לא יזרע), ערוה"ש (יו"ד סי' רצו סעי' מח), הלכתא גבירתא (פ"ו מ"ג), כרם הארץ (הל' לז עמ' קנג, עמ' קנד ד"ה והגר"א) בדעת הריבמ"ץ והרמב"ם, תולדות יצחק (פ"ו ה"ג ד"ה המדלה), דרך אמונה (פ"ו הי"ב ס"ק סד) בדעת הרמב"ם, ראה לבוש (יו"ד סי' רצו סעי' כז), בתי כלאים (אות ע), ארץ חמדה (ח"ב עמ' קט ד"ה ואסרו עוד), ירושלמי עם ביאורים (פ"ו ה"ג ד"ה לא יביא) שבארו את טעם הדבר באופנים שונים, ראה שנו"א (פ"ו מ"ג ד"ה אלו אוסרין), שמבאר שאיסור זה הוא חומרא שהחמירו חכמים.
4. מהר"א פולדא (פ"ו ה"ג ד"ה עד ד"א), דרך אמונה (פ"ו הי"ב ס"ק סד) בשם יש אומרים, תולדות יצחק (פ"ו ה"ג ד"ה עד היכין וד"ה עד ד"א).
5. דרך אמונה (פ"ו הי"ב ס"ק סד) בשם יש אומרים.

זו.⁶ יש מי שאומר שאסור לזרוע רק תחת המקומות שניחא לבעלים שהגפנים יגיעו לשם, אך תחת מקומות שלא ניחא לבעלים שהגפנים יגיעו לשם מותר לזרוע.⁷
 יש אומרים שאם האפיפירות רחבות ד' טפחים ניתן לזרוע תחת מותרן.⁸
 יש אומרים שאם זרע תחת מותר האפיפירות הגפנים והזרעים לא מתקדשים.⁹ יש מי שאומר שניתן לזרוע לכתחילה מצדדי האפיפירות לאחר שהרחיק מהגזע כשיעור עבודת הכרם, או גפן יחידית.¹⁰ יש מי שאומר שניתן לזרוע תחת מותר האפיפירות גם תחת המקום שאילו היה מותח לשם זמורה, היתה מגיעה לשם.¹¹
 ויש מי שאומר שאם עבר זרוע אסור לקיים את הזרע וחייב לעוקרו למרות שעדיין הגפנים לא הגיעו לזרעים.¹²

ב. גדר אפיפירות האסורה

יש אומרים שכאשר המרחק בין הקנים של האפיפירות גדול מד' טפחים, ישנו הפסק

6. ר"ש (כלים פכ"ז מ"ה ד"ה תניא, על פי תוספתא (ב"ב פ"ה ה"ב דפוס וילנא) הובאו דבריו בחזו"א (כלים סי' לב ס"ק יב ד"ה מה הן לקדש), דרך אמונה (פ"ו הי"ב ס"ק סד) בדעת הר"ש והגר"א. ראה צפנת פענח (פ"ו הי"ב ד"ה הדלה), שבאר את טעם הדבר.
7. בתי כלאים (אות ע).
8. מהר"א פולדא (פ"ו ה"ג ד"ה מג ועד ד).
9. משנה (פ"ו מ"ג), רמב"ם (כאן), פיה"מ (פ"ו מ"ג ד"ה אפיפירות), ריבמ"ץ (פ"ו מ"ג ד"ה לא קידש), ר"ש (פ"ו מ"ג ד"ה אפיפירות), רא"ש (פ"ו מ"ג ד"ה אפיפירות), כפתור ופרח (פרק נח ד"ה אפיפירות), רע"ב (פ"ו מ"ג ד"ה אפיפירות, פ"ז מ"ג ד"ה מותר), רדב"ז (פ"ו הי"ב), לבוש (יר"ד סי' רצו סעי' כז), מהר"א פולדא (פ"ו ה"ג ד"ה אפיפירות), פנ"מ (פ"ו ה"ג ד"ה המדלה), הלכתא גבירתא (פ"ו מ"ג), תולדות יצחק (פ"ו ה"ג ד"ה המדלה), כרם הארץ (הל' לז עמ' קנג), וכך כתבו בדעת הרמב"ם: רש"ש (פ"ו מ"ג ד"ה אם הביא), חזו"א (סי' יג ס"ק א ד"ה אבל בר"מ), דרך אמונה (פ"ו הי"ב באה"ל ד"ה מותר), כרם הארץ (הל' לז ד"ה הדלה), מטה יחיאל (סי' צט ס"ק א ד"ה והנה לשון הרמב"ם).
 ועי' שנו"א (פי' הארוך, פ"ו מ"ג ד"ה לא יזרע), רש"ש (פ"ו מ"ג ד"ה אם הביא), כרם הארץ (הל' לז ד"ה הדלה), חזו"א (סי' יג ס"ק א ד"ה אבל בר"מ), דרך אמונה (פ"ו הי"ב ס"ק סג, באה"ל ד"ה מותר), ירושלמי עם ביאורים (פ"ו ה"ג ד"ה ואם הביא).
10. דרך אמונה (פ"ו הי"ב ס"ק סג).
11. חזו"א (סי' יג ס"ק ד"ה מ"ט הפרח), דרך אמונה (פ"ו הט"ו ס"ק פב).
12. דרך אמונה (פ"ו הי"ב ס"ק סז).

חוקות הארץ

באפיפירות, ואם אין זמורות בין הקנים, נחשב כשני אפיפירות¹³. יש מי שאומר שאם המרחק בין הקנים קטן מג' טפחים, האפיפירות נחשב כג ומותר לזרוע תחתיו, למרות שהדלה גפן על גביו¹⁴. ויש אומרים שאסור לזרוע תחת האפיפירות גם כשהמרחק בין הקנים קטן מג' טפחים¹⁵. יש אומרים שאם ישנם שני אפיפירות והמרחק ביניהם קטן מד' טפחים, אם דרך הגפן לעבור לאפיפירות השני אסור לזרוע תחתיו ואם אין דרך הגפן לעבור מותר לזרוע תחתיו¹⁶. ויש מי שאומר שרק אם דרכו של בעל הבית להעביר את הזמורות מאפיפירות לאפיפירות יש להם דין של אפיפירות אחד, ואם אין דרכו לכך, דינם הוא כשני אפיפירות¹⁷. ויש אומרים שבמקרה שהיתה הגפן מודלית על שני האפיפירות, והוריד אותה מאחד מהם אסור להביא זרע תחתיו¹⁸. או שמותר לזרוע רק תחת האויר שבין הקנים של האפיפירות שהורדה ממנו הגפן¹⁹. יש אומרים שאם זרע בשטח האסור לזריעה סמוך לגפן או לכרם הנשענים על האפיפירות, אוסר ומקדש את הגפנים²⁰. ויש אומרים שאם זרע תחת האפיפירות בשטח

13. רש"ס (פ"ו ה"ג ד"ה לא יביא, ד"ה משלושה ועד ארבעה, ד"ה ארבעה, ד"ה שתי אפיפירות), ירושלמי עם ביאורים (פ"ו ה"ג ד"ה ארבעה).
14. דרך אמונה (פ"ו ה"ב, באה"ל ד"ה הדלה את הגפן), ירושלמי עם ביאורים (פ"ו ה"ג ד"ה ועד ארבעה, ד"ה פחות וד"ה מג ועד ד וד"ה פחות) בדעת חזקיה בגמרא (פ"ו ה"ג).
15. רש"ס (פ"ו ה"ג ד"ה משלושה), פנ"מ (פ"ו ה"ג ד"ה משלושה), תולדות יצחק (פ"ו ה"ג ד"ה פחות משלושה), דרך אמונה (פ"ו באה"ל ד"ה הדלה את הגפן), בדעת הרמב"ם.
16. רש"ס (פ"ו ה"ג ד"ה אם דרכו לפסע), מהר"א פולדא (פ"ו ה"ג ד"ה ותני ופליג בפירוש ב').
17. מהר"א פולדא (פ"ו ה"ג ד"ה ותני ופליג).
18. חזו"א (סי' יג ס"ק ג ד"ה אם היה), דרך אמונה (פ"ו ה"ב ס"ק סו).
19. חזו"א (סי' יג ס"ק ג ד"ה ואע"ג), דרך אמונה (פ"ו ה"ב ס"ק סו).
20. ריבמ"ץ (פ"ז מ"ג ד"ה מותר אפיפירות), רש"ס (פ"ו ה"ג ד"ה ואם הביא פ"ז ה"ג ד"ה מותר אפיפירות), פנ"מ (פ"ז ה"ג ד"ה מותר מחול הכרם), שנו"א (פ"ז מ"ג ד"ה אלו אוסרין), בתי כלאים (אות ע), חזו"א (סי' יג ס"ק ה ד"ה ירושלמי, ד"ה והנה וס"ק ו ד"ה אמרו), תולדות יצחק (פ"ו ה"ג ד"ה המדלה וד"ה חזקיה), דרך אמונה (פ"ו ה"ב ס"ק סג, ס"ק סה), וכך מובן מקרית ספר (פ"ו ה"ז-זי).

שעל גביו מסככות הגפנים, מקדש את הגפנים והזרעים²¹, אף אם זרע סמוך לד' טפחים מקצה הזמורה המודלית²². ויש אומרים שאם עבר זרע תחת האפיירות, גם תחת מקום שאינו מודלה, הגפנים והזרעים נאסרים גם אם עוד לא הוסיפו אחד ממאתים²³. יש אומרים שהשטח המתקדש הוא רק השטח שהדלה על גביו, וסמוך לו לא מתקדש, אף בתוך ג' טפחים²⁴.

ג. הגדרת אילן סרק לדין כלאי הכרם

יש אומרים שאילן סרק הוא אילן שאינו עושה פרי²⁵. ויש אומרים שאף אילני מאכל שפירותיהם אינם חשובים ועיקר השימוש בהם הוא לעצים, נחשבים כאילני סרק²⁶. ויש

21. כדעת חזקיה בירושלמי (פ"ו ה"ג), רש"ס (פ"ו ה"ג), פנ"מ (פ"ו ה"ג ד"ה משלושה וד"ה ארבעה), כרם הארץ (הל' לז עמ' קנד ד"ה והגר"א).
22. מראה"פ (פ"ו ה"ג ד"ה משלושה ועד ארבעה) בדעת חזקיה בירושלמי.
23. מדין קנס, משנ"ר (פ"ו מ"ג ד"ה אם הביא), כרם הארץ (הל' לז עמ' קנד ד"ה והגר"א) בדעת הלבוש.
24. מראה"פ (פ"ו ה"ג ד"ה משלושה ועד ארבעה) וכרם הארץ (הל' לז עמ' קנד ד"ה והגר"א) בדעת הרמב"ם.
25. במשנה (פ"ו מ"ה) נחלקו התנאים מהו אילן סרק, האם הוא אילן שאינו עושה פרי, או רק זית ותאנה נחשבים לאילנות מאכל, או שאילנות שרגילים לעשות מהם שדות גדולים נחשבים כאילני מאכל וכל השאר נחשבים כאילני סרק. הפרשנים בארו את מחלוקתם, שהשאלה היא איזה אילן אדם מבטל אגב שדהו, ואיזה אילן אינו מבטל. ראה משנ"ר (פ"ו מ"ד שדן בהבדל בין אילן מאכל לאילן סרק).
- סברו שאילן שאינו נותן פירות הוא אילן סרק: פיה"מ (פ"ו מ"ג ד"ה אפיירות, מ"ה ד"ה כבר), ר"ש (פ"ו מ"ג ד"ה אפיירות, ד"ה אילן סרק ומ"ה ד"ה חוץ), כפתור ופרח (פנ"ח ד"ה אפיירות), רע"ב (פ"ו מ"ה ד"ה הכל), רש"ס (פ"ו ה"ג ד"ה על מקצת), קול הרמ"ז (פ"ו מ"ה ד"ה איזהו) בדעת הרמב"ם, פנ"מ (פ"ו ה"ג ד"ה וכן המדלה, ה"ד ד"ה רמ"א וד"ה ר' יוסי אומר), מהר"א פולדא (פ"ו ה"ג ע"א ד"ה וכן המדלה וד"ה הכל), תפא"י (פ"ו אות יח, הלכתא גבירתא פ"ו מ"ה), כרם הארץ (הל' לז עמ' קנה ד"ה אם וד"ה וכן אם), תולדות יצחק (פ"ו ה"ג ד"ה וכן המדלה וד"ה רבי יוסי אומר).
26. כן כתבו בדעת הר"ש (פ"ו מ"ג ומ"ד) – תוס' יו"ט (פ"ו מ"ד ד"ה והשאר מותר), חזו"א (סי' יג ס"ק ב ד"ה והר"ש פירש), דרך אמונה (פ"ו הי"ב ס"ק ע) בדעת הר"ש.

אומרים שכל אילן שנותן פירות כלשהם, אפילו פירות סרק מוגדר כאילן מאכל²⁷. יש מי שאומר שמחשבתו של האדם קובעת האם האילן יוגדר כאילן מאכל או כאילן סרק²⁸. ויש מי שחולק וסובר שמחשבתו של האדם אינה משנה את הגדרת האילן²⁹. יש אומרים שאילן מאכל שהזקין ואינו נותן פירות, דינו כאילן סרק³⁰.

ד. זריעה תחת אילן סרק שהדלה על גביו

יש אומרים שאם הדלה את הגפן על מקצת ענפי אילן סרק, אסור לזרוע תחת כל ענפיו, אף תחת אלו שלא הדלה על גביהם כלל את הגפן³¹. ויש מי שאומר שאסור לזרוע רק תחת אותו ענף שהדלה על גביו וישנה סבירות שהזמורות יגיעו לשם, אך תחת כל שאר הענפים מותר לזרוע³². לדעות אלו יש מי שאומר שדין זה הוא אף אם הגפנים גבוהים מהזרעים יותר מי' טפחים³³. יש מי שאומר שאם המרחק בין ענפי הגפן המודלים על אילן הסרק קטן מד' טפחים אסור

27. מעשה רקח (פ"ו הי"ב ד"ה הדלה), קול הרמ"ז (פ"ו מ"ה ד"ה איזהו) וחזון נחום (פ"ו מ"ה) בדעת הרמב"ם.
28. חזו"א (סי' יג ס"ק ב ד"ה והנה), דרך אמונה (פ"ו הי"ב ס"ק סח).
29. ספר השדה (פ"ו מ"ד ד"ה מיהו בברייתא).
30. קול הרמ"ז (פ"ו מ"ג ד"ה תי"ט) בשם מוסף הערוך, הובאו דבריו גם בתואנ"ש (פ"ו מ"ג) ובדרך אמונה (פ"ו הי"ב ס"ק סט, צה"ל אות קטז). וראה שושנים לדוד (פ"ו מ"ג ד"ה וכן) שבאר את טעם הדבר.
31. ריבמ"ץ (פ"ו מ"ג ד"ה וכן המדלה), פיה"מ (פ"ו מ"ג ד"ה אפיפירות, מ"ד ד"ה העריס), ר"ש (פ"ו מ"ג ד"ה אילן סרק), רא"ש (פ"ו מ"ג ד"ה אילן סרק), רע"ב (פ"ו מ"ג ד"ה וכן המדלה), רדב"ז (פ"ו הי"ב ד"ה המדלה), לבוש (יר"ד סי' רצו סעי' כז), רש"ס (פ"ו ה"ג ד"ה על מקצת וד"ה אם דרכו), מהר"א פולדא (פ"ו ה"ג ד"ה וכן), תפא"י (פ"ו אות יח, בתי כלאים אות ע), תולדות יצחק (פ"ו ה"ג ד"ה וכן המדלה), ירושלמי עם ביאורים (פ"ו ה"ג ד"ה המדלה), וכן כתבו בדעת הרמב"ם: כרם הארץ (הל' לז עמ' קנג) ופאת השדה (פ"ו מ"ג, ד' ד"ה תנן וסדן), ולדעתם אילן סרק כאפיפירות.
- ועי' שושנים לדוד (פ"ו מ"ג ד"ה וכן), מהר"א פולדא (פ"ו ה"ג ד"ה וכן), כרם הארץ (הל' לז עמ' קנה ד"ה וכן אם), ארץ חמדה (ח"ב עמ' קט ד"ה וכן אם).
32. חזו"א (סי' יג ס"ק ב ד"ה הא דשרינן) בדעת הרמב"ם בפיה"מ, דרך אמונה (פ"ו הי"ב ס"ק עא) בדעת הרמב"ם בפיה"מ (פ"ו מ"ד).
33. חזו"א (סי' יג ס"ק ח ד"ה הנידון), דרך אמונה (פ"ו הי"ב ס"ק סג).

לזרוע לשם, אך אם המרחק שבין הענפים גדול מד' טפחים מותר לזרוע תחת האויר שביניהם³⁴.

ה. זריעה תחת אילן מאכל שהדלה על גביו

י"א שניתן לזרוע תחת ענפי אילן המאכל, במקומות שלא הדלה על גביהם לאחר ההרחקה הראויה מעיקר הגפן³⁵.

יש אומרים שניתן לזרוע אף תחת החלק מהענף שלא הדלה על גביו³⁶. ויש אומרים שלא ניתן לזרוע גם תחת חלק הענף שלא הדלה על גביו, וההיתר באילן מאכל הוא לזרוע תחת שאר ענפיו³⁷.

34. ספר ניר (פ"ו ה"ג ד"ה פחות) בשם המפרש.

35. עפ"י תוספתא (פ"ד ה"ד) וירושלמי (פ"ו ה"ג), פיה"מ (פ"ו מ"ד ד"ה העריס), ר"ש (פ"ו מ"ג ד"ה אמר לו מותר וד"ה על מקצת), ריבמ"ץ (פ"ו מ"ד ד"ה המדלה וד"ה מעשה), רש"ס (פ"ו ה"ג ד"ה סימנא וד"ה ואין אדם מבטל), רא"ש (פ"ו מ"ד ד"ה אילן סרק ומ"ה ד"ה הכל), כפתור ופרח (פנ"ח ד"ה אפיפירות), רדב"ז (פ"ו הי"ב ד"ה הדלה), פנ"מ (פ"ו ה"ג ד"ה וכן המדלה, ה"ד ד"ה המדלה), ביאור הגר"א (יו"ד סי' רצו ס"ק מח), שנו"א (פ"ו מ"ג פי' הארוך ד"ה המדל וכו' ירושלמי, מהר"א פולדא (פ"ו ה"ג ד"ה וכן המדלה וד"ה אמר לו), תפא"י (פ"ו אות יט, הלכתא גבירתא (פ"ו מ"ד), תולדות יצחק (פ"ו ה"ג ד"ה וכן המדלה, ד"ה אל מותר וד"ה מה בין), חזון יחזקאל (ביאורים פ"ד ה"ד ד"ה שאין), ארץ חמדה (ח"ב עמ' קט ד"ה אולם אם הדלה). עי' רע"ב (פ"ו מ"ג ד"ה וכן המדלה ומ"ד ד"ה אמר לו), תויו"ט (פ"ו מ"ד ד"ה ואם הלך), ביאורי הגר"א (פ"ו ה"ד ד"ה סימנא דכלים), דרך אמונה (פ"ו הי"ב ס"ק עב, ירושלמי עם ביאורים פ"ו ה"ג ד"ה וכן המדלה, ד"ה על מקצת וד"ה אדם מבטל), וזהב הארץ (פ"ו הי"ב ד"ה ולכאורה).

36. פיה"מ (פ"ו מ"ד ד"ה אבל אילן מאכל), רע"ב (פ"ו מ"ג ד"ה וכן המדלה) וכן כתבו חזו"א (סי' יג ס"ק ב ד"ה והר"ש פירש) וארץ חמדה (ח"ב עמ' קט-קי ד"ה אולם אם הדלה) בדעת הר"ש, דרך אמונה (פ"ו הי"ב ס"ק עא) בדעת הרמב"ם (כאן) והר"ש, פאת השדה (פ"ו מ"ג, ד' ד"ה תנן וסדן) בדעת רש"י. ראה כרם הארץ (הל' לז עמ' קנה ד"ה אבל אם).
37. משום שאדם לא מבטל את כל אילן המאכל אגב גפנו, אך מבטל את הענף שהדלה על גביו. כך סוברים: תויו"ט (פ"ו מ"ד ד"ה והשאר), משנ"ר (פ"ו מ"ד ד"ה והעלהו) דרך אמונה (פ"ו הי"ב ס"ק עא), זהב הארץ (פ"ו הי"ב אות יז), ספר השדה (פ"ו מ"ד ד"ה הא דקתני) וחזו"א (סי' יג ס"ק ב ד"ה הא דשרינן) בדעת הרמב"ם. לבוש (יו"ד סי' רצו סעי'

ו. היתר החזרת הזמורה שהתפשטה על גבי אילן מאכל

יש אומרים שאם הזמורה התפשטה וכעת היא מסככת על הזרעים מותר להחזירה למקום אחר כל עוד לא הוסיפה אחד ממאתים³⁸. ויש אומרים שהיתר החזרה הוא להחזיר את הזמורה למקום שהיתה³⁹. לדעות אלו יש מי שאומר שכאשר הדלה על אילן מאכל אין הגבלה למספר הפעמים, וניתן להחזירה בכל פעם שהיא מתפשטת על הזרעים⁴⁰.

ז. דין קורות שקמה

יש אומרים שאם הדלה את הגפן על גבי קורת שקמה אסור לזרוע תחת הקורה שהדלה על גביה, אך תחת שאר הקורות שבשקמה מותר לזרוע⁴¹.

- כזו, ערוה"ש (י"ד סי' רצו סעי' מח), כרם הארץ (הל' לז עמ' קנג). ארץ חמדה (ח"ב עמ' קט-קי ד"ה אולם אם הדלה).
38. תפא"י (פ"ו מ"ד), מלאכ"ש (פ"ו מ"ד ד"ה ואם הילך), הלכתא גבירתא (פ"ו מ"ד), בתי כלאים (אות עא), כרם הארץ (הל' לז ד"ה ואם נמשכו), בדעת הרמב"ם, ועי' תולדות יצחק (פ"ו ה"ג ד"ה ואם הולך החדש).
39. ריבמ"ץ (פ"ו מ"ד ד"ה יחזירנו, עי' מהד' מכון התלמוד הישראלי הע' 53), ר"ש (פ"ו מ"ג ד"ה על מקצת), מהר"א פולדא (פ"ו ה"ד ד"ה יחזירנו), כרם הארץ (הל' לז ד"ה ואם נמשכו) בדעת הריבמ"ץ והר"ש.
40. כרם הארץ (הל' לז ד"ה ואם נמשכו), דרך אמונה (פ"ו הי"ב ס"ק עג) וכך מובן מהסוברים שניתן להחזיר את הענפים ולא מחלקים במספר הפעמים – רמב"ם (כאן), פיה"מ (פ"ו מ"ד ד"ה העריס), ריבמ"ץ (פ"ו מ"ד ד"ה יחזירנו), כפתור ופרח (פנ"ח ד"ה אפיפירות), רע"ב (פ"ו מ"ד ד"ה יחזירנו), לבוש (י"ד סי' רצו סעי' כז).
41. תוספתא (פ"ד ה"ד), ריבמ"ץ (פ"ו מ"ד ד"ה מעשה), ר"ש (פ"ו מ"ג ד"ה תחת קורה), רא"ש (פ"ו מ"ג ד"ה תחת קורה), רע"ב (פ"ו מ"ד ד"ה תחת קורה זו), רש"ס (פ"ו ה"ג ד"ה והשאר מותר), חזון נחום (פ"ו מ"ד ד"ה ומ"ש), מלאכ"ש (פ"ו מ"ד ד"ה תחת הקורה), פנ"מ (פ"ו ה"ד ד"ה על מקצת הקורה), מהר"א פולדא (פ"ו ה"ד ד"ה סדן), תפא"י (פ"ו אות כג-כד), כרם הארץ (הל' לז עמ' קנו ד"ה ואם נמשכו), חזון יחזקאל (ביאורים פ"ד ה"ד ד"ה והשאר), תולדות יצחק (פ"ו ה"ג ד"ה והראהו) בפירוש א', ירושלמי עם ביאורים (פ"ו ה"ג ד"ה תחת הקורה וד"ה והשאר).
- ועי' שנו"א (פ"ו מ"ג פי' הארוך ד"ה והראהו), קול הרמ"ז (פ"ו מ"ד ד"ה והשאר), תולדות יצחק (פ"ו ה"ג ד"ה והראהו), כרם הארץ (הל' לז עמ' קנו ד"ה ואם נמשכו) בפירוש א' וחזון יחזקאל (ביאורים פ"ד ה"ד ד"ה סדן של שקמה).

יש אומרים שדין השקמה הוא כדין אילן מאכל⁴², ויש אומרים שדינה הוא כעץ סרק⁴³, ויש אומרים שדינה הוא כעץ בפני עצמו שאינו דומה לא לעץ מאכל ולא לעץ סרק⁴⁴. לדעה זו יש מי שאומר שהדין כן אף אם המרחק בין הקורות קטן מג' טפחים⁴⁵.

42. פיה"מ (פ"ו מ"ד ד"ה ובו קורות הרבה), רש"ס (פ"ו ה"ג ד"ה אמר לו מותר), פנ"מ (פ"ו ה"ד ד"ה א"ל תחת), קול הרמ"ז (פ"ו מ"ה ד"ה איזהו), תולדות יצחק (פ"ו ה"ג ד"ה והראהו).
- ועי' ב"ב (סח ע"ב במשנה), רבינו גרשום (שם ד"ה ואת בתולת השיקמה) וברשב"ם (שם ד"ה בתולת השקמה), תויו"ט (פ"ו מ"ד ד"ה והשאר מותר), תוספתא כפשוטה (פ"ד הע' 27 ד"ה ובירושלמי).
43. תפא"י (פ"ו אות כא), חזו"א (סי' יג ס"ק ב ד"ה והר"ש), חזון יחזקאל (ביאורים פ"ד ה"ד ד"ה והשאר מותר) וירושלמי עם ביאורים (פ"ו ה"ג ד"ה שהיה מודלה). וכך משמע מרבינו גרשום (ב"ב סח ע"ב ד"ה ואת בתולת השקמה).
- ועי' רש"ס (פ"ו ה"ג ד"ה בסדן של שקמה) מלאכ"ש (פ"ו מ"ד ד"ה ואם הילך), כרם הארץ (הל' לז ד"ה ואם נמשכו), תויו"ט (פ"ו מ"ד ד"ה וסדן).
44. חסדי דוד (פ"ד ה"ד ד"ה מעשה). חזון נחום (פ"ו מ"ד ד"ה פירש הרמב"ם). ועי' חזו"א (סי' יג ס"ק ב) ודרך אמונה (פ"ו הי"ב ס"ק ע).
45. חזו"א (סי' יג ס"ק ג ד"ה והא דתנן).

חוקות הארץ

הלכה יג

- א. ממתני נאסרו הזרעים
ב. הצורך בדיעת הבעלים
ג. דין גפן שהתפשטה באופן עצמאי
ד. דין הגפנים והזרעים

רמב"ם

הזורע תחת מותר האפפירות או תחת מותר אילן שאינו עושה פירות ונמשכו שריגי הגפן וסככו על הזרע הרי זה אסור לקיימו או להחזיר השריגים, אלא כיצד עושה עוקר הזרע¹.

א. ממתני נאסרו הזרעים

יש אומרים, שאם זרע מתחת למותר האפפירות ולאחר מכן גדלו השריגים והם מסככים על הזרעים, הזרעים נאסרים רק לאחר שהוסיפו אחד ממאתים², ויש אומרים שנאסרים מיד אפילו לא הוסיפו אחד ממאתים³.

1. כלאים (פ"ו מ"ג), ונפסק בשו"ע (יר"ד סי' רצו סעי' כח), קרית ספר (פ"ו הט"ז-יז) מבאר שהאיסור הוא מדרבנן, משום שהרחיק מעיקר הגפנים כדי עבודתם.
 2. פיה"מ (פ"ו מ"ג ד"ה אפפירות), רא"ש פ"ו מ"ג (ד"ה אם הילך החדש), רע"ב (פ"ו מ"ג ד"ה אסור), רש"ס (פ"ו ה"ג ד"ה ואם הילך החורש, הד"ה הראשון), פנ"מ (פ"ו ה"ג ד"ה ואם הלך החדש), מהר"א פולדא (פ"ו ה"ג ד"ה אסור), משנ"ר (פ"ו מ"ד ד"ה יחזירנו). ערוה"ש (יר"ד סי' רצו סעי' מח), משנ"ר (פ"ו מ"ג ד"ה אם הביא), מלאכ"ש (פ"ו מ"ג ד"ה ואם הלך החדש, בדעת הרש"ס), חזו"א (סי' יג ס"ק א ד"ה ואם הלך, כלים סי' לב ס"ק יב ד"ה מה הן לקדש).
 3. ראה רדב"ז (פ"ו הי"ב ד"ה אבל), תויו"ט (פ"ו מ"ד ד"ה ואם הלך החדש), חזון נחום (פ"ו מ"ג ד"ה אם הביא), ישועות מלכו (קרית ארבע פ"ו הי"ב ד"ה ואם נמשכו), כרם הארץ (הל' לז ד"ה ואם נמשכו), ירושלמי עם ביאורים (פ"ו ה"ג ד"ה יחזירנו), ספר השדה (פ"ו מ"ג ד"ה ומדברי), דרך אמונה (פ"ו הי"ב באה"ל ד"ה מותר).
3. שנו"א (פ"ו מ"ג פי' הארוך ד"ה אם הלך) משום קנס. מלאכ"ש (פ"ו מ"ג ד"ה בפי' ר"ע), תפא"י (פ"ו אותיות יז, כ, הלכתא גבירתא פ"ו מ"ג ובתי כלאים אות עא), ספר השדה (פ"ו מ"ג ד"ה וחזינא), תולדות יצחק (פ"ו ה"ג ד"ה ואם הולך החדש), ארץ הבחירה (פ"ו מ"ג-ד עמ' רעד ד"ה ולפי"ז במ"ג) בדעת הרמב"ם.

ב. הצורך בידיעת הבעלים

יש מי שאומר שהזרעים נאסרים, גם אם הבעלים עדיין לא יודע שהגפנים מסככים על הזרעים⁴, ויש מי שאומר שכל עוד הבעלים לא יודע שהגפנים מסככים, הזרעים לא נאסרים⁵.

יש מי שאומר שהדבר אסור גם אם לא נוח לבעלים בהתפשטות הגפנים⁶.

ג. הדין כשהגפן התפשטה באופן עצמאי

יש מי שאומר שכשגפן התפשטה מאליה על גבי אפיפירות אין לזרוע תחת כל מותר האפיפירות, אולם אם התפשטה על גבי אילן סרק, איסור הזריעה הוא רק תחת המקום שהדלה על גביו⁷.

יש מי שאומר שאם זרע בהיתר תחת אילן סרק או אפיפירות, ורק לאחר מכן התפשטה הגפן ללא הדליה של הבעלים, על הענפים שאינם מעל הזרעים מותר לקיים את הזרעים, עד שהגפנים יגיעו לשם⁸.

ד. דין הגפנים והזרעים

אף שצריך לעקור את הזרעים, לאחר שהזמורות התפשטו עליהם, הזמורות מותרות⁹, אך הזרעים נאסרים¹⁰.

4. חזו"א (סי' יג ס"ק א ד"ה ואם הלך החדש).

5. ישועות מלכו (קריית ארבע פ"ו הי"ב ד"ה ואם נמשכו).

6. זהב הארץ (פ"ו הי"ג ד"ה אמנם).

7. ספר השדה (פ"ו מ"ג ד"ה והיכא).

8. מטה יחיאל (סי' צט ס"ק א ד"ה עוד יש לדייק).

9. רמב"ם (כאן), כפתור ופרח (פנ"ח ד"ה אפיפירות), רדב"ז (פ"ו הי"ב ד"ה אבל), לבוש (יר"ד

סי' רצו סעי' כח), ערוה"ש (יר"ד סי' רצו סעי' מח), תולדות יצחק (פ"ו ה"ג ד"ה ואם

הולך החדש), מטה יחיאל (סי' צט ס"ק א).

10. קול הרמ"ז (פ"ו מ"ג ד"ה החדש), והובאו דבריו בבית דוד (פ"ו מ"ג ד"ה אסור), משנ"ר

(פ"ו מ"ג ד"ה אם הביא לא קידש) והקנס הוא רק על הזרעים, ארץ הבחירה [פ"ו מ"ג-ד'

(א) ד"ה בגדר דין האפיפירות, עמ' רעג] בדעת הרמב"ם. ועי בחי' הרא"ג (פ"ו מ"ג ד"ה

אסור), שדן בשאלה זו.

חוקות הארץ

יש מי שאומר שאם התפשטה הגפן, והיא מסכנת על הזרעים, יכול ליטלם ולזורעם במקום אחר¹¹.

11. בתי כלאים (אות עא), ארץ הבחירה (פ"ו מ"ג-ד עמ' רעג-רעד ד"ה שיטת הר"ש) בדעת הר"ש.

הלכה יד

א. מטרת השארת הקנים ב. מספר הגפנים המודלות על העריס

רמב"ם

קנים היוצאים מן העריס¹ וחם עליהן לפוסקן כדי שלא ישחית האפיפירות הרי זה מותר לזרוע תחתיהן, ואם עשאן² כדי שיהלכו עליהן השריגים והעלין היוצאין הרי זה אסור לזרוע תחתיהן³.

א. מטרת השארת הקנים

יש אומרים שאם מטרת השארת הקנים היא על מנת שיחזקו את האפיפירות, ניתן לזרוע תחתם כל עוד הזמורות לא התפשטו על הקנים⁴. יש אומרים שרק אם מטרת השארת הקנים היא על מנת שלא יתקלקלו בקציצתם מותר לזרוע תחתם⁵. ויש מי שאומר שכל

1. בביאור הקנים כתבו המפרשים שמדובר בקנים שיוצאים מהעריס – ריבמ"ץ (פ"ו מ"ח ד"ה הקנים), ר"ש (פ"ו מ"ח ד"ה הקנים), רע"ב (פ"ו מ"ח ד"ה הקנים), מהר"י קורקוס (פ"ו הי"ד ד"ה קנים), ט"ז (יו"ד סי' רצו ס"ק ח), לבוש (יו"ד סי' רצו סעי' כט), מהר"א פולדא (פ"ו ה"ח ד"ה היוצאים), פנ"מ (פ"ו ה"ז ד"ה הקנים), ערוה"ש (יו"ד סי' רצו סעי' מט).
2. ראה רדב"ז (פ"ו הי"ד ד"ה קנים) שכתב שמכיון שהקנים יוצאים מחוץ לעריס הם אינם חלק ממנו וראה דרך אמונה (פ"ו הי"ד ס"ק עו) שכתב שמטרתם היא לחזק את העריס.
3. ראה שנויי נוסחאות (מהדורת פרנקל) שגורסים במקום "ואם עשאן", "ואם הניחן". רדב"ז (פ"ו הי"ד ד"ה קנים), כס"מ (פ"ו הי"ד ד"ה קנים), מהר"י קורקוס (פ"ו הי"ד ד"ה קנים) ציינו למשנה (פ"ו מ"ח). נפסק בשו"ע (יו"ד סי' רצו סעי' כט).
4. פיה"מ (פ"ו מ"ח ד"ה חס), שנו"א (פי' הארוך פ"ו מ"ח ד"ה הקנים), פנ"מ (פ"ו ה"ז ד"ה כנגדן מותר, ד"ה עשאן, ד"ה תמן אמר), הלכתא גבירתא (פ"ו מ"ח), ערוה"ש (יו"ד סי' רצו סעי' מט), תולדות יצחק (פ"ו ה"ד ד"ה הקנים, ד"ה עשאן, ד"ה תמן אמר), דרך אמונה (פ"ו הי"ד ס"ק עט). וראה מראה"פ (פ"ו ה"ז ד"ה תמן) שדין זה תלוי באומדנא. וראה ארץ הבחירה (פ"ו מ"ח ד"ה בגדר מותר עריס).
5. ריבמ"ץ (פ"ו מ"ח ד"ה חס, ד"ה כנגדן וד"ה עשאן), רא"ש (פ"ו מ"ח ד"ה חס עליהן לפוסקן), רע"ב (פ"ו מ"ח ד"ה חס), רש"ס (פ"ו ה"ח ד"ה חס), מהר"א פולדא (פ"ו ה"ח ד"ה היוצאים, ד"ה כנגדן וד"ה כדי שיהלך), מלאכ"ש (פ"ו מ"ח ד"ה חס), ירושלמי עם ביאורים (פ"ו ה"ד ד"ה הקנים).

חוקות הארץ

מטרה להשאר הקנים מועילה על מנת שהם לא יבטלו לגפנים.⁶
יש מי שאומר שאם אין ודאות מהי מטרת השארת הגפנים, הם בטלים לגפן.⁷ יש מי שאומר שאם הקנים ארוכים מאוד הם בטלים לגפנים, ואסור לזרוע תחתם.⁸
לדעות אלו אם השאיר את הקנים על מנת שיתפשטו עליהם השריגים אסור לזרוע תחתם גם אם הזמורות עדיין לא התפשטו עליהם.⁹
יש אומרים שמדובר שזרע לאחר שהרחיק מהגפנים כדי עבודתם.¹⁰
יש אומרים שאם התפשטו הזמורות על גבי הקנים שזרע תחתם בהיתר, הזרעים והגפנים נאסרים רק לאחר ידיעת הבעלים, ולאחר שהזרעים והזמורות הוסיפו באחד ממאתים.¹¹
יש אומרים שאם מטרת השארת הקנים היא על מנת שילכו עליהם השריגים אסור לזרוע תחת כל הקנים, אפילו אם המרחק בין קצה הקנים לאפיפירות עולה על ד' אמות.¹²
ויש אומרים שהיתר הזריעה תחת הקנים הוא עד המקום שבו הקנים מועילים לעריס כדי לחזקו, אך מהמקום שבו הם אינם מועילים לעריס, אסור לזרוע תחתיו.¹³
יש מי שאומר שאם השאירם על מנת שילכו עליהם הזרעים וזרע תחתם הזרעים אינם

6. רדב"ז (פ"ו הי"ד ד"ה קנים) ותפא"י (פ"ו מ"ח אותיות לח, מ), דרך אמונה (פ"ו הי"ד ס"ק עז, צה"ל קלא) בדעת רמב"ם בפיה"מ, ר"ש, רע"ב, רדב"ז.
7. ספר השדה (פ"ו מ"ח ד"ה ואיכא).
8. מראה"פ (פ"ו ה"ז ד"ה תמן), בהסבר השני בהבנת דברי הרמב"ם, תולדות יצחק (פ"ו ה"ד ד"ה עד מקום).
9. מהר"י קורקוס (פ"ו הי"ד ד"ה קנים), לבוש (י"ד סי' רצו סעי' כט), ראה רש"ס (פ"ו ה"ח ד"ה שיהלך) שבאר שמטרת השארת הקנים היא שאם יגדלו זמורות העריס, יעמדו עליהן. וראה חזו"א (י"ד דיני כלאי הכרם סעי' כד ד"ה היו קנים) שכתב שבמקרה בו הדלה את הגפנים על הקנים הבולטים מהגדר, יש לקנים דין גדר.
10. קרית ספר (פ"ו הט"ז-יז), ומשום שהרחיק מעיקר הגפנים כדי עבודתם האיסור הוא מדרבנן.
11. משנ"ר (פ"ו מ"ח ד"ה הקנים), כרם הארץ (הלכה לט עמ' קס ד"ה קנים), דרך אמונה (פ"ו הי"ד ס"ק עח).
12. רש"ס (פ"ו ה"ח ד"ה אסור), הובאו דבריו במלאכ"ש (פ"ו מ"ח ד"ה וחס). כרם הארץ (הלכה לט עמ' קס ד"ה קנים). ראה דרך אמונה (פ"ו הי"ד באה"ל ד"ה אסור) שדן בדברי הרש"ס.
13. פנ"מ (פ"ו ה"ז ד"ה עד מקום), כרם הארץ (הלכה לט עמ' קס ד"ה קנים) ותולדות יצחק (פ"ו ה"ד ד"ה עד מקום) בביאור הירושלמי (פ"ו ה"ח).

פרק ו – הלכה יד

נאסרים כל עוד לא הגיעו אליהם הגפנים¹⁴.
יש מי שאומר שמן הצד מותר לזרוע ללא הרחקה¹⁵.

ב. מספר הגפנים המודלות על העריס

יש מי שאומר שמספר הגפנים המודלות על העריס לא עולה על ארבע גפנים¹⁶.

14. דרך אמונה (פ"ו הי"ד ס"ק ע"ט).

15. דרך אמונה (פ"ו הי"ד ס"ק ע"ט).

16. משנ"ר (פ"ו מ"ח ד"ה הקנים).

חוקות הארץ

הלכה טו

- א. איסור הזריעה תחת העלים
ב. זריעה מצדדי הפרח
ג. זריעה תחת זמורה מתוחה מאילן לאילן

רמב"ם

פרח היוצא מן הערים או מן הדליתו רואין אותו כאילו משקולת תלויה בו עד הארץ ואסור לזרוע תחתיו, וכן המותרת זמורה מאילן לאילן אסור לזרוע תחתיה.²

א. איסור הזריעה תחת העלים

יש אומרים שאסור לזרוע תחת פרחי האשכולות היוצאים מן העריס, אך תחת העלים היוצאים מן העריס מותר לזרוע³, ויש אומרים שאסור לזרוע אף תחת עלי הגפן היוצאים מן העריס⁴.

1. המפרשים בארו שמדובר בגפן יחידית, שזמורתה יוצאת מחוץ להדליתה ונחלקו בשאלה כיצד היא נטועה. ראה: פיה"מ (פ"ו מ"ט ד"ה וכן בדלית), רא"ש (פ"ו מ"ט ד"ה וכן בדלית), רע"ב (פ"ו מ"ט ד"ה וכן בדלית), מהר"י קורקוס (פ"ו הט"ו ד"ה דלית), רש"ס (פ"ו ה"ו ד"ה וכן בדלית), מהר"א פולדא (פ"ו ה"ט ד"ה וכן בדלית), ערוה"ש (יר"ד סי' רצו סעי' נ), פנ"מ (פ"ו ה"ז ד"ה וכן היא בדלית), תפא"י (פ"ו אות מד) תולדות יצחק (פ"ו ה"ד ד"ה וכן בדלית), ירושלמי עם ביאורים (פ"ו ה"ט ד"ה וכן בדלית), שנו"א (פ"ו מ"ט ד"ה בדלית), ראה כפ"פ (פנ"ח ד"ה פרח) שדן בביאור הרמב"ם. ובארו את ההבדל בין דין עריס לדלית: רדב"ז (פ"ו הט"ו ד"ה פרח), משנ"ר (פ"ו מ"ט ד"ה כנגדו אסור), שושנים לדוד (פ"ו מ"ט ד"ה וכן בדלית), דרך אמונה (פ"ו הט"ו ס"ק פא).
2. כס"מ (פ"ו הי"ד ד"ה קנים), רדב"ז (פ"ו הט"ו ד"ה פרח), מהר"י קורקוס (פ"ו הט"ו ד"ה פרח) ציינו למשנה (פ"ו מ"ט), נפסק בשו"ע (יר"ד סי' רצו סעי' ל).
3. עפ"י ירושלמי (פ"ו ה"ט) – ר"ש (פ"ו מ"ט ד"ה פרח), שנו"א (פ"ו מ"ט ד"ה הפרח), פנ"מ (פ"ו ה"ז ד"ה הפרח היוצא מהעריס).
4. רא"ש (פ"ו מ"ט ד"ה הפרח), רע"ב (פ"ו מ"ט ד"ה הפרח), רש"ס (פ"ו ה"ו ד"ה ד"ה פרח וד"ה אפילו תחת העלים), מהר"א פולדא (פ"ו ה"ו ד"ה הפרח), ערוה"ש (יר"ד סי' רצו סעי' נ), תפא"י (פ"ו אות מא), הלכתא גבירתא (פ"ו מ"ט), תולדות יצחק (פ"ו ה"ד ד"ה הפרח), דרך אמונה (פ"ו הט"ו ס"ק פ), וכך משמע מפיה"מ (פ"ו מ"ט ד"ה פרח היוצא) וירושלמי עם ביאורים (פ"ו ה"ד ד"ה הפרח).

ויש מי שאומר שהאיסור הוא עד מקום הקשר אבל לא תחת מקום הקשר עצמו.⁵

ב. זריעה מצדדי הפרח

לדעה זו איסור הזריעה מתחת הפרח הוא רק תחת המקום שהפרח מסכך על גביו, אך מצדדיו ניתן לזרוע ללא הרחקה כלל⁶ בתנאי שהרחיק מעיקר הגפן יותר מכדי עבודתה.⁷ ויש מי שמשמע מדעתם שמצדדי הזמורה מותר לזרוע אך מצדדי הפרח אסור לזרוע.⁸

בטעם הדבר ראה לבוש (י"ד סי' רצו סעי' ל) וארץ הבחירה (פ"ו מ"ט ד"ה בבאור המשנה).

5. מהר"א פולדא (פ"ו ה"ט ד"ה עד).

6. כמשמעות לשון המשנה (פ"ו מ"ט), ירושלמי (פ"ו ה"ט) ורמב"ם (כאן). כך מבארים: פיה"מ (פ"ו מ"ט ד"ה הפרח), ר"ש (פ"ו מ"ט ד"ה מטוטלת), רא"ש (פ"ו מ"ט ד"ה מטוטלת וד"ה תחתיה), רע"ב (פ"ו מ"ט ד"ה מטוטלת), רדב"ז (פ"ו ה"ט ד"ה פרח), מהר"י קורקוס (פ"ו ה"ט ד"ה פרח), רש"ס פ"ו ה"ו ד"ה כאילו מטוטלת וד"ה כאילו שפוד של מתכת), לבוש (י"ד סי' רצו סעי' ל), משנ"ר (פ"ו מ"ט ד"ה כנגדו), שנו"א (פ"ו מ"ט ד"ה הפרח), פנ"מ (פ"ו ה"ז ד"ה רואין וד"ה המותח), מהר"א פולדא (פ"ו ה"ט ד"ה מטוטלת, ד"ה תחתיה וד"ה תמן), ערוה"ש (י"ד סי' רצו סעי' ג), תפא"י (פ"ו אות מב), תולדות יצחק (פ"ו ה"ד ד"ה רואין וד"ה המותח), דרך אמונה (פ"ו ה"ט ס"ק פב, ס"ק פג), ירושלמי עם ביאורים (פ"ו ה"ט ד"ה תמן אמר וד"ה כילו), זהב הארץ (פ"ו ה"ט ד"ה פרח וד"ה והנה) בדעת הרמב"ם.

7. בתוך עבודת הכרם אסור לזרוע גם אם אין סיכוך בפועל של הגפן על גבי הזרעים, וכך נקטו: ריבמ"ץ (פ"ו מ"ט ד"ה הפרח וד"ה תחת הזמורה), ר"ש (פ"ו מ"ט ד"ה מטוטלת וד"ה תחת הזמורה), כפ"פ (פנ"ח ד"ה פרח), רע"ב (פ"ו מ"ט ד"ה מטוטלת וד"ה תחתיה), רדב"ז (פ"ו ה"ט ד"ה פרח), מהר"י קורקוס (פ"ו ה"ט ד"ה פרח וד"ה וכן), רש"ס (פ"ו ה"ו ד"ה אפילו תחת העלים), תויו"ט (פ"ו מ"ט ד"ה תחתיה) בשם הר"ש והרע"ב, מהר"א פולדא (פ"ו ה"ו ד"ה מטוטלת), ערוה"ש (י"ד סי' רצו סעי' ג), משנ"ר (פ"ו מ"ט ד"ה כנגדו אסור), תפא"י (פ"ו אות מג), תולדות יצחק (פ"ו ה"ד ד"ה רואין וד"ה המותח). ראה קרית ספר (פ"ו ה"ט ז"ז) שכתב שהאיסור הוא מדרבנן, משום שהרחיק מעיקר הגפנים כדי עבודתם.

8. זהב הארץ (פ"ו ה"ט ד"ה פרח וד"ה והנה) בדעת ר"ש ורע"ב.

ג. זריעה תחת זמורה מתוחה מאילן לאילן

לדעה זו אסור לזרוע תחת הזמורה ואם זרע תחתיה, קידש את כל הגפן.⁹ יש מי שאומר שאסור לזרוע תחת זמורה תלושה שנמשכה מגפן אחרת¹⁰.

9. תפא"י (פ"ו אות מה), כרם הארץ (הלכה מ עמ' קסא ד"ה ונראה), ספר השדה (פ"ו מ"ט ד"ה וסיפא דקתני), דרך אמונה (פ"ו הט"ו ס"ק פה), וראה משנ"ר (פ"ו מ"ט ד"ה תחתיה אסור).

10. דרך אמונה (פ"ו הט"ו ס"ק פד, באה"ל ד"ה וכן). ראה כרם הארץ (הלכה מ עמ' קסא ד"ה וכן המותח) שמציין שאין הבדל בין סוגי האילנות, לאיזה אילן הוא משך את הזמורה.

הלכה טז

רמב"ם

קשר חבל תחתיו או גמי בזמורה וקשר הראש האחר באילן
הרי זה מותר לזרוע תחת החבל, ואם מתח חבל זה כדי
שיהלכו עליו השריגים והעלים הרי הוא כאפיירות ואסור
לזרוע תחתיו¹.

אם מטרתו היתה רק כדי לסייע לזמורה להגיע לאילן הסמוך, אין החבל בטל לגפן ומותר
לזרוע תחתיו, אך אם מטרתו היא כדי שהזמורה עצמה תעלה על החבל ותגיע לאילן
הסמוך, אזי החבל בטל לגפן ואסור לזרוע תחתיו².

1. רדב"ז (פ"ו הט"ו ד"ה פרח ומהר"י קורקוס (פ"ו הט"ו ד"ה פרח) ציינו לכלאים (פ"ו מ"ט).
נפסק בשו"ע (יו"ד סי' רצו סעי' ל).
2. ריבמ"ץ (פ"ו מ"ט ד"ה סיפקה וד"ה עשאו), רמב"ם (פיה"מ פ"ו מ"ט ד"ה ספקה), ר"ש
(פ"ו מ"ט ד"ה סיפקה), רא"ש (פ"ו מ"ט ד"ה ספקה וד"ה אם עשה), כפו"פ (פנ"ח ד"ה
פרח), רע"ב (פ"ו מ"ט ד"ה ספקה בחבל), רדב"ז (פ"ו הט"ז ד"ה וכן המותח), רש"ס (פ"ו
ה"ט ד"ה סיפקה בחבל, ד"ה תחת הסיפוק וד"ה כדי שיהלך), לבוש (יו"ד סי' רצו סעי'
ל) פנ"מ (פ"ו ה"ז ד"ה ספקה וד"ה תחת הסיפוק), מהר"א פולדא (פ"ו ה"ט ד"ה ספקה),
שנו"א (פ"ו מ"ט ד"ה ספקה וד"ה תחת הסיפוק), תפא"י (פ"ו אות מו ואות מח), הלכתא
גבירתא (פ"ו מ"ט), חזו"א (סי' יג ס"ק ה ד"ה עשאה), דרך אמונה (פ"ו הט"ז ס"ק פו-
פח), תולדות יצחק (פ"ו ה"ד ד"ה ספקה בחבל וד"ה עשאו) ירושלמי עם ביאורים (פ"ו
ה"ד ד"ה המותח, וד"ה תחת הספוק).
ראה זהב הארץ (ד"ה ומה שכתב עוד) שדן בהבדל בין הלכה זו להלכה העוסקת
באפיירות (פ"ו הי"ב).

פרק ז

הלכה א

א. מקור דין ארבע אמות בכרם	ד. שיעור ההרחקה מגפן בודדת
ב. הטעם להרחקת ד' אמות מהכרם	ה. מקור חיוב ההרחקה מגפן בודדת
ג. המקום ממנו מודדים את ארבע האמות	ו. טעם גזרת חכמים להרחקה מגפן בודדת

רמב"ם

הבא לזרוע בצד הכרם מרחיק ממנו ארבע אמות מעיקרי הגפנים וזורע¹. ואם גפן יחידית היא מרחיק ממנה ששה טפחים וזורע². היתה שורה אחת של גפנים זו בצד זו אפילו הן מאה אין זה כרם אלא כגפן יחידית ומרחיק מן השורה ששה טפחים וזורע. היו שתי שורות הרי אלו כרם וצריך להרחיק ארבע אמות מכל צד ואחר כך יזרע³.

1. מהר"י קורקוס ציין כמקור את עירובין (צג ע"א) וכתב שיש עוד משניות שניתן ללמוד מהן דין זה. רדב"ז (כאן) ציין כמקור את המשנה (פ"ו מ"א). כס"מ (ד"ה הבא לזרוע), באר הגולה (יו"ד סי' רצו אות ס) וביאור הגר"א (יו"ד סי' רצו ס"ק מט) ציינו כמקור את המשנה (פ"ד מ"ה). ועיי' משנה (כלאים פ"ז מ"ג, עדויות פ"ה מ"ב), תוספתא (פ"ג ה"ב, פ"ד ה"א, ה"ט), וב"ב (כו ע"א).
2. שו"ע (יו"ד סי' רצו סעי' לא), רדב"ז ציין כמקור לדין זה את המשנה (פ"ו מ"א), ועיי' כס"מ (פ"ז ה"א ד"ה ואם גפן) ובאר הגולה (יו"ד סי' רצו אות סא), שהביאו מקור נוסף במשנה (פ"ג מ"ז), וכן פסק הרמב"ם לעיל (פ"ו ה"ג). ועיי' בית יעקב (פ"ז ה"א).
3. כדעת ב"ה במשנה (פ"ד מ"ה), כך מבארים: ריבמ"ץ (פ"ד מ"ה ד"ה קידש), פיה"מ לרמב"ם (פ"ד מ"ה ד"ה המחלוקת), ורע"ב (פ"ד מ"ה ד"ה ובית הלל), ראה משנ"ר (פ"ד מ"ה ד"ה ב"ש). וכ"פ שו"ע (יו"ד סי' רצו סעי' לב).

א. מקור דין ארבע אמות בכרם

יש אומרים ששיעור הרחקת ד' אמות מכרם הוא מן התורה⁴, ויש אומרים שהוא מדרבנן⁵. ויש שהסתפקו בכך⁶.

ב. הטעם לחיוב הרחקת ד' אמות מהכרם

רמב"ם הבא לזרוע בצד הכרם מרחיק ממנו ארבע אמות...

יש אומרים שאיסור הזריעה בתוך ד' אמות הוא משום שהן משמשות לצורך עבודת

4. תוס' רי"ד (ב"ב יט ע"ב ד"ה המבריד), קרית ספר (כלאים פ"ו), תורת הארץ (פ"י ס"ק כא ד"ה וכן) בדעת הרמב"ם (פ"ד מ"ה ופ"ו ה"ג), דרך אמונה (פ"ז ס"ק ב) בדעת השטמ"ק (מנחות טו ע"ב בפירוש הב' בשם הר"ש).

ראה תורת הארץ (פ"י ס"ק כ ד"ה לבאר) וארץ חמדה (ח"ב עמ' קא ד"ה שיעורים אלה) שדנו באיזה אופן של זריעה חיוב הרחקת ד' אמות הוא מן התורה. קרית ספר (פ"ו) כתב שד' אמות מן התורה, ובהמשך כתב ש"הני שיעורים הם הלכה למשה מסיני" ואפשר שכוונתו שכיון שאין השיעור מפורש בתורה, לפיכך זה נחשב כהלכה למשה מסיני.

5. ספר החינוך (מצוה תקמח), מנחת חינוך (אות א ד"ה ואין אסור), וכן משמע מהמאירי (ב"ב ב ע"א ד"ה כבר ידעת), וכן כתבו: כרם הארץ (הל' מח) עפ"י תוספתא (כלאים פ"ד ה"א), ספר השדה (פ"ד מ"ה ד"ה והוי יודע), ארץ חמדה (ח"ב עמ' קא ד"ה שיעורים אלה), ודרך אמונה (פ"ז ה"א ס"ק ב, ובבאה"ל ד"ה מרחיק) בדעת חלק מן המפרשים. ועי' ר"י (קידושין לט ע"א תוס' ד"ה לא קיי"ל), רמ"ה (הוב"ד ברא"ש הלכות קטנות סי' ד), שבולי הלקט (סי' מב ד"ה עוד הוסיף הרב) בשם הרב אביגדור כהן צדק, תשובת הרב יצחק מדונפיייר (שו"ת מהר"ם מרוטנבורג דפוס פראג סי' קנב, הובאה גם בשיבולי הלקט סי' מב ד"ה ור' יצחק), רא"ש בדעת הראב"ד (הל' כלאים סי' ד), פסקי ריא"ז (קידושין פ"א ה"י אות ז), רבינו ירוחם (נתיב כא ח"ב קעה ע"ג) בדעת הראב"ד (הלכות קטנות לרא"ש סי' ד), וחסדי דוד (פ"ד ה"א).

6. חזו"א (סי' י ס"ק יא ד"ה ור"מ, ס"ק טז ד"ה ולב"ה, סי' יא ס"ק ד ד"ה שם אר"ז, ודיני כלאי הכרם סעי' לא) וכן באר בירושלמי עם ביאורים (פ"ז סוף ה"ב ד"ה ודחי) בשם הקהילות יעקב, שמטעם זה אין לוקין על זריעת ד"א בכרם.

חוקות הארץ

הכרם⁷, והן בטלות לכרם⁸. ויש אומרים שארבע אמות נחשבות ככרם עצמו⁹.
יש אומרים שהאיסור לזרוע בתוך ד' אמות הוא משום שהזריעה היא בתוך שיעור יניקת
הגפנים¹⁰. ויש אומרים שאין לחשוש ליניקת הגפנים¹¹.
יש שכתבו שטעם האיסור הוא בצירוף האפשרות של יניקת הזרעים משרשי הגפנים,

7. עפ"י עירובין (צג ע"א): "דכל ארבע אמות לגבי כרם – עבודת הכרם", ב"ב (כו ע"א פג ע"א), וכך נקטו: רש"י (ב"ב ב ע"א ד"ה אומר לו גדור, עירובין ג ע"ב ד"ה ואם, צג ע"א ד"ה אין), רמב"ם (פ"ד מ"א ד"ה נותנין לו, פ"ו מ"א ד"ה להרחיק), תוס' (ב"ב ב ע"א ד"ה אומר לו), ר"ש (פ"ד מ"א ד"ה אם אין שם), רשב"א (עירובין ג ע"ב ד"ה מחול, צב ע"ב ד"ה גפנים), רא"ש (פ"ד מ"א ד"ה ב"ש), מאירי (עירובין ג ע"ב ד"ה יתבאר, צג ע"א ד"ה יש), ריטב"א (עירובין ג ע"ב ד"ה ולקרחת), כפתור ופרח (פרק נח ד"ה קרחת), נ"י (ב"ב דף מא ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה הנוטע כרמו), מהר"י קורקוס (פ"ז ה"א ד"ה הבא בפירוש א), רש"ס (פ"ד ה"א במשנה ד"ה וב"ה אומרים), קרית ספר (כלאים פ"ו, פ"ח), לבוש (י"ד סי' רצו סעי' לא), מהר"א פולדא (פ"ד ה"א במשנה ד"ה אם אין שם), פנ"מ (פ"ד ה"א במשנה ד"ה איזה הוא קרחת הכרם), ערוה"ש (י"ד סי' רצו סעי' לד), תורת הארץ (פ"י ס"ק כא ד"ה וכן), כרם הארץ (עמ' קצג ד"ה הבא לזרוע).
בתורת הארץ (פ"י ס"ק כא ד"ה והא) ובארץ חמדה (ח"ב עמ' קא ד"ה וחקרו) דנו האם שינוי בדרכי העבודה כיום, יכול לגרום לשנות את שיעור ההרחקה.
8. רש"י (עירובין ג ע"ב ד"ה ואם, צג ע"א ד"ה אין), רשב"א (עירובין ג ע"ב ד"ה מחול), רא"ש (פ"ד מ"א ד"ה ב"ש), מאירי (עירובין ג ע"ב ד"ה יתבאר, צג ע"א ד"ה יש), ריטב"א (עירובין ג ע"ב ד"ה ולקרחת).
9. רש"י (עירובין ג ע"ב ד"ה ואם, צג ע"א ד"ה הכי), ר"ש (פ"ד מ"א ד"ה אם אין שם), רא"ש (פ"ד מ"א ד"ה ב"ש), מאירי (עירובין ג ע"ב ד"ה יתבאר, צג ע"א ד"ה יש), מהר"י קורקוס (פ"ז ה"א ד"ה הבא לזרוע בפירוש ב'), קרית ספר (כלאים פ"ו, פ"ח), מהר"א פולדא (פ"ד ה"א במשנה ד"ה אם אין שם), פנ"מ (פ"ד ה"א במשנה ד"ה איזה הוא קרחת הכרם), ערוה"ש (י"ד סי' רצו סעי' לד), כרם הארץ (עמ' קצג ד"ה הבא לזרוע) ותורת הארץ (פ"י ס"ק כא ד"ה וכן).
10. מאירי (ב"ב ב ע"א ד"ה כבר ידעת) בשם "יש אוסרים", וכתב ש"כן נראה מלשון גאוני ספרד" (ראה במהדיר למאירי מהד' סופר ב"ב ב ע"א ד"ה כבר ידעת אות ג, שדעה זו מיוחסת לר"י מיגאש), כפתור ופרח (פנ"ז ד"ה ועדיין), שו"ת המבי"ט (ח"ג סי' קכז), וכן משמע בשיטה לא נודע למי (קידושין לט ע"א ד"ה לא קיי"ל), וכן כתב ארץ חמדה (ח"ב עמ' קא) בדעת הרמב"ם.
11. רש"י (שבת פד ע"ב ד"ה ואחת באמצע), תוס' (ב"ב כז ע"ב ד"ה בחיטה), מאירי (ב"ב ב ע"א ד"ה כבר ידעת), רע"ב ותויו"ט (ב"ב פ"ב מ"ב ד"ה והעצים).

ומראית העין של עירוב הענפים¹². ויש שבארו שהטעם הוא משום שבזריעה קרובה לגפנים יש משום הרכבת הזרע בשרשים¹³.

ג. המקום ממנו מודדים את ארבע האמות

רמב"ם ארבע אמות מעיקרי הגפנים...

יש אומרים שחישוב מרחק הארבע אמות הוא מהצד החיצוני של הגזע¹⁴. ויש מי שאומר שבהרחקת ד' אמות מהכרם נחשב גם מקום הגזע¹⁵.

ד. שיעור ההרחקה מגפן בודדת

רמב"ם ואם גפן יחידית היא מרחיק ממנה ששה טפחים וזורע

יש אומרים שחיוב ההרחקה מגפן בודדת הוא ששה טפחים¹⁶, ויש אומרים שההרחקה

12. ר"י מגאש (ב"ב יח ע"א ד"ה ת"ש, הובא גם בשטמ"ק שם) ולפי הגי' שהובאה בשטמ"ק (שם): "שלא יהי השרשים יונקים זה עם זה, והשני שלא יהו שעריהן מתערבים זה עם זה מפני מראית העין". רמב"ן (ב"ב יט ע"ב ד"ה והא, מלחמות ה' לח ע"א בדפי הרי"ף), רשב"א (ב"ב יט ע"ב ד"ה המבריך), ר"ן (ב"ב יט ע"ב ד"ה המבריך, פג ע"א ד"ה הרי).

13. ספר החינוך (מצוה תקמח) עפ"י משנה (פ"ז מ"א), תרומת הדשן (ח"א סי' קצד), וכן פרש בספר זהב הארץ (פ"ז ה"א ד"ה אבל ראיתי) בדעת הריבמ"ץ (פ"ב מ"י ד"ה קתני) והגר"א (שנו"א שם פי' הקצר ד"ה אכילת הגפן). זהב הארץ (שם), ועי' מאירי (שבת פה ע"א-ע"ב ד"ה זה שנכפל, ב"ב יט ע"ב ד"ה המבריך) שמסתפק בכך.

14. ירושלמי (פ"ד ה"ו), רש"ס (פ"ד ה"ח ד"ה שם), כרם הארץ (הלכה מח ד"ה אולם), ארץ חמדה (ח"ב עמ' קיז פרק יד ד"ה מדידת), וכך נראה מדברי השנו"א (פ"ד מ"ח בביאור הארוך ד"ה הנוטע), ועי' זהב הארץ (פ"ז ה"א אות ב).

15. פנ"מ (פ"ד ה"ח ד"ה א"ר אלעזר, מראה"פ פ"ד ה"ח ד"ה שמונה), ותולדות יצחק (פ"ד ה"ו ד"ה א"ר לעזר).

16. כדעת ת"ק במשנה (פ"ו מ"א), וכך מבארים: פה"מ (פ"ו מ"א), רע"ב (פ"ו מ"א ד"ה רבי עקיבא), פנ"מ (פ"ו ה"א ד"ה טועין), משנ"ר (פ"ו מ"א ד"ה ששה), תפא"י (פ"ו אות ז), וכך פרשו את הירושלמי (פ"ד ה"ו) מהר"א פולדא (פ"ד ה"ח ד"ה אף הנוטע), פנ"מ (פ"ד ה"ט במשנה ד"ה אף הנוטע), וכן נקטו להלכה: ר"ש (פ"ד מ"ט ד"ה על שמונה, פ"ז מ"א ד"ה המבריך וד"ה הארכובה), או"ז (ח"ב הל' כלאים סי' רסא), תוס' רי"ד (ב"ב יט ע"ב ד"ה המבריך, פב ע"ב ד"ה הנוטע), רמב"ן (ב"ב יט ע"ב ד"ה והא, פג ע"א ד"ה הרכובה שבגפן), סמ"ג (לאוין סי' רפ ד"ה שנינו בפ"ד דכלאים), רבינו פרץ (הגהות הסמ"ק, סי'

מגפן בודדת היא שלושה טפחים¹⁷, ויש אומרים שבארץ ישראל – ששה טפחים, ובחול – שלושה טפחים¹⁸.

ה. מקור חיוב ההרחה מגפן בודדת

יש אומרים שחיוב הרחה מגפן בודדת הוא מן התורה¹⁹.

קסח אות א), רא"ש (פ"ד מ"ט ד"ה על שש עשרה וכו', פ"ז מ"א ד"ה לא יביא וד"ה הארכובה, ובהלכות קטנות כלאים סוף סי' ד), מאירי (עירובין ג ע"ב ד"ה דרך, ב"ב לז ע"ב ד"ה יתבאר), כפתור ופרח (פרק נז ד"ה כלאים, פרק נח עמ' ד"ה כרם), רבינו ירוחם (נתיב כא ח"א דף קעה ע"ב ד"ה אם מכר כלאי הכרם), שטמ"ק (ב"ב לז ע"ב ד"ה אבל הר"ן) בשם הר"ן, שו"ע (י"ד סי' רצו סעי' לא), גר"א (שנו"א פ"ו מ"א ד"ה רע"א), ערוה"ש (י"ד סי' רצו סעי' לג-לד), חכמת אדם (כלאי הכרם סי' ב שער משפטי ארץ פ"ה סעי' א), ועי' כרם הארץ (הלכה מח ד"ה ואם גפן). חזו"א (י"ד דיני כלאי הכרם סעי' יז), ועי' במפרשי המשנה (פ"ב מ"י).

17. כדעת ר"ע במשנה (פ"ו מ"א), וכך נקטו: יראים (סי' עו ד"ה ותולדות, וסי' שפט עמ' רו), רשב"א (עירובין צב ע"ב ד"ה גפנים), ובב"ב (יט ע"ב ד"ה המבריק) לא הכריע, ריטב"א (עירובין ג ע"ב ד"ה ולקרחת), הגהות אשר"י (ב"ב סי' ד ד"ה כפה זמורה), רש"ש (ב"ב פב ע"ב תוד"ה וזורע), ותועפות ראם (סי' שפט ס"ק יג) בדעת תוס' (ב"ב יט ע"א ד"ה המבריק לדעת ר"י, לז ע"ב ד"ה אינו, פב ע"ב ד"ה וזורע). ועי' ריבמ"ץ (פ"ו מ"א, פ"ז מ"א), מהר"ם (ב"ב יט ע"א ד"ה המבריק), תואנ"ש (שם ד"ה פ"ו מ"א), עץ החיים (פ"ו מ"א ד"ה וכתב הר"מ) ותועפות ראם (על היראים סי' שפט ס"ק יג), רש"ש (כלאים פ"ז מ"א ד"ה אפילו הבריכה), פורת יוסף (ב"ב י"ז ע"ב ד"ה שם בהגה"ה), דרך אמונה (פ"ו ה"ג באה"ל ד"ה אלא ששה).

18. הגהות רבינו פרץ בהגהות הסמ"ק (סי' קסח אות א), תרומת הדשן (סי' קצד), ב"י (י"ד סוף סי' רצו ד"ה כתב סמ"ק, ובב"ה שם), פורת יוסף (ב"ב יז ע"ב ד"ה שם בהגה"ה) בדעת התוס' (ב"ב יט ע"א ד"ה המבריק לדעת ר"י, לז ע"ב ד"ה אינו, פב ע"ב ד"ה וזורע). וכן דייקו מדברי הירושלמי (פ"ו סוף ה"א): ביאורי הגר"א על הירושלמי (פ"ז ה"א ד"ה כדברי), רש"ש (ב"ב פב ע"ב תוד"ה וזורע), תועפות ראם (סי' שפט ס"ק יג). וכך משמע מדברי הגהות אשר"י (ב"ב פ"ב סי' ד ד"ה כפה זמורה). ועי' גר"א (שנו"א פ"ו מ"א ד"ה רע"א, ביאור הגר"א (י"ד סי' רצו ס"ק נב), גליון הש"ס (פ"ו סוף ה"א ד"ה הלכה), תולדות יצחק (פ"ד ה"ז ד"ה רבי יעקב בר אידי, פ"ו ה"א ד"ה ר' יעקב בר אידי ובמהדיר (שם אות א).

19. עפ"י ספרי (פר' תצא סי' רל): "מנין אפילו גפן יחידי ועושה פירות, ת"ל כרם מכל מקום", רמב"ן (ר"ה ט ע"ב ד"ה והא דא"ר אלעזר), ר"ן (ר"ה ט ע"ב ד"ה ולענין), הגהות וביאורים

יש מי שאומר שהוא הלכה למשה מסיני²⁰.
ויש אומרים שהוא מדרבנן²¹.

ו. טעם גזרת חכמים להרחקה מגפן בודדת

יש אומרים שטעם ההרחקה מגפן בודדת הוא שזהו שיעור עבודת גפן יחידית²², ויש אומרים שהוא משום שלא יינק הזרע מן הגפן²³, ויש אומרים שהאיסור הוא משום שהוא בתוך שיעור יניקה ויש מראית העין²⁴. ויש אומרים שהאיסור הוא מחשש הרכבה בין הזרעים לגפנים²⁵.

- לספרי (מהדורת וילנא סי' רל), העמק שאלה (קדושים שאילתא ק אות יט) בדעת השאילתות, זהב הארץ (פ"ז ה"א ד"ה ואפשר) בדעת הרמב"ם. בדרך אמונה (פ"ז ה"א באה"ל ד"ה מרחיק) למד שהסוברים שדיני נטע רבעי חלים מן התורה גם בגפן יחידית, הוא הדין שסוברים כן לענין כלאי הכרם.
20. קרית ספר (כלאים פ"ו).
21. שאילתות (קדושים שאילתא ק ד"ה והאי), יראים (מצוה עו), רש"ס (פ"ז ה"ו ד"ה חמשה עציצין שאינן נקובין). וכך מבארים כרם הארץ (עמ' קצה-קצו ד"ה ואם גפן) וזהב הארץ (פ"ז ה"א ד"ה ואפשר) בדעת חלק מן הראשונים.
22. כדי שלא ייראה שגדלו כאחת, וכן נוקטים: תוס' רי"ד (ב"ב יט ע"ב ד"ה המבריך), רשב"א (עירובין צב ע"ב ד"ה גפנים), ריטב"א (עירובין ג ע"ב ד"ה לקרחת, ב"ב פב ע"ב מותר), רדב"ז (פ"ו ה"ז) בדעת הרמב"ם (פ"ו ה"ז ד"ה המבריך), וכן כתבו המהדירים למנחת חינוך (מצוה תקמח אות ד) בדעת היראים (מצוה עו ומצוה שפט) והריבמ"ץ (פ"ז מ"א).
23. רבינו גרשום (ב"ב יט ע"ב ד"ה מדקתני מתני'), רש"י (ב"ב יט ע"ב ד"ה המבריך), כרם הארץ (עמ' קצו ד"ה ואם גפן) בדעת היראים (מצוה שפט), ועי' זהב הארץ (פ"ז ה"א ד"ה ואפשר וד"ה ואולי) שדן בדעת רש"י (ב"ב יט ד"ה המבריך).
24. מאירי (שבת פה ע"א-ע"ב ד"ה זה, ב"ב יט ע"ב ד"ה המבריך) בשם 'גדולי הדורות', ועי' למהדיר למאירי (ב"ב יט ע"ב אות ה-ו).
25. תוס' (קידושין לט ע"א סוף ד"ה לא קי"ל), ר"ן (ב"ב יט ע"ב ד"ה המבריך), ספר החינוך (מצוה תקמח), זהב הארץ (פ"ז ה"א ד"ה אבל ראיתי וד"ה ואפשר) בדעת הריבמ"ץ (פ"ב מ"י ד"ה אכלת) ובדעת השנו"א (פ"ב מ"י בפירוש הקצר ד"ה אכילת הגפן). וראה מנחת חינוך (מצוה תקמח, ובהערת המהדירים הע' ד), כרם הארץ (עמ' קצו סוף ד"ה היתה שורה).

הלכה ב

- א. ההבדל בין יוצאת זנב לכרם קטן
ב. דין כרם בשתי שורות מרווחות
ג. אופן חישוב הרחקת ד' וח' אמות
ד. המרחק בין הגפנים שבכל שורה
ה. כרם של נטיעות קטנות
ו. הרחקות בכרם צפוף

רמב"ם

וכמה יהיה בכל שורה שלש גפנים או יתרה: כמה דברים אמורים בשהיה בין כל גפן וגפן מארבע אמות ועד שמונה אמות. אבל אם היה בין שתי השורות שמונה אמות הוין ממקום הגפנים עצמן² הרי אלו כמובדלות³ זו מזו ואינו כרם אחד ואינו מרחיק אלא ששה טפחים מכל שורה⁴. וכן אם היה ביניהן פחות מארבע אמות הרי אלו כגפן אחת⁵,

1. כס"מ (פ"ז ה"ב ד"ה וכמה) מציין לירושלמי (פ"ד ה"ב וה"ה), ביאור הגר"א (י"ד סי' רצו ס"ק נ) ציין לתוספתא (פ"ג ה"ד), וכפי שבארו הר"ש (פ"ז מ"ב ד"ה המבריך) והראב"ד (פ"ו ה"ט) את המשנה (פ"ז מ"ב).
רדב"ז וכס"מ (פ"ז ה"ב ד"ה וכמה) השוו זאת לנאמר בגמ' (ביצה יד ע"ב, יומא פז ע"א): "אין שורה פחותה משלושה בני אדם". ועי' מקדש דוד (סי' סב אות ד ד"ה גרסינן ב' עומרים) שהשווה ג"כ ללקט שכחה ופאה, ועי' כרם הארץ (עמ' קצח ד"ה וכמה) שדן בראיות לדין זה.
2. עפ"י ירושלמי (פ"ד ה"ו).
3. בירושלמי (פ"ד ה"ו) נפסק כר"מ ור"ש במשנה (פ"ד מ"ט), וכן נתבאר ברמב"ם (פיהמ"ש פ"ד מ"ט ד"ה ובור ובהע' 23), ר"ש (פ"ד מ"ט ד"ה על שמונה), רא"ש (פ"ד מ"ט ד"ה ר' מאיר), רע"ב (פ"ד מ"ט ד"ה אף הנוטע), יש להעיר שאף הסוברים שאין הלכה כר"מ ור"ש סוברים שצירוף של שתי שורות שניטעו לכתחילה הוא רק עד ח' אמות.
4. כהרחקה מגפן בודדת.
5. יש אומרים שהגפנים נחשבות כעומדות להיתלש: ר"י מיגאש (פג ע"ב ד"ה מארבע עד שמונה), רמב"ם (פ"ה מ"ב), רשב"ם (ב"ב פב ע"ב ד"ה וכמה), ר"ן (ב"ב פג ע"א ד"ה הרי זה קנה) ולבוש (י"ד סי' רצו סעי' לב).
ויש שכתבו שאינו כרם מכיון שאין שטח לעבודת הכרם לעבור עם העגלה בין השורות, או לחרוש בין הגפנים: רש"י (עירובין ג ע"ב ד"ה והא), רשב"ם (ב"ב פב ע"ב ד"ה מארבע), רא"ש (פ"ה מ"ב), נימוק"י (ב"ב מא ע"א בדפי הרי"ף ד"ה וכמה יהיו מרוחקין), רע"ב (פ"ה מ"ב ד"ה אינו כרם), רש"ס (פ"ה ה"ב ד"ה אינו כרם), מהר"א פולדא (פ"ה ה"ב ד"ה אינו

ומרחיק ששה טפחים לכל רוח⁶.

א. ההבדל בין יוצאת זנב לכרם קטן

רמב"ם וכמה יהיה בכל שורה שלש גפנים או יותר...⁷

שתי שורות שבהן יחד חמש גפנים, נחשבות לכרם⁸, ודוקא כשניטעו שתיים כנגד שתיים מכוונות ואחת יוצאה זנב⁹.

יש אומרים ששלש כנגד שלש נחשבות לכרם אף שאינן מכוונות¹⁰, או ששלש כנגד שלש נחשבות כרם גדול¹¹. יש שכתבו שגם שתי שורות שבכל אחת מהן שתי גפנים בלבד, נחשבות ככרם לענין ההרחקה ביניהם¹².

- כרם), פנ"מ (פ"ה ה"ב ד"ה רבי שמעון אומר), תולדות יצחק (פ"ה ה"ב ד"ה אינו כרם), ועי' קול הרמ"ז (פ"ה מ"ב ד"ה אינו) וכן משמע מהר"ש (פ"ה מ"ב).
- רדב"ז (פ"ה ה"ב ד"ה וכן אם היה) מבאר שבכרם של ב' שורות מכיון שבפחות מארבע אמות אינן מצטרפות הרי שכל שורה עומדת בפני עצמה, ואינן נחשבות ככרם. עי' תויו"ט (פ"ה מ"א סוף ד"ה ונטועות), מרכבת המשנה (פ"ז ה"ב), מראה"פ (פ"ד ה"א ד"ה ואיזהו כרם), בית דוד (פ"ה מ"א ד"ה בא"ד דהא), משנ"ר (פ"ה מ"ב ד"ה וחכ"א), מעשה רקח (פ"ז ה"ב ד"ה שם וכן) ותורת זרעים (פ"ה מ"ב ד"ה עוד אפשר), שמוסיפים שאם נאמר בכרם של ב' שורות "רואין את האמצעית כאילו אינה" שוב לא תישאר כאן כי אם שורה אחת בלבד שאינה נחשבת לכרם.
6. וכן פסק בשו"ע (י"ד סי' רצו סעי' לב).
7. ההגדרה העיקרית של כרם היא שתי שורות של לפחות שלש גפנים כל אחת: מראה"פ (פ"ד ה"א ד"ה ואיזהו כרם קטן), חזו"א (סי' יא ס"ק א ד"ה שם ה"ב), דרך אמונה (פ"ז ה"ב ס"ק י, ה"ז בבאה"ל ד"ה או שלש), וכתב כמה מגבלות בהגדרה של כרם בה' גפנים. ועי' מעשה רקח (פ"ז ה"ב). וכן נראה מלשון הארץ חמדה (ח"ב עמ' קג).
8. משנה (פ"ד מ"ו), וכפי שיתבאר לקמן ה"ז.
9. מהר"י קורקוס (פ"ז ה"ז ד"ה הנוטע בתירוץ א), מראה"פ (פ"ד ה"א ד"ה ואיזהו כרם קטן), חזו"א (סי' יא ס"ק א ד"ה שם ה"ב), דרך אמונה (פ"ז ה"ב ס"ק י, ה"ז בבאה"ל ד"ה או שלש).
10. מהר"י קורקוס (פ"ז ה"ז ד"ה ואחד באמצע בתירוץ א), מראה"פ (פ"ד ה"א ד"ה ואיזהו כרם קטן) ותויו"ט (פ"ד מ"ה ד"ה עד שיהיו), ערוה"ש (י"ד סי' רצו סעי' נב).
11. מהר"י קורקוס (פ"ז ה"ז ד"ה ואחד באמצע בתירוץ ב), דרך אמונה (פ"ז ה"ב ס"ק י, ה"ז בבאה"ל ד"ה או שלש), בהבחנה בין כרם גדול לכרם קטן עי' לקמן (ה"ז).
12. רע"ב (פ"ד מ"ח ד"ה הנוטע), תפא"י (פ"ד מ"ח אות מ), וכן כתבו תויו"ט (פ"ד מ"ח ד"ה

ב. דין כרם בשתי שורות מרווחות

רמב"ם בין השורות שמונה אמות... הרי אלו כמוברלות...

היו שלש שורות שהיו נטועות ככרם גמור וחרבה האמצעית. יש אומרים שכיון שבזמן נטיעתן היה עליהן שם כרם, דינו ככרם שחרב, שמתיר לזרוע מבחוץ רק בריחוק ארבע אמות מהגפנים כל עוד המרחק בין השורות הוא פחות מט"ז אמה¹³. ויש אומרים שאין לחלק בין שתי שורות שניטעו מלכתחילה ברווח הגדול משמונה אמות, לבין כרם של שלש שורות שחרבה האמצעית, ובשני המקרים יש להרחיק רק ששה טפחים מכל צד, בין בזרוע בין השורות ובין זרוע חוצה להם¹⁴.

ג. אופן חישוב הרחקת ד' וח' אמות

רמב"ם אבל אם היה בין שתי השורות שמונה אמות חוץ ממקום הגפנים עצמן...

יש אומרים שחישוב המרחק בין השורות נעשה מגזע לגזע¹⁵, אלא שנחלקו מאיזה חלק בגזע מודדים: יש אומרים שהחישוב הוא מהמקום הרחב שהוא החיבור בין הגזע

- אם אין). תוס' אנ"ש (פ"ד מ"ח ד"ה בחבורו), כרם הארץ (עמ' קצט ד"ה במה דברים אמורים) משנ"ר (פ"ד מ"ח ד"ה הנוטע) בדעת הרמב"ם בפיה"מ (פ"ד מ"ח) וציינו שזה בשונה מדבריו בהלכה (פ"ז ה"ב). ועי' קול הרמ"ז (פ"ד מ"ח ד"ה תוס' ד"ה אם) ובבית דוד (שם) שדנו בדבריו. מלאכ"ש (שם ד"ה בפ"י ר"ע ז"ל), חזו"א (סי' י ס"ק יג ד"ה פ"ד מ"ח), דרך אמונה (פ"ז ס"ק ד ובציון ההלכה אות יב), ארץ חמדה (ח"ב עמ' קז פרק ד).
13. עפ"י רמב"ם לקמן (ה"ח), רע"ב (פ"ד מ"ט ד"ה אף הנוטע), מהר"י קורקוס (פ"ז ה"ג ד"ה וכן אם), תפא"י (פ"ד שם אות נג), משנ"ר (שם ד"ה ר"מ ור"ש אומרים), וערוה"ש (י"ד סי' רצו סעי' נג-נד) בדעת הרמב"ם (שם), תולדות יצחק (פ"ד מ"ח ד"ה שאילו).
14. ריבמ"ץ (פ"ד מ"ח סוף ד"ה היו ג' שורות), חזו"א (סי' י ס"ק יב ד"ה שם ה"ד) בדעת הרמב"ם (פ"ז ה"ב) עפ"י דבריו בפיה"מ (פ"ד מ"ח ד"ה שאילו). בדרך אמונה (פ"ז ה"ב ס"ק יג) כתב שזו גם כוונת הכס"מ (פ"ז ה"ג ד"ה וכן אם) בדברי הרמב"ם (פ"ז ה"ב), ועי' פיה"מ (מהד' מוסד הרב קוק פ"ד מ"ח ד"ה שאלו מתחילה נטען והע' 19).
15. מהר"י קורקוס (פ"ז ה"ב סוף ד"ה במה דברים אמורים), רע"ב (פ"ד מ"ח ד"ה הנוטע), כרם הארץ (עמ' קצט הל' מט), וכן משמע מהחזו"א (סי' י ס"ק יד ד"ה והני ט"ז אמה). עי' תוס' (ב"ב פב ע"ב ד"ה וזורע), רבינו יונה (ב"ב פב ע"ב ד"ה הנוטע), ר"ש, רא"ש ורע"ב (פ"ד מ"ט), מהר"א פולדא (פ"ד ה"ח ד"ה היה הופך), פנ"מ (פ"ד ה"ט ד"ה היה הופך), ומהרש"א (ב"ב פ"ב ע"ב ד"ה וזורע).

לאדמה¹⁶, יש אומרים שהוא מהמקום הצר של הגזע שהוא מקום החיבור לענפים¹⁷. ויש מפרשים שהחשוב הוא מהעובי הבינוני של הגזע¹⁸. ויש אומרים שהוא מתחילת הכיפוף של הגזע¹⁹. יש אומרים שאף המרווח המינימלי של ד' אמות בין הגפנים אינו כולל את מקום הגזע²⁰.

ד. המרחק בין הגפנים שבכל שורה

רמב"ם וכן אם היה ביניהן פחות מארבע אמות...

יש אומרים שגם בין הגפנים שבכל שורה צריך שלכל הפחות יהיה רווח של ארבע אמות²¹, ויש אומרים שדין זה אמור רק בין השורות אך בין הגפנים שבכל שורה אין צורך במרווח של ארבע אמות²².

16. תוס' (ב"ב פג ע"א ד"ה הרכובה), מאירי (ב"ב פג ע"א ד"ה כבר ידעת ד"ה זה שבארנו) שכתב ש"מודדין מפקק השני הסמוך לארץ" ויתכן שהוא הרחב ביותר, וכן כתב בפסקי הרא"ש (ב"ב פ"ה סי' יא) שלא כפי שכתב בפירושו לגמ' (ב"ב פ"ה סי' יא), שנו"א (בפירוש הארוך ד"ה אם אין), תולדות יצחק (פ"ד ה"ח ד"ה שמונה).

17. רבינו גרשום (ב"ב פג ע"א ד"ה הרכובה שבגפן).

18. רשב"ם (ב"ב פג ע"א ד"ה עיקר השני), נימוקי יוסף (ב"ב מא ע"א בדפי הרי"ף ד"ה מודד מפקק השני) שהמדידה היא מהמקום הבינוני, וכן כתב רבינו יונה (ב"ב פג ע"א ד"ה ה"ג הארכובה).

19. רמב"ן (ב"ב פג ע"א ד"ה הארכובה).

20. מהר"א פולדא (פ"ד ה"ח ד"ה ודכוותה), מעיני יהושע (פ"ד מ"ח ד"ה הנוטע) בביאור דברי השנו"א (פ"ד מ"ח ד"ה הנוטע).

21. רמב"ם (כאן), סמ"ג (לאוין סי' רפ), רבינו גרשום (ב"ב לז ע"ב ד"ה שדה כרם), מאירי (ב"ב פג ע"א ד"ה כל שנוטע), רע"ב (פ"ז מ"ב ד"ה אם יש), מהר"י קורקוס (פ"ז ה"ב ד"ה בד"א בפ"ב), משנ"ר (פ"ו מ"ז ד"ה עריס), כרם הארץ (הלכה מט ד"ה במה דברים אמורים, ובהלכה לד עמ' קמח) בהבנת רמב"ם (פ"ז ה"ב), מהר"א פולדא (פ"ד ה"ח ד"ה אינו כרם), תפא"י (פ"ז אות יב), חזו"א (סי' יב ס"ק טו ד"ה הגפנים, ס"ק כ ד"ה ירושלמי פ"ו), דרך אמונה (פ"ז ה"ב ס"ק יא, וציון ההלכה שם אות יט), אמונת יוסף (פ"ה ה"ב ד"ה אבל אם היו), ארץ הבחירה (פ"ה מ"א ד"ה בבאור בשיטת הר"ש והרא"ש). ועיי' ארץ חמדה (ח"ב עמ' קד).

22. מאירי (ב"ב פג ע"א ד"ה כל שנוטע) מהר"י קורקוס (פ"ז ה"ב ד"ה בד"א בפירוש א'), כרם הארץ (הלכה לד עמ' קמח) בדעת רשב"ם (ב"ב לז ע"ב ד"ה על פחות מד"א), ריבמ"ץ

ה. כרם של נטיעות קטנות

רמב"ם הרי אלו כגפן יחידית...

יש מי שמשמע מדבריהם שאין הבדל בין נטיעות צעירות לנטיעות גדולות ובכל הנטיעות יש להשאיר ד' אמות בין הגפנים²³. ויש מי שאומר שדוקא באילנות גדולים מצריכים רווח של ד' אמות, אבל נטיעות קטנות נחשבות כרם אף אם הן נטועות בצפיפות²⁴.

ו. הרחקות בכרם צפוף

רמב"ם ...ומרחיק ששה טפחים לכל רוח...

יש מי שאומר שהבא לזרוע בתוך כרם של שתי שורות הנטוע בצפיפות די בהרחקת ששה טפחים מכל שורה, אבל כשזרוע חוצה לו צריך להרחיק ד' אמות²⁵. ויש מי שמחלק שרק בכרם צפוף של שלוש שורות שגם אם תיעקר השורה האמצעית לא יהיו בין שתי השורות ד' אמות, בכגון זה יש להרחיק ד' אמות מחוץ לכרם, אבל בכרם צפוף של שתי שורות די בהרחקת ו' טפחים²⁶.

(פ"ז מ"ב ד"ה וא"ר אלעזר ב"ר צדוק), ור"ש (פ"ז מ"ב ד"ה אם יש). בארץ חמדה (ח"ב עמ' קד) דייק כן מדעת הרא"ש (פ"ד מ"ב).

23. רשב"א (ב"ב פג ע"א ד"ה ואמר ליה), ר"ן (ב"ב פג ע"א ד"ה הרי זה קנה) וריטב"א (ב"ב פג ע"א ד"ה והא דקתני) מבארים כן לענין מקח וממכר. וכן פסק השו"ע (חו"מ סי' רטז סעי' ו). ועי' מגיד משנה (שם ד"ה המוכר), ובמהדיר לחידושי הר"ן (הוצאת מוסה"ק ב"ב פג ע"א ד"ה הרי זה קנה). ודייקו חזו"א (סי' י ס"ק יד ד"ה הרא"מ) ודרך אמונה (פ"ז ה"ב ד"ה עד שמונה) שהוא הדין לענין כלאים, על פי הבנת הטור (חו"מ סי' רטז) בדעת הרמב"ם (הל' מכירה פכ"ד ה"א).

24. חזו"א (סי' י' ס"ק י"ד ד"ה הרא"מ) בדברי השטמ"ק בשם רבינו יונה (ב"ב פב ע"א ד"ה ג' קנה קרקע), והובאה דעתו בטור (חו"מ סי' רטז ד"ה הקונה) וברמ"א (חו"מ סי' רטז סעי' ו) בשם י"א. ועי' דרך אמונה (פ"ז ה"ב ד"ה עד שמונה ובבאה"ל שם).

25. בתי כלאים (סעי' סב), משום מראית עין שהרואים לא יבדילו בין כרם צפוף לכרם רגיל.

26. כרם הארץ (הלכה נא ד"ה לפיכך).

הלכה ג

- א. כרם של שלש שורות או יותר הנטוע בצפיפות
ב. גפנים במשתלה
ג. הדליית שורה אמצעית על גבי זרעים
ד. כרם של שלש שורות מרווחות

רמב"ם

היו שלש שורות אף על פי שיש ביניהן פחות מארבע הרי אלו כרם, ורואין את האמצעית כאילו אינה¹. וכן אם היו שלש שורות ובין כל שורה ושורה שמונה אמות או יתר הרי זה זורע בין השורות².

א. כרם של שלש שורות או יותר הנטוע בצפיפות

רמב"ם היו שלש שורות... ורואין את האמצעית כאילו אינה...

1. כדעת חכמים במשנה (פ"ה מ"ב), ועפ"י הגירסה: "וחכמים אומרים רואין את האמצעית כאילו אינן", וכמשמעות הגמרא (ב"ב לז ע"ב, קב ע"ב), כן כתבו: רשב"ם (ב"ב לז ע"ב ד"ה האמצעיים, קב ע"ב ד"ה ורמי וד"ה כרם), תוס' (עירובין ג ע"ב ד"ה כרבנן), פסקי רי"ד (פב ע"ב ד"ה וכמה יהא ביניהן), יד רמ"ה (ב"ב פג ע"א אות פב סוד"ה ודייקינן), נימוק"י (ב"ב מא ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה הנוטע כרמו), ריטב"א (ב"ב לז ע"ב ד"ה א"ר זירא) בשם הרא"ה לענין כלאי הכרם בא"י, רא"ש (פ"ה מ"ב ד"ה אינו כרם), ר"ש (פ"ה מ"ב ד"ה כאילו אינם) עפ"י חידושי מהרי"ח (פ"ה מ"א ד"ה ונטועות), תפא"י (פ"ה אות יא). וכ"פ: רדב"ז (פ"ז ה"ג), כס"מ (פ"ז ה"ב ד"ה וכן אם) תויו"ט (פ"ה מ"א סוף ד"ה ונטועות), מרכבת המשנה (פ"ז ה"ב ד"ה אמנם רבינו, ה"ג ד"ה וביאור הירושלמי), מעשה רקח (פ"ז ה"ב ד"ה שם וכן), מראה"פ (פ"ד ה"א ד"ה ואיזהו כרם), בית דוד (פ"ה מ"א מד"ה תויו"ט), מלאכ"ש (פ"ה מ"ב סוף ד"ה כרם), משנ"ר (פ"ה מ"ב ד"ה וחכמים), ביאור הגר"א (י"ד סי' רצו ס"ק נא), ערוה"ש (י"ד סי' רצו סעי' נה) תורת זרעים (פ"ה מ"ב ד"ה עוד אפשר), חזו"א (סי' יא ס"ק ב ד"ה שם ה"ג היו שלש). עי' תואנ"ש (שם ד"ה ונטועות בשם הרמ"ז).
2. ויש אומרים שדין זה הוא אף כדעת ר"ש: ר"י מיגאש (ב"ב לז ע"ב ד"ה נהרדעא), דעה שניה ביד רמ"ה (ב"ב לז ע"ב אות פח), ועי' זהב הארץ (פ"ז ה"ג אות ו), ארץ חמדה (ח"ב עמ' קה ד"ה לפי זה יוצא), וארץ הבחירה (פ"ה מ"ב).
כדעת ר"מ ור"ש במשנה (פ"ד מ"ט), סמ"ג (ל"ת סי' רפ ד"ה וכן אם היו ג'), שו"ע (י"ד סי' רצו סעי' לג), ועי' חסדי דוד (פ"ג ה"ו) ותוספתא כפשוטה (עמ' 626 הע' 26).

חוקות הארץ

יש אומרים שגם בכרם של שש שורות הנטוע בצפיפות רואים את האמצעיות כאילו אינן.³

יש אומרים שכלל זה נאמר רק בכרם שמספר השורות בו אינו זוגי.⁴

יש מי שאומר שגם בכרם של שתי שורות שהגפנים נטועות בתוך השורות בצפיפות של פחות מד' אמות, "רואין את האמצעיות כאילו אינן" ויש לשאר הגפנים דין כרם, בתנאי שנשארו שלש גפנים בכל שורה.⁵

יש מי שאומר שדין זה נאמר גם אם לצורך יצירת רווח של ד' אמות, יש להסיר יותר משורת גפנים אחת.⁶ ויש חולקים וסוברים שאין אומרים כלל "רואין את האמצעיות כאילו אינה", ולפיכך בכל כרם שהרווח בין שורותיו הוא פחות מד' אמות, אין לו דין כרם.⁷

ב. גפנים במשתלה

יש אומרים ששתילי גפן הנטועים בצפיפות במשתלה רק באופן זמני – מותר לזרוע

3. שכיון שמתייחסים לשורות האמצעיות כמיועדות לעצים, הן נחשבות כעומדות להיעקר וממילא על שאר העצים ישאר דין כרם – פנ"מ (פ"ה ה"ב ד"ה אילו אתה רואה), מראה"פ (פ"ה ה"ב ד"ה הדא), תפא"י (פ"ה מ"ב), חזו"א (סי' יא ס"ק יד ד"ה והר"מ פ"ז), תולדות יצחק (פ"ה ה"ב ד"ה הדא אמר), תבונה (פ"ה ה"ב ד"ה הדא) ירושלמי עם ביאורים (פ"ה ה"ב ד"ה אמר רב מנא), מבארים שלכו"ע לדעת רבנן אין משמעות למספר השורות משלש ומעלה, ועי' דרך אמונה (פ"ז ה"ב ס"ק יח).
4. רק במקרה כזה ניתן להצביע על כל שורה שניה שהיא עומדת להיעקר. אבל אם מספר השורות הוא זוגי, שלא ניתן להצביע בבירור אלו שורות עומדות להיעקר אין עליו דין כרם כלל כיון שכולו נחשב כעומד להיעקר – ארץ חמדה (ח"ב עמ' קה ד"ה ואולי בהסבר א) בדעת הכס"מ (פ"ז ה"ב). לדעת ביאור הגר"א לירושלמי (פ"ה ה"ב ד"ה כשהיו וד"ה ור' מנא) בזה נחלקו האמוראים בירושלמי (פ"ה ה"ב) בביאור מחלוקת ר"ש ורבנן, ולדעת מרכבת המשנה (פ"ז ה"ב ד"ה אמנם) בזה נחלקו הבבלי (ב"ב קב ע"ב) והירושלמי (פ"ה ה"ב) בביאור מחלוקת ר"ש ורבנן. ועי' בית דוד (פ"ה מ"א ד"ה בא"ד שזה נראה).
5. ארץ הבחירה (פ"ה מ"א ד"ה בבאור) בשיטת הר"ש והרא"ש, ועי' אמונת יוסף (פ"ה ה"ב ד"ה אבל אם בפירוש ב') שבאר שבשאלה זו נחלקו האמוראים בירושלמי (פ"ה ה"ב).
6. דרך אמונה (פ"ז ה"ג ס"ק יח).
7. ומותר לזרוע בין השורות לאחר שירחיק ו' טפחים – מאירי (עירובין ג ע"ב ד"ה דרך הכרם), פסקי רי"ד (ב"ב פב ע"ב ד"ה וכמה), וכן למד התויו"ט (פ"ה מ"א ד"ה ונטועות) בדעת הר"ש והרע"ב (שם ד"ה ונטועות) שפוסקים כר"ש (שם מ"ב), ועי' שו"ת הרשב"א (ח"ז סי' קפח).

בסמוך להן במרחק ו' טפחים, כיון שכולן מיועדות לעקירה⁸. ויש חולקים ומצריכים הרחקת ד' אמות גם מגפנים אלו שאע"פ שהן מיועדות לשתילה במקום אחר – לא בטל מהן דין כרם⁹.
יש מי שאומר שאם נטע במכוון כרם בצפיפות של פחות מד' אמות דינו ככרם גמור¹⁰.

ג. הדליית שורה אמצעית על גבי זרעים

יש אומרים שמותר להדלות את הגפנים שבשורה האמצעית על גבי הזרעים, והגפנים שבשורה זו נחשבות כשאר עצים¹¹. ואף שהזרעים שתחת הגפן האמצעית הם בתוך ד' אמות של השורות החיצוניות של הכרם, והזרעים נאסרים ואוסרים את החיצונות, מכל מקום הגפנים שבשורה שעומדת להיעקר אינן נאסרות אולם רק כשהזרעים מחוץ לו' טפחים שלהן¹².

ויש חולקים וסוברים שאין להדלות כלל את השורה האמצעית על גבי זרעים, שאף שהיא עומדת להיעקר ואינה נחשבת כחלק מן הכרם מכל מקום כל עוד לא נעקרה דינה כגפן

8. הגרא"י אורלנסקי זצ"ל (בחוברת הדביר שנה ג' קובץ ד-ו סי' ה, הו"ד בשו"ת ציץ אליעזר ח"א סי' יח, בחוקות שדה עמ' עו הע' ה), טעם הדבר משום שאין אומרים "רואים את האמצעית כאילו אינן" כאשר כולם מיועדים לעקירה, ארץ חמדה (ח"ב עמ' קו-קז משתלות הגפנים).
9. שו"ת ציץ אליעזר (ח"א סי' יח).
10. אמונת יוסף (פ"ה ה"ב ד"ה ר"ש בר בא) בדעת רבנן, שכל הדין אם אומרים "רואין את האמצעיות כאילו אינן", זהו רק בנוטע בסתמא.
11. עפ"י ירושלמי (פ"ה ה"ב), וכן נוקט הרמב"ם (פיהמ"ש פ"ה מ"ב) שכתב ש"מותר להדלותן מפני שהם כשאר עצים", אלא שהשמיטה בהלכה (כאן), מרכה"מ (פ"ז ה"ב סוף ד"ה וכן אם היה), ומראה"פ (פ"ה ה"ב ד"ה הדא מסייעא), בדעת הר"ש (שם ד"ה ירושלמי), קול הרמ"ז (פ"ה מ"א ד"ה תויו"ט ד"ה ונטועות), בית דוד (פ"ה מ"א ד"ה בא"ד שזה נראה), רש"ש (פ"ה מ"ב ד"ה בתויו"ט), מלאכ"ש (פ"ה סוף מ"ב), תוס' אנ"ש (פ"ה מ"א ד"ה תויו"ט ונטועות), אמונת יוסף (פ"ה ה"ב סוף ד"ה כרם שהוא).
י"א שאף הרמב"ם סבר כן: תוס' אנ"ש, בית דוד, קול הרמ"ז (פ"ה מ"א) ורש"ש (פ"ה מ"ב) שכיון שפסק שרואין את האמצעית כאילו אינה – מותר להדלות את הגפנים של שורה זאת על גבי זרעים. ועיי' אמונת יוסף (פ"ה ה"ב ד"ה תניא א"ל) שבאר את שיטת חכמים.
12. שנו"א (פ"ה מ"ב ד"ה עוד שם בירושלמי) עפ"י ירושלמי (פ"ה ה"ב), חזו"א (סי' יא ס"ק יד ד"ה ובעיקר), כרם הארץ (סי' נ).

חוקות הארץ

יחידית שצריך להרחיק ממנה ו' טפחים¹³, ויש שכתבו שאף כשיודעים אלו גפנים עומדות להיעקר מכל מקום כל זמן שהן לא נעקרו הן אוסרות את השטח שסביבן¹⁴. ויש המקילים בדבר בכלאי הכרם בחו"ל¹⁵.

ד. כרם של שלש שורות מרווחות

רמב"ם ...ובין כל שורה ושורה שמונה אמות או יתר הרי זה זורע בין השורות...¹⁶

יש אומרים שאם המרחק בין השורות הוא עד ט"ז אמה, השורות מצטרפות להיחשב

13. תוס' (ב"ב לז ע"ב ד"ה כרם), רא"ש (פ"ה מ"ב), מאירי (עירובין ג ע"ב ד"ה דרך הכרם, ב"ב לז ע"ב ד"ה יתבאר), נ"י (ב"ב מא ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה הנוטע כרמו ח' אמות), ריטב"א (ב"ב לז ע"ב ד"ה א"ר זירא), ר"ן (ב"ב לז ע"ב ד"ה אמר רבא), רש"ש (פ"ה מ"ב ד"ה בתויו"ט) בדעת הרשב"ם (ב"ב פג ע"א ד"ה רואין), משנ"ר (פ"ה מ"ב ד"ה כאילו), רש"ס (פ"ה ה"ב ד"ה להדלותן), כפי הגירסה: "מותר להדלותן ע"ג זרעים", פנ"מ (פ"ה ה"ב ד"ה אמר רב הונא) וגרס בירושלמי: "שמותר להדלותן ע"ג גפנים", חסדי דוד (פ"ג ה"ו ד"ה רבי שמעון אומר כרם), שנו"א (פ"ה מ"ב ד"ה עוד שם בירושלמי וסוף ד"ה כרם), תולדות יצחק (פ"ה ה"ב ד"ה אמר רב הונא). וכן משמע מדברי הר"ש (פ"ה מ"ב ד"ה כאילו), וכן למדו עוד מפרשים בדעת הרמב"ם (פ"ז ה"ג) מתוך שהשמיט בהלכה זו את היתר ההדליה שנאמר בירושלמי: תויו"ט (פ"ה מ"א ד"ה ונטועות), תוס' חדשים (שם ד"ה ונטועות), חזו"א (סי' יא ס"ק יד ד"ה והר"מ פ"ז), ציץ אליעזר (ח"א סי' יח אות ה-ו), ארץ חמדה (ח"ב עמ' קה-קו), דרך אמונה (פ"ז ס"ק כא). ועי' מרכבת המשנה (פ"ז ה"ב ד"ה אמנם), כרם הארץ (סי' נ עמ' רה ד"ה היו שלש) וזהב הארץ (פ"ז ה"ג אות ו מד"ה ולפי"ז).

14. ארץ חמדה (ח"ב עמ' קו ונראה לדקדק).

15. ריטב"א (קידושין לט ע"א ד"ה אמר ליה לא צהריתו, ב"ב לז ע"ב ד"ה א"ר זירא) בשם הרא"ה.

16. ואין מצרפים את שורות הגפנים לכדי כרם במרחק הגדול משמונה אמות, ובמצב זה מותר לזרוע ביניהם: רמב"ם בפיהמ"ש (פ"ד מ"ט ד"ה ור"מ ור"ש), ר"ש (פ"ד מ"ט ד"ה על שמונה), רא"ש (פ"ד מ"ט ד"ה ור"ש), שו"ע (יו"ד סי' רצו סעי' לד). ועי' יד רמ"ה (ב"ב עב ע"א ד"ה ומי מצית), סמ"ג (ל"ת סי' רפ ד"ה ותנן עוד), רמב"ן (מלחמות ה' ב"ב לח ע"א בדפי הרי"ף), מאירי (ב"ב פג ע"א ד"ה זה שפסקנו), נ"י (ב"ב דף מא ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה ואסור לזרוע), חזו"א (סי' י ס"ק ד ד"ה ובהא דנחלקו), חוקות עולם (נתיב ג' סעי' ז), שבארו את החלוקה בין מקח וממכר לכלאים.

כרם¹⁷. לדעה זו יש שכתבו שניתן להקל בדבר בכלאי הכרם בחו"ל¹⁸. לדעת המחמירים יש אומרים שאם עבר וזרע בין השורות בכרם גדול, נאסר בדיעבד מה שנזרע בתוכו ט"ז אמה¹⁹. ויש אומרים שאין הזרעים והגפנים נאסרים אם זרע ברווחים שביניהן לאחר הרחקת ד' אמות מהגפנים²⁰. יש מי שאומר שגם לדעת הסוברים שאין שם כרם על שלש שורות שהמרווח ביניהן מח' אמות ומעלה מכל מקום אם נטע שתי שורות שג' הגפנים הראשונות הן במרווח של עד ח' אמות ושתי הגפנים האחרונות שבכל שורה הן במרווח של עד ט"ז אמה, הרי הן חלק מכרם²¹.

17. עפ"י ב"ב (פב ע"ב-פג ע"א), ראב"ד (פ"ז ה"ג), ובאר הכס"מ (פ"ז ה"ג שם ד"ה וכתב הראב"ד) שפסק כדעת ת"ק במשנה (פ"ד מ"ח) ולא כר"מ ור"ש (שם מ"ט), רשב"ם (ב"ב פג ע"א ד"ה ועד ט"ז אמה), תוס' (שם פג ע"א ד"ה אפילו הכי), רשב"א (ב"ב שם ד"ה ואמר ליה), יד רמ"ה (ב"ב פב ע"ב אות עז ד"ה וכמה ואות עט ד"ה א"ל רב יוסף, עב ע"א ד"ה ומי מצית) שבמקח וממכר ובכלאים הולכים לפי מראית העין ובני אדם מחשיבים זאת כשדה אחת כל זמן שהרווח שבין העצים הוא פחות מרוחב של דרך הרבים, ר"ן (ב"ב שם ד"ה אמר רבא). ועי' רש"ס (פ"ד ה"א ד"ה הא כנגד ג' כנגד ג', ה"ו במשנה ד"ה לא יביא), ביאור הגר"א (סי' רצו ס"ק נב), חזו"א (סי' י ס"ק יא ד"ה ר"מ פ"ז), דרך אמונה (פ"ז ה"ג ס"ק כב, ציון ההלכה פ"ז אות נג).
18. רש"ס (פ"ד ה"ז ד"ה הילכתא כר"מ), ביאור הגר"א (סי' רצו סוף ס"ק נב) וכן כתב בשו"ת ישועות מלכו (קרית ארבע כלאים פ"ז ה"ד ד"ה אמנם) שניתן ליישב את שיטת הראב"ד עם דברי הירושלמי (פ"ד ה"ו), ועי' חוקות עולם (עמ' קפט-קצ הע' ד) שיישב שיטת הרמב"ם מקושיות הגר"א (יר"ד סי' רצו ס"ק נב).
19. ישועות מלכו (קרית ארבע פ"ז ה"ד ד"ה אבל) בדעת הראב"ד (שם ה"ד), וכך נראה שגם נוטה דעת החזו"א (סי' יא ס"ק ה ד"ה והנה לר"י, ס"ק י ד"ה למש"כ) בדעת הראב"ד, ולא כפי שדייק הוא עצמו (סי' י ס"ק יא ד"ה שם ה"ד) בדעת ר"י בירושלמי (פ"ד ה"ו).
20. תויר"ט (פ"ה מ"ה ד"ה או על שבע), תפא"י (שם אות כט), שו"ת ישועות מלכו (קרית ארבע פ"ז ה"ד ד"ה אמנם), דרך אמונה (פ"ז ס"ק כב) ועי' חזו"א (סי' י ס"ק יא ד"ה שם ה"ד) וירושלמי עם ביאורים (פ"ד ה"ו ד"ה משמונה).
21. חזו"א (סי' י ס"ק י ד"ה והא דמחלקינן).

הלכה ד

- א. אופן היתר זריעה בתוך כרם מרווח
ב. הרחקת ד' אמות מחוץ לכרם של
שלש שורות מרווחות
- ג. כרם של שלש שורות שחרבה
האמצעית
- ד. הרחקת ד' אמות מחוץ לכרם של שתי
שורות מרווחות

רמב"ם

לפיכך הנוטע את כרמו מתחילה והרחיק בין כל שורה ושורה שמונה אמות מותר להביא זרע בתוכו וירחיק מכל שורה ששה טפחים¹. אבל אם זרע חוצה לו צריך להרחיק משורה החיצונה ארבע אמות כשאר הכרמים, ואין דין בין השורות של זה הכרם ככרם שחרב מאמצעו שהרי מתחילה נטען מרוחקין².

א. אופן היתר זריעה בתוך כרם מרווח

רמב"ם מותר להביא זרע בתוכו וירחיק מכל שורה ששה טפחים

אם היטה את ענפי הגפנים לצד השני כדי שלא יסככו על הזרעים יש להרחיק מהגפנים ו' טפחים³. ויש אומרים שאם ענפי הגפן נוטים לאויר שבין השורות צריך להרחיק ד'

1. כדין הרחקה מגפן בודדת, לעיל (פ"ז ה"א).
2. וכן פסק בשו"ע (יו"ד סי' רצו סעי' לד), הסמ"ג (ל"ת סי' רפ ד"ה וכן אם היו ג' שורות) הביא להלכה רק את חלקה הראשון של ההלכה. ראה קול הרמ"ז (פ"ד מ"ט ד"ה ע"ש חוצה לו), מראה"פ (פ"ד ה"א ד"ה ואיזהו כרם קטן, פ"ז ה"ב הדא אמרה), ותוס' אנ"ש (פ"ד מ"ט ד"ה ר"מ) שציינו כמקור לדין זה את הירושלמי (פ"ז ה"ב). ויש שציינו לירושלמי (פ"ד ה"ח) רש"ס (פ"ד ה"ו ד"ה החמירו) ובית דוד (פ"ד מ"ט ד"ה תי"ט).
3. ועי' ביאור הגר"א (יו"ד סי' רצו ס"ק נד) וארץ חמדה (ח"ב עמ' קז ד"ה ולדעת הרמב"ם). ריבמ"ץ (פ"ד מ"ט ד"ה היה הופך), ר"ש (פ"ד מ"ט ד"ה היה הופך), רבינו יונה (ב"ב פב ע"ב ד"ה הנוטע), רא"ש (פ"ד מ"ט ד"ה שנטע, תוס' רא"ש הוב"ד בשטמ"ק ב"ב פב ע"ב ד"ה וזורע), רע"ב (פ"ד מ"ט ד"ה הופך), שנו"א (פ"ד מ"ט בפירוש הארוך ד"ה הנוטע), תפא"י (פ"ד מ"ט אות נא), משנ"ר (פ"ד מ"ט ד"ה והיה הופך), בדעת התוס' (ב"ב פב ע"ב

אמות, ואם מטה את הענפים, יש להרחיק ו' טפחים⁴. ויש אומרים שמותר לזרוע בתוך כרם מרווח רק כאשר הרווח בין השורות הוא ט"ז אמה וכשהענפים נוטים לצד השני⁵. ויש אומרים שאם היטה את ענפי הגפנים לכיוון הנגדי מהמקום שבכוונתו לזרוע ניתן לזרוע ללא הרחקת ו' טפחים⁶.

ב. הרחקת ד' אמות מחוץ לכרם של שלש שורות מרווחות

רמב"ם אבל אם זרע חוצה לו צריך להרחיק... ארבע אמות

יש מבארים שדין כרם חל על שורות הגפנים לענין זריעה מחוצה להם עד מרחק של ט"ז אמה בין השורות, אף שבטל שם כרם לענין זריעה בתוכו⁷. ויש סוברים שמחוץ לכרם יש מראית עין של כרם כשהמרווח בין השורות הוא בין ח' אמות לט"ז אמה, אף שמותר לזרוע בין שורות הגפנים⁸.

ד"ה וזורע). הרמב"ם (פ"ז ה"ד) השמיט את היתר הטיית העלים ועי' חזו"א (סי' י ס"ק יא סוף ד"ה שם ה"ד) שדן בדעת הרמב"ם.

4. מהרש"א (ב"ב פב ע"ב ד"ה וזורע) בדעת תוס' (ב"ב פב ע"ב ד"ה וזורע) עפ"י גי' תוס' ישנים, שלא כמו שכתב משנ"ר (פ"ד מ"ט ד"ה והיה הופך) בדבריהם.

5. ערוך (ערוך שער), רשב"ם (ב"ב פב ע"ב ד"ה וזורע), מלאכ"ש (פ"ד מ"ט ד"ה והתירוהו).

6. פיה"מ (פ"ד מ"ט ד"ה ובור), רבינו גרשום (ב"ב פב ע"ב ד"ה והיה זורע), יד רמ"ה (ב"ב פ"ה אות עח ד"ה א"ל אביי), ריטב"א (עירובין ג ע"ב ד"ה לקרחת), כפ"פ (פרק נח ד"ה שיעור ההרחקות), משנ"ר (פ"ד מ"ט ד"ה והיה הופך) בדעת התוס' (ב"ב פב ע"ב ד"ה וזורע) וכתב כן כאפשרות בדעת הר"ש (פ"ד מ"ט). ועי' קול הרמ"ז (פ"ד מ"ט).

7. מהר"א פולדא (פ"ד ה"ח ד"ה אם אין), שו"ת ישועות מלכו (קריית ארבע פ"ז ה"ד ד"ה ומ"מ לישב), תורת זרעים (פ"ד מ"ט ד"ה אכן) ונשאר בצ"ע. וכן בארו זהב הארץ (פ"ז ה"ד ד"ה ולפי"ז) וספר השדה (פ"ד מ"ט ד"ה ואיכא) את דעת הרמב"ם (פ"ז ה"ד), דרך אמונה (פ"ז ה"ד ס"ק כה).

8. כפתור ופרח (פרק נח ד"ה שיעורי ההרחקות) מהר"י קורקוס (פ"ז ה"ד ד"ה אבל אם זרע), כס"מ (פ"ז ה"ד ד"ה אבל אם זרע), תפא"י (הלכתא גבירתא פ"ד מ"ט, בתי כלאים אות סג). לבוש (יו"ד סי' רצו סעי' לב) וט"ז (יו"ד סי' רצו ס"ק ט) בביאור דברי השו"ע (שם), החזו"א (סי' י ס"ק יא ד"ה שם ה"ד) בהסבר אחד.

ועי' תויו"ט (פ"ד מ"ט ד"ה רבי מאיר), בית יעקב (פ"ז ה"ד), ערוה"ש (יו"ד סי' רצו סעי' נד), כרם הארץ (הלכה נא ד"ה לפיכך), חזו"א (סי' י ס"ק יא ד"ה שם ה"ד), חוקות עולם (הע' ד עמ' קצ ד"ה עוד שם בס"ק נד), קול הרמ"ז (שם ד"ה ע"ש ולעד"ן) ומרכה"מ (פ"ז ה"ד ד"ה אבל).

חוקות הארץ

יש מי שמשמע מדבריהם שאף חוצה לו די בהרחקת ו' טפחים⁹. ויש מי שכתב שלכתחילה יש להרחיק בכרם זה ד' אמות כשזורע חוץ לכרם, אולם כיון שהאיסור משום מראית עין אם זרע במרחק של יותר מו' טפחים ולא הרחיק ד' אמות אין הזרעים והגפנים נאסרים¹⁰.

ג. כרם של שלש שורות שחרבה האמצעית

רמב"ם ואין דין בין השורות של זה הכרם בכרם שחרב באמצעו ודוקא אם ניטע הכרם באופן זה מתחילתו¹¹, אבל אם ניטע שלש שורות במרחקים של פחות משמונה אמות וחרבה האמצעית אסור לזרוע בין השורות ודינו ככרם שחרב שעד רווח של שש-עשרה אמה אסור לזרוע בקרחת שבין השורות¹².

9. רש"ס (פ"ד ה"ו ד"ה החמירו) ובאר שזו כוונת הראב"ד בהשגה (פ"ז ה"ד), סמ"ג (ל"ת סי' רפ ד"ה וכן אם היו ג' שורות). דעה זו הובאה בכרם הארץ (הלכה נא) בשם יש אומרים, וכן הובאה בחזו"א (סי' י ס"ק יא ד"ה שם ה"ד).
10. כן כתבו על פי הירושלמי (פ"ד ה"ו, פ"ה ה"ה): ישועות מלכו (קרית ארבע פ"ז ה"ד ד"ה אבל), כרם הארץ (הלכה נא ד"ה לפיכך).
11. רמב"ם (כאן).
12. כדעת ראב"י במשנה (פ"ד מ"ח) משום "שמשתנו קב ונקי", סמ"ג (ל"ת סי' רפ ד"ה וכן אם היו ג), נ"י (ב"ב מא ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה ואסור לזרוע), מהר"י קורקוס (פ"ז ה"ג ד"ה וכן אם היו בפירוש א') בדעת הרמב"ם (פ"ז ה"ד), משנ"ר (פ"ד מ"ח ד"ה הנוטע) בדעת הרמב"ם (פ"ז ה"ד). תולדות יצחק (פ"ד ה"ח ד"ה שאילו), ועי' דרך אמונה (פ"ז ה"ד בבאה"ל ד"ה ואין דין).
ואין דין כרם שחרב כיון שבכל צד של הקרחת נשארה שורה אחת שאינה יכולה להיחשב ככרם בפני עצמה: ריבמ"ץ (פ"ד מ"ח ד"ה היו), ר"ש (פ"ד מ"ח) ורע"ב (פ"ד מ"ח ד"ה בין שורה) וכן כתבו בדעת הרמב"ם (כאן): רדב"ז (פ"ז ה"ד ד"ה לפיכך), מהר"י קורקוס (פ"ז ה"ג בפירוש ב') כס"מ (פ"ז ה"ג ד"ה וכן).

ד. הרחקת ד' אמות מחוץ לכרם של שתי שורות מרווחות

יש מי שאומר שאף מכרם של שתי שורות שהרווח ביניהן הוא בין ח' אמות לט"ז אמה צריך להרחיק ד' אמות¹³. ויש חולקים וסוברים שדין זה אמור דוקא בכרם של שלש שורות¹⁴.

13. בתי כלאים (אות סב) בדעת השו"ע (יו"ד רצו סעי' לד).

14. רדב"ז (פ"ז ה"ד ד"ה וכן אם), כס"מ (פ"ז ה"ד ד"ה אבל אם זרע), זהב הארץ (פ"ז ה"ד ד"ה והאי דינא) בדעת הרמב"ם (פ"ז ה"ד) ודייק כן בדעת עוד מפרשים עיי"ש.

הלכה ה

- א. דרך היחיד
ב. רוחב דרך הרבים
ג. צירוף שורות של שני אנשים לאיסור הזרעים
ד. צירוף שורות של שני אנשים לאיסור הגפנים
ה. הפסקת גדר בין שתי השורות

רמב"ם

היתה בשדה זו שורה אחת של גפנים ובשדה חבירו שורה שנייה כנגדה קרובה לה. אע"פ שמפסיק ביניהן דרך היחיד או דרך הרבים או גדר שהוא נמוך מעשרה טפחים, הרי אלו מצטרפות להיות שתיהן כרם, והוא שיהיה ביניהן פחות משמונה¹.

א. דרך היחיד

רמב"ם ... אע"פ שמפסיק ביניהן דרך היחיד...

כל דרך היחיד אינה מפסקת בין השורות².

ב. רוחב דרך הרבים

רמב"ם ...או דרך הרבים... והוא שיהיה ביניהן פחות משמונה.

יש אומרים שאף שרוחב סתם דרך הרבים הוא שש עשרה אמה³, המדובר כאן שבתוך הכרם נצטמצם רוחבה עד לפחות משמונה אמות⁴. ויש אומרים שמדובר כאן בשביל

1. משנה (פ"ד מ"ז), שו"ע (יו"ד סי' רצו סעי' לה).
2. תפא"י (פ"ד אות לד, בתי כלאים אות סח), דרך אמונה (פ"ז ה"ה ס"ק כט) ועי' זהב הארץ (פ"ז ה"ה ד"ה ואפשר).
3. עפ"י ב"ב (פ"ו מ"ז, צט ע"ב, ק ע"ב): וכן פרשו את המשנה (פאה פ"ב מ"א): פיה"מ (פאה פ"ב מ"א ד"ה ודרך הרבים), רע"ב (פאה פ"ב מ"א ד"ה ודרך הרבים), ביאור הגר"א (יר"ד סי' רצו ס"ק נו), תפא"י (פאה פ"ב אות ה).
4. אור שמח (פ"ז ה"ה) עפ"י תוס' (עירובין ו ע"ב ד"ה וכי תימא), חזו"א (סי' יא ס"ק ו). ועי' רש"ס (פ"ד ה"ז ד"ה שורה), מלאכ"ש (פ"ד מ"ז ד"ה ודרך), חזון נחום (פ"ד מ"ז ד"ה ובפירוש), כרם הארץ (הל' נב עמ' ריב ד"ה היתה).

המיועד לרבים שדינו כדרך הרבים אף שאין ברחבו ח' אמות⁵.

ג. צירוף שורות של שני אנשים לאיסור הזרעים

רמב"ם הרי אלו מצטרפות להיות שתיהן כרם...

יש אומרים שהנוטע את השורה השניה אוסר בכך רק את הזרעים של עצמו אך לא את הזרעים של חברו⁶. ויש חולקים ואומרים שדוקא כאשר הכרם כולו הוא של אדם אחד, אין אדם יכול לאסור את תבואת חברו. אולם כאשר הכרם נוצר בצירוף שורה שלו ושורה של חברו, נאסרים הזרעים של כל אחד מהם⁷. ויש מי שסובר שכל אחד אוסר את הזרעים שלו רק בסמוך לשורה שלו⁸. ויש מי שסובר שאין הצירוף מועיל אלא לאסור

5. ביחס להבדל בין דברי הרמב"ם כאן לדבריו בפיה"מ (פ"ד מ"ז ד"ה נמוך) ראה רדב"ז (פ"ז ה"ה ד"ה היתה), מלאכ"ש (פ"ד מ"ז ד"ה ודרך), כרם הארץ (הל' נב עמ' ריב ד"ה היתה), חזו"א (סי' ו ס"ק טז, סי' יא ס"ק ו).
6. ראב"ד בהשגות (פ"ז ה"ה), רש"ס (פ"ד מ"ז ד"ה דרך), תויו"ט (פ"ד מ"ז ד"ה ודרך), מהר"א פולדא (פ"ד ה"ז ד"ה דרך הרבים), שנו"א (בפירוש הארוך והקצר פאה פ"ב מ"א ד"ה דרך היחיד ודרך הרבים), פנ"מ (פ"ד ה"ז ד"ה ודרך), תפא"י (פ"ד אות לד, הלכתא גבירתא פ"ד מ"ז), ערוה"ש (יו"ד סי' רצו סעי' נו), תולדות יצחק (פ"ד ה"ה ד"ה הנוטע).
- וכן כתבו בדעת הרמב"ם בהלכה זו: רדב"ז (פ"ז ה"ה ד"ה היתה), מהר"י קורקוס (פ"ז ה"ה ד"ה וכתב הר"א), כס"מ (פ"ז ה"ה ד"ה כתב הראב"ד), מלאכ"ש (פ"ד מ"ז ד"ה ודרך) ועץ החיים (פ"ד מ"ז ד"ה דרך הרבים).
- וכ"פ: באר הגולה (יו"ד סי' רצו אות סט ד"ה פירוש) בדעת השו"ע (יו"ד סי' רצו סעי' לה), וכן כתב מרכה"מ (פ"ז ה"ה) שדברי הראב"ד אינם השגה אלא ביאור לשון הרמב"ם, חוקות שדה (כלאי הכרם עמ' עו סעי' ב והע' ג), ארץ חמדה (ח"ב עמ' קב תחילת פ"ב). ועי' חידושי רא"ג (פאה פ"ב מ"א) וזהב הארץ (פ"ז ה"ה ד"ה אמנם).
6. תויו"ט (פ"ד מ"ז ד"ה הרי אלו), תפא"י (פ"ד אות לו, הלכתא גבירתא פ"ד מ"ז ד"ה שורה א').
7. רא"ש (פ"ד מ"ז ד"ה מצטרפות), קול הרמ"ז (פ"ד מ"ז ד"ה תויו"ט ד"ה הרי) בדעת רע"ב (פ"ד מ"ז ד"ה שורה), בית דוד (פ"ד מ"ז ד"ה תויו"ט ד"ה הרי) בדברי הר"ש (פ"ד מ"ז ד"ה בתוך), רש"ס (פ"ד ה"ה ד"ה שורה), ופנ"מ (פ"ד ה"ז במשנה ד"ה הרי אלו, ושם בגמ' ד"ה תמן). שושנים לדוד (פ"ד מ"ז ד"ה תי"ט) והובא בקיצור בתוס אנ"ש (פ"ד מ"ז ד"ה הרי). ועי' דרך אמונה (פ"ז ה"ה ס"ק כז, באה"ל ד"ה ובשדה חברו).
8. כרם הארץ (הלכה נב עמ' ריג ד"ה ובירושלמי).

חוקות הארץ

את הזרעים של הנוטע את השורה המשלימה את הכרם.⁹ ויש מי שמחלק שאם הזרעים של חברו היו בהרחקה של ו' טפחים משורה בודדת, אין נטיעת השורה הנוספת על ידי חברו – אוסרת את הזרעים של הראשון. אולם אם הזרעים נזרעו על ידי חברו בסמוך לשורה הראשונה אחר נטיעת השורה השניה נאסרים גם הזרעים של חברו.¹⁰ יש אומרים שהזרעים נאסרים רק כשאחד מבעלי הגפנים זרע באמצע בין השורות¹¹, ויש מי שאומר שאז אוסר אף את הזרעים של חברו.¹² ויש מי שאומר שאין אדם אוסר את של חברו אלא כאשר חברו נתן לו רשות ליטע בשכר או בחינם.¹³

ד. צירוף שורות של שני אנשים לאיסור הגפנים

יש אומרים שאם זרע בין שורות הגפנים שלו ושל חברו גם הגפנים שבשתי השורות נאסרות.¹⁴

9. שושנים לדוד (פ"ד מ"ז ד"ה תי"ט) בדעת קול הרמ"ז (שם) והובא בקיצור בתוס' אנ"ש (פ"ד מ"ז ד"ה הרי). ובכרם הארץ (הלכה נב עמ' ריג ד"ה ובירושלמי) דחה שיטה זו מלשון הירושלמי (שם).
10. זהב הארץ (פ"ז ה"ה ד"ה ונראה) בדעת תויו"ט (פ"ד מ"ז ד"ה הרי) והפנ"מ (פ"ד ה"ה ד"ה תמן), וצ"ע שמדברי פנ"מ (שם) לא משמע שס"ל הכי. ועי' דרך אמונה (פ"ז ה"ה בבאה"ל ד"ה ובשדה) שמסתפק אם לנקוט חילוק זה.
11. רש"ס (פ"ד ה"ה במשנה ד"ה שורה ובגמ' ד"ה אבל הכא), מהר"א פולדא (פ"ד ה"ח ד"ה שלו ושל חברו) מטעם חבישה של שתי השורות, ועי' כרם הארץ (הלכה נב עמ' ריג ד"ה ובירושלמי).
- הרמב"ם (פיהמ"ש פ"ד מ"ז ד"ה הרי), והפנ"מ (פ"ד ה"ה ד"ה תמן) לא נקטו כדעה זו.
12. כרם הארץ (הל' נב עמ' ריד) בדעת הריב"ם (פ"ד מ"ז ד"ה הנוטע).
13. משנ"ר (פ"ד מ"ז ד"ה ושורה) ועי' כרם הארץ (הלכה נב עמ' ריד) שדחה סברה זו.
14. רש"ס (פ"ד ה"ה ד"ה אבל הכא), כרם הארץ (הלכה נב עמ' ריד). ועי' בדת אש (פ"ז ה"ה), ובדרך אמונה (פ"ז ה"ה בבאה"ל ובשדה חברו) שהסתפקו בדבר. ועי' ספר השדה (פ"ד מ"ז ד"ה ופסק).

ה. הפסקת גדר בין שתי השורות

רמב"ם ...או גדר שהוא נמוך מעשרה טפחים

גדר הגבוהה עשרה טפחים מפסיקה בין שתי השורות¹⁵, אולם אם הגפנים עוברים את הגדר ונוגעים בגפנים שבצידה השני, יש אומרים שהם מצטרפים להיות כרם¹⁶. ויש אומרים שאף במצב זה הם אינם מצטרפים להיות כרם¹⁷. יש אומרים שאם יש בשורה ה' גפנים מודלות על הגדר, היא נחשבת ככרם מצד עצמה מדין עריס, אך אינה מקדשת¹⁸. ויש מי שאומר שדין עריס קיים רק בגפן אדרת המטפסת מעצמה על הקיר, אך לא בגפן שמטבעה נסרחת על האדמה והניחו ענפיה על הקיר¹⁹.

15. תויר"ט (פ"ד מ"ז שם ד"ה גבוה), תפא"י (פ"ד אות לז), הלכתא גבירתא פ"ד מ"ז סוף ד"ה שורה א), תולדות יצחק (פ"ד ה"ה ד"ה גבוה). בדרך אמונה (אות לא) הוסיף שגם רוחבה צריך להיות ד' טפחים, ועי' רש"ש (פ"ד מ"ז ד"ה גבוה) שבאר את לשון המשנה "גבוה מי' טפחים".

16. כדעת רבי יהודה במשנה (פ"ד מ"ז): "אם ערסן מלמעלה הרי אלו מצטרפות", כן פסק התפא"י (פ"ד אות לט), הלכתא גבירתא פ"ד מ"ז. אולם לדעת התוס' אנ"ש (פ"ד מ"ז ד"ה אם ערסן) אין כלל מחלוקת בדבר ולכן לכו"ע עירוב הענפים על הגדר מצרף את שתי השורות, וכן כתב בהגהות אב"י (הלכתא גבירתא פ"ד מ"ז), ועי' ארץ חמדה (ח"ב עמ' קיא ד"ה אולם לדעת הרמב"ם).

17. כדעת חכמים במשנה (פ"ד מ"ז), רמב"ם (פיהמ"ש פ"ד מ"ז) וכן למד בדבריו בהלכה (פ"ז ה"ה) תוס' אנ"ש (פ"ד מ"ז ד"ה אם), וכן כתבו: פנ"מ (פ"ד ה"ז ד"ה אם), משנ"ר (פ"ד מ"ז ד"ה גבוה מעשרה) תולדות יצחק (פ"ד ה"ז ד"ה רבי יהודה) ודרך אמונה (פ"ז ס"ק לא וצה"ל ס"ק סח) ודייק כן מדברי החזו"א (סי' יא ס"ק ח ד"ה והר"מ, סי' יב ס"ק כג).

18. משנ"ר (פ"ד מ"ז ד"ה גבוה), עפ"י המשנה (פ"ו מ"א) ורמב"ם (פ"ח ה"א), לדעתו מה שנחלקו ת"ק ורבי יהודה בנידון שלנו (פ"ד מ"ז) זהו לענין צירוף של שתי שורות משני צידי גדר שהיא למעלה מעשרה טפחים, אך אין ה' גפנים מכל צד וכן לענין דין כרם גמור שגם מקדש.

19. תוס' אנ"ש (פ"ד מ"ז ד"ה אם) בשם ליקוטי המשנה.

חוקות הארץ

הלכה ו

ג. מדרגה משופעת

א. היכן אוסר ומתקדש

ב. נטע בחלק האנכי של המדרגה

רמב"ם

נטע שורה אחת בארץ ושורה אחת במדרגה, אם גבוהה המדרגה מן הארץ עשרה טפחים אין מצטרפות פחות מכאן מצטרפות¹.

א. היכן אוסר ומתקדש

אם אין בין שתי השורות הפרש גובה של עשרה טפחים רואים את העליונה כאילו היא נטועה בארץ, ואסור לזרוע ביניהם ומחוץ לשורה התחתונה ד' אמות².

ב. נטע בחלק האנכי של המדרגה

יש אומרים שאם נטע את השורה השנייה בחלק האנכי של המדרגה ושורה אחת בקרקע, אין השורות מצטרפות אף שהבדל הגובה ביניהן הוא פחות מ' טפחים³ ויש אומרים

1. כדעת רבי אליעזר במשנה (פ"ו מ"ב), וכן בפיהמ"ש, שו"ע (יו"ד סי' רצו סעי' לז). ועי' רע"ב (פ"ו מ"ב), רדב"ז (פ"ז ה"ו), מהר"י קורקוס (ה"ו ד"ה נטע), כס"מ (ה"ו ד"ה נטע), תויו"ט (פ"ו מ"ב ד"ה רבי אליעזר), מעשה רקח (פ"ז ה"ו ד"ה נטע), מקדש דוד (סי' סא אות ו ד"ה אמרינן עריס), פנ"מ (פ"ו ה"ב במשנה ד"ה ואם לאו), מראה"פ (שם ד"ה מה גבוה), תולדות יצחק (פ"ו ה"ב ד"ה ר"א), כרם הארץ (הלכה נג, בסופה) שגרסו אחרת בפיהמ"ש ודנו בדעת הרמב"ם.
 2. רש"ס (פ"ו ה"ב על המשנה).
 3. וצד האנכי נמשך אחר השלח המדרגה (הצד המאוזן) – רש"ס (פ"ו ה"ב ד"ה למטה מג') בדעת הרמב"ם (פ"ז ה"ו), מהר"א פולדא (פ"ו ה"ב ד"ה אם), מראה"פ (פ"ו ה"ב ד"ה מה גבוה), תפא"י (פ"ו אות יב הלכתא גבירתא פ"ו מ"ב ד"ה אם), כרם הארץ (הל' נג עמ' רטו-ריז) בדעת הרמב"ם, זהב הארץ (פ"ז ה"ו ד"ה גם וד"ה והעיקר), ולדעתם מסקנת הירושלמי שהשורה שבמדרגה נחשבת כעומדת ברשות אחרת. חזו"א (סי' יב ס"ק כג ד"ה ירושלמי), דרך אמונה (פ"ז ס"ק לד, ירושלמי עם ביאורים פ"ו ה"ב ד"ה א"ל משום זרעים).
- ועי' ר"ש (פ"ו מ"ב ד"ה אחת בארץ), רא"ש (פ"ו מ"ב ד"ה ר"א), רע"ב (פ"ו מ"ב ד"ה ר"א),

שמצטרפות⁴. ויש שנשארו בספק⁵.

אם נטע את שתי השורות בחלק האנכי של המדרגה והיא גבוהה מעשרה טפחים, שורה אחת למטה מי' טפחים ושורה שניה למעלה מי' טפחים וביניהן פחות מעשרה טפחים – יש מי שאומר שאינן מצטרפות⁶, ויש מי שאומר שמצטרפות⁷.

ג. מדרגה משופעת

אם המדרגה משופעת ונטע שורה על השיפוע ושורה על הקרקע ואין ביניהם י' טפחים בגובה ספק אם מצטרפים לכרם או כל שורה כנטועה ברשות אחרת⁸.

- רש"ס (פ"ו ה"ב ד"ה ואם לאו), מהר"א פולדא (פ"ו ה"ב ד"ה אף הנוטע), דרך אמונה (פ"ז ס"ק לג).
4. שנו"א (פ"ו מ"ב ד"ה ר"א אומר, וביאורי הגר"א פ"ו ה"ב ד"ה א"ר מנא) ולדעתו זוהי מסקנת הירושלמי (פ"ו ה"ב), וכן נראה מדברי הבתי כלאים (אות סז) שהעיקר הוא שלא יהיה הבדלי גובה של י' טפחים ומעלה בין העיקרים של שתי השורות.
5. חזו"א (סי' יב ס"ק כג ד"ה ירושלמי), דרך אמונה (פ"ז ס"ק לד, ירושלמי עם ביאורים פ"ו ה"ב ד"ה א"ל משום זרעים).
6. ביאור הגר"א לירושלמי (פ"ו ה"ב ד"ה א"ר מנא).
7. חזו"א (סי' יב ס"ק כג ד"ה אר"מ).
8. חזו"א (סי' יב ס"ק כג ד"ה אר"מ), דרך אמונה (פ"ז ס"ק לד).

הלכה ז

ה. יוצאת זנב בכרם שחרב	א. הגדרת יוצאת זנב
ו. דין יוצאת זנב בכרם גדול	ב. גדרי כרם ובו יוצאת זנב
ז. הגדרת כרם גדול	ג. יוצאת זנב במצבים שונים
ח. הצורך בגפנים מכוונות בכרם גדול	ד. דרך מדידת ד' אמות ביוצאת זנב

רמב"ם

הנוטע חמש גפנים שתים כנגד שתים ואחת יוצאת זנב! הרי זה נקרא כרם קטן² וצריך להרחיק מהן ארבע אמות לכל רוח. אבל אם נטען שתים כנגד שתים ואחת באמצע או שלש בשורה זו ושתיים כנגדן בשורה שנייה אינם כרם ואינו מרחיק מהן אלא ששה טפחים.

א. הגדרת יוצאת זנב

רמב"ם ...שתים כנגד שתים ואחת יוצאת זנב.

לדעה זו הגפן שיוצאת זנב צריכה להיות נטועה מול הרווח שבין זוג הגפנים השני, באופן שתיראה כנטיעה כפולה, ועל ידי כך נחשב כאילו נטועים כאן ששה גפנים³.

1. בביאור המושג "יוצאת זנב" ראה ערוך (ערוך זנב ג', נדפס גם בערוך על הש"ס כלאים פ"ד מ"ו ד"ה שתים).
2. סמ"ג (ל"ת סי' רפ) ובשו"ע (יו"ד סי' רצו סעי' לז).
3. רבינו נתן אב הישיבה (פרק רביעאה), רמב"ם (פיהמ"ש פ"ד מ"ו), כס"מ (פ"ז ה"ז ד"ה הנוטע), מלאכ"ש (פ"ד מ"ו ד"ה ואחת) בדעת רש"י (סוטה מג ע"א ד"ה חמשה אילני), ובשם הרש"ס (פ"ד מ"ו במשנה ד"ה עד, ועיי' בהע' המו"ל למלאכ"ש). מעשה רקח (פ"ז ה"ז ד"ה הנוטע) בשם ספר הבתים בדעת הרמב"ם, רדב"ז (פ"ז ה"ז ד"ה או שלש, ה"ח ד"ה או שישי) בדעת הרמב"ם (ה"ז), תפא"י (הלכתא גבירתא פ"ד מ"ו, ובתי כלאים סעי' סה), ט"ז (יו"ד סי' רצו ס"ק יא), לבוש (יו"ד סי' רצו סעי' לז), ערוה"ש (יו"ד סי' רצו סעי' נב). כרם הארץ (עמ' ריט הל' נד ד"ה והסמ"ג) בדעת תוס' (מנחות לא ע"ב ד"ה שלא), ור"י מיגאש (ב"ב יד ע"ב ד"ה דלמא). ועיי' רדב"ז (פ"ז ה"ז ד"ה או שלש), מראה"פ (פ"ד ה"ד ד"ה ולמדין), תולדות יצחק (פ"ד ה"ד), זהב הארץ (פ"ז ה"ז ד"ה אמנם ראיתי), כרם הארץ (הל' נד עמ' רכ ד"ה אולם ועמ' רכא ד"ה ובספר) וארץ חמדה (ח"ב עמ' קג ד"ה ולרמב"ם).

ויש אומרים שהגפן היוצאת זנב צריכה להיות נטועה בקו ישר בהמשך אחד משתי שורות הגפנים, באופן שבשורה אחת נטועות שלש גפנים ובשורה השניה נטועות שתי גפנים⁴.
ויש אומרים ששתי הדרכים קרויות יוצאת זנב⁵.

ב. גדרי כרם ובו יוצאת זנב

אם נטע שתיים כנגד שתיים ואחת יוצאת זנב וחרבו חלק מהן, בטל מהם שם כרם⁶.
אם נטע שתי שורות של שתי גפנים בכל אחת בלא יוצא זנב בכלל – אין נחשבים כרם

4. ריבמ"ץ (פ"ד מ"ו ד"ה ב' כנגד ב'), ר"ש (פ"ד מ"ו ד"ה אחת), סמ"ג (ל"ת סי' רפ), רא"ש (פ"ד מ"ו ד"ה אחת), אגודה (כלאים פ"ד ד"ה הנוטע ב'), רע"ב (פ"ד מ"ו ד"ה ואחת), מהר"י קורקוס (פ"ז ה"ז ד"ה וא' יוצא זנב) בדעת הרמב"ם, רש"ס (פ"ד ה"ו ד"ה אחת), תויו"ט (שם ד"ה ואחת) בדעת רש"י (סוטה מג ע"א ד"ה חמשה), מהר"א פולדא (פ"ד ה"ו ד"ה ואחת), פנ"מ (פ"ד ה"ו ד"ה מתניתין, ה"ה ד"ה ע"ד דב"ה) בביאור הירושלמי (שם), עץ החיים (פ"ה מ"ו ד"ה ואחת), שנו"א (פ"ד מ"ו בפירוש הארוך), חכמת אדם (משפטי ארץ פרק ה סעי' ב), כרם הארץ (הל' נד עמ' רכ סוף ד"ה והסמ"ג), חזו"א (יו"ד דיני כלאי הכרם סעי' ב), דרך אמונה (פ"ז ה"ז ס"ק לו), ארץ הבחירה (פ"ד מ"ו ד"ה פרש הרמב"ם) בדברי תוס' (מנחות לא ע"ב ד"ה שלא יעשנה). ועי' ארץ חמדה (ח"ב עמ' קג ד"ה ולרמב"ם), תוספתא כפשוטה (עמ' 623-624), דרך אמונה (פ"ז ה"ז באה"ל ד"ה או שלש) וארץ הבחירה (פ"ד מ"ו ד"ה בגדר כרם קטן).
5. סמ"ג (ל"ת סי' רפ), נימוק"י (ב"ב מא ע"א בדפי הרי"ף), תויו"ט (פ"ד מ"ו ד"ה ואחת), תפא"י (פ"ד אות כט, ובבועז אות ג), כרם הארץ (עמ' רכ הלכה נד ד"ה אולם), ועי' בית דוד (פ"ד מ"ו ד"ה עד).
- יש מפרשים שסוברים שאף הרמב"ם סובר ששתי האפשרויות נחשבות "יוצא זנב" – קול הרמ"ז (פ"ד מ"ו ד"ה תויו"ט ד"ה ואחת), בית דוד (פ"ד מ"ו ד"ה תויו"ט), תוס' אנ"ש (שם ד"ה תויו"ט ואחת), ירושלמי עם ביאורים (פ"ד ה"ד במשנה ד"ה הנוטע). ועי' חסדי דוד (פ"ג ה"ד ניטלה).
6. חידושי מהרי"ח (פ"ד מ"ו ד"ה עד שיהא) ונראה שכל הראשונים והאחרונים מסכימים לכך.

חוקות הארץ

אלא גפן יחידית⁷. ויש אומרים שיש לו דין כרם⁸.
אם אין הב' כנגד ב' והחמישית יוצאת זנב מכוונות אחת מול השניה אין להם דין כרם
ודי להרחיק מהם ששה טפחים⁹.

ג. יוצאת זנב במצבים שונים

יש מי שאומר שבכרם של שתיים כנגד שתיים ואחת יוצאת זנב ניתן לצרף גפן נוספת מכל
אחת מארבע רוחות הכרם – להחשיבה כחלק מהכרם הקטן, ואין הגפן היוצאת זנב
הראשונה מונעת מלצרף את שאר הגפנים שיוצאות זנב¹⁰. אולם גפן נוספת הנטועה ליד
הגפן היוצאת זנב אינה מצטרפת להיחשב כחלק מהכרם¹¹.

ד. דרך מדידת ד' אמות ביוצאת זנב

יש מפרשים שמדידת הארבע אמות במקום שיוצא זנב נעשית לאחר העברת קו אלכסוני
מהגפן השלישית שבשורה הארוכה לגפן השניה שבשורה הקצרה, ומאותו קו מודדים
ארבע אמות, וכן לשיטה שהיוצאת זנב היא כנגד האויר שבין הגפנים – מותחים חוט

7. תויו"ט (פ"ד מ"ח ד"ה אם אין) בדעת הרמב"ם, מלאכ"ש (שם ד"ה בפ"י ר"ע), עץ החיים
(פ"ה מ"ח ד"ה הנוטע), משנ"ר (פ"ד מ"ח ד"ה הנוטע), הלכתא גבירתא (פ"ד מ"ח), וכן
מסקנת בית דוד (פ"ד מ"ח ד"ה בסוף ד"ה והרמב"ם, ושם מ"ט סוף ד"ה תויו"ט), בדעת
הרמב"ם (פ"ז ה"ז), הון עשיר (פ"ד מ"ח ד"ה אם אין), אבני נזר (פ"ד מ"ח ד"ה בהרע"ב
ד"ה הנוטע), קול הרמ"ז (פ"ד מ"ח ד"ה תי"ט ד"ה אם), תוס' אנ"ש (פ"ד מ"ח ד"ה
בחיבורו), כרם הארץ (הל' מט עמ' קצט-ר), חזו"א (סי' י ס"ק יג מד"ה פ"ד)
ועי' מהר"א פולדא (פ"ד ה"ח ד"ה מתני' הנוטע) וארץ חמדה (ח"ב עמ' קז פרק ד).
8. רע"ב (פ"ד מ"ח), תפא"י (פ"ד אות מ) בדעת ת"ק במשנה.
9. רש"ס (פ"ד ה"ד במשנה ד"ה עד שיהו), בתי כלאים (סעי' פ), בית דוד (פ"ד מ"ו ד"ה עד
וכו'), חזו"א (סי' י ס"ק כ ד"ה וכן). דרך אמונה (פ"ז ה"ז ס"ק לו). במשנ"ר (פ"ד מ"ו ד"ה
ועוד יש לומר) כתב שצריך שהב' כנגד ב' תהיינה מכוונות אך לא ציין מה דין הגפן
החמישית.
10. חזו"א (י"ד, דיני כלאי הכרם סעי' ה ד"ה היה כרם קטן) והובא גם בדרך אמונה (פ"ז
ה"ט ס"ק מח).
11. חזו"א (י"ד, דיני כלאי הכרם סעי' ה ד"ה היה כרם קטן) והובא גם בדרך אמונה (פ"ז
ה"ט ס"ק מח).

אלכסוני מהגפן האמצעית לכל אחת משתי השורות וממנו מודדים ארבע אמות¹². ויש הסוברים שצריך למדוד את ארבע האמות מאותו מקום שהיתה צריכה להיות נטועה הגפן הששית, כיון שהיוצאת זנב משלימה לשם כרם רק בגלל שאנו רואים כאילו נטועה כאן גפן ששית¹³. ויש מי שאומר שצריך למדוד ד' אמות מהגפן החמישית¹⁴.

ה. יוצאת זנב בכרם שחרב

יש מי שאומר שבכרם שניטע מתחילה, רק אם נטע את הגפן החמישית מול הרווח שבין הגפנים יש להן דין כרם, אך בכרם של שתי שורות שחרב, יש לו דין כרם רק כשנותרה שורה אחת של שלש גפנים ושורה של שתי גפנים¹⁵. ויש מי שאומר שאף בכרם שהיה נטוע מכבר וחרבו חלק מהגפנים באופן שנותרו ג' בשורה אחת וב' בשורה שניה אין לו דין כרם¹⁶, יש מי שאומר שרק בכרם מסודר שחרב יש לו דין כרם רק אם הגפן החמישית נטועה מול הרווח שבין הגפנים, אך בכרם מעורבב מתחילה, יש לו דין כרם רק כשגפניו נטועות ג' בשורה אחת, וב' בשורה שניה¹⁷.

ו. דין יוצאת זנב בכרם גדול

יש אומרים שאם יש כרם של שתי שורות של שלש גפנים כל אחת, ובשלישית יש רק גפן אחת אין מחשיבים את שני המקומות החסרים כאילו נטועות שם גפנים כיון שאין

12. ר"ש (פ"ד מ"ו ד"ה ירושלמי), רא"ש (פ"ד מ"ו ד"ה ואחת באמצע), רש"ס (פ"ד ה"ד ד"ה במודד), מהר"א פולדא (פ"ד ה"ו ד"ה במורד לוכסן), שנו"א (פ"ד מ"ו בפירוש הארוך ד"ה הנוטע), ארץ חמדה (ח"ב עמ' קג ד"ה ולדעת הרמב"ם) וחזו"א (סי' יא ס"ק א ד"ה ר"מ פ"ז).

13. רש"ס (פ"ד ה"ד ד"ה במודד לוכסן), חזו"א (סי' יא ס"ק א ד"ה ר"מ פ"ז, יו"ד דיני כלאי הכרם סעי' ו) בדעת הרמב"ם (פ"ז ה"ז), דרך אמונה (פ"ז ה"ז ס"ק לח). ועיי' רדב"ז (פ"ז ה"ז).

14. ארץ הבחירה (פ"ו מ"ז עמ' קצה ד"ה והשתא מבואר) בדעת הרמב"ם (פ"ז ה"ז).

15. חסדי דוד (פ"ג ה"ד סוף ד"ה ניטלה) וציין שחזר בו ממה שפרש בפירושו למשנה (שושנים לדוד פ"ד מ"ו).

16. כרם הארץ (הל' נד עמ' רכא ד"ה אולם) בדעת הרמב"ם (פ"ז ה"ז).

17. ארץ חמדה (ח"ב עמ' רמו) בדעת הרמב"ם.

חוקות הארץ

דין זנב לכרם גדול, והוא הדין שאין הופכים כרם קטן על ידי הזנב להיות כרם גדול¹⁸. ויש אומרים שאף שאין זנב לכרם גדול, אך כרם קטן יכול להפוך להיות כרם גדול על ידי הזנב¹⁹. לדעה זו יש מי שאומר שאם נטע גפן אחת במקביל לגפן האמצעית שבאחת משתי שורות הכרם, נחשבת גפן זו כזנב לכרם גדול שאומרים "רואין כאילו אחרת נטועה כאן" להשלים את השורה השלישית של הכרם, אך אם נטע גפן במקביל לקצוות של השורה השנייה של הכרם, אין היא נחשבת כזנב של כרם קטן לעשותו כרם גדול²⁰.

ז. הגדרת כרם גדול

רמב"ם ...הרי זה נקרא כרם קטן.

יש אומרים שגם אם בכל אחת מן השורות נטועות שלש גפנים זה נחשב כרם קטן, עד שיהיו נטועות שלש שורות שבכל אחת מהן שלש גפנים²¹. ויש אומרים ששתי שורות שבכל אחת מהן שלש גפנים הרי זה נחשב כרם גדול²².

18. פנ"מ (פ"ה ה"א ד"ה הדא אמרה שאין זנב לכרם גדול), תולדות יצחק (פ"ה ה"א ד"ה הדא אמרה שאין זנב). ועי' זהב הארץ (פ"ז ה"ח ד"ה והנה).
19. שנו"א (פ"ה מ"א בפירוש הארוך ד"ה וארבע על ארבעים ושמונה), ובהגהות מהר"ר העשיל כ"ץ (פ"ה ה"א ד"ה בא"ד פירוש). ביאורי הגר"א לירושלמי (פ"ד ה"ד ד"ה ברם הכא), חזו"א (י"ד דיני כלאי הכרם סעי' ה' ד"ה היה הכרם ב' שורות), ירושלמי עם ביאורים (פ"ה ה"א ד"ה הדא אמרה שנותנין זנב), דרך אמונה (פ"ז ה"ז ס"ק לח, וס"ק מח).
20. חזו"א (י"ד דיני כלאי הכרם סעי' ה' ד"ה היה הכרם ב' שורות) והובא גם בדרך אמונה (פ"ז ה"ט ס"ק מח).
21. ירושלמי (פ"ד ה"א) כפי הגי': "הא שלש כנגד שלש כנגד שלש יש לו מחול", רש"ס (פ"ד ה"א ד"ה שלש כנגד שלש, פ"ה ה"א ד"ה הדא אמרה), פנ"מ (פ"ד ה"ג א"ר זעירא הדא אמרה, ומראה"פ ה"ג ד"ה ואיזהו כרם קטן), כס"מ (פ"ז ה"ג ד"ה בד"א בכרם גדול) בדעת הרמב"ם בהלכה זו, גר"א (שנו"א בפירוש הארוך פ"ד ה"ו ד"ה הנוטע, י"ד סי' רצו ס"ק נז). ערוה"ש (י"ד סי' רצו סעי' נב וסעי' סב), חזו"א (סי' יא ס"ק ב ד"ה שם ה"ג בד"א, שם ס"ק יא ד"ה ונראה דכרם, ועי' שם סי' י ס"ק ז ד"ה ודוקא, י"ד ריא ע"א דיני כלאי הכרם סעי' ה' ד"ה היה הכרם), כרם הארץ (עמ' קצח ד"ה וכמה יהיה) בדעת הר"ש (פ"ז מ"ב), זהב הארץ (פ"ז ה"ח ד"ה אבל הר"ש) בדעת הר"ש והריב"מ"ץ (פ"ה סוף מ"א), דרך אמונה (פ"ז ה"ז ס"ק לח), ארץ חמדה (עמ' קג ד"ה ובכרם) בדעת הרמב"ם (פ"ז ה"ז) והרדב"ז (פ"ז ה"ב וכן היה).
22. מהר"י קורקוס (פ"ז ה"ג ד"ה בד"א בכרם גדול) בדעת הרמב"ם (פ"ז ה"ז). קול הרמ"ז

יש אומרים שאם היו בכרם שתי שורות שלמות כדי כרם ובאחת מהן היתה גפן נוספת על חברתה, מודדים את הארבע אמות משתי השורות השלמות, ובלבד שהזריעה לא תיעשה בתוך ו' טפחים מהגפן הבודדת²³.

ח. הצורך בגפנים מכוונות בכרם גדול

יש מי שאומר שבכרם של שלוש שורות של שלוש גפנים, די שהשורות תהיינה מכוונות אחת מול השניה, אבל אין הגפנים שבכל שורה צריכות להיות מכוונות מול הגפנים שבשורה השניה²⁴, ויש מי שאומר שאף הגפנים צריכות להיות מכוונות²⁵.

- (פ"ה מ"א ד"ה הרע"ב) בדעת הרמב"ם (פ"ז ה"ח), חידושי הרא"ג (פ"ד מ"ה ד"ה תויו"ט) בדעת הירושלמי (פ"ד ה"א) עפ"י דקדוקי הגירסה, והוכיח שכן גם דעת הרמב"ם (פ"ז ה"ז), וכן בארו את דעת הרמב"ם כרם הארץ (עמ' קצח ד"ה וכמה יהיה) וזהב הארץ (פ"ז ה"ח ד"ה אבל הר"ש) וכתב כן גם בשם הרש"ש והנחמד למראה, תפא"י בהלכתא גבירתא (פ"ד מ"ו ד"ה היו שתי שורות, בתי כלאים אות סה), ועי' דרך אמונה (פ"ז הי"ג באה"ל ד"ה אבל), מטה יחיאל (מהדורת תש"ס סי' פז ס"ק ג).
23. רש"ס (פ"ד ה"א ד"ה אין זנב לכרם גדול).
24. ארץ חמדה (ח"ב עמ' קד ד"ה וכן נראית, וד"ה ומזה נראית) בדעת הרא"ש (פ"ד מ"ג ד"ה ונ"ל הטעם), וכן נטה לומר המהדיר לשנו"א (מהדורת הר"י לרנר פ"ד מ"ג הע' 1) כאפשרות בדעת הרא"ש (שם).
- ועי' מהר"י קורקוס (פ"ז ה"ז ד"ה ואחת באמצע), תויו"ט (פ"ד מ"ה ד"ה עד), פנ"מ (פ"ה ה"ג ד"ה מה פליגי), תפא"י (פ"ד בועז אות ג).
25. שנו"א (פ"ה מ"ב ד"ה כאילו אינן), תוס' אנ"ש (פ"ו מ"ז ד"ה עריס), ועי' ספר השדה (פ"ד מ"ו סוף ד"ה תוספתא) ודרך אמונה (פ"ז ה"ז ס"ק לו) שאין צורך שהמרחק בין הגפנים יהיה שווה למרחק ביניהן לגפן היוצאת זנב.

הלכה ח

- א. כיוון הגפנים בכרם שחרב ונותרו שתים כנגד שתים ואחת יוצא זנב
ב. כיוון הגפנים בכרם שחרב ונותרו שלש כנגד שלש
ג. המרווח המכסימלי בין הגפנים של כרם שחרב
ד. המרחק המינימלי בין הגפנים של כרם שחרב
ה. דין זרעים שנזרעו בכרם דל

רמב"ם

כרם שחרב, אם יש בו ללקט עשר גפנים לכל בית סאה ויהיו נטועות שתים כנגד שתים ואחת יוצאת זנב, או יש בו לכונן שלש כנגד שלש הרי זה נקרא כרם דל ואסור לזרוע בכולו.¹

א. כיוון הגפנים בכרם שחרב ונותרו שתים כנגד שתים ואחת יוצא זנב

רמב"ם ויהיו נטועות שתים כנגד שתים ואחת יוצאת זנב.

יש אומרים שכרם שחרב ונותרו בו עשר גפנים בבית סאה נותר עליו שם כרם רק אם כל עשר הגפנים תהיינה נטועות בצורה מכוונת, דהיינו שיעור של שני כרמים הנטועים כל אחד בצורה של שתים כנגד שתים והחמישית יוצאת זנב.²
יש אומרים שדי אם בתוך השטח של בית סאה ישנן רק חמש גפנים מכוונות שיש להם

1. עפ"י משנה (פ"ה מ"א), והוסיף הרמב"ם בהלכה "או יש בו לכונן שלש כנגד שלש", ככת"י הגורסים "אם יש בו לכונן שלש כנגד שלש", וכ"פ בשו"ע (יו"ד סי' רצו סעי' לח). הסמ"ג לא הביאה (לאוין סי' רפ).
2. ריבמ"ץ (פ"ה מ"א ד"ה אם יש), רא"ש (פ"ה מ"א ד"ה כרם), רע"ב (פ"ה מ"א ד"ה ונטועות), מהר"י קורקוס (פ"ז ה"ח ד"ה כרם), רש"ס (פ"ה ה"א ד"ה חדא מיכא), שנו"א (פ"ה מ"א פי' הארוך סוף ד"ה כרם שחרב), וכפי שבאר דבריו המעיני יהושע (פ"ה ה"א ד"ה כרם שחרב), תפא"י (פ"ה מ"א אות ג) עפ"י הירושלמי (פ"ה ה"א) בדעת הר"ש (פ"ה מ"א ד"ה נטועות), חידושי מהר"ח (פ"ה מ"א ד"ה ונטועות), אמונת יוסף (פ"ה ה"א ד"ה כרם שחרב), ארץ חמדה (ח"ב עמ' קח ד"ה ואם חרב), וכן נראה מהחזו"א (סי' י ס"ק ח ד"ה והר"מ בפ"ז) בדעת הרמב"ם (פ"ז ה"ח) אך לדעתו אין הקפדה על המרחקים בין הגפנים, ספר השדה (פ"ה מ"א ד"ה ואיכא נמי, וד"ה ופשטה), זהב הארץ (פ"ז ה"ח ד"ה ונראה) בדעת הר"ש והרמב"ם. ועיי' עץ החיים (פ"ה מ"א ד"ה ונטועות).

דין כרם ושאר הגפנים המפוזרות מצטרפות להיחשב כחלק מן הכרם.³
 יש מי שאומר שהצורך שתהיינה גפנים מכוונות דוקא אם הן נטועות י' גפנים בבית סאה,
 אך אם בכרם נטועות יותר מי' גפנים בבית סאה אין כלל צורך שתהיינה מכוונות.⁴

ב. כיוון הגפנים בכרם שחרב ונותרו שלש כנגד שלש

רמב"ם או יש בו לכיוון שלש כנגד שלש⁵

יש אומרים שלדעה זו כאשר יש שתי שורות של שלש גפנים מכוונות בכל שורה, ויש
 עוד ד' גפנים שאינן מכוונות בתוך בית סאה כל השטח נחשב כרם שלם, שאסור לזרוע
 בכל השטח.⁶ ויש אומרים שכאשר יש ג' נגד ג' די בששה גפנים לאסור את כל הבית סאה
 כיון שהוא נחשב ככרם גדול.⁷ יש מי שאומר שאם הגפנים מכוונות ג' כנגד ג', יש לו מחול
 הכרם כמו בכל כרם גדול, ואם הגפנים מכוונות ב' כנגד ב' ואחת יוצאת זנב אין לו דין
 מחול הכרם.⁸

3. משום שבית סאה מצרף את כל עשר הגפנים הנטועות, כך מבאר משנ"ר (פ"ה מ"א ד"ה ונטועות) בדעת הר"ש, הרא"ש (פ"ה מ"א) והרמב"ם (פ"ז ה"ז), פנ"מ (פ"ה ה"א ד"ה הוי לא מצי תנייה, ומראה"פ שם ד"ה רבי זעירא), תוס' אנ"ש (פ"ה מ"א ד"ה ונטועות), מהר"א פולדא (פ"ה ה"א ד"ה וכמו פלגות), אמונת יוסף (פ"ה ה"א ד"ה ואין תימר), תפא"י (פ"ה מ"א אות ג), כרם הארץ (הלכה נה סוף ד"ה כרם) בדעת הרמב"ם (פ"ז ה"ח) ובשו"ע (י"ד סי' רצו סעי' לח), חזו"א (סי' יח ס"ק ח ד"ה והנה אמרו, י"ד דיני כלאי הכרם סעי' ח). וכן הביא בשמו הדרך אמונה (פ"ז ה"ז ס"ק מה) ובירושלמי עם ביאורים (פ"ה ה"א במשנה ד"ה הרי זה כרם דל).
4. ספר השדה (פ"ה מ"א ד"ה ואיכא נמי למימר).
5. הרמב"ם בפיהמ"ש (פ"ה מ"א) כשבאר את הביטוי "ונטועות כהלכתן" לא כתב את האפשרות של "שלש כנגד שלש", ובאר מהר"י קורקוס (פ"ז ה"ח ד"ה אם יש) שהמשנה לא ציינה זאת משום שפשיטא שכרם גדול מחיל את שם הכרם על כל הגפנים שסביבו. וכן נראה מדברי השושנים לדוד (פ"ה מ"א ד"ה הר"ב). ועי' בהלכה הקודמת אות ח שחלקו האחרונים אם שתי שורות של ג' גפנים דינם ככרם גדול, או רק שלש שורות. קול הרמ"ז (פ"ה מ"א), בתי כלאים (אות עט), ספר השדה (פ"ה מ"א ד"ה ומה שכתב או) וזהב הארץ (פ"ז ה"ח ד"ה ומ"ש עוד רבינו), ארץ הבחירה (פ"ה מ"א ד"ה בבאור המשנה).
7. מהר"י קורקוס (פ"ז ה"ח ד"ה או יש בו), קול הרמ"ז (פ"ה מ"א ד"ה הרע"ב) בדעת הרמב"ם (פ"ז ה"ח), זהב הארץ (פ"ז ה"ח ד"ה והנה במה) והביא שכך כתב הנחמד למראה. ועי' בזהב הארץ (שם ד"ה אבל הר"ש) שדן בדעות הרמב"ם, ר"ש, רדב"ז, כס"מ.
8. שושנים לדוד (פ"ה מ"א ד"ה תוס' יו"ט).

ג. המרווח המכסימלי בין הגפנים של כרם שחרב

יש אומרים שבכדי לצרף את הגפנים הנטועות, צריך שהמרחק ביניהן יהיה פחות משמונה אמות, כמו בכרם שניטע בתחילה שאין מצרפים את השורות, אם המרחק ביניהן הוא שמונה אמות⁹. ויש אומרים שהמרחק בין הגפנים הנמנות לכלל כרם לא יהיה גדול יותר מט"ז אמה¹⁰. ויש חולקים, כיון שהיו נטועות כהלכתן הרי הן מצטרפות לבית סאה אף אם המרחק ביניהן עתה הוא גדול יותר מט"ז אמה¹¹. ויש מי שכתב שהמרחק בין הגפנים המכוונות יכול להיות עד ח' אמות, אך ביניהן ליוצאות זנב יכול המרחק להגיע עד ט"ז אמה¹². ויש מי שמחלק בין אילנות שיש להם צורת כרם שצריך שהמרווח ביניהם יהיה בשתי שורות עד ח' אמה ובג' שורות עד ט"ז אמה ואילו שאר הנטיעות שנותרו יכולות להיות עד י"ח אמה ורבע¹³.

ד. המרחק המינימלי בין הגפנים של כרם שחרב

יש אומרים שאף אם המרווח בין הגפנים הוא פחות מארבע אמות, הן נחשבות ככרם אם

9. משנ"ר (פ"ה מ"א ד"ה ומ"ש הר"ב עוד), ארץ חמדה (ח"ב עמ' קח ד"ה ואם חרב) בדעת הרמב"ם, זהב הארץ (פ"ז ה"ח ד"ה ונראה דלהכי השמיט רבינו).
10. ר"ש (פ"ה מ"א ד"ה נטועות), רא"ש (פ"ה מ"א ד"ה ונטועה), רדב"ז (פ"ז ה"ח ד"ה אסור), רע"ב (פ"ה מ"א ד"ה ונטועות), מהר"א פולדא (פ"ה ה"א ד"ה ונטועים), משנ"ר (פ"ה מ"א ד"ה ומ"ש הר"ב עוד), ניר (פ"ה ה"א ד"ה הוי לא מצית תנייה), אמונת יוסף (פ"ה ה"א ד"ה וא"ר יוחנן) בדעת הרמב"ם (פ"ה מ"א), חזו"א (סי' י ס"ק ח ד"ה והר"מ) בבאור הירושלמי. ועי' ספר השדה (פ"ה מ"א ד"ה ואלו עשר) שדייק מדברי הר"ש (פ"ה מ"א) שאף אם כל י' הגפנים שנותרו מהכרם מרוכזות במקום אחד הן אוסרות את כל בית הסאה.
11. ואין לדמות דין זה לכרם שחרב באמצעו שהרווח בין השורות אוסר לזרוע בתוכו עד ט"ז אמה – פנ"מ (פ"ה ה"א ד"ה הוי לא מצי תנייה, מראה"פ שם ד"ה רבי זעירא), וכן כתבו בדעת הרמב"ם (פ"ז ה"ח): תפא"י (פ"ה אות ב בהע'), תוס' אנ"ש (פ"ה מ"א ד"ה ונטועות), חזו"א (סי' י ס"ק ח ד"ה והר"מ), כרם הארץ (הלכה נה עמ' רכד ד"ה והרדב"ז). ועי' ספר השדה (פ"ה מ"א ד"ה ואלו עשר וד"ה והרמב"ם ז"ל סתם דבריו) ותולדות יצחק (פ"ה ה"א ד"ה אם יש, וד"ה הוי לא מצי תנייה).
12. רש"ס (פ"ה ה"א ד"ה ונטועות כהלכתן), ארץ הבחירה (פ"ה מ"א ד"ה והנלע"ד דצ"ל).
13. חזו"א (סי' י ס"ק ח ד"ה והנה לא פירש, יו"ד דיני כלאי הכרם סעי' ת, ריא ע"א) וכן הביא בשמו בדרך אמונה (פ"ז ה"ח אות מה, ואות מז).

יש בהן גפנים הנטועות בצורה של שתים כנגד שתים ואחת יוצאת זנב, מהטעם שרואין את האמצעיות כאילו אינן¹⁴. ויש אומרים שבכדי להגדירו ככרם דל צריך שהרווח בין כל הגפנים יהיה לכל הפחות ד' אמות¹⁵.

ה. דין זרעים שנזרעו בכרם דל

רמב"ם הרי זה נקרא כרם דל ואסור לזרוע בכולו

יש אומרים שזרעים שנזרעו בכרם דל אינם מקדשים את הגפנים כדין מותר חורבן הכרם¹⁶. ויש אומרים שאף אם זרע בתוך ד' אמות מהגפן הקיצונית קידש, וכ"ש אם זרע תוך ד' אמות של השורות שהן עיקר הכרם¹⁷.

14. כרם הארץ (הלכה נה עמ' רכד ד"ה והרדב"ז). ועי' כפתור ופרח (פרק נח ד"ה כרם דל הע' 18), ועי' לעיל (ה"ג אות א).

15. ר"ש (פ"ה מ"א ד"ה נטועות), רא"ש (פ"ה מ"א ד"ה כרם שחרב), רע"ב (פ"ה מ"א ד"ה ונטועות), וכן כתבו בדעתם רש"ש (פ"ה מ"א ד"ה ונטועות) ודברי יחזקאל (פ"ה מ"א ד"ה בא"ד ולענין), קול הרמ"ז (פ"ה מ"א ד"ה תי"ט), בית דוד (פ"ה מ"א ד"ה תי"ט, ד"ה דהא, וד"ה ולענין קושייתינו), שושנים לדוד (פ"ה מ"א ד"ה תויו"ט ד"ה ונטועות), וכן כתבו: רדב"ז (פ"ז ה"ח ד"ה אסור), מהר"א פולדא (פ"ה ה"א ד"ה ונטועים), משנ"ר (פ"ה מ"א ד"ה ומ"ש הר"ב עוד), בחידושי מהר"ח (פ"ה מ"א ד"ה ונטועות) כתב שאף לדעת חכמים שביותר משתי שורות הרי זה כרם מהטעם שרואין את האמצעיות כאילו אינן, מ"מ כאן לא שייך לומר טעם זה, כיון שצריך שיהיו עשר גפנים בבית סאה, ואם נאמר שהאמצעיות עומדות להיעקר הרי שישארו פחות מעשר גפנים. וכן כתב בכרם הארץ (הלכה נה עמ' רכד סוף ד"ה כרם).

16. שושנים לדוד (פ"ז מ"ג ד"ה מותר חרבן), תוס' אנ"ש (פ"ז מ"ג ד"ה חרבן הכרם).

17. חזו"א (י"ד דיני כלאי הכרם סעי' יב ד"ה כרם שחרב), ועי' דרך אמונה (פ"ז ה"ח באה"ל ד"ה כרם דל).

הלכה ט

- א. דין הגפנים שאינן מכוונות
ב. צורת היוצאת זנב בכרם שנטוע בערבוביה
- ג. שורה חיצונית של גפנים שאינן מכוונות
ד. שתי שורות של גפנים שאינן מכוונות לכרם

רמב"ם

כרם שאינו נטוע שורות שורות אלא מעורבב. אם יש בו לכוון שתים כנגד שלש הרי זה כרם ואם לאו אינו כרם אלא דיו להרחיק ששה טפחים מכל גפן וגפן וזורע¹.

א. דין הגפנים שאינן מכוונות

רמב"ם ...אם יש בו לכוון שתים כנגד שלש הרי זה כרם...

יש אומרים שאם יש בכרם לכוון שתי גפנים כנגד שלש חל דין כרם אף על הגפנים שאינן מכוונות². ויש אומרים שיש תורת כרם רק על הגפנים המכוונות, אך על שאר הגפנים אין תורת כרם³. ויש אומרים שרק הגפנים הפנימיות נחשבות כחלק מהכרם אף אם אינן

1. עפ"י משנה (פ"ה מ"א) ותוספתא (פ"ג ה"ו), דין זה נפסק בשו"ע (יו"ד סי' רצו סעי' לח). וכתב מהר"י קורקוס (פ"ז ה"ט) שדין זה הוא אף בכרם שיש בו שלש כנגד שלש מכוונות. החזו"א (יו"ד דיני כלאי הכרם סעי' ח ד"ה היו ב' שורות) כתב שההבדל בין כרם דל שחרבו חלק מהגפנים (לעיל ה"ח) לכרם שנטוע בערבוביה הוא רק לענין המרחק שמצדף בין הגפנים, שבכרם דל הוא עד י"ח אמה ורבע, ובכרם מעורבב הוא עד ח' אמות לדעת חלק מהמפרשים, או ט"ז אמה בכרם של ג' שורות ומעלה למפרשים אחרים, ועי' דרך אמונה (פ"ז ה"ח באה"ל ד"ה כרם דל) שדן האם כרם כזה איסורו מהתורה או מדרבנן. ועי' רדב"ז (פ"ז ה"י), מהר"א פולדא (פ"ה ה"א ד"ה היו דקות) פנ"מ (פ"ה ה"א ד"ה הכורת), תוספתא כפשוטה (עמ' 624-625) שדנו בהבנת התוספתא.
2. רא"ש (פ"ה מ"א ד"ה אם יכול לכיון) עפ"י הגי' בדבריו "אם יכול לכיון... חשוב כולו כרם", רדב"ז (פ"ז ה"ט), מהר"י קורקוס (פ"ז ה"ט ד"ה כרם), הלכתא גבירתא (פ"ה מ"א), אמונת יוסף (פ"ה ה"א ד"ה תני שורה), תוס' אנ"ש (פ"ה מ"א ד"ה וד"ה שתים כנגד שלש), ערוה"ש (יו"ד סי' רצו סעי' נח), ועי' ספר השדה (פ"ה מ"א ד"ה וכרם שהוא נטוע), תפא"י (פ"ד אות לב) ולחם שמים (פ"ד מ"ו ד"ה ולי נראה).
3. שנו"א (פ"ה מ"ב ד"ה כאילו אינן) עפ"י הגירסה בירושלמי (פ"ה ה"א): "שמותר לזרוע

מכוונות, אך הגפנים החיצוניות שאינן מכוונות אינן נחשבות כחלק מהכרם.⁴

ב. צורת היוצאת זנב בכרם שנטוע בערבוביה

יש אומרים שלדעת הסוברים שדין כרם חל על ה' גפנים דוקא כשהגפן היוצאת זנב נטועה מול הרווח שבין זוג הגפנים השני⁵, אף בכרם שנטוע בערבוביה חל שם כרם דוקא אם לכל הפחות יש בו ה' גפנים הנטועות באופן זה⁶. ויש מי שאומר שבכרם הנטוע בערבוביה לדעת כולם חל דין כרם, אף אם הגפנים המכוונות נטועות באופן ששני גפנים בשורה אחת כנגד שלש בשורה השניה⁷.

ג. שורה חיצונית של גפנים שאינן מכוונות

יש אומרים ששורה חיצונית שאינה מכוונת בדיוק לשורות הכרם או שאינה נראית כהמשך של אחת משורות הכרם, אינה מצטרפת עם הכרם, ודין כל גפן בה כגפן יחידית⁸. ויש מי שאומר ששורה חיצונית שאינה מכוונת אינה מצטרפת להיחשב כחלק מהכרם דוקא אם היא שורה יחידית, ורק כשאותה שורה אינה נטועה במקביל לכרם כלל⁹, אך

- בתוך ד' אמות שלהן, בתי כלאים (אות סו), חזון יחזקאל (פ"ג ה"ו ד"ה ה"ז כרם), הירושלמי המבואר (פ"ה ה"א בביאור המשנה ד"ה אם יש), זהב הארץ (פ"ז ה"ט ד"ה ונראה דהא, וד"ה וכה"ג).
4. חזו"א (סי' יא ס"ק יג ד"ה שורה, סי' י ס"ק כ ד"ה והיינו). ועיי' חסדי דוד (פ"ג ה"ו ד"ה כרם שנטוע בערבוביה), ורש"ס (פ"ה ה"א במשנה ד"ה אם יש) שכל הגפנים שבכרם הנטוע בערבוביה מצטרפים. מאידך לדעת שניהם (חסדי דוד פ"ג ה"ז ד"ה וסיפא, רש"ס פ"ה ה"א ד"ה נותנין לה) שורה חיצונית שאינה מכוונת אין שם כרם חל עליה. כהבנה המקובלת בשיטת הרמב"ם (פ"ז ה"ז), עיי' לעיל ה"ז.
5. רדב"ז (פ"ז ה"ט ד"ה כרם שאינו), תוס' אנ"ש (פ"ה מ"א ד"ה שתיים כנגד שלש), ערוה"ש (יו"ד סי' רצו סעי' נז), בתי כלאים (אות סה-סו), כרם הארץ (עמ' רכה ד"ה אם יש), חזון יחזקאל (פ"ג ה"ו ד"ה שתיים כנגד שלש), דרך אמונה (פ"ז ה"ט ס"ק נ), ועיי' עוד בתוספתא כפשוטה (עמ' 624 ד"ה ובמשנתנו, עמ' 625 ד"ה לכיון).
7. חסדי דוד (פ"ג ה"ד אמצע ד"ה ניטלה, ה"ו ד"ה כרם שנטוע), זהב הארץ (פ"ז ה"ט ד"ה ונראה), ארץ חמדה (ח"ב עמ' קד ד"ה ויותר נראה).
8. חסדי דוד (פ"ג ה"ז ד"ה וסיפא), חזון יחזקאל (פ"ג ה"ז ד"ה מראין), ספר השדה (פ"ה מ"א ד"ה הא שמועה), ועיי' תוספתא (מהדורת ליברמן פ"ג ה"ו הע' 29).
9. חזו"א (סי' יא ס"ק יג ד"ה שורה) עפ"י התוספתא (פ"ג ה"ז), דרך אמונה (פ"ז ס"ק מח), וכן משמע בפנ"מ (פ"ה ה"א ד"ה א"ר יוסי).

חוקות הארץ

אם יש שורה שיש בה ב' גפנים או יותר שהן מכוונות אחת עם השניה, אותה שורה נחשבת כחלק מהכרם אף שהיא נטועה מול הרווח שבין השורות והגפנים שלה אינן מקבילות לגפנים שבכרם¹⁰. אולם אם הוא כרם של ג' שורות של ג' גפנים אין השורה מצטרפת לכרם אף שהגפנים שלה מכוונות, משום שאין זנב לכרם גדול¹¹. ויש מי שאומר ששורה אחת שאינה מכוונת אינה מצטרפת לכרם רק אם היא נטועה בצפיפות, ולא אומרים לגביה רואים את האמצעיות כאילו אינן, אך אם אינה נטועה בצפיפות יכולה להצטרף לכרם¹².

ד. שתי שורות של גפנים שאינן מכוונות לכרם

יש מי שאומר ששתי שורות שאינן מכוונות אחת לחברתה מצטרפות לכרם אף אם הגפנים שלהן נטועות מול הרווח שבין שורות הכרם¹³. כמו כן אף אם שתי שורות ניצבות לכרם ונטועות מול הרווח שבין שורות הכרם, הן מצטרפות לכרם¹⁴.

10. חזו"א (סי' י ס"ק כ ד"ה והיינו, סי' יא ס"ק יג ד"ה שורה, יו"ד דיני כלאי הכרם סעי' ג, ריא ע"א), דרך אמונה (פ"ז ס"ק מח), וכן משמע בפנ"מ (פ"ה ה"א ד"ה היתה שורה).
11. חזו"א (יו"ד דיני כלאי הכרם סעי' ה, ריא ע"א), דרך אמונה (פ"ז בציון ההלכה ס"ק קיא).
12. אמונת יוסף (פ"ה ה"א ד"ה תני שורה).
13. חזו"א (סי' יא ס"ק יג ד"ה שורה, יו"ד דיני כלאי הכרם סעי' ג-ד, וסעי' ח), דרך אמונה (פ"ז ס"ק מח).
14. חזו"א (יו"ד דיני כלאי הכרם סעי' ה ד"ה היו), ועי' דרך אמונה (פ"ז בציון ההלכה ס"ק קיא).

הלכה י

א. כרם שאינו מכוון בשל הבדלים בעובי ב. אופן מדידת הגפנים המכוונות
גזעי הגפנים

רמב"ם

היו העיקרים מכוונין והנוף אינו מכוון הרי זה כרם. הנוף
מכוון והעיקר אינו מכוון אינו כרם¹. היו דקות ואינן מכוונות
העבו והרי הן מכוונות הרי זה כרם. כיצד הוא יודע אם
מכוונות הן מביא חוט המדה ומותח מזו לזו².

א. כרם שאינו מכוון בשל הבדלים בעובי גזעי הגפנים

רמב"ם היו דקות ואינן מכוונות...

יש אומרים שלדעה זו הגפנים הדקות ייחשבו במנין הגפנים רק לאחר שגזעם יתעבה³,
ויש אומרים שבמקרה שאינן מכוונות רק בשל דקותן, הן נחשבות להיות כרם גם קודם
שהתעבה גזען⁴.

1. שהכל הולך אחר העיקר – מהר"י קורקוס (פ"ז ה"י ד"ה היו), רש"ס (פ"ה ה"א ד"ה הרי זה כרם), פנ"מ (פ"ה ה"א במשנה ד"ה אם יש בו לכיון), שנו"א (פ"ה ה"א ד"ה ירושלמי תנא), ערוה"ש (י"ד סי' רצו סעי' נח), וחזון יחזקאל (ביאורים פ"ג ה"ה ד"ה אינו כרם), ועי' אמונת יוסף (פ"ה ה"א ד"ה תני הכוורת).
 2. רמב"ם (כאן) עפ"י הבנתו בתוספתא (פ"ג ה"ה), וירושלמי (פ"ה סוף ה"א).
 3. עפ"י הגי' בירושלמי (פ"ה ה"א): "העבו הרי זה כרם". וכן כתבו: רדב"ז (פ"ז ה"י ד"ה היו העיקרים), רש"ס (פ"ה ה"א ד"ה העבו), פירוש הגר"א לירושלמי (פ"ה ה"א ד"ה היו דקות), שנו"א (פ"ה מ"א ד"ה היו דקות), מהר"א פולדא (פ"ה ה"א ד"ה היו דקות) בדעת הרמב"ם (פ"ז ה"י), תולדות יצחק (פ"ה ה"א ד"ה העבו), כרם הארץ (הלכה נז עמ' רכו ד"ה היו העיקרים). ועי' מראה"פ (פ"ד ה"ג ד"ה הדא דתימר), תוספתא כפשוטה (עמ' 625 ד"ה העבו), חזון יחזקאל (פ"ג ה"ה ד"ה סיעתו).
 4. לפי חסדי דוד (פ"ג ה"ה ד"ה ומסיפא) עולה שדי בכך אם מקצת הגזע מכוון. ועי' כרם הארץ (הלכה נז עמ' רכז ד"ה ונראה).
- כן כתבו עפ"י הגי' בירושלמי (שם): "היו עבים היו מכוונים": מהר"א פולדא (פ"ה ה"א ד"ה היו דקות) וערוה"ש (י"ד סי' רצו סעי' נח), וכן משמע בשי' הר"ש והרא"ש עפ"י הגירסה המובאת במשניות שבמהד' וילנא (פ"ה מ"א).

חוקות הארץ

יש מי שאומר שאם בתחילה היו הגפנים מכוונות, ולאחר מכן חלק מהגפנים התעבו ונתקלקל הכיוון, נשאר עליהם שם כרם⁵.
ויש מי שאומר שגפן שנתעקמה בסמוך לאדמה, ונתיישרה במרחק מסויים ממקום חיבורה לארץ, אינה מצטרפת למנין הגפנים המכוונות, אלא אם היא מכוונת לשאר הגפנים בחלקה העליון⁶.

ב. אופן מדידת הגפנים המכוונות

רמב"ם כיצד הוא יודע... מביא הו"ט המדה ומותח מזו לזו⁷

יש אומרים שלדעה זו רק אם הגפנים נוגעות בחוט המידה הן נחשבות מכוונות⁸. ויש אומרים שהדבר תלוי באופן המדידה; שאם הגפנים מכוונות מבחוץ ואינן מכוונות מבפנים אף אם הסטייה של הגפנים מהשורה פחותה מטפח אין הן נחשבות ככרם כל שניכר לעין שאין הכרם מכוון, אולם אם הן מכוונות מבפנים אזי שם כרם עליהם כל עוד הסטייה של חלק מהגפנים מהחוט היא פחותה מטפח⁹.

5. חזו"א (יו"ד דיני כלאי הכרם סעי' ב), דרך אמונה (פ"ז ס"ק נד).
6. חזו"א (יו"ד דיני כלאי הכרם סעי' ב ד"ה היו מכוונות סמוך, עמ' ריא), דרך אמונה (פ"ז ס"ק נג).
7. בירושלמי (פ"ה ה"א) מובאת מחלוקת אמוראים לגבי אופן המדידה, אם היא נעשית מחוץ לכרם או מתוכו, הרמב"ם (כאן) לא הכריע כיצד יש לנהוג, מדברי הפנ"מ (פ"ה ה"א ד"ה אית תניי) לא ברור כאיזו דעה הוכרעה ההלכה. והעיר על כך בארץ חמדה (ח"ב עמ' קיז ד"ה ובמה שאמרו), ועי' אמונת יוסף (פ"ה ה"א ד"ה אית תנאי) שבאר את מחלוקת האמוראים בירושלמי.
8. כך דייק החסדי דוד (פ"ג ה"ה ד"ה ומסיפא, וד"ה ומ"ש כיצד) מלשון התוספתא (פ"ג ה"ה), וכן דייקו בדעת הרמב"ם (פ"ז ה"י): כרם הארץ (הלכה נז עמ' רכח ד"ה ונראה), זהב הארץ (פ"ז ה"י ד"ה וכן משמע), ועי' במסכת כלאים עם פירוש שנו"א (מהד' לרנר פ"ה מ"א הע' יד).
9. חזו"א (סי' יא ס"ק יב ד"ה פ"ה, יו"ד דיני כלאי הכרם סעי' ב) לדעתו נוקטים לחומר מתוך שלא הוכרע ספקו של הירושלמי (פ"ה ה"א).

הלכה יא

- א. הגפנים בקרחת
ב. השטח המותר בזריעה בתוך ט"ז אמה
ג. מספר הצדדים שחרבו מן הכרם
ד. מספר השורות שנותרו בצידי הקרחת
- ה. המדידה מעיקרי הגפנים
ו. קרחת הכרם כשהשורות אינן מקבילות
ז. קרחת שנעשית צרה

רמב"ם

כרם שחרב באמצעו ונשאר שלם מכל סביביו אם יש בקרחת שבאמצעו שש עשרה אמה הרי זה מרחיק מעיקרי הגפנים ארבע אמות לכל רוח וזורע באמצע הקרחת. ואם אין בה שש עשרה אמה הרי זה לא יביא זרע לשם, ואם הביא הואיל והרחיק ארבע אמות לכל רוח מן הגפנים של כרם הרי זה לא קידש².

א. הגפנים בקרחת

יש מי שאומר שדין קרחת הכרם הוא דוקא אם הגפנים נעקרו ולא אם נכרתו³.

ב. השטח המותר בזריעה בתוך ט"ז אמה

רמב"ם אם יש בקרחת שבאמצעו שש עשרה אמה... וזורע באמצע הקרחת.

יש אומרים שיכול לזרוע את כל הח' אמות שבאמצע הקרחת⁴. ויש מי שחולק וסובר

1. עפ"י משנה (פ"ד מ"א), ועירובין (ג ע"ב), הלכה זו נפסקה בשו"ע (יו"ד סי' רצו סעי' מב). ועי' פיהמ"ש (פ"ד מ"א ד"ה קרחת), ריבמ"ץ (פ"ד מ"א ד"ה קרחת), ותויו"ט (פ"ד מ"א ד"ה קרחת).
2. משנה (פ"ז מ"ג), ועי' חזו"א (סי' י ס"ק ב ד"ה וכן).
3. קול הרמ"ז (פ"ד מ"א ד"ה תויו"ט).
4. כיון שנותרו ד' אמות נוספות מכל צד חוץ מעבודת הכרם, המוגדר כשטח חשוב שאינו בטל לכרם, עפ"י משנה (פ"ד מ"א), רש"י (עירובין ג ע"ב ד"ה ואם, צג ע"א ד"ה אין), רמב"ם (פיהמ"ש פ"ד מ"א), וכן פסק לקמן (הכ"א) לגבי היתר זריעה בתוך שביל שבין שני כרמים, ר"ש (פ"ד מ"א ד"ה אם), ריבמ"ץ (פ"ד מ"א ד"ה קרחת), רא"ש (פ"ד מ"א ד"ה ב"ש אומרים), כפו"פ (פנ"ה), ריטב"א (עירובין ג ע"ב ד"ה לקרחת כרם), מאירי

חוקות הארץ

שאף אם יש קרחת של ט"ז אמות בין שתי השורות מותר לזרוע באמצע רק אחר שהרחיקו ח' אמות מכל צד⁵.

ג. מספר הצדדים שחרבו מן הכרם

רמב"ם ונשאר שלם מכל סביביו

יש אומרים שרק אם נשאר כדי שיעור כרם מד' צדדים חל על השטח שחרב באמצע הכרם דין קרחת הכרם⁶. ויש חולקים וסוברים שדין קרחת הכרם הוא בין אם הקרחת מוקפת מד' רוחותיה ובין אם היא מוקפת מב' רוחות מקבילות⁷. ויש מי שכתב להחמיר שדוקא אם הקרחת מפולשת מצד לצד של הכרם, מותר לזרוע באמצע אם היא ט"ז אמה ומעלה. אבל אם היא מוקפת מארבע צידיה בגפנים,

(עירובין ג ע"ב ד"ה יתבאר), רע"ב (פ"ד מ"א ד"ה אם אין), רדב"ז (פ"ז הי"א ד"ה כרם שחרב), רש"ס (פ"ד ה"א במשנה ד"ה ב"ש אומרים), פנ"מ (פ"ד ה"א ד"ה איזהו קרחת), מהר"א פולדא (פ"ד ה"א ד"ה אם אין), שנו"א (פ"ד מ"א פירוש הקצר ד"ה היה שם טז, ובפירוש הארוך סוף ד"ה קרחת), תפא"י (פ"ד מ"א אות ד, הלכתא גבירתא פ"ד מ"א ד"ה כרם גדול, בתי כלאים אות ס), רש"ש (פ"ד מ"א ד"ה היה), תולדות יצחק (פ"ד ה"א במשנה ד"ה אם אין שם).

עי' ר"ח (עירובין ג ע"ב ד"ה אמה כלאים למאי הלכתא), משנ"ר (פ"ד מ"א ד"ה וזורע), כרם הארץ (הלכה נח עמ' רלג סוף ד"ה ובחידושי הריטב"א), אמונת יוסף (פ"ד ה"א ד"ה קרחת הכרם), דרך אמונה (פ"ז הי"א ס"ק סא, וציון ההלכה שם אות קלב).

5. ט"ז (י"ד סי' רצו ס"ק יד) בדעת ב"ה במשנה (פ"ד מ"א) ודייק כן מלשון הרמב"ם (פ"ז הי"א) והשו"ע (שם סעי' מב), והובאו דבריו במשנ"ר (פ"ד מ"א ד"ה וזורע) וברש"ש (פ"ד מ"א ד"ה היה שם), וחלקו על דיוקו.

6. רש"ס (פ"ד ה"א במשנה ד"ה הזורע) עפ"י לשון התוספתא (פ"ג ה"א), וכן פרש חסדי דוד (פ"ג ה"א סוף ד"ה ובדברי חכמים) בדעת הרמב"ם (הלכה זו).

7. עפ"י תוספתא (פ"ג ה"א) כפי שהובאה בירושלמי (פ"ד ה"א) וכן כתבו: רש"י (עירובין ג ע"ב ד"ה שחרב), ר"ש (פ"ד מ"א ד"ה שחרב), רא"ש (פ"ד מ"א ד"ה קרחת), רע"ב (פ"ד מ"א ד"ה שחרב מאמצעו), רדב"ז (פ"ז הי"א ד"ה כרם שחרב), פנ"מ (פ"ד ה"א ד"ה איזה הוא קרחת), מהר"א פולדא (פ"ד ה"א ד"ה כרם שחרב), ביאור הגר"א (י"ד סי' רצו ס"ק נט), שנו"א (פ"ד ה"א ד"ה ותני כן איזה קרחת הכרם), תפא"י (פ"ד אות ג), מנחת ביכורים (פ"ג ה"א ד"ה כרם גדול), רבינו יונה ב"ר גרשון (פ"ג ה"א ד"ה איזו היא קרחת), חזון יחזקאל (פ"ג ה"א באורים ד"ה ובין משתי רוחות), תולדות יצחק (פ"ד ה"א ד"ה בין מארבע רוחות), וכן כתב המצפה שמואל (פ"ג ה"ב אות א) בדעת השו"ע (י"ד סי' רצו

הן חובשות את כל שטח הקרחת לאסור לזרוע בתוכה, אף אם הרווח בין השורות הוא יותר מט"ז אמה⁸.

ד. מספר השורות שנותרו בצידי הקרחת

רמב"ם כרם שחרב מאמצעו

כרם של שלש שורות שחרב באמצעו ונותרו בו רק שתי שורות אחת מול השניה, אם יש בין השורות ט"ז אמה אין זה כרם, ומרחיק מכל שורה ששה טפחים ורק אם הרווח בין השורות הוא פחות מט"ז אמה דין כרם עליהם⁹.
יש אומרים שדין קרחת הכרם הוא בתנאי שיישארו מכל צד של הקרחת לפחות שתי שורות נטועות¹⁰. ויש מי שאומר שדין קרחת הכרם נאמרה רק בכרם שחרב, ונותרו לפחות שתי שורות מצידו האחד של הכרם, ושורה אחת מצידו השני¹¹.
יש מי שמחלק בין אם חרבה כל השורה האמצעית, שאז דין קרחת הכרם הוא רק אם

- סעי' ב), כרם הארץ (הל' נח עמ' רכט סוף ד"ה כרם שחרב) בשיטת הרמב"ם (פ"ז ה"כ). ועי' ספר השדה (פ"ד מ"א ד"ה והא דתניא איזהו קרחת), ומטה יחיאל (סי' פג).
8. פאת השדה (פ"ד מ"א סוף ד"ה אמנם), בדעת הרמב"ם (פ"ז הי"א). ועי' לקמן הי"א.
9. ועד ט"ז אמה דינו ככרם – כפתור ופרח (פרק נח ד"ה קרחת הכרם), מהר"י קורקוס (ה"ג ד"ה וכן) בפירוש א', פנ"מ (פ"ד ה"א ד"ה והוא וד"ה ותנינן), תולדות יצחק (פ"ד ה"א ד"ה ותני כן), פאת השדה (פ"ד מ"א אות א). וכן נראה מדברי הראב"ד (שם ה"ג בהשגה), והריטב"א (עירובין ג ע"ב ד"ה לקרחת הכרם). ועי' ספר השדה (פ"ד מ"א ד"ה ובספר כפתור ופרח).
10. לבעלי דעה זו קרחת הכרם היא רק כשיש מכל צד כרם שלם – מהר"י קורקוס (ה"ג בפירוש ב'), רש"ס (פ"ד ה"א במשנה ד"ה וזורע את המותר), שנו"א (פ"ד מ"א בפירוש הארוך אמצע ד"ה קרחת) עפ"י הירושלמי (פ"ד ה"א), מרכה"מ (פ"ז ה"ג ד"ה ולזה מסיק) עפ"י מסקנת הירושלמי (פ"ד ה"ו), חסדי דוד (פ"ג ה"א ד"ה איזו וד"ה והיינו), מנחת בכורים (פ"ג ה"א ד"ה כרם גדול), תוס' אנ"ש (פ"ד מ"א ד"ה שחרב) בדעת הרע"ב (פ"ד מ"ג) ובשם הלח"מ, חזון יחזקאל (פ"ד ה"א ד"ה בין מארבע רוחות, וד"ה ובין משתי רוחות), עץ החיים (פ"ד מ"ח ד"ה אם אין ביניהם), חזו"א (סי' י ס"ק א ד"ה נראה, ס"ק ב ד"ה אבל, ס"ק ו ד"ה ירושלמי), ספר השדה (פ"ד מ"א ד"ה ובספר כפתור ופרח), ועי' בתי כלאים (סעי' ס) ומטה יחיאל (סי' פג).
11. דרך אמונה (פ"ז הי"א ס"ק נח) בדעת הראב"ד (שם ה"ג בהשגה) ולשיטתו שאין הבדל בין כרם שניטע בתחילה לבין כרם שחרב. ועי' פאת השדה (פ"ד מ"א אות א ד"ה תנן וד"ה אמנם).

חוקות הארץ

נותרו שתי שורות מכל צד. אך אם הקרחת מוקפת מד' רוחותיה, אף אם נותרה מכל צד שורה אחת של גפנים, יש לרווח דין קרחת הכרם¹². ויש מי שמחלק ואומר שאם הכרם מוקף מכל צדדיו די בשורה אחת מכל צד, להחיל דין קרחת הכרם, אך אם השורה לאורך כל הכרם צריך שבכל צד תהיינה שתי שורות¹³.

ה. המדידה מעיקרי הגפנים

רמב"ם הרי זה מרחיק מעיקרי הגפנים

לדעה זו הרווח של הט"ז אמה להיתר הזריעה בקרחת הכרם נמדד מעיקרי הגפנים¹⁴, אך אם הענפים התפשטו מעבר לארבע אמות מהגזע, אסור לזרוע תחתיהם¹⁵.

ו. קרחת הכרם כשהשורות אינן מקבילות

יש אומרים שאף אם הגפנים שבצד זה של הקרחת אינן מכוונות לגפנים שבצידה השני של הקרחת, אלא באותו כיוון ובין השורות יש לה דין קרחת הכרם¹⁶. ויש מי שחולק שבמצב זה אין דין קרחת הכרם, ודי להרחיק ד' אמות מכל צד ולזרוע באמצע הקרחת¹⁷.

12. רדב"ז (פ"ז ה"ד ד"ה לפיכך) בדעת הרמב"ם (פ"ז הי"א), כיון שיש שם כרם על השורות שבאמצע הם חובשים את השטח הריק עד ט"ז אמה, שלא לזרוע בתוכו, פאת השדה (פ"ד מ"א אות א ד"ה אמנם).

13. כרם הארץ (הלכה נח עמ' רלא סוף ד"ה הגר"א).

14. מהר"י קורקוס (פ"ז ה"ד) עפ"י ירושלמי (פ"ד ה"ח), רש"ס (פ"ד ה"ח ד"ה שמנה), פנ"מ (פ"ד ה"ח ד"ה א"ר אלעזר, מראה"פ פ"ד ד"ה שמונה), שנו"א (פ"ד מ"ח בפירוש הארוך ד"ה אם אין), כרם הארץ (עמ' קצד הלכה מח ד"ה אולם). ועי' רשב"ם (ב"ב פב ע"ב ד"ה מעשה בצלמון).

15. עי' פ"ח הי"א.

16. כן פרשו את דעת חכמים בתוספתא (פ"ג ה"ב): חסדי דוד (פ"ג ה"ב ד"ה ובדברי חכמים דסיפא) ורבינו יונה ב"ר גרשון (שם ה"א ד"ה איזו היא קרחת) בדעת הר"ש, וכן למדו בדעת הרמב"ם (פיהמ"ש פ"ד מ"ג ד"ה מחול הכרם), וכן כתב בספר השדה (פ"ד מ"ג ד"ה ורבנן דפליגי). ועי' במס' כלאים עם פירוש שנו"א (פ"ד מ"ג בהע' ג לפירוש הארוך), שכתב שזוהי דעת הגר"א בביאורו לשו"ע (יר"ד סי' רצו ס"ק ט). הגדרת שורות שאינן מכוונות לדעת הגר"א (שנו"א פ"ד מ"ג) היא שהשורות שבצידה האחד של הקרחת נטועות כנגד הרווח שבין השורות שבצידה השני, ולא בשתי וערב.

17. חזו"א (יר"ד דיני כלאי הכרם סעי' יא), דרך אמונה (פ"ז הי"א ס"ק טב). במס' כלאים עם

ז. קרחת שנעשית צרה

קרחת הכרם שרחבה ט"ז אמה ונעשית צרה אסור לזרוע בחלק שאינו רחב ט"ז אמה¹⁸.

פירוש שנו"א (מהד' לרנר פ"ד מ"ג בהע' ג לפירוש הארוך) דייק שזו דעת הגר"א. ועי' מטה יחיאל (סי' פו ד"ה ועדיין) שבאר שיטה זו.
18. חזו"א (סי' י ס"ק ז ד"ה ומשמע דוקא במחול, יו"ד דיני כלאי הכרם סעי' יא) ובכך שונה לדעתו דין הקרחת מדין המחול, עי' דרך אמונה (פ"ז ס"ק סג). ועי' הי"ב.

חוקות הארץ

הלכה יב

- א. כרם המגודר מרוח אחת
ב. גדר של אדם אחר
ג. מחול שליד חריץ
ד. מחול הכרם כשניטע כן לכתחילה

רמב"ם

וכן מקום שנשאר פנוי בלא גפנים בין סוף הכרם ובין הגדר שלו והוא הנקרא מחול הכרם אם יש בו שתים עשרה אמה מרחיק מן הגפנים ארבע אמות וזורע את השאר.²

א. כרם המגודר מרוח אחת

רמב"ם בין סוף הכרם ובין הגדר שלו...

יש אומרים שאם הגדר בנויה רק מול ג' גפנים ברוח אחת, צריך י"ב אמה ריקות בין שורת

1. בפירוש המילים "מחול הכרם" נחלקו המפרשים.

יש שפרשו שהוא נגזר מהמילה "מחילה וסליחה" היינו למחול על אותו מקום שלא לטעת בו: רמב"ם (פיהמ"ש פ"ד מ"ב, הובא גם בתויו"ט פ"ד מ"ב ד"ה מחול), כפ"פ (פרק נח ד"ה מחול הכרם). פנ"מ (פ"ד ה"ב ד"ה ואיזהו מחול), וכתב השושנים לדוד (פ"ד מ"ב ד"ה תויו"ט) הובא גם בתוס' אנ"ש (פ"ד מ"ב ד"ה מחול וכו' מענין) שצריך לנקד את ה' של המחול בשורוק.

ויש שפרשו מלשון ריקוד בשטח הסובב את הכרם, רש"י (עירובין ג ע"ב ד"ה מחול, צג ע"א ד"ה מחול), ריבמ"ץ (פ"ד מ"ב ד"ה ואיזהו מחול), ר"ש (פ"ד מ"א-ב ד"ה מחול), רא"ש (פ"ד מ"א ד"ה מחול), ריטב"א (ג ע"ב ד"ה לקרחת הכרם), רע"ב (פ"ד מ"ב ד"ה מחול הכרם), רדב"ז (פ"ז ה"א-ה"ב ד"ה כרם שחרב), רש"ס (פ"ד ה"א ד"ה מחול), מהר"א פולדא (פ"ד ה"ב ד"ה מחול הכרם), וכן הובא גם בתויו"ט (פ"ד מ"ב ד"ה מחול הכרם) בשם הר"ש.

ויש שהוסיפו שבפועל שטח זה היה משמש למחולות הנשים בט"ו באב וביוהכ"פ, עפ"י שופטים (כב), ומשנה (תענית פ"ד) – קול הרמ"ז (פ"ד מ"ב ד"ה הרע"ב ד"ה מחול), הובא גם בתוס' אנ"ש (פ"ד מ"ב ד"ה מחול וכו' מחולות), ותולדות יצחק (פ"ד ה"א ד"ה ואיזהו מחול הכרם) שפרשו דבריהם, תפא"י (פ"ד אות ז), ועי' בית דוד (פ"ד מ"ב ד"ה הר"ב) שפרש את סברת החולקים על טעם זה.

2. כדעת ב"ה ברוחב מחול הכרם (פ"ד מ"א-ב). וכך בשו"ע (יו"ד סי' רצו סעי' מג).

הכרם ובין כל אותה הרוח שבה מצויה הגדר³, ויש אומרים שיש דין מחול הכרם רק מול הגפנים המגודרות בלבד⁴. ויש מי שאומר שאין דין מחול הכרם, אלא במקרה שהכרם מגודר בכל אותה הרוח⁵.

ב. גדר של אדם אחר

רמב"ם ...ובין הגדר שלו.

יש מי שאומר שדוקא כשהגדר שייכת לבעל הכרם, קיים דין מחול הכרם, אף אם אותה גדר נועדה לכרם אחר שמעברו השני של הגדר⁶. ויש מי שחולק וסובר שאף אם הגדר היא של אדם אחד והכרם של אדם אחר, קיים דין מחול הכרם⁷.

ג. מחול שליד חריץ

יש סוברים שכרם המוקף בחריץ סביבו או בחלקו אין להחשיבו כגדר לענין מחול הכרם⁸. וי"א שאף אם חריץ מקיף את הכרם נחשב כמחול הכרם⁹.

3. רש"ס (פ"ד ה"א ד"ה הא ג' כנגד ג'), תוס' יו"ט (פ"ד מ"ב ד"ה מחול), מהר"א פולדא (פ"ד ה"א ד"ה מן מה), פנ"מ (פ"ד ה"ג ד"ה א"ר זעירא, מראה"פ פ"ד ה"ג ד"ה הדא אמרה), ביאור הגר"א לירושלמי (פ"ד ה"א ד"ה הא כנגד שלש), דרך אמונה (פ"ז הי"ב ס"ק סז), ותולדות יצחק (פ"ד ה"א ד"ה מן מה דתנינן בין שני כרמים), ארץ חמדה (ח"ב עמ' קי ד"ה גם אם לא).
- יש שבארו כן את דברי השנו"א (פי' הארוך פ"ד מ"ג ד"ה עוד איתא) – מעייני יהושע, וכן למד בדבריו המהדיר למס' כלאים עם פירוש השנו"א (מהד' לרנר פ"ד מ"ג אות ז).
4. שנו"א (פ"ד מ"ב ד"ה ואיזה גדר, וד"ה ורוחב ד), חזו"א (יו"ד דיני כלאי הכרם סעי' יג ד"ה היה כרם גדול), דרך אמונה (פ"ז הי"ב ס"ק סז וס"ק ע). ספר השדה (פ"ד מ"ג ד"ה ומדקאמר).
5. מראה"פ (פ"ד ה"א ד"ה מן מה ד"ה לא סוף דבר, וד"ה סברין) בדעת הרמב"ם.
6. זהב הארץ (פ"ז הי"ב אות כב).
7. דרך אמונה (פ"ז הי"ב באה"ל ד"ה ובין הגדר שלו).
8. רדב"ז (פ"ז הי"ד ד"ה היה), משנ"ר (פ"ד מ"ב ד"ה בין כרם לגדר), תוס' אנ"ש (פ"ד מ"ג ד"ה איזהו גדר), ארץ חמדה (ח"ב עמ' קי ד"ה ואף על פי).
9. שנו"א (פ"ד מ"א בפירוש הארוך ד"ה ורוחב ארבעה), תפא"י (אות יד-טו). חזו"א (יו"ד דיני כלאי הכרם סעי' יד, ריב ע"א), דרך אמונה (פ"ז הי"ב ס"ק סז) וכתב (ציון ההלכה שם אות קמו) שזו גם דעת הרש"ס (פ"ד ה"א במשנה ד"ה איזהו גדר). בטעם דעה זו ראה דרך אמונה (הי"ד באה"ל שם ד"ה פחות מעשרה).

ד. מחול הכרם כשניטע כן לכתחילה

יש מי שאומר שכל הצורך שישארו י"ב אמה בין הכרם לגדר, היינו בכרם שחרבו חלק מהגפנים הסמוכות לגדר. אבל בכרם שניטע כן לכתחילה, די בד' אמות הנצרכות להרחקה מהגפנים, ואת השטח הנוסף מותר לזרוע לכתחילה¹⁰. ויש מי שמשמע מדבריו שאין הבדל במחול הכרם בין כרם שחרב ובין כרם שניטע לכתחילה¹¹.

10. ריטב"א (עירובין ג ע"א ד"ה ולקרחת הכרם), ועי' רא"ש (פ"ד מ"א-מ"ב ד"ה מחול) שמדבר על כרם שחרב.

11. דרך אמונה (פ"ז הי"ב ס"ק סו וס"ק טט) בדעת הרמב"ם בהלכה זו.

הלכה יג

- א. זרע כשאין י"ב אמה בין הכרם לגדר
ב. אלו ד' אמות מקדשות
ג. מחול בכרם קטן
ד. י"ב אמה בחלק מהיקף הכרם
ה. כרם שהרווח בין שורותיו שמונה אמות או יותר

רמב"ם

היה בו פחות משתים עשרה אמה לא יביא זרע לשם. ואם הביא הואיל והרחיק ארבע אמות הרי זה לא קידש¹. במה דברים אמורים בכרם גדול אבל כרם קטן אין לו מחול אלא מרחיק ארבע אמות מסוף הגפנים עד הגדר. וכן כרם גדול שהיה בין כל שורה ושורה שמונה אמות או יותר אין לו מחול².

א. זרע כשאין י"ב אמה בין הכרם לגדר

רמב"ם ואם הביא הואיל והרחיק ארבע אמות הרי זה לא קידש. לדעה זו אם זרע חוץ לד' אמות מהכרם, לא קידש³. ויש מי שאומר שאם זרע בתוך י"ב אמה של מחול הכרם הרי זה לוקה מן התורה⁴.

ב. אלו ד' אמות מקדשות

יש אומרים שדוקא ד' אמות הסמוכות לכרם מקדשות⁵. ויש מי שמשמע מדבריהם שאף

1. עפ"י משנה (פ"ז מ"ג).
2. עפ"י ירושלמי (פ"ד ה"א), וכ"פ שו"ע (יר"ד סי' רצו סעי' מג).
3. רמב"ם (כאן), קרית ספר (פ"ז), חזו"א (סי' יא ס"ק ד ד"ה אמר רבי זירא), דרך אמונה (פ"ז הי"ג ס"ק ע וס"ק ע"א).
4. ביאורי הגר"א (פ"ח ה"א ד"ה ואם כשעשה גדר מבחוץ) ולוקה על זריעה במחול הכרם שפחות מ"ב אמה, ועי' זהב הארץ (פ"ז הי"ג ס"ק כג ד"ה היה בו).
5. משנה (פ"ז מ"ג), רמב"ם פיהמ"ש (פ"ז מ"ג ד"ה מותר חורבן), ריבמ"ץ (פ"ז מ"ג ד"ה מותר מחול הכרם), רא"ש (פ"ז מ"ג ד"ה מותר חורבן), רע"ב (פ"ז מ"ג ד"ה מותר חורבן הכרם), רש"ס (פ"ז ה"ג ד"ה מותר מחול), פנ"מ (פ"ז ה"ג ד"ה מותר חורבן הכרם), שנו"א (פ"ז מ"ג בפירוש הארוך ד"ה אלו), תפא"י (פ"ז אות כב), תולדות יצחק (פ"ז ה"ב במשנה ד"ה מותר חורבן הכרם, ובגמ' ד"ה מותר מחול הכרם), משנ"ר (פ"ז מ"ג ד"ה מותר). וכן בארו

חוקות הארץ

אם זרע בתוך ד' האמות הסמוכות לגדר הרי זה קידש⁶.

ג. מחול בכרם קטן

רמב"ם ... אבל כרם קטן אין לו מחול⁷.

לדעה זו אין מחול לכרם בן שתי שורות, אף אם בכל שורה קיימים מספר רב של גפנים⁸.
ויש אומרים שגם בכרם קטן יש לו דין מחול – עד ח' אמות⁹.

ד. י"ב אמה בחלק מהיקף הכרם

יש אומרים שאף אם לא כל המרווח שבין הגדר לכרם הוא י"ב אמה, אלא רק בשטח של י"ב אמה על י"ב אמה ואח"כ מצטמצם השטח באלכסון – מותר להרחיק ד' אמות ולזרוע מסביב לכל הכרם¹⁰. ויש חולקים ומצריכים שטח של י"ב אמה לאורך כל השטח המוגדר כמחול, בכדי להתיר בו את הזריעה¹¹.

- מטה יחיאל (סי' פה ס"ק ב) וארץ הבחירה (פ"ז מ"ג ד"ה בגדר קרחת ומחול הכרם לר"ש) בדעת הר"ש (פ"ז מ"ג).
6. כן דייק זהב הארץ (פ"ז הי"ג ד"ה ודין) בר"ש (פ"ז מ"ג), וכתב שמדברי הרמב"ם (פ"ז הי"ג) אין הכרע. ועיי' משנ"ר (פ"ז מ"ג ד"ה מותר מחול) שהביא את לשון הר"ש ונשאר עליו בצ"ע.
7. להגדרת כרם קטן עיי' לעיל ה"ז.
8. מרכבת המשנה (פ"ז הי"ג) ומראה"פ (פ"ד ה"א ד"ה ואיזהו כרם קטן) בדעת הרמב"ם. עיי' רדב"ז (פ"ז הי"ג ד"ה בד"א), רש"ס (פ"ד ה"א ד"ה ולא מחול לכרם קטן), לבוש (יו"ד סי' רצו סעי' מג), פנ"מ (שם ד"ה לוסר), חוקות עולם (הע' ד עמ' קצ-קצא ד"ה עוד כתב רבינו), חזו"א (סי' י ס"ק ז ד"ה שם ולא מחול), ארץ חמדה (ח"ב עמ' קי ד"ה אין דין מחול), ספר השדה (פ"ד מ"ג).
9. ביאור הגר"א לירושלמי (פ"ז ה"ב סוף ד"ה חוצה לו) באר שהביטוי "אין לו מחול", מתייחס למחול של י"ב אמה אך יש לו מחול של ח' אמות. ועיי' חזו"א (סי' יא ס"ק ג-ה) שדן בדברי השנו"א (שם), והשווה גם לדברי הגר"א בביאורו לשו"ע (יו"ד סי' רצו ס"ק סב).
10. ירושלמי (פ"ד ה"א), שנו"א (בפירוש הארוך פ"ד ה"א ד"ה עוד איתא בירושלמי), חזו"א (סי' י ס"ק ז ד"ה היה שם) דרך אמונה (פ"ז הי"ג ס"ק ע), וכן פסק החזו"א (יו"ד דיני כלאי הכרם סעי' יג ד"ה היה הכרם באלכסון).
11. מראה"פ (שם ד"ה הדא אמרה) בדעת הרמב"ם, תולדות יצחק (פ"ד ה"א ד"ה היה שם) בדעת הרמב"ם (פ"ז הי"ג).

ה. כרם שהרווח בין שורותיו שמונה אמות או יותר

רמב"ם וכן כרם גדול שהיה בין כל שורה ושורה שמונה אמות או יותר אין לו מחול¹²

ויש אומרים שגם אם הרווח שבין שורה לשורה הוא עד ט"ז אמה חלים עליו דיני מחול הכרם¹³, ויש מי שאומר שיש דין מחול הכרם רק בכרם שיש בו לכל הפחות ה' שורות¹⁴.

12. ומחוצה לו יש לו דין כרם (לעיל ה"ד) – פנ"מ (פ"ד ה"ג ד"ה לוסר חוצה לו, מראה"פ פ"ד ה"א ד"ה ואיזהו כרם קטן), ביאור הגר"א (יו"ד סי' רצו ס"ק סב), שו"ע (יו"ד סי' רצו סעי' מג), לבוש (יו"ד סי' רצו סעי' מג).

עיי' רדב"ז (פ"ז הי"ג ד"ה וכן כרם), ט"ז (יו"ד סי' רצו ס"ק טז), חזו"א (סי' יא ס"ק ג-ה) שדן בשיטת הירושלמי ובקושיות על שיטת הגר"א.

13. דרך אמונה (פ"ז ס"ק עג) ודן בדעות הרמב"ם והראב"ד.

14. חזו"א (סי' י ס"ק ז ד"ה ודוקא), ועיי' מטה יחיאל (סי' פז ס"ק א-ב).

חוקות הארץ

הלכה יד

- א. גובה הגדר של מחול הכרם
ב. עובי הגדר של מחול הכרם
ג. אורך הגדר של מחול הכרם
ד. פסים המרוחקים פחות מג' טפחים
- ה. מחול הכרם כשנפרצה המחיצה
ו. כרם שאין לו מחול
ז. מחיצה העשויה מתבואה

רמב"ם

היה הגדר המקיף את הכרם פחות מעשרה טפחים או שהיה גובהו עשרה טפחים ואין בו רוחב ארבעה טפחים אין לו מחול. אלא מרחיק מסוף הגפנים ארבע אמות וזורע עד המחיצה. אפילו היה בין הגפנים ובין המחיצה ארבע אמות ומחצה זורע את חצי האמה.²

1. המפרשים למדו זאת מהסיפא של המשנה (פ"ד מ"ג): ריבמ"ץ (פ"ד מ"ג ד"ה ואיזהו גדר), רא"ש (פ"ד מ"ג ד"ה איזהו גדר), רדב"ז (פ"ז הי"ד ד"ה היה הגדר), כס"מ (פ"ז הט"ו ד"ה ומ"ש גדר), רש"ס (פ"ד ה"ב במשנה ד"ה אי זהו גדר), תויו"ט (פ"ב מ"ח ד"ה ולסלע, פ"ד מ"ג ד"ה גדר וד"ה ואיזהו, מעדני יו"ט הל' כלאים פ"ד אות ת), פנ"מ (פ"ד ה"ג ד"ה ואיזהו גדר), שנו"א (פ"ד מ"ג בפ"י הארוך ד"ה ואיזהו גדר), וביאור הגר"א (יו"ד סי' רצו ס"ק סג בפירוש א'), תפא"י (שם אות יד בפירוש ב'), תולדות יצחק (פ"ד ה"א ד"ה ואיזהו גדר). ויש שלמדו זאת מהתוספתא (פ"ד ה"א): מהר"י קורקוס (פ"ז הי"ד ד"ה היה הגדר) בפירוש א', כס"מ (פ"ז הי"ד ד"ה היה הגדר), ביאור הגר"א (יו"ד סי' רצו ס"ק סג בפירוש ב' וס"ק עג), תוס' אנ"ש (פ"ד מ"ג ד"ה איזהו גדר), רבינו יונה ב"ר גרשון (פ"ד ה"א ס"ק א), באר הגולה (יו"ד סי' רצו אות פד), חזון יחזקאל (פ"ד ה"א ד"ה בטל, בשם י"מ), כרם הארץ (עמ' רמה-רמו ד"ה היה הגדר) בדעת הרמב"ם (בהלכה כאן). כרם הארץ (שם) בדברי הר"ש הריבמ"ץ והרע"ב (פ"ד מ"ג ד"ה איזהו גדר), ויתכן שזו גם דעת המלאכ"ש (פ"ד מ"ג ד"ה איזהו גדר).
- ויש מפרשים הסוברים שהמקור מעירובין (צג ע"ב) וממנה משמע שצריך מחיצה חזקה למחול הכרם, כן כתבו: כפ"פ (פרק נח ד"ה מחול הכרם), חסדי דוד (פ"ד ה"א ד"ה העושה), מראה"פ (פ"ד ה"ג ד"ה ולא סוף דבר).
- מהר"י קורקוס (פ"ז הי"ד ד"ה היה הגדר) כתב בפירוש ב', שאף אם המקור אינו מפורש לענין מחול הכרם, "הדבר מעצמו מוכח דכיון דבכל דוכתא פחות מי' ורוחב ד' לא מקרי מחיצה אין לו מחול, דאין מחול אלא למחיצה גמורה", ועי' חזו"א (סי' יא ס"ק ב בסופו) שנשאר בצ"ע היכן מקור דברי הרמב"ם, ועי' תוספתא כפשוטה (עמ' 637-638).
2. שו"ע (יו"ד סי' רצו סעי' מד).

א. גובה הגדר של מחול הכרם

רמב"ם היה הגדר המקיף את הכרם פחות מעשרה טפחים... אין לו מחול.

יש אומרים שיש דין מחול הכרם אף אם גובה הגדר הוא פחות מעשרה טפחים.³

ב. עובי הגדר של מחול הכרם

רמב"ם... ואין בו רוחב ארבעה טפחים אין לו מחול.

לדעה זו אין דין מחול הכרם כשעובי הגדר פחות מד' טפחים.⁴ ויש אומרים שגם אם עובי הגדר הוא כלשהו, יש לשטח שבינה לבין הכרם דין מחול הכרם.⁵

ג. אורך הגדר של מחול הכרם

רמב"ם ואין בו רוחב ארבעה טפחים.

יש אומרים שאורך (משך) הגדר של מחול הכרם צריך שיהיה לפחות ד' טפחים,⁶ ויש

3. דרך אמונה (פ"ז הי"ד באה"ל ד"ה פחות מעשרה) בשיטת: רמב"ם, רא"ש ורע"ב בפיהמ"ש (פ"ד מ"ג).

4. רדב"ז (פ"ז הי"ד והט"ז ד"ה גדר), מראה"פ (פ"ד ה"א שם ד"ה לא סוף דבר, ד"ה סברין, ד"ה מן מה) עפ"י בבלי (ערובין צג ע"א) וירושלמי (פ"ד ה"א), ערוה"ש (י"ד סי' רצו סעי' סג) בדעת הרמב"ם, תבונה (פ"ד ה"א ד"ה אפילו קמה), ספר השדה (פ"ד מ"ב ד"ה והלכך לפום גמרא דילן). ועיי' תפא"י (פ"ב מ"ח, בועז אות י) וזהב הארץ (פ"ז הי"ד ד"ה ונראה).

5. רש"ס (פ"ד ה"א ד"ה ואפילו קשין), תויו"ט (פ"ב מ"ח ד"ה ולסלע, פ"ד מ"ג ד"ה גדר וד"ה ואיזהו), שנו"א (פ"ד מ"ג ד"ה ורוחב ארבעה), תפא"י (פ"ד אות טו), חידושי מהרי"ח (פ"ד מ"ג), תולדות יצחק (פ"ד ה"א ד"ה ואיזהו). דרך אמונה (פ"ז ס"ק עח) עפ"י הר"ש (פ"ב מ"ח). ועיי' אמונת יוסף (פ"ד ה"א ד"ה ואפילו קמה) וארץ חמדה (ח"ב עמ' קי ד"ה ואף על פי).

6. עפ"י עירובין (טז ע"א) כ"כ: ר"ש (פ"ב מ"ח ד"ה ולסלע), רא"ש (פ"ב מ"ח ד"ה ולגדר), תויו"ט (פ"ב מ"ח ד"ה ולסלע), שנו"א (פי' הארוך פ"ד מ"ג ד"ה ורוחב ארבעה), חידושי הרא"ג (פ"ד מ"ב ד"ה בר"ב), כרם הארץ (עמ' רמו אמצע ד"ה היה) בדעת הרמב"ם (פ"ז הי"ד) עפ"י התוספתא (פ"ד ה"א). תולדות יצחק (פ"ד ה"א ד"ה ואיזהו), דרך אמונה (פ"ד ס"ק עד) בסתמא, והביא (שם בצה"ל אות קסה) שזו דעת עוד ראשונים. ועיי' חזו"א (סי' יא ס"ק ב ד"ה שם הי"ד, יו"ד דיני כלאי הכרם סעי' יד עפ"י דבריו שם סעי' ז).

חוקות הארץ

אומרים שדי במחיצה שארכה ג' טפחים.⁷

ד. פסים המרוחקים פחות מג' טפחים

יש אומרים שאף אם הגדר אינה רצופה אלא עשויה פסים במרחק של פחות מג' טפחים ביניהם, יש להרחיק י"ב אמה מהכרם גם מול הרווח שבין הפסים.⁸ ויש חולקים שאין הדבר מועיל למחול הכרם כיון שאין זו גדר שלמה.⁹ ויש מי שאומר שאף לשיטות שפסין נחשבים כמחול הכרם, מכל מקום מחיצה הנעשית בצורת הפתח אינה מוגדרת כגדר לענין דין מחול הכרם.¹⁰

ה. מחול הכרם כשנפרצה המחיצה

רמב"ם אלא מרחיק ארבע אמות מן הנפנים וזרע...

כרם שהיה מוקף מחיצה גבוהה עשרה ורחבה ארבעה ונעשתה בה פרצה הגדולה יותר מי' אמות, יש מי שאומר שבטל על ידי כך דין מחול הכרם מול הפרצה¹¹, ויש מי שמסתפק לומר שהפרצה אינה חוצצת בין שני מיני זרעים, אך אין מתבטל בכך דין מחול הכרם.¹²

7. דרך אמונה (פ"ז ס"ק עח ושם בציון ההלכה אות קסו) בדעת הריטב"א (ערובין טז ע"א ד"ה ולפום) בשם ר"י והראב"ד, בעל המאור (ערובין ד ע"א בדפי הרי"ף ד"ה וצורת), רשב"א (ערובין טז ע"א ד"ה שלש), ומאירי (עירובין טז ע"א ד"ה כבר ידעת) בפירוש המימרא "ג' מידות במחיצה".

8. עפ"י ירושלמי (פ"ד ה"א) – ריבמ"ץ (פ"ד מ"ב ד"ה תנן), רש"ס (ירושלמי פ"ד ה"א מד"ה לא סוף דבר עד ד"ה אפילו פסין), מהר"א פולדא (פ"ד ה"ג ד"ה לא סוף דבר גדר), פנ"מ (פ"ד ה"ג ד"ה א"ר זעירא, וד"ה לא סוף, מראה"פ פ"ד ה"ג ד"ה סברין וד"ה מן מה), שנו"א (פ"ד מ"ג ד"ה איזו מחול), כרם הארץ (עמ' רלט אמצע ד"ה ונראה), וחזו"א (סי' י ס"ק ז ד"ה לא סוף גדר, יו"ד דיני כלאי הכרם סעי' יג).

9. מראה"פ (פ"ד ה"ג לא סוף דבר וד"ה מן מה) בדעת הרמב"ם, ספר השדה (פ"ד מ"ב ד"ה ובירושלמי ד"ה אבל, ד"ה הלכך), בארץ חמדה (ח"ב עמ' קי ד"ה ואע"פ) הביא את שתי השיטות ולא הכריע.

10. אמונת יוסף (פ"ד ה"א ד"ה לא סוף דבר גדר), ועי' לקמן פ"ז הט"ז.

11. חידושי רעק"א (שו"ע יו"ד סי' רצו סעי' מד) בשם חידושי אבן העוזר (עירובין ג ע"ב בתוס' ד"ה והאיכא). ועי' לעיל ה"ב.

12. משנ"ר (פ"ד מ"ד ד"ה יתר מכאן) כהבנת אבן העוזר (עירובין ג ע"ב בתוס' ד"ה והאיכא),

ו. כרם שאין לו מחול

רמב"ם אפילו היה בין הנפנים ובין המחיצה ארבע אמות ומחצה זורע את חצי האמה¹³.

ויש אומרים שגם בכרם שאין לו מחול צריך שיהיה שטח של ד' אמות לזריעה לאחר הרחקת ד' אמות מהכרם¹⁴.

ז. מחיצה העשויה מתבואה

יש אומרים שגדר העשויה מתבואה אינה נעשית מחיצה לאסור בתוך י"ב אמה מן הכרם, אלא אם כן יש כרם בתוך ד' אמות מצידה האחד, וכרם אחר בתוך י"ב אמות מצידה השני¹⁵.

ויש חולקים ואומרים שאם היתה גדר מתבואה בתוך י"ב אמות מהכרם, יש לה דין גדר לאסור זריעה בינה לבין הכרם, אף שהיא אינה נחשבת כמחיצה לזרוע מצידה השני בלא הרחקת ד' אמות מן הכרם¹⁶. לדעה זו יש מי שאומר שדין זה הוא דוקא אם המחיצה של התבואה יכולה לעמוד ברוח מצויה וגבוהה י' טפחים¹⁷. ויש מי שאומר שדין אף במחיצה חלשה¹⁸.

והסתפק שמא רק לחומרא אנו מחשיבים זאת כפרצה או שמא גם לקולא, ונשאר בצ"ע אף שנטה לומר שגם לענין מחול הכרם אין זה נחשב כגדר.

13. בכרם שאין לו מחול די בכך שיש שטח קטן שנותר לזרוע בו לאחר הרחקת ד' אמות: רמב"ם (כאן), ריטב"א (עירובין ג ע"ב ד"ה לקרחת) עפ"י עירובין (צג ע"א), תפא"י (פ"ד אות יד ד"ה ל"מ).

14. רשב"א (עירובין ג ע"ב ד"ה מחול).

15. ניר (פ"ד ה"ב ד"ה סברין מימר) בביאור הירושלמי (שם), ספר השדה (פ"ד מ"ב ד"ה ובירושלמי סבר וד"ה אבל לפום), המהדיר למס' כלאים עם פירוש שנו"א (מהדורת לרנר פ"ד מ"ב אות ב והע' 2).

16. עפ"י ירושלמי (פ"ד ה"ב) – רש"ס (פ"ד ה"ב ד"ה אין האסור וד"ה סברין מימר), מהר"א פולדא (פ"ד ה"ב ד"ה אפילו קמה), פנ"מ (שם ד"ה סברין), שנו"א (פ"ד מ"א פי' הארוך ד"ה איזהו מחול), ניר (פ"ד ד"ה סברין מימר), חזו"א (סי' י ס"ק ז ד"ה לא סוף דבר גדר).

17. חזו"א (שם ד"ה והאי קמה), דרך אמונה (פ"ז הי"ב ס"ק סז).

18. רש"ס (פ"ד ה"ב ד"ה ואפילו קשין), ועי' אמונת יוסף (פ"ד ה"א ד"ה ואפילו קמה).

חוקות הארץ

הלכה טו

א. גובה המחיצה החוצצת בכלאי הכרם	ו. דין החרוץ החוצץ בכלאי הכרם
ב. עובי המחיצה החוצצת בכלאי הכרם	ז. מחיצה על ידי תבואה או ירקות
ג. אורך המחיצה החוצצת בכלאי הכרם	ח. יניקה מתחת לגדר או סיכוך מעליו
ד. חוזק המחיצה החוצצת בכלאי הכרם	ט. כרם המוקף שני גדרות
ה. דין לבוד במחיצת הכרם	

רמב"ם

גדר שהוא גבוה עשרה טפחים וכן חריץ שהוא עמוק עשרה טפחים ורחב ארבעה, הרי זה מותר ליטע כרם בצדו מכאן וירקות בצדו מכאן. אפילו מחיצה של קנין אם אין בין קנה לחבירו שלשה טפחים הרי זו מבללת בין הכרם והירק בגדר².

א. גובה המחיצה החוצצת בכלאי הכרם

רמב"ם גדר שהוא גבוה עשרה טפחים.

יש מי שאומר שאת חישוב עשרת הטפחים מתחילים מגובה האדמה, ואין הזרעים

1. משנה (פ"ד מ"ג), תוספתא (פ"ד ה"א), רש"י (עירובין יא ע"א ד"ה לענין כלאים, שבת פד ע"ב ד"ה ואחת באמצע, ב"ק ק ע"א ד"ה מחיצת הכרם, ב"ב ב ע"א ד"ה אומר), רמב"ם (פיהמ"ש פ"ד מ"ג ד"ה אי זהו גדר), עליות דרבינו יונה (ב"ב ב ע"א ד"ה סברוה), רא"ש (הל' כלאים סוף סי' ד), כפתור ופרח (פרק נח ד"ה גדר הכרם), רע"ב (פ"ד מ"ג ד"ה ואיזהו), מהר"י קורקוס (פ"ז הט"ו ד"ה גדר), כס"מ (פ"ז הי"ד סוף ד"ה היה הגדר), רש"ס (פ"ד ה"ב במשנה ד"ה אי זהו גדר), מלאכ"ש (פ"ד מ"ג ד"ה איזהו גדר), גר"א (יר"ד סי' רצו סוף ס"ק סג וס"ק סה, שנו"א פ"ד מ"ג פי' הארוך ד"ה ואיזה גדר), קול הרמ"ז (פ"ד מ"ג ד"ה תויו"ט), פנ"מ (פ"ד ה"ג ד"ה ואיזהו), תפא"י (פ"ד מ"ב אות יד) בפירוש א', כרם הארץ (הלכה סב עמ' רמט ד"ה גדר שהוא, הלכה סא עמ' רמה ד"ה היה הגדר) בדעת ר"ש, ריבמ"ץ ורע"ב (שם ד"ה איזהו גדר). שו"ע (יר"ד סי' רצו סעי' מה). ועי' נ"י (ב"ב יג ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה הא דקאמר), מעדני יו"ט (הלכות כלאים לרא"ש סי' ד אות ת), חידושי אנשי שם (שם אות ג) והגהות מא"י (שם אות כ), כרם הארץ (הלכה סב עמ' רמט ד"ה גדר), ודרך אמונה (פ"ז הט"ו ס"ק עו, פ).
2. משנה (פ"ד מ"ד) ותוספתא (פ"ד ה"ג), ועי' מלאכ"ש (פ"ד מ"ד ד"ה מחיצת הקנים).

הסמוכים למחיצה מצידה השני מבטלים את גובה המחיצה.³

ב. עובי המחיצה החוצצת בכלאי הכרם

יש אומרים שאפילו מחיצה בעובי כלשהו מהווה חציצה בין כרם לבין תבואה או ירקות,⁴ ויש מי שמסתפק בדבר.⁵

לפי דעת הסוברים שדי בעובי כלשהו, יש אומרים שזהו דוקא במחיצה הנעשית בידי אדם, אך במחיצה טבעית, כגון סלע וכדו', צריך שיהיה עוביה ד' טפחים.⁶ ויש מי שחולק וסובר שגם במחיצה הנעשית מאליה די בעובי כלשהו.⁷

ג. אורך המחיצה החוצצת בכלאי הכרם

רמב"ם ... ורחב ארבעה.

יש אומרים שמחיצה המפרידה בין הזרעים לכרם צריכה להיות באורך (משך) שיש בו

3. חזו"א (י"ד דיני כלאי הכרם סעי' כז), דרך אמונה (פ"ז הט"ו ס"ק עז).
4. ר"ש (פ"ב מ"ח ד"ה ולסלע), רא"ש (פ"ב מ"ח ד"ה ולגדר), שטמ"ק (ב"ב ב ע"א ד"ה כדתניא) בשם הגליון, מראה"פ (פ"ד ה"ב ד"ה לא סוף דבר) עפ"י הירושלמי (פ"ד ה"א), חסדי דוד (פ"ד ה"א ד"ה והא דתני), שנו"א (פ"ד מ"ג פירוש הארוך ד"ה ורוחב ארבעה), תפא"י (פ"ד אות טו) הלכתא גבירתא (פ"ד מ"ג), חידושי מהרי"ח (פ"ד מ"ג ד"ה ורחב), דרך אמונה (פ"ז הט"ו ס"ק עח).
5. ועי' מהר"י קורקוס (פ"ג הט"ו), חידושי רעק"א (פ"ב אות יב), תפא"י (פ"ב בועז אות י), ארץ חמדה (ח"ב עמ' צד אות א ד"ה הגדר).
6. מהר"י קורקוס (פ"ג הט"ו) בדעת הרמב"ם.
7. תויר"ט (פ"ב מ"ח ד"ה ולסלע), תפא"י (פ"ב אות נח).
7. משנ"ר (פ"ב מ"ח ד"ה ולסלע).

חוקות הארץ

לפחות ארבעה טפחים⁸, ויש הסוברים שדי בשלושה טפחים⁹, י"א שכאשר המחיצה עומדת מול הגפנים די במחיצה של ג' טפחים, אך כאשר היא עומדת מול הרווח שבין הגפנים צריך מחיצה באורך ד' טפחים¹⁰. יש אומרים שאם המחיצה מול הגפנים מותר לזרוע בהמשך אליה אף שאין מחיצה בהמשך¹¹.

ד. חוזק המחיצה החוצצת בכלאי הכרם

המחיצה המפרידה בין הכרם לזרעים צריכה לעמוד ברוח מצויה¹².

8. עפ"י כלאים (פ"ב מ"ח), ועירובין (טז ע"א), ריבמ"ץ (פ"ד מ"ד ד"ה נפרצו), ר"ש (פ"ב מ"ח ד"ה ולסלע, פ"ד מ"ד ד"ה ואם הפרוץ), ר"ן (עירובין טז ע"ב ד"ה רבא) בשם תוס' רבינו פרץ (כת"י – כמובא שם הע' 22), רע"ב (פ"ד מ"ד ד"ה ואם הפרוץ), רש"ס (פ"ד ה"ב במשנה ד"ה כנגד, ד"ה אם עומד וד"ה ולענין הלכה), מלאכ"ש (פ"ב מ"ח ד"ה ורחב ד'), תויר"ט (פ"ב מ"ח ד"ה ולסלע, פ"ד מ"ד ד"ה כנגד הפרצה), מהר"א פולדא (פ"ד ה"ד ד"ה ואם הפרוץ, סוף ד"ה עשה פסין, ד"ה לית כאן משלש), חסדי דוד (פ"ד ה"א ד"ה והא דתני), שנו"א (פי' הקצר פ"ד ה"ב ד"ה ואם הפרוץ מרובה, פי' הארוך ד"ה נפרצו בו פרצות הרבה), ביאור הגר"א (פ"ד ה"ב ד"ה אין בעומד), הון עשיר (פ"ד מ"ג ד"ה ורחב), חידושי מהרי"ח (פ"ד מ"ג ד"ה ורחב), תפא"י (פ"ד אות יח, הלכתא גבירתא פ"ד מ"ג, בתי כלאים אות פה), חידושי הרש"ש (פ"ד מ"ד ד"ה שם בתורע"א אות טו), תפארת ירושלים (פ"ד אות טו), אור גדול (פ"ד מ"ד ד"ה ותמיהני מאוד), חזו"א (סי' יא ס"ק ז ד"ה פ"ד ה"ב, ס"ק ח ד"ה ובפרוץ), דרך אמונה (פ"ז הט"ו ס"ק עח וציון ההלכה אות קסו), ארץ חמדה (ח"ב עמ' צד פי"ד אות א ד"ה הגדר, ח"ב עמ' קי פ"ט ד"ה הגדר).
9. עפ"י עירובין (טז ע"א) ר"ן (עירובין טז ע"ב ד"ה רבא) בשם הראב"ד, רשב"א (עירובין טז ע"ב ד"ה רבא אמר), ריטב"א (עירובין טז ע"ב ד"ה והא אתיא כרשב"ג, יז ע"א ד"ה גבהן), בעל המאור (עירובין ד ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה והא דתניא לענין כלאים), תוס' רעק"א (כלאים פ"ד אות טו).
10. אור שמח (פ"ז הט"ז).
11. חזו"א (סי' יא ס"ק ח והנה מותר לנטוע) שם בשם יש אומרים, דרך אמונה (פ"ז הט"ו ס"ק עח).
12. רש"ס (פ"ד ה"ב סוף ד"ה אי זהו), חזו"א (סי' י ס"ק ז ד"ה והאי קמה), דרך אמונה (פ"ז הט"ו ס"ק עח, וציון ההלכה שם ס"ק קסט), כרם הארץ (הלכה סב עמ' רנא).

ה. דין לבוד במחיצת הכרם

רמב"ם אם אין בין קנה לחבירו שלושה טפחים הרי זו מברלת...

כיון שפחות משלושה טפחים נחשב כלבוד¹³. משום כך בפרצות שרוחבן פחות משלושה טפחים – מותר לזרוע אפילו כנגד הפרצות, אף אם הפרוץ מרובה על העומד¹⁴. והוא הדין שניתן לעשות מחיצה של ערב במקום של שתי¹⁵.

ו. דין החריץ החוצץ בכלאי הכרם

רמב"ם וכן חריץ שהוא עמוק עשרה טפחים ורחב ארבעה...

רוחב החריץ צריך להיות ד' טפחים¹⁶. יש אומרים שאף אם החריץ אינו עמוק עשרה ניתן לעשות מעליו מחיצה המשלימה לעשרה טפחים על מנת שיהא חוצץ בין הכרם לזרעים¹⁷.

ז. מחיצה על ידי תבואה או ירקות

מחיצה העשויה מתבואה, ירקות או קשים שאסור לזרועם בכרם, אינה יכולה להפריד בין הכרם לזרעים¹⁸.

13. משנה (פ"ד מ"ד), תוספתא (פ"ד ה"ג), בבלי (ברכות כה ע"ב, שבת צז ע"א, סוכה ז ע"א טז ע"ב), ירושלמי כלאים (פ"ד ה"ב), ועי' קול הרמ"ז (פ"ד מ"ד ד"ה כדי), כרם הארץ (הלכה סב עמ' רנ ד"ה ובזה איכא) וזהב הארץ (פ"ז הט"ו ד"ה וברמ"ז).
14. רש"י (עירובין טז ע"א ד"ה צריך שלא יהא, ד"ה כנגד העומד מותר, ד"ה ומשום דלא דמי), רש"ס (פ"ד ה"ב ד"ה כדי שיזדקרו), חסדי דוד (פ"ד ה"ג ד"ה נמצאת אומר), תפא"י (פ"ד אות יז), תולדות יצחק (פ"ד ה"ב ד"ה מחיצת הקנים).
15. תוספתא (פ"ד ה"ב, ה"ד), ירושלמי (פ"ד ה"ב, עירובין פ"א ה"ט, סוכה פ"א), חסדי דוד (פ"ד ה"ב ד"ה בכל עושין, פ"ד ה"ד ד"ה כל מחיצה), דרך אמונה (פ"ז הט"ו ס"ק פב).
16. משנה (פ"ד מ"ב), פנ"מ (פ"ד ה"ג ד"ה ואיזהו גדר), ארץ חמדה (ח"ב עמ' צד פרק יד סעי' ב), תולדות יצחק (פ"ד ה"א ד"ה ואיזהו).
- ועי' מהרי"ח (פ"ד מ"ד), תפא"י (פ"ד אות טו), ערוה"ש (יו"ד סי' רצו סעי' סד), דרך אמונה (פ"ז הט"ו ס"ק עט).
17. חסדי דוד (פ"ד ה"ב ד"ה רבי אליעזר) בפירוש דברי התוספתא (פ"ד ה"ב), זהב הארץ (פ"ז הט"ו ד"ה ויש לעיין).
18. תוספתא (פ"ג ה"ג) וירושלמי (פ"ד ה"ב), רש"ס (פ"ד ה"א ד"ה אין האסור), מהר"א פולדא (פ"ד ה"ב ע"ב ד"ה ואפילו קמה), שנו"א (פ"ד מ"ב סף ד"ה איזו מחול הכרם),

ז. יניקה מתחת לגדר או סיכוך מעליו

רמב"ם מותר ליטע כרם בצידו מכאן וירקות מצידו מכאן...

אין חוששים ליניקת השורשים שעוברים מתחת גדר הכרם¹⁹. ויש מי שאומר שלא די בעשיית המחיצה כיון שחוששים גם ליניקת השורשים שמתחת לגדר²⁰. יש מי שאומר שאם היו נטועות פחות מה' גפנים מעבר המחיצה, והיו מעורסות עליה, מותר לזרוע מעברה השני, ואין הן מבטלות בכך את שם המחיצה, אלא אם כן היו מעורסות עליה ה' גפנים או יותר שאז חל על המחיצה דין עריס שצריך להרחיק ד' אמות מהמחיצה עצמה²¹. ויש מי שחולק ואומר שאף אם פחות מה' גפנים מעורסות על הגדר או על החריץ, מבטלות הן בכך את שם המחיצה²². יש מי שאומר שניתן לזרוע בגובה הגדר או בשפת החריץ אף שאין הפרשי גובה של י' טפחים בין הגפנים לזרעים²³.

ח. כרם המוקף שני גדרות

כרם המוקף שתי גדרות וביניהם יותר מג' טפחים – מותר לזרוע בין הגדרות, אף אם יש פחות מ"ב אמה בין הגדר החיצונה לכרם²⁴. היו י"ב אמה בין שתי הגדרות – מותר לזרוע

- פנ"מ (פ"ד ה"ב ד"ה ואתיא וד"ה סברין), חזו"א (סי' י ס"ק ז ד"ה שם לא סוף דבר), ארץ חמדה (ח"ב עמ' קיא ד"ה התבואה), דרך אמונה (פ"ז ס"ק עו).
19. משנה (ב"ב פ"ב מ"ב, יח ע"א, כו ע"א), רש"י (שבת פד ע"ב ד"ה ואחת באמצע, ב"ב יח ע"א ד"ה גדר בנתיים), רמב"ן (ב"ב יט ע"ב ד"ה והא דתנן), רבינו יונה (ב"ב ב ע"א ד"ה סברוה), ריטב"א (עירובין טז ע"א ד"ה שלש מידות), כרם הארץ (הלכה סב עמ' רמט-רנ סוף ד"ה אפילו מחיצה), ארץ חמדה (ח"ב עמ' קי פ"ט ד"ה הגדר), ודרך אמונה (פ"ז ס"ק פא), ועי' רמב"ם (פיהמ"ש פ"ג מ"א).
20. ר"י מיגאש (ב"ב יח ע"א סוף ד"ה לא יטע, הובא בשטמ"ק ב"ב יח ע"א ד"ה ת"ש לא יטע ובמאירי ב"ב ב ע"א ד"ה כבר ידעת עמ' 10 בשם גאוני ספרד). ועי' מהר"י קורקוס (פ"ג סוף הט"ו) ודרך אמונה (פ"ז ציון ההלכה אות קעב).
21. חזו"א (סי' יב ס"ק ט ד"ה ואין דין וד"ה וכן חריץ) וכן עולה מדברי החזו"א (יו"ד דיני כלאי הכרם סעי' כט), דרך אמונה (פ"ז הט"ו ס"ק פא) בדעת הרמב"ם (פ"ח ה"ב-ג).
22. ארץ חמדה (ח"ב עמ' קיא ד"ה אולם לדעת הרמב"ם).
23. דרך אמונה (פ"ז הט"ו ס"ק פא).
24. ואין הרווח נחשב כלבד, עפ"י ירושלמי (פ"ד ה"א), רש"י (פ"ד ה"א ד"ה אם יש ג' טפחים), מהר"א פולדא (פ"ד ה"א ד"ה עשה), פנ"מ (פ"ד ה"ג ד"ה ואמר), ביאור הגר"א

בין הגדר הפנימית והכרם לאחר הרחקת ד' אמות מן הכרם, אף שאין בין הפנימית לכרם י"ב אמה²⁵ ויש חולקים ואוסרים, אף אם יש בין הגדר הפנימית ולכרם י"ב אמה²⁶. היתה לו גדר י"ב אמה מהכרם כשיעור מחול הכרם, ועשה גדר פנימית ונתמעט המחול מי"ב אמה, יש אוסרים לזרוע בין הכרם לגדר הפנימית לאחר הרחקת ד' אמות מהכרם²⁷. ויש מתירים²⁸.

לירושלמי (פ"ד ה"א ד"ה וחזר ואמר), תולדות יצחק (פ"ד ד"ה ואמר אם), דרך אמונה (פ"ז הי"ב ס"ק סז).

25. ביאור הגר"א על הירושלמי (פ"ד ה"א ד"ה היה שם מקום שתיים עשרה).
26. מהר"א פולדא (פ"ד ה"א בהסבר הראשון) ולא נקט כמוהו.
27. מהר"א פולדא (פ"ד ה"א ד"ה היה שם מקום בלשון השניה).
28. רש"ס (פ"ד ה"א ד"ה ובלבד), פנ"מ (פ"ד ה"ג ד"ה היה שם מקום שתיים עשרה), מעייני יהושע (על פירוש הארוך בשנו"א פ"ד מ"א ד"ה עוד איתא שם בירושלמי), תולדות יצחק (פ"ד ה"א ד"ה היה שם מקום).

חוקות הארץ

הלכה טז

א. סוג הגדר שניתן להחשיב בו פרצה	ד. דין פרוץ כעומד
כפתח	ה. פרוץ מרובה על העומד
ב. זריעה כנגד פרצה שרוחבה עשר אמות	ו. צירוף מחיצות שאינן עומדות ברצף לגדר הכרם
ג. זריעה כנגד מחיצה כשיש בה פרצה רחבה יותר מעשר אמות	ז. צורת הפתח בכלאי הכרם

רמב"ם

גדר המבדיל בין כרם וירק שנפרץ עד עשר אמות הרי זה כפתח ומותר. היתה פרצה יתר מעשר כנגד הפרצה אסור עד שירחיק מן הגפנים כשיעור. נפרצו בו פרצות רבות אם היה העומד כפרוץ הרי זה מותר וכאילו אין שם פרצה. היה הפרוץ מרובה על העומד לא יזרע כנגד כל המקומות הפרוצים עד שירחיק כשיעור¹.

א. סוג הגדר שניתן להחשיב בה פרצה כפתח

רמב"ם גדר... שנפרץ...

יש אומרים שבכל סוג גדר שנפרצו בה פרצות ניתן להחשיב את הפרצות כפתחים². ויש מי שאומר רק בגדר חזקה שרגילים לעשות בה פתחים, ניתן להחשיב את הפרצה כפתח, אולם בגדר עראית שאין רגילים לעשות בה פתחים לא ניתן להחשיב את הפרצה כפתח³.

ב. זריעה כנגד פרצה שרוחבה עשר אמות

רמב"ם...עד עשר אמות הרי זה כפתח ומותר.

מותר לזרוע כנגד פרצה שרוחבה עד עשר אמות, אם העומד מרובה על הפרוץ⁴. ויניח

1. משנה (פ"ד מ"ד), תוספתא (פ"ד ה"ב), עירובין (צג ע"א), שו"ע (יו"ד סי' רצד סעי' מו).
2. שושנים לדוד (פ"ד מ"ד ד"ה וגדר) עפ"י תוספתא (פ"ד ה"ב) ורמב"ם (שבת פט"ז הכ"ד).
3. קול הרמ"ז (פ"ד מ"ד ד"ה וגדר).
4. רש"י (עירובין טז ע"א ד"ה ועד עשר), ר"ש (פ"ד מ"ד ד"ה נפרצו), רא"ש (פ"ד מ"ד ד"ה פרצות), תויו"ט (פ"ד מ"ד ד"ה נפרצו), וכן משמע מדברי רבינו חננאל בן שמואל (עירובין

בפרצה בין זרעים לגפנים כעובי הגדר⁵.

ג. זריעה כנגד מחיצה כשיש בה פרצה רחבה יותר מעשר אמות

רמב"ם היתה פרצה יתר מעשר כנגד הפרצה אסור.

מותר לזרוע כנגד המחיצה כשהפרצה יתירה על עשר אמות⁶, ויש חולקים וסוברים שאם הפרצה יתירה מעשר אמות, אין לזרוע גם כנגד המחיצה כיון שבטל ממנה שם מחיצה⁷.

ד. דין פרוץ כעומד

רמב"ם אם היה העומד כפרוץ הרי זה מותר וכאילו אין שם פרצה.

אם פרוץ כעומד ניתן לזרוע כנגד הפרצה⁸. ויש חולקים שאם הפרוץ כעומד, בארץ ישראל

טז ע"א ד"ה ומדה שלישית), רש"ס (פ"ד ה"ב במשנה ד"ה הרי הוא, ובגמ' ד"ה ולענין הלכה), קרבן העדה (עירובין פ"א ה"ח ד"ה ועד עשר), פנ"מ (עירובין פ"א ה"ח ד"ה מארבעה), שנו"א (פ"ד מ"ד בפירוש הקצר ובפירוש הארוך ד"ה נפרצו), רש"ש (כלאים פ"ד מ"ד ד"ה עד עשרה אמות), תפא"י (פ"ד מ"ד אות כ, והלכתא גבירתא פ"ד מ"ד ד"ה מיהו).

5. בתי כלאים (אות פז ד"ה ונראה לי), דרך אמונה (פ"ז הט"ז ס"ק פד), ועי' ארץ הבחירה (פ"ד מ"ד ד"ה פרש הרמב"ם) וערוה"ש (י"ד סי' רצו סעי' סה).

6. ירושלמי (עירובין פ"א ה"ח, כלאים פ"ד ה"ב), רמב"ם (כאן), תוס' ישנים (עירובין טז ע"א ד"ה ולי נראה), סמ"ג (ל"ת סי' רפ ד"ה עוד שנינו), רשב"א (עירובין טז ע"א ד"ה נפרצה ביתר מעשר), כפתור ופרח (פרק נח עמ' רפ ד"ה גדר שנפרץ), ריטב"א (עירובין טז ע"א ד"ה שלש מידות), ר"ן (עירובין טז ע"א ד"ה תא שמע), תוס' רבינו פרץ (כת"י), פנ"מ (פ"ד ה"ד במשנה ד"ה כנגד הפרצה, עירובין פ"א ה"ח בגמ' ד"ה יותר מעשר), חסדי דוד (פ"ד ה"ג ד"ה והא דתני), משנ"ר (פ"ד מ"ד ד"ה כנגד הפרצה), ערוה"ש (י"ד סי' רצו סעי' סה), תולדות יצחק (פ"ד ה"ב במשנה ד"ה כנגד), דרך אמונה (פ"ז ס"ק פו וציון ההלכה ס"ק קצג), ועי' תוספתא כפשוטה (כלאים עמ' 640 שורה 18).

7. רש"י (עירובין טז ע"א ד"ה ועד עשר) וכן הבינו בדבריו תוס' ישנים (שם בגליון ד"ה ולי נראה), פירוש הראב"ד לתורת כהנים (פרק ח ס"ק ח), בעל המאור (עירובין ד ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה והא דתניא), קרבן העדה (עירובין פ"א ה"ח ד"ה ועד עשר).

8. עירובין (טז ע"ב), ר"ח (עירובין שם ד"ה תיובתא), רי"ף (עירובין ד ע"ב), רמב"ם (פיהמ"ש פ"ד מ"ד ד"ה ואומרו כנגד, עירובין פ"א מ"ח), בעל המאור (עירובין ד ע"ב ד"ה ואם היה פרוץ כעומד), תוס' (עירובין שם ד"ה והלכתא), סמ"ג (ל"ת סי' רפ ד"ה עוד שנינו), רשב"א (עירובין טז ע"א ד"ה ג מידות), רא"ש (עירובין פ"א סי' כא ד"ה גמ'), כפתור

חוקות הארץ

אסור לזרוע כנגד הפרוץ, ובחול מותר לזרוע כנגד הפרוץ.⁹
יש אומרים שאף אם משך העומד כלשהו מצטרף לדין העומד ורבה או שווה לפרוץ¹⁰.
ויש אומרים שצריך שימשך לכל הפחות ג' טפחים¹¹. ויש מי שאומר שרק אם משך
המחיצה הוא ד' טפחים ומעלה, מצטרף לעומד ומותר¹².
יש אומרים שמה שהתירו אף כנגד הפרצה, היינו דוקא כאשר חלק מהפסים הם נגד
הגפנים עצמם וחלקם הם כנגד המרווח שבין הגפנים, אבל אם כל הפסים הם כנגד
המרווח אסור לזרוע כנגד הפרצה, אף אם יש ברחבם ד' טפחים ועומד מרובה על הפרוץ,
אלא רק כנגד הפסים¹³. ויש שכתבו שבכל מקרה הקלו אם רוחב העמוד ארבעה טפחים¹⁴.
ויש חולקים וסוברים שאין דין פרוץ כעומד בכלאי הכרם בא"י שאיסורם מן התורה¹⁵.

- ופרח (פרק נח עמ' רפא סוף ד"ה גדר), ריטב"א (עירובין טז ע"ב סוף ד"ה והא אתיא),
פירוש ר"ח בן שמואל (עירובין טז ע"א ד"ה ומידה שניה), מאירי (עירובין טז ע"א ד"ה
כבר ידעת), רבינו יהונתן (עירובין ד ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה לא תפרוץ), רש"ס (פ"ד ה"ב
ד"ה ולענין הלכה), פנ"מ (פ"ד ה"ד במשנה ד"ה אם העומד מרובה) ומראה"פ (שם ד"ה
ואם הפרוץ), מעשה רקח (פ"ז ה"ט"ז) בדעת הרמב"ם בשם ספר הבתים, חסדי דוד (פ"ד
ה"ג ד"ה נמצאת), קול הרמ"ז (פ"ד מ"ד ד"ה כנגד), ערוה"ש (יו"ד סי' רצו סעי' סה), שו"ע
(יו"ד סי' רצו סעי' מו) וביאור הגר"א (שם ס"ק סו).
9. ראב"ד (עירובין ד ע"ב ברי"ף ד"ה אמר אברהם), מרדכי (עירובין סי' תפג).
10. ירושלמי (עירובין פ"א סוף ה"ח), ריבמ"ץ (פ"ד מ"ד ד"ה נפרצו), פנ"מ (פ"ד מ"ד ד"ה ר'
יוסי, מראה"פ פ"ד ה"ד ד"ה ואם הפרוץ), קרבן העדה (עירובין פ"ד ה"ח ד"ה מ"מ).
11. ריטב"א (עירובין טז ע"ב ד"ה והא אתיא).
12. תפא"י (פ"ד אות יח).
13. כן פרשו את הירושלמי (פ"ד ה"ב): מהר"א פולדא (פ"ד ה"ב ד"ה גמרא ה"ג עשה פסין),
מיכל המים (פ"ד ה"ב ד"ה עשה פסין), אור שמח (פ"ז ה"ט"ז ד"ה בתוספתא), תולדות
יצחק (ד"ה עשה פסין). ועי' רש"ס (פ"ד ה"ב ד"ה כנגד הביניים), פנ"מ (פ"ד ה"ב ד"ה
עשה פסין) ותבונה (שם ד"ה עשה פסין).
14. רש"ס (פ"ד מ"ב סוף ד"ה כנגד, וד"ה ולענין הלכה) עפ"י עירובין (טז ע"ב), חזו"א (סי'
יא ס"ק ז ד"ה פ"ד ה"ב), דרך אמונה (פ"ז ס"ק פב, וציון ההלכה אות קעח).
15. דרך אמונה (פ"ז ה"ט"ז ציון ההלכה אות קצז) מציין לדעת הראב"ד, ויתכן שכוונתו לדעת
הראב"ד המובא ברשב"א (עירובין טו ע"ב ד"ה הכי אגמריה), וצ"ע.

ה. פרוץ מרובה על העומד

הרמב"ם היה הפרוץ מרובה על העומד לא יזרע כנגד כל המקומות הפרוצים.

יש מי שאומר שאם הפרצות בין המחיצות קטנות מג' טפחים, אף שפרוץ מרובה על העומד הרי זו מחיצה¹⁶.
יש הסוברים שבפרוץ מרובה על העומד האיסור לזרוע הוא דוקא כנגד הפרצה, אבל כנגד המחיצה העומדת מותר לזרוע¹⁷.

ו. צירוף מחיצות שאינן עומדות ברצף לגדר הכרם

יש מי שאומר שמחיצות העומדות לפני מן הגדר, ואינן עומדות בהמשך לגדר הכרם, אינן מצטרפות עם הגדר להיחשב כעומד מרובה על הפרוץ, אם הן עומדות רק כנגד הרווח שבין הגפנים¹⁸.

ז. צורת הפתח בכלאי הכרם

יש אומרים שצורת הפתח כמחיצה, וניתן לזרוע מצידה השני גם כשהפרוץ מרובה על העומד¹⁹. ויש מוסיפים אף כשהיא מן הצד²⁰.

16. חזו"א (סי' יא ס"ק ח ד"ה ר"מ) בדעת הרמב"ם (פ"ז הט"ז), דרך אמונה (פ"ז הט"ז ס"ק צ).

17. כפשט המשנה (פ"ד מ"ד), והרמב"ם (כאן).

18. פנ"מ (פ"ד ה"ד מד"ה עשה פסין כנגד הביניים) משום מראית עין.

19. בעל המאור (עירובין ד ע"ב בדפי הרי"ף), עליות דרבינו יונה (ב"ב ב ע"א ד"ה אומרים לו), רשב"א (עירובין יא ע"א ד"ה נעץ ד' קונדסין), מאירי (עירובין יא ע"א ד"ה וחזרו ומצאו), ריטב"א (עירובין יא ע"א ד"ה חצר), מנהגי מהרי"ל (ליקוטים אות יד-טו), ר"ן (עירובין טז ע"ב ד"ה ת"ש נמצאת) בדעת הרשב"א (עירובין טז ע"א ד"ה נפרצה ביתר מעשר), ב"י (יו"ד סוף סי' רצו ד"ה כתב הסמ"ק), חסדי דוד (פ"ד ה"ב ד"ה רבי יוסי, ה"ג ד"ה והא דתני), מהר"א פולדא (פ"ד ה"ב ד"ה מציל, כא ע"א ד"ה אדהי תנא), ביאור הגר"א לירושלמי (פ"ד ה"ד ד"ה לענין משא ומתן), ערוה"ש (יו"ד סי' רצו סעי' סט), כרם הארץ (עמ' רנב הלכה ג), חזו"א (סי' יא ס"ק ח ד"ה נקטינן לדינא), ארץ חמדה (ח"ב עמ' קיא-קיב), מנחת שלמה (ח"א סי' לו ד"ה פסק הרמב"ם).

20. רבינו ירוחם (נתיב כא סוף ח"א ד"ה מי שנעץ).

חוקות הארץ

ויש אומרים שאין צורת הפתח נחשבת כמחיצה לענין כלאים²¹.
יש מי שמשמע מדבריו שאין דין צורת הפתח כמחיצה אם יתירה על עשר אמות, ואף
בפחות מעשר אמות היא מועילה רק מרוח אחת²².
יש מי שמשמע מדבריו שאין לעשות צורת הפתח מן הצד בכלאים אלא דוקא צורת הפתח
מלמעלה²³. ויש מי שאומר שבפרצה פחותה מעשר אמות מועילה צורת הפתח מן הצד,
ובפרצה היתירה על עשר אמות מועילה דוקא צורת הפתח מלמעלה²⁴.
יש מי שאומר שאף שמותר לזרוע כנגד צורת הפתח נכון להרחיק בין הגפנים לזרעים ו'
טפחים²⁵.

21. רש"ס (פ"ד סוף ה"ב ד"ה לענין משא ומתן וד"ה כר' יוחנן) בדעת הירושלמי (שם),
מראה"פ (פ"ד ה"ב ד"ה מודה רשב"ל, עירובין פ"א ה"ט ד"ה רבי יונה) בדעת הרמב"ם
(בהלכה זו), דברי יחזקאל (סי' ה' אות טו ד"ה ועפי"ז) בדעת הרמב"ם (פ"ז הט"ז).
22. רש"ס (פ"ד סוף ה"ב ד"ה ולענין הלכה) עפ"י עירובין (טז ע"ב).
23. חזו"א (סי' יא ס"ק ח ד"ה נקטינן לדינא).
24. עירובין (י ע"ב-יא ע"ב), רש"י (שם ע"א ד"ה אפילו ביותר מעשר), רא"ש (עירובין פ"א
סי' יד ד"ה אמר רב חסדא), מאירי (עירובין יא ע"א סוף ד"ה ואח"כ), שנו"א (פ"ד מ"ב
בפירוש הארוך ד"ה נפרצו), גליון רעק"א (מהד' פרנקל פ"ז הט"ז סוף ד"ה כנגד הפרצה),
שו"ת ישועות מלכו (קרית ארבע כלאים פ"ז הט"ז), ערוה"ש (י"ד סי' רצו סעי' סט),
חזו"א (סי' יא ס"ק ז ד"ה ולענין הלכה, ס"ק ח ד"ה והר"מ, נקטינן לדינא) בדעת הרמב"ם.
ועי' זהב הארץ (פ"ז הט"ז מד"ה ומה דלא).
25. חזו"א (י"ד דיני כלאי הכרם סעי' כח), דרך אמונה (פ"ז הט"ז ס"ק פג). ועי' מנחת שלמה
(ח"א סי' לו ד"ה ולפי זה).

הלכה יז

א. האם מחיצת הכרם שנפרצה אוסרת את שדה חברו	ה. חיוב התראה כשהמחיצה נפלה לגמרי
ב. באלו מינים נוהג דין מחיצת הכרם שנפרצה	ו. חיוב התראה על נפילה חוזרת של המחיצה
ג. מי המתרה ודרך ההתראה	ז. הוסיף יותר מאחד ממאתים לפני יאוש
ד. חיוב התראה כשהשדה סמוכה לכרם שלו	ח. צירוף התוספות לאחד ממאתים

רמב"ם

מחיצת הכרם שנפרצה אומרים לו גדור. גדרה ונפרצה אומרים לו גדור. נתייאש ממנה ולא גדרה הרי זה קידש¹.

א. האם מחיצת הכרם שנפרצה אוסרת את שדה חברו

רמב"ם מחיצת הכרם שנפרצה...²

יש אומרים שמחיצת הכרם שנפרצה מקדשת רק כאשר גם התבואה של בעל הכרם. אולם אם התבואה היא של אדם אחר, אינה נאסרת משום שאין אדם מקדש דבר שאינו שלו³. ויש אומרים שמחיצת הכרם שנפרצה אוסרת גם את התבואה של אדם אחר, ואע"פ שבסתמא אין אדם אוסר ומקדש דבר שאינו שלו⁴.

1. תוספתא (פ"ג ה"ד), גמ' (ב"ק ק ע"א, ב"ב ב ע"א). ראה כרם הארץ (עמ' רס ד"ה והנה נ"חזי), חזו"א (סי' יג ס"ק יז), חזון יחזקאל (פ"ג ה"ד בחידושים ד"ה הרי) ודרך אמונה (פ"ז ציון ההלכה אות רא). מחיצה שגובהה עשרה טפחים החוצצת בדיני כלאים, רבינו יונה (שטמ"ק ב"ב ב ע"א ד"ה אומרים). ועי' דרך אמונה (פ"ז הי"ז ס"ק צא).
2. כן כתבו בדעת הרמב"ם (כאן) מתוך שהשמיט את לשון התוספתא: "...וחייב באחריותו". בדק הבית (י בית א שער א דף י ע"ב סוף ד"ה עוד כתב דהלכתא) בשם "איכא דפליג", רדב"ז (פ"ז הי"ז ד"ה מחיצת), מרכבת המשנה (פ"ז הי"ז), שו"ת מנחת שלמה (ח"א סי' פט אות ג ד"ה פסק הרמב"ם).
3. רש"י (ב"ב ב ע"א ד"ה מחיצת), ראב"ן (שו"ת סי' נג), מאירי (ב"ב ב ע"א ד"ה נפרצה, יבמות פג ע"א ד"ה המסכך), רא"ה (בדק הבית, בית א שער א דף י ע"ב סוף ד"ה עוד כתב דהלכתא).

חוקות הארץ

לדעת הסוברים שאדם אוסר את שדה חברו במחיצת הכרם שנפרצה, יש אומרים שהאחריות על הפסד הזרעים בשדה חברו מוטלת רק על בעל הכרם.⁵ ויש אומרים שמוטל על שניהם לסגור את הפירצה וכל מי שמסרב עליו מוטלת האחריות לנזק.⁶ יש אומרים שהאחריות על בעל הכרם בלבד היא רק אם הענבים שבכרם פחות מגודל פול הלבן, ואז רק התבואה נאסרת ולא הגפנים.⁷ אך אם פירות הגפן נאסרים האחריות על הגידור מוטלת על שניהם.⁸

ב. באלו מינים נוהג דין מחיצת הכרם שנפרצה

יש אומרים שבמחיצת הכרם שנפרצה אדם אוסר את הצומח בשדה חברו רק אם הם מאותם מינים שנאסרו בכרם מן התורה, אך אם הם מינים שנאסרו בכרם מדרבנן,⁹ אין אדם אוסר את הגדל בשדה חברו.¹⁰

- ועי' חידושי חת"ס (חולין מ ע"א ד"ה ועי' לשון רמב"ם), שו"ת שואל ומשיב (מהדו"ק ח"א סי' צד), שו"ת מנחת שלמה (סי' פט אות ג ד"ה וראיתי במאירי).
5. רש"י (ב"ב ב ע"א ד"ה אומר לו), תוס' (ב"ק ק ע"ב ד"ה אומר לו, ב"ב ב ע"א ד"ה אומר לו), ר"ש (פ"ז מ"ד ד"ה וחייב באחריותו), תוס' רי"ד (ב"ב ב ע"א ד"ה השותפין, ע"ז נד ע"א מהדורת התמיר ד"ה מיתבי), רמב"ן (ב"ב ב ע"א ד"ה נפרצה, קונטרס דינא דגרמי עמ' קי-קיא ד"ה תו איכא למידק, עמ' קיט-קכ ד"ה והנך פירכי), עליות דרבינו יונה (ב"ב ב ע"א ד"ה סברוה, שטמ"ק ב"ב ב ע"א ד"ה אומרים), מאירי (ב"ב ב ע"א ד"ה נפרצה), רא"ש (ב"ק פ"ט סי' יג פ"ז מ"ד ד"ה חייב באחריותו, ב"ב פ"ב סי' יז ד"ה והא גרמא), נימוקי (ב"ב א ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה אומר לו גדור), רע"ב (פ"ז מ"ד-ה ד"ה וחייב באחריותו), יש"ש (ב"ק פ"ט סי' כה).
- ועי' פלפולא חריפתא (ב"ב פ"ב סי' יז אות ד, ב"ק סי' יג אות ע), קובץ שיעורים (ב"ק סי' קכח-קכט) ומקדש דוד (סי' סא ד"ה והנה התוס').
6. מאירי (ב"ב ב ע"א, ד"ה זה שאומרים) בשם יש מפרשים.
7. כמבואר לעיל (פ"ה הי"ד אות).
8. שטמ"ק (ב"ק ק ע"ב ד"ה אומרים לו גדור וד"ה וז"ל הרמ"ה) בשם רבינו יהונתן והרמ"ה.
9. עי' לעיל (פ"ה ה"ג) בביאור השיטות השונות בסוגיה זו.
10. רשב"א (ב"ב ב ע"ב ד"ה נתיאש), עליות דרבינו יונה (ב"ב כ ע"ב ד"ה נתיאש). ועי' מאירי (ב"ב ב ע"א ד"ה וזה שאמרנו).

ג. מי המתרה ודרך ההתראה

יש אומרים שצריך התראה על ידי בית דין¹¹, ויש אומרים שדי בכך שההתראה תיעשה על ידי הודעת הדין¹².

ד. חיוב התראה כשהשדה סמוכה לכרם שלו

יש אומרים שאף בתבואה של אותו אדם יש צורך בהתראה על מנת לאסור לאחר מכן את הפירות, ואם לא התרו לא נאסרו הגפנים והתבואה¹³. ויש חולקים שרק במחיצה המפרידה בין כרמו לתבואת חברו יש חיוב להתרות בו, אך אם המחיצה מפרידה בין כרם ותבואה של אדם אחד, הפירות נאסרים גם אם לא התרו בו מיד כשנתייאש מלגודרה¹⁴. יש מי שאומר שאם בעל הכרם הוא תלמיד חכם היודע שיש צורך לגדור את הכרם נאסרים הגפנים בתוספת מאתים, ללא שום התראה, אף כשהתבואה היא של אדם אחר¹⁵.

ה. חיוב התראה כשהמחיצה נפלה לגמרי

יש מי שאומר שרק אם נפרצה המחיצה בחלקה יש צורך בהתראה, אך אם המחיצה נפלה לגמרי אין צורך בהתראה לאסור בתוספת מאתים, כיון שידוע הצורך להפריד בין התבואה

11. רבינו גרשום (ב"ב ב ע"א ד"ה אומרים לו).

12. רש"י (ב"ב ב ע"א ד"ה אומר לו, וד"ה חזרה), מאירי (ב"ב ב ע"א ד"ה זה שכפל) בשם יש אומרים.

13. ר"ן (ב"ב ב ע"א ד"ה אומרים לו גדור), רדב"ז (פ"ז הי"ז ד"ה מחיצת), וכן הבין המנחת שלמה (ח"א סי' פט אות ג ד"ה פסק הרמב"ם וד"ה אך צ"ע) בדעת הרמב"ם (כאן) ונראה מדבריו שכן גם הבין המהר"י קורקוס (פ"ז הי"ז). וכן דייק זהב הארץ (פ"ז הי"ז ד"ה מחיצת וד"ה אבל הרמב"ן) מדברי הרמ"ה (ב"ב ב ע"א) ורבינו גרשום (ב"ב ב ע"א) ועי' תורת ארץ ישראל (שנה יח תשרי תש"ז סי' ז).

14. רש"י (ב"ב ב ע"א ד"ה מחיצת), רמב"ן (ב"ב ב ע"א ד"ה אומרים לו גדור, קונטרס דינא דגרמי עמ' קכא ד"ה וזו ששנויה במשנת ר' חייא), נימוק"י (ב"ב א ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה אומרים לו גדור), שו"ת מנחת שלמה (ח"א סי' פט אות ג ד"ה אך צ"ע) בדעת הרמב"ם (פ"ז הי"ז), כרם הארץ (עמ' רס ד"ה והנה ניחזי) ועי' ערוה"ש (יו"ד סי' רצו סעי' ע).

15. שו"ת מנחת שלמה (ח"א סי' פט עמ' תקכח ד"ה גם).

חוקות הארץ

לגפנים¹⁶. ויש מי שמשמע מדבריו שאין הבדל בין המקרים¹⁷.

ו. חיוב התראה על נפילה חוזרת של המחיצה

רמב"ם גדרה ונפרצה אומרים לו גדור

יש אומרים שיש להתרות בכל פעם שנופלת המחיצה, אף אם נפלה ג' פעמים או יותר, ואם לא התרו אין הפירות נאסרים¹⁸. ויש המסתפקים שמא דוקא בשתי הנפילות הראשונות אין הפירות נאסרים בלא התראה, אך אם נפרצה המחיצה בפעם השלישית נאסרו הפירות שצמחו לאחר מכן¹⁹. יש אומרים שאם נפלה המחיצה בפעם השלישית נאסרו הפירות אף בלא התראה²⁰.

ז. הוסיף יותר מאחד ממאתים לפני יאוש

רמב"ם נתייאש ממנה ולא גדרה

יש אומרים שאם הוא עסוק בגידור הכרם אין הכרם אוסר אף שהוסיפו הפירות מאתים²¹. אך אם נתייאש מלגדור הכרם מקדש אף שעשה כן בשוגג²².

16. זהב הארץ (פ"ז הי"ז ד"ה ועי' בפ"י רגמ"ה) בשיטת רגמ"ה (ב"ב ב ע"א), יד רמ"ה (ב"ב ב ע"א).

17. דרך אמונה (פ"ז הי"ז ס"ק צא).

18. מאירי (ב"ק ק ע"א ד"ה כרם, ב"ב ב ע"א ד"ה כבר ידעת, וד"ה זה שכפל), יד רמ"ה (הוצאת "שם" ב"ב ב ע"א אות יז ד"ה ושמעין), יש"ש (ב"ק פ"ט סי' כה), חסדי דוד (פ"ה ה"ד ד"ה מחיצת הכרם).

19. ר"י (ב"ק ק תוס' ע"ב ד"ה אומר, ב"ב ב ע"א ד"ה אומרים לו), רמב"ן (ב"ב ב ע"א ד"ה הכי גרסינן בכולהו נוסחי), ועי' ערוה"ש (יר"ד סי' רצו סעי' ע), זהב הארץ (פ"ז הי"ז ד"ה ואפשר דספקם), דרך אמונה (פ"ז הי"ז בבאה"ל ד"ה אומרים לו גדור).

20. מאירי (ב"ב ב ע"א ד"ה זה שכפל) בשם "יש שפרש".

21. תוס' (ב"ק ק ע"ב ד"ה נתייאש, ב"ב ב ע"ב ד"ה נתייאש, יבמות פג ע"ב ד"ה אין אדם אוסר), יד רמ"ה (ב"ב ב ע"א ד"ה כדתניא), רמב"ן (ב"ב ב ע"א ד"ה אומר לו גדור), רשב"א (ב"ב ב ע"א ד"ה אומר לו), ספר החינוך (מצוה תקמט), נימוק"י (ב"ב א ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה אומרים לו גדור), רדב"ז (פ"ז הי"ז ד"ה מחיצת), ערוה"ש (יר"ד סי' רצו סעי' ע).

22. תוס' (ב"ק ק ע"ב ד"ה חייב, ב"ב ב ע"ב ד"ה נתייאש, יבמות פג ע"ב ד"ה אין אדם). ועי' רמב"ן (ב"ב ב ע"א ד"ה אומר לו גדור, קונטרס דינא דגרמי (עמ' קיז) ומקדש דוד (סי' סא סוף ד"ה והנה הרמב"ם).

ח. צירוף התוספות לאחד ממאתים

רמב"ם הרי זה קידוש

יש אומרים שרק אם כל התוספת היתה לאחר ההתראה השניה הכרם מקדש²³. ויש אומרים שלא בטלה התוספת לאחר ההתראה הראשונה והשניה והיא מצטרפת לאסור את הכרם²⁴.

23. רש"י (ב"ק ק ע"ב ד"ה נתייאש), תוס' (ב"ק ק ע"ב ד"ה אומר לו גדור ב"ב ב ע"א ד"ה אומר לו) בדעת ר"ת, רמב"ן (ב"ב ב ע"א סוף ד"ה נפרצה), רשב"א (ב"ב ב ע"א ד"ה נפרצה), מאירי (ב"ב ב ע"א ד"ה זה שכפל), ר"ן (ב"ב ב ע"א סוף ד"ה אומרים לו גדור), נימוקי (ב"ק לה ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה נתייאש), מהר"י קורקוס (פ"ז הי"ז ד"ה מחיצת).
24. רמב"ן (ב"ב ב ע"א סוף ד"ה נפרצה) בשם יש חולקים, רשב"א (ב"ב ב ע"א ד"ה נפרצה) ור"ן (ב"ב ב ע"א סוף ד"ה אומרים לו גדור), דעה זו הובאה גם במאירי (ב"ב ב ע"א ד"ה זה שכפל) ומהר"י קורקוס (פ"ז הי"ז ד"ה מחיצת) אך לא נקטו כמותה.

חוקות הארץ

הלכה יח

- א. הגדרת "פי תקרה יורד וסותם"
ב. ביטול מחיצה של "פי תקרה"
ג. באלו מצבים אין מועיל "פי תקרה"
ד. ההרחקה לאחר השלמת התקרה

רמב"ם

בית שהיה חציו מקורה וחציו אינו מקורה ונפנים נטועים בצד זה מותר לזרוע ירקות בצד האחר. שהרי פי תקרה כאילו ירד וסתם ונעשה ביניהן כמחיצה. לפיכך אם השוה את קרויו אסור.¹

א. הגדרת "פי תקרה יורד וסותם"

רמב"ם שהרי פי תקרה כאילו ירד וסתם...

יש אומרים שמדובר שתחת התקרה היו הגפנים ומחוצה לה הזרעים או להיפך, שאז מחשיבים את קצה התקרה כיורד וסותם ונעשה מחיצה המבדלת בין הגפנים והזרעים.² ויש הסוברים שמדובר שהתקרה מונחת על קורות הבולטות כלפי מטה, ואז נחשבת הבליטה כפי תקרה היורד וסותם.³ ומותר לזרוע בסמוך לגפנים ללא הרחקה כלל.⁴

ב. ביטול מחיצה של "פי תקרה"

רמב"ם לפיכך אם השווה את קרויו...

1. עירובין (צג ע"א), וכן פסק השו"ע (י"ד סי' רצו סעי' מח), החזו"א (או"ח סי' עז ס"ק ז), דרך אמונה (פ"ז ס"ק צח) כתב שזו הלכה למשה מסיני. ועי' מעשה רקח (פ"ז הי"ח), ועי' אבן ישראל (ח"ג כלאים פ"ז הי"ח) ומנחת שלמה (ח"א סי' לו).
2. רמב"ם (כאן), מאירי (עירובין צג ע"א ד"ה בית), לבוש (י"ד סי' רצו סעי' מח), ערוה"ש (י"ד סי' רצו סעי' עא). ארץ חמדה (ח"ב עמ' צד אות ה), וזהב הארץ (פ"ז הי"ח ד"ה בית) בדעת הרמב"ם (כאן).
3. בתי כלאים (אות צג ד"ה אולם בסוכה) עפ"י רש"י (סוכה יט ע"א ד"ה כשהשוה) וכן פרש הגר"י קאפח בשיטת הרמב"ם (פ"ז אות יט) את דברי הרמב"ם (כאן).
4. רמב"ם (כאן), רש"י (עירובין צג ע"א ד"ה מותר), ועי' מאירי (עירובין צג ע"א ד"ה בית) ודרך אמונה (פ"ז הי"ח ציון ההלכה ס"ק רכד)

יש אומרים שכשהשלים את בניית התקרה, בטלה המחיצה ומותר לזרוע בין הגפנים לזרעים רק בהרחקה הראויה⁵. יש אומרים שהמחיצה בטלה דוקא כשהשלים את בניית התקרה מעל כל הבית וגובה התקרה הוא שווה, אך אם הוא השלים את הבנייה ואין גובה התקרות שווה עדיין אומרים פי תקרה יורד וסותם⁶, ויש מי שמתיר כן רק בדיעבד⁷. לדעה הסוברת שפי תקרה דוקא כאשר הקורות בולטות, ביטול המחיצה נעשה אף אם כיסה את הקורות בטיח באופן שאינן בולטות יותר כלפי מטה משאר התקרה, ואז אין אומרים פי תקרה יורד וסותם, אף אם לא השלים את התקרה על פני כל הבית⁸.

ג. באלו מצבים אין מועיל "פי תקרה"

רמב"ם שהרי פי תקרה כאילו יורד וסותם ונעשה ביניהן מחיצה.

יש מי שאומר שפי תקרה יורד וסותם אינו מועיל אם הוא נמצא בקרן זוית, או בגג משופע, או בתקרה שאין ברוחבה ד' טפחים⁹, ויש מי שמסתפק בדבר¹⁰. ויש מי שאומר שדין "פי תקרה" מועיל דוקא כשיש סלע בקרקע המונע יניקה¹¹.

ד. ההרחקה לאחר השלמת התקרה

יש מי שמשמע מדבריו שאין דין מחול הכרם חל על כרם הנטוע בתוך הבית ולכן לאחר ביטול המחיצה די בהרחקת ד' אמות¹².

5. רש"י (עירובין צג ע"א ד"ה השוה את קרויו), לבוש (יו"ד סי' רצו סעי' מח), ט"ז (יו"ד סי' רצו ס"ק יח), באה"ג (יו"ד סי' רצו אות פט), ערוה"ש (יו"ד סי' רצו סעי' עא), וכן נקט דרך אמונה (פ"ח הי"ח ס"ק צז) בפירוש דברי הרמב"ם (כאן). ועי' בתי כלאים (אות צג).
6. כרם הארץ (עמ' רסב הל' סה ד"ה בית).
7. זהב הארץ (פ"ח הי"ח ד"ה ואפשר עוד).
8. כן כתב עפ"י רש"י (סוכה יט ע"א ד"ה כשהשוה) בתי כלאים (אות צג ד"ה אולם בסוכה), וכן כתב הגר"י קאפח זצ"ל בשיטת הרמב"ם (פ"ז אות יט).
9. ערוה"ש (יו"ד סי' רצו סעי' עא) בדומה לשבת ועי' תוס' (עירובין צג ע"א ד"ה חציו מקורה) ודברי יחזקאל (סי' ה ס"ק טו ד"ה ומה שפסק הרמב"ם).
10. דרך אמונה (פ"ז הי"ח באה"ל ד"ה פי תקרה).
11. קובץ שיעורים (ב"ב אות סד) בדעת הר"י מיגאש (ב"ב יח ע"א סוף ד"ה לא יטע).
12. כרם הארץ (עמ' רסב הלכה סה ד"ה בית שחציו) בדעת רש"י (עירובין צג ע"א השווה את קרויו).

חוקות הארץ

הלכה יט

- א. איסור הזריעה בחצר הקטנה
ב. גודל הפרצה ומחיצת גדולה שנותרה
ג. אופן הפרצה בין גדולה לקטנה
ד. דין הזרעים בקטנה
- ה. גפנים בקטנה וזרעים בגדולה
ו. דין חצרות שנפרצו בכלאים מן התורה ומדרבנן

רמב"ם

חצר קטנה שנפרצה במלואה לגדולה והיו גפנים בגדולה אסור לזרוע בקטנה. ואם זרע הזרעים אסורין והגפנים מותרין. היו גפנים בקטנה מותר לזרוע בגדולה הואיל ויש לגדולה פסין מכאן ומכאן הרי היא כמובדלת מן הקטנה ואין הקטנה מובדלת מן הגדולה.²

א. איסור הזריעה בחצר הקטנה

רמב"ם ...היו גפנים בגדולה אסור לזרוע בקטנה...

יש אומרים שאף אם הרחיקו ד' אמות מהגפנים, מכל מקום בתוך החצר הקטנה אסור לזרוע כלל³. ויש אומרים שאם הרחיק את הגפנים ד' אמות ממחיצות החצר הגדולה מותר לזרוע בקטנה⁴.

1. מפני שהגדולה מוקפת מחיצות והקטנה פרוצה לגדולה במלואה.
2. עירובין (צב ע"א), שו"ע (י"ד סי' רצו סעי' מט).
3. ר"ח (עירובין צב ע"א ד"ה חצר גדולה, ד"ה וכן אם היו הגפנים בקטנה), רש"י (עירובין צב ע"א ד"ה אסור לזרוע), תוס' (עירובין צב ע"ב ד"ה גפנים), רשב"א (עירובין צב ע"ב ד"ה כל), רא"ש (עירובין פ"ט סי' ב), מאירי (עירובין צב ע"א ד"ה למדת, צב ע"ב ד"ה זה שביארנו שבגפנים), ריטב"א (עירובין צב ע"א ד"ה כיצד גפנים בגדולה) בדעת רש"י, מהר"י קורקוס (פ"ז הי"ט) בדעת הרמב"ם (כאן), לבוש (י"ד סי' רצו סעי' מט), בתי כלאים (אות פח), ערוה"ש (י"ד סי' רצו סעי' עב), כרם הארץ (עמ' רסה הל' סו ד"ה והריטב"א) בדעת הרמב"ם (פ"ז הי"ט).
4. ועי' מהרש"א (עירובין צב ע"ב לתוס' ד"ה גפנים), מקדש דוד (סי' סא ס"ק ח ד"ה אמרינן בעירובין וד"ה הנה התוס'), מנחת שלמה (ח"א סי' לו ד"ה והנה כל הדינים). ריטב"א (עירובין צב ע"א ד"ה ש"מ ממתני').

ב. גודל הפרצה ומחיצת גדולה שנתורה

יש אומרים שדין זה אמור דוקא באופן שרוחב הפרצה שבין החצרות הוא פחות מ' אמות, אך אם רוחב הפרצה הוא יותר מ' אמות מותר לזרוע וליטע הן בגדולה והן בקטנה לאחר ההרחקה הראויה⁵. ויש מי שאומר שאף אם רוחב הפרצה יותר מ' אמות, אסור לזרוע בקטנה⁶.

גודל דפנות הגדולה העודפות על הקטנה לפחות טפח מכל צד⁷.

ג. אופן הפרצה בין גדולה לקטנה

רמב"ם חצר קטנה שנפרצה במלואה לגדולה...

יש אומרים שרק כשנכנסים כותלי הקטנה לגדולה, נחשבת הקטנה כפתחה של גדולה ואסורה בזריעה, אבל אם אינם בולטים לגדולה מותר לזרוע בקטנה לאחר הרחקת ארבע אמות⁸. ויש מי שאומר שאף אם כותלי הקטנה אינם נכנסים לגדולה אסור לזרוע בקטנה⁹.

5. באה"ג (י"ד סי' רצו אות ז), ערוה"ש (י"ד סי' רצו סעי' עב) עפ"י רש"י (עירובין צב ע"א ד"ה אסור לזרוע).
6. בתי כלאים (אות פח) עפ"י רש"י (עירובין צב ע"א ד"ה אסור לזרוע) שמשמע מדבריו שהחצר הקטנה היא כבר בתוך הפתח לכך אין צורת הפתח מועילה ליצור מחיצה.
7. תוס' (עירובין י ע"א ד"ה ושני), הגהות מימוניות (שבת פ"ז אות מ), ב"י (א"ח סי' שסג, ד).
8. תוס' (עירובין צב ע"א ד"ה גפנים), מאירי (עירובין צב ע"א ד"ה אמר המאירי). ועי' עבודת הקודש (בית נתיבות שער ד סי' ג), או"ז (הל' עירובין סי' קטז), רבינו ירוחם (תוא"ח נ"ג ח"ז), חזו"א (סי' יא ס"ק ח ד"ה וכתבו התוס'), ודרך אמונה (פ"ז הכ"א ס"ק קב).
9. מאירי (עירובין צב ע"א ד"ה למדת), לבוש (י"ד סי' רצו סעי' מט), דרך אמונה (פ"ז הי"ט באה"ל ד"ה פסין) בדעת הרמב"ם (הי"ט). ועי' ט"ז (י"ד סי' רצו ס"ק יט) ובתי כלאים (אות פח), ערוה"ש (א"ח סי' שעד סעי' ו, י"ד סי' רצו סעי' עב).

ד. דין הזרעים בקטנה

רמב"ם ואם זרע הזרעים אסורין.

יש אומרים שאם זרע את הקטנה בהיתר, ולאחר מכן נטע את הגפנים בגדולה אין הזרעים נאסרים¹⁰.

ה. גפנים בקטנה וזרעים בגדולה

רמב"ם היו גפנים בקטנה מותר לזרוע בגדולה, הואיל ויש לגדולה פסין מכאן ופסין מכאן הרי היא מובדלת מן הקטנה.

לדעה זו מותר לזרוע בגדולה אף בלא הרחקת ד' אמות מהגפנים שבקטנה אף ששתי החצרות של אדם אחד¹¹. וי"א שדוקא כשהגפנים קדמו והם שייכים לאחד והגדולה של אחר – הכל מותר¹².

ויש שכתבו שאכן הגפנים שבקטנה עלולים להיאסר כשיגיעו הזרעים לשליש גידולם והענבים בגודל של פול הלבן, ומ"מ מותר לזרוע בגדולה היות ומותר לקיימן כל עוד שלא הגיעו לשלב האיסור (ואם הרחיק כדין ואינו נוטה הכל מותר)¹³.

ו. דין חצרות שנפרצו בכלאים מן התורה ומדרבנן

רמב"ם... ואין הקטנה מובדלת מן הגדולה.

לדעה זו משמע שדינים אלו קיימים גם בכלאי הכרם האסורים מן התורה¹⁴.

10. חזו"א (סי' יא ס"ק ח ד"ה עירובין), ויתכן שזו גם דעת המאירי (עירובין צב ע"א ד"ה למדת).

11. ר"ח (עירובין צב ע"ב ד"ה וכן אם היו הגפנים בקטנה), רש"י (עירובין צב ע"ב ד"ה גפנים בקטנה), תוס' (עירובין צב ע"ב ד"ה גפנים), רמב"ם (כאן), מאירי (עירובין צב ע"א ד"ה למדת), ריטב"א (עירובין צב ע"ב ד"ה גפנים), מהר"י קורקוס (פ"ז הי"ט) בדעת הרמב"ם (כאן), לבוש (יו"ד סי' רצו סעי' מט), וערוה"ש (יו"ד סי' רצו סעי' עב), ארץ חמדה (ח"ב עמ' קיא ד"ה הפסים). ועי' מהרש"א (עירובין צב ע"ב לתוס' ד"ה גפנים), ומקדש דוד (סי' סא ס"ק ח ד"ה הנה התוס').

12. תוס' (עירובין צב ע"ב ד"ה וגפנים בקטנה) והו"ד ברשב"א ובריטב"א.

13. רשב"א וריטב"א (עירובין צב ע"ב ד"ה גפנים בקטנה) בשם הראב"ד, שו"ת ישועות מלכו (קרית ארבע כלאים פ"ז הי"ט) בדעת הרמב"ם (פ"ז הי"ט).

14. זהב הארץ (פ"ח הי"ט ד"ה וכשיש גפנים בקטנה) בדעת תוס' (עירובין צב ע"ב ד"ה גפנים)

יש שכתבו שדוקא כשבעל הגדולה זרע זרעים האסורים מדרבנן בהיתר, אבל אם זרע תבואה או זרעים שאיסורם בכרם הוא מן התורה אפילו זרעם בהיתר ייאסרו הגפנים שבקטנה¹⁵.

ובדעת הרמב"ם (הי"ט), רדב"ז (פ"ז הי"ט), מעשה רקח (פ"ז הי"ט), כרם הארץ (הל' סו ד"ה והריטב"א) בדעת הרמב"ם (כאן), ערוה"ש (יו"ד סי' רצו סעי' עב), ועי' לבוש (יו"ד סי' רצו סעי' מט), וצ"ע.
15. רש"י (עירובין צב ע"ב ד"ה גפנים בקטנה), ריטב"א (עירובין צב ע"ב ד"ה גפנים), מאירי (עירובין צב ע"א במשנה השניה ד"ה למדת ממשנתנו). ועי' רש"ש (עירובין צב ע"ב ד"ה רש"י), זהב הארץ (פ"ז הי"ט ד"ה ונראה דדעת רש"י), מקדש דוד (סי' סא ס"ק ח ד"ה אמרינן).

הלכה כ

- א. זריעה בחריץ מפולש
ב. זריעה בחריץ שאינו מפולש
ג. חריץ מפולש שהגפנים מסכים עליו
ד. חריץ שאינו מפולש בקרחת של ט"ז
אמה

רמב"ם

חריץ שהוא עובר בכרם עמוק עשרה ורחב ארבעה. אם היה מפולש מראש הכרם ועד ראשו הרי זה נראה כבין שני הכרמים ומותר לזרוע בתוכו¹. ובלבד שלא יהיו הגפנים מסככין עליו כמו שביארנו. ואם לא היה מפולש הרי הוא כגת שבאמצע הכרם² שאף על פי שהיא עמוקה עשרה ורחבה ארבעה או יתר אסור לזרוע בתוכה אלא אם כן היה בקרחת שש עשרה אמה.

א. זריעה בחריץ מפולש

רמב"ם חריץ שהוא עובר בכרם... אם היה מפולש... מותר לזרוע בתוכו³.

יש אומרים שמותר לזרוע בתוך חריץ מפולש אף אם אין ד' אמות בינו לכרם משני צידיו⁴.

1. עפ"י משנה (פ"ה מ"ג) וכדעת ראב"י, תוספתא (פ"ג ה"י), חסדי דוד (פ"ה ה"י ד"ה חריץ), מראה"פ (פ"ה ה"ג ד"ה מן מה דתנינן), תוספתא כפשוטה (עמ' 628).
 2. ועי' שושנים לדוד (פ"ה מ"ג ד"ה ראב"י) ועץ החיים (פ"ה מ"ג ד"ה הרי הוא כגת) הוב"ד גם בתוס' אנ"ש (פ"ה מ"ג ד"ה במשנה ראב"י), כרם הארץ (הל' סז עמ' רסט ד"ה בביאור הגר"א) שדנו בפסיקת הרמב"ם ועי' זהב הארץ (פ"ז ה"כ ד"ה ואפשר די"ל).
 3. רש"ס (פ"ה ה"ג ד"ה הגת שבכרם) באר לגבי גת: "היינו גומא מרובעת שסדין אותה בסיד ושם דורכין הענבים", ועי' זהב הארץ (פ"ז ה"כ ד"ה ואפשר).
 4. ר"ש (פ"ה מ"ג ד"ה וזורעין לתוכו), רא"ש (שם), רע"ב (שם ד"ה וזורעים לתוכו), רש"ס (שם במשנה ד"ה עמוק עשרה), מהר"א פולדא (פ"ה ה"ג במשנה ד"ה וזורעים בתוכה), פנ"מ (פ"ה ה"ג ד"ה חריץ), עץ החיים (פ"ה מ"ג ד"ה וזורעין לתוכו), קול הרמ"ז (פ"ה מ"ג ד"ה הרי זה נראה), תפא"י (פ"ה אות יב), אמונת יוסף (פ"ה ה"ג ד"ה חריץ בהסבר א).
4. מהר"א פולדא (פ"ה ה"ג ד"ה עד שיהא, וד"ה מן מה), שנו"א (פ"ה ה"ג ד"ה היה מפולש),

יש שכתבו שהיתר הזריעה בתוך החריץ הוא אף כשאין רווח של ארבע אמות בין שפת החריץ לכרם⁵. יש מי שאומר שדי בכך שהחריץ רחב ד' טפחים בחלקו העליון אף שבתחתיתו אינו רחב ד' טפחים⁶.

ב. זריעה בחריץ שאינו מפולש

רמב"ם ואם לא היה מפולש הרי הוא כגת... שאע"פ שהיא עמוקה עשרה ורחבה ארבעה או יותר אסור לזרוע בתוכה.

ואסור לזרוע בתוכו אע"פ שהוא חולק רשות לעצמו, כיון שהכרם מקיפו משלושה צדדים⁷.

יש מי שאומר שאם רחב החריץ ד' אמות ועמוק עשרה טפחים, מותר לזרוע בתוכו אף כשאינו מפולש, אם הרחיק ד' אמות את הזרעים מן הכרם⁸.
חריץ שאינו מפולש העובר בין שתי שורות גפנים, ומסוף החריץ עד סוף השורות נותרו

- פנ"מ (פ"ה ה"ג ד"ה מן מה דתני), תפא"י (הלכתא גבירתא פ"ה מ"ג ד"ה חריץ, בתי כלאים אות פט ד"ה אבל חריץ), חזו"א (סי' יא ס"ק ט"ו ד"ה פ"ה ה"ג), תולדות יצחק (פ"ה ה"ג ד"ה מן מה), ירושלמי עם ביאורים (פ"ה ה"ג ד"ה מן מה).
5. כן בארו את דברי הירושלמי בדעת ראב"י (שם): הפנ"מ (פ"ה ה"ג ד"ה מן מה דתני), הלכתא גבירתא (פ"ה מ"ג ד"ה חריץ), בתי כלאים (אות פט ד"ה אבל חריץ) לאפוקי מדעת חכמים בברייתא (שם) המצריכים שיבלוט מכל צד ד' אמות כדי שיעור עבודה הכרם.
6. רש"ס (פ"ה ה"ג ד"ה עד שיהא וד"ה מן מה דתני). ועיי' אמונת יוסף (פ"ה ה"ג ד"ה עד).
7. רע"ב (פ"ה מ"ג ד"ה זורעים לתוכו), רש"ס (פ"ה ה"ג ד"ה שאויר), פנ"מ (פ"ה ה"ג ד"ה ואם לאו, וד"ה הכא שאויר), מהר"א פולדא (פ"ה ה"ג ד"ה זורעים בתוכה), משנ"ר (פ"ה מ"ג ד"ה אם היה מפולש), כרם הארץ (הל' סז עמ' רסח ד"ה ובשנות אליהו), עץ החיים (פ"ה מ"ג ד"ה זורעין לתוכו), תפא"י (פ"ה אות יב-יג), זהב הארץ (פ"ז ה"כ ד"ה ואפשר), ואמונת יוסף (פ"ה ה"ג ד"ה חריץ בהסבר ב').
- ועיי' ר"ש (פ"ה מ"ג ד"ה זורעין לתוכו בפירוש שני ולפי הגי' אויר הכרם), רא"ש (פ"ה מ"ג ד"ה זורעין לתוכו), רש"ס (פ"ה ה"ג במשנה ד"ה עמוק וד"ה וחכמים אוסרים, ד"ה שנייא), רדב"ז (פ"ז ה"כ ד"ה חריץ בפירוש א'), פנ"מ (שם ה"ג ד"ה שנייא היא), כס"מ (פ"ז ה"כ ד"ה חריץ בפירוש שני), וערוה"ש (י"ד סי' רצו סעי' עג).
8. חזו"א (י"ד דיני כלאי הכרם סעי' לא ד"ה חפר) הו"ד גם בדרך אמונה (פ"ז ס"ק קיג ובציון הלכה אות רמז).

חוקות הארץ

פחות מג' גפנים מכל צד; יש אומרים שמותר לזרוע בתוך חריץ.⁹ לדעה זו יש הסוברים שמותר לזרוע ללא כל הרחקה¹⁰, ויש אומרים שהדבר מותר רק לאחר הרחקת ו' טפחים מהגפנים¹¹.

יש אומרים שניתן לזרוע בתוך חריץ שאינו מפולש העובר בתוך כרם של שתי שורות, אף שהפריד רק בין שלושה גפנים מכל צד¹². ויש מי שמשמע מדבריו שאין כלל היתר לזרוע בחריץ זה, כיון שאינו מפולש עד קצה הכרם¹³.

חריץ שאינו מפולש העובר בין ארבע שורות גפנים, ומסוף החריץ עד קצה השורות נותר פחות משיעור כרם בכל צד; יש סוברים שגם במקרה כזה מותר לזרוע בתוך החריץ, כיון שאינו נחשב כחריץ העובר בתוך כרם¹⁴, ויש אוסרים¹⁵.

יש מי שאומר שחריץ שאינו מפולש העובר בכרם, אם מצידו האחד נטועות שתי שורות גפנים, ומצידו השני נטועה שורה בודדת, מותר לזרוע בתוכו אף שנותרו אחריו יותר מג' גפנים עד סוף הכרם, כיון שהחריץ מפריד בין השורה לכרם¹⁶, ויש מי שחולק ואומר שחריץ שאינו מפולש, אינו מפריד בין השורה הבודדת לכרם¹⁷.

יש מי שאומר שאם רוחבו של החריץ שאינו מפולש פחות מג'ט מותר לזרוע בתוכו¹⁸,

9. ירושלמי (פ"ה ה"ג), רש"ס (פ"ה ה"ג ד"ה אב), ניר (פ"ה ה"ג ד"ה מכיון שהוא). עי' חזו"א (סי' יא ס"ק טו ד"ה שם מכיון, מיהו יש).
10. תפא"י (הלכתא גבירתא פ"ה מ"ג ד"ה חריץ, בתי כלאים סעי' פט ד"ה אב חריץ), חזו"א (סי' יא ס"ק טו ד"ה שם מכיון).
11. רש"ס (פ"ה ה"ג ד"ה ובטל הכרם).
12. רש"ס (פ"ה ה"ג ד"ה אב), וד"ה בטל הכרם), מהר"א פולדא (פ"ה ה"ג ד"ה מה פליגין כשהיו).
13. כן משמע מדברי הפנ"מ (פ"ה ה"ג ד"ה מה פליגי).
14. שנו"א (פ"ה מ"ג ד"ה היה מפולש), כרם הארץ (הל' סז עמ' רסח ד"ה ובשנות אליהו) בדעת הר"ש (פ"ה מ"ג), וכן כתב החזו"א (יו"ד דיני כלאי הכרם סעי' לא ד"ה חפר) בלשון "ואפשר" הביאו בדרך אמונה (פ"ז אות קט).
15. כרם הארץ (הל' סז עמ' רסט סוף ד"ה ובשנות אליהו) בדעת הריבמ"ץ (פ"ה מ"ג), חזו"א (סי' יא ס"ק טו ד"ה ובשנו"א), וכן כתב החזו"א (יו"ד דיני כלאי הכרם סעי' לא ד"ה חפר) בסתמא, והובא בדרך אמונה (פ"ה ס"ק קט).
16. אמונת יוסף (פ"ה ה"ג ד"ה במה פליגין).
17. פאת השדה (פ"ה מ"ג ד"ה ס"ק ג סוף ד"ה תנן) ולדעתו זו כוונת הירושלמי (פ"ה ה"ג).
18. זהב הארץ (פ"ז ה"כ ד"ה ובעי שם) ולדעתו כל מה שאסר הירושלמי הוא בחריץ שרוחבו הוא בין שלשה לארבעה טפחים.

ויש מי שאוסר לזרוע אף אם רוחב החריץ פחות מג' טפחים¹⁹.
יש אומרים שאף אם זרע בגת שבכרם שהיא עמוקה י' ורחבה ד' טפחים יתכן שלא קידש את התבואה והגפנים²⁰.

ג. חריץ מפולש שהגפנים מסככים עליו

רמב"ם ובלבד שלא יהיו הגפנים מסככין עליו.
אסור לזרוע בתוך החריץ המפולש כאשר הגפנים מסככים על הזרעים²¹, ואף אם הם נמצאים ברשות אחרת²².
יש אומרים שזריעה תחת סיכוך הגפן אוסרת ונאסרת אף אם גובה ענפי הגפן הוא מעל י' טפחים²³. וי"א שאם ענפי הגפן מעל עשרה טפחים מהזרעים אינם אוסרים ונאסרים²⁴.

ד. חריץ שאינו מפולש בקרחת של ט"ז אמה

רמב"ם ...אלא אם כן היה בקרחת שש עשרה אמה.
חריץ שאינו מפולש העובר בכרם דינו ככרם שחרב שמותר לזרוע בתוכו רק אם המרחק

19. אמונת יוסף (פ"ה ה"ג ד"ה תני מפחות מכן).
20. דרך אמונה (פ"ז ס"ק קיד, וציון ההלכה אות רמז) בשם חזו"א (י"ד דיני כלאי הכרם סעי' לב), עפ"י דברי המבי"ט (קרית ספר פ"ז בסופו).
21. כרם הארץ (הל' סז עמ' רסט סוף ד"ה ובשנות אליהו, וד"ה בביאור הגר"א) בדעת הרמב"ם (פ"ה ה"ח ופ"ו הי"א), חזו"א (סי' יג ס"ק ח), ארץ חמדה (ח"ב עמ' קיא ד"ה החריץ), דרך אמונה (פ"ז ס"ק קיב).
22. רש"ס (פ"ה ה"ג במשנה ד"ה ואם היה) בדעת הרמב"ם (פ"ז ה"כ), ביאור הגר"א (י"ד סי' רצו ס"ק סז) בדעת השו"ע (י"ד סי' רצו סעי' ג), ערוה"ש (י"ד סי' רצו סעי' עג).
23. רש"ס (פ"ה ה"ג במשנה ד"ה ואם היה), חזו"א (סי' ב ס"ק ג ד"ה שם סכ"ג, סי' יג ס"ק ח, י"ד דיני כלאי הכרם סעי' ל) בדעת הרמב"ם, ארץ חמדה (ח"ב עמ' קיא ד"ה החריץ). ועי' לעיל פ"ו הי"א, ולקמן פ"ח הי"א.
24. שו"ת המבי"ט (ח"ג סי' קכז), וברכ"י (סי' רצו סעי' ג) בשם תשובת מהר"י מולכו (כ"י סי' פז) ותשובת מהר"ם בן חביב (כת"י סי' כג), שו"ת שבט הלוי (ח"ח סי' רלד ד"ה דמש"כ הרמב"ם).

חוקות הארץ

בין השורות הוא ט"ז אמה²⁵, ויש מי שאומר שמותר לזרוע בתוך חריץ זה אף אם מרחק הט"ז אמה כולל בתוכו את רוחב החריץ²⁶.

25. כרם הארץ (הל' סז עמ' רסט ד"ה בביאור הגר"א), פאת השדה (פ"ה מ"ג-ד).

26. אמונת יוסף (פ"ה ה"ג ד"ה תניא אמר להם).

הלכה כא

- א. שביל בין כרמים
ב. שביל בין כרמים שהשורות אינן מקבילות
- ג. שביל בין כרמים שהגזעים אינם מקבילים

רמב"ם

שביל שבין שני כרמים הרי הוא ככרם שחרב מאמצעו. אם יש ביניהם שש עשרה אמה מרחיק מזה ארבע אמות ומזה ארבע אמות וזורע את המותר. ואם היה פחות מכאן לא יביא זרע לשם¹.

א. שביל בין כרמים

רמב"ם שביל שבין שני כרמים, הרי הוא ככרם שחרב מאמצעו... אפילו שהשביל עשוי להילוך הרבים אינו מפסיק בין הכרמים כל עוד רחבו אינו ט"ז אמה². וכן הדין אם הכרמים שייכים לאנשים שונים³. יש מי שאומר שדוקא שביל שבין שני כרמים נחשב לקרחת הכרם אך אם יש דרך היחיד או דרך הרבים היא מפסיקה בין הכרמים, ומותר לזרוע במרחק ד' אמות⁴.

1. משנה (פ"ד מ"ג) וכדעת ת"ק כפי שנתבארה דעתו ברמב"ם (פיהמ"ש שם ד"ה רבי יהודה).
וכן פרשו: רדב"ז (פ"ז הכ"א), מהר"א פולדא (פ"ד ה"א במשנה ד"ה אין זה אלא גדר), מנחת ביכורים (פ"ג ה"ב ד"ה מחול) בדעת ת"ק במשנה (פ"ד מ"ב-ג).
תוספתא (פ"ג ה"א) וכדעת חכמים, ביאור הגר"א (י"ד סי' רצו ס"ק ט), חסדי דוד (שם ה"א-ב ד"ה ובדברי חכמים), חזון יחזקאל (שם ה"ב בביאורים ד"ה אם אין שם), תוספתא כפשוטה (עמ' 622 ד"ה וחכמים), פאת השדה (פ"ד מ"א ס"ק ג ד"ה תנן פר' ד). וכ"פ סמ"ג (ל"ת סי' רפ ד"ה שביל) ובשו"ע (י"ד סי' רצו סעי' נא).
ועי' בתי כלאים (אות סא ואות פט), ספר השדה (עמ' נח ד"ה ורבנן, ועמ' סז ד"ה ואי קשיא) ופאת השדה (פ"ד אות ג' סוף ד"ה תנן).
2. דרך אמונה (פ"ז הכ"א ס"ק קטז).
3. דרך אמונה (פ"ז הכ"א ס"ק קטז).
4. זהב הארץ (פ"ז הכ"א ד"ה ואפשר).

ב. שביל בין כרמים שהשורות אינן מקבילות

יש אומרים שאף אם כרם שבצד זה של השביל שורותיו נטועות מצפון לדרום והכרם שבצד השני שורותיו נטועות ממזרח למערב מכל מקום חל על השביל דין קרחת הכרם⁵. ויש חולקים וסוברים שבמקרה זה די להרחיק ד' אמות משני הכרמים בצדי השביל⁶.

ג. שביל בין כרמים שהגזעים אינם מקבילים

יש אומרים שאף אם הגזעים של עצי הגפנים הנטועים בצד זה של השביל אינן מקבילים לגזעים שנטועים בצד השני, חל על השביל דין קרחת הכרם⁷. ויש חולקים וסוברים שבמקרה כזה אין דין קרחת הכרם ודי להרחיק ד' אמות מכל צד ולזרוע בשטח הנותר⁸.

5. ירושלמי (פ"ד ה"א), ריבמ"ץ (פ"ד מ"ג ד"ה בין ב' כרמים), ר"ש, רא"ש (פ"ד מ"ג ד"ה בין ב' כרמים), רע"ב (שם ד"ה ואיזהו מחול), רש"ס (שם ה"א ד"ה א"ר יונה בפירוש א'), ביאור הגר"א (פ"ד ה"א ד"ה ומשני בפירוש ראשון), תפא"י (שם אות יג), מהר"א פולדא (פ"ד ה"א יט ע"ב ד"ה הכריתים), ספר השדה (פ"ד מ"ג ד"ה ורבנן).
ועי' פנ"מ (פ"ד ה"א ד"ה אמר ר' יונה, מראה"פ שם ד"ה הדא דתימר), שנו"א (פ"ד מ"ג בפירוש הארוך ד"ה רבי יהודה), תוס' אנ"ש (פ"ד מ"א ד"ה ואיזהו וכו'), שלום ירושלים (פ"ד ה"א ד"ה הדא דתימר), פאת השדה (פ"ד מ"א ס"ק ג ד"ה תנן פר' ד).
6. חזו"א (יו"ד דיני כלאי הכרם סעי' יא ד"ה היתה הקרחת פחות מט"ז). דרך אמונה (פ"ז הכ"א ס"ק קטז, ועי' בבאה"ל שם ד"ה שביל). מטה יחיאל (מהדורת תש"ס סי' פו) בדעת הרש"ס.
7. כ"נ מדברי ריבמ"ץ (פ"ד מ"ג ד"ה בין ב' כרמים), ר"ש, רא"ש (פ"ד מ"ג ד"ה בין ב' כרמים), רע"ב (שם ד"ה ואיזהו מחול), רש"ש (שם ד"ה ברע"ב), תפא"י (שם אות יג). וכ"כ: רש"ס (פ"ד ה"א ד"ה אמר ר' יונה בפ"ב), פנ"מ (פ"ד ה"א ד"ה אמר ר' יונה, ומראה"פ שם ד"ה הדא דתימר), שנו"א (פ"ד מ"ג פי' הארוך ד"ה רבי יהודה), ביאור הגר"א (פ"ד ה"א ד"ה ומשני בפירוש ראשון), תולדות יצחק (פ"ד ה"א ד"ה אמר ר' יונה), ועי' תוס' אנ"ש (ד"ה איזהו וכו').
8. כיון שהם נראים כשני כרמים – חזו"א (יו"ד דיני כלאי הכרם סעי' יא ד"ה היתה הקרחת פחות מט"ז), דרך אמונה (פ"ז הכ"א ס"ק קטז), ועי' עוד דרך אמונה (בבאה"ל שם ד"ה שביל).

הלכה כב

א. מידות השומרה	ה. זריעה על גבי עפר שבראש השומרה
ב. שריגים בשומרה	ו. עבר וזרע בשומרה שהדלו עליה
ג. שומרה מרובעת	גפנים
ד. החלל בשומרה	

רמב"ם

שומרה שבכרם אם גבוהה עשרה ורחבה ארבעה מותר לזרוע בראשה ירק. ובלבד שלא יהיו השריגין נוגעין בה כדי שלא יראה ירק בתוך הכרם מלמעלה¹. במה דברים אמורים במרובעת. אבל אם היתה השומרה עגולה צריכה שיהיה בתוכה חלל ארבעה טפחים כדי שתהיה מופלגת מן הארץ וצריכה עפר על ראשה מלמעלה שלושה טפחים².

א. מידות השומרה

רמב"ם שומרה שבכרם אם גבוהה עשרה ורחבה ארבעה מותר לזרוע בראשה ירק...³

1. משנה (פ"ה מ"ג).
'שומרה': בית קטן בשדה שהשומר יושב בו, או "סוכות השומרים שהשומר יושב בתוכה" – רבינו גרשום (ב"ב סח ע"ב ד"ה ואת השומרה), ערוך (ערך שמר), לחם משנה (ליפשיץ פ"ה מ"ג).
יש שפרשו מקום או סלע גבוה שאדם עומד עליו לשמור הכרם – רמב"ם (פיהמ"ש פ"ה מ"ג ד"ה שומרה), ריבמ"ץ (שם ד"ה שומרה שבכרם), ר"ש ורא"ש (שם ד"ה שומרה), רש"ס (פ"ה ה"ג במשנה ד"ה שומרה), פנ"מ (פ"ה ה"ג ד"ה שומרה), תפא"י (פ"ה אות יד), ערוה"ש (יו"ד סי' רצו סעי' עד).
2. ירושלמי (פ"ה ה"ג).
3. מכיון שהשומרה גבוהה מהכרם אין אויר הכרם מקיפה ונחשבת לרשות בפני עצמה, כן משמע מן הירושלמי (פ"ה ה"ב), ריבמ"ץ (פ"ה מ"ג ד"ה הרי הוא כגת), ר"ש (פ"ה מ"ג ד"ה הרי היא כגת), רא"ש (שם ד"ה שומרה שבכרם), רע"ב (פ"ה מ"ג ד"ה זורעים), רש"ס (שם ה"ג ד"ה זורעים בתוכה), מהר"א פולדא (פ"ה ה"ב ד"ה זורעין בתוכה), פנ"מ (שם ה"ג במשנה ד"ה זורעים בתוכה), שנו"א (שם ד"ה שומרה שבכרם), תפא"י (שם אות טו),

חוקות הארץ

מותר לזרוע על השומרה רק מגובה י' טפחים שמעל הכרם ומעלה⁴.
יש מי שאומר שאם יש בחלקה העליון ד' אמות מרובעות מותר לזרוע על גבה על אף שהשריגים על גבי השומרה אך לא מסככים על הזרעים, וכן אם השומרה מרוחקת ד' אמות מהכרם מותר לזרוע על גבה אף אם השער כותש⁵.
יש אומרים שהוא הדין אם באמצע הכרם קיים מקום גבוה עשרה ורחב ארבעה טפחים, שמוותר לזרוע על גביו⁶.

ב. שריגים בשומרה

רמב"ם ובלבד שלא יהיו השריגים נוגעין בה.

יש אומרים שאם השריגים מונחים על ראש השומרה, אסור לזרוע על גבה⁷.
ויש אומרים שאפילו השריגים נוגעים בשומרה אין לזרוע עליה⁸.
יש מי שאומר שאין לזרוע על גבה כשהשריגים נוגעים בשומרה דוקא אם הם נוגעים בד'

4. תוס' א"ש (פ"ה מ"ד סוף ד"ה זורעים), עץ החיים (פ"ה מ"ג ד"ה זורעים בתוכה), משנ"ר (פ"ה מ"ד ד"ה והבית שבכרם), תולדות יצחק (שם ה"ג במשנה ד"ה שומרה שבכרם).
 5. רש"ס (פ"ה ה"ג במשנה ד"ה זורעים בתוכה), לבוש (יו"ד סי' רצו סעי' נב), מלאכ"ש (שם ד"ה זורעין בתוכה), משנ"ר (שם ד"ה שומרה שבכרם), תולדות יצחק (פ"ה ה"ג במשנה ד"ה שומרה שבכרם).
 6. חזו"א (יו"ד דיני כלאי הכרם סעי' לא ד"ה כל שהותר), דרך אמונה (פ"ז הכ"ב ס"ק קכו). ופשוט שמדובר שאין הגפנים מסככים על הזרעים עצמם כי אם על השומרה.
 7. משנ"ר (פ"ה מ"ג ד"ה שומרה), הלכתא גבירתא (פ"ה מ"ג ד"ה וכן תל), חזו"א (יו"ד דיני כלאי הכרם סעי' לא ד"ה היה קרחת, ריג ע"א), דרך אמונה (פ"ז הכ"ב ס"ק קיז). ועיי' כרם הארץ (עמ' רעב הל' סח סוף ד"ה והרא"ש).
 8. כפו"פ (פנ"ח), רע"ב (פ"ה מ"ג), רדב"ז (פ"ז הכ"ב), מהר"א פולדא (פ"ה ה"ג), מהר"י קורקוס (פ"ז הכ"ב ד"ה גם דין), תפא"י (פ"ה אות יז), פנ"מ (פאה פ"ב ה"ג ד"ה מן מה וד"ה או כותש), בנ"י משה (פאה פ"ב מ"ג אות ו), ארץ חמדה (ח"ב עמ' קיא ד"ה וכן השומרה), דרך אמונה (פ"ז ס"ק קכג).
- ועיי' ריבמ"ץ (שם ד"ה ואם היה שער כותש בפירוש ב', פאה פ"ב מ"ג ד"ה ואם היה שער), ביאור הגר"א (יו"ד סי' רצו ס"ק ע) דן בשיטת הרמב"ם והשו"ע (שם), הון עשיר (פ"ה מ"ג ד"ה ואם היה), כרם הארץ (עמ' רעב ד"ה אולם צריכים), זהב הארץ (פ"ז הכ"ב ד"ה ומבואר).
8. רמב"ם (כאן).

או בג' רוחות, אך אם הם נוגעים רק ברוח אחת מותר לזרוע על גבה, ואם הם נוגעים בשתי רוחות הדבר נחשב לספק.⁹

יש הסוברים שאף אם אין השריגים נוגעים בשומרה אלא רק מסתבכים אחד בשני ומסככים על השומרה, אין לזרוע בשומרה¹⁰, ויש מי שאומר שאיסור הזריעה קיים רק אם הענפים של הגפן מסובכים בירק¹¹. ויש מי שאומר שאיסור הזריעה קיים רק במקרה שהענפים גם מסתבכים אחד בשני וגם נוגעים בשומרה¹².

ג. שומרה מרובעת

רמב"ם ...ורחבה ארבעה...

אם השומרה ברוחב ארבעה טפחים על ארבעה טפחים מותר לזרוע בראשה¹³, ויש אומרים שרוחב השומרה צריך שיהיה ארבע אמות¹⁴.

9. חזו"א (י"ד דיני כלאי הכרם סעי' לא ד"ה כל שהותר), דרך אמונה (פ"ז ס"ק קכג).
10. מהר"י קורקוס (פ"ז הכ"ב), רש"ס (פ"ה ה"ג במשנה ד"ה ואם היה שער כותש, פאה פ"ב ה"ג ד"ה ומסיק), שנו"א (פאה פ"ב מ"ג בפירוש הקצר ד"ה ואם היה שער כותש), ביאור הגר"א לירושלמי (פאה פ"ב ה"ג כת"י א' ד"ה הדא אמרה כותש ע"ג עפר, כת"י ב' ד"ה מן דתני), תוס' אנ"ש (פאה פ"ב מ"ג ד"ה שער כותש), תפא"י (פ"ה מ"ג אות טז-יז, פאה פ"ב אות כג, ובהלכתא גבירא שם מ"ג), ורידב"ז (פאה פ"ב ה"ג ד"ה מה כותש) את מסקנת הירושלמי (שם).
- ועי' ר"ש (פ"ה מ"ג ד"ה שער כותש) ותוס' יו"ט (פ"ה מ"ג ד"ה שער כותש) כרם הארץ (עמ' רעא-רעב ד"ה והרא"ש) שדן בשיטות הנ"ל.
11. תפא"י (פ"ה אות יז, ובהלכתא גבירתא מ"ג ד"ה וכן תל) בדעת הרמב"ם.
12. זהב הארץ (פ"ז הכ"ב ד"ה ומבואר) בדעת הר"ש והריב"מ"ץ (פ"ה מ"ג).
13. כפו"פ (פנ"ח), רדב"ז (פ"ה הכ"ב ד"ה שומרה), רש"ס (פ"ה ה"ג צריך שיהא), תוס' אנ"ש (שם ד"ה שומרה), פנ"מ (פ"ה ה"ג ד"ה צריך שיהא), ביאור הגר"א לירושלמי (פ"ה ה"ג במשנה ד"ה שומרה שבכרם), ביאור הגר"א לשו"ע (י"ד סי' רצו ס"ק עא), זהב הארץ (פ"ז הכ"ב ד"ה ובשנו"א), וכן נראה מלשון התולדות יצחק (פ"ה ה"ג ד"ה צריך שיהא). וכן דעת המלאכ"ש (פ"ה מ"ג ד"ה זורעין), וראה משנה זרעים עם שינויי נוסחאות (פ"ה מ"ג) שכך היא הגירסא המקובלת.
14. שנו"א (פ"ה מ"ג ד"ה שומרה), משנ"ר (פ"ה מ"ג ד"ה שומרה).

ד. החלל בשומרה

רמב"ם **אבל אם היתה השומרה עגולה צריכה שיהיה בתוכה חלל ארבעה טפחים**¹⁵.

יש אומרים שאין היתר זריעה בחלקה העליון של השומרה אלא אם כן נתמלאו שני תנאים; א. ניתן לרבע על גבה ד' על ד' טפחים. ב. יש בתוכה חלל של ד' טפחים מרובעים¹⁶.

יש חולקים ומתירים לזרוע על גבה אף כשאין לרבע על גבה ד' טפחים, אלא רק הקוטר שלה הוא ד' טפחים, ובתנאי שיש באמצע גובהה חלל של ד' טפחים מרובעים. ואם ניתן לרבע על גבה ד' טפחים על ד' טפחים, ניתן לזרוע עליה, אף בלא חלל ד' טפחים¹⁷.
יש אומרים שאם היא רחבה מאד עד שניתן לרבע על גבה ד' אמות על ד' אמות מותר לזרוע על גבה, אף כשאין באמצעה חלל כלל¹⁸.

יש אומרים שהצורך בחלל הוא רק בשומרה מרובעת שנחרבה, אך בשומרה עגולה שנבנתה כך מלכתחילה, מותר לזרוע על גבה, אף אם אין בתוכה חלל כלל¹⁹.
יש אומרים שהחלל שבתוך השומרה העגולה מועיל דוקא כשהוא בתוך גובה י' טפחים²⁰, ורחבו ד' טפחים על ד' טפחים ללא עובי הדפנות²¹. ויש אומרים שצריך שיהיה רוחב החלל ד' אמות²².

15. עפ"י ירושלמי (פ"ה ה"ג), וכן פרשו: פנ"מ (פ"ה ה"ג ד"ה הדא דתימרה), שנו"א (פ"ה מ"ג ד"ה שומרה).

16. חזו"א (סי' יא ס"ק טז ד"ה שם צריך).

17. פנ"מ (פ"ה ה"ג ד"ה צריך וד"ה הדא), תולדות יצחק (פ"ה ה"ג ד"ה צריך וד"ה הדא), חזו"א (יו"ד דיני כלאי הכרם סעי' לא ד"ה היה תל), דרך אמונה (פ"ז הכ"ב ס"ק קכו).

18. דרך אמונה (פ"ז הכ"ב ס"ק קכו) עפ"י חזו"א (יו"ד דיני כלאי הכרם סעי' לא ד"ה היה קרחת).

19. רש"ס (פ"ה ה"ג ד"ה צריך שיהא שם חלל ד' טפחים).

20. רש"ס (פ"ה ה"ג ד"ה צריך שיהא שם חלל ד'), פנ"מ (שם ד"ה הדא דתימרה), שנו"א (שם מ"ג ד"ה שומרה שבכרם), ניר (פ"ה ה"ג ד"ה צריך), תולדות יצחק (שם ד"ה הדא דתימרה).

21. גר"א (שנו"א פ"ה מ"ג ד"ה שומרה שבכרם, ביאורי הגר"א פ"ה ה"ג ד"ה צריך שיהא), ניר (פ"ה ה"ג ד"ה צריך).

22. שנו"א (פ"ה מ"ג ד"ה שומרה שבכרם), וכן כתב בסתמא המשנ"ר (פ"ה מ"ג ד"ה שומרה), ועי' חזו"א (סי' יא ס"ק טז ד"ה בשנו"א), זהב הארץ (פ"ז הכ"ב ד"ה ובשנו"א) שכתב אחרת בגירסת הגר"א.

ה. זריעה על גבי עפר שבראש השומרה

רמב"ם וצריכה עפר מלמעלה שלושה טפחים²³.

ויש אומרים שאין לזרוע על העפר שעל גב השומרה אם הוא בתוך גובה י' טפחים, זאת מחשש שהשומרה תתמעט מגובה י' טפחים מחמת הרוח או מחמת ענפי הגפן, ונמצא שהוא זורע בתוך אויר י' של הכרם²⁴.

ו. עבר וזרע בשומרה שהדלו עליה גפנים

יש מי שאומר שאף אם זרע תחת הזמורות שהודלו על גבי השומרה אין הן מקדשות את הזרעים, אף בתוך ארבע אמות²⁵.

23. שומרה עגולה, מותר לזרוע על גבה אם יש על גבה עפר ג' טפחים – עפ"י ירושלמי (פ"ה ה"ג), רדב"ז (פ"ז הכ"ב ד"ה וצריך), מהר"י קורקוס (פ"ז הכ"ב ד"ה גם דין), לבוש (יו"ד סי' רצו סעי' נב), ביאור הגר"א (יו"ד סי' רצו ס"ק עא).

24. ריבמ"ץ (פ"ה מ"ג ד"ה ואם היה שער כותש בפירוש א') בביאור דברי המשנה (שם), הובאו דבריו גם בעוד מפרשים: ר"ש (פ"ה מ"ג בפירוש ב'), מהר"י קורקוס (פ"ז הכ"ב בשם י"מ) שדוחה פירוש זה, מלאכ"ש (פ"ה מ"ג ד"ה בפ"י ר"ע ז"ל בשם י"מ), תוס' רעק"א (פ"ה מ"ג ד"ה בתויו"ט בפ"י ב). וראה עוד במשניות עם פירוש ריבמ"ץ (שם הע' 32-35) שדנו בדברי הריבמ"ץ.

להגדרת המושג "שער" עיי' ערוך (ערך: סער – ב'), תויו"ט (פאה פ"ב מ"ג ד"ה שער), מלאכ"ש (פאה שם ד"ה שער כותש).

25. תפא"י (פ"ה מ"ג בועז אות א).

הלכה כג

- א. רוחב הבית
ב. גובה הבית
ג. מקום שאינו מקורה
ד. גפנים הסוככים על הבית

רמב"ם

הבית שבכרם, אם היה יתר משלשה טפחים על שלשה טפחים עד ארבעה זורעין בתוכו ירק. ואם היה פחות משלשה על שלשה הרי הוא כסתום ואין זורעין בתוכו.¹

א. רוחב הבית

רמב"ם אם היה יתר משלשה טפחים...²

יש אומרים שיותר לזרוע בתוכו גם כשאינן ברוחבו ד' טפחים, אך יש להרחיק ו' טפחים בין הגפנים שבחוץ לזרעים שבבית.³ ויש מי שאומר שבמקרה זה די להרחיק ד' טפחים בין הגפנים שבחוץ לזרעים שבבית.⁴

1. משנה (פ"ה מ"ד), ירושלמי (פ"ה סוף ה"ג), כס"מ (פ"ז הכ"ג ד"ה הבית), רש"ס (פ"ה ה"ג במשנה ד"ה נותנין לה עבודתה), פנ"מ (שם במשנה ד"ה הבית שבכרם ובגמ' ד"ה משלושה ועד ארבעה), ביאור הגר"א לירושלמי (שם ד"ה משלושה), תולדות יצחק (שם ד"ה משלושה).
ועי' מעשה רקח (פ"ז הכ"ג), מלאכ"ש (פ"ה מ"ד סוף ד"ה גפן), רמב"ם מהד' הרב קאפח (פ"ז הכ"ג הע' כה ד"ה בכת"י פ), רמב"ם מהד' הרב שילת (פ"ז הכ"ג הע' 5), חזו"א (סי' יא ס"ק טז ד"ה שם מג' ועד ד'), דרך אמונה (פ"ז הכ"ג ד"ה קלא) שדנו בגי' הנכונה בדברי הרמב"ם.
2. ירושלמי (פ"ה ה"ג) כיון שרחבו של הבית שלושה טפחים אינו בטל לכרם. רדב"ז (פ"ז הכ"ג ד"ה הבית), פנ"מ (פ"ה ה"ד במשנה ד"ה והבית ושם בגמ' ד"ה משלשה ועד ארבעה), מראה"פ (שם ד"ה משלושה ועד ארבעה), ערוה"ש (יו"ד סי' רצו סעי' עה), ארץ חמדה (ח"ב עמ' קיב ד"ה ומהרמב"ם), תולדות יצחק (פ"ה ה"ד ד"ה משלשה ועד ארבעה), תבונה (שם ה"ג סוף ד"ה עד שיהא מבריד), דרך אמונה (פ"ז ס"ק קל וס"ק קלב) וציון ההלכה (שם ס"ק ערה). ועי' זהב הארץ (פ"ז הכ"ג ד"ה ואפשר דכיון).
3. הגהות הגר"א (פ"ה ה"ג), תבונה (שם סוף ד"ה עד שיהא).
4. ערוה"ש (יו"ד סי' רצו סעי' עה), חזו"א (סי' יא ס"ק טז ד"ה שם מג' ועד ארבעה).

יש חולקים וסוברים שמותר לזרוע בבית שבכרם רק אם הוא רחב ד' טפחים ומעלה⁵. יש אומרים שכל ההיתר לזרוע בבית שבכרם הוא דוקא כשהוא רחב בין ג' טפחים לד' טפחים⁶.

ויש מי שלא חילקו במידות הבית ומשמע מדבריהם שאף אם שטח הבית שבתוך הכרם פחות מג' טפחים מותר לזרוע בתוכו כאשר הוא מוקף מחיצות כדין⁷. ויש המתירים לזרוע בבית שבכרם שחללו הפנימי ג' טפחים, רק אם יהיה רחבו החיצוני ד' טפחים בצירוף עובי המחיצות⁸.

יש מי שכתב שדין בית שבכרם הוא אף אם הבית עגול⁹.

ב. גובה הבית

יש מי שאומר שבית שבכרם שרחבו בין ג' לד' טפחים מותר לזרוע בתוכו אף אם אינו גבוה כדין¹⁰, ויש מי שאומר שלדעה זו גובהו צריך להיות לפחות ד' טפחים, ואם הוא

5. עפ"י הגי' בירושלמי המובאת בפירוש הגר"א לירושלמי (מהד' מוצל מאש פ"ה ה"ג ד"ה משלושה ועד ארבעה) שצ"ל הגי': "בארבעה היא מתנני'...", וכן באר החזו"א (י"ד דיני כלאי הכרם סעי' לא) הובא בדרך אמונה (פ"ז הכ"ג ס"ק קלב). ועיי' מעשה רקח (פ"ז הכ"ג).

ועיי' פירוש הגר"א לירושלמי (מהדורת פולדא פ"ה סוף ה"ג), כרם הארץ (הל' סט עמ' רעד ד"ה וראיתי) וזהב הארץ (פ"ה הכ"ג ד"ה ומ"ש רבינו) שדנו בגי' הנכונה.

6. כן דייקו מלשון הרמב"ם (כאן): פנ"מ (פ"ה ה"ד ד"ה ארבעה) וכן נראה עפ"י מה שבאר במראה"פ (פ"ה ד"ה משלושה ועד ארבעה), תוס' אנ"ש (פ"ה מ"ד ד"ה והבית). ועיי' כרם הארץ (הל' סט עמ' רעד-רעה סוף ד"ה וראיתי), ותבונה (פ"ה ה"ד סוף ד"ה עד שיהא).
7. כן כתב כרם הארץ (הלכה סט) בדעת יש אומרים ונראה שכוונתו לדעת הר"ש (פ"ה מ"ד ד"ה נקע), רא"ש (שם ד"ה נקע), ריבמ"ץ (שם ד"ה וזורע), מהר"א פולדא (פ"ה ה"ג ד"ה מג ועד ד), ועיי' רש"ס (פ"ה ה"ג ד"ה נותנים לה עבודתה בין) ודרך אמונה (פ"ז הכ"ג ס"ק קלב).

8. רש"ס (פ"ה ה"ד ד"ה שמחביאין), תוס' אנ"ש (פ"ה מ"ד ד"ה והבית), תבונה (שם ה"ג סוף ד"ה עד שיהא מבריד).

ועיי' רדב"ז (פ"ז הכ"ג ד"ה הבית), פירוש הגר"א לירושלמי (פ"ה סוף ה"ג), ביאור הגר"א לשו"ע (י"ד סי' רצו ס"ק עא), כרם הארץ (הל' סט עמ' רעה ד"ה אולם), זהב הארץ (פ"ז הכ"ג ד"ה ובירושלמי מבואר).

9. חזו"א (י"ד דיני כלאי הכרם סעי' לא), דרך אמונה (פ"ז הכ"ג ס"ק קל).

10. כיון שאינו עשוי לשמש לדירה, רק לכלי הכרם ובכך שונה דינו משומרה שבכרם

חוקות הארץ

פחות מכך ניתן לחקוק בקרקע על מנת להשלים גובה זה¹¹. ויש חולקים וסוברים שבכל מצב אם אין בגובה מחיצות הבית י' טפחים אסור לזרוע בתוכו¹².

ג. בית שאינו מקורה

רמב"ם וזורעין בתוכו ירק...

יש שכתבו שדוקא בבית מקורה המוקף בגפנים התיירו לזרוע בתוכו, אך אם המקום מגודר ואינו מקורה מעליו אסור לזרוע בתוכו¹³. ולדעה זו יש מי שכתב שכשהבית מקורה אף אם יש לו פתחים וחלונות, מותר לזרוע בתוכו¹⁴. ויש חולקים וסוברים שאף אם המקום המגודר אינו מקורה מותר לזרוע בתוכו¹⁵.

ד. גפנים הסוככים על הבית

יש מי שכתב שבבית התיירו אף אם הענפים סוככים על גג הבית¹⁶, ויש המתירים אף אם הגפנים סוככים על המחיצות¹⁷.

- שהצריכו בה גובה י' טפחים כמבואר לעיל (הלכה כב), כן כתב מעשה רקח (פ"ז הכ"ג ד"ה הבית), וכן נראה מדברי הרש"ס (פ"ה ה"ד בגמ' ד"ה שמחביאין בו את הכלאים).
11. ארץ חמדה (ח"ב עמ' קיב ד"ה ומהרמב"ם).
12. זהב הארץ (פ"ז הכ"ג ד"ה כן אם גבוה) בדעת הר"ש (פ"ה מ"ד ד"ה נקע), הרא"ש (פ"ה מ"ד ד"ה והבית שבכרם) והריב"מ (פ"ה מ"ד ד"ה גפן), תוספתא כפשוטה (כלאים עמ' 627 ד"ה פחות מיכן).
13. תפא"י (פ"ה אות כג), וכן באר המשנ"ר (פ"ה מ"ד ד"ה והבית שבכרם) בדעת הרמב"ם (כאן), כרם הארץ (הל' סט עמ' רעג-רעד ד"ה הבית שבכרם) בדעת הרא"ש (פ"ה מ"ד ד"ה והבית שבכרם), ולדעת ארץ חמדה (ח"ב עמ' קיא ד"ה אולם) הרא"ש מסתפק בדבר. ועי' רע"ב (פ"ה מ"ד ד"ה זורעים בתוכו), תויו"ט (פ"ה מ"ד ד"ה והבית), עץ החיים (פ"ה מ"ד ד"ה והבית שבכרם), פנ"מ (פ"ה ה"ד במשנה ד"ה והבית שבכרם), תולדות יצחק (שם ד"ה והבית שבכרם).
14. ספר השדה (פ"ה מ"ד ד"ה וסיפא דקתני).
15. חזו"א (סי' יא ס"ק טז ד"ה שם בית, יו"ד דיני כלאי הכרם סעי' לא ד"ה כרם שחרב), דרך אמונה (פ"ז ס"ק קכט).
16. תפא"י (פ"ה אות כג), ארץ הבחירה (פ"ה מ"ג עמ' רכ ד"ה והנה בשומרה).
17. חזו"א (יו"ד דיני כלאי הכרם סעי' לא ד"ה כרם שחרב), דרך אמונה (פ"ז הכ"ג ס"ק קל).

הלכה כד

- א. חריץ שאינו עמוק עשרה וגפן נטועה
בתוכו
- ג. זריעה בחריץ עמוק עשרה שהגפן
נטועה בו
- ב. חריץ עמוק עשרה שגפן נטועה בתוכו
- ד. זריעה מחוץ לחריץ עמוק עשרה ורחב
ארבעה

רמב"ם

גפן יחידית שהיתה נטועה בתוך הנקע או בתוך החריץ
מרחיק ממנה ששה טפחים לכל רוח וזורע את החריץ בדרך
שעושה במישור¹. ואם היה עמוק עשרה והיה רוחב שפת
החריץ למעלה ארבעה אסור לזרוע בתוכו אף על פי
שהרחיק ששה².

א. חריץ שאינו עמוק עשרה וגפן נטועה בתוכו

רמב"ם גפן יחידית שהיתה נטועה... מרחיק ממנה ששה טפחים וזורע
את החריץ³.

1. משנה (פ"ה מ"ד) ופסק הרמב"ם (פיהמ"ש פ"ה מ"ד) כדעת ת"ק.
ועי' תוספתא כפשוטה (עמ' 638 ד"ה ביטל ששה טפחים), וכרם הארץ (עמ' רעז-רעח
סוף ד"ה וכ"כ הרא"ש). בביאור דעת ת"ק ראה רע"ב (פ"ה מ"ד ד"ה וזורע), פנ"מ (פ"ה
ה"ד), תפא"י (פ"ה אות כ).
2. דין נקע עמוק עשרה, אינו מפורש במשנה, עיין: רדב"ז (פ"ז הכ"ד ד"ה גפן יחידית וד"ה
אם היה עמוק), מהר"י קורקוס (פ"ז הכ"ד ד"ה ואם היה עמוק), כס"מ (פ"ז הכ"ד ד"ה
גפן יחידית וד"ה אם היה), לדעת החסדי דוד (פ"ג ה"ט ד"ה גפן), באה"ג (י"ד סי' רצו
אות צח וכן אות צא-צב), ביאור הגר"א (י"ד סי' רצו ס"ק עב), משנ"ר (פ"ה מ"ד ד"ה
וזורע), חזו"א (סי' יא ס"ק יח ד"ה ואפשר דהר"מ), ספר השדה (פ"ה מ"ד ד"ה מיהו איכא
למימר). ועי' כרם הארץ (עמ' רעח ד"ה ואם היה) ופאת השדה (פ"ה מ"ג-ד ס"ק ד).
3. ואין הבדל בין גפן יחידית הנטועה במישור, לגפן יחידית הנטועה בגת ובנקע – כפ"פ
(פרק נז ד"ה כלאים בגפן יחידית), רע"ב (פ"ה מ"ד ד"ה נותנים לה), רש"ס (פ"ה ה"ד
במשנה ד"ה נותנין לה עבודתה), גר"א (בביאורו לירושלמי שם ה"ד ד"ה בארבעה היא
מתני'), תפא"י (פ"ה אות יט), פיהמ"ש לרמב"ם (פ"ה מ"ד ד"ה נקע). וכן כתבו בדעת
הרמב"ם: רדב"ז (פ"ז הכ"ד ד"ה גפן יחידית), כס"מ (פ"ז הכ"ד ד"ה גפן), פנ"מ (פ"ה ה"ד

חוקות הארץ

ויש אומרים שרק אם רוחב החריץ הוא בין ג' לד' טפחים, יכול לזרוע על שפתו לאחר שהשלים רוחב של ד' טפחים, ורק כשרוחב החריץ הוא פחות מג' טפחים יש להרחיק ו' טפחים משפת החריץ⁴. ויש מי שאומר שלדעה זו בכל מצב צריך להרחיק ו' טפחים; אלא שבמקרה שרוחב החריץ בין ג' לד' טפחים, מידות החריץ כלולים בחשבון ו' טפחים. לעומת זאת אם רוחב החריץ פחות מג' טפחים אין מידות החריץ כלולים במנין ההרחקה, ויש להרחיק ו' טפחים משפת החריץ⁵.

ב. חריץ עמוק עשרה שגפן נטועה בתוכו

רמב"ם ואם היה עמוק עשרה והיה רוחב החריץ למעלה ארבעה אסור לזרוע בתוכו.

אם החריץ עמוק עשרה טפחים ורחב ארבעה הרי הוא כרשות היחיד בפני עצמה, שייחודה לגפן זו⁶, ואוסר את מה שבתוכו מדין חבוש⁷. יש אומרים שאף אם החריץ עמוק עשרה אך אינו רחב ארבעה בתחתיתו דינו כחריץ הרחב ארבעה שחולק רשות לעצמו⁸.

- ד"ה נותנין לה עבודתה, מראה"פ שם ד"ה משלושה ועד ארבעה), מלאכ"ש (פ"ה מ"ד ד"ה גפן), תולדות יצחק (שם ד"ה משלושה).
- ועי' כרם הארץ (עמ' רעח ד"ה והלבוש), חזו"א (סי' יא ס"ק טז ד"ה והר"ש) ודרך אמונה (פ"ז ס"ק קמב).
4. ריבמ"ץ (פ"ה מ"ד ד"ה וזורע), ר"ש (פ"ה מ"ד ד"ה לא יביא), רא"ש (פ"ה מ"ד ד"ה לא יביא), מהר"א פולדא (פ"ה ה"ד ד"ה מג' ועד ד'). ועי' תורת זרעים (פ"ב מ"ח), פאת השדה (פ"ה מ"ד ס"ק ב ד"ה ונראה לבאר).
5. רש"ס (פ"ה ה"ד ד"ה נותנים לה עבודתה), מלאכ"ש (פ"ה מ"ד ד"ה גפן) בדעת הר"ש והרא"ש (פ"ה מ"ד ד"ה לא יביא). פירוש ניר (פ"ה ה"ג ד"ה משלושה) בירושלמי (שם).
6. לבוש (יו"ד סי' רצו סעי' נד), עץ החיים (פ"ה מ"ד ד"ה נקע), ערוה"ש (יו"ד סי' רצו סעי' עו), משנ"ר (פ"ה מ"ד ד"ה וזורע).
7. מהר"י קורקוס (פ"ז הכ"ד ד"ה ואם היה עמוק), חסדי דוד (פ"ג ה"ט ד"ה גפן, פ"ד ה"א ד"ה רבן גמליאל), יין הרקח (פ"ה מ"ד ד"ה גפן), דרך אמונה (פ"ז ס"ק קמב).
8. חזו"א (סי' יא ס"ק יח ד"ה ולשון רבינו בהכ"ד), דרך אמונה (פ"ז הכ"ד ס"ק קמא), ספר השדה (פ"ה מ"ד ד"ה ומה שכתב הר"ש).

ג. זריעה בחריץ עמוק עשרה שהגפן נטועה בו

יש אומרים שאם הרחיק לאורך החריץ ד' אמות מהגפן רשאי לזרוע בתוכו⁹. ויש סוברים שכאשר רוחב החריץ ארבע אמות, די בהרחקת ו' טפחים בתוכו כמו בהרחקה מגפן בודדת הנטועה במישור¹⁰. ויש אומרים שאסור לזרוע בתוך הנקע או הגומא עד שירחיק ד' אמות לכל רוח¹¹.
יש המסתפקים אם ניתן להקל במקרה זה דוקא כשיש ד' אמות מכל צד של הגפן ועד לדפנות החריץ¹².

ד. זריעה מחוץ לחריץ עמוק עשרה ורחב ארבעה

יש אומרים שלדעה זו דוקא כשעומק החריץ עשרה טפחים ורחבו ד' טפחים, אין צריך להרחיק משפתו כלל¹³.

9. סמ"ג (לאוין סי' רפ ד"ה מחיצה), הלכתא גבירתא (פ"ה מ"ד ד"ה גפן) בדעת הרמב"ם (כאן) והשו"ע (י"ד רצו סעי' נד), תוס' יו"ט (פ"ה מ"ד ד"ה רבי יוסי) בדעת הרע"ב (פ"ה מ"ד ד"ה אם אין שם), חכמת אדם (שערי צדק, שער משפטי ארץ פרק ה סעי' ה), ערוה"ש (י"ד סי' רצו סעי' עו), חזו"א (סי' יא ס"ק יח ד"ה והני ד"א דיהבינן), חוקות שדה (כלאי הכרם פרק ב סעי' ה), דרך אמונה (פ"ז הכ"ד ס"ק קמב).
10. ריבמ"ץ (שם), ר"ש (פ"ה מ"ד ד"ה לא יביא), רא"ש (שם ד"ה לא יביא), חזו"א (סי' יא ס"ק טז ד"ה והר"ש), עץ החיים (פ"ה מ"ד ד"ה רבי יוסי), משנ"ר (פ"ה מ"ד ד"ה וזורע), הלכתא גבירתא (פ"ה מ"ד ד"ה גפן) למעשה.
11. בתי כלאים (אות פא) בדעת הרמב"ם (פ"ז הכ"ד-כה) ושו"ע (י"ד סי' רצו סעי' נד-נה).
12. דרך אמונה (פ"ז הכ"ד ס"ק קמב).
13. כיון שכשהחריץ עמוק עשרה נחשבת הגפן כנטועה ברשות אחרת, כן כתבו כרם הארץ (עמ' רעח ד"ה והלבוש), חזו"א (סי' יא ס"ק טז ד"ה והר"ש) בשיטת ר"ש (פ"ה מ"ד), ספר השדה (פ"ה מ"ד ד"ה הא דקאמר), דרך אמונה (פ"ז ס"ק קמב).

חוקות הארץ

הלכה כה

א. עבר זרע בחריץ לאחר הרחקת ו' טפחים

רמב"ם

וכן גפן יהודית שהיתה מוקפת גדר גבוה עשרה ורחב ארבעה לא יזרע בכל המחיצה ואע"פ שהרחיק ששה. ואם הרחיק ששה זרע לא קידש. וכמה ירחיק לכתחילה ויזרע ארבע אמות לכל רוח, ואחר כך יזרע שאר החריץ או שאר המקום המוקף גדר¹.

א. עבר זרע בחריץ לאחר הרחקת ו' טפחים

רמב"ם ואם הרחיק ששה זרע לא קידש²

יש שחילקו בין מצב בו שטח החריץ ארוך מד' אמות שאז גם איסור הזריעה בתוך ד' אמות הוא מדרבנן, לבין מצב שבכל השטח אין ארבע אמות שאז כל השטח נאסר בזריעה מן התורה, ורק אין התבואה והגפנים נאסרים³. ויש מי שכתב שבכל מצב אף שהגפן לא נאסרה מכל מקום הזרעים שזרע אסורים באכילה⁴.

1. תוספתא (פ"ד ה"א): "ר"ג וב"ד התקינו וכו'...". הלכה זו נפסקה בשו"ע (יו"ד סי' רצו סעי' נה).
2. רמב"ם (הכ"ד) ובשו"ע (יו"ד רצו סעי' נה).
3. חזו"א (סי' י"ט"ק ז"ד"ה ולפ"ז כל שאין, סי' י"א ס"ק יח ד"ה והני ד"א הן מדרבנן).
4. חסדי דוד (פ"ד ה"א ד"ה רבן גמליאל).

פרק ח

הלכה א

- א. תיאור עריס
ב. המרחק בין הגפנים וביניהם לגדר
ג. מודלות ע"ג הגדר
ד. דין עריס – דאורייתא או דרבנן?

רמב"ם

הגפנים שגדלו כברייתן והרי השריגים שלהן והאשכולות מושלכין על הארץ הן הנקראים כרם. אבל העושה כמו מטה או שבכה² גבוהה מעל הארץ כדי שיהיו השריגים³ והאשכולות נסמכין עליה והגביה נוף הגפנים מעל הארץ על אותה מטה והדלה אותן הרי זה נקרא עריס⁴. ואותם הקנים וכיוצא בהן שעשה מהן מטה או שבכה והדלה עליהן את נוף הגפן הן הנקראים אפפירות⁵. ודינים אחרים יש בעריס.

1. ירושלמי ברכות (פ"ד ה"א) מבאר שכרם הוא בשורות שורות, וכן בתענית (פ"ד ה"א), מכילתא דר"י ומכילתא דרשב"י עה"פ "תביאמו ותטעמו" (שמות פט"ו פס' יז). ועיי' רמב"ן (בראשית פ"ט פס' כ). ובפאה (פ"ז מ"ז) קורא להן רוגליות, עיי' רע"ב (פאה שם) ועיי' מנחות (פו ע"ב) "ואין מביאין מן הדליות אלא מן הרגליות" וברש"י: "מן הדליות הגפנים המודלות ע"ג כלונסאות ונסרים... אלא מן הרגליות ששוכבות ע"ג קרקע לרגלי בני אדם שאינן מודלות".
2. מעין רשת, עיין רש"י (מלכים ב פ"א פס' ב), וכן רש"י על איוב (פי"ח פס' ח): "כל שבכה עשויה כמו רשת".
3. זמורות ארוכות, רש"י (בראשית פ"מ פס' י).
4. מלשון עריסה, מיטה. רע"ב (עדויות פ"ב מ"ד), שנות אליהו (כלאים פ"ו מ"א). אך בכפתור ופרח (פרק נח): "ובערבי קורין לסוכה עריש". וכן רמב"ם (פה"מ פ"ד מ"ז).
5. וכ"כ ר"ש, רע"ב (כלאים פ"ו מ"ג), אבל בערוך (ע"פ גירסת הר"ש) כתב: "אילן שעושה פירות הרבה כמו מסעף פארה". ובמלאכת שלמה כתב בשמו "שהדלה הגפן ע"ג אילן שהוא עושה פארות הרבה כמו מסעף פארה".

א. תיאור העריס

שורת חמש גפנים⁶, אפילו שאינן מכוונות⁷ בשורה אחת אך מודלות ע"ג גדר⁸, חריץ⁹ או כותל יש להם דין כרם והוא הנקרא עריס¹⁰.

ב. המרחק בין הגפנים לגדר

המרחק בין הגפנים לגדר הוא לא יותר מארבע אמות, ואם היה יותר מזה דינם כגפן יחידית¹¹.

המרחק בין הגפנים כדי להחשב עריס הוא בין ארבע לשמונה אמות¹². ובפחות או יותר מכן אינן מצטרפות, ונחשבות כגפן יחידית. וי"א שצריך שתהיינה מכוונות היינו שכל חמש הגפנים תהיינה בתוך כשתי אמות בקרבן לגדר, ולא אחת נכנסת ואחת יוצאת¹³.

ג. מודלות ע"ג הגדר

כל הגפנים צריכות להיות מודלות ע"ג הגדר¹⁴. ואם אחת מהן אינה מודלה דינה כגפן

6. כלאים (פ"ו מ"א).
7. ירושלמי, כלאים פ"ו ה"א הובאו שתי דעות: לדעה אחת מדובר בשורה עקומה של חמש גפנים, עריס המעוקם ולא לה יש דין עריס בסמיכתן ע"ג הגדר ודין עריס זה חידוש אפילו לדברי ב"ש, ודעה שניה שמדובר בשורה ישרה של חמש גפנים והחידוש לדברי ב"ה. ויש מי שכתב שמספיק גדר כנגד הגפנים ואינה שלמה. חזו"א (יו"ד דיני כלאי הכרם סעי' כח) דרך אמונה (כלאים פ"ח ס"ק א).
8. אשר גובהה י' טפחים – כלאים פ"ו מ"א. ראב"ד עדויות (פ"ב מ"ד).
9. ו"שהשפיל הגפנים והשריגים לתוך החריץ". כ"כ משנ"ר (פ"ו מ"א ד"ה שהוא). וניתן לחלק בין גדר לחריץ, שבחריץ ההגבהה נוצרה מאליה מקרקע החריץ. ובכך אינן כשאר הגפנים הרוגליות.
10. משנה ראשונה (כלאים פ"ו מ"ו ד"ה עריס), דן ביחס למרחק בין הגפנים, ומסיק שהמרחק בין הגפנים צריך להיות לא פחות מד' אמות ולא יותר משמונה אמות. חזו"א (סי' יב אות י, ו-טו, יו"ד דיני כלאי הכרם סעי' כד), דרך אמונה (פ"ח ה"א ס"ק ט).
11. חזו"א (סי' יב ס"ק י ד"ה יש, ס"ק טו ד"ה הגפנים).
12. תפא"י (בתי כלאים סעי' עה), חזו"א (סי' יב ס"ק י ד"ה נראה, ס"ק טו ד"ה הגפנים).
13. חזו"א (סי' יב ס"ק טו ד"ה אפילו).
14. חזו"א (סי' יב ס"ק טו ד"ה היו). דרך אמונה (פ"ח ס"ק ט).

יחידית¹⁵. ואם לא נותרו חמש גפנים מודלות ברצף, אף להן לכל אחת דין גפן יחידית¹⁶.

ד. דין עריס – דאורייתא או דרבנן?

יש שמשמע מדבריהם שדין עריס מדאורייתא¹⁷. ויש שכתבו שדין עריס הוא משום מראית עין, ומשמע שהוא מדרבנן¹⁸.

15. חזו"א (סי' יב ס"ק טו ד"ה היו), דרך אמונה (פ"ח ס"ק ט).

16. דרך אמונה (פ"ח ס"ק ז).

17. כך נראה מדעת הרמב"ם בפרקנו, וכ"נ מקרית ספר (כלאים פ"ח). ועי' פ"ז ה"א.

18. ראב"ד (עדויות פ"ב מ"ד), תוס' שאנץ (עדויות פ"ב מ"ד), ארץ חמדה, (ספר ב, מדור ז, ו). דרך אמונה (באור הלכה פ"ח ה"א ד"ה הגפנים). ועי' זהב הארץ (עמ' קסג).

הלכה ב

- א. מידות הגדר
ב. מידות החריץ
ג. נסמך על גבי גדר או על חריץ
ד. באלו מרחקים מקדש

רמב"ם

הנוטע שורה אחת של המש גפנים או יתר, וערסן על גבי כותל שנבנה עשרה וכיוצא בו, או שנטען בצד חריץ עמוק עשרה ורחב ארבעה הרי אלו נקראים ערים¹. וצריך להרחיק מן הערים ארבע אמות ואחר כך יזרע כדרך שמרחיק מן הכרם.

א. מידות הגדר

רמב"ם על גבי כותל שנבנה עשרה וכיוצא בו...

- גובה הגדר עשרה טפחים². ואם גובהו פחות מכן אין דינו כעריס, אלא כשורת גפנים³.
אורך הגדר כשורת הגפנים⁴.
עובי הגדר – כל שהוא⁵.
י"א שאי"צ שהגדר תהיה רצופה אלא די בהגבהת שריגי כל גפן בפני עצמה על הגדר⁶.

ב. מידות החריץ

רמב"ם או שננטען בצד חריץ עמוק עשרה ורחב ארבעה.

מידות החריץ עומקו עשרה טפחים ורוחבו ד' טפחים⁷.

1. כלאים (פ"ו מ"א). ועיי' רמב"ם (פ"ג הט"ו).
2. פ"ו מ"א ועיי' פ"ד מ"ג. ועיי' משנה ראשונה (פ"ו מ"א).
3. מלאכת שלמה (פ"ו מ"א), משנה ראשונה (פ"ו מ"א ד"ה שהוא).
4. כן משמע משתיקת המפרשים והפוסקים. רדב"ז (פ"ח ה"ד), מהר"י קורקוס (פ"ח ה"ה).
5. כ"מ משתיקת הרמב"ם (כאן ופ"ג הט"ו). תפארת ישראל (פ"ב מ"ח יכין אות נה), חסדי דוד (תוספתא כלאים פ"ד ה"א), דרך אמונה (פ"ח ה"א ס"ק א, ציון ההלכה פ"ח ס"ק א).
6. כ"כ בדרך אמונה (פ"ח ה"א ס"ק ד) בשם החזו"א (יו"ד דיני כלאי הכרם סעי' כט).
7. כלאים (פ"ג הט"ו). והטעם שצריך רחב ארבעה בכדי שיהא ניכר, בניגוד לגדר שניכרת

פרק ח – הלכה ב

י"א שכדי שיקרא עריס צריך להשפיל הגפנים והשריגים לתוך החריץ.⁸ וי"א שצריך שהגפנים היו מושלכים מעבר אחד לעבר השני.⁹

ג. נסמך על גבי גדר או ע"ג חריץ

רמב"ם וערסן על גבי כותל או שנמטען בצד חריץ.

ה' גפנים נחשבות לעריס רק אם הזמורות מושלכות על הגדר מעליה, אבל אם אינן סמוכות על הכותל, הרי הגדר מפסיקה וזורעים מצדה השני.¹⁰ וכן לגבי חריץ אם אין הגפנים מושלכות עליו – מפסיק.¹¹

ד. באלו מרחקים מקדש

רמב"ם וצריך להרחיק מן העריס ארבע אמות ואחר כך יזרע בדרך שמרחיק מן הכרם.

העריס מקדש ארבע אמות ככרם.¹² וי"א שאע"פ שצריך להרחיק ד' אמות אין מקדש בעריס אלא ששה טפחים.¹³ והיינו בין שני עריסים¹⁴, אבל בין העריס לגדר מקדש אף יותר מששה טפחים.¹⁵ וי"א שבין גפן לגפן בתוך העריס אוסר ומקדש ד' אמות.¹⁶

- גם בלא עובי – תוספות יו"ט (פ"ח מ"ב), חסדי דוד (פ"ד ה"א). דרך אמונה (פ"ח ה"ב ס"ק טז, ציון הלכה ס"ק טז).
8. משנה ראשונה (פ"ו מ"א ד"ה שהוא). וכ"מ מתפא"י (בתי כלאים סעי' עב).
 9. חזו"א (סי' יב ס"ק ט).
 10. חזו"א (סי' יב ס"ק א ד"ה ואין). ולפי הרמב"ם מצידו השני של העריס אסור לזרוע ובאינו נסמך מותר, כאמור בפ"ז הט"ו שגדר מפסיקה.
 11. חזו"א (סי' יב ס"ק א ד"ה וכן).
 12. מהר"י קורקוס (פ"ח מ"ו), חזו"א (סי' יב ס"ק טו) ולדעתו גם הראב"ד סובר כך. וביחס לקידוש בפסקי עריס עי' להלן בפרק זה הלכה ו.
 13. ר"ש (פ"ז מ"ג), רא"ש (פ"ז מ"ג), רע"ב (פ"ז מ"ג). ועי' דרך אמונה (צ"ה ס"ק כא).
 14. ונראה דה"ה בין עריס לכרם או לגינה.
 15. רש"ס (פ"ו ה"ד) עפ"י מח' ר"י ור"ל בסוף ההלכה.
 16. רש"ס (פ"ז ה"ב) ולגירסתו שמוסיף "עריס עצמו" אליבא דר' יוחנן.

הלכה ג

ג. ההרחקה בחריץ

א. דרך ההרחקה בעריס

ב. הרחקה מן העריס מצדדיו

רמב"ם

ומהיכן מודדין מן עיקר הגדר שעירסן עליו. כיצד הרחיק את השורה של גפנים מן הכותל אמה ונמצא העריס מן הגפנים ולכותל מודד מן הכותל ארבע אמות וזורע. ונמצא בין הזרע ובין עיקרי הגפנים חמש אמות. ואם בא לזרוע מצד הגפנים מרחיק מעיקרי הגפנים ארבע אמות שנמצא רחוק מן הכותל חמש אמות. ועל דרך זו דנין בכל ערים.

א. דרך ההרחקה בעריס

המדידה היא מן הגדר¹. לצד שאין בו גפנים מרחיק ארבע אמות וזורע. ולצד שנטועות הגפנים, בין הגפנים לגדר אינו זורע, ומרחיק מן הגפנים עוד ארבע אמות ואח"כ זורע². וי"א שלצד שאין גפנים אי"צ להרחיק כלל³ מפני שהגדר מפסיקה, וזורע ליד הגדר. ולצד שבו הגפנים מרחיק ד' אמות מן הגדר, ונשכר מה שבין הגפנים לגדר⁴. ולשיטה זו י"א שאעפ"כ מרחיק מן הגדר לצד שאין בו גפנים – אמה⁵. וי"א שבין לצד שהגפנים נטועים בו ובין לצד השני מרחיקים מן הגדר ד' אמות, ואסור לזרוע בין הגדר והגפנים⁶, אבל מן הגפנים אי"צ להרחיק ד' אמות.

1. כלאים פ"ו מ"א כבית הלל, אבל לב"ש מודדים מן הגפנים. וכתב בשנו"א: "דב"ש לשיטתיה דס"ל דאף בלא גדר הוי כרם לכך מודדים מעיקר הגפנים".
2. רמב"ם (כאן), ר"ש משאנץ עפ"י הירושלמי, רע"ב (פ"ו מ"א). שו"ע יו"ד (סי' רצו סנ"ח).
3. ראב"ד (כלאים פ"ח ה"ג): "מעולם לא עלה על דעת שום מפרש שיהא צריך הרחקה מאחורי הכותל שהרי הכותל מפסיק בין הגפנים ובין הזרע".
4. ראב"ד (כאן), ר"ש משאנץ עפ"י הבנתו, שנות אליהו (פ"ו מ"א). ביאור הגר"א (יו"ד סי' רצו ס"ק עט).
5. שנות אליהו (פ"ו מ"א).
6. פיה"מ לרמב"ם (כאן) וטעמו: "הואיל וזמורות אותן הגפנים נתפשטו עליו הרי כאלו עיקרי הגפנים אינו אלא אותו גדר". תפארת ישראל (אות ג), בועז (אות א).

ב. הרחקה מן העריס מצדדיו

מצדי העריס בראשי השורה מרחיקים ו' טפחים⁷. ואם לא הרחיק מקדש⁸. וי"א שמרחיקים ארבע אמות, אולם מקדש רק ששה טפחים⁹.

ג. ההרחקה בחריץ

אף לשיטה שאי"צ להרחיק מהגדר לצד שאין בו גפנים כלל, נראה כי בחריץ צריך להרחיק ד' אמות¹⁰.

י"א שאם עשה שתי מחיצות גבוהות י' טפחים וביניהן ד' טפחים, והדלה הגפן על שתיהן אסור לזרוע אף מן הצד השני של הגדר השניה¹¹.

7. שנות אליהו (פ"ו מ"ו), חזון איש (סי' יב אות טו, יו"ד דיני כלאי הכרם סעיף כג), דרך אמונה (ס"ק טו, צ"ה ס"ק כ).
8. חזו"א (סי' יב ס"ק טו).
9. כן משמע מדין פסקי עריס (פ"ו מ"ו ופ"ז מ"ג). ר"ש ורע"ב שם.
10. בין לסוברים שמשפילים את הענפים לתוך החריץ, ובין לסוברים שענפי הגפן מעל החריץ אין החריץ מפסיק, וע"כ צריך להרחיק ממנו ד' אמות לכל צד.
11. חזו"א (סי' יב ס"ק ט ד"ה ואפי'), והיינו עפ"י ההשוואה לחריץ.

הלכה ד

- א. מחשבה בעשיית עריס
ב. נתמעט הגדר או הוסרו הדליות
ג. הנחת ענפים או הסרתם ע"י רוח או ע"י נכרי
ד. ביטול דיני כרם מעריס שהתבטל

רמב"ם

אחד הבונה את הגדר ואחר כך נטע או שנטע ואחר כך עשה את הגדר הואיל ועירסן הרי זה עריס. נהרס הגדר או נסתם החריץ אין כאן עריס אלא הרי כל השורה כגפנים יחידים¹.

א. מחשבה בעשיית עריס

מדברי הרמב"ם נראה שאין משמעות למחשבתו של האדם בעשיית העריס, ובין אם היתה כוונתו רק לנטוע שורת גפנים ואח"כ נמלך בדעתו ובנה גדר וערסן ובין אם בנה גדר ואח"כ נמלך לנטוע על ידה גפנים וערסן יש להם דין עריס².

ב. נתמעט הגדר או הוסרו הדליות

אם לא נהרס הגדר לגמרי, אלא נתמעט גובהו או רוחבו³ אין זה עריס, שאין זה נקרא עריס אא"כ גבוה עשרה ורחב ארבעה⁴. וה"ה אם נסתם החריץ בחלקו ואין בו עשרה טפחים או חלק מרוחבו התמלא ואין בו ד' טפחים⁵. וי"א שאם התמעט במקצת עדיין נחשב כעריס⁶.

1. ירושלמי (פ"ו ה"ה). "ולא שנייא בין שבנה גדר ואחר כך נטע אחת עשרה גפנים בין שנטע אחת עשרה גפנים ואחר כך בנה גדר ואחר כך נפסקה האמצעית, יש כאן עריס ויש כאן פיסקי עריס, חרב הגדר, אין כאן עריס ולא פיסקי עריס. רבי אבודמי אחוה דרבי יוסי בעי: חזר ובנייה את אמר חזר עריס למקומו ודכוותה חזרו פיסקי עריס למקומן". וכן ציין הגר"א (יו"ד סי' רצו אות פ). וכ"פ בשו"ע (יו"ד סי' רצו סעי' נט).
2. דרך אמונה (פ"ח ס"ק כא) בשם חזו"א (יו"ד דיני כלאי הכרם סעי' כה). ועי' לקמן בהלכה ז ובערוה"ש (סי' רצו ס"ק פ, פד).
3. עי' לעיל הלכה ב אות א.
4. רדב"ז (כלאים פ"ח ה"ד), ועי' לעיל ה"ב.
5. דרך אמונה פ"ח ס"ק כג).
6. קול הרמ"ז (פ"ח מ"א), זהב הארץ (אות ה עמ' קס).

פרק ה – הלכה ד

וכן אם הסיר את ענפי הגפן מעל הגדר בטל דין עריס⁷.

ג. הנחת ענפים או הסרתם ע"י רוח או ע"י נכרי

י"א שאם נכרי או הרוח ערסו את דליות הגפן ע"ג גדר, נחשב לעריס, אבל צריך שידעו זאת בעלי הגפנים⁸. וה"ה אם הסיר הרוח או נכרי את ענפי הגפן מהעריס פקע ממנו דין עריס⁹.

ד. ביטול דיני כרם מעריס שהתבטל

אע"פ שבהתמעטות הגדר בטל ממנו דין עריס, אם היו שתי שורות – לא בטל ממנו דין כרם, וצריך הרחקה ד' אמות¹⁰.

7. חזון איש (כלאים סי' יב ס"ק כא).

8. דרך אמונה (פ"ח ה"ד באור הלכה). והוסיף שערונה"ש ומשנ"ר חולקים.

9. כן משמע מדרך אמונה (פ"ח ה"ד באור הלכה).

10. ערוה"ש (סי' רצו ס"ק פ).

חוקות הארץ

הלכה ה

- א. מבנה פסקי עריס והיתר הזריעה בהם
ב. "ועוד" בפסקי עריס
ג. המקום המותר בזריעה
ד. המתקדש במותר פסקי עריס
ה. שני עריסים

רמב"ם

עריס שחרב אמצעו ונשתיירו בו חמש גפנים בצד הגדר מכאן וחמש גפנים מצד הגדר האחר מכנגדן זה הוא הנקרא פסקי עריס¹. אם יש ביניהן שמונה אמות ואחד בששים באמה הרי זה מרחיק מכל שורה ששה וזרע. והוא שלא יזרע תחת האפפירות כמו שבארנו².

א. מבנה פסקי העריס והיתר הזריעה בהם

שיטה א

י"א שחמש גפנים נטועות מצדו האחד של הגדר וחמש גפנים נטועות מצדה השני של אותה גדר, וההרחק הוא בין שני העריסים³. ולשיטה זו חרב הגדר שביניהם, ונשארו שתי שורות שאינן מעורסות, וע"כ נותן לכ"א ששה טפחים וזרע את השאר⁴.
י"מ שיטה זו, בשתי שורות גפנים המקבילות זו לזו ומודלות על גדר אחת, וחרבו בתוך השורות ואין בין גפן לחברתה שמונה אמות, ואעפ"כ כיון שמודלות על גדר אחת צריכים שמונה אמות ועוד בין השורות, ואז מותר לזרוע בין השורות בהרחקת אמה מכל שורה כגפן יחידית⁵. ולשיטה זו רוחב הגדר נכלל בתוך שמונה האמות ועוד⁶. וי"מ לביאור זה שחורבן הגפנים בשני העריסים לסירוגין, ובהקבלה ביניהם (גפן קיימת מול גפן חריבה),

1. פ"ו מ"ו.
2. פ"ו הי"ב.
3. רמב"ם (כאן), פה"מ (פ"ו מ"ו). וכיון שהיו בעריס צריך שמונה אמות ועוד ואין די בשמונה אמות כמו שתי שורות של גפנים.
4. משנ"ר (פ"ו מ"ו) בדעת הרמב"ם. ודבריו צ"ע מדברי הרמב"ם בהלכה הבאה: "ואם אין שם גדר מרחיק ששה טפחים מכל שורה וזרע, שאין כאן לא עריס ולא פסקי עריס".
5. רדב"ז (כאן).
6. רדב"ז (כאן).

ואז המרחק באותה שורה גדול מח' אמות, והיתה הו"א שיחשב למעין עריס משום שורת הגפנים השניה שמשלימה את העריס⁷. קמ"ל שלא הוי עריס ומרחיק מכל גפן ששה טפחים בלבד.

י"מ שיטה זו בשני עריסים שכ"א מודלה ע"ג גדר והגפנים מבפנים והגדרות מבחוץ, וביניהן היתה שורה נוספת של גפנים וחרבה (ובין שתי השורות החיצוניות היה ח' אמות שוחקות וביניהן לשורה הפנימית היה ד' אמות עצבות) ומותר לזרוע "ועוד" שביניהם⁸. ואם אין הגפנים מכוונות זו כנגד זו הרי הן שני עריסים ונותן לכ"א ד' אמות ואעפ"כ לא יזרע את השאר⁹.

י"מ שיטה זו, שהמדובר בשני עריסים בני אחת עשרה גפנים כ"א, וכ"א מודלה ע"ג גדר בפני עצמו, ובכל עריס חרבו הגפנים לסירוגין, ונותרו חמש גפנים מרוחקות זמ"ז, ואינן זו כנגד זו. וכיון שהם שני עריסים – רק כשיהיה ביניהם שמונה אמות ועוד מותר לזרוע ביניהם, מפני שהגדר מצרפן¹⁰.

ולשיטה זו מותר לזרוע בין שני העריסים כאשר יש ביניהם שמונה אמות ועוד ובלבד שירחק מכל אחד ששה טפחים¹¹.

שיטה ב

וי"א שהמדובר באחת עשרה גפנים (או יותר) המודלות על גדר אחת מצד אחד וחרבה הגפן האמצעית (הששית)¹². והמותר בזריעה הוא ה"ועוד" בלבד¹³. וי"מ שאף אם נטע כך

7. ארץ חמדה (ספר ב, ח"ב, סי' כ) בשיטת הרדב"ז בהסבר שיטת הרמב"ם.
8. חזו"א (סי' יב ס"ק יב) בשיטת הרמב"ם. ועי' דרך אמונה (בה"ל ד"ה עריס שחרב).
9. חזו"א (סי' יב ס"ק טו). ובדרך אמונה (פ"ח ה"ה ס"ק ל) כתב שאף שאינן מכוונות יש להן דין פסקי עריס.
10. ארץ חמדה (שם). ודוקא בעריס שחרב, אבל אם היה מתחילה כך (שלסירוגין חרב) אי"צ להרחיק אלא כגפן יחידית.
- ולא התבאר בדבריו האם הגדרות מבחוץ או מבפנים ונראה שמבחוץ. והסברו קשה מפני שהעיקר חסר מדברי הרמב"ם, שני הגדרות, מיקומם ומאין מודדים.
11. רמב"ם (כאן).
12. ריבמ"ץ (פ"ו מ"ו), ראב"ד (כאן), ר"ש (פ"ו מ"ה), רא"ש (פ"ו מ"ו) רע"ב (פ"ו ה"ו), רש"ס (פ"ו ה"ד). וכיון שחרבה האמצעית נוצר רווח בין שני העריסים של יותר משמונה אמות. והחזו"א (סי' יב ס"ק יג) כתב שאף הרמב"ם מסכים לשיטה זו. אמנם מביאור הגר"א (יר"ד סי' רצו ס"ק פא) לא משמע כן.
13. ריבמ"ץ (פ"ו מ"ו), ראב"ד (כאן), ר"ש (פ"ו מ"ה), רא"ש (פ"ו מ"ו). ומה שנאמר "נותנין לו

חוקות הארץ

בתחילה הדין כן¹⁴.

וי"מ שכיון שהגדר קיימת והגפן האמצעית חרבה, אם יש שמונה אמות "ועוד" מודדים לכל עריס ששה טפחים וזורע את השאר¹⁵. ואם חרבה גם הגדר מניח אמה לכל צד וזורע את השאר אפילו אין שם ח' אמות ועוד¹⁶.

י"מ שאם בין הגפנים שנשארו פחות מח' אמות שוחקות (כאשר לכל אמה מוסיפים חצי אצבע) אין מביאים זרע ביניהם והרי הוא עריס כבתחילה, ואם זרע – קידש. ואם היה ח' אמות שוחקות "ועוד"¹⁷ נותן ששה טפחים לעריס זה וששה טפחים לעריס זה וזורע את השאר. היה ביניהם ח' אמות שוחקות ולא הגיע לח' אמות ועוד אסור לזרוע כנגד החרב ואם זרע מחוץ לששה טפחים לזה ולזה לא קידש¹⁸.

ב. "ועוד" בפסקי עריס

י"א ש"ועוד" בפסקי העריס הוא אחד מששים באמה¹⁹. וי"א טפח²⁰.

ג. המקום המותר בזריעה

פסקי עריס שיש ביניהם ח' אמות "ועוד", י"א שמותר לזרוע רק את אותו "ועוד" שבין העריסים²¹. וי"א שמרחיק מכל עריס ששה טפחים וזורע את המותר²².

עבודתו וזורע את המותר" היינו לר' יוחנן ב"נ, אבל לחכמים כיון שכל עריס נחשב לכרם, מניח לכל אחת ארבע אמות ואח"כ זורע. ועדיף מכרם שאע"פ שאסור לזרוע ארבע אמות אין מקדש אלא אמה בלבד.

14. חזו"א (סי' יב ס"ק יא).

15. שנות אליהו (פ"ו מ"ו), ביאור הגר"א (יו"ד סי' רצו ס"ק פא) וכן פסק החזו"א (דרך אמונה ציון ההלכה אות לו).

16. שנות אליהו (שם).

17. לכל שיטה ה"ועוד" שלה עי' לקמן פ"ב.

18. חזו"א (סי' יב ס"ק טו). ואם נטע במרחק ח' אמות מניח ו' טפחים לזה ולזה וזורע את השאר.

19. רמב"ם (כאן). ר"ש (פ"ו מ"ו עפ"י הגהת ר"ב אשכנזי הו"ד במלאכת שלמה). והכס"מ תלה זאת בגירסת התוספתא (פ"ד ה"ה).

20. עפ"י ירושלמי כלאים (פ"ו ה"ד), ריבמ"ץ (פ"ו מ"ו), ראב"ד (כאן), ר"ש (פ"ו מ"ו), רע"ב (פ"ו מ"ו), רש"ס (פ"ו ה"ד), מהר"א פולדא (פ"ו ה"ד), תפא"י (יכין אות כז).

21. ריבמ"ץ (פ"ו מ"ו), ר"ש (פ"ו מ"ו), רע"ב (פ"ו מ"ו). וכ"כ רדב"ז בדעת הראב"ד.

22. רמב"ם (כאן), ר' יהוסף (הו"ד במלאכת שלמה ד"ה בפי' ר"ע). גר"א (שנו"א פ"ו מ"ו,

ד. המתקדש במותר פסקי עריס

לכל הדעות אינו מתקדש יותר מששה טפחים²³.

ה. שני עריסים

שני עריסים על שתי גדרות והגדרות מבחוץ ומרוחקים זמ"ז פחות מח' אמות, והגפנים מכוונים זו כנגד זו לא יביא זרע ביניהם כדין כרם²⁴. ומן הגדרות ולחוץ לפי שיטת הרמב"ם מניח ד' אמות, ולפי שיטת הראב"ד סומך לגדר וזורע²⁵. ואם אין הגפנים מכוונים לרמב"ם לא יזרע ואם זרע קידש, ולראב"ד לכתחילה לא יזרע. ואם זרע בריחוק ד' אמות מן הגדר מכאן ומכאן לא קידש²⁶. אם היה ביניהם ד' אמות "ועוד" מרחיק ד"א וזורע את המותר²⁷. ולרמב"ם מודד מן הגפנים ולראב"ד מן הכותל²⁸. אם היה יותר מח' אמות ופחות מח' אמות "ועוד" לא יזרע ביניהם, ואם הרחיק ד' אמות (לרמב"ם מן הגפנים ולראב"ד מהגדר) וזרע את המותר לא התקדש²⁹. ואפשר שמותר לזרוע את המותר לכתחילה³⁰. ב' עריסים על שתי גדרות והגדרות מבפנים, לדעת הראב"ד זרע ביניהם, ולדעת הרמב"ם מרחיק ד' אמות מכל גדר³¹.

- ביאור על השו"ע סי' רצו ס"ק פא). והר"ש (פ"ו מ"ו) כתב דרק אליבא דר' יוחנן בן נורי מותר לזרוע הכל ולשייר כדי עבודת גפן יחידית לכל פסקי עריס.
ועי' חזו"א (סי' יב ס"ק יג) ודרך אמונה (ס"ק טו)
23. פ"ז מ"ג, רמב"ם (פ"ח ה"ו), ר"ש (פ"ז מ"ג), רע"ב (פ"ו מ"ו, פ"ז מ"ג).
24. חזו"א (סי' יב ס"ק טו).
25. חזו"א (סי' יב ס"ק טו), עי' לעיל הלכה ג.
26. חזו"א (סי' יב ס"ק טו ד"ה ואם אין הכרתין מכוונין).
27. חזו"א (סי' יב ס"ק טו).
28. עי' לעיל ה"ג.
29. חזו"א (סי' יב ס"ק טו).
30. חזו"א (סי' יב ס"ק טו שם ד"ה היו ביניהן ח' ועוד) בסוגרים בסופו.
31. חזו"א (סי' יב ס"ק טו). ובטעם המחלוקת עי' לעיל ה"ג.

חוקות הארץ

הלכה ו

א. איסור זריעה והתקדשות בפסקי עריס ב. חזרת דין פסקי עריס

רמב"ם

היה¹ ביניהן שמונה אמות בצמצום הרי זה לא יביא זרע לשם. ואם זרע הואיל והרחיק מכל שורה ששה טפחים הרי זה לא קידש². ואם אין שם גדר מרחיק ששה טפחים מכל שורה וזרע, שאין כאן לא ערים ולא פסקי ערים. חזר ובנה הגדר חזר ערים למקומו וחזרו פסקי ערים למקומן³.

א. איסור זריעה והתקדשות בפסקי עריס

פסקי עריס שיש ביניהם פחות משמונה אמות "ועוד" לא יזרע⁴, ואם זרע בתוך ששה טפחים מקדש, מחוץ לששה טפחים לא קידש⁵.

ב. חזרת דין פסקי עריס

אם חזר ובנה גדר שחרב בין שני עריסים חזר דין פסקי עריס⁶.

1. בשו"ע (סי' רצו סעיף ס) צרף הלכה זו לקודמתה והציגן כהלכה אחת.
2. פ"ז מ"ג.
3. ירושלמי פ"ו ה"ד.
4. במשנה: "אלו אוסרין ולא מקדשין". ואוסרין היינו איסור זריעה לכתחילה, אבל לא אוסר בדיעבד לא את העריס ולא הזרע.
5. דין זה לכל השיטות לעיל הלכה ה.
6. רמב"ם (כאן). שנות אליהו (פ"ו מ"ו) עפ"י הירושלמי (פ"ו ה"ד), ביאור הגר"א (סי' רצו ס"ק פ, פג). ואע"פ שבירושלמי הסתפקו – כך נפסק למעשה.

הלכה ז

- א. גינה ובה גפנים מודלים מבחוץ על גדר הגינה
ב. גינה ובה גפנים מודלים מבפנים על גדר הגינה
ג. שיעור בוצר וסלו
ד. גינה שרוחבה ג' אמות ואורכה ח' אמות

רמב"ם

גנה קטנה שהיא מוקפת גדר ועירס את הגפנים סביב לה מבחוץ על כל כתליה. אם יש בה מלא בוצר וסלו מכאן ומלא בוצר וסלו מכאן הואיל והיא מוקפת גדר זורעין בתוכה ירקות. ואם אין בה כשיעור הזה אין זורעים בתוכה מפני שנראה הכל כערים אחד וירק בתוכו.¹

א. גינה ובה גפנים מודלים מבחוץ על גדר הגינה

י"א שהגפנים מעורסות מבחוץ,² ושיעור בוצר וסלו נמדד מן הגדר עליה מעורסים הגפנים כלפי פנים. ואם גודל הגינה ארבע על ארבע אמות משמע שזורע את כולה.³ וי"א שמרחיק אמה מן הגדר עליה מעורסות הגפנים ויזרע את השאר.⁴ י"א שאם יש חמש גפנים ליד הגדר מרחיק בתוך הגינה ד' אמות מהגדר וזורע, ומבחוץ מרחיק מהגפנים ארבע אמות וזורע.⁵ וי"א שאם הגפנים מבחוץ יכול לזרוע בכל הגינה מפני שהגדר מפסיקה.⁶

1. עדויות (פ"ב מ"ד).
2. רמב"ם (פ"ח ה"ז), שו"ע (יו"ד סי' רצו סעי' סא). ולא כתבו כמה מן הגינה יכול לזרוע. (ולשיטת הרמב"ם לעיל ה"ג מרחיק מן הגדר ד' אמות).
3. מהר"י קורקוס (פ"ח ה"ז) לפי פירוש ראשון ועיקרי. ביאורי הגר"א (פ"ו ה"א), תפארת ישראל (עדויות פ"ב מ"ו), דרך אמונה (פ"ח ס"ק מג).
4. מהר"י קורקוס (פ"ח ה"ז) לפי פירושו השני. ערוה"ש (יו"ד סי' רצו סעי' פד).
5. רדב"ז (פ"ח ה"ז). ולא הוברר לפי פירוש זה מה ענין מלוא אורה וסלו.
6. ראב"ד (פ"ח ה"ז).

ב. גינה ובה גפנים מודלים מבפנים על גדר הגינה

י"א שחמש גפנים מעורסות מבפנים, וליד כל גדר בכל צד גפן אחת צמודה לגדר, ובקרון זוית שתים. וכל הגינה בת ארבע על ארבע אמות שהוא שיעור בוצר וסלו לכל צד. ומרחיק אמה מכל גפן וזורע את השאר שהוא כשיעור ב' אמות מרובעות באמצע הגינה.⁷ וי"מ לשיטה זו שהמרחקים בין הגפנים (אם כבי' ימתחם בקו אחד) הוא שווה⁸ וקרוב לארבע אמות. ומצד הגדר מבחוץ מותר לזרוע בסמוך לגדר.⁹ י"א שאם יש חמש גפנים ליד דופן אחת של הגדר מרחיק ממנה ארבע אמות וזורע ואם פחות מחמש מרחיק מכל גפן אמה וזורע.

י"א שהמדובר בגינה שיש בה כמה עריסים, ואם בין עריס לעריס ארבע אמות (בוצר וסלו מכל צד) מניח אמה כדי עבודת גפן וזורע את השאר.¹⁰

ג. שיעור בוצר וסלו

שיעור בוצר וסלו – אמה לעמידת הבוצר ואמה לסלו.¹¹

ד. גינה שרוחבה ג' אמות ואורכה ח' אמות

אם רוחב הגינה ג' אמות ואורכה ח' אמות. והגפנים מודלות מבפנים וסמוכות לגדר, אינה נדונית כגינה אלא כעריס. וצריך להרחיק לראב"ד ארבע אמות מהגדר¹², ולרמב"ם ד' אמות מהגפנים¹³. ובעריס זה מחמירים אפילו אין בין הגפנים ד' אמות¹⁴.

7. ראב"ד (עדויות פ"ב מ"ד). וכ"כ הרמב"ם בפה"מ לעדויות שם. רע"ב (עדויות פ"ב מ"ד), רש"ס (פ"ו ה"א), מהר"א פולדא (פ"ו ה"א).
8. חזו"א (סי' יב ס"ק יז).
9. דרך אמונה (פ"ח ס"ק מד).
10. תוספות שאנץ (עדויות פ"ב מ"ד), ולא ברור מה ענין הגינה לכאן. ונראה כי פרש"מ מוקפת עריס" שמקיף אותה עריס.
11. ירושלמי (פ"ו ה"א): "א"ר יונה אמה בוצר ואמה סלו".
12. עי' לעיל הלכה ג.
13. עי' לעיל הלכה ג.
14. דרך אמונה (פ"ח ס"ק מד).

הלכה ח

- א. תיאור המקרה
ב. אוסר או מקדש
ג. מגיע מהשדה למקצת האשכולות
ד. גובה המדרגה

רמב"ם

גפנים שהיו זרועים במדרגה גבוהה והערים שלהן יוצא ומסכך על השדה. אם עומד בארץ ובוצר את כולו רואין כל המקום שתחת הערים כאילו הוא מקום עיקרי הגפנים ואוסר ארבע אמות בשדה לכל רוח משפת הערים, ואם אינו יכול לבצור עד שיעלה במדרגה או בסולם אין אסור לזרוע אלא תחת הערים בלבד¹.

א. תיאור המקרה

י"א שהמדובר בחמש גפנים (או יותר) היוצאות ממדרגה ומעורסות מעל גבי השדה, אם עומד בארץ ומגיע לערים, הערים אוסר מקצה מקום התפשטותו ארבע אמות², וי"מ לשיטה זו שמוודד משפת המדרגה ולא מהתפשטות הערים במידה והגפנים אינם מתפשטים מחוץ למדרגה³.

ואם אינו יכול לבצור מהשדה את הערים, הערים אוסר רק מתחת למקום התפשטותו⁴. וערים זה אינו נסמך ע"ג הכותל, אלא ע"ג שבכה המתוחה מעל השדה. וי"מ לשיטה זו שהגפנים והגדר נשענים על המדרגה, ואע"פ שהגדר לצד השדה, והגפנים בולטים ממנה לכיוון השדה, ומעיקר הדין מרחיק ד' אמות מהגדר לשדה, כאן שמגיע מהשדה לקטוף פרי הערים מרחיק מן הערים ד' אמות⁵.

וי"א שהמדובר בארבע גפנים על מדרגה והחמישית במדרגה מתחתם, אם ממקום החמישית ניתן לבצור את שאר הגפנים הרי אלו מצטרפות יחד לערים אחד ואוסרין ארבע

1. פ"ו מ"ב.
2. פה"מ לרמב"ם (פ"ו מ"ב), רמב"ם (כאן), ר"ש (פ"ו מ"ב), רא"ש (פ"ו מ"ב).
3. שנות אליהו (פ"ו מ"ב), ערוה"ש (סי' רצו ס"ק פה).
4. פה"מ לרמב"ם (פ"ו מ"ב), רמב"ם (כאן), ר"ש (פ"ו מ"ב), רא"ש (פ"ו מ"ב), רע"ב (פ"ו מ"ב). ואפילו תוך ארבע אמות מעיקרי הגפנים הואיל ועומדים על המדרגה.
5. חזו"א (סי' יב ס"ק כב).

חוקות הארץ

אמות בשדה ממקום המדרגה, ואם לא הרי אלו כגפנים בודדות ואוסרות רק ששה טפחים⁶. וה"ה אם למעלה חמש גפנים ולמטה גפן אחת מצטרפת עימם רק אם ניתן לבצור ממקומה את שאר הגפנים.

וי"א שהמדובר בחמש גפנים מצד אחד של המדרגה הרובצות על המדרגה (בלא גדר) ומתפשטות מעל השדה מצידה השני של המדרגה. ומצד הגפנים מרחיק ד' אמות, ומהצד השני מרחיק ד' אמות אם מגיע מהשדה לפרי, ואם לאו רק כנגדו⁷.

וי"א שמדובר במדרגה רחבה היוצרת מצוק לכיוון השדה, והגפנים כזיזים בולטים מעל השדה, ואם נבצרים מן השדה מודדים ד' אמות בשדה משפת המצוק למטה, ורואים את הגפנים כאילו נטועים בשדה. ואם אינם נבצרים מן השדה אוסר רק למעלה על המדרגה תחת נוף העריס, ולא בשדה כלל⁸.

וי"א שהמדובר בגפנים וגדר ע"ג המדרגה, ולפי הרמב"ם שאוסר הן מהגדר והן מהגפנים ד' אמות⁹, אם בוצר מהארץ גפנים שע"ג המדרגה, אוסר ד' אמות לכיוון השדה או מהגדר או מהגפנים, ובין הגפנים לגדר. ואם אינו מגיע מהשדה לגפנים אינו אוסר כלל בשדה¹⁰. ולדעת הראב"ד צ"ל שהגדר לפנים מן העריס והעריס בולט לכיוון השדה, וגובה המדרגה לשיטתו, מג' טפחים עד עשרה, וע"כ אם נקטף מן השדה אוסר בו ד' אמות¹¹.

ב. אוסר או מקדש

אף אם מגיע לעריס מהשדה ומודד ממנו ד' אמות אינו מקדש אלא ששה טפחים¹². וי"א שמקדש ד' אמות¹³.

6. מלאכת שלמה עפ"י רש"ס (פ"ו מ"ב), ואף עפ"י הסבר זה לא הוזכר גדר. ולפי"ז מובן המשך המשנה שהרמב"ם הביאה בפ"ז ה"ו.
7. רדב"ז (פ"ח ה"ח). ועי' תוס' אנ"ש (פ"ו מ"ב).
8. רש"ס (פ"ו מ"ב) והאיסור בשדה משום מראית עין, ולא הוזכרה גדר במקרה זה.
9. עי' לעיל ה"ג.
10. חזו"א (סי' יב ס"ק כג).
11. חזו"א (סי' יב ס"ק כג) אבל ביותר מי' טפחים אינו אוסר כלל בשדה.
12. ר"ש (פ"ו מ"ב), רא"ש (פ"ו מ"ב), רע"ב (פ"ו מ"ב), ובמשנ"ר העיר שכן הדין בכל עריס.
13. מהרי"ק (פ"ח ה"ח) בתחילת דבריו בדעת הרמב"ם.

ג. מגיע מהשדה למקצת האשכולות

י"א שאם מגיע למקצת האשכולות ולמקצתן אינו מגיע אינו אוסר בשדה¹⁴.

ד. גובה המדרגה

י"א שכל ההלכה היא במדרגה הגבוהה בין ג' לד' טפחים, אבל בפחות מג' בטלה המדרגה לשדה ואם גבוהה מד' טפחים עולה למדרגה ובוצר¹⁵.

14. רדב"ז (פ"ח ה"ח).

15. חזו"א (סי' יג ס"ק ג), דרך אמונה (פ"ח ס"ק מו). ודבריו אינם מסתברים ואין שותפים בראשונים ואחרונים לדעתו. והם נובעים משיוך משפט המופיע בה"ג לה"ב. ואף לפי שיטתו שהמדובר בגדר גבוה לפחות י' טפחים ע"ג מדרגה קשה להבין את הקושי בקטיף פירות בגובה י"ד טפחים (כמאה וששים ס"מ לשיטת החזו"א). וודאי שניתן לקטוף מהשדה עד גובה כארבע אמות. וכש"כ לשיטות שאינן מזכירות כלל גדר, אלא הגפנים נשענות ע"ג המדרגה.

הלכה ט

א. עריס היוצא מן הכותל מתוך הקרן

רמב"ם

שני כתלים הסמוכין זה לזה והגפנים נטועים בזוית ביניהם והעריס יוצא עם הכתלים מתוך הקרן וכלה, מרחיק מעיקרי הגפנים כשיעור זורע במקום הכלה שאין עליו עריס. ואע"פ שהזרע מכוון בין שני הכתלים שביניהן העריס הואיל והרחיק כשיעור הרי זה זורע בין הכתלים¹.

א. עריס היוצא מן הכותל מתוך הקרן

נחלקו המפרשים בתיאור המקרה במשנה ובדינים העולים ממנו:

הראב"ד העיר שאינו מסכים עם הרמב"ם בפירוש המשנה².

י"א כי המדובר בגדר היוצרת זוית (כאות ר"ש) והגפנים נטועות ליד אחד הכתלים ואינן בשורה אלא חלקן בולטות, ויוצרות מעין משולש התופס חלק מהשטח שבין הכתלים, ומרחיק מן המשולש הנטוע ששה טפחים וזורע את השאר³.

י"א כי המדובר בגדר היוצרת זוית (כאות ר"ש) והגפנים הנטועות מרוחקות מן הקרן (=הפינה), שלש בצד אחד ושתיים בצד השני ולכיוון הקרן (=הפינה) אין גפנים. ולכיוון הקרן מרחיק ששה טפחים וזורע⁴. ומשמע שדוקא בראשי השורות מרחיק רק ששה טפחים אבל מן הגפנים לכיוון השדה צריך להרחיק ד' אמות⁵ ורק אח"כ זורע.

י"א כי המדובר בשני כתלים מקבילים זל"ז והגפנים נטועות שלש ליד כותל זה ושתיים ליד כותל זה, כשהגפנים אינן מקבילות אלו לאלו. כיון שאין הגפנים ליד גדר אחת אינן נחשבות לעריס וע"כ מרחיק מהן ששה טפחים וזורע⁶.

1. פ"ו מ"ז. וכ"כ השו"ע (יו"ד סי' רצו סעי' סג).
2. רדב"ז (כאן), מהרי"ק (כאן) וכס"מ (כאן) כתבו שכנראה סבר כר"ש. והחזו"א (סי' יב ס"ק יט) כתב שהראב"ד סובר שאין נותנים לראשי השורות ד' אמות. ועי' לק' הערות 4 ו-9.
3. פה"מ לרמב"ם (פ"ו מ"ז) וכ"נ מצירו בכ"י, מהרי"ק בשיטת הרמב"ם.
4. ר"ש (פ"ו מ"ז). חזו"א (סי' יב ס"ק יט בשיטת הר"ש) ועי' לעיל הערה 2.
5. כ"נ משתיקתו. ולפי"ז הגפנים אף שמרוחקות מצטרפות לעריס אחד.
6. רא"ש (פ"ו מ"ז).

י"א כי המדובר בגדר היוצרת זוית (כאות רי"ש) וארבע גפנים בצלע אחת והאחרונה בצלע השניה ואין צריך להרחיק מהחמישית ד' אמות לכיוון המשך הגדר שנטועה בסמוך לה אלא די בששה טפחים⁷. וי"א שמרחיק מכל הגפנים רק ששה טפחים וזורע מפני שאינו עריס⁸.

י"א כי המדובר בגדר היוצרת זוית (כאות רי"ש) והגפנים מעורסות ע"ג הכתלים, ומהגפנים צריך להרחיק ד' אמות אבל לאחר שכלה העריס, אע"פ שהגדרות נמשכות מותר לזרוע, ומשמע שמרחיק כנגד הגפנים לאורך הקיר ששה טפחים וזורע⁹.

י"א כי המדובר בכותל ישר והגפנים שלש סמוכות לראש אחד של הכותל, ושתים לראשו השני וביניהן רווח, ואינן נחשבות לעריס וע"כ מרחיק ששה טפחים מהגפנים וזורע¹⁰.

י"א כי המדובר בגדר היוצרת זוית (כאות רי"ש) והגפנים לאורך אחד הכתלים ורחוקים מן הזוית. ומרחיק מן הגפנים ששה טפחים וזורע לכיוון הזוית¹¹.

י"א כי המדובר בגדר היוצרת זוית והגפנים בצידה החיצון שתים מכאן ושתים מכאן והשלישית מול הקרן, מרחיק מהגפנים ששה טפחים וזורע בהמשך הכותל¹².

אם העריס בצורת אות ח"ת שתים מכאן ושתים מכאן ואחת באמצע וכולן מעורסות על גדר אין זה עריס, ומרחיק ו' טפחים מהגפנים וזורע את השאר¹³.

י"א כי המדובר בכותל חצר שאין אדם מבטלו לגפנים. ועשה את הכותל מנסרים ארוכים והם בולטים כזיזים מן הקרנות ולחוץ. והוא ערס על הבליטות וקמ"ל שאין זה עריס, וכיון שהכותל אינו בטל לגפנים אף הבליטות אינן בטלות¹⁴.

7. שנות אליהו (פ"ו מ"ז).

8. רש"ס (פ"ו מ"ז).

9. רדב"ז (כאן) בשיטת הרמב"ם.

10. רע"ב (פ"ו מ"ז), מלאכת שלמה בשיטת הר"ש, תוס' אנ"ש בשיטת הר"ש, ערוה"ש בשיטת הר"ש (סי' רצו ס"ק פו). תפא"י (אות לד בשיטת הר"ש), דרך אמונה (בשיטת הר"ש).

11. ריבמ"ץ בפירושו השני.

12. ריבמ"ץ בפירושו הראשון. ולא הוברר אם מהגפנים לשדה מרחיק ששה טפחים או ד' אמות.

13. פסקי חזו"א (יו"ד דיני כלאי הכרם סעי' כה), דרך אמונה (פ"ח ס"ק נה).

14. משנ"ר (פ"ו מ"ז) ודבריו צ"ע.

חוקות הארץ

הלכה י

ג. ארכובה – הברכה

א. ארכובה – כיפוף בגזע

ב. ארכובה – הרכבה

רמב"ם

גפן שעלה העץ שלה מן הארץ מעט ואחר כך נעקם ונמשך על הארץ וחזר ועלה כמו ארכובה, כשמודדין בין הגפן ובין הזרע ששה טפחים או ארבע אמות אין מודדין אלא מסוף הארכובה, לא מעיקר הגפן הראשון¹.

א. ארכובה – כיפוף בגזע

י"א שהארכובה היא גפן שהגזע שלו לאחר יציאתו מן האדמה נכפף ונמשך צמוד לאדמה ואח"כ נתעקם ועלה מן הארץ בדומה להברכה². ומודדים מהמקום שנתעקם כלפי מעלה ורק ממנו³. ויש שמשמע מדבריו שמודדים לחומרא אף ממקום יציאת הגזע מהאדמה⁴. ויש מי שכתב שכל זה דוקא אם אין רואים את מקום יציאת הגזע מהקרקע, אבל אם הוא נראה מודדים ממנו⁵. ויש מי שכתב שאם הראשון נראה מודדים אף ממנו⁶.

ב. ארכובה – הרכבה

י"א שארכובה היא הרכבה ומדידת ההרחקות היא ממקום ההרכבה⁷. ומרויח את עובי

1. פ"ז מ"א.
2. רמב"ם (כאן), וכן הבינו בדבריו רדב"ז ומהר"י קורקוס. רמב"ן (ב"ב פג ע"א), ר"ן (ב"ב פג ע"א), רע"ב (פ"ז מ"א), רש"ס (פ"ז ה"א), מהר"א פולדא (פ"ז ה"א), ועי' שו"ת הרא"ש (כלל כ סי' טז).
3. פני משה (ירו' פ"ז ה"א).
4. מהר"י קורקוס (פ"ח ה"י).
5. רמב"ם פה"מ (פ"ז מ"א) עפ"י הירושלמי והו"ד ברדב"ז (פ"ח ה"י), רע"ב (פ"ז מ"א). ובאר בזהב הארץ את דברי הרמב"ם בפה"מ שכיון שהוא נכפף מיד כשיוצא מן הארץ אינו נראה כאילן. והחזו"א (סי' יג ס"ק יג) הסביר את הרמב"ם בפה"מ בהברכה.
6. רש"ס (פ"ז ה"א), מבי"ט (קרית ספר כלאים פ"ח).
7. ריבמ"ץ (פ"ז מ"א), רבינו גרשום (ב"ב פג ע"א), ר"ש (פ"ז מ"א), רשב"ם (ב"ב פג ע"א), רא"ש (פ"ז מ"א).

פרק ח – הלכה י

ההרכבה שברוכב הוא דק יותר⁸. ויש מי שכתב שכל זה דוקא אם אין רואים את מקום יציאת הגזע מהקרקע, אבל אם הוא נראה מודדים ממנו ולא מהרוכב⁹.

ג. ארכובה – הברכה

י"א שארכובה היא הברכה, כשהגזע הראשון מכוסה לגמרי באדמה, ורואים רק את מקום יציאת הבריכה מן האדמה¹⁰, אבל אם הגזע הראשון נראה י"א שמודדים לו מן הגזע הראשון¹¹ וי"א שמודדים לו הן לפי הגזע הראשון והן לפי הבריכה¹².

8. ריבמ"ץ (פ"ז מ"א), מהר"י קורקוס (פ"ח ה"י).
9. ריבמ"ץ (פ"ז מ"א) עפ"י הירושלמי, ר"ש (פ"ז מ"א), רא"ש (פ"ז מ"א).
10. תוס' (ב"ב פג ע"א ד"ה הרכובה), רבינו יונה (ב"ב פג ע"א), מלאכת שלמה (פ"ז מ"א), שנות אליהו (פ"ז מ"א), תפארת ישראל (פ"ז מ"א).
11. מלאכת שלמה (פ"ז מ"א) בדעת הר"ש והרמב"ם בפיהמ"ש.
12. שנות אליהו (פ"ז מ"א), תפארת ישראל (פ"ז מ"א), תוס' אנ"ש (פ"ז מ"א).

הלכה יא

- א. זריעה תחת עלי הגפן
ב. סיכוך ירק על הגפן
ג. שרשים של ירק יוצאים בתוך ד' אמות

רמב"ם

כבר בארנו שאף על פי שמרחיק בין הזרע ובין הגפן כשיעור, צריך להזהר שלא תסכך הגפן על הירק או יסכך הירק על הגפן, זרע ירק או תבואה וצמחה ואחר כך סכך עליה את הגפן הקשין מותרין והדגן ידלק, היו שרשי הגפן יוצאין לתוך הארבע אמות שבין הכרם והתבואה יעקר, היו שרשי התבואה יוצאין לתוך הארבע אמות מותר.⁴

א. זריעה תחת עלי הגפן

אסור לזרוע תחת עלי הגפן, ואם זרע מקדש⁵. אם הקשים גדלו באיסור אף הם אסורים, ואם סיכך על הקשין רק הדגן אסור.⁶

ב. סיכוך ירק על הגפן

המסכך ירק ע"ג גפנים אסור משום כלאי הכרם, אא"כ יש על גבי הגפן עפר ג' טפחים.⁷

1. פ"ו הי"א.
2. וכ"פ בשו"ע (יו"ד סי' רצו סעי' סה).
3. ירושלמי כלאים (פ"ה ה"ו). לאחר שהוסיף מאתים באיסור. וכ"פ בשו"ע (יו"ד סי' רצו סעי' סו).
4. תוספתא כלאים (פ"ד ה"ח), ירושלמי (פ"ו סוף ה"ב).
5. ירושלמי (פ"ו סוף ה"ד) כר' יוסי שהלכה כמותו וכ"כ הרדב"ז (פ"ח הי"א) וכן פסק הרמב"ם לעיל (פ"ו הי"א).
6. גר"א (על רמב"ם מה' פרנקל, פ"ח הי"א, על שו"ע יו"ד רצו ס"ק פד) ומשום שצמח הדגן מתוך האסור – הקשים.
7. פה"מ לרמב"ם (פ"ז מ"א), ר"ש (פ"ז מ"א) בתחילת דבריו אולם הסיק משום הרכבת ירק באילן, שנות אליהו (פ"ז מ"א). והרמב"ם למד מהלכה זו (פ"ו ה"ז עפ"י המשנה פ"ז מ"א) שכשם שאסור לטעת ירק ע"ג שרשי הגפן, אסור לסכך ירק ע"ג הגפן – חזו"א (סי' יג ס"ק ט, י), דרך אמונה (פ"ח ס"ק סא), תפא"י (בתי כלאים אות מה).

ויש מי שנראה מדבריהם שמותר משום כלאי הכרם לסכך ירק ע"ג גפן אך אסור משום הרכבת ירק באילן⁸, וי"א שמותר לסכך ירק בגובה יותר מעשרה טפחים מעל הגפן⁹.

ג. שורשים של ירק יוצאים בתוך ד' אמות

שרשי התבואה שהתפשטו בתוך ארבע אמות של הכרם מתחת לפני הקרקע אם עמוק מג' טפחים מותר, אבל פחות מג' טפחים מפני הקרקע אסור¹⁰. אם נכנסו עלי הירק לד' אמות של כרם מותר¹¹.

8. נראה שלמפרשים (ר"ש ורא"ש פ"ז מ"א, רע"ב פ"ז מ"א, תוס' ב"ב יט ע"א ד"ה המבריד), איסור הבאת ירק מעל הברכה (פ"ז מ"א) משום הרכבת שורש בגפן, אין מקור לאיסור סיכוך ירק ע"ג גפנים כ"כ חזו"א (סי' יג ס"ק י) ודרך אמונה (פ"ח ס"ק נא).
9. דרך אמונה (פ"ח באור הלכה ד"ה או יסכך הירק על הגפן) עפ"י חזו"א (סי' ב ס"ק א ו-ג).
10. דרך אמונה (פ"ח ס"ק סה) עפ"י חזו"א (סי' ב ס"ק א ו-ג).
11. דרך אמונה (פ"ח ס"ק סה) עפ"י חזו"א (סי' ב ס"ק א ו-ג).

חוקות הארץ

הלכה יב

ג. אמה עצבה להחמיר

א. מידת האמה

ב. מידת אמה שוחקת

רמב"ם

כל ההרחקות והשיעורין האמורין בכלאים באמה בת ששה טפחים שוחקות¹, ולא יצמצם במדות הכלאים שאין מצמצמים אלא להחמיר.

א. מידת האמה

אמה בינונית היא בת ששה טפחים², בכל טפח ארבע אצבעות הנמדדות באגודל³, סה"כ עשרים וארבע אצבעות הנמדדות באגודל⁴.

ב. מידת אמה שוחקת

י"א שאמה שוחקת יתירה על העצבה (מצומצמת) בחצי אצבע⁵. ויש שלא פרשו כמה ההפרש ביניהם ונראה שתלוי במודד⁶.

1. עירובין (ג ע"ב).
2. מנחות (צח ע"א), רב נסים גאון (עירובין ג ע"ב), וכן גרס בתוספתא כלים (ב"מ פ"ו) וכן גרס חסדי דוד (תוספתא שם).
3. מנחות (מא ע"ב), רמב"ם (הל' שבת פי"ז הל"ו, הל' ציצית פ"א ה"ו), פה"מ לרמב"ם (כלים פי"ז מ"ט).
4. רמב"ם (הל' ס"ת פ"ט ה"ט), פה"מ לרמב"ם (כלים פי"ז מ"ט).
5. רשב"א (עבוה"ק ש"א סי' ג אות טו) הו"ד בב"י (יו"ד ריש סי' רא), מאירי (עירובין ג ע"ב), שו"ת תשב"ץ (ח"א סי' יז). ראשונים אלו פרשו כך את המשנה בכלים (פי"ז מ"ט). וכ"כ משנה ברורה (סי' שסג ס"ק פט), חזו"א (סי' יב ס"ק טו).
6. רמב"ם, כ"נ לדייק משתיקתו ומכך שלא פרש כן את משנת כלים וכן ר"ש, רע"ב.

ג. אמה עצבה להחמיר

רמב"ם שאין מצמצמים אלא להחמיר

י"א שאם המדידה בשוחקות היא לקולא מודדים לחומרא במצומצמות (עצבות)⁷. ויש אומרים שמודדים בכלאים בשוחקות בין לקולא בין לחומרא⁸.

7. רמב"ם (כאן והל' שבת פי"ז הל"ו) עפ"י זהב הארץ ודרך אמונה, פיה"מ לרמב"ם (עירובין פ"א מ"א), רז"ה (עירובין א ע"א), רא"ש (עירובין פ"א סי' ג), מאירי (עירובין ג ע"א), שו"ע (או"ח סי' שסג סכ"ו), חזו"א (יו"ד דיני כלאי הכרם סעי' טו ו-כז).
8. רדב"ז (כאן) בדעת הרמב"ם, רשב"א (עירובין ג ע"ב, עבוה"ק שער א סי' ג אות יא). ושיטתו הובאה בריטב"א ובמאירי (ריש עירובין).

חוקות הארץ

הלכה יג

א. איסור כלאי הכרם בחו"ל	ו. אמירה לקטן לזרוע לו בכרם בחו"ל
ב. הנאה מכלאי הכרם בחו"ל	ז. אמירה לנכרי גדול בזריעה בכרם בחו"ל
ג. אופן היתר זריעת כלאי הכרם בחו"ל	ח. אמירה לנכרי קטן בזריעה בכרם בא"י
ד. זריעת מין שהוא ספק כלאים בחו"ל	ט. זריעת כלאי הכרם עבור גוי בחו"ל
ה. זריעה על גבי גפנים בחו"ל	

רמב"ם

כל השיעורין האלו שמרחיק בין הגפנים והתבואה או הירק אינן אלא בארץ ישראל או בסוריא. אבל בחוצה לארץ מותר לזרוע בצד הגפנים בתוך הכרם לכתחלה. ולא אסרו בחוצה לארץ אלא לזרוע שני מיני ירק או תבואה עם החרצן במפולת יד². ואם אמר לתינוק גוי לזרוע לו בחוצה לארץ מותר. אבל לא יאמר לגוי גדול שלא יתחלף בישראל³.

א. איסור כלאי הכרם בחו"ל

כלאי הכרם של ישראל כשנזרעו בחוץ לארץ נאסרים מדרבנן⁴, והאוכל מהם כזית לוקה

1. במעמדה ההלכתי של סוריה לענין מצוות התלויות בארץ ראה הלכות תרומות (פ"א ה"ד וה"ו) ועיין סוף הלכה יד לגבי דיני סוריא בכלאי הכרם.
2. עפ"י קידושין (לט ע"א). וה"ה שאסור לחפות שני מינין וחרצן (בתי כלאים אות מב).
3. עפ"י שבת (קלט ע"א). סמ"ג (ל"ת רפ ד"ה כלאי הכרם אסורים בחו"ל), טור (יו"ד ריש סי' רצו) שו"ע (יו"ד סי' רצו סעי' סט).
4. עפ"י ערלה (פ"ג מ"ט), תורת כהנים (אמור פ"י פרשתא יא). וכ"כ: בה"ג (סי' ו הל' ערלה ד"ה החדש), רי"ף (קידושין טו ע"ב), רש"י (קידושין לו ע"א ד"ה חוץ), אשכול (ריש הל' כלאים), רמב"ם (פ"ה ה"ד, הל' מאכא"ס פ"י ה"ח, פיהמ"ש ערלה פ"ג מ"י ד"ה החדש, קידושין פ"א מ"ט ד"ה ושהיא), ספר הישר (סי' תקיט), ראב"ן (קידושין ד"ה כל מצוה), ריבמ"ץ (ערלה פ"ג מ"ט ד"ה והכלאים), ר"ש (ערלה פ"ג מ"ט ד"ה והכלאים), ר' יצחק מדנפיייר (הוב"ד בשבולי הלקט סי' מב ד"ה ורבינו יצחק), ריקאנטי (סי' רלב), ריטב"א (קידושין לט ע"א ד"ה א"ר יוחנן), ספר החינוך (מצוה תקמח), אורחות חיים (הל' כלאים סי' א), כל בו (סי' צא), כללי המצוות (ערך ארץ), רא"ש (ערלה פ"ג מ"ט ד"ה והכלאים), הלכות קטנות כלאים סי' א, ערלה סי' א), רע"ב (ערלה פ"ג מ"ט ד"ה והכלאים), רדב"ז (פ"ה ה"ד ד"ה ולמה), ב"י (יו"ד ריש סי' רצה), פרישה (יו"ד סי' רצו ס"ק ב), חסדי דוד

מכת מרדות⁵.

יש אומרים שחכמים אסרו אף כלאי הכרם בכרם של נכרי בחו"ל⁶. ויש אומרים שאין איסור כלאי הכרם, בכרם של נכרי בחו"ל⁷.

ב. הנאה מכלאי הכרם בחו"ל

יש אומרים שלדעה זו כשזרע בכרם הנטוע מכבר, אף שנאסרו הזרעים באכילה מכל מקום מותר ליהנות מהם⁸, אולם אם זרע חיטה שעורה וחרצן במפולת יד אין ליהנות מהם⁹,

- (כלאים פ"ב הי"ז ד"ה כשם), פנ"מ (ערלה פ"ג הי"ז ד"ה והכלאים), שנו"א (ערלה פ"ג מ"ט ד"ה והכלאים), מנחת ביכורים (כלאים פ"ב הי"ז ד"ה לחו"ל), חכמת אדם (שער משפטי ארץ פ"ד ה"ד), הלכתא גבירתא (ערלה פ"ג מ"ט), חזון יחזקאל (כלאים פ"ב הי"ז ד"ה כך), ארץ חמדה (ח"ב מדור ד פ"כ).
5. רמב"ם (הל' מאכא"ס פ"י הכ"א).
6. עפ"י תוספתא (פ"ב הי"ג), וקידושין (לט ע"א), ואין הבדל בין כלאי הכרם של ישראל לכלאי הכרם של גוי, וכך נקטו: ר"ת (תוס' ע"ז סג ע"ב ד"ה אין עודרין [הראשון]), אור זרוע (ח"א סי' שכז), ריטב"א (ע"ז סג ע"ב ד"ה אין עודרין), רא"ש (קידושין פ"א סי' סב) בדעת ר"ת, רבינו ירוחם (נתיב כא ח"א עמ' קעה) בדעת רבינו תם ורבינו פטר, רש"ס (ערלה פ"ג ה"ט ד"ה היא כלאי הכרם), שו"ת חת"ס (יו"ד סי' רפו ד"ה אך אי אסור), הלכתא גבירתא (ערלה פ"ג מ"ט), דרך אמונה (פ"ח הי"ד ס"ק פא), וכן נראה משנו"א (ערלה פ"ג מ"ט ד"ה ספק ערלה).
7. תוס' (ע"ז סג ע"ב ד"ה אין עודרין [השני]), תוס' ר"י הזקן (קידושין לח ע"ב ד"ה יורד ולוקט), צפנת פענח (פ"ח הי"ג) בדעת הרמב"ם.
8. רדב"ז (פ"ח הי"ד ד"ה ואע"פ) בדעת הרמב"ם, במקרה שזרע בכרם נטוע מכבר, החמירו כדי שלא יבוא להחליף עם כלאי הכרם בארץ ישראל, צפנת פענח (פ"ה ה"ה, פ"ח הי"ג) בדעת הרמב"ם (פ"ה ה"ה) עפ"י התוספתא (כלאים פ"ב ה"ט-ז) והירושלמי (ערלה פ"ג ה"ז), ספר החינוך (מצוה תקמט ד"ה ונוהג), בשם יש אומרים, יד דוד (ח"ב פ"ה הל' א אות ג-ד) ונסתפק האם כשזרע במפולת יד מותר ליהנות בהם.
9. עפ"י קידושין (לט ע"א): "כלאי הכרם דאסירי בהנאה בחו"ל גזור בהו רבנן", כך משמע מהרי"ף (קידושין טז ע"א), ר"ש (ערלה פ"ג מ"ט ד"ה והכלאים), רא"ש (ערלה פ"ג מ"ט ד"ה והכלאים), הלכות קטנות סי' ד, קידושין פ"א סי' סב), רבינו ירוחם (נתיב כא ח"ב בדעת הרא"ש), ספר החינוך (מצוה תקמט) בדעה א, רדב"ז (פ"ח הי"ד ד"ה ואע"פ), צפנת פענח (כלאים פ"ה ה"ה) בדעת התוס' (ע"ז סד ע"א ד"ה אין עודרין), בתי כלאים (אות מב), תפא"י (ערלה פ"ג מ"ט אות מא) באפשרות ב', ארץ חמדה (ח"ב מדור ד פ"כ) בדעת רש"י ור"ש.

חוקות הארץ

ויש אומרים שאף אם זרע שני מיני זרעים בכרם הנטוע מכבר, הם נאסרים בהנאה¹⁰.
יש מי שאומר שמותר ליהנות ממעשה קטן נכרי בכרם רק במקרה בו מוכר את הכלאים
לנכרי¹¹, או במקרה בו יש ספק¹², או שימכרם לפני השרשתם¹³.

ג. אופן היתר זריעת כלאי הכרם בחו"ל

רמב"ם ולא אסרו בחוזה לארץ אלא לזרוע שני מיני ירק או תבואה
עם החרצן במפולת יד.

אבל מותר לזרוע בחוץ לארץ אף שני מיני זרעים בתוך כרם נטוע¹⁴, ויש אומרים שאף

10. רבינו ירוחם (נתיב כא ח"ב בדעת הראב"ד), בתי כלאים (אות מב) בשם יש אומרים,
וכן ניתן לדייק מספר החינוך (מצוה תקמט) בדעה א'.
11. כס"מ (פ"ח הי"ג), וראה דת אש (פ"ח הי"ג ד"ה וכה"ג).
12. ערוה"ש (יו"ד סי' רצו סעי' יד), ונראה שכוונתו היא אם יש ספק על אחד מהמינים.
13. חזו"א (סי' א ס"ק ג ד"ה מה שהקשה, סי' ב ס"ק יא ד"ה ולפיכך) בדעת הרמב"ם (כאן).
14. כיון שלא זרעם במפולת יד עם חרצן – משנה (ערלה פ"ג מ"ט), תורת כהנים (אמור פ"י
פרשתא יא), תוספתא (כלאים פ"ב הי"ז), דעת שמואל בירושלמי (ערלה פ"ג ה"ט), וכן
נקטו: תשובות הגאונים (הובאו באוצה"ג קידושין לט ע"א ד"ה רב נחמן, ובשבולי הלקט
סי' מב ד"ה ובתשובת), ספר האורה (סי' מח), רמב"ם (פיהמ"ש ערלה פ"ג מ"ט ד"ה
החדש), ר' יצחק מדנפייר (הובא בשבולי הלקט סי' מב ד"ה ור' יצחק), תוס' (קידושין
לט ע"א ד"ה לא), סמ"ג (ל"ת סי' רפ ד"ה כלאי הכרם אסורים בחו"ל), רא"ש (הל' כלאים
סי' ד) בדעת הרמב"ם והראב"ד, פסקי רי"ד (קידושין לט ע"א ד"ה אמר רב אסי), פסקי
ריא"ז (קידושין פ"א הלכה י אות ז, שבת פ"כ ה"א אות יג), ר"ן (קידושין טו ע"א בדפי
הרי"ף ד"ה ראשון), רבינו ירוחם (נתיב כא ח"ב) בדעת הרמב"ם והראב"ד, כל בו (סי'
צא ד"ה כלאי הכרם), אורחות חיים (הל' כלאים סי' א, ח"ב סי' כ אות א ד"ה כלאי
הכרם), או"ז (ח"א סי' רסג), מרדכי (קידושין פ"א סוף סי' תקב), הגהות מיימוניות (הל'
מאכא"ס פ"י אות ד), שו"ת תרומת הדשן (סי' קצד), כפתור ופרח (פנ"ח ד"ה פרח היוצא
מהגפן), טור (יו"ד סי' רצו בדעת הרמב"ם והרא"ש), מהר"י קורקוס (פ"ח הי"ג), כס"מ
(פ"ח הי"ג ד"ה כל השיעורים), דרכי משה (יו"ד סי' רצו ס"ק א), מהר"י קורקוס (פ"ח
הי"ג-יד), בית דוד (ערלה פ"ג מ"ט), עץ החיים (ערלה פ"ג מ"ט ד"ה והערלה), מראה"פ
(פ"ח ה"א ד"ה מלמד שאינו חייב), ערוה"ש (יו"ד סי' רצו סעי' יא), תפא"י (ערלה פ"ג
אות מא, בתי כלאים אות מז), חכמת אדם (שער משפטי הארץ פ"ה הט"ז באפשרות
א'), חזו"א (סי' א ס"ק ב ד"ה ודעת הרא"ש בדעת הראב"ד, וכן נקט החזו"א להלכה (סי'
א ס"ק ה ד"ה ולענין).

בחוץ לארץ מותר לזרוע בכרם רק מין אחד¹⁵.
יש אומרים שגם לדעות האוסרות בא"י זריעה בכרם הנטוע בצפיפות פחות מד' אמות,
מכל מקום התיירו לזרוע בו בחו"ל¹⁶. יש אומרים שאין צורך להרחיק ו' טפחים מגפן
יחידית בחו"ל¹⁷. ויש מי שאומר שאין ראוי כלל לזרוע בכרם בחוץ לארץ¹⁸.

ד. זריעת מין שהוא ספק כלאים בחו"ל

יש אומרים שמין שהוא ספק אם הוא כלאים, מותר לזרועו בכרם בחו"ל¹⁹, ויש אוסרים
לעשות כן במקום שאינם בני תורה²⁰.

ה. זריעה על גבי גפנים בחו"ל

יש אומרים שהזריעה המותרת בחוץ לארץ היא דוקא בסמוך לגפנים בלבד, אך לא על
גבי שרשיהם או ענפים שהוברכו²¹, אם גובה העפר שעל גבי השורשים או הענפים אינו

15. תשובות הגאונים (סי' י, סי' תל), רמב"ן (שבת קלט ע"א ד"ה הא דיהיב), הרב אביגדור
כהן צדק (הובא בשבולי הלקט סי' מב ד"ה עוד הוסיף הרב), שיטה לא נודע למי
(קידושין לט ע"א ד"ה ונראה דאף ע"ג), רמ"ה (הו"ד ברא"ש הל' כלאים סי' ד), ריטב"א
(קידושין לט ע"א ד"ה ההוא), ערוה"ש (יו"ד סי' רצו סעי' יג), חכמת אדם (שער משפטי
הארץ פ"ה הט"ז באפשרות ב'). חזו"א (סי' א ס"ק ב ד"ה שם) וארץ חמדה (ח"ב מדור
ד פ"כ) בדעת הרמ"ה.
16. ריטב"א (קידושין לט ע"א ד"ה לא צהריתו).
17. ספר האורה (סי' מח).
18. ברכי יוסף (נדפס על הגליון בשו"ע יו"ד סי' רצו סעי' ט), בשם אחד מרבתינו
הקדמונים.
19. תוס' (שבת קלט ע"א ד"ה ולישלח), ראבי"ה (ח"א שבת סי' רצד).
20. עפ"י שבת (קלט ע"א), מאירי (שבת קלט ע"א ד"ה מה שהתרנו).
21. אין לזרוע על גבי הגפנים משום חשש הרכבה שאסור אף בחו"ל: הגהות אשר"י (ב"ב
פ"ב סי' ד), שו"ת תרומת הדשן (סי' קצד), כס"מ (פ"ח הי"ג ד"ה כל), בית דוד (ערלה
פ"ג מ"ט), באר הגולה (יו"ד סי' רצו סעי' ט בהערה), חכמת אדם (שער משפטי הארץ
פ"ה הט"ז), דרך אמונה (פ"ח הי"ג ס"ק עב), בדין זריעה על גבי הגפן ראה (פ"ו ה"ז).

עולה על ג' טפחים²². ויש אומרים שניתן בחו"ל לזרוע אף על גבי הגפנים²³.

ו. אמירה לקטן לזרוע לו בכרם בחו"ל

רמב"ם ואם אמר לתינוק גוי לזרוע לו בחוצה לארץ מותר.

לדעה זו מותר לומר לתינוק גוי לזרוע עבורו כלאי הכרם בחוץ לארץ במפולת יד²⁴, ויש אומרים שהיתר האמירה לנכרי קטן נאמר רק במינים שאיסור זריעתם בחו"ל הוא משום גזירה²⁵.

אסור לומר לישראל קטן לזרוע כלאי הכרם בחו"ל²⁶. ויש אומרים שמותר לומר לישראל קטן לזרוע לו כלאים בחו"ל²⁷.

22. כל בו (סי' צא בשם ר"י), אורחות חיים (הל' כלאים סי' א) בדעת הרמב"ם (פ"ו ה"ח) ובדעת ר"י מקורביל ורבינו יונה.
23. רא"ש (הל' כלאים סוף סי' ד) משום ש"אין שם אילן על השרשים", מהר"י קורקוס (פ"ח הי"ג), דרך אמונה (פ"ח הי"ג ס"ק עב), בדעת הגר"א.
24. רמב"ן (שבת קלט ע"א ד"ה הא דיהיב), טור (יו"ד סי' רצו), פרישה (יו"ד סי' רצו ס"ק ט) ודייק כן מלשון הטור (יו"ד סי' רצו), ט"ז (יו"ד סי' רצו ס"ק כא), וכן למד ביאור הגר"א (יו"ד סי' רצו ס"ק פו) בדעת הרמב"ם, וכך משמע מדברי הכס"מ (פ"ח הי"ג ד"ה כל השיעורין) בדעת הרמב"ם, לבוש (יו"ד סי' רצו סעי' ט), באה"ט (יו"ד סי' רצו ס"ק ז), ארץ חמדה (ח"ב מדור ד פכ"א ד"ה ולומר לנכרי), דרך אמונה (פ"ח הי"ג ס"ק עד). ועי' צפנת פענח (הל' מאכא"ס פ"י ה"ו ד"ה כלאי הכרם). ראה בתי כלאים (אות מב ד"ה וא"ת) שדן בחילוק בין אמירה לגוי גדול לאמירה לגוי קטן.
25. רש"י (שבת קלט ע"ב ד"ה יהיב), ריטב"א (שבת קלט ע"ב ד"ה רב משרשיא), ר"ן (שבת נז ע"א בדפי הרי"ף ד"ה וליתן), ב"י (יו"ד סי' רצו ד"ה ומ"ש הרמב"ם אסור לזרוע) בדעת הרא"ש (הלכות כלאים סי' ג), ביאור הגר"א (יו"ד סי' רצו ס"ק פו). וכך מדייק דרך אמונה (פ"ח הי"ג ס"ק עז) בדעת הרמב"ן (שבת קלט ע"א ד"ה הא דיהיב), רא"ש (הל' כלאים סי' ג), ור"ן (שבת נז ע"א בדפי הרי"ף ד"ה גרסינן).
26. עפ"י שבת (קלט ע"א), פסקי רי"ד (שבת קלט ע"א ד"ה מכריז), רשב"א (יבמות קיד ע"א ד"ה ומיהו), פרישה (יו"ד סי' רצו ס"ק ט), דרך אמונה (פ"ח הי"ג ס"ק עה).
27. כפתור ופרח (פנ"ח ד"ה הרי שיש לנו כרם, עפ"י הגי' במהד' עדלמא ובמהד' לונץ עמ' תשסא ד"ה הרי), ועי' במהדיר לכפ"פ (פנ"ח הע' 96).

ז. אמירה לנכרי גדול בזריעה בכרם בחו"ל

רמב"ם אבל לא יאמר לגוי גדול שלא יתחלף בישראל²⁸
יש אומרים שאיסור האמירה לגוי גדול הוא רק במקרה בו מעוניין שיזרע בכרמו ב' מינים,
או ב' מינים וחרצן במפולת יד²⁹.

ח. אמירה לנכרי קטן בזריעה בכרם בא"י

יש אומרים שהיתר האמירה לנכרי קטן לזרוע בכרם של ישראל זהו דוקא בחו"ל, אך אין
היתר זה קיים בא"י³⁰.

ט. זריעת כלאי הכרם עבור גוי בחו"ל

אין לזרוע לגוי כלאי הכרם בחו"ל³¹.

28. עפ"י (שבת קלט ע"א), וכן כתבו: רמב"ן (שבת קלט ע"א ד"ה הא דיהיב), כפתור ופרח
(פנ"ח ד"ה פרח היוצא מהגפן), לבוש (יו"ד סי' רצו סעי' ט), ארץ חמדה (ח"ב מדור ד
פכ"א). וטעם האיסור משום אמירה לנכרי – ט"ז (יו"ד סי' רצז ס"ק א ד"ה ומותר), וכן
עולה משו"ת בית יהודה (יו"ד סי' נה).
29. רמב"ן (שבת קלט ע"א ד"ה הא דיהיב).
30. רמב"ן (שבת קלט ע"ב ד"ה הא), מהר"י קורקוס (פ"א ה"ג סוף ד"ה ומותר), כס"מ (פ"א
ה"ג אסור), ארץ חמדה (ח"ב מדור ד פכ"א).
31. פרישה (יו"ד סי' רצו ס"ק י) בדעת הטור (יו"ד סי' רצו).

חוקות הארץ

הלכה יד

- א. כלאי הכרם בחו"ל אשר אסורים באכילה
ב. איסור פירות כלאי הכרם בחו"ל
ג. על מי חל האיסור בחו"ל
ד. מי הלוקט
ה. ספק כלאי הכרם בחו"ל
ו. הדין בסוריה

רמב"ם

ואף על פי שמותר לזרוע בצד הכרם בחוצה לארץ הרי אותו הירק הזרוע שם אסור באכילה ואפילו בחוצה לארץ. והוא שיראה אותו לוקט ומוכר². אבל ספיקו מותר כמו שביארנו במאכלות אסורות³.

א. כלאי הכרם בחו"ל אשר אסורים באכילה

רמב"ם ואף על פי שמותר לזרוע הרי אותו הירק הזרוע שם אסור באכילה.

יש אומרים שאיסור אכילת כלאי הכרם בחו"ל הוא אף אם רק מין אחד היה זרוע בכרם⁴. ויש אומרים שאיסור אכילת פירות כלאי הכרם בחו"ל הוא אף אם זרע שני מיני זרעים בכרם נטוע מכבר⁵. ויש אומרים שאיסור אכילת פירות כלאי הכרם בחו"ל הוא דוקא אם

1. עפ"י ערלה (פ"ג מ"ט), קידושין (לח ע"ב), וכדעת שמואל בירושלמי (ערלה פ"ג ה"ט), ומשום שאסורים בהנאה בארץ ישראל.
2. קידושין (לח ע"ב).
3. עפ"י ברכות (לו ע"א-ב) וקידושין (לח ע"ב) "כרם הנטוע ירק וירק נמכר חוצה לו בארץ אסור בסוריה מותר בחוצה לארץ יורד ולוקט ובלבד שלא ילקוט ביד", רמב"ם (הל' מאכא"ס פ"י הי"ב), שו"ע (יו"ד סי' רצו סעי' סט).
4. רמב"ן (קידושין לט ע"א ד"ה לא צהריתו) בדעת הרמב"ם (בהלכה זו), וכך נוטה דעתו של תוס' ר"י הזקן (קידושין לט ע"א ד"ה לא קיי"ל וכו'), כל בו (סי' צא ד"ה כלאי הכרם), רבינו ירוחם (נתיב כא ח"ב קעה ע"ד), רש"ס (ערלה פ"ג ה"ז ד"ה היא כלאי הכרם היא כלאי זרעים), רדב"ז (פ"ח הי"ד ד"ה ואע"פ), כס"מ (פ"ח הי"ד ד"ה ואע"פ), ומראה"פ (פ"ח ה"א ד"ה מלמד שאין חייב) בדעת הרמב"ם, יד דוד (ח"ב פ"ה הל' אות ג-ד), ערוה"ש (יו"ד סי' רצו סעי' יא).
5. כן פירשו את דעת הרמב"ם (פיהמ"ש ערלה פ"ג מ"י ד"ה החדש, ובהלכה כאן) שאף

זרע שני מינים וחרצן במפולת יד⁶. ויש מי שאומר שאין איסור אכילת כלאי הכרם בחו"ל⁷.

ב. איסור פירות כלאי הכרם בחו"ל

יש אומרים שגם הענבים של כלאי הכרם בחו"ל אסורים באכילה⁸, ויש מי שאומר שאין אסור בכלאי הכרם בחו"ל אלא רק הירקות הגדלים שם⁹.

ג. על מי חל האיסור בחו"ל

יש אומרים שהכלאים אינם נאסרים לזרע כל עוד אינו רואה את לקיטתם¹⁰. יש מי

שהתיר לעשות כן בחו"ל מכל מקום אסר את מה שנזרע בהיתר: מהר"י קורקוס (פ"ח הי"ג-יד), עפ"י גירסת רוב האחרונים, ב"י (יו"ד סי' רצו ד"ה ועל מ"ש הרא"ש), דרכי משה (יו"ד סי' רצו ס"ק א), לבוש (יו"ד סי' רצו סעי' ט). וכ"נ מהר"ן (קידושין טז ע"א בדפי הרי"ף ד"ה כלאי זרעים), וכן משמע מהרמב"ן (קידושין לט ע"א ד"ה לא צהריתו). כן בארו את קידושין (לט ע"א): ספר האורה (סי' מח), רבינו ירוחם (נתיב כא ח"ב קעה ע"ד), רא"ש (הל' כלאים סי' ד), שו"ת תרומת הדשן (סי' קצד) בשם הגהות אשר"י, בית יעקב (כלאים פ"ח הי"ד) את דעת הרמב"ם (הי"ג-הי"ד), וכן כתבו: רבינו יצחק מדנפייר (הובא בשבולי הלקט סי' מב ד"ה ר' יצחק), אר"ז (ח"א סי' רסז), ריטב"א (קידושין לט ע"א ד"ה אמר ליה לא צהריתו), פסקי רי"ד (קידושין לט ע"א ד"ה אמר רב אסי), פסקי ריא"ז (קידושין פ"א הלכה י אות ז), הגהות מיימוניות (הל' מאכא"ס פ"י אות ד), רמ"א (יו"ד סי' רצו סעי' ט), ברכ"י (שם בהגה) בשם רש"י בספר האורה כתי' ובשם הרמ"א, וכן למד ביאור הגר"א (יו"ד סי' רצו ס"ק פז) בדעת הראב"ד, וכן משמעות דברי הגאונים בתשובה (הובאה באוצה"ג קידושין לט ע"א ד"ה רב נחמן), ועי' כס"מ (פ"ח הי"ד ד"ה ואני אומר), וב"י (יו"ד סי' רצו ד"ה ועל מ"ש הרא"ש לפרש בדברי הרמב"ם) שהשיג באריכות על דברי הרא"ש. וכן כתבו: דת אש (פ"ח הי"ד), עץ החיים (ערלה פ"ג מ"ט ד"ה כרם הנטוע ירק), ערוה"ש (יו"ד סי' רצו סעי' יא), ועי' מרכה"מ (הל' מאכא"ס פ"י ה"ו).

7. חזו"א (סי' א ס"ק ב ד"ה ודעת הרא"ש) בדעת הראב"ד.

8. אורחות חיים (ח"ב סי' כ אות א ד"ה כתב הרמב"ם), דרך אמונה (פ"ח הי"ד ס"ק עט, צה"ל ס"ק קי).

9. ערוה"ש (יו"ד סי' רצו סעי' יא) בדעת הרמב"ם (פ"ח הי"ד) ולדעתו הדבר מדויק מלשון המשנה (ערלה שם) שאסרו רק את הירק.

10. רדב"ז (פ"ה הי"ד), ולדעתו הולכים בדבר זה להקל.

שאומר שהכלאים אסורים לזורע, אך מותרים לכל אדם¹¹.

ד. מי הלוקט

יש אומרים שהירק מותר רק כשהנכרי לוקט שלא בפני ישראל¹², ואף זה רק כשקיים ספק אם נזרע במפולת יד¹³. ויש אומרים שאם הנכרי לוקט בפניו הירק אסור באכילה אף אם נזרע בהיתר, אלא אם כן האוכלו אינו רואה את מעשה הלקיטה¹⁴. יש אומרים שהתירו את הירק שנלקט שלא בפניו אף כשידוע בוודאות שנזרע באיסור כלאים¹⁵.

11. כס"מ (פ"ח הי"ד, ב"י יו"ד סי' רצו) בדעת הרמב"ם, וכך נראית דעת תולדות יצחק (ערלה פ"ג ה"ט ד"ה כרם שהוא נטוע ירק), ראה ארץ חמדה (ח"ב מדור ד פ"כ ד"ה וכתב עוד). כן בארו את הירושלמי (ערלה פ"ג ה"ח), תוס' ר"י הזקן (קידושין לח ע"ב ד"ה יורד ולוקט), רא"ש (הל' כלאים סי' ד) בדעת הרמב"ם (פ"ח הי"ד), ר"ש (ערלה פ"ג מ"ט ד"ה יורד ולוקט), תוס' רי"ד (קידושין לט ע"א ד"ה גרסינן), ועי' למרן הר"י קארו (כס"מ פ"ח הי"ד ד"ה ואני אומר, ב"י סי' רצו ד"ה ומה שפירש בדברי הרמב"ם) שדחה ראיותיו, חידושי אנשי שם (על הר"ן קידושין טו ע"ב אות א) שהשווה לחומרא בין ערלה לכלאים, לבוש (יו"ד סי' רצו סעי' סט), שושנים לדוד (ערלה פ"ג מ"ט), בדעת הרמב"ם (הל' מאכא"ס פ"י), ועי' חזו"א (סי' א ס"ק ב) שדן בדבריהם, ראה ט"ז (יו"ד סי' רצד ס"ק טו) שביאר את טעם החילוק בין היתר לקיחה מהנכרי בחו"ל בספק ערלה, לבין היתר הנטילה מהנכרי בספק כלאים, וכן משמע בסמ"ג (ל"ת סי' רפ ד"ה כלאי הכרם אסורים בחו"ל), כלבו (סי' צא), אורחות חיים (הלכות כלאים סי' א), כפתור ופרח (פנ"ח ד"ה פרח היוצא מהגפן), חכמת אדם (שער משפטי הארץ פ"ה הט"ז), ראה דרך אמונה (פ"ח הי"ד ס"ק עח).
12. יש להעיר: בפיה"מ לרמב"ם (ערלה פ"ג מ"ט) ישנן שתי גרסאות, מי הוא הלוקט, לגירסא המובאת בעץ החיים (ערלה פ"ג מ"ט) ובשושנים לדוד (ערלה פ"ג מ"ט) הגרסא היא: "ובלבד שלא ילקוט החבר עצמו ביד", ואילו הגירסא המובאת במהד' הרב קאפח היא: "ובלבד שלא ילקוט ביד".
13. רא"ש (הל' כלאים סי' ד) בדעת הרמב"ם (פ"ח הי"ד), ועי' בכס"מ (פ"ח הי"ד ד"ה ואני אומר), ובב"י סי' רצו ד"ה ומה שפירש בדברי הרמב"ם) שדחה ראיותיו, שושנים לדוד (ערלה פ"ג מ"ט). ועי' חזו"א (סי' א ס"ק ב) שדן בדבריהם.
14. רדב"ז (פ"ח הי"ד ד"ה ואע"פ), כס"מ (פ"ח הי"ד ד"ה ואני אומר), מראה"פ (פ"ח ה"א ד"ה מלמד שאינו חייב). ומשמע שכאשר נעשתה זריעה באיסור לא הקלו בה בצדדי הקולות שהקלו בכלאים בחו"ל.
15. רבינו ירוחם (נתיב כא ח"ב), ב"י (יו"ד סי' רצד סעי' א ד"ה) בדעת הרמב"ם (הל' מאכא"ס

ויש אומרים שכל היתר הלקיטה שלא בפניו הוא דוקא בספק כלאים אך לא בודאי כלאים¹⁶.

ה. ספק כלאי הכרם בחו"ל

רמב"ם אסור באכילה... והוא שיראה אותו לוקט ומוכר, אבל ספיקו מותר...

יש אומרים שאם הספק הוא, האם הכרם עצמו נזרע בכלאים, מותר ישראל ללקוט בידיו¹⁷, ויש אומרים שאף במקרה זה, אינו יכול ללקוט בידיו, אלא לקחת מן הנכרי¹⁸. יש המתירים ללקוט לכתחילה מירקות הגדלים במצב של ספק כלאים בחו"ל¹⁹, יש אומרים שישראל שלקט כלאים בידו בחו"ל, הם אסורים לו ומותרים לחברו²⁰. יש אומרים שהתירו כלאי הכרם בחו"ל אף אם רואה את הגוי לוקט כל עוד אינו לוקט בעצמו²¹. לדעות אלו יש אומרים שכלאי הכרם מותרים בחו"ל דוקא כשלוקח נוצר ספק

פ"י הי"א-יב) והטור (י"ד סי' רצו סעי' א), דרישה (י"ד סי' רצד אות ה) בדעת הטור, ביאור הגר"א (י"ד סי' רצד ס"ק יג) בדעת הרמב"ם (שם), משנ"ר (ערלה פ"ג מ"ט ד"ה כרם נטוע) בדעת רש"י (קידושין לח ע"ב ד"ה כרם) והרמב"ם (כאן). וכן פסק בהלכתא גבירתא (ערלה פ"ג מ"ט).

16. ר"ן (קידושין טו ע"א בדפי הרי"ף ד"ה וקיימא לן), ב"ח (י"ד סי' רצד סעי' ח ד"ה ומ"ש ואין צריך לומר, וד"ה ולפענ"ד נראה) ודייק כן גם בדעת הטור (י"ד סי' סי' רצו סעי' א) ובדעת הרמב"ם (פ"ח הי"ד) והשו"ע (י"ד סי' רצד סעי' ט), ט"ז (י"ד סי' רצד ס"ק טו). מעיני יהושע (ערלה פ"ג מ"ט) בדעת הגר"א, עץ החיים (ערלה פ"ג מ"ט ד"ה ובלבד).
17. רדב"ז (הל' מאכא"ס פ"י הי"ב) ותולדות יצחק (ערלה פ"ג ה"ט ד"ה כרם שהוא נטוע ירק) בדעת הרמב"ם (שם), כרם הארץ (ה"ז עמ' לו).
18. ביאור הגר"א (י"ד סי' רצד ס"ק לג) בדעת הר"ן.
19. עפ"י הגי' בקידושין (לח ע"ב), "זה וזה יורד ולוקט", ב"י (י"ד סי' רצד סעי' י ד"ה ועדיין יש לדקדק) בדעת הרמב"ם (הל' מאכא"ס פ"י הי"א-יב), מראה"פ (פ"ח ה"א ד"ה מלמד שאינו חייב).
20. תוס' רי"ד (קידושין לט ע"א ד"ה יורד), ראה מלאכ"ש (ערלה פ"ג מ"ט ד"ה ובלבד שלא ילקוט ביד), שישב את הסתירה בדברי התוס' רי"ד (שם).
21. עפ"י קידושין (לח ע"ב) "יורד ולוקח ובלבד שלא ילקוט ביד", רש"י (קידושין לח ע"ב ד"ה יורד וד"ה ובלבד), ספר האורה (סי' מח), תוס' ר"י הזקן (קידושין לח ע"ב ד"ה יורד ולוקט), הגהות הרמ"ך (הל' מאכא"ס פ"י הי"א), ר"ן (קידושין טו ע"ב בדפי הרי"ף סוף

חוקות הארץ

איסור כלאים כגון שצומחים בכרם ירקות נוספים שאינם כלאים²², או שספק אם נזרעו במפולת יד²³, ואף אם ראהו לוקט מתוך הכרם, קיים ספק שמא הוא מוכר לו ירק שלא גדל בכרם²⁴.

ו. הדין בסוריה

יש אומרים שבמקרה בו יש ספק כלאים בסוריה, ניתן לקחת מן הנכרי כשהירק סמוך לכרמו בלבד, אך אם ראה שלקט את הירק מהכרם, אסור²⁵. ויש מתירים בסוריה אף ללקוט בכרם שהוא ספק כלאים²⁶.

- ד"ה וקיי"ל) בשם רבינו משה הכהן, רא"ש (ערלה פ"ג מ"ט ד"ה יורד ולוקט), טור (י"ד סי' רצו סעי' א), רע"ב (ערלה פ"ג מ"ט ד"ה ובחול"ל יורד ולוקט), רש"ס (ערלה פ"ג ה"ט ד"ה ובלבד שלא ילקוט ביד), פנ"מ (ערלה פ"ג ה"ז ד"ה כרם שהוא נטוע ירק), שנו"א (ערלה פ"ג מ"ט ד"ה ספק ערלה וד"ה ובלבד), ביאור הגר"א (י"ד סי' רצד ס"ק לג בדעת הר"ן), וכן ניתן ללמוד מדברי הב"י (י"ד סי' רצד סעי' ט ד"ה ומ"ש כיצד וד"ה ומשמע דגבי ערלה), מהר"א פולדא (ערלה פ"ג ה"ט ד"ה ובח"ל יורד הגוי ולוקט), תפא"י (ערלה פ"ג מ"ט אות לח, הלכתא גבירתא פ"ג מ"ט).
22. פסקי ריא"ז (קידושין פ"א הלכה י אות ח), ב"י (י"ד סי' רצד סעי' י ד"ה ועדיין יש לדקדק) בדעת הרמב"ם (הל' מאכא"ס פ"י הי"א-יב).
23. דרישה (י"ד סי' רצד אות ה ד"ה וצריך לומר דרבינו) בדעת הטור (שם), ועיי' ט"ז (י"ד סי' רצד ס"ק טו) שלדעתו אף המתירים לקיטה בידיו מכרם שהוא עצמו ספק ערלה, מכל מקום בספק כלאים ס"ל שאסור ללקוט בידיו. וכן כתב בחידושי רעק"א (על הט"ז שם ד"ה מ"מ) בשם הרמב"ן (ב"ב כד ע"א ד"ה אבל ענבים).
24. ביאור הגר"א (סי' רצד ס"ק יג) אף בדעת הרמב"ם.
25. עפ"י ערלה (פ"ג מ"ט), וכדעת רבי יודן בירושלמי (ערלה פ"ג ה"ז), רמב"ם (הל' מאכא"ס פ"י הי"א), תוס' רי"ד (קידושין לט ע"א ד"ה גרסינן), לדעתו במקרה זה הדבר נחשב ל"ספק קרוב לודאי", ביאור הגר"א (י"ד סי' רצד ס"ק לג) בדעת הר"ן, הלכתא גבירתא (ערלה פ"ג מ"ט), משנת יעקב (פ"ח הי"ג), בדעת הרמב"ן (ב"ב כד ע"א), דרך אמונה (פ"ח הי"ד ס"ק פב), ראה חזו"א (ערלה סי' יא ס"ק ב ד"ה ולכן) שבאר מספר טעמים מדוע בסוריה מחמירים יותר מאשר בחו"ל.
26. כרם הארץ (ה"ז עמ' לו), דרך אמונה (פ"ח הי"ד ס"ק פב).

פרק ט

הלכה א

- א. באלו מינים לוקה
ב. הרבעה במינים שבים
ג. בהמת אחרים
ד. מכת מרדות
ה. פעולות כעין הרבעה המתרות

רמב"ם

המרכיבו זכר על נקיבה שאינה מינו, בין בבהמה בין בחיה ובעופות, ואפילו במיני חיה שבים², הרי זה לוקה מן התורה³ בכל מקום, בין בארץ בין בחוצה לארץ⁴, שנאמר בהמתך לא תרביע כלאים⁵. ואחד בהמה חיה ועוף שלו או של חבירו⁶, ואינו לוקה עד שיכניס בידו כמכחול בשפופרת⁷, אבל אם העלם זה על זה בלבד, או שעוררן⁸ בקול מכין אותו מכת מרדות⁹.

1. ב"ק (פ"ה מ"ז), ב"ק (נד ע"ב), סה"מ לרמב"ם (ל"ת ריז), יראים (סי' שלב), סמ"ג (לאוין רפא), חינוך (מצ' רמד).
2. מימרת ר"ל (ב"ק נה ע"א), ובירושלמי (כלאים פ"א ה"ו) הסתפקו במיני הים בהרבעה. טור וש"ע (יו"ד סי' רצז ס"א). [טור יו"ד סי' רצז עוסק כולו בכלאי בהמה, בשו"ע סי' רצז מתחלק לשנים: כלאי זרעים ושוב כלאי בהמה מסעיף א והלאה – הציונים בפרק זה לסימן סי' רצז מתייחסים בשו"ע לחלק השני והאחרון בסימן, וכן לגבי נושאי הכלים של השו"ע.]
3. ב"ק (נה ע"א), רמב"ם (הל' סנהדרין פי"ט ה"ד), טור וש"ע (יו"ד סי' רצז ס"א).
4. טור (יו"ד סי' רצז).
5. ויקרא (יט, יט).
6. ספרא (קדושים פרשה ב, פרק ד אות יד).
7. ב"ק (צא ע"א), טור וש"ע (יו"ד סי' רצז ס"ב).
8. בנוסח הרב שילת: שעודדן.
9. כן למדו רדב"ז, מהר"י קורקוס, כסף משנה והגר"א מב"מ (צא ע"א) וירושלמי (כלאים פ"ח ה"ב), שו"ע (יו"ד סי' רצז ס"ב).

א. באלו מינים לוקה

יש מי שכתב שלוקה בכלאי הרבעה רק בטמאה עם טהורה, אבל טמאה עם טמאה או טהורה עם טהורה אינו לוקה מן התורה¹⁰, ורבים תמהו עליו, שכן בהרבעה עובר בכל המינים¹¹.

ב. הרבעה במינים שבים

רמב"ם ואפילו במיני חיה שבים¹²

יש שחילקו בין חיות שבים לדגים שאין לוקה עליהם¹³, ויש אומרים שאפשר להרביע דגים שבים ולוקה עליהם¹⁴.

ג. בהמת אחרים

רמב"ם ואחר בהמה חיה ועוף שלו או של חבירו¹⁵

10. ש"ך (יו"ד סי' רצז ס"ק א) בדעת הרמב"ם.
11. רמב"ם (פה"מ כלאים פ"ח מ"ב), תוס' חדשים (כלאים פ"ח מ"ב), דגמ"ר (יו"ד סי' רצז), פר"ח (יו"ד סי' פו ס"ק ו), מעשה רקח (הל' כלאים פ"ט ה"ז), גינת ורדים (לפמ"ג, כלל נט), שנות אליהו (כלאים פ"ח מ"ב), מנחת חינוך (מצ' רמד אות א) שטעות היא בהבנת הרמב"ם וזו דעת הרמב"ם רק בהנהגה, עי' לקמן הלכה ז.
12. דעת ריש לקיש (ב"ק נה ע"א) ובירושלמי (כלאים פ"א ה"ו), טור וש"ע (יו"ד סי' רצז ס"א).
13. מהר"י קורקוס (פ"ט ה"א). אבל דגים אי אפשר להרביעם משום שאין להם זכרות שיתחייב על הרבעתם, ואינו יכול להכניס כמכחול בשפופרת – תוס' (ב"ק נה א ד"ה המרביע) עפ"י ירושלמי (כלאים פ"א ה"ו) ובראשית רבה (פ"ז), רמב"ם (כלאים פ"ט ה"א עפ"י רדב"ז). ועי' רש"ס ותולדות יצחק (כלאים פ"א ה"ו).
14. ר"ש משאנץ (כלאים פ"א מ"ו) אליבא דר' ירמיה בירושלמי, מהר"א פולדא (כלאים פ"א ה"ו) עפ"י גירסת הר"ש.
15. ספרא (קדושים פרשתא ב פ"ד יד) נאמר: "ואין לי אלא בהמתך על בהמתך, מנין בהמתך על בהמת אחרים בהמת אחרים על בהמתך, בהמת אחרים על בהמת אחרים מנין ת"ל את חוקותי תשמורו", סמ"ג (ל"ת רפא), כלבו (סי' צא), מהר"י קורקוס (פ"ט ה"א), קרבן אהרן על הספרא והו"ד במעשה רקח (הספרדי, כלאים פ"ט ה"א), פני משה (כלאים פ"ז ה"ג), מנ"ח (מצ' רמד אות ה).

ועובר אף בבהמת נכרים¹⁶.

ד. מכת מרדות

רמב"ם אבל אם העלם זה על זה בלבד או שעוררין בקול מכין אותו מכת מרדות

אם רואה בהמות כלאים זה עולה על גב זה אע"פ שנוח לו בכלאים אינו צריך להסירם¹⁷. יש אומרים שהאיסור בהעלאה זה על זה בלא הכנסת כמכחול בשפופרת מן התורה¹⁸. ויש שכתבו שהוא מדרבנן¹⁹. ומכין אותו מכת מרדות, מפני שהוא גורם לרצון הרביעה, אבל אינו עושה את הפעולה עצמה כמו בהנהגה שחייב מן התורה²⁰. יש שהקשו שאין מכת מרדות על הספק²¹.

ה. פעולות כעין הרביעה המותרות

מותר להושיב עוף טהור על ביצי עוף שאינו מינו, ואין בכך משום כלאים וכן אין בכך משום צער בעלי חיים²², ויש שכתבו שאסור משום צער בעלי חיים²³.

16. ראב"ד על הספרא (קדושים פרשתא ב פ"ד יד), תועפות ראם על היראים (סי' שלב ס"ק ג).
17. רש"ס (כלאים פ"ח מ"א).
18. רדב"ז ומהר"י קורקוס (הל' כלאים פ"ט ה"א) בשיטת הרמב"ם, פרישה (יו"ד סי' רצז ס"ק ג), מעשה רקח (הל' כלאים פ"ט ה"א).
19. רא"ש (שטמ"ק ב"מ צא ע"א), מאירי (ב"מ צא ע"א), שו"ת תשב"ץ (ח"ב סי' נח), רדב"ז (הל' כלאים פ"ט ה"ב) בשיטת תוס', כס"מ בשיטת הרמב"ם (הל' כלאים פ"ט ה"א), ט"ז (יו"ד סי' רצז ס"ק א).
20. צפנת פענח (הל' כלאים פ"ט ה"א).
21. הגהות מוהר"א אזולאי על הלבוש (יו"ד סי' רצז ס"ק א).
22. שו"ת תשב"ץ (ח"ב סי' נח), תשובת כת"י ר' משה פרובינציאלי הו"ד בהערות לשו"ת הרמ"ע מפאנו (סי' קב), שיירי כנה"ג (יו"ד סי' רצז), ברכ"י (יו"ד סי' רצז השני ס"ק ב), פתחי תשובה (יו"ד סי' רצז ס"ק א), וטעמם משום שרק מחמם את הביצים.
23. שו"ת רמ"ע מפאנו (סי' קב), הגהות מוהר"א אזולאי ללבוש (סי' רצז ס"ק ב), קיצור שו"ע (סי' קצא ס"ד).

הלכה ב

א. הכנסה לסהר אחד ב. הרבעה בכלאים ע"י נכרי

רמב"ם

מותר להכניס שני מינין לסהר אחד, ואם ראה אותן רבעו זה את זה אינו זקוק להפרישן¹, ואסור לישראל ליתן בהמתו לגוי להרביעה לו².

א. הכנסה לסהר אחד

רמב"ם מותר להכניס שני מינין לסהר אחד³

יש שפסקו שאסור להכניס לדיר מינים שונים⁴, ואפילו יש נקבה בת מינו באותו דיר משום שחוששים שילך וירבע לשאינו מינו⁵. ויש שהסתפקו אם אין איסור בהכנסת שני מינים לדיר (סהר) אחד⁶.
יש אומרים שבמקום שאינם בני תורה או במקום שיש לחוש לפריצות של עבדים אסור להכניס לדיר מין ושאינו מינו⁷, שסתם עבדים פרוצים הם ויש לחוש שירביעום בידיהם⁸. ויש חולקים ולא חששו לפריצות עבדים במקרה זה⁹.

1. ירושלמי כלאים (פ"ח ה"ב) וב"מ (צא ע"ב), וכ"כ המאירי (ב"מ צא ע"ב), וכ"פ טור ושו"ע (יו"ד סי' רצז ס"ג).
2. עפ"י ב"מ (צ ע"א) ולא נפשט ולחומרא. עי' רדב"ז (פ"ט ה"ב), מהר"י קורקוס (פ"ט ה"ב), כסף משנה (פ"ט ה"ב).
3. רא"ש (שטמ"ק ב"מ צא ע"א, הל' כלאים סי' ה), טור ושו"ע (יו"ד סי' רצז ס"ג).
4. הלכות גדולות (סי' ד הל' כלאים), אשכול (הל' כלאי בהמה) בשם בה"ג, ספר האורה (ח"א סי' מז). ואסרו אף אחיזת הנקבה בשעה שזכר עולה עליה.
5. הלכות גדולות (סי' ד הל' כלאים), אשכול (הל' כלאי בהמה) בשם בה"ג.
6. ר"י בתוס' (ב"מ צא ע"א ד"ה ופשטי). ועי' רדב"ז (הל' כלאים פ"ט ה"ב), מהר"י קורקוס (הל' כלאים פ"ט ה"ב), תורת חיים (ב"מ צא א ד"ה ופשטי) בדעת תוספות.
7. שו"ת הרשב"א (ח"א סי' צח), ר"ן (ב"מ צא ע"א), נמוקי יוסף (ב"מ צא ע"א), שו"ת תשב"ץ (ח"ב סי' נח), רמ"א (יו"ד סי' רצז ס"ג), לבוש (יו"ד סי' רצז ס"ג).
8. רמ"א (יו"ד סי' רצז ס"ג) לפי תיקון הש"ך (שם ס"ק ב).
9. ש"ך (שם ס"ק ב) עפ"י השמטת: רי"ף, רא"ש, רמב"ם, טור ואגודה את החשש לפריצות עבדים.

ב. הרבעה בכלאים ע"י נכרי

רמב"ם ואסור לישראל ליתן בהמתו לגוי להרביעה לו¹⁰.
יש שכתבו שאסור משום איסור הגוי בכלאי בהמה¹¹ ואסור מן התורה משום לפני עיוור¹².
ויש שכתבו משום אמירה לנכרי¹³ ואסור מדרבנן.
גוי שמרביע בכלאים להנאת עצמו אי"צ למחות בידו¹⁴. ויש שכתבו שאם הבהמה של גוי
נאסרה האמירה, ואם היא של ישראל נאסר להניחו להרביע¹⁵.
לא קנסו את הנותן בהמתו לנכרי להרבעה משום שלא שכיח¹⁶.

10. טור ושו"ע (יו"ד סי' רצז ס"ד).
11. הלכות גדולות (סי' ד הל' כלאים), ספר האורה (ח"א סי' מז), דרישה (יו"ד סי' רצז ס"ק א), בי' הגר"א (יו"ד סי' רצז ס"ק ח), מעשה רקח (הל' כלאים פ"ט ה"ב).
12. רמב"ם (הל' מלכים פ"י ה"ו), ספר הישר (חידושים סי' תקכ), תוס' רי"ד (קידושין לט ע"א).
13. ב"מ (צ ע"א) "איבעיא להו מהו שיאמר אדם לגוי חסום פרתי ודוש בה" ונשאר בספק ולחומרא וכן הדין בכל אמירה לנכרי באיסור תורה. רדב"ז (הל' כלאים פ"ט ה"ב), כס"מ (הל' כלאים פ"ט ה"ב), בי' וב"ח (יו"ד סי' רצז), ט"ז (יו"ד סי' רצז ס"ק ב), דברי חמודות (הל' כלאים סי' ה אות יח), ש"ך (יו"ד סי' רצז ס"ק ג).
14. רמ"א (יו"ד סי' רצז ס"ד), לבוש (יו"ד סי' רצז ס"ד). ועיי' בהלכה ז לגבי עבודה בכלאי בהמה בנכרי.
15. מעשה רקח (הל' כלאים פ"ט ה"ב). עיי' פתחי תשובה (יו"ד סי' רצז ס"ק ג).
16. ט"ז (יו"ד סי' רצז ס"ק ב), בניגוד לסירוס שקנסו חכמים, עפ"י ב"מ (צ ע"ב).

הלכה ג

- א. קיום כלאי הרבעה
ב. הרבעות שונות
ג. דינים שונים בולדות כלאים
ד. דיני ולדות כלאים בענייני קרבנות

רמב"ם

מי שעבר והרכיב בהמתו כלאים הרי הנולד מהן מותר בהנייה¹, ואם היה מין טהורה עם מין טהורה, מותר באכילה², כמו שנתבאר במאכלות אסורות³.

א. קיום כלאי הרבעה

ולדות כלאי בהמה מותרים לגדל ולקיים אף במעשה⁴, ואינם אסורים אלא מלהרביע בידי⁵.

ב. הרבעות שונות

אף המרכיב זכרים ממינים שונים זה על זה לוקה⁶. הנדסה גנטית בבעלי חיים אין בה משום כלאי בהמה⁷.

1. כגון פרד לרכב עליו או לרתום למרכבתו – סמ"ק (מצ' קסה), בי' הגר"א (יו"ד סי' רצז ס"ק י').
2. חולין (קטו ע"א), שו"ע (יו"ד סי' רצז ס"ה).
3. הלכות מאכלות אסורות (פ"א הי"ג).
4. חזו"א (סי' ב ס"ק ט ויו"ד סי' קעח ס"ק יא ד"ה וז"ל הרא"ש).
5. כלאים (פ"ח מ"א).
6. צפנת פענח (הל' כלאים פ"ט ה"א), מנחת חינוך (מצ' רמד אות ב), חי' הרי"מ (יו"ד סי' רצז).
7. שו"ת מנחת שלמה (תניינא [ב-ג] סי' ק אות ז). ואין בעצם העשייה שום איסור של הרבעה כיון שהיא רק ע"י העברת תאים ממין אחד לבעל חיים אחר, וכיון שהתורה אמרה "בהמתך", אין זה שייך כלל לאיסור הרבעה שאסור רק בשני גופות ממש. ולכן מין הבהמה והחיה לא נשתנה ולא נשתנו שאר הלכותיו.

ג. דינים שונים בולדות כלאים

ולד כלאים מטהורים, כגון בן רחל ותייש טעון שחיטה⁸ ונוהג בו דין אותו ואת בנו⁹, וחייב בכיסוי הדם ללא ברכה¹⁰, וי"א שחייב בכיסוי בברכה¹¹, ואם שחט כלאים בי"ט מכסה דמו לאחר יו"ט¹². וחלבו אסור ואין לוקין עליו¹³, וחייב במתנות זרוע לחיים וקבה¹⁴. ונוהג בו ראשית הגז¹⁵. ואין פודין בו פטר חמור¹⁶. ואין נכנס לדיר להתעשר¹⁷. הגונב כלאים הבא מן השה וממין אחר וטבח או מכר משלם תשלומי ארבעה וחמשה¹⁸.

ד. דיני ולדות כלאים בענייני קרבנות

ולד שהוא כלאים פסול לקרבן מגזירת הכתוב¹⁹. הממיר בולד כלאים אין הקדושה חלה עליו ולפיכך אינו לוקה²⁰. ולד קדשים שהוא כלאים הרי זה יפדה ויביא בדמיו קרבן כסוג קרבן של הוריו²¹.

8. כאמור לעיל שמותר באכילה.
9. רמב"ם (הל' שחיטה פי"ב ה"ח וה"ט), טור ושול"ע (י"ד סי' טז ס"ח).
10. רמב"ם (הל' שחיטה פי"ד ה"ד), סמ"ג (עשין סי' סד), טור ושול"ע (י"ד סי' כח ס"ג).
11. דעת העיטור (ה"ד בטור י"ד סי' כח).
12. רמב"ם (הל' שחיטה פי"ד ה"ד), סמ"ג (עשין סי' סד), טור ושול"ע (י"ד סי' כח ס"ג).
13. רמב"ם (הל' מאכלות אסורות פ"א הי"ג), שול"ע (י"ד סי' פ ס"ו), ושניהם כתבו דוקא בכלאים שהוא כוי.
14. רמב"ם (הל' ביכורים פ"ט ה"ה), כפתור ופרח (פנ"ח), טור ושול"ע (י"ד סי' סא ס"ז).
15. רמב"ם (הל' ביכורים פ"י ה"ז).
16. רמב"ם (הל' ביכורים פי"ב ה"ח).
17. רמב"ם (הל' בכורות פ"ו הי"ד).
18. ב"ק (עז ע"ב), רמב"ם (הל' גניבה פ"ב ה"ט).
19. חולין (לח ע"ב, קטו ע"א), רש"י (חולין לח ע"ב), רמב"ם (הל' איסורי מזבח פ"ג ה"ד והי"א).
20. רמב"ם (הל' תמורה פ"א הי"ז): "והרי זה כמי שהמיר בגמל או בחמור לפי שאין במינן קרבן".
21. רמב"ם (הל' תמורה פ"ד ה"ח).

הלכה ד

רמב"ם

שני מיני בהמה או חיה שדומין זה לזה¹, אף על פי שמתעברין זה מזה² ודומין זה לזה, הואיל והן שני מינין הרי אלו כלאים ואסור להרכיבן³, כיצד הזאב עם הכלב, והכלב⁴ הכופרי⁵ עם השועל, והצבאים עם העזים, והיעלים⁶ עם הרחלים והסוס עם הפרד, והפרד עם החמור, והחמור עם הערוד⁷, אע"פ שדומין זה לזה, הרי הן כלאים זה בזה⁸.

וכן תרנגול טווס ופסיוני⁹ כלאים זה בזה¹⁰ אע"פ שגדלים זה עם זה¹¹.

1. רא"ש (הל' כלאים סי' ה, ב"ק פ"ה סי' יד), טור ושו"ע (יו"ד סי' רצז ס"ו).
2. ב"י (יו"ד סי' רצז), שו"ע (יו"ד סי' רצז ס"ו), בי הגר"א לפי כלאים (פ"ח מ"א): "כלאי בהמה מותרים... לגדל ולקיים" משמע שאף מתעברים זמ"ז.
3. כלאים (פ"א מ"ו), טור ושו"ע (יו"ד סי' רצז ס"ו).
4. כלב שצדין בו חיות – פיה"מ לרמב"ם (כלאים פ"א מ"ו), רש"ס (כלאים פ"א מ"ו). עי' רש"י (ב"ק פ' ע"א ד"ה כלבים כופריים).
5. כלב שמגדלין בני הכפרים והוא קטן ודומה לשועל – ר"ש משאנץ (כלאים פ"א מ"ו), רע"ב (כלאים פ"א מ"ו), מהר"י קורקוס (כלאים פ"ט ה"ד), שו"ע (יו"ד סי' רצז ס"ו). עי' רש"י (ב"ק פ' ע"א ד"ה כלבים כופריים) ושו"ת דעת כהן (סי' מ).
6. יש שכתבו שהוא כבשה קטנה – ר"ש משאנץ (כלאים פ"א מ"ו) בשם הערוך, ריטב"א (ר"ה כו ע"ב עפ"י יחזקאל כז, טו) בשם הערוך. יש שכתבו שהוא עז הבר – רד"ק (שמו"א כד, ג), ריטב"א (ר"ה כו ע"ב בשם רש"י). ויש שכתבו שהוא "אקו" הנמנה על חיות הטהורות – רש"י (דברים יד, ה), ר"ש משאנץ (כלאים פ"א מ"ו), רא"ש (כלאים פ"א מ"ו), רד"ק (שמו"א כד, ג), רע"ב (כלאים פ"א מ"ו עפ"י התרגום לדברים יד, ה), מהר"י קורקוס (כלאים פ"ט ה"ד). ונראה שעז הבר ויעל הם אותו בעל חיים, עי' מאירי (ר"ה כו ע"א).
7. חמור הבר שגדל במדבר – רמב"ם (כלאים פ"א מ"ו), ריבמ"ץ (כלאים פ"א מ"ו), רא"ש (כלאים פ"א מ"ו), רע"ב (כלאים פ"א מ"ו), מהר"י קורקוס (כלאים פ"ד ה"ד), שו"ע (יו"ד סי' רצז ס"ו).
8. כלאים (פ"א מ"ו), שו"ע (יו"ד סי' רצז ס"ו).
9. מין שְלוֹ – אוצה"ג (ב"ק תשובות סי' קד), רש"י (ב"ק נה ע"א).
10. ב"ק (נה ע"א), ירושלמי כלאים (פ"א ה"ו).
11. ב"ק (נה ע"א), טור (יו"ד סי' רצז).

פרק ט – הלכה ד

וי"א שאע"פ שמגדלים אפרוחיהם של המינים האחרים בכ"ז כלאים זב"ז¹².
ויש גורסים: תרנגול טווס ותרנגול פסיאני אע"פ שדומין זה לזה כלאים זה בזה¹³.

12. ראב"ד מובא ברשב"א (ב"ק נה ע"א). שאם משום שגדלים ביחד אף כבשים ועזים גדלים זע"ז וכלאים זב"ז.

13. תוספתא (כלאים פ"א ה"ז).

הלכה ה

- א. המגדיר את המין לדין כלאים
ב. שור הבר
ג. אווז ואווז הבר
ד. דיני כוי

רמב"ם

מין שיש בו מדברי ויישובי, כגון שור הבר עם השור, והרמך¹ עם הסוס, מותר להרכיבן זה עם זה, מפני שהן מין אחד², אבל אוז עם אוז בר כלאים זה עם זה, שהאוז ביציו מבפנים ואוז הבר ביציו מבחוץ³, מכלל שהן שני מינים, והכוי כלאים עם החיה ועם הבהמה, ואין לוקין עליו, מפני שהוא ספק⁴.

א. המגדיר את המין לדין כלאים

רמב"ם מין שיש בו מדברי ויישובי

בדרך כלל בעל חיים הגדל בישוב הוא מין בהמה, ומינו הגדל ביער הוא מין חיה⁵, וחיה ובהמה אסור להרביע מהם זה על זה אפילו דומים זה לזה⁶. אבל מדברי ויישובי אינו סימן למין שונה ולא לכך שזה מין בהמה וזה מין חיה, אלא אם חלוקים בגופם כגון באוז שביציו מבחוץ וחלוק מאוז הבר בטעינת הביצים בשחלה⁷.

1. שו"ע (יו"ד סי' רצז ס"ז): "סוס כמו מן בני הרמכים באסתר ח, י", ועי' ערוך (ערך "רמך"). מהר"י קורקוס (כלאים פ"ט מ"ה), רש"ס (כלאים פ"ח ה"ד) פרשו: סוס מדברי.
2. טור ושו"ע (יו"ד סי' רצז ס"ז).
3. דעת אב"י (ב"ק נה ע"א), טור ושו"ע (יו"ד סי' רצז ס"ז). ובאוצה"ג (ב"ק, תשובות סי' קד) כתבו שניכרות כביצי בהמה.
4. ביכורים (פ"ב מ"א), רמב"ם (הל' כלאים פ"ט ה"ה), טור ושו"ע (יו"ד סי' רצז ס"ח).
5. שנות אליהו (כלאים פ"ח מ"ו), וכן נחלקו חכמים בכלב, לת"ק מין חיה ולרבי מאיר מין בהמה – כלאים (פ"ח מ"ו).
6. כן עולה מדעת חכמים החולקים על ר"מ (ירושלמי כלאים פ"א ה"ו) ולכן לחכמים כלב וכלב כופרי אינם כלאים ולר"מ כלב הוא מין בהמה וכלב כופרי מין חיה. ועי' שנות אליהו (כלאים פ"ח מ"ו) שכלב דרכו להיות בישוב, אבל יכול להיות שהוא גדל ביער ג"כ שדרכו להיות נע ונד, ולכן אף ביער הוא מין בהמה.
7. יש"ש (ב"ק פ"ה סי' מז).

יש שכתבו שאם יש שם לואי ביניהם אינו סימן למינים שונים, ולכן כלב וכלב כופרי כיון שלחכמים שניהם מין חיה מותרים זב"ז.⁸

יש מי שכתב שיכול להיות שאע"פ שהם מין טמא ומין טהור מכל מקום הם מין אחד לעניין כלאים,⁹ וחלקו עליו, שאי אפשר למין טהור ומין טמא שיהיה מין אחד, אלא או הכל טהור או הכל טמא.¹⁰ "א שכאשר יש שינוי בכל הגוף ותוארו, ויש חילוק ג"כ בשם ע"י שם לוואי, הרי אלו שני מינים.¹¹ אבל לגבי אוזנים, חרטום ארוך או חרטום קצר אינו מלמד על כך שמייניהם שונים¹² מפני שהוא חילוק רק באבר פרטי.¹³

לגבי גמלים ישנם הבדלים בין גמל פרסי וגמל ערבי,¹⁴ שזה צוארו עבה וזה צוארו דק אינם כלאים זב"ז.¹⁵ ויש שפרשו שאלו שוקיו ארוכות ועבות ואלו שוקיו קטנות ודקות, ואעפ"כ אינם כלאים זב"ז.¹⁶

חמור וחמור הבר, חזיר וחזיר הבר אע"פ שדומין זה לזה כלאים זה בזה.¹⁷

ב. שור הבר

רמב"ם כגון שור הבר עם השור

יש אומרים ששור הבר הוא בהמה¹⁸ ולכן מותר בשור ביתי.¹⁹ ויש אומרים ששור הבר מין

8. רש"ס (כלאים פ"א ה"ו).
9. דעת בן בעל שו"ת צמח צדק (קרוכמאל, בקונטרס אחרון לסי' כט).
10. פר"ח (יר"ד סי' פו ס"ק ו), כרתי ופלתי (סוף קונ' פני נשר אחרי סי' פו).
11. שו"ת דעת כהן (סי' מ).
12. ב"ק (נה ע"א) דחיית רב בר רב חנן.
13. שו"ת דעת כהן (סי' מ).
14. רש"י (ב"ק נה ע"א).
15. ב"ק (נה ע"א).
16. רבינו חננאל (ב"ק נה ע"א).
17. תוספתא (כלאים פ"א ה"ח).
18. במשנה כלאים (פ"ח מ"ו) וכן בירושלמי (כלאים פ"ח ה"ד) חכמים סוברים ששור הבר הוא מין בהמה וגדל בישוב וברח למדבר, ואינו תאו האמור בחיות הטהורות כנזכר בתוספתא (כלאים פ"א ה"ט). ואע"פ שחכמים מנו בחולין (נט ע"ב) סימני חיה טהורה וכולם ישנם בשור הבר, אותם סימנים נמנו לגבי שאר חיות חוץ משור הבר כ"כ ר"ש משאנץ (כלאים פ"ח מ"ה), או"ז (הל' כלאים סי' רפט) וסיים: "ואיני יודע מאי טעמא".
19. רמב"ם (כאן), סמ"ג (סי' רפא), טור (יר"ד סי' פ), מאירי (חולין פ ע"א), תורת הבית הקצר

חוקות הארץ

חיה²⁰ ואסור בשור ביתי²¹. ויש פוסקים שהוא ספק ולכן אין לוקין עליו²².
הבופלו יש אומרים שהוא חיה²³ ויש אומרים שהוא בהמה²⁴ ויש שנסתפקו בו אם הוא
חיה או בהמה²⁵.

ג. אווז ואווז הבר

רמב"ם אבל אווז עם אווז בר כלאים זה עם זה, שהאווז ביציו מבפנים
ואווז הבר ביציו מבחוץ.

ויש אומרים מפני שאחד מהם טוען כל פעם ביצה אחת בשחלתו ואילו מין השני טוען
כמה ביצים ביחד בשחלתו²⁶. ויש מסבירים דעה זו משום שאווז מטיל כמה ביצים ודוגר
על כולן, ואילו אווז בר מטיל אחת ודוגר עליה ואינו מטיל אחרת עד שמהראשונה לא
בקע אפרוח²⁷.

- (בית ג שער א), ספר אהל מועד (שער איסור והיתר דרך א, נתיב ב), אורחות חיים (הל' כלאים אות א, הל' איסורי מאכלות אות קז), כלבו (סי' צא, קא), ספר הנייר (טז, הלכות כלאים).
20. כר' יוסי (כלאים פ"ח מ"ו), והוא תאו האמור בתורה בין חיות הטהורות (דברים יד, ה) – תוספתא (כלאים פ"א ה"ט), וברח מן המדבר לישוב (תולדות יצחק כלאים פ"ח ה"ד).
21. עיטור (שער שני הל' שחיטה, מג ע"ב), כפתור ופרח (פנ"ח בשם רה"ג לגבי הג'אמוס), מנחת חינוך (מצוה רמד אות ה), ש"ך (יו"ד סי' רצז ס"ק ה) לשיטת י"א בשו"ע (סי' כח ס"ד).
22. או"ז (ח"א סי' שצ) בשם הגאונים.
23. או"ז (ח"א סי' שצ דעת עצמו), אגור (סי' א' צט הל' שחיטה) בשם ר"ח והגאונים והערך (ערך שר).
24. ריא"ז ה"ד באגור (סי' א' צט הל' שחיטה) ובב"י (סי' כח אות ד), שו"ע (יו"ד סי' כח סעי' ד).
25. אגור (סי' א' צט הל' שחיטה) בשם עצמו, רמ"א (יו"ד סי' כח סעי' ד).
26. ב"ק (נה ע"א) דעת רב פפא, אוצה"ג (ב"ק תשובות סי' קד), רש"י (ב"ק שם), מאירי (ב"ק שם), מהר"י קורקוס (כלאים פ"ט ה"ה) מבאר שהרמב"ם הביא דעת אב"י להלכה מפני שהוא יותר ניכר ונראה לעין שהוא שנוי בצורתו, וטעם רב פפא הוא שנוי בטבעו שאינו ניכר, ומשמע שאינם חלוקים ששני השינויים מלמדים על מינים שונים.
27. רבינו חננאל ב"ק (נה ע"א).

וכן אווז הגדל ביבשה ואווז הגדל בים כלאים זב"ז²⁸. וכן אוזא ובר אוזא שני מינים הם לענין כלאים²⁹.

ד. דיני כוי

רמב"ם והכוי כלאים עם החיה ועם הבהמה.

יש שפרשו שכוי זה הבא מתיש וצביה ואסור להרביעו עם התיש או עם הצביה משום שחוששים לזרע האב לחומרא³⁰.

וי"א שכוי הוא בריה בפני עצמה³¹.

יש שפרשו שהעושה מלאכה ומזווג כוי עם חיה או בהמה טהורים אינו לוקה³².

המרביע כוי על צביה ועל עז בזה אחר זה ובהתראה אחת, י"א שחייב מלקות³³, וי"א שפטור³⁴.

יש אומרים שאם כוי זה בא מתיש וצביה אין מרכיבין אותו אלא על מינו מאותו אב ומאותה אם³⁵.

28. ירושלמי כלאים (פ"ח ה"ד).

29. שו"ת דעת כהן (סי' מ).

30. חולין (פ ע"א) לדעה אחת בברייתא, תוס' קידושין (ג ע"א ד"ה לא), חי' הרשב"א קידושין (ג ע"א).

31. חולין (פ ע"א) לדעה אחת בברייתא, חי' הרשב"א קידושין (ג ע"א). הספק בו מפני שהוא דומה בצורתו לצבי בחיות ולעז בבהמות, והלכך אילו היה ידוע שהוא מין בהמה היה מותר להרביעו עם התיש שהוא מינו וכאילו היה מביא עז מדברי על עז ישובי, ואילו היה ידוע שהוא מין חיה היה מותר להרביעו עם הצבי, ולפיכך אם הביאו על העז או על הצביה אסור אבל אינו לוקה, אבל אם הביאו על שור או על חמור לוקה שודאי הם כלאים זה בזה.

32. שער המלך (כלאים פ"ט ה"ה) לשיטת הרמב"ם שבהנהגה חייב רק בטמאה עם טהורה. ולשיטת הטור נשאר בצ"ע, (עי' לקמן בהמשך הפרק).

33. שער המלך (כלאים פ"ט ה"ה) לשיטת הרמב"ם שהתראת ספק שמה התראה.

34. מעשה חשב (על שער המלך שם, אות שסה).

35. גינת ורדים (לבעל הפמ"ג, כלל נט ד"ה עוד אבאר [השני]). ואם הרכיבו על מין האב לוקה, שודאי חוששים לזרע האם.

חוקות הארץ

הלכה ו

- א. אסורי כלאים בולדות כלאים
ב. סימני פרידות
ג. רכיבה על פרדה
ד. מדיני ולדות כלאי הרבעה

רמב"ם

היילודים מן הכלאים אם היו אימותיהן מין אחד, מותר להרכיבן זה על זה, ואם היו אימותיהן שני מינין, אסור להרכיבן זה על זה ואם הרכיב לוקה, וכן אם הרכיב זה הנולד אפילו על מין אמו לוקה², כיצד פרד שאימו חמור, מותר להרכיבו על פרדה שאימה חמור, ואסור להרכיבו אפילו על החמור³, אבל פרד שאימו סוס אסור להרכיבו על פרדה שאימה חמור וכן כל כיוצא בזה, לפיכך הרוצה להרכיב פרד על פרדה או למשוך בשתי פרדות בודק בסימני אזנים וזנב וקול אם דומין זה לזה בידוע שאימן ממין אחד ומותרין⁴.

א. אסורי כלאים בולדות כלאים

יש אומרים שאין חוששין בבע"ח לזרע האב, וכן פסקו רוב הפוסקים⁵, ויש אומרים

1. היינו: אפילו אביהם מין אחד כיון שאמותיהן שני מינין לוקה.
2. באר הרדב"ז (כלאים פ"ט ה"ו) שאין חוששים לזרע האב כלל. ושאל כיון שמסקנת הש"ס שלר' יהודה ספק אם חוששים לזרע האב מדוע לוקה מספק, ותרץ שחוששין לזרע האב להחמיר מן הספק אבל לא להקל, שכיון שאין אמותיהן מין אחד ודאי הם כלאים ולוקה.
3. באר הרדב"ז (כלאים פ"ט ה"ו) שפרי עם פרי אין חוששין לזרע האב כיון שאמותיהן שוין הרי הן מין אחד, ופרי עם האם חוששין לזרע האב שהם שני מינים. ועי"ש בהסברו לרמב"ם מתי פסק כר' יהודה ומתי כחנניה. ומרן בכסף משנה (כלאים פ"ט ה"ו) ובב"י (יו"ד סי' רצז אות ט) מוסיף שהיה ראוי לגרוס 'אינו לוקה' בשני המקרים (פרי עם פרי, פרי עם האם), ועי' מעשה רקח (כלאים פ"ט ה"ו) הסבר נוסף בשיטת הרמב"ם. הרא"ש (כלאים סי' ה) ורבנו ירוחם (תואו"ח נ"כ ח"א) תמהו על שיטת הרמב"ם.
4. חולין (עט ע"א).
5. שיטת ר' יהודה היא שאין חוששין לזרע האב. שיטת חכמים היא שחוששין הן לזרע האם והן לזרע האב. כר"י פסקו: רי"ף (חולין כז ע"ב), פיה"מ (כלאים פ"ח מ"ד), ר"ש (פ"ח מ"ד ד"ה הנולדין), ר"ת (תוס' חולין עט ע"א סוף ד"ה עייל), רא"ש (הל' כלאים סי'

שחוששים אף לזרע האב, לשיטה זו כל מין פרדות בין אם אביהם סוס ואימם חמור ובין להיפך נחשבים מין אחד⁶ ויש שפסקו כך⁷. לשיטה שאין חוששים לזרע האב יש אומרים שהכל הולך אחר האם בלבד, ואין חוששין כלל לזרע האב⁸. ולשיטה זו מותר להרביע ולד הבא מסוס וחמורה על אמו⁹. ויש שכתבו שהוא ספק אם חוששין לזרע האב או אין חוששין ופוסקים לחומרא, לפיכך: הבאים מן הכלאים מותרים זה עם זה רק אם אמותיהם שוות ואביהם שוים, כגון פרד שאמו חמורה ואביו סוס עם פרדה שאמה אתון ואביה סוס¹⁰. אבל פרד שאמו סוסה אסור להרביע על פרדה שאמה חמורה. וכן פרד שאמו אתון אסור להרכיבו על אתון, אע"פ שהוא מין אמו שמא חוששין לזרע האב וצד אב משתמש בצד אב¹¹. ולדעה זו המרביע פרדות אלו על אלו אינו לוקה, שמא חוששים לזרע האב וכל מיני

ה, פ"ח מ"ד ד"ה אע"פ, רמב"ן (חולין עט ע"א), ר"ן (חולים כז ע"ב בדפי הרי"ף), ראה פנ"מ (פ"ח ה"ג), ותולדות יצחק פרשו כך את דברי הירושלמי (כלאים פ"ח ה"ג): "הלכה כדברי התלמיד". וכן נפסק בכתובות (קיא ע"ב): "הלכה כר' יהודה בפרדות". וכך משמע מרבינו ירוחם (נתיב כ ח"א), ביאור הגר"א (יר"ד סי' רצז ס"ק יז), ועיי' בעל המאור (חולין כז ע"ב) שכתב שלמרות שההלכה היא כחכמים, יש למעשה לנקוט לחומרא כדעת רבי יהודה.

6. כדעת חנניה (חולין עט ע"א), ירושלמי (כלאים פ"ח ה"ד). שבשניהם יש ב' צדדין – רש"י שם, אבל פרד עם אמו שהיא סוס בלבד או חמור בלבד אסור.
7. מאירי (חולין עט ע"א דעת שלישי). ועיי' רא"ש (חולין פ"ה סי' ב) שמשמע מדבריו שסובר שהלכה כחכמים.
8. הלכות גדולות הו"ד ברמב"ן, שאילתות דר"א גאון (שאילתא צט), הו"ד בחי' הרמב"ן (חולין עט ע"א), רי"ף הו"ד: ברמב"ן (חולין עט ע"א), בר"ן (על הרי"ף חולין כז ע"ב) ובחינוך (מצ' רמד), אשכול (הל' כלאי בהמה ד"ה גרסי'), רשב"א (חולין עט ע"א), רא"ש (הלכות כלאים סי' ה), מרדכי (סי' תרנ) וריטב"א (חולין עט ע"ב).
9. מנחת חינוך (מצ' רמד אות ט).
10. מאירי (חולין עט ע"א בדעת רוב מפרשים, כתובות קיא ע"ב), חי' הרא"ה (חולין עט ע"א), חינוך (מצוה רמד בשם יש מפרשים), טור (יר"ד סי' רצז). ורש"י (חולין עט ע"א ד"ה אע"פ) כתב: "שממה נפשך אם חוששין לזרע האב שניהם שוין שבשניהם יש צד סוס וחמור, ואם אין חוששין הרי כולן מין חמור". ועיי' רש"י (כתובות קיא ע"ב), שנו"א (פ"ח מ"ד) ותבונה (פ"ח ה"ד ד"ה כל).
11. מאירי (כתובות קיא ע"ב ד"ה פרד), ש"ך (יר"ד סי' רצז ס"ק י) מפני שבאם אין שני צדדים.

חוקות הארץ

פרדות אחת הן¹², ושמה אין חוששין לזרע האב¹³, ואין לוקה אף מכת מרדות שאין מכין על הספק¹⁴. ויש אומרים שלוקה¹⁵.
ואסור להרכיב זה הנולד משני מינים על מין אביו, שלזרע האב ודאי חוששין וחייב מלקות¹⁶.
אתון שילדה כמין סוס ואביו חמור, היינו נדמה, ומותר עם אמו. וכן סוסה שילדה מין חמור, מותר עם אמו, ואם היה אביו חמור, אסור עם אמו¹⁷.

ב. סימני פרידות

רמב"ם בודק בסימני אזנים וזנב וקול אם דומין זה לזה בידוע שאימן
ממין אחד ומותרין¹⁸

יש שמשמע מדבריהם שמספיק סימן אחד¹⁹. ויש שמשמע מדבריהם שחילקו בין סימן של קול שסומכים על סימן אחד²⁰, לבין אזניו וזנבו שצריכים את שני הסימנים²¹. ויש שנראה

12. רש"י (חולין עט ע"א ד"ה קמ"ל), רא"ש (הל' כלאים סי' ה), רבינו ירוחם (תואר"ח נ"כ ח"א), חינוך (מצוה רמד בדעת מפרשים אחרים), טור (יו"ד סי' רצז), ש"ך (יו"ד סי' רצז ס"ק ז).
13. ש"ך (יו"ד סי' רצז ס"ק ז).
14. סמ"ג (ל"ת קמט ד"ה פסקו), ב"י (יו"ד סי' רצז) על פי גרסתו בדברי הרמב"ם.
15. רמב"ם (כאן) ועי' מעשה רקח (פ"ט ה"ו) שכתב שלדעת הרמב"ם ישנם מקרים בהם לוקים גם על הספק.
16. שאם אין חוששים לזרע האב הרי הוא מין אמו ואסור באביו, ואם חוששים לזרע האב הרי הוא כלאים ואביו מין אחר – ש"ך (יו"ד סי' רצז ס"ק ז), מנחת חינוך (מצ' רמד אות ט).
17. תוספתא כלאים (פ"ה ה"ג), ריבמ"ץ (כלאים פ"ח מ"א), ר"ש משאנץ (כלאים שם), או"ז (ח"א הל' כלאים סי' רעט). ועי' בפני הרש"ס לכלאים (פ"ח סוף ה"ג).
18. חולין (עט ע"א), ירושלמי כלאים (פ"ח ה"ג), טור ושו"ע (יו"ד סי' רצז ס"ט). ראה רא"ה, מאירי (חולין עט ע"א) ור"ן בחידושים שכתבו שסימנים אלו הם מובהקים וניתן לסמוך עליהם מדין תורה.
19. ירושלמי (כלאים פ"ח ה"ג), ברכות פ"ח ה"ה) שהסתפקו בסימני אוזנים בלבד, ב"ר וישלח (פרשה פב אות טו).
20. שו"ת נו"ב (מהדו"ת אה"ע סי' נח וסי' סו).
21. רא"ש (הל' כלאים סי' ה), שו"ת נו"ב (מהדו"ת אה"ע סי' נח וסי' סו).

מדבריהם שצריכים את שלושת הסימנים²².

יש מי שמשמע מדבריו שאין הולכים כלל אחר סימנים, ואוסר לקשור שתי פרדות בקרון אם אין שוות מאב ומאם²³.

ג. רכיבה על פרדה

יש אומרים שאסור לרכב על גבי פרדה²⁴. אולם רוב הראשונים והפוסקים כתבו שאין הלכה כמותו²⁵, ומותר לרכב על פרדה²⁶, ואין אומרים שהוא משתמש בסוס ובחמור

22. רמב"ם (כאן). ספר החינוך (מצוה רמד), כפתור ופרח (פנ"ח).
23. אורחות חיים (הל' כלאים אות א) בשם רבינו פרץ (בעל ההגהות על הסמ"ק). ובשם ר"ש (כלאים פ"ח מ"ה) ורא"ש (כלאים פ"ח מ"ה) ואו"ז (ח"א הל' כלאים סי' רפו) תרצו שאין אדם יכול לעמוד עליהן ולברר ע"י סימנים איזה מהם אמו חמור ואיזה מהם אמו סוס, הלכך אסורין זה עם זה. ובשנות אליהו (פ"ח מ"ה) כתב שמתוך שהן פרדות צעירות אין סימניהם ניכרים.
24. דעת איסי הבבלי בתוספתא כלאים (פ"ה ה"ו). הרמב"ן בחולין (עט ע"א) מזכיר כמקור את הספרי, ואינו לפנינו, אולם נמצא במדרש תנאים לדברים (כב י). וכן בירושלמי כלאים (פ"ח ה"ב) נאמר: "איסי בן עקביה אומר: אסור לרכב על גבי פרדה". ובאר בתולדות יצחק מפני שהיא נולדת ממין עם שאינו מינו, ואיסי למד זאת בקל וחומר מכלאי בגדים. וכ"נ שפסקו תשב"ץ קטן (סי' שע), כפתור ופרח (פרק נח). ועי' באבן העוזר (יו"ד סי' רצז) שהקשה על הרא"ש שלא פסק כאיסי. ועי' ערוה"ש (יו"ד סי' רצז סי' כה). ועי' בקיצור שו"ע (סי' קעה ס"ו) שכתב בשם י"א לאסור בפרד מלאכה או רכיבה.
25. רמב"ן (חולין עט ע"א), רא"ש (הל' כלאים סי' ה), רבינו ירוחם (נתיב כ ח"א), וכן משמע מאו"ז (ח"א הל' כלאים סי' רנח), שו"ת הרי"ד (סי' מג), מהרי"ל (מנהגים ליקוטים אות ב), דרשות מהרי"ל ושו"ת רדב"ז (ח"ד סי' כג) הו"ד בברכ"י (יו"ד סי' רצז השני ס"ק יג), מהר"י קורקוס (כלאים פ"ט ה"ג), שו"ת הלכות קטנות (ח"ב סי' סח), בי' הגר"א (יו"ד סי' רצז ס"ק ז).
26. בטעם היתר רכיבה על פרדה:
 בשו"ת הרי"ד (סי' מג) כתב שגוף אחד אע"פ שבא מכח שני מינים מותר וכ"כ תוספות (חולין עט ע"א ד"ה מהו), תוס' חגיגה (ב ע"ב ד"ה לישא הראשון), מאירי (חולין עט ע"א).
 הרמב"ן (חולין עט ע"א) כתב משום שבתולדות מתבלבל זרע שני המינים, ואין אומרים שבא צד סוס ומשתמש בצד חמור (ועי"ש בטעם החילוק בין חציו בן חורין וחציו עבד לבין פרדה).

חוקות הארץ

יחדיו²⁷. ואין אומרים שהפרד שבא מכלאים אסור בהנאה²⁸.

ד. מדיני ולדות כלאי הרבעה

ולד כלאים שהוא בן פקועה דינו כשאר בהמות בין לענין הרבעה ובין לענין הנהגה בשאינו מינו ולוקה²⁹. ולד כלאים שנשחט והוא עדיין מפרכס, או ולד כלאים שהוא טריפה, בין לענין איסור הרבעה בשאינו מינו³⁰, ובין לענין איסור חרישה בכלאים דינם כשאר בהמות ולוקה³¹.

- רא"ש (הל' כלאים סי' ה) כתב שהאיסור הוא רק במעשה עצמו ולא בתוצאותיו. ובשו"ת תשב"ץ (ח"ב סי' ד) הסביר שבפרדה הבאה מסוס וחמור אין צד סוס וצד חמור שהזרע נתבלבל ונעשית בריה בפני עצמה משניהם.
- בשו"ת אבני נזר (או"ח סי' תפז עפ"י מגיד משנה הל' שופר וסוכה ולולב פ"ב ה"ב) באר משום שיש חילוק בין מה שהוא בידי אדם למה שהוא בידי שמים.
27. רמב"ן (חולין עט ע"א). ובירושלמי (כלאים פ"ח ה"ג) שבית ר' יהודה נשיאה קנו פרדות לעבודה בהן, ובחולין (עט ע"א) ששמשו של ר' אבא היה קושר פרדות למרכבתו.
28. ביאור הגר"א (יו"ד סי' רצז ס"ק י).
29. חולין (עד ע"ב), מאירי (חולין עד ע"ב), רעק"א (יו"ד סי' רצז ס"י), מנחת חינוך (מצ' תקנ אות ה), שו"ת משנה הלכות (חי"ב סי' רכח).
30. עי' חולין (קכא ע"ב), ועי' תוס' חולין (עד ע"ב ד"ה למעוטי), ועי' תוס' חולין (קכא ע"ב ד"ה אביי), ועי' רמב"ם (הל' אסו"ב פ"א הי"ב).
31. מנחת חינוך (מצ' תקנ אות ה).

הלכה ז

- א. קשירת כלאים למלאכה או להנהגה
ב. קשירת שני מינים ללא מלאכה
ג. הנהגה כשאינם קשורים יחדיו
ד. המנהיג בקול
ה. מלאכת ישראל ע"י נכרי בכלאי בהמה
ו. דיבור ישראל עם גוי המנהיג בכלאים

רמב"ם

כל העושה מלאכה¹ בשני מיני בהמה או חיה כאחד והיה אחד מהן מין טהורה והשני מין טמאה² הרי זה לוקה בכל מקום³, שנאמר לא תחרוש בשור ובחמור יחדו, אחד החורש⁴ או הזורע⁵ או המושך בהן עגלה או אבן כאחד⁶, ואפילו משכן כאחד, או הנהיגן כאחד⁷ ואפילו בקול לוקה⁸, שנאמר יחדו מכל מקום, אבל המזווגן פטור עד שימשוך או ינהיג⁹.

1. דברים (כב, י), משנה (כלאים פ"ח מ"ב), טור ושו"ע (יו"ד סי' רצ"ט), סה"מ לרמב"ם (ל"ת ריח), סמ"ג (לאוין רפב), יראים (סי' שפח), חינוך (מצ' תקנ).
2. שיטת הרמב"ם שבמלאכה בכלאים לוקה רק בטמאה עם טהורה, ולא בכל שני מינים, בניגוד להרבעה שלוקה גם כשמדובר בשני מינים טהורים או טמאים. ועי' בפירוט בהלכה הבאה אות א.
3. רמב"ם (הל' סנהדרין פי"ט ה"ד), טור ושו"ע (יו"ד סי' רצ"ט ס"א).
4. וכן הדש בכלאים – ספרי (דברים פ"ט ר"א), סה"מ לרמב"ם (ל"ת ריח), ספר האורה (ח"א מז), סמ"ג (לאוין רפב), חינוך (מצ' תקנ), יראים (סי' שפח), ביאור הגר"א (יו"ד סי' רצ"ט ס"ק כב).
5. שו"ע (יו"ד סי' רצ"ט ס"א).
6. פה"מ כלאים (פ"ח מ"ב), שו"ע (יו"ד סי' רצ"ט ס"א).
7. כלאים (פ"ח מ"ג), טור ושו"ע (יו"ד סי' רצ"ט ס"א).
8. כדעת רבי יוחנן בבא מציעא (צ ע"ב), ירושלמי (כלאים פ"ח ה"ב), רי"ף (ב"מ נג ע"ב בדפיו), פסקי רי"ד (ב"מ צ ע"ב), שו"ע (יו"ד סי' רצ"ט ס"א).
9. משום שאין איסור אלא בשעת מלאכה, ועוד שאינם קשורים יחד – שו"ע (יו"ד סי' רצ"ט ס"א).

א. קשירת כלאים למלאכה או להנהגה

רמב"ם אבל המזווגן פטור עד שימשוך או ינהיג¹⁰

רוב הראשונים סברו שהאיסור כשעושים מלאכה¹¹ או שימשוך או שינהיג דוקא כשהם קשורים זה לזה¹². יש אומרים שאם מנהיגם קשורים נחשבת משיכה בכלאים מה שהם נושאים את החבלים שביניהם¹³, ואע"פ שאינם עושים מלאכה נוספת¹⁴. ומותר להנהיג שור ביד ימינו וחמור בשמאלו, כיון שהאדם מפסיק ביניהם לא שייך לומר שנושאים חבל שבינתיים¹⁵.

יש אומרים שאם מושכים שני המינים את הקרון או עושים יחדיו מלאכה אחרת, אף שאין קשורים בחבל אחד – אסור, מפני שהקרון מחברם ועובר בכלאים¹⁶. ישראל הרוכב

10. תוספתא (כלאים פ"ה הי"א).

11. ספרי (דברים סי' רלא) – "לא תחרוש בשור ובחמור יכול לעולם כשהוא אומר למען ינוח שורך וחמורך כמוך שור וחמור עושים מלאכה". רש"י (דברים כב, י; ב"מ צ ע"ב ד"ה וכן המזווג), תוס' (שבת נד ע"א ד"ה והתנן), רא"ש (הל' כלאים סי' ז והל' שבת פ"ה סי' ה, ובתוס' הרא"ש [שבת נד ע"א] והבין שמנהיג חייב רק כשהבהמה מושכת), רבינו בחיי (דברים כב, ז), מאירי (ב"מ צ ע"ב), יש"ש (ב"ק פ"ה סי' מו), ט"ז (יר"ד סי' רצז ס"ק ה) בדעת תוס' ורא"ש, ביאור הגר"א (יר"ד סי' רצז ס"ק כז).

12. ראב"ה בתשובתו לרבינו אפרים (ח"א מסכת נדה סי' קצג). וכן סברו: פיה"מ (כלאים פ"ח מ"ב), תוספות (שבת נד ע"א ד"ה והתנן, ב"מ נד ע"ב ד"ה אלא אביו), רא"ש (הל' כלאים סי' ז והל' שבת פ"ה סי' ה), שו"ת הרי"ד (סי' מג), אורחות חיים (ח"ב הל' כלאים סי' א בשיטת הרמב"ם וכן הביא מהלכות גדולות ואשכול), ריטב"א (שבת נד ע"א וב"מ צה ע"א בשם תוספות), טור ושו"ע ורמ"א (יר"ד סי' רצז סי"א בשם יש אומרים), ב"ח (יר"ד סי' רצז ס"ק ז) בשיטת ברמב"ם. ולכן אסור להנהיג שור וחמור הקשורים יחד בחבל – רא"ש (שבת פ"ה סי' ה), או לחרוש בשור וחמור שנתונים תחת עול אחד – פיה"מ (כלאים פ"ח מ"ב).

13. כך כתבו עפ"י הירושלמי: תוספות (שבת נד ע"א ד"ה והתנן, ואינם מזכירים את הירושלמי), רא"ש (הל' שבת פ"ה ה"ה), ריטב"א (שבת נד ע"א ד"ה אלימא), ט"ז (יר"ד סי' רצז ס"ק ה) בדעת הרמב"ם, חזון יחזקאל (כלאים פ"ה ה"ד, חדושים) בשיטת תוס' ורא"ש.

14. ט"ז (יר"ד סי' רצז ס"ק ה) בדעת הרמב"ם.

15. רא"ש (שבת פ"ה סי' ה), ריטב"א (שבת נד ע"א).

16. זרע יצחק (לומברוז, שבת נד ע"א).

על סוס ומחזיק בחבל שקשור בו כלב אינו כלאים¹⁷.
 מותר למשוך או להנהיג שני מינים ללא קשירה, כשאינם נושאים משא אחד בין שניהם¹⁸.

ב. קשירת שני מינים ללא מלאכה

יש אומרים שאסור לקשור שני מינים שונים אחד לשני¹⁹, והקושר אינו לוקה²⁰. יש מי שאומר שקשירת שני מינים שונים זה לזה כשאינם עושים מלאכה – אסורה מדרבנן²¹. ויש אומרים שמותר למשוך שני מיני בהמה כשהם קשורים זה לזה כדי להשקותם²². יש אומרים שאין לקשור מין אחד לעגלה כשמין אחר מושך את העגלה²³. ואין לקשור חבל שהעוף קשור בו לאוכף של סוס בגלל הנהגה בכלאים²⁴. וכן יש אומרים שאין למשוך ברסן סוס, כשחמור קשור בחבל למרדעת הסוס²⁵. יש מי שאומר שאין לקשור שני עופות משני מינים זה לזה בחבל²⁶. ובארו דבריהם שאסור מדרבנן²⁷.

17. מפני שהרוכב מפריד ביניהם – ראבי"ה בתשובתו לרבינו אפרים (ח"א מסכת נדה סי' קצג), רי"ו (נ"כ ח"א, מתשובת ראבי"ה לרבינו אפרים).
18. שם.
19. ירושלמי כלאים (פ"ח ה"ד), יראים (סי' שפח), סמ"ג (לאוין סי' רפב), רדב"ז (הל' כלאים פ"ט ה"ח), כסף משנה (הל' כלאים פ"ט ה"ח), חזון יחזקאל (כלאים פ"ה ה"ד ביאורים) בדעת תוס' ורא"ש. ועי' ר"ש (פ"ח מ"ג).
20. תוספתא (כלאים פ"ה ה"ה) עפ"י חכמים, ולר"מ לוקה, וכ"פ יראים (סי' שפח).
21. ריטב"א (ב"מ צ ע"ב).
22. שו"ת הרי"ד (סי' מג), ברכ"י (יו"ד סי' רצז סעי' יג).
23. כלאים (פ"ח מ"ד), יראים (סי' שפח), סמ"ק (מצוה קע), ט"ז (יו"ד סי' רצז ס"ק ו). הרמב"ם כתב בפיה"מ שהחשש הוא שמא יקשור את שני המינים בקשר אחד.
24. ריטב"א (שבת נד ע"א) בשם תוס', אורחות חיים (ח"ב סי' כ הל' כלאים סי' א), ב"י (יו"ד סי' רצז אות יא בשמו).
25. הגהות מוהרא"י אזולאי ללבוש (יו"ד סי' רצז ס"ק ח) עפ"י המסופר בס' חרדים על מהר"י קארו (בעל השו"ע).
26. מפני שמנענעים עצמם כדרך העופות שמזיזים עצמם ממקום למקום אפילו כשהם כפופים, ואז נושאים חוט המשיחה שנקשרים בהם – ריטב"א (שבת נד ע"א ד"ה אלימא), ט"ז (יו"ד סי' רצז ס"ק ה).
27. משום גרמא – שו"ת הר צבי (יו"ד סי' רמא).

ג. הנהגה כשאינם קשורים יחדיו

יש אומרים שכלאי בהמה אף על פי שאין קשורים זה לזה כשמנהיגם יחדיו לוקה²⁸. יש אומרים שאיסור מנהיג כלאי בהמה הוא אף אם כרך חבלים של שני מינים שהם כלאים סביב ידו אע"פ שאין עושין מלאכה ואין קשורין יחד²⁹. ולכן אסור לישראל הרוכב לצוד ציד להוליק כלב בידו³⁰. יש מי שבאר שאינו מתחייב אא"כ מזווגן יחד ומוליכן מזווגין שלא יהיה אחד קודם לחבירו ולא מתאחר, אע"פ שאינם קשורים זה עם זה, כגון שלוקח חבל הפרה וחבל החמור בידו ומושך או מנהיג אותם יחדיו או שהניח עליהם דף או עול בלא קשירה³¹. יש אומרים שאם היה דף מונח על סוס וחמור ההולכים זה אצל זה ואינם קשורים יחד מותר לישב על הדף שלא עובר בכלאים אלא בקשורים יחדיו בקרון או במחרשה³². ויש אומרים שאין לישב על דף זה³³. אף שגמל דרכו במשיכה וחמור דרכו בהנהגה³⁴, חייב אף על חמור במשיכה ועל גמל בהנהגה³⁵.

28. רדב"ז (כלאים פ"ט ה"ז) בשיטת הרמב"ם, והקשה שא"כ אם מנהיג אדם שורו וחמורו או עדר שיש בו כלאים לוקה, וכיוצא בזה לא מצינו. טור (יו"ד סי' רצז), בית יוסף יו"ד סי' (סי' רצז ס"ק יא) בהבנת הטור את שיטת הרמב"ם. ובבדק הבית כתב שאין כוונת הרמב"ם לכך, חזון יחזקאל (פ"ה ה"ד חדושים) בשיטת הרמב"ם.
29. יראים (סי' שפח), רבינו אפרים בשאלתו לראב"ה. והביאו ראייה לדבריהם מדעת איסי בתוספתא (כלאים פ"ה ה"ו).
30. הירושלמי (כלאים פ"ח ה"ב) לומד זאת מכלאי בגדים שהחיבור בכלאים אסור. השאלה והתשובה הובאו בראב"ה (ח"א מסכת נדה סי' קצג), רא"ש (הל' כלאים סי' ז), שו"ת בעלי התוספות (סי' לד), אור"ז (ח"א סי' רצא). וכן כתבו: ספר התרומה (הל' שבת סי' רלז), אור"ז (ח"ב הל' שבת סי' פג ס"ק יח), מרדכי (שבת סי' שלז), ריטב"א (שבת נד ע"א באפשרות א'), טור (יו"ד סי' רצז) בשם רבינו אפרים, רמ"א (יו"ד סי' רצז סי"א) בשם יש חולקים, ש"ך (יו"ד סי' רצז ס"ק יג).
31. מרדכי (שבת סי' שמא) המביא דעת רבינו אפרים.
32. רדב"ז (כלאים פ"ט ה"ז) בשיטת הרמב"ם.
33. רא"ש (כלאים פ"ח מ"א, הל' כלאים סי' ה), טור (יו"ד סי' רצז) בדעת הרא"ש ואבי עזרי.
34. רבינו אפרים (הו"ד בטור יו"ד סי' רצז), רדב"ז (כלאים פ"ט ה"ז) בשיטת הרמב"ם.
35. ב"מ (ט ע"א).

ד. המנהיג בקול

רמב"ם ואפילו בקול לוקה³⁶

יש אומרים שאפילו אינם קשורים יחדיו אם הנהיגם בקול חייב³⁷, ויש אומרים שרק אם קשורים חייב על הנהגה בקול³⁸.

ה. מלאכת ישראל ע"י נכרי בכלאי בהמה

יש מן הראשונים שכתב שבשותפות גוי וישראל אם בחרישה בכלאים הגוי הוא העובד וישראל אינו עושה עמו – מותר³⁹. ויש אומרים שאסור לעשות כן מדרבנן⁴⁰.

יש אומרים שאם יש משא של ישראל על גבי עגלה של גוי המונהגת בכלאים, אין לישראל ללכת לידו⁴¹.

יש שהתירו מלאכה בכלאים לנכרי אם עושה להנאת עצמו⁴², ויש אומרים שאפילו העובד כוכבים עושה להנאת עצמו אסור אם אחת הבהמות של ישראל⁴³.

36. ר"ש, רא"ש, רע"ב (כלאים פ"ח מ"ב), או"ז (ח"א הל' כלאים סי' רפ), רדב"ז (כאן).
37. ירושלמי (כלאים פ"ח ה"ב), ב"מ (צ ע"ב), יראים (סי' שפח), סמ"ק (מצוה קע), טור ושו"ע (יו"ד סי' רצז סי"א). משום שעקימת שפתיו הוי מעשה – ב"מ (צ ע"ב) לפי ר' יוחנן, פסקי ריא"ז (ב"מ פ"ז הלכה ב סעי' יח), ספר החינוך (מצוה תקנ), לבוש (יו"ד סי' רצז סעי' יא), ראה רש"י (ב"מ צ ע"ב ד"ה הויא) שכתב שעקימת פיו נחשב למעשה שלוקים עליו, וכך משמע מהרא"ש (ב"מ פ"ז סי' ח).
- וי"א משום שבדבורו נעשה מעשה – תוס' (ב"מ צ ע"ב ד"ה רבי יוחנן), סמ"ג (ל"ת רפב), נ"י (ב"מ נג ע"א בדפי הרי"ף ד"ה הויא), מהר"י קורקוס, רדב"ז (כאן).
- יש שכתבו: מפני שכשאינה מהלכת מנהיגה על כורחה בקולו – ירושלמי כלאים (פ"ח ה"ב), ריבמ"ץ (כלאים פ"ח מ"ג).
38. ב"י (יו"ד סי' רצז), ובכס"מ (כלאים פ"ט ה"ז) בהבנת הטור בדעת הרמב"ם.
39. ספר האורה (ח"א [מז] הל' כלאי בהמה). וגוי אסור בכלאי בהמה בהרבעה – רמב"ם (הל' מלכים פ"י ה"ו) ומותר במלאכה בכלאים.
40. פסקי ריא"ז (ב"מ פ"ז הלכה ב סעי' כ).
41. תרומת הדשן (סי' חצר), רמ"א (יו"ד סי' רצז סעי' יא).
42. רמ"א (יו"ד סי' רצז ס"ד) בשם הגהות מרדכי (שבת).
43. ש"ך (יו"ד סי' רצז ס"ק ד), בי' הגר"א (יו"ד סי' רצז ס"ק ט).

יש שסברו שקנסו את המשתתף עם הנכרי בבהמה, והנכרי עובד בה בכלאים ולכן תמכר הבהמה⁴⁴. במקרה זמני ומיוחד של צער בעלי חיים יש מי שמתיר לומר לנכרי שיקשור שוורים לסוס⁴⁵.

ו. דיבור ישראל עם גוי המנהיג בכלאים

יש אומרים שעובד כוכבים המנהיג בכלאים, מותר לישראל לפרוס לו שלום או לדבר עמו בקול רם, ואין חוששים שמא ילכו הבהמות משום קולו⁴⁶. ויש אוסרים⁴⁷. יש אומרים שאם ישראל הולך עם העובד כוכבים בדרך, ומשא של ישראל על העגלה של עובד כוכבים שמנהיגה כלאים, לא ילך הישראל סמוך לעגלה, שלפעמים העגלה נכבשת והוא יצעק על הבהמות שילכו במהרה, ואסור משום מנהיג בכלאים, כאשר המשא של ישראל⁴⁸, ויש אוסרים אע"פ שהבהמות וגם העגלה והסחורה שבה הם של גוי⁴⁹. יש מי שאומר שמותר לשוחח עם גוי באופן אקראי כשהוא מנהיג כלאים, אך אין לשוחח עמו באופן קבוע⁵⁰.

44. שו"ת בית יהודה (ח"א יו"ד סי' נה) הו"ד בברכ"י (יו"ד סי' רצז ס"ה שני ס"ק ז) משום שקנסו בכל אמירה לנכרי שלא יהנה מהאיסור.
45. שו"ת בית יהודה (ח"א יו"ד סי' נה) הו"ד בברכ"י (יו"ד סי' רצז ס"ה שני ס"ק ז).
46. תרומת הדשן (סי' חצר), רמ"א (יו"ד סי' רצז סי"א) משום שבכל האיסורין דבר שאינו מתכוין שרי, אם אינו פסיק רישא.
47. הגהת ר"פ לסמ"ק (סי' קע), כלבו (סי' צא) בשם ר"פ.
48. הגהת ר"פ לסמ"ק (סי' קע), תרומת הדשן (סי' חצר), ב"י (יו"ד סוף סי' רצז), רמ"א (יו"ד סי' רצז סי"א), דברי חמודות (על הל' כלאים לרא"ש ס"ק כה), ש"ך (סי' רצז ס"ק יב), הגהות מוהר"א אזולאי ללבוש (יו"ד סי' רצז ס"ק ז).
49. לבוש (יו"ד סי' רצז סי"א).
50. לבוש (יו"ד סי' רצז סי"א).

הלכה ח

א. המינים האסורים בכלאי הנהגה מן
התורה

ב. בהמה מן היבשה עם חיה מן הים

רמב"ם

ואחד שור וחמור ואחד כל שני מינין שאחד טמא ואחד טהור בין בהמה עם בהמה, כחזיר עם הכבש, או חיה עם חיה כיהמור עם הפיל, או חיה עם בהמה ככלב עם העז או עבי עם החזיר וכיוצא בהן על כל אלו לוקה מן התורה שהחיה בכלל בהמה היא¹, כמו שביארנו במאכלות אסורות². אבל מדברי סופרים כל שני מינים שהן כלאים בהרבעה, אסור לחרוש בהן כאחד ולמשוך אותן ולהנהיגן, ואם עשה בהן מלאכה כאחד או משך או הנהיג, מכין אותו מכת מרדות. ואסור להנהיג בהמה מן היבשה עם חיה שבים כגון עז עם שבוט, ואם עשה פטור³.

א. המינים האסורים בכלאי הנהגה מן התורה

רמב"ם כל שני מינין שאחד טמא ואחד טהור

ולדעה זו רק אם היה אחד מהן מין טהור והשני מין טמא הרי זה לוקה מן התורה⁴. ולשיטה זו אף שני מינין שהן כלאים בהרבעה מן התורה אסורים לעשות בהם מלאכה

1. כלאים (פ"ח מ"ב), טור וש"ע (יו"ד סי' רצז ס"י).

2. פ"ו ה"א.

3. בבא קמא (נה ע"א), טור (יו"ד סי' רצז).

4. מדרש תנאים (דברים כב, י), פה"מ לרמב"ם (כלאים פ"ח מ"ב, ב"ק פ"ה מ"ז), ס' המצוות לרמב"ם (ל"ת ריח), סמ"ג (לאוין סי' רפב), מאירי (שבת נד ע"ב ד"ה אע"פ), חינוך (מצוה תקנ), אורחות חיים (כלאים א), כפתור ופרח (פנ"ח), קרית ספר (כלאים פ"ט). טעם דעה זו שנאסר מהתורה רק בדומה לשור וחמור שאחד טהור ואחד טמא ורק אז מתחייב מלקות מן התורה – רא"ש (הל' כלאים סי' ה), רדב"ז (כלאים פ"ט ה"ח).

חוקות הארץ

כאחד רק מדרבנן. ואם עשה באותם האסורים מדרבנן מלאכה כאחד או משך בהן או הנהיג מכין אותו מכת מרדות.⁵
ויש חולקים שמן התורה חייב כל העושה מלאכה או מושך או מנהיג בשני מינין בין אם שניהם טמאים או שניהם טהורים בין אחד טמא ואחר טהור.⁶
יש מן הפוסקים שסתמו ולא הכריעו בין הדעות.⁷ וכתבו האחרונים שהדעה האחרונה היא העיקרית.⁸
המנהיג שני מיני דגים, ועשה בהם מלאכה כגון שזרע על ידם חייב.⁹

ב. בהמה מן היבשה עם חיה מן הים

רמב"ם ואסור להנהיג בהמה מן היבשה עם חיה שבים כגון עז עם רמב"ם שבוט, ואם עשה פטור.

אסור להנהיג בהמה מן היבשה עם חיה שבים כגון עז עם שיבוט ואם עשה יש אומרים שאינו לוקה.¹⁰ יש אומרים שבעז ושיבוט כיון ששניהם טהורים¹¹ פטור אף ממכת מרדות.¹² ויש אומרים שהולכים בה לחומרא ולאסור.¹³ ויש מן הגאונים שסוברים שנפשט לחיוב, ולכן חייב מלקות על הרבעה ועל הנהגה בעז ושיבוטא.¹⁴

5. רמב"ם (כאן), רא"ש (הל' כלאים סימן ה) בדעת הרמב"ם, חינוך (מצוה תקנ), אורחות חיים (כלאים א).
6. תרגום יונתן, רש"י, רמב"ן (דברים כב, י), יראים (סי' שפח), סמ"ק (מצ' קע), רא"ש (הל' כלאים סי' ה, שו"ת כלל ב סי' טז), או"ז (הל' כלאים סי' רפ), פסקי ריא"ז (ב"מ פ"ז הלכה ב סעי' כד), רי"ו (תואו"ח נ"כ ח"א), טור (יו"ד סי' רצז), יש"ש (ב"ק פ"ה סי' מו), לבוש (יו"ד סי' רצז ס"י, וסעי' טז), וכ"מ מרש"י (ב"ק נה ע"א ד"ה כאן שנה).
7. ריבמ"ץ, ר"ש, רא"ש (פ"ח מ"ב), שו"ע (יו"ד סי' רצז ס"י), ועי' בי' הגר"א (סי' רצז ס"ק כא). השו"ע לא הכריע אם לוקה, אך כותב במפורש שהאיסור הוא על כל המינים.
8. בי' הגר"א (יו"ד סי' רצז ס"ק כא) כתב "שכן הכרעת כל הפוסקים".
9. ירושלמי (כלאים פ"א ה"ו) עפ"י רש"י, פנ"מ (פ"א ה"ו ד"ה א"ר יונה), תולדות יצחק (כלאים פ"א ה"ו ד"ה א"ר יונה).
10. ב"ק (נה א). הגמ' נשארה בספק ולא הכריעה, טור (יו"ד סי' רצז).
11. שיבוטא דג טהור – קידושין (מא ע"א), שו"ת הרא"ש (כלל ב סי' טז). ועי' שו"ת רדב"ז (ח"ה סי' פה) שדן בשאלה האם השיבוטא הוא דג טהור או טמא.
12. לדעת הרמב"ם לעיל – רדב"ז (הל' כלאים פ"ט ה"ח), ב"י (סי' רצז ס"י).
13. רא"ש (הל' כלאים סי' ה), רדב"ז (הל' כלאים פ"ט ה"ח), לבוש (יו"ד סי' רצז ס"י).
14. אוצה"ג (ב"ק תשובות קז).

הלכה ט

ג. קשירה לצדדי הקרון

א. היושב בקרון

ב. איסור מסייע בכלאים

רמב"ם

עגלה שהיו מושכין אותה כלאים היושב בעגלה לוקה, ואף על פי שלא הנהיג, ששיבתו גורמת לבהמה שתמשוך העגלה, וכן אם היה אחד יושב בעגלה ואחד מנהיג שניהן לוקין. ואפילו מאה שהנהיגו כלאים כאחד כולם לוקין.

א. היושב בקרון

רמב"ם היושב בעגלה לוקה, ואף על פי שלא הנהיג, ששיבתו גורמת לבהמה שתמשוך העגלה?

יש אומרים שהיושב בקרון פטור אבל אסור³. אבל רוב הראשונים פסקו שהיושב בקרון

1. שו"ע (יו"ד סי' רצז סי"ג).
 2. משנה כלאים (פ"ח מ"ג) בירושלמי (כלאים פ"ח ה"ב) אמרו משום שהוא משקל. היינו, שמחמת שהוא יושב ועושה כמשקל אנה ואנה גורם שתימשך העגלה – פני משה ותולדות יצחק (כלאים פ"ח ה"ג ד"ה המנהיג). והראשונים סיכמו בקצרה "מפני שהולכת מחמתו" – ר"ש (כלאים פ"ח מ"ב), רא"ש (כלאים פ"ח מ"ב, הל' כלאים סי' ו), רדב"ז (פ"ט ה"ט), רע"ב (כלאים פ"ח מ"ג). ראה רש"ס (פ"ח ה"ג ד"ה והיושב בקרון) שכתב שיושב בקרון נחשב לרוכב, ועי' מהר"א פולדא (פ"ח ה"ג ד"ה משקל) וחזו"א (יו"ד סי' ריז ס"ק ח ד"ה ח' ב).
 3. כתב הרמב"ם (פ"ח מ"ג) שאפילו לא סייע היושב בקרון בשום דבר, מפני ששיבתו שם היא הסיוע.
- מפני שאסור מדרבנן. במשנת כלאים (פ"ח מ"ג): ת"ק סבר שהיושב בקרון לוקה, רבי מאיר פטר את היושב בקרון משום שלא סייע בשום פעולה המזיזה את הקרון או את הבהמות וכ"פ הרמב"ם (כלאים פ"ח מ"ג). שמואל (ב"מ ח ע"ב) הפך את המחלוקת ושנה שחכמים פוטרים את היושב בקרון ולר"מ לוקה, כשמואל פסק ר"י, הובא ברא"ש (הל' כלאים סי' ו) ובטור (יו"ד סי' רצז).

חוקות הארץ

לוקה⁴. ויש אומרים שאסור לישיב בקרון הנמשך ע"י כלאים, אבל אינו לוקה מן התורה⁵. יש אומרים שאפילו בעגלה שלישית הקשורה לקרון אסור לשבת בה בזמן שכלאים מושכים את הקרון⁶. יש שפרשו בדבריו שאף היושב בעגלה שלישית לוקה⁷, ויש מי שכתב שאסור, אבל אינו לוקה⁸.

ב. איסור מסייע בכלאים

יש אומרים שאם שני סוסים מושכים את הקרון, אסור לקשור עמהם חמור, אף ע"פ ששני הסוסים יכולים למשכו בלא החמור אלא עובר בכלאים⁹, ויש אומרים שלוקה¹⁰.

ג. קשירה לצדדי הקרון

יש אומרים שאסור לקשור בהמה כדי ללמדה למשוך לא לצדדי הקרון ולא לאחור הקרון,

4. רא"ש בדעת רי"ף (ב"מ ד ע"ב), רמב"ם (כאן), רא"ש (הל' כלאים סי' ו) מטעם שלא יהא פחות ממנהיג בקול שלוקה, טור (יו"ד סי' רצז), בדעת הרי"ף והרא"ש, אורחות חיים (הל' כלאים), רש"ס (כלאים פ"ח ה"ב ד"ה היושב).
5. שו"ע (יו"ד סי' רצז סי"ב), ועיי' ב"ח (סי' רצז ס"ק ח) וביאור הגר"א (שם ס"ק כח).
6. רמב"ם (כלאים פ"ח מ"ג). במשנה: "והשלישית שהיא קשורה לרצועות אסורה". ופרש הרמב"ם שהן שתי עגלות קשורות אחת בשניה ועגלה שלישית קשורה ברצועות אליהם. בהלכה הרמב"ם השמיט דין זה.
7. כסף משנה (כלאים פ"ט ה"ט), והסביר שהרמב"ם השמיט זאת משום שכבר כתב דין היושב בקרון שלוקה.
8. מעשה רקח (כלאים פ"ט ה"ט), מראה הפנים (כלאים פ"ח ה"ב ד"ה וירכב).
9. ר"ש ורא"ש (כלאים פ"ח מ"ג), רע"ב (פ"ח מ"ג), טור ושו"ע (יו"ד סי' רצז סי"ד).
10. טור (יו"ד סי' רצז), לבוש (יו"ד סי' רצז), מעדני יו"ט (כלאים סי' ו אות מ). רש"ס (פ"ח ה"ב ד"ה והשלישית).

כאשר בהמה ממין אחר מושכת בקרון¹¹. ואפילו אינו מסייע כלל – אסור¹². ואם הנקשר מסייעו בין במעלה בין במורד הכל מודים שהוא אסור¹³.

11. כלאים (פ"ח מ"ד), ר"ש (כלאים פ"ח מ"ג), סמ"ג (ל"ת רפב), רא"ש (כלאים פ"ח מ"ד), רש"ס (פ"ח ה"ב ד"ה לא בצדדי), טור ושו"ע (יו"ד סי' רצז סט"ו).
בטעם איסור הקשירה נחלקו בירושלמי (כלאים פ"ח ה"ג), רבי יוחנן אמר: מפני שזה נושא עצלותו של זה וזה נושא עצלותו של זה. כלומר מה שזה מתעצל בהליכה חבירו מזרזו שע"י שרואה שזה הולך בזריזות אף הוא נזדרז ללכת ונמצאו כמושכין שניהם ביחד (פני משה). ורב אמר מפני שנושאים את החבל שבינתים, שאע"פ שזה קשור בצדדי הקרון ואינו נראה כמושך עם הבקר מ"מ החבל שהוא קשור בו לקרון שניהם נושאים אותו והוי כלאים דהמשכה מפני החבל (פני משה). והטעמים חלוקים ביניהם אם החבל נקשר לשיער הבהמה, שלר' יוחנן משום שכואב לו לא ידחוף את הקרון, אבל לרב עדיין נושאים את החבל ביניהם (רידב"ז ירושלמי שם עפ"י גירסת הגר"א). ועיי' פה"מ (כלאים פ"ח מ"ד), רע"ב (כלאים פ"ח מ"ד).
ראה רמ"א ולבוש (יו"ד סי' רצז סט"ו) שכתבו שדוחה את הקרון בהליכתו, ובהגהות מוהר"א אזולאי (לבוש יו"ד סי' רצז ס"ק ט) כתב לפי שרואה הקרון קשור בגופו ומסייע בהליכתו.
12. רא"ש (הל' כלאים סי' ז) – משום מראית עין, רע"ב (פ"ח מ"ג), שו"ע (יו"ד סי' רצז סעי' יד). ובירושלמי (כלאים פ"ח ה"ג) ר"מ פוטר כשהקשור לצדדים אינו מסייע.
13. ירושלמי שם, שהליכתם נחשבת למשותפת.

חוקות הארץ

הלכה י

רמב"ם

מותר לעשות מלאכה באדם ובבהמה או חיה כאחד, כגון אדם שחורש עם השור או מושך עגלה עם החמור וכיוצא בזה, שנאמר בשור ובחמור יחדו, לא באדם וחמור או באדם ושור.²

1. כלאים (פ"ח מ"ו), ספרי (דברים סי' רלא), שבת (נד ע"א), ב"ק (נד ע"ב), סמ"ג (ל"ת סי' צה), יראים (סי שפח), טור ושו"ע (יו"ד סי' רצז סט"ז).
2. אבל הרבעה של אדם עם חיה או בהמה או עוף אסורה בין לישראל (רמב"ם הל' אסורי ביאה פ"א ה"ד), ובין לנכרים מצד אסורי עריות (רמב"ם הל' מלכים פ"ט ה"ה).

הלכה יא

- א. איסור הרבעה בפסולי המוקדשין ג. מספר המלקויות
ב. הנהגה בפסולי המוקדשין ד. הרבעת קודשים על חולין

רמב"ם

בהמת פסולי המוקדשין, אף על פי שהיא גוף אחד, הכתוב עשה אותה כשני גופין², מפני שהיתה קודש, נעשת כקודש וחול מעורבין זה בזה, ונמצאת בהמה זו כבהמה טמאה עם מהורה המעורבין כאחד. הרי הוא אומר ואם כל בהמה טמאה אשר לא יקריבו ממנה קרבן³ וכו', מפי השמועה למדו שאינו מדבר אלא בפסולי המוקדשין, לפיכך החורש בשור פסולי המוקדשין או המרביע בו, הרי זה לוקה משום כלאים⁵, ואיסור זה מדברי קבלה.

1. בהמה שהוקדשה ולאחר מכן נפל בה מום ולכן אסור להקריבה ונפדתה ואסורה בגיזה ועבודה (תמורה לב ע"ב).
2. רש"י (מכות כב ע"א ד"ה המרביע), תוס' (מכות כב ע"א ד"ה שהרי) בשם ר"ת, תוס' (בכורות לג ע"א ד"ה חד) בשם רבינו חננאל, ראב"ד (כלאים פ"ט הי"א), ספר הישר (חידושים, סי' תרעג), ראב"ן (שאלות ותשובות סי' נה), שו"ת הרא"ש (כלל ב סי' טז), ריטב"א (מכות כב ע"א), מאירי (מכות כב ע"א) כתבו משום שכתוב בו בתורה כצבי וכאיל שהם שני מינין ודינו שאסור בעבודה או בהנהגה עפ"י גזירת הכתוב. רמ"ה (הר"ד בריטב"א, מכות כב ע"א) כתב שהואיל והבשר והעור שני מינים הם וכאן הפרידה התורה ביניהם בקודשים שעשתה את הבשר חולין, ואת העור והגיזה קודש, נחלקים העור והבשר זה מזה ונעשה כאילו הם שני גופים ממש.
3. ויקרא (כז, יא).
4. מנחות (קא ע"א), בכורות (לז ע"ב).
5. מכות (כב ע"א): "אמר רבי הושעיא: המרביע שור פסולי המוקדשים – לוקה שנים". וכן נאמר שם: "אמר רבי יצחק: המנהיג בשור פסולי המוקדשים – לוקה, שהרי גוף אחד הוא ועשאו הכתוב כשני גופים".

א. איסור הרבעה בפסולי המוקדשין

רמב"ם ונמצאת בהמה זו כבהמה טמאה⁶ עם טהורה המעורבין כאחד⁷
י"א שהמריע שור פסולי המוקדשין על כל בהמה אפילו על בהמת פסולי המוקדשין
אחרת לוקה⁸. וי"א שהמריע פסולי המוקדשין על מינו מפסולי המוקדשין אינו לוקה,
ועל מינו שהוא חולין כגון שור פסולי המוקדשין על פרה שהיא חולין – לוקה⁹.
י"א שלוקה דוקא בפסולי המוקדשין שנפדו או בכור בעל מום¹⁰. וי"א שלוקה דוקא קודם
שנפדו¹¹.

ב. הנהגה בפסולי המוקדשין

המנהיג שור פסולי המוקדשין לבדו לוקה¹². יש אומרים שדוקא אם השור של פסולי
המוקדשים נושא משא בגופו לוקה בהנהגה או משיכה, אבל בהנהגה בלבד אינו לוקה,
דאם לא כן לעולם לא יוכלו להנהיג שור פסולי המוקדשים ממקום למקום¹³. ויש שחלקו
שהנהגה בלא מלאכה שאסורה היא דוקא בדומה למלאכה, מה מלאכה אינה לצורך בהמה

6. יש אומרים שהוא כחיה עם בהמה טהורים – ראב"ד (כאן) וכ"כ ר"ת (הו"ד בתוס' מכות
כב ע"א). ועי' מעשה רקח (כלאים פ"ט הי"א). בשו"ת הרדב"ז (ח"ה סי' פה) וכן במל"מ
(כאן) העירו שהרמב"ם כתב דוקא כבהמה טמאה עם טהורה שעל שתי טהורות אינו
לוקה בהנהגה על פי דעתו בהלכה ח.
7. וכיון שבהמת פסולי המוקדשין נחשבת כבהמה טמאה וטהורה לוקה על הרבעה והנהגה
בה – רדב"ז, כס"מ (כאן).
8. רש"י (מכות כב ע"א), מאירי (מכות כב ע"א), שו"ת אבני נזר (או"ח סי' תפז).
9. כ"מ מראב"ן (שאלות ותשובות סי' נה), משנה למלך (כאן) בשיטת הרמב"ם, מנחת חינוך
(מצ' רמד אות יא) בשיטת ר"ת.
10. אבל קודם פדיון אין בו צד חולין כלל – משנה למלך (כלאים פ"ט הי"א), בשיטות רש"י,
תוס' והראב"ד, מנחת חינוך (מצ' רמד אות יא) בשיטות רש"י ור"ת, מעשה רקח (כאן)
בשיטת הרמב"ם.
11. משנה למלך (כלאים פ"ט הי"א), מנחת חינוך (מצ' רמד אות יא) בשיטת הרמב"ם.
12. רמב"ם (כאן), רש"י (מכות כב ע"א), משנה למלך (כלאים פ"ט הי"א), מנחת חינוך (מצ'
רמד אות יא) בשיטת רש"י.
13. תוס' (מכות כב ע"א ד"ה המנהיג), תוס' (שבת נד ע"א ד"ה והתנן), רא"ש (שבת פ"ה סי'
ה).

אף הנהגה אינה לצורך בהמה ואסורה, אבל להשקותה לצורכה מותר¹⁴.
וכן אסור להנהיג שור פסולי המוקדשין עם בהמה אחרת ממינו בין שהשניה חולין ובין
שהיא פסולי המוקדשין¹⁵.

ג. מספר המלקויות

יש שכתבו שהמרביע פסולי המוקדשין¹⁶ לוקה שתיים¹⁷ ומנהיג פסולי המוקדשין לוקה
אחת¹⁸.

ויש שנראה מדבריהם שהן מרביע והן מנהיג חייבים רק מלקות אחת¹⁹.

14. אור זרוע (ח"א הל' כלאים סי' רצא).

15. רש"י (מכות כב ע"א).

16. מכות (כב ע"א) הגירסה שלפנינו היא: "המרביע לוקה שנים, והמנהיג לוקה".

17. רש"י מכות (כב ע"א). ולדעתו שני הלאווים הם משום שמרביע חולין על קודשים
וקודשים על חולין. ומשום שבעצמו הוא שני מינים וכשמרביעו מתחייב מצד כל מין
שבו. וכ"כ ערוה"ש (יו"ד רצז ס"ק טז) בשיטת ריב"ן, ברית הלוי השלם (גראייבסקי,
מכות כב ע"א) ודוקא המרביע פסולי המוקדשין על פסולי המוקדשין אבל על חולין
חייב רק מלקות אחת וצ"ע.

ויש שכתבו משום משום שעובר בכלאים ובעבודה בקודשים – כסא דהרסנא על בשמים
ראש (סי' קו), רש"ש (מכות כב ע"א), צפנת פענח (מכות כב ע"א), אמרי סופר (מכות
כב ע"א), חי' מלבי"ם (מכות כב ע"א). ועי' מהר"י קורקוס (מעילה פ"א ה"ט) שהסתפק
בביאור הרמב"ם אם לוקה שתיים אף משום עבודה. ולהסבר זה צריך לומר שהנהגה
אינה עבודה בקודשים ולכן המנהיג אינו לוקה שתיים (כסא דהרסנא שם).

יש שהסבירו שמרביע הוא גם מלאכה בכלאים, ולכן לוקה שנים משום מרביע בכלאים
ומשום עבודה בכלאים, ואם מנהיגו לבדו או עם מינו חייב רק אחת, אבל אם מנהיגו
עם מין אחר כשהאחר אינו ממינו חייב שתיים – צפנת פענח (מכות כב ע"א), משאת
משה (חברוני, מכות סי' ח). וקשה שא"כ כל מרביע כלאים יתחייב שתי מלקויות, ותריך
בצפנת פענח שכיון שהוא גוף אחד עובר ברובע ונרבע אבל בשאר שני מינים עובד
ברובע ולא בנרבע ואין זה כלאים.

18. בדקדוקי סופרים אינו גורס שתיים, ראה שם בהערה שבכל הדפוסים הישנים לא גורסים
שתיים, וכן בדפוס ונציה רפ"א אינו גורס כן. וכ"כ בשו"ת קדושת יו"ט (אלגאזי, סי' סח),
ובשו"ת חת"ס (ח"ב יו"ד סי' שה) כתב שהיא טעות. ועי' אמרי בנימין (יוז'ק, מכות כב
ע"א ד"ה המרביע שור) שהביא נוסחאות שונות מכמה ראשונים ואמרי יוסף (מכות כב
ע"א).

19. רמב"ם (כאן), רש"י (מכות כב ע"א) עפ"י כסא דהרסנא (על שו"ת בשמים ראש סי' קו),

ד. הרבעת קודשים על חולין

י"א שאסור להרביע קודשים על חולין²⁰.
וי"א שקודשים וחולין אינם כלאים זה בזה²¹.

תוספות חולין (קטו ע"ב ד"ה בשני), תוספות (בכורות לג ע"א ד"ה חד), ריטב"א (מכות כב ע"א), או"ז (ח"א הל' בכורות סי' תקד). באמרי סופר (מכות כב ע"א) באר שר' אושעיא ור' יצחק נחלקו האם לוקה על עבודה בפסולי המוקדשין, והרמב"ם ועוד ראשונים הכריעו כר' יצחק שאין לוקה.

20. רש"י (מכות כב ע"א), אך כתב שלא מצא לכך ראיה וזהו דבר תימה לדעתו, וכ"כ משל"מ בדעת רש"י.

21. משל"מ בדעת תוס', וכ"כ מנחת חינוך (מצ' רמד אות יא) בשיטת ר"ת והראב"ד.

פרק י

הלכה א

א. המינים האסורים	ה. דיני משי
ב. שירים, שיראים	ו. דיני קנבוס
ג. כלך	ז. שאר מינים
ד. כלך ושיראים זה עם זה	

רמב"ם

אין אסור בכלאי בגדים אלא צמר ופשתים בלבד, שנאמר לא תלבש שעטנו צמר ופשתים יחדו¹, ויש בכרכי הים כמו צמר שגדל על האבנים שבים המלח² תבניתו כתבנית הזהב והוא רך ביותר וכלך שמו ואסור עם הפשתן מפני מראית העין, שהוא דומה לצמר רחלים, וכן השירים והכלך אסורין מפני מראית העין³.

א. המינים האסורים

רמב"ם אין אסור בכלאי בגדים אלא צמר ופשתים בלבד, שנאמר לא תלבש שעטנו צמר ופשתים יחדו.

רק צמר רחלים⁴ ופשתים אסורים בכלאי בגדים מן התורה⁵. צמר גמלים⁶, צמר ארנבים

1. על פי כלאים (פ"ט מ"א), ועי' בתשובות רב נטרונאי גאון (ברודי, סי' רעז).
2. ים המלח כינוי לים המלוח (מעדני יו"ט, הל' כלאי בגדים, נדה פ"ט סי' ז אות י'), וכן מוכח מדברי הרמב"ם הלכות ציצית (פ"ב ה"ב). לפי תיאור הרמב"ם הכלך מופק מסוג מסויים של אצות ים.
3. על פי כלאים (פ"ט מ"ב).
4. במשנה (כלאים פ"ט מ"א) נזכר רחלים (כבשים ולא עזים), בירושלמי כלאים (פ"ט ה"א) הוזכר אילים. טור ושו"ע (יו"ד סי' רצח סעי' א) הזכירו שניהם.
5. ירושלמי כלאים (פ"ט ה"א).
6. ע"פ כלאים (פ"ט מ"א), רמב"ם (להלן הלכה ו), טור ושו"ע (יו"ד סי' חצר סעי' א).

חוקות הארץ

ונוצה של עזים⁷ עם פשתן, וכן קנבוס⁸ עם צמר רחלים מותרים מן התורה⁹.
יש מינים שנאסרו מדרבנן אם יש בהם דמיון ומראית עין לצמר או לפשתים¹⁰.

ב. שירים, שיראים

יש אומרים שהשיראים דומים לפשתן¹¹, ו"א שהם משי¹² ואסורים עם הצמר מדרבנן משום מראית עין¹³. ויש מי שאומר שהשיראים הוא פשתן המעורב במשי¹⁴ ואסור ללובשו בפני עצמו אף ללא עירוב צמר¹⁵.

ג. כלך

רמב"ם וכלך שמו ואסור עם הפשתן מפני מראית העין, שהוא דומה לצמר רחלים

יש אומרים שהכלך דומה לצמר¹⁶, ו"א שהוא משי¹⁷, ו"א שהוא עשוי מפסולת המשי¹⁸, ואסור בפשתן מדרבנן משום מראית עין. ויש אומרים שהכלך הוא צמר המעורב במשי¹⁹

7. צמר ארנבים ונוצה של עזים הוזכר בטור ושו"ע (יו"ד סי' רצח סעי' א).
8. ע"פ כלאים (פ"ט מ"א), ירושלמי כלאים (פ"ט ה"א), רמב"ם (להלן הלכה ח), טור שו"ע (יו"ד סי' חצר סעי' א).
9. רמב"ם (להלן הלכה ו, ח), טור ושו"ע (יו"ד סי' חצר סעי' א).
10. כלאים (פ"ט מ"ב), רא"ש (הלכות כלאי בגדים, נדה פ"ט סי' ז), רמב"ם (כאן), טור ושו"ע (יו"ד סי' חצר סעי' א).
11. ר"ש (פ"ט מ"ב), גר"א (פ"ט מ"ב).
12. רש"י (שבת כ ע"ב ד"ה שיראים, מנחות לט ע"ב), פה"מ לרמב"ם (פ"ט מ"ב), רא"ש (פ"ט מ"ב), פי' רבינו הלל לספרא (תזריע פרק יג), כפ"פ (פרק נט) בדעת הרמב"ם.
13. כן משמע ברמב"ם (כאן), רדב"ז וכס"מ (פ"י ה"א).
14. ריבמ"ץ (פ"ט מ"ב), הו"ד אף בכפ"פ (פרק נט).
15. ריבמ"ץ (פ"ט מ"ב).
16. ר"ש (כלאים פ"ט מ"ב), טור ושו"ע (יו"ד סי' חצר סעי' א).
17. פה"מ (כלאים פ"ט מ"ב, שבת פ"ב מ"א), כפ"פ (פרק נט) בדעת הרמב"ם, פי' רבינו הלל לספרא (תזריע פרק יג) בפירוש השני.
18. ערוך (ערך כלך, בשם יש מפרשים), רש"י (שבת כ ע"ב ד"ה גושקרא), מאירי (שבת כ ע"ב), רע"ב (שבת פ"ב מ"א), רש"ס (פ"ט ה"ב ד"ה אנבין קסריי). פי' רבינו הלל לספרא (תזריע פרק יג) פירוש ראשון, טור (או"ח סימן רסד).
19. ריבמ"ץ (פ"ט מ"ב), הו"ד בכפ"פ (פרק נט).

ואסור ללבושו בפני עצמו אף ללא עירוב פשתן²⁰.

ד. כלך ושיראים זה עם זה

רמב"ם וכן השירים והכלך אסורין מפני מראית העין

כלך אסור עם שיראים, אף שאין בתערובת כלל צמר או פשתן, משום מראית עין²¹. לשיטה שהם צמר או פשתים המעורבים במשי כ"ש שאסור לערב שירים וכלך ויש בכך משום כלאים דאורייתא²².

ה. דיני משי

לדעה הסוברת שהמשי הוא שיראים האסור עם צמר, התירו בזמננו לערבו או לחברו עם צמר, מכיון שהמשי מצוי, והכל מכירים בו, ואין בו איסור מראית עין²³. ויש מי שאומר שמשי המצוי בימינו אינו השיראים שהמשנה אסרה²⁴.

20. ריבמ"ץ (פ"ט מ"ב).

21. מאירי (שבת כז ע"א), רדב"ז, כסף משנה ומהר"י קורקוס (כאן), ב"ח (סי' חצר ס"ק ד) בדעת הרמב"ם. הטור והשו"ע לא הזכירו דין זה, אך הב"ח (סי' חצר ס"ק ד) דייק כן בדברי הטור, וכן נראה לדייק בדברי השו"ע (יו"ד סי' חצר). ואף שאין כלל צמר ופשתים מ"מ הואיל וזה דומה לצמר וזה דומה לפשתן, יש איסור לערב שניהם משום מראית עין.

22. הריבמ"ץ (פ"ט מ"ב) כתב "שאיין ללבוש כלך או שיריים", ונראה שאסור ללבוש שיריים וכלך שהרי יש כאן צמר ופשתים יחדיו.

23. רא"ש (פ"ט מ"ב ד"ה אבל, נדה פ"ט הל' כלאי בגדים סי' ז), מהר"י קורקוס (פ"י ה"א ד"ה אין, בהסבר שני), רע"ב (פ"ט מ"ב ד"ה אבל), טוש"ע (סי' חצר סעי' א), בתוס' אנשי שם (פ"ט מ"ב ד"ה השירים) כתב שהכלך והשיראים לא נאסרו משום סייג אלא משום מראית עין, ולכן כאשר הם מצויים ובקיאים בהם אין חשש מראית עין ומותרים.

24. ר"ש (פ"ט מ"ב ד"ה אבל), מהר"י קורקוס (פ"י ה"א ד"ה אין, בהסבר ראשון).

ו. דיני קנבוס

יש מי שאומר שקנבוס שלנו הוא פשתן של תורה אשר אסור עם צמר²⁵. ויש מי שמתיר עם צמר²⁶.

ויש מי שאוסר במקום שאין הקנבוס מצוי משום מראית עין, אבל במקום שהקנבוס מצוי וניכר – מותר עם צמר²⁷. יש מי שהסתפק אפילו במקום שהקנבוס מצוי, האם יש צורך שהרבה אנשים ידעו להבחין בין פשתן לקנבוס²⁸. ויש שהקלו כיון שהקנבוס מצוי הרי זה מותר²⁹, ויש מתירין רק מתחת לבגד משום שהאיסור הוא משום מראית עין בלבד³⁰. ויש שאסרו אא"כ ישנה עדות של עד אחד מישראל (כדין ע"א באיסורין) שהוא קנבוס כיון שקשה להבחין בינו לבין פשתן³¹. יש שהקלו בקנבוס צבוע ואסרו בקנבוס לבן כיון שדומה לפשתן³².

25. רבינו אפרים ב"ר יצחק מובא בתוס' (יומא ע"ב ד"ה ואימא, זבחים יח ע"ב ד"ה ואימא), ראבי"ה (תשובות וביאורי סוגיות סי' אלף מח), ריטב"א (יומא ע"ב ד"ה ואימא) בשם רבינו אפרים הצרפתי.

26. תשובות הגאונים (שערי תשובה סי' סב), ספר האורה (ח"א [מט] הל' שעטנז ד"ה עיקר שעטנז), ראבי"ה (גדה סי' קצג), רבנו חיים כהן מובא בתוס' (יומא ע"ב ד"ה ואימא, זבחים יח ע"ב ד"ה ואימא), ריטב"א (יומא ע"ב ד"ה ואימא) בשם ר"י, המנהיג (הל' ציצית עמ' תרמט).

27. רא"ש (נדה פ"ט, הלכות כלאי בגדים סי' ז), רבינו ירוחם (תואר"ח נ"ט ח"ב), טור (יו"ד סי' חצר), רע"ב (כלאים פ"ט מ"א ומ"ב ד"ה אבל אסורים). דרכי משה, רמ"א (סי' חצר סעי' ב).

28. ב"ח (סי' חצר ד"ה ומ"ש בשם הרא"ש).

29. ש"ך (סי' חצר ס"ק ב, בשם הב"ח, למרות שהב"ח כתב דבריו כספק, עיין חדושי רע"א יו"ד סי' חצר). וערוך השולחן (יו"ד סי' חצר אות ד, ה) הוסיף שכיון שקנבוס מצוי לא יתלו שלקח מן האיסור.

30. ב"ח (סי' חצר ד"ה ומ"ש בשם הרא"ש), ומכיון שהאיסור הוא רק משום מראית עין של איסור דרבנן. עיין חדושי רע"א (יו"ד סי' חצר) שהתיר אף באיסור מראית עין של איסור דאורייתא.

31. בית הלל (סי' חצר) שגזרו כן בוילנא הוא ובעל החלקת מחוקק, ערוה"ש (יו"ד סי' חצר ס"ו).

32. מהרי"ל (מנהגים, ליקוטים אות כד), דרכי משה ורמ"א (יו"ד סי' שב ס"ב) עיין ש"ך ס"ו ובאר הגולה, מור וקציעה כתי"י (הו"ד בהגהות והערות לטור מהדו' שירת דבורה).

ז. שאר מינים

אין להוסיף גזירות על סוגי אריגים משום מראית עין³³.
יש שכתבו שנייר העשוי מבלויי פשתן אסור עם צמר³⁴, ויש שהתירו מכיון שפנים חדשות
באו לכאן³⁵.

33. תשובת דבר שמואל (אבוהב סי' צב, הובא בגליון מהרש"א סי' חצר ס"א).
34. שו"ת הלכות קטנות (ח"ב סי' לד) הו"ד בגליון מהרש"א (סי' חצר ס"א).
35. שו"ת באר עשק (סי' יב) הו"ד בגליון מהרש"א (סי' חצר ס"א). יוסף דעת (דברי שאול
יו"ד סי' שא סעי' ב), ועיין דרך אמונה (באור הלכה פ"י ה"ב ד"ה לבדים).

הלכה ב

- א. רחל בת עז
ב. עז בת רחל
ג. שוע טווי ונוז
ד. עשיית לבדים מצמר ופשתן

רמב"ם

רחל בת עז צמר שלה אין לוקין עליו משום כלאים אבל אסור הוא מדבריהם מפני מראית העין. כיון שנתחבר הצמר עם הפשתן צד חיבור בעולם, הרי זה כלאים מן התורה. כיצד צמר ופשתים שטרפן זה בזה, ושע אותם ועשה מהן לבדים הרי אלו כלאים². טרפן³ וטוה אותן כאחד, וארג בגד מטווי זה הרי זה כלאים⁴.

א. רחל בת עז

רמב"ם רחל בת עז צמר שלה אין לוקין עליו...

יש אומרים שכל שאחת מאמותיו לא היתה רחל אין לוקים על כלאים בצמר⁵. ולכן אף רחל בת רחל בת עז אין לוקים על צמרה משום כלאים⁶. ואסור מדרבנן משום מראית עין⁷. ויש שסברו שאסור מן התורה ורק אין לוקים עליו⁸.

1. בכורות (ז ע"א), ב"י (יו"ד סי' חצר ס"ב). שו"ע (יו"ד סי' חצר סעי' ב).
2. תו"כ (קדושים פ"ד יח), שו"ע (יו"ד סי' ש סעי' א).
3. בנ"א צירפן.
4. כלאים (פ"ט מ"ח), יבמות ה ע"ב, נדה סא ע"ב, שו"ע (יו"ד סי' ש סעי' א).
5. רמב"ן (הל' בכורות פרק שני דף יא ע"ב), רא"ש (בכורות פ"ב סי' ג), רבינו ירוחם (תואו"ח נ"ט ח"ב, דף קסח ע"ד), ב"י (יו"ד סי' חצר ס"ב), שו"ע (יו"ד סי' חצר סעי' ב).
6. כן עולה מהרמב"ן והרא"ש (שם), שכתבו: "אלא בעינן כבש בן כבשה מששת ימי בראשית". וכן מרבינו ירוחם (שם). וצ"ע האם חוששים לזרע האב ברחל בת רחל ואביה תייש.
7. רמב"ם, שו"ע (יו"ד סי' חצר ס"ב), לבוש (יו"ד סי' חצר ס"ב).
8. ביאור הגר"א (סי' חצר ס"ק ז). כסף משנה העיר כן בדעת הרמב"ם, ודחה שאסור מדרבנן.

ב. עז בת רחל

יש אומרים שרק ברחל בת עז ישנו חשש מראית עין, שאין הכל מכירים שאימה עז, וצמרה כצמר הרחלים, אבל בעז בת רחל הכל רואים שהוא נוצה של עזים ואין חשש למראית עין⁹. ויש מי שמשמע מדבריו שגם נוצה של עז בת רחל אסורה בכלאים¹⁰.

ג. שוע טווי ונוז

רמב"ם כיון שנתחבר הצמר עם הפשתן צד חיבור בעולם, הרי זה כלאים מן התורה.

בגמרא מבואר ששעטנז הוא שיהיה "שוע טווי ונוז"¹¹. שוע – היינו שמרטיב ומחליק את הצמר והפשתן במסרק וכך מחבר ביניהם¹² או המחליק את את הבגד לאחר טווייה ואריגה¹³, טווי – שטווה מסיבי הצמר והפשתן חוט¹⁴ ו"א השוזר חוט צמר עם חוט פשתן יחד¹⁵, ונוז – בגד ארוג מחוט צמר וחוט פשתן¹⁶ ו"א שזור¹⁷. ו"א מכניס צמר לא מנופץ ולא טווי בתוך בגד ארוג מפשתן וכן להיפך¹⁸ ו"א תכיפה במחט (תפירה)¹⁹.

9. מהר"י קורקוס (פ"י ה"ב ד"ה רחל), ועיין במנ"ח (תקח אות ו) שאין צמר של עז נחשב צמר, ולכן נראה שאין בו מראית עין.
10. קהלת יעקב (תוספת דרבנן אות נ סי' ריד) משום שאין יודעים לדרוש את ההיקש לפשתן, ולכן הולכים אחר האם.
11. נדה (סא ע"ב) ויבמות (ה ע"ב).
12. רש"י (יבמות ה ע"ב ונדה סא ע"ב ד"ה שוע), ר"ש (כלאים פ"ט מ"ח ד"ה הלבדין), ובפיה"מ (פ"ט מ"ח): "הוא הליבוד", ובלשון הרמב"ם כאן: "שע אותם ועשה מהן לבדים", שאינם עשויים מאריגה וטווייה ביחד, אלא לחץ ורטיבות שגורמים לחבור צמר ופשתן, ראה גם ר"נ אב הישיבה (פ"ח מ"ט), השגות הראב"ד (שבת פ"ט הל' טו).
13. פיה"מ (פ"ט מ"ח ד"ה ונוז).
14. רמב"ם (כאן), פיה"מ (פ"ט מ"ח ד"ה וטווי).
15. ר"נ אב הישיבה (פ"ח מ"ט).
16. רמב"ם (הל' ג, ובפיה"מ פ"ט מ"ח ד"ה ונוז), רש"י (יבמות ה ע"ב ד"ה נוז ונדה סא ע"ב ד"ה ונוז), ר"ש (שם).
17. רבנו תם (ספר הישר סי' לח וסי' תשנ), והובא בתוס' יבמות ה ע"ב ד"ה עד ותוס' נדה סא ע"ב ד"ה שוע), רע"ב (כלאים פ"ט מ"ח).
18. ר"נ אב הישיבה (פ"ח מ"ט).
19. בערוך (ערוך שע) הסבר שני, מרכה"מ (כאן) בדעת הרמב"ם.

חוקות הארץ

אף לפי שיטה זו יש מי שאומר ששוע לבדו אינו כלאים מן התורה²⁰. ויש מי שאומר שטווי לבד אינו כלאים מהתורה אלא אם כן יהיה גם נוז וארוג בבגד²¹. ויש אומרים שגם טווי בלא נוז הוא כלאים מהתורה²².

יש אומרים שכדי לעבור באיסור כלאים מדאורייתא די שיהיה חיבור כלשהו בין צמר לפשתים: או שוע או טווי או נוז²³. וכן כל חיבור אחר של החוטים הרי הוא בכלל זה, כגון שקשרם או תפרם לבגד ממין אחר או גדלם ביחד²⁴ או דבקם בדבק²⁵. ויש חולקים שכלאים דאורייתא הוא רק כאשר מתקיימים שלושתם: גם שוע גם טווי וגם נוז²⁶, אך אם הוא רק שוע או טווי או נוז הרי זה כלאים מדרבנן. לשיטה זו יש אומרים

20. טור (סי' ש) ע"פ גרסתו ברמב"ם, ב"ח (סי' ש ד"ה ומ"ש בשם הרמב"ם), ראה להלן אות ד.
21. כס"מ (כאן) וב"י (סי' ש) בדעת הרמב"ם, לבוש (סי' ש), באר הגולה (סי' ש אות ב), שו"ת חת"ס (או"ח סי' א), ישועות מלכו (כלאים פ"י ה"ד).
22. מהר"י קורקוס רדב"ז ומרכה"מ (כאן), ט"ז (סי' ש ס"ק א), ספר הזכרונות (זכרון ב פ"א), גר"א (יו"ד סי' ש ס"ק א), חזו"א (יו"ד סי' קפא ס"ק ב וס"ק ו) בדעת הרמב"ם כאן. וכן משמע ברמב"ם הל' עדות (פ"י ה"ג). ודברי הרמב"ם שטווה וארג פירושם שטווה או ארג או ניתן לפרש טווה ונהנה מהם (רדב"ז שם) או שטווה והאריגה כדי ליתן שם בגד המחייב בכלאים (ט"ז שם).
23. רמב"ם כאן ובהל' עדות (פ"י ה"ג) ובפיה"מ (פ"ט מ"ח, אחרי שחזר בו, והיא נ"א בפיה"מ שהביא הרדב"ז והכס"מ כאן והב"י סי' ש – עי' הערת הרב קאפח בפיה"מ), בערוך (ערוך שע), תשובות הגאונים (שערי תשובה סי' סב), ר"נ אב הישיבה, רבנו אברהם מן ההר (יבמות ה"ב), מאירי (יבמות ה"ב) בשם גאוני ספרד, רלב"ג (פ' קדושים ופ' כי תצא), הגר"א (שנו"א פ"ט מ"ח, באור הגר"א סי' ש ס"ק א).
24. רמב"ם להלן הלכה ג.
25. הלכות קטנות (ח"ב סי' פז). ובישועות מלכו (קריית ארבע כלאים פ"י ה"ד ד"ה וראיתי) כתב שקשירת חוט אחד של צמר ופשתן אינה חשובה. לשיטה זו גם שזירת צמר ופשתים מחייבת מדאורייתא (ט"ז סי' ש ס"ק א).
26. רב שרירא גאון (תמים דעים סי' קלד) "וקי"ל מדרבנן או שוע או טווי", רה"ג (תשובות הגאונים שערי תשובה סי' סג. ותשובות הגאונים החדשות סי' עב), 'קצת מן הגאונים' ברמב"ם (פיה"מ שם, וכ"פ הרמב"ם שם לפני שחזר בו), ריב"ב (ביצה דף ז ע"ב מדפי הרי"ף, ברכות יא ע"ב מדפי הרי"ף), בעה"מ (ברכות יא ע"ב דפי הרי"ף), וראה עוד שיטות הסוברים כך להלן בהערות הבאות.

שצריך שיחליקו את הצמר והפשתן ביחד במסרק (שוע), וגם יהיו טוויים ביחד וגם ארוגים ביחד²⁷.

יש אומרים שכדי לעבור מן התורה צריך שחוטי הצמר והפשתן יהיו כל אחד לבדו שוע טווי ונוז, ואחר כך מחוברים ביחד²⁸. לשיטה זו יש אומרים שנוז הוא שכל חוט שזור לעצמו²⁹ ויש אומרים שנוז הוא שחוט צמר וחוט הפשתן ארוגים יחד³⁰. כאשר אין זה לא שוע ולא טווי ולא נוז, מותר לכו"ע גם מדרבנן³¹.

27. רש"י (נדה סא ב ד"ה שוע, יבמות ה ע"ב ד"ה עד), ריב"ן (בתוס' יבמות ה ע"ב ד"ה עד), רי"ף (ביצה ז ע"ב בדפי הרי"ף והתבאר בשו"ת סי' שטז ובחדשות סי' לג), ראב"ן (שו"ת סי' קטז, והתבאר בנדה סי' שלא), שו"ת הראב"י אב"ד (סי' קט), שבלי הלקט (ח"ב סי' מד), רבנו הלל (ספרי כי תצא רלב ד"ה ת"ל שעטנז) בהסבר שוע טוי ונוז.

28. ראב"ד (תו"כ קדושים פ"ד), ר"ת (ספר הישר חידושים סי' לח וסי' תשנ, תוס' יבמות ה ע"ב ד"ה עד, תוס' נדה סא ע"ב ד"ה שוע), יראים (שלג), רמב"ן (נדה סא ע"ב, ויקרא יט יט), רשב"א (יבמות ה ע"ב ד"ה שוע, נדה סא ע"ב ד"ה דאורייתא), רא"ש (תוספות הרא"ש הוריות יא ע"א ד"ה רבי יהודה אומר, נדה פ"ט הל' כלאי בגדים סי' ב-ג, כלאים פ"ט מ"ח), שטמ"ק (ביצה טו ע"א ד"ה האי נמטא), סמ"ק (מצוה לב), ריטב"א (נדה סא ע"ב ד"ה אמר, יבמות ה ע"ב, ביצה טו ע"א), ר"ן (נדה ס"א ע"ב ד"ה מדאורייתא, ועל רי"ף ביצה ז), ספר הנייר (הל' כלאים סי' טז עמ' קסו), כלבו (סי' צא), רע"ב (פ"ט מ"ח), משנה ראשונה (פ"ט מ"ח).

29. ר"ת ושאר הראשונים בהע' הקודמת. שו"ת מהר"ח או"ז (סי' ח), שו"ת הרשב"א (ח"א סי' שס), רא"ש (תוספות הרא"ש הוריות יא ע"א ד"ה רבי יהודה אומר, נדה פ"ט הל' כלאי בגדים סי' ג, כלאים פ"ט מ"ח), תרומת הדשן (סי' רצז), שטמ"ק (ביצה טו א ד"ה האי נמטא), דרישה (סי' ש"ק א) בדעת הסמ"ג (שם), שו"ת פרח שושן (י"ד כלל ה סי' ב). שזירה היא כריכה ופיתול של חוט עם חוט כך שנעשה עבה יותר.

30. ר"ש (פ"ט מ"ח ד"ה פירוש), ראב"ד (תו"כ קדושים פ"ד), השלמה (ביצה טו ע"א, הובא גם במאירי ביצה טו ע"א ד"ה ויש מפרשים), רמ"ה (הובא ברבנו ירוחם נתיב יט ח"ב קסז ע"ד), יש מפרשים בתוס' הרא"ש (נדה סא ע"ב), אור זרוע (ח"א סי' שז), תשב"ץ (ח"ג סי' שכד וח"ב סי' ד), רע"ב (פ"ט מ"ח) בשם אחד מרבנותיו, ב"ח (סי' ש ד"ה ד"ת) בדעת רש"י.

31. ירושלמי (כלאים פ"ט ה"א), רא"ש (סוף נדה, הל' כלאי בגדים סי' ה), כסף משנה (כלאים פ"י הל' ז), טור ושו"ע (סי' רצט הל' א), ב"י (שם), גר"א (י"ד רצט ס"ק ה).

ד. עשיית לבדים מצמר ופשתן

רמב"ם צמר ופשתים שטרפן זה בזה, ושע אותם ועשה מהן לבדים³² הרי אלו כלאים.

לשיטה זו יש מי שאומר שאיסור תורה בשוע בפני עצמו הוא רק כשנגמרה מלאכת הבגד אבל אם לא נגמרה מלאכתו אין בעשיית לבדים איסור תורה³³.
ויש אומרים שאיסור עשיית לבדים מכלאים אינו מדאורייתא אלא מדרבנן³⁴. ולשיטה זו יש אומרים שאם הלבדים קשים שאינם מחממים מותר ללובשם³⁵ אך י"א שאין אנו בקיאים מה נקרא קשים³⁶, ולכתחילה אין לעשות לבדים קשים מכלאים³⁷.

32. ראה לעיל הע' 12.

33. מאירי (ביצה טו ע"א ד"ה הלבדים בשם ההשלמה, יבמות ה ע"ב ד"ה והלבדים), מרכבת המשנה (כאן), שער המלך (כלאים פ"י ה"א) בשם המאירי, דברי שאול יוסף דעת (סי' חצר), ועיין בדעת תורה (סי' ש ד"ה עי' שעה"מ), צפנת פענח (פ"י ה"ב).

34. ראב"ד כאן, תוס' (ביצה טו ע"א ד"ה אלא), שו"ת מהר"ח או"ז (סי' ח), מאירי (יבמות ה ע"ב ד"ה והלבדים), רא"ש (נדה פ"ט הל' כלאי בגדים סי' יב), אורחות חיים (י"ב סי' כ), מהר"י קורקוס בדעת התוס'. וזו שיטת רש"י ור"ת ושאר החולקים על הרמב"ם לעיל אות ג, עי"ש. וכן שיטת הטור (שם) על פי גרסתו ברמב"ם, ב"ח (סי' ש אות ב ד"ה ומ"ש בשם הרמב"ם), ש"ך וערוה"ש (סי' ש סעי' ה).

35. רמ"א (סי' שא סעי' ב), ראה חינוך (מצוה תקנא) על כובעים מלבדים.

36. פתחי תשובה (סי' ש ס"ק א).

37. ט"ז (סי' שא ס"ק ד).

הלכה ג

- א. איסור תפירת צמר בפשתן
ב. חיבור צמר ופשתן ע"י דבר אחר
ג. נתינת צמר ופשתים בשק

רמב"ם

תפר בנגד של צמר בשל פשתן, אפילו תפרן במושי, או שתפר בנגד צמר בחוטי פשתים או בנגד פשתים בחוטי צמר², או קשר חוטי צמר בחוטי פשתן או גדלן³, אפילו נתן צמר ופשתים בשק או בקופה וכרכן, הרי אלו כלאים⁴. ואפילו קשר גדיל של צמר בגדיל של פשתן, אע"פ שהרצועה באמצע⁵, וכן אם קיפל⁶ בגדי צמר ופשתן וקשרן, הרי אלו כלאים, שנאמר צמר ופשתים יחדו, מכל מקום, כיון שנתאחד נאסר⁷.

א. איסור תפירת צמר בפשתן

יש אומרים שכל תפירת צמר לפשתן אסורה מן התורה⁸, ויש מי שאומר שחיבור ע"י תפירה אסור רק מדרבנן⁹. ויש מי שהסתפק בדבר¹⁰.

1. עיין פירוש הרמב"ם לכלאים (פ"ט מ"ט).
2. תוספתא כלאים (פ"ה ה"ט, ליברמן הי"ד).
3. טור ושו"ע (סי' ש סעי' א).
4. משנה (פ"ט מ"י), ספרי (דברים סי' רלב), שו"ע (יו"ד סי' ש סעי' ה).
5. משנה (פ"ט מ"ט), שו"ע (יו"ד סי' ש ס"ה).
6. בנ"א כפל.
7. כלאים (פ"ט מ"ט-מ"י).
8. שו"ת הרי"ף (סי' שטז, החדשות סי' לג), ערוך (ערך שע), אשכול (הל' כלאים), רא"ש (פ"ט מ"ח, שו"ת כלל ב סי' ה), שבלי הלקט (סי' מד).
9. תשובות הגאונים (שערי תשובה סי' סא), תשובות הגאונים (החדשות סי' עב), ספר הפרדס (עמ' עב), תמים דעים (סי' קלד), מאירי (יבמות ה ע"ב וביצה טו ע"א), חידושי הר"ן (שבת מו ע"ב), והקשו על שיטה זו. וכן הובא לדעת רש"י (לעיל הלכה ב).
10. אורחות חיים (סי' כ הלכות כלאים אות א).

ב. חיבור צמר ופשתן ע"י דבר אחר

רמב"ם ואפילו קשר גדיל של צמר בגדיל של פשתן, אע"פ שהרצועה באמצע

לשיטה זו חיבור צמר ופשתים כשמין אחר מחברם באמצע אסור מהתורה ואף שאינם נוגעים זה בזה¹¹. ויש מי שאומר, שאפילו לדעה זו לא נאסרו אלא הצמר והפשתן אבל חלקי הבגד שאינם מצמר ופשתן לא נאסרו כלל¹². ויש שהסתפקו בכך¹³. ויש אומרים שאם לא קשר את הצמר והפשתן זה בזה מותר אף מדרבנן¹⁴. ויש אומרים שחיבור על ידי דבר אחר אסור משום מראית עין¹⁵.

11. רמב"ם (כאן ולהלן הל' ד והל' ט ופיה"מ פ"ט מ"ט ומ"י), מיוחס לראב"ד (תמיד לג ע"ב, הזכירו מלאכת שלמה כלאים פ"ט מ"ט), תשובת ר"ת (הובאה: ראב"ה ח"א נדה סי' קצג, רא"ש, נדה סוף פ"ט הלכות כלאי בגדים סי' יט, טור יו"ד סי' ש), ר' יהודה הכהן (באו"ז ח"א סי' שד), ראב"ן (סי' קטז בשם חכמי נרבנא ופרובינצא), ר"מ בר חסדאי (הובא בשו"ת מהר"ח אור זרוע סי' ח), מאירי (יבמות ה ע"ב ד"ה בבריתא), ריטב"א (ביצה טו ע"א ד"ה ועוד), רלב"ג (ויקרא יט, יט), טור (סי' ש בשם הרא"ש), מרדכי (שבת רמז שמה), תרומת הדשן (סי' רצו), רדב"ז (כאן ד"ה ואפילו), מהר"י קורקוס (הלכה ט), מלאכת שלמה (פ"ט מ"ט ד"ה בפ"י ר"ע), ש"ך (סי' רצט ס"ק ב) בדעת השו"ע (סי' רצט סעי' ב וסי' ש סעי' א), ביאור הגר"א (סי' ש ס"ק יד), שו"ת משכנות יעקב (יו"ד סי' ע, הו"ד בפתחי תשובה סי' ש סק"ח).

12. ישועות מלכו (כלאים פ"י ה"ד ד"ה ברם), ועיין נו"ב (תניינא, יו"ד סי' קפו).

13. נו"ב (תניינא יו"ד סי' קפו).

14. ר"ש (פ"ט מ"ט, והו"ד באו"ז ח"א סי' דש), ראב"ן (סי' קטז), יראים (סי' שלג), או"ז (ח"א סי' דש), רא"ש (כלאי בגדים סי' טו, יט, שו"ת כלל ב סי' ה, ועי' בטור יו"ד סי' ש בדעת הרא"ש), שו"ת הרשב"א (ח"א סי' שס וסי' רפח), פירושי רבינו אליהו מלונדריש ופסקיו (כלאים עמ' ה), ר' ירוחם (נתיב יט חלק שני), חדושי תלמיד הרשב"א (כלאים סי' טו), טור (סי' ש וסי' רצט ושכ"כ הרמב"ן), תרומת הדשן (ח"א סי' רצז), רע"ב (פ"ט מ"ט ד"ה לא יקשור), שו"ע (יו"ד סי' ש סעי' ה דעה ראשונה), רמ"א (יו"ד סי' רצט סעי' ב, סי' ש סעי' ה).

15. רב שרירא גאון (הלכות פסוקות מן הגאונים סי' עג), אשכול (ריש הל' ציצית סי' לג), שו"ת ראב"י אב"ד (סי' קט, בשם גאון עמ' פה), ועי' ערוך השולחן (סי' ש סעי' יג).

בגד שחלקו צמר וחלקו פשתן ועור מחבר ביניהם ואין שום חיבור ישיר בין הצמר והפשתן מותר¹⁶. ו"א שאסור¹⁷.

ג. נתינת צמר ופשתים בשק

רמב"ם אפילו נתן צמר ופשתים בשק או בקופה וכרכן, הרי אלו כלאים¹⁸.

לשיטה זו אפילו הצמר והפשתים אינם מחוברים אולם מכיון שהם נתונים בכלי הקשור בחזקה ואי אפשר להוציאם בלא התרת הכריכה הרי הם כמחוברים¹⁹. ואסור לשאת את השק או הקופה על גבו²⁰. לשיטה זו י"א שמשמע שגם אם נתן צמר בשק פשתן אסור מדאורייתא²¹, ויש מי שאסור מדרבנן²², ויש מי שאומר שאין זה כלאים²³. ויש חולקים ואומרים שאם לא נתחברו הצמר והפשתים יחדיו אין זה כלאים²⁴.

16. רמב"ן (הו"ד בטור יו"ד סי' ש), שו"ת הרשב"א (ח"א סי' שס), רא"ש (הל' כלאי בגדים סי' טו), וכן הביאו הטור (יו"ד סי' ש) וכתב שאביו הרא"ש החמיר לעצמו, או"ז (ח"א סי' דש), רבינו ירוחם (תוארו"ח נ"ט ח"ב), תרוה"ד (סי' רצז), שו"ת רדב"ז (ח"א סי' קפט), שו"ע (יו"ד סי' ש"ה), ש"ך (סי' ש"ק יא).

17. רמב"ם (הל' כלאים פ"י ה"ג וה"ט) וכן הבין הטור (סי' ש) בדבריו, סמ"ג (לאוין סי' רפג), ראב"ן (שו"ת סי' קטז), ר' יהודה הכהן (הו"ד באו"ז ח"א סי' דש) מהר"ם ור' יחזקיה (הו"ד בתרוה"ד סי' רצז), מאירי (יבמות ה"ב), שו"ת משכנות יעקב (סי' סז הו"ד בפתחי תשובה סי' ש"ק ח).

18. ספרי (דברים רלב), ר"נ אב הישיבה (פ"ח מ"ט), ריבמ"ץ (פ"ט מ"י) והוסיף שצמר ופשתים המונחים באוהל אין בהם איסור כלאים, אורחות חיים (ח"ב סי' כ הלכות כלאים אות ב), דעה שניה בשו"ע (סי' ש"סעי' ה).

19. על פי הגי' במשנה (פ"ט מ"י) "השק והקופה מצרפים לכלאים".

20. פיה"מ (פ"ט מ"י, מהדו' קאפח, ועיין גרסת הדפוסים), ב"י (סי' ש"ד"ה ומ"ש) שפרשו שאסור ללבוש את הבגד. ועיין הלכה טז. איסור זה הוא מדברי תורה – שו"ע (סי' ש"סעי' ה) בדעת הרמב"ם.

21. ב"י (סי' ש"אות ג, ה), ב"ח (יו"ד סי' ש"אות ז), ט"ז (סי' ש"ק ו), גר"א (סי' ש"ק ז) בדעת הרמב"ם.

22. שו"ת מן השמים (סי' כז) כתב שזו היא גזרה מדרבנן.

23. רע"א בגיליון השו"ע שם בשם מהריק"ש (יו"ד סי' ש"ט"ז ס"ק ו).

24. ר"י (הו"ד ברא"ש נדה, הל' כלאי בגדים סי' יט), או"ז (סי' דש), רשב"א (שו"ת ח"א סי' רפח), הובא במלאכת שלמה פ"ט מ"י, ר"ש (תו"כ פ' קדושים פרק ד הי"ח), ר"ש (משאנץ,

חוקות הארץ

לשיטה זו כל הכנסת צמר ופשתים בשק או כסת מותרת, וכן מותר להכניס לשק פשתן צמר ולתפור מסביב, שהרי יכול להוציא מהשק או הקופה ללא צורך בפרימת השק²⁵. כמו כן מותר אפילו לתחוב את המחט בצמר אם לא יפריע ליציאת הצמר²⁶, ובלבד שיכניסו חתיכות צמר אשר יוצאות בקלות מהשק²⁷.
יש מי שאומר שצריך שהשק והקופה ישמשו ללבישה²⁸, ונראה שאין צורך שיעמוד ללבישה, אלא האיסור הוא גם כשעומד לכיסוי או חימום²⁹.
יש מי שאומר שאין לפרסם היתרים אלו וראוי לחוש ולהחמיר³⁰.

- פ"ט מ"ט, טור (סי' ש), סמ"ק (סי' לב), ריב"ש (סי' כט), שטמ"ק (ביצה טו), רע"ב (פ"ט מ"י ד"ה מצטרפים), רש"ס (ירו' פ"ט ה"ז), פנ"מ (ירו' פ"ט ה"ז), דעה ראשונה בשו"ע (סי' ש סעי' ה) ורמ"א (שם).
25. תוס' (שבת נז ע"ב ד"ה אין, יומא סט ע"א ד"ה קשין, ביצה טו ע"א ד"ה אלא), ר"י, רא"ש (הלכות כלאי בגדים נדה פ"ט אות יט), ריטב"א, שטמ"ק (ביצה טו ע"א), ריב"ש (סי' כט), סמ"ק (סי' לב) כל בו (סי' צא), שבלי הלקט (חלק שני סי' מד), טור ורמ"א (סי' ש סעי' ג).
26. פרישה (סי' ש ס"ק יב), רמ"א (סי' ש סעי' ג), ברכ"י (סי' ש אות ה).
27. תוס' (שבת נז ע"ב ד"ה אין, ביצה טו ע"א ד"ה אלא), ריטב"א (ביצה טו ע"א ד"ה וכתב רבינו יצחק), סמ"ק (סי' לב), ד"מ, רמ"א (סי' ש סעי' ג).
28. תויו"ט (פ"ט מ"י ד"ה והקופה).
29. ר"ש (תו"כ פ' קדושים פרק ד הי"ח), טור (יו"ד סי' ש), משנה ראשונה (פ"ט מ"י ד"ה השק).
30. ריטב"א (ביצה טו ע"א ד"ה וכתב רבינו יצחק).

הלכה ד

רמב"ם

ומניין שכל איסורין אלו של תורה, שהרי צריך הכתוב להתיר כלאים בציצית, כמו שלמדו מפי השמועה? שלא נסמכה פרשת כלאים לפרשת ציצית אלא להתיר כלאים בציצית³, והציצית חוטין קשורין בלבד הן, מכלל שחיבור כזה שלא במקום מצוה אסור מן התורה, שאינו ממעט בתורה דבר שהוא אסור מדברי סופרים⁴.

1. בנ"א הוצרך.
2. יבמות ד ע"ב.
3. ראה רמב"ם הלכות ציצית פ"ג הלכות ה-ו.
4. על פי מנחות (לט ע"א). ולשיטות האחרות (ראה לעיל הל' ב אות ג) ביאר הראב"ד (תו"כ קדושים פ"ד פי' יח) שמציצית למדנו שקשירה עושה כאילו שוע טווי ונוז, וסברא זו הובאה בהשלמה (ביצה טו ע"א סוף אות כה הגהות אות פא) וכן במאירי (ביצה טו ע"א ד"ה שעטנז שהזכרנו, יבמות ה ע"ב ד"ה ומכל מקום). הר"ש (תו"כ קדושים פ"ד פי' יח) ביאר ששזר חוטין של צמר בפני עצמם וכן של פשתן בפני עצמם ואח"כ מחברם וקושרם מפני שחטי הציצית צריכים להיות שזורים. לשיטת רש"י (ראה הל' ב אות ג) כתב הצפנת פענח (הלכה ב ד"ה ועשה עמ' 27) שלציצית יש שם בגד מחמת חשיבות המצוה, ושני בגדים צמר ופשתן שנתפרו יחד אף לשיטת רש"י אסור מן התורה (עיין הלכה ג הערה 9). ועיין שושנת העמקים (סוף כלל ב).

חוקות הארץ

הלכה ה

ב. נאבד החוט

א. שיעור החוט

רמב"ם

הכלאים אין לו שיעור, אפילו חוט כל שהוא של צמר בבגד גדול של פשתן, או של פשתן בצמר, אסור.¹

א. שיעור החוט

רמב"ם אפילו חוט כל שהוא וכו'.

יש מי שאומר שהאיסור בחוט שאבד בבגד הוא בכלשהו, אבל חיוב מלקות הוא כשאורך החוט מהמין היוצר כלאים הוא באורך סיט כפול² לגבי גודל הסיט הכפול יש אומרים שהוא כארבעה טפחים³. ויש אומרים ששיעורו טפח⁴. ויש אומרים ששיעורו כשני טפחים⁵. יש אומרים שגם איסור כלאים אינו אלא כשיש בחוט שיעור סיט כפול⁶. ויש חולקים ששיעורו כלשהו לכל עניין⁷.

1. על פי נדה (סא ע"ב) ותוספתא (פ"ה ה"ח). וכן בשו"ע (סי' רצט ס"א).
2. מעשה רקח (פ"י ה"ה).
3. פירוש הגאונים מובא בפה"מ לרמב"ם (שבת פ"ג מ"ג) שמלוא רוחב הסיט הוא: "מרחק שבין הגודל והאצבע כשנפתחים תכלית מה שאפשר".
ראה רמב"ם (הל' שבת פ"ט ה"ז, הי"ג).
4. פה"מ לרמב"ם (שבת פ"ג מ"ג) שרוחב הסיט ששית הזרת וסיט כפול הוא שלישי הזרת, וזרת היא חצי אמה בת ששה טפחים.
5. רע"ב (שבת פ"ג מ"ג) שרוחב הסיט הוא כדי הפסק שיש בין אמה לאצבע כל מה שיוכל אדם להרחיבו, וכשיעור הריוח הזה שתי פעמים הוא הסיט כפול. וריוח שבין גודל לאצבע פעם אחת הוא ג"כ כמלא רוחב הסיט כפול, מפני שיש בו כפלים כאותו שיש בין אמה לאצבע".
6. מהר"י קורקוס (פסולי המוקדשין פי"ט הל' יב), שו"ת הלכות קטנות (ח"ב סי' פד).
7. כס"מ (הל' בכורות פ"ג הי"ג בהסבר השני), לח"מ (בכורות פ"ג הי"ג) ושו"ת בית אב (ח"ה סי' שיז), בדעת הרמב"ם כאן שאין שיעור לכלאים. ועיין מנחת חינוך (מוסך השבת, הטווה), רמב"ם מהדו' קאפח (כאן), ודרך אמונה (פ"י ה"ה באור ההלכה ד"ה הכלאים).

ב. נאבד החוט

אפילו נאבד חוט אחד בבגד גדול ולא נודע מקומו איננו מתבטל ברוב ואסור כל הבגד⁸.

8. תוס' (נדה סא ע"ב ד"ה בגד), רשב"א (ח"א סי' רנט), סמ"ג (לאוין רפג), הובאו בב"י (סי' רצט), רדב"ז (כאן), ד"מ (סי' רצט ס"ק א-ב), רמ"א (סי' רצט סעי' א). וראה להלן הל' כז.

הלכה ו

- א. ביטול במינו ובשאינו מינו
ב. חצי מן הרחלים וחצי מן הגמלים
ג. עירוב עם הפשתן לכתחילה
ד. תערובת חוטי צמר עם חוטים אחרים

רמב"ם

צמר רחלים וצמר גמלים וכיוצא בו שטרפן זה בזה וטוה מהן טווי, אם היה החצי מן הרחלים הרי הכל כצמר¹, והרי הוא כלאים עם הפשתן, ואם היה הרוב מן הגמלים מותר לערב עם הפשתן, מפני שצורת הכל צורת צמר גמלים, ואין חוששין לנימות של צמר המעורבין בהן, מפני שאינן חוטי צמר².

א. ביטול במינו ובשאינו מינו

רמב"ם צמר רחלים וצמר גמלים וכיוצא בו שטרפן זה בזה יש אומרים, שהוא הדין צמר רחלים שטרף עם קנבוס או עם שאר מינים, הרי הם בטלים ברוב³.
ויש מי שאומר שביטול מועיל רק מין במינו, ואף שיש להם שם לוואי שונה⁴.
ויש אומרים שצמר רחלים אינו בטל בקנבוס, שהמיעוט ניכר, ואין ביטול מועיל אלא במינים שהם דומים ואין המיעוט ניכר⁵.

1. בנ"א כצמר רחלים.
2. על פי משנה (פ"ט מ"א), ותוספתא (פ"ה ה"ח). שו"ע (סי' רצט סעי' א).
3. תשב"ץ (ח"ב סי' ד), מעדני יו"ט (כלאי בגדים סי' ה אות ע), מג"א (או"ח סי' ט ס"ק א), קול הרמ"ז (פ"ט מ"א, הובא בתוס' אנשי שם ד"ה הקנבוס), רע"א (פ"ט מ"א ד"ה אם רוב, שו"ע סי' רצט ד"ה וצמר), חדרי דעה (יו"ד סי' רצט), פמ"ג (או"ח סי' ט א"א ס"ק א), משנ"ב (סי' ט סעי' א ביה"ל ד"ה רחלים), וראה גם שערי יושר (שער ג פכ"א), חזו"א (יו"ד סי' קפא ס"ק ט).
4. תויו"ט (פ"ט מ"א ד"ה רוב), שושנים לדוד (הובא בתוס' אנשי שם ד"ה והקנבוס) הסביר שהקנבוס נקרא ג"כ פשתן ולכן מתבטלים זה בזה. ונראה שבאינו מינו צריך ששים כדי לבטלו (ראה פמ"ג פתיחה להל' תערובות ח"א פ"א ד"ה והנה יבש, בדעת תויו"ט).
5. בית דוד (יו"ד סי' קנא), שו"ת חסד לאברהם (תניינא יו"ד סי' עא), משנה ראשונה (פ"ט מ"א), ראה תפארת ישראל (בועז פ"ט אות א).

יש אומרים שמותר גם אם טרף צמר רחלים עם פשתן ועם צמר גמלים⁶.
יש אומרים שכשיש ליטרא צמר, המעורב בפשתן, אפשר להביא מעט יותר מליטרא צמר
גמלים על מנת לבטלו⁷. ויש אומרים שצריך שיהא צמר הגמלים יותר מצמר הרחלים
והפשתן⁸.

ב. חצי מן הרחלים וחצי מן הגמלים

רמב"ם אם היה החצי מן הרחלים הרי הכל כצמר רחלים והרי הוא
כלאים עם הפשתן

ויש אומרים שאין זה כלאים מן התורה אלא משום ספק⁹.

ג. עירוב עם הפשתן לכתחילה

רמב"ם ואם היה הרוב מן הגמלים מותר לערבו עם הפשתן

יש אומרים שמותר לערבו עם הפשתן ולבטלו אף לכתחילה¹⁰.

6. כך גרסו בתוספתא (פ"ה ה"ח): רבי נתן אב הישיבה (פ"ט מ"א), ריבמ"ץ (פ"ט מ"א), ר"ש (פ"ט מ"א), או"ז (ח"א הל' כלאים סי' דש), המיוחס לראב"ד (תמיד לג ע"ב), רשב"א (ח"א סי' שס), רא"ש (הל' כלאים בגדים פ"ט סי' ה, שו"ת כלל ב סי' ה), וכן גרס הירושלמי (פ"ט ה"א). במראה הפנים (פ"ט ה"א ד"ה כיצד) כתב שגם הרמב"ם מודה שהלכה היא כדברי הירושלמי שכל זמן שלא נעשה איסור מותר לערב לכתחילה כדי שיתבטל המיעוט ברוב.
7. טור ושו"ע (יר"ד סי' רצט ס"א), כס"מ (להלן הלכה ז), פני משה (ירושלמי פ"ט ה"א ד"ה כיצד), מהר"א פולדא (פ"ט ה"א ד"ה ליטרא ועוד), שו"ת חסד לאברהם (תניינא יו"ד סי' עא), תבונה (תולדות יצחק פ"ט ה"א ד"ה כיצד).
8. רש"ס (ירושלמי פ"ט ה"א ד"ה ליטרא), שו"ת בית יצחק (או"ח סי' א-ב) בדעת הרמב"ם, עי"ש.
9. תשב"ץ (ח"ב סי' ד), תוס' אנשי שם (פ"ט מ"א ד"ה מחצה) וכשיש עוד ספק הוי ספק ספיקא ומותר. ועי' חסדי דוד (נגעים פ"ה ה"א).
10. פירוש הרמב"ם למשנה (כלאים פ"ט מ"א), רא"ש (כלאים פ"ט מ"א), הלכות כלאים בגדים סי' ה), רע"ב (כלאים פ"ט מ"א), ר"ש (כלאים פ"ט מ"א), תשובות ופסקים לר"י הזקן, שיטת הקדמונים לע"ז ח"ג סי' קיג), לבוש (סי' רצט סעי' א), ט"ז (סי' רצט ס"ק א), דרישה (סי' רצט אות א), שו"ת שאלת יעבץ (ח"ב סי' צד), מלבושי ישע (פ"ב ס"ק כ), מראה הפנים (פ"ט ה"א ד"ה כיצד).

חוקות הארץ

ויש אומרים שאסור לבטל לכתחילה¹¹.

ד. תערובת חוטי צמר עם חוטים אחרים

רמב"ם ואיזן חוששין לנימות של צמר המעורבין בהן, מפני שאינן חוטי צמר.

לשיטה זו חוטי צמר שנתערבו בחוטים אחרים אינם בטלים¹². ויש סוברים שאף חוטים שנתערבו עם חוטים אחרים בטלים אם אינם ניכרים¹³.

11. ב"ח (סי' רצט ד"ה הלכך מי), שו"ת טוב טעם ודעת (מהדורה ג ח"ב סי' קכ), שו"ת גנת ורדים (יו"ד גן המלך סי' קטז), ועי' ריבמ"ץ (פ"ט מ"א).
12. רדב"ז (ה"ה בתירוץ השלישי), כס"מ (כאן) בדעת הרמב"ם. יראים (סי' שלג) וסמ"ג (לאוין רפג, הובא בב"י סי' רצט ד"ה ומ"ש רבינו) ע"פ גרסתם בתוספתא (כלאים פ"ה ה"ח), ר"א מלונדריש (כלאים עמ' ה), רא"ש (נגעים פי"א מ"ב, ועי' שערי יושר ש"ג פ"כ ולהלן הע' 13), פרישה (סי' רצט ס"ק ה-ו), ב"ח (יו"ד רצט), קול הרמ"ז (פ"ט מ"א הובא בתוס' אנשי שם ד"ה אם רוב), ערוך השולחן (רצט סעי' ד). ועי' שו"ת נודע ביהודה (יו"ד תניינא סי' קפו).
13. טור (סי' רצט), ר' ירוחם (תוא"ח ני"ט ח"ב), וכן נראה בדעת ריב"ם (שבולי הלקט ח"ב סי' מד), תשב"ץ (ח"ב סי' ד וח"ג סי' שכד), רדב"ז (כאן, בתירוץ השני), שו"ת נודע ביהודה (תניינא יו"ד סי' קפו) בדעת הרא"ש (שו"ת כלל ב סי' ה), דרך אמונה (פ"י ציון ההלכה אות עו) בדעת הרא"ש (הל' כלאים סי' ה). ובעל הפלאה (שו"ת גבעת פנחס סי' ס, שו"ת רי"ט וי"ל יו"ד סי' פה ועי' סי' פו) כתב בדעת הטור (יו"ד סי' רצט) שחוטים בטלים אם נתערבו ונודעה תערובתם לפני שעת אריגת הבגד. עי' ט"ז (סי' רצט ס"ק א) ושערי יושר (ש"ג פכ"א ד"ה אבל).

הלכה ז

א. ביטול נימות של צמר בפשתן לפני הטויה

רמב"ם

לפיכך עורות הכבשים שעושין מהן בגדים, אע"פ שתופרין אותן בפשתן, מותרין, ואין חוששין לנימות של צמר אף על פי שנכרכו בכלל חוט הפשתן שתפרו בו, שהרי בטלו במיעוטין¹.

א. ביטול נימות של צמר בפשתן לפני הטויה

רמב"ם ואין חוששין לנימות של צמר² אף על פי שנכרכו בכלל חוט הפשתן שתפרו בו.

לשיטה זו נימות של צמר ופשתן שאינן חשובות מתבטלות ברוב³. אבל חוט טווי אינו מתבטל⁴.

יש אומרים שגם לשיטה זו, רק נימות שבעורות הכבשים שנכרכו בחוט פשתן בטלות במיעוטין, אך נימות של צמר שנתערבו בפשתן לפני הטויה אינן בטלות⁵.

יש חולקים וסוברים שלא רק חוט אלא גם נימות שעדיין לא ניטוו לחוט אינן מתבטלות⁶.

1. שו"ע (יו"ד סי' רצ"ט ס"א).

2. צמר המחובר לעור לאחר שחיטה ולא נגזז מהבהמה בחייה דינו כצמר (בית הלל סי' רצט ס"א).

3. תלמיד הרשב"א כלאים (אות טז) בדעת הרמב"ם כאן, רדב"ז (כאן ולעיל ה"ה), נוב"י (תניינא יו"ד סי' קפו ד"ה ועוד), חידושי חת"ס (ע"ז סה ע"ב), ערוך השולחן (יו"ד רצט סעי' ה), דרך אמונה (פ"י ס"ק לג).

4. לעיל הלכה ה.

5. תורת זרעים (פ"ט מ"ח), כתבי הגר"ח (יבמות ה ע"ב), משנת ר' אהרן (יבמות סי' ו).

6. ראב"ד (כאן), תוס' (נדה סא ע"ב ד"ה בגד), רא"ש (כלאי בגדים סי' ה, תוס' הרא"ש נדה סא ע"ב), שו"ת תשב"ץ (ח"ג סי' שכד), ב"י (סי' רצט), ט"ז (סי' רצט ס"ק א), ש"ך (סי' רצט ס"ק א), גר"א (סי' רצט ס"ק ה), רידב"ז (פ"ט ה"א ד"ה רבי יונה). ולשיטתם עורות הכבשים מותרים אך לכתחילה אין לקשור חוטי פשתן בנימות הצמר – ראה ראב"ד (כאן), תלמיד הרשב"א (שם), שו"ת רשב"ש (סי' תר), גר"א (שם), בית (הלל סי' רצט).

חוקות הארץ

הלכה ח

א. ערבוב פשתן במינים אחרים

רמב"ם

וכן הקינבס¹ והפשתן שטרפן זה בזה אם רוב מן הקינבס מותר לארוג הטווי מהן עם חוטי צמר², ואם היה מחצה למחצה אסור³.

א. ערבוב פשתן במינים אחרים

ויש אומרים שהוא הדין כשטרף פשתן ברוב צמר גמלים או בשאר מינים⁴.

1. בנ"א הקנבוס.
2. משנה (פ"ט מ"א).
3. טור ושו"ע (יו"ד סי' רצט ס"א).
4. תשב"ץ (ח"ב סי' ד), חידושי רע"א (סי' רצט ד"ה וצמר), משנ"ב (סי' ט ביה"ל ד"ה רחלים). ראה עוד לעיל (הלכה ו אות א).

הלכה ט

א. כשחוטאי הכלאים אינם נוגעים זה בזה ב. שימוש בחלקי בגד שאין בהם כלאים

רמב"ם

העושה בגד כולו צמר גמלים או צמר ארנבים או קינבס¹
וארג בו חוט של צמר מצד זה וחוט של פשתן מצד זה, הרי
זה אסור משום כלאים².

א. כשחוטאי הכלאים אינם נוגעים זה בזה

רמב"ם וארג בו חוט של צמר מצד זה וחוט של פשתן מצד זה.

לדעה זו חיבור ע"י דבר אחר נחשב חיבור³ ואסור אפילו אין החוטים נוגעים זה בזה⁴.
ויש אומרים שבגד שארג בו חוטי צמר ופשתן אסור רק כאשר חוטי הצמר והפשתן נוגעים
זה בזה⁵.

ויש מי שסובר שיש לאסור רק כאשר חוטי הצמר והפשתן הם כמו אימרא בשפת הבגד,
ורק אז אסור אף שאינם נוגעים זה בזה, משום שעל ידם מתקיים כל הבגד והם עיקרו⁶.

1. נ"א קנבוס.
2. תוספתא (פ"ה ה"ח), שו"ע (יו"ד סי' רצט ס"ב).
3. ראה לעיל (הלכה ג אות ב).
4. מיוחס לראב"ד (תמיד לג ע"ב) ע"פ גרסתנו בתוספתא (שם), ר' משה ב"ר חסדאי (שו"ת מהר"ח או"ז סי' ח), מאירי (יבמות ה ע"ב ד"ה בבריתא), רלב"ג (ויקרא יט יט), ר"י קורקוס (כאן), שו"ת משכנות יעקב (יו"ד סי' ע, הובא בפת"ש סי' ש ס"ק ח), מראה הפנים (כלאים פ"ט ה"א ד"ה לאיזה) בדעת הרמב"ם, ארצות החיים (סוף סי' ט, ארץ יהודה ס"ק ו ד"ה אמנם), גר"א (שנות אליהו פ"ט ד"ה צמר גמלים), חכמת אדם (כלל קו ס"ק יא וס"ק יט), בתי כלאים (אות קיט).
5. ר"ש (פ"ט מ"א), שו"ת הרשב"א (ח"א סי' שס), או"ז (ח"א סי' דש), רא"ש (כלאי בגדים סי' ה ועי' סי' טו, כלאים פ"ט מ"ט, שו"ת כלל ב סי' ה), פסקי ר"א מלונדריש (כלאים עמ' ה), ר' ירוחם (נתיב יט חלק שני), טור (סי' רצט), רמ"א (סי' רצט סעי' ב), מלבושי ישע (פ"ג סעי' יב). וראה לעיל (הל' ג אות ב). ובחסדי דוד (פ"ה ה"ח ד"ה צמר גמלים) באר גם בדעת הרמב"ם והשו"ע (שם), שכאן מדובר שארג בבגד חוט אחד של צמר לאורך הבגד וחוט אחד של פשתים לרוחב הבגד ואסור משום שהם נוגעים במקום אחד.
6. שו"ת מהר"ח או"ז (סי' ח ד"ה איך).

ב. שימוש בחלקי בגד שאין בהם כלאים

יש אומרים שכאשר ארג חוטים של צמר ופשתן בבגד משאר מינים בצדו האחד של הבגד⁷, הבגד כולו נאסר משום כלאים מן התורה ואסור להתכסות אף בחלק הבגד שאין בו חוטי צמר ופשתן⁸. ויש מי שאומר שאיסור שאר הבגד הוא מדרבנן⁹. ויש אומרים שבבגד של שאר מינים נאסר רק החלק שבו הכלאים ולא שאר הבגד¹⁰.

7. ראה אות א באיזה אופן נחשב כלאים.
8. מראה הפנים (פ"ט ה"א ד"ה לאיזה) ונו"ב (תניינא יו"ד סי' קפו הובא בפת"ש יו"ד סי' שא) בדעת הרמב"ם, בעל ההפלאה (שו"ת רי"ט וי"ל יו"ד סי' פה) בדעת הטור (יו"ד סי' רצט), שו"ת מכתב סופר (ח"ב יו"ד סי' לב), ערוה"ש (סי' שא סעי' טו), שו"ת מחזה אברהם (ח"א או"ח סי' ב ד"ה שוב), שו"ת אמרי נועם (ח"א סי' יב), צפנת פענח (מהדו' תניינא הל' ע"ז פ"ז הל' י ד"ה וכה"ג ועי' צ"פ הל' כלאים פ"י ה"ב), שערי יושר (שער ג פ' כ-כא), חזו"א (יו"ד סי' קפא ס"ק ט), חידושי ר' שמואל רוזובסקי (יבמות סי' ה). וכ"מ ברדב"ז (כאן).
9. בתי כלאים (אות קכו), וכ"מ בחסדי דוד (פ"ה ה"ח).
10. שו"ת בית יצחק (או"ח סי' ב אות א וסי' ד אות א) בדעת הרמב"ם, ישועות מלכו (כלאים פ"י ה"ד), אבי עזרי (זרעים הל' כלאים פ"י ה"ח ד"ה ונראה). בשו"ת נו"ב (תניינא יו"ד סי' קפו, הובא בפת"ש יו"ד סי' שא) הסתפק בעניין זה בדעת הר"ש והרא"ש (לעיל הע' 5).

הלכה י

א. פריפת צמר ופשתן

רמב"ם

בגד צמר שנפרם¹ מותר לפרוץ² אותו בחוט פשתן³ וקושר⁴
אבל לא יתפור.

א. פריפת צמר ופשתן

בגד צמר שנקרע מותר לקשור עליו סביב רצועה או חוט של פשתן שתצמיד את הקרעים
זה לזה⁵. אבל אסור לתפור את הצמר לפשתן⁶ או לקשור אותם ע"י פשתן בקשר קבוע⁷,

1. שנקרע – רש"י (ויקרא יג, מה), פה"מ לרמב"ם (סוטה פ"א מ"ה).
2. לכרוך, רא"ש (נדה סוף פ"ט הלכות כלאי בגדים סי' יט) "כתב הרמב"ם ז"ל בגד צמר שנפרם מותר לכרוך אותו בחוטי פשתן וקושרו אבל לא יתפור", וכפי שפרשו ביטוי זה במסכת שבת "שמקבצים פינות הבגד זה על זה על דבר קשה וקושרים למעלה" (פה"מ לרמב"ם שבת פ"ו מ"ו), וי"א שקושרים שני קצוות הבגד ע"י לולאה וכפתור או אבן (רש"י שבת סה ע"א, רע"ב שבת פ"ו מ"ו), וי"א מחוברים בקרסים (ראבי"ה שבת סי' רטז, אר"ז הל' שבת סי' פד אות כ בשם רש"י). ועיין הגהת הרמ"א בשו"ע (יו"ד סי' ש סעי' ג) פירש "לחבר".
3. תוספתא (כלאים פ"ה הלכה ט) חלוק של צמר שניפרם ופרפו בחוט של פשתן ושל פשתן שניפרם ופרפו בחוט של צמר אם תופרן אסורין משום כלאים ויוצאין בהן בשבת, טור שו"ע (יו"ד סי' ש סעי' ג).
4. הטור (יו"ד ש סעי' ג) לא גרס בדעת הרמב"ם "וקושר" וצ"ע.
5. רמב"ם (כאן), ראבי"ה (ח"א שבת סי' רו), כפתור ופרח (פנ"ט), מרדכי (שבת רמז שמה), יש"ש (ביצה פ"א סי' מז), שו"ע (יו"ד סי' ש ס"ג), קרית ספר (הל' כלאים פ"י).
6. רמב"ם (כאן), אשכול (הל' שעטנז דף קכ"א ע"ב), שו"ע (יו"ד סי' ש ס"ג).
7. ט"ז (יו"ד סי' ש ס"ק ה), מנחת ביכורים וחזון יחזקאל (תוספתא כלאים פ"ה הלכה ט).

חוקות הארץ

וי"א שמותר רק אם יכול להוציא את הקרעים בלא התרת הקשר⁸. ויש אומרים שאסור לקשור צמר על גבי פשתן מסביב או להיפך כלל⁹.

8. רא"ש (נדה סוף פ"ט הלכות כלאי בגדים סי' יט) בדעת הרמב"ם, הובא בטור (יו"ד ש סעי' ג), תרומת הדשן (סי' רצו), יש"ש (ביצה פ"א סי' מח), לבוש (יו"ד סי' ש ס"ג), ט"ז (ס"ק ה), ש"ך (ס"ק ד), חסדי דוד (תוספתא כלאים פ"ה הלכה ט), שו"ת חוות יאיר (סי' קמג).

9. תשובת ר"ת (הובאה: ראבי"ה ח"א נדה סי' קצג, רא"ש, נדה סוף פ"ט הלכות כלאי בגדים סי' יט, טור יו"ד סי' ש) וכתב שהברייתא מהתוספתא משובשת. מנחת ביכורים, חזון יחזקאל (תוספתא כלאים פ"ה הלכה ט).

הלכה יא

- א. לבישת בגד פשתן ובגד צמר יחדיו
ב. חגורת פשתן על גבי בגד צמר
- ג. חגורה האוגדת בגד פשתן עם בגד צמר

רמב"ם

לובש אדם בגדי צמר ובגד פשתן וחונר עליהם מבחוץ
ובלבד שלא יכרוך¹ את המשיחה ויקשור בה בין כתפיו.

א. לבישת בגד פשתן ובגד צמר יחדיו

רמב"ם ובלבד שלא יכרוך את המשיחה ויקשור בה בין כתפיו

מותר ללבוש בגד צמר על בגד פשתים או להיפך² ובלבד שלא יחברם זה לזה בתפירה³
או בקשירה⁴ ואפילו כשהחיבור ע"י מין אחר⁵, באופן שאינו יכול לפשוט אחד מהם בלא
התרת הקשר⁶.

1. ספרי (פרשת כי תצא סי' רלב ד"ה יחדיו), תוספתא (כלאים פ"ה ה"י).
גרסת רמב"ם הוצאת פרנקל – "יטרוף", וכן גרס הרא"ש (נדה הלכות כלאי בגדים סוף
פ"ט אות כ) "ובלבד שלא יטרוף", וכן גרס חסדי דוד. עיין מעדני יו"ט (אות ה) שכתב
שהרמב"ם והב"י בלשון הרמב"ם גרסו "שלא יכרוך". ובב"י (טור שירת דבורה, מכון
ירושלים) גרס "שלא יפרוף" וכן גרס ערוך השולחן (יו"ד סי' ש סעי' כא).
גרסת הגר"א בתוספתא היא: "לובש אדם שתי חלוקות של צמר ושל פשתן זו על גבי
זו אע"פ שפונדתו חגורה עליו מבחוץ ובלבד שלא יתן את המשיחה ויקשור בה בין שתי
כתפיו", ובתוספתא (כלאים, ליברמן, פ"ה הט"ו) הגירסא: "לובש אדם שתי חלוקות זו
על גבי זו אע"פ שפונדתו חגורה עליו מבחוץ ובלבד שיתן את המשיחה ויקשור בין
כתפיו".
2. שו"ת הרמב"ם (סימן קפה), סמ"ג (לאוין רפג), שו"ת הרשב"א (ח"ג סי' רכו), שו"ת
הרדב"ז (ח"ח סי קפד), שו"ע (יו"ד סי' ש ס"ד).
3. של שתי תכיפות – תשובות הגאונים (שערי תשובה סי' סב), ספר האשכול (הלכות
שעטנז דף קכב ע"ב), שו"ת הרשב"א (ח"ג סי' רכו), שו"ע (יו"ד סי' ש סעי' ד) דעה
ראשונה, לבוש (יו"ד סי' ש ס"ב).
4. שו"ע (יו"ד סי' ש ס"ד), ב"ח (יו"ד סי' ש ס"ק ח), ט"ז (יו"ד סי' ש ס"ק ט).
5. פירוש שם טוב על הרמב"ם.
6. רא"ש (נדה הלכות כלאי בגדים סוף פ"ט אות כ).

חוקות הארץ

ויש אוסרים כשקשורים בקשר של קיימא ומתירים כשהקשר אינו של קיימא⁷.
י"א שאסור ללבוש בגדים משני מינים זה על גבי זה⁸, וי"א שדוקא אם לא יכול לפשוט
אחד ללא הסרת השני⁹.

ב. חגורת פשתן על גבי בגד צמר

רמב"ם וחוגר עליהם מבהוין

י"א שאם ניתן להוציא את החגורה מלולאות הבגד מותר¹⁰, אבל אם ראשיה קשורים זה
לזה, או קשורים בשני קצותיה ולא ניתן לשולפה מהלולאות בבגד אסור¹¹.

ג. חגורה האוגדת בגד פשתן עם בגד צמר

רמב"ם וחוגר עליהם מבהוין

יש מי שאומר שאם אוגד בגד צמר ובגד פשתים וקושר שני קצות החגורה זה לזה –
מותר¹². וי"א דוקא שהחגורה אינה מהדקת את הבגדים זה לזה¹³.

7. רבינו ירוחם (תואו"ח נ"ט ח"ב), טור (י"ד סי' ש סעי' ד), שו"ע (י"ד ש סעי' ד) דעה שניה, ב"ח ודרישה (י"ד סי' ש), רמ"א (י"ד ש סעי' ד), ט"ז (סי' ש ס"ק ט). עיין ב"ח (אות ח), באר הגולה (אות ז) ובאור הגר"א (ס"ק ט) המבארים שזו ג"כ דעת הרא"ש.
8. רבינו יהונתן הצרפתי (הו"ד בתשובת הרשב"א ח"ג סי' רכו, ובב"י סי' ש).
9. כגון גופיה מתחת לחולצה או שני זוגות גרביים – אור זרוע (ח"ב סי' שמא), ראב"ן (שו"ת סי' קטז), הגהות אשרי (ביצה פ"א סי' כה), הגהת סמ"ק מצוריק (מצ' לג הערה קמא), רמ"א (י"ד סי' ש ס"ד), יש"ש (ביצה פ"א סי' מז), ט"ז (ס"ק ז) בדברי הרמ"א, חזון יחזקאל (תוספתא כלאים פ"ה ה"י באורים) ע"פ ירושלמי (כלאים פ"ט ה"ד מודה).
10. רמ"א (דרכי משה סי' ש אות ג, שו"ע סי' ש ס"ד), לבוש (י"ד סי' ש ס"ג).
11. רמ"א (י"ד סי' ש ס"ד).
12. רדב"ז (ח"ח סי' קפד).
13. רבינו יונה (הו"ד בשו"ת הרשב"א ח"ג סי' רכו).

הלכה יב

- א. פעולות מותרות בכלאים
ב. לבישה, העלאה וכיסוי
ג. אהל שעטנז
ד. איסור הצעה תחתיו והאיסור בעשר מצעות

רמב"ם

כלאי בגדים מותר לעשותם ולמוכרם ואין אסור אלא ללובשן בלבד¹ או להתכסות² בהן שנאמר לא תלבש שעטנז ונאמר לא יעלה עליך העליה שהיא דרך לבישה³ אבל אהל שהוא כלאים מותר לישב תחתיו⁴, וכן מותר מן התורה לישב על מצעות של כלאים שנאמר לא יעלה עליך אבל אתה מצינו תחתך⁵, ומדברי סופרים אפילו עשר מצעות זו על גבי זו והתחתון שבהן כלאים אסור לישב על העליון שמא תכרך נימא על בשרו⁶.

א. פעולות מותרות בכלאים

רמב"ם כלאי בגדים מותר לעשותם ולמוכרם

1. כלאים (פ"ח מ"א) "כלאי בגדים מותרים בכל דבר ואינן אסורין אלא מללבוש". משנה כלאים (פ"ט מ"ה), טור ושו"ע (יו"ד סי' דש).
2. ספרי (דברים פיסקא רלב): "לא תלבש, אין לי אלא שלא ילבש מנין שלא יתכסה תלמוד לומר לא יעלה עליך", ירושלמי (כלאים פ"ט הלכה א): "לאי זה דבר נאמר לא יעלה עליך רבי ניחא בר סבה רבי יוחנן בשם רבי זעירא שאם היה בגד גדול קצתו יש בו כלאים ומונח בארץ ומקצתו אין בו לא יכסה בו מצד השני".
3. יבמות (ד ע"ב).
4. תוספתא (כלאים פ"ה הלכה יד), ירושלמי (כלאים פ"ט בסופו) "אהלים אין בהם משום כלאים", ר"ש (כלאים פ"ט מ"י), טור (יו"ד סי' שא), רמ"א (יו"ד סי' שא ס"א).
5. יומא (סט ע"א), ביצה (יד ע"ב), תמיד (כז ע"ב), טור (יו"ד סי' שא), שו"ע (יו"ד סי' שא ס"א).
6. יומא (סט ע"א), ביצה (יד ע"ב), תמיד (כז ע"ב), טור (יו"ד סי' שא), שו"ע (יו"ד סי' שא ס"א).

מותר לתפור⁷, לארוג⁸ ולקיים⁹ כלאי בגדים, ואף מדרבנן מותר¹⁰ ולא גזרו שמא ילבשם¹¹.
 ויש אומרים שתופר בגד כלאים על ידי גויים ומוכר על ידם¹². ויש אומרים שמותר לתפור
 בגד המיוחד עבור גויים, אבל לא יעשה בגד כלאים לעצמו או לישראל אחר שמא יתכסה
 בו¹³.

ב. לבישה, העלאה וכיסוי

רמב"ם ואין אסור אלא ללובשן בלבד או להתכסות בהן

לבישה וכן העלאה אסורות מן התורה¹⁴ ודוקא העלאה שהיא דרך חימום ומהנה את הגוף
 אסורה¹⁵, ואם הם קשים, יש מתירים¹⁶ ויש אוסרים¹⁷. העלאה שאינה דרך חימום ואינה
 דרך לבישה כגון לפרוס עליו אהל של כלאים וכן לפרוס בגד כלאים על גיגית שרוחץ בה¹⁸,
 מותרת¹⁹. בגד ארוך שבקצהו כלאים אסור להעלות עליו את החלק שאין בו כלאים²⁰. ויש

7. אור זרוע (ח"א סימן רעז) "לתפור כלאים כדי למכור לעכו"ם".
8. תפארת ישראל (כלאים פ"ח מ"א אות ז).
9. טור ושו"ע (יר"ד סי' דש).
10. ב"ח (יר"ד סי' דש אות א), ערוך השולחן (יר"ד סי' דש סעי' ה).
11. ערוך השולחן (יר"ד סי' דש סעי' ה).
12. ב"ח (יר"ד סי' דש אות א).
13. ש"ך (יר"ד דש ס"ק א).
14. רמב"ם (כאן), ר"ש (כלאים פ"ט מ"ב), שו"ע (סי' שא ס"א).
15. ספרי (דברים רלב), ירושלמי (כלאים פ"ט ה"א), יבמות (ד ע"ב), טור (יר"ד סי' שא), רמ"א
 (יר"ד שא סעי' א).
16. כגון כובע – אורחות חיים (הל' כלאים אות ב) בשם הרשב"א, חינוך (מצ' תקנא) ודוקא
 קשים מאד.
17. ראב"ן (שו"ת, סי' קטז), חינוך (מצ' תקנא). ועי' לקמן הלכה יט.
18. לשמור על החום בגיגית.
19. הגהות אשרי (ביצה פ"א סי' כה הגהה ד) בשם ר' יואל אבי הראב"ה, אור זרוע (ח"ב
 הל' יום טוב סי' שמא, ג), ב"י (סי' שא, א) בשם רמב"ם ומרדכי, רמ"א (יר"ד סי' שא
 ס"א), ט"ז (יר"ד סי' שא ס"ק ב).
20. ירושלמי (כלאים פ"ט ה"א), רש"י (תמיד כז ע"ב ד"ה שמא), ר"ש ורא"ש (פ"ט מ"א),
 רא"ש (נדה, כלאי בגדים סי' ה), רבינו ירוחם (תואו"ח נ"ט ח"ב), אור זרוע (ח"א, הל'
 כלאים סי' רצב).

שהזהירו משיבה בעגלה שבדפנותיה שעטנו מפני הדוחק²¹.
י"א שתופרי ומוכרי כלאים שמניחים את הבגד עליהם אין איסור לבישה אלא איסור
הנאה ולכן מותר כשאינו מתכוין²².
י"א שמותר לפרוש על גבי המת בגד שעטנו בזמן הספד, אבל אסור לקוברו בכלאים²³.
ויש מתירים אף לקוברו בו²⁴.

ג. אהל שעטנו

רמב"ם אבל אהל שהוא כלאים מותר לישב תחתיו
הואיל ואינו נוגע בהם²⁵ והיא העלאה שאינה דרך לבישה²⁶ אפילו מדרבנן מותר²⁷ וי"א
שמדרבנן אסור²⁸.

ד. איסור הצעה תחתיו והאיסור בעשר מצעות

רמב"ם וכן מותר מן התורה לישב על מצעות של כלאים שנאמר לא
יעלה עליך אבל אתה מציעו תחתך ומדברי סופרים אפילו
עשר מצעות זו על גבי זו והתחתון שבהן כלאים אסור לישב
על העליון.

21. ט"ז (י"ד סי' שא ס"ק ב).
22. שו"ת ברכת אברהם (סי' יט).
23. עפ"י נדה (סא ע"ב) ודעת ר' אמי, תוספות (עבודה זרה סה ע"ב ד"ה אבל), שו"ת הרשב"א
(החדשות [מכתב יד] סימן שסח). עיין לקמן הלכה כה.
24. עפ"י נדה (סא ע"ב) ודעת ר' יוחנן, רא"ש (נדה הל' כלאים סי' י), טור (י"ד סי' שא), ב"י
ושו"ע (י"ד סי' שא ס"ז), ט"ז (ס"ק ט). עיין לקמן הלכה כה.
25. מרדכי (ביצה פ"א סי' תרס"ג), ש"ך (י"ד שא ס"ק א).
26. כס"מ (הל' כלאים פ"י הי"ב), קרית ספר (הל' כלאים פ"י).
27. ירושלמי (כלאים פ"ט ה"ו), תשובת ר"י מיגש (כת"י, סי' קפג הו"ד בברכ"י סי' שא ס"ג),
מאירי (יבמות ד ע"ב), אורחות חיים (הל' כלאים סי' ב), כלבו (סי' צא), טור (י"ד סי'
שא), מרדכי (ביצה פ"א סי' תרסג), ב"ח (י"ד שא אות א) בדעת הרמב"ם, קרית ספר
(הל' כלאים פ"י), דרישה (י"ד שא אות א) בדעת רמ"א, ט"ז (י"ד שא ס"ק א), ש"ך (י"ד
שא ס"ק א), ביאור הגר"א (י"ד סי' שא אות א).
28. דרישה (י"ד שא אות א) בדעת הטור.

חוקות הארץ

יש אומרים שבמקום שיש חשש שמא תכרך נימא על בשרו אסור מן התורה²⁹. יש אומרים שכלאים שאינם ראויים להעלאה אלא להציע תחתיו בלבד מותר לשבת או לשכב עליהם בהפסק בגד שאינו כלאים³⁰, וי"א שבכרים ריקים מותר בהפסק בגד אבל במלאים או ריקים שמונחים על גבי מטה אסור³¹, וי"א שכל כלאים רכים³² אסור להציע תחתיו אפילו בהפסק³³. בגד כלאים שעשוי להעלאה אפילו מתחת לעשר יריעות אסור שמא תכרך נימא על בשרו³⁴. וי"א שכל בגד כלאים אסור אפילו תחת עשר מצעות³⁵.

29. רש"י (ביצה יד ע"ב ד"ה שמא תכרך לו נימא).
30. ר"ש (פ"ט מ"ב), רא"ש (פ"ט מ"ב), תוספות (פסחים מ ע"ב ד"ה לא, ע"ז סה ע"ב ד"ה הרי), רשב"א (ביצה טו ע"א), מאירי (ביצה יד ע"ב לפי דעה אחת), ריטב"א (שבת נז ע"ב), ר"ן (ביצה דף ז ע"א בדפי הרי"ף).
31. ראב"ד (כלאים פ"ט הי"ג), ר"ש (פ"ט מ"ב), רא"ש (פ"ט מ"ב), ריטב"א (ביצה יד ע"ב).
32. רמב"ם (כלאים פ"ט הי"ג).
33. רמב"ם (כאן, וכן מהרי"ק בפירושו), רש"י (ביצה יד ע"ב ד"ה שמא תכרך וד"ה דמפסיק), מאירי (ביצה יד ע"ב לפי דעה שניה).
34. ריטב"א (ביצה יד ע"ב), ר"ן (ביצה דף ז ע"א בדפי הרי"ף).
35. רמב"ם (כאן, וכן מהרי"ק בפירושו), ראב"ן (שאלות ותשובות [בתחילת הספר] סי' קטז), שנות אליהו (כלאים פ"ט מ"ב).
עיין לקמן הלכות טז, יט בדין תופרי כסות ומוכרי כסות ולבישת בגדים שאין דרכם לחמם.

הלכה יג

א. היתר בדים קשים ב. בדים קשים עם מילוי או ע"ג רכים

רמב"ם

במה דברים אמורים ברכין כגון יריעות ושמלות, אבל בקשין שאינן נכרכין כגון כרים וכסתות מותר לישב ולהסב עליהן, והוא שלא יהיה בשרו נוגע בהם¹.

א. היתר בדים קשים

יש אומרים שמותר לשבת או לשכב על בדים קשים הואיל ואין נכרכים אין חשש שמא תיכרך נימא על בשרו, ובתנאי שלא יהיה בשרו נוגע בהם². ויש אומרים שבדים קשים מותרים בהצעה ולישב עליהם אף שגופו נוגע בהם, אך לבישת בגדים קשים או העלאה עליו אסורה³. וי"א שמותרים אף בלבישה⁴. ויש שחלקו בין בדים האסורים מן התורה (שהם שוע טווי ונוז) והם קשים שמותרים בהצעה ואסורים בלבישה, ובדים האסורים מדרבנן והם קשים מותרים אף בלבישה⁵. ויש מתירים בגדים קשים שהם כלאים מן התורה אף בלבישה⁶.

1. משנה (כלאים פ"ט מ"ב).
2. רמב"ם (כאן), תוס' (יומא סט ע"א ד"ה קשין) בשם ר"ת, רא"ש (הל' כלאי בגדים סי' כ, כלאים פ"ט מ"ב), רע"ב (ביצה פ"א מ"י).
3. ר"ח (יומא סט ע"א), רש"י (ביצה טו ע"א ד"ה שריא), תוס' (ביצה טו ע"א ד"ה אלא) בהסבר דעת רש"י, תוס' (יומא סט ע"א ד"ה קשין הן) בשם ר"ת, סה"י (חידושים סי' שפב), תוס' (ביצה טו ע"א ד"ה אלא בקשין), רא"ש (הל' כלאי בגדים סי' כ), ריטב"א (שבת נד ע"א) בשם ר"י, ביאור הגר"א (אות ה) בדעת הרמב"ם.
4. רש"י (תמיד כז ע"ב ד"ה רב אשי), וכן דייק הר"ן בדעת רש"י (על רי"ף ביצה ז ע"ב).
5. תוס' (שבת נז ע"ב ד"ה אין בה, ביצה טו ע"א ד"ה אלא בקשין), סמ"ג (לאוין רפג), רשב"א (שבת נז ע"ב ד"ה אין), מאירי (ביצה טו ע"א) בשם חכמי הצרפתים, רא"ש (נדה סוף פ"ט הלכות כלאי בגדים סי' כ), ריטב"א (יומא סט ע"א) בשם תוס', ר"ן (על רי"ף ביצה ז ע"ב), מרדכי (שבת רמז שמה), הגהות מרדכי (שבת רמז תס) בשם ר"ת, טור (יו"ד סי שא סעי' ב), רמ"א (יו"ד סי שא סעי' א-ב).
6. רש"י (יומא סט ע"א ד"ה קשים וד"ה שרי), הבנת תוס' (יומא סט ע"א ד"ה קשין) בדעת רש"י, הבנת הרשב"א (ביצה טו ע"א ד"ה אלא בקשין) בדעת רש"י. ועיין רש"י (ביצה טו

ב. בדים קשים עם מילוי או ע"ג רכים

יש מתירים לשבת או לשכב על בדים קשים רק כשהם ריקים וללא מילוי ומונחים ע"ג חפץ קשה, כגון: אצטבא מעץ או אבן או ע"ג הקרקע, אבל לא על מיטה רכה הואיל והבד עולה עליו מצדדיו ונכרך על בשרו⁷, ויש מי שאמרו שכל שהוא מלא, או מונח ע"ג מיטת חבלים הרי הוא נכלל בדברים הרכים ואסור⁸. יש מי שכתב שלכתחילה לא ישתמש בכרים וכסתות שיש בהם כלאים⁹ ויש שכתבו שדוקא בכלאים דאורייתא¹⁰. יש שהתירו לשבת ע"ג כרים התפורים שעטנז הנמצאים בעגלות כיון שאינם נכפפים¹¹. י"א שכלאים קשים ביותר כגון מרדעת החמור מותר לשבת עליהם אף אם בשרו נוגע בהם¹². אבל בהעלאה עליו אסור¹³. ויש שאין מחלקים בין מרדעת לשאר בגדים קשים ואוסרים בנגיעת בשרו בהם¹⁴.

- ע"א) והב"י (יו"ד שא אות ב) כתב: "ולכן אין דעתו של רש"י ידוע לנו", מאירי (ביצה טו ע"א) בשם גדולי הראשונים בקטלונה.
7. ירושלמי (כלאים פ"ט הל' א), ראב"ד (השגות כאן), ריבמ"ן, ר"ש, רא"ש, רע"ב (כלאים פ"ט מ"ב), רא"ש (נדה סוף פ"ט הלכות כלאי בגדים סי' ח), טור שו"ע (יו"ד סי' שא סעי' א).
8. רדב"ז, כסף משנה (כאן).
9. כל בו (סי' צא), הובא בדרכי משה (יו"ד שא אות א) וברמ"א (יו"ד סי' שא סעי' א).
10. גר"א (סי' שא ס"ק ו).
11. פתחי תשובה (יו"ד סי' שא ס"ק א) בשם שו"ת פנים מאירות (ח"ב סי' קיג).
12. רא"ש, רע"ב (כלאים פ"ט מ"ד). עיין לקמן הלכה כה.
13. תויר"ט (כלאים פ"ט מ"ד). עיין לקמן הלכה כה.
14. תוספות (יומא סט ע"א ד"ה קשין הן). עיין לקמן הלכה כה.

הלכה יד

ג. תשמישי ספר תורה

א. וילון רך וקשה

ב. וילון התלוי במקום גבוה

רמב"ם

וכן הפרוכת שהיא כלאים אם היתה רכה אסורה שמא יסמך לה השמש ותעלה על בשרו ואם היתה קשה שאינה נכרכת מותרת¹.

א. וילון רך וקשה

רמב"ם אם היתה רכה אסורה

יש אומרים שנאסר וילון עשוי כלאים רך אבל וילון קשה לא נאסר², ולא חילקו אם יש שמש שעלול להתחמם בו³, ויש אומרים שנאסר אף וילון כלאים קשה⁴. ויש אומרים שוילון כלאים לא נאסר כלל⁵. ויש אומרים שאם אין מתחממים בו מותר לעשות וילון כלאים⁶.

ב. וילון התלוי במקום גבוה

רמב"ם ואם היתה קשה שאינה נכרכת מותרת

פרוכת או וילון שעטנז התלויים במקום שאין יד אדם מגעת לשם לא אסרו חכמים אפילו

1. עפ"י ביצה (יד ע"ב-טו ע"א), טור ושו"ע (יו"ד סי' שא סעי' יא).
2. רמב"ם (כאן), כפתור ופרח (פרק נט), מאירי (יבמות ד ע"ב), טור (סי' שא), ר"ן (על הרי"ף, ביצה ז ע"ב), יש"ש (ביצה פ"א סי' מה), שו"ע (יו"ד סי' שא ס"א), לבוש (יו"ד סי' שא ס"א), ש"ך (סי' שא ס"ק יא), ערוה"ש (סי' שא סכ"ב).
3. שו"ת שבט הלוי (ח"י סי' קצ).
4. תשובות הגאונים החדשות (עמנואל סי' קעה), הלכות גדולות (סי' ד), ריטב"א (ביצה יד ע"ב), ועי' פתחי תשובה (ס"ק ט) בשם ס' חומות ירושלים שאסר מפני שאיננו יודעים מהו רך ומהו קשה.
5. תוספות (ביצה יד ע"ב ד"ה מפני מה).
6. שו"ת הרא"ש (כלל ב סי' ו) והב"י הסביר שדוקא בקשה.

חוקות הארץ

שהם רכים⁷. וכן התירו לתלות בסוכה כלאים למעלה מגובה אדם⁸. ויש שהתירו אם מחוברים לקיר בכל צידיהם אפילו שאינם גבוהים⁹.

ג. תשמישי ספר תורה

יש אוסרים לעשות כלאים מטפחות ספר תורה או מפת הבמה של קה"ת¹⁰, אבל מעיל של ס"ת או פרוכת ארון הקודש מותר לעשותו כלאים¹¹. ויש אוסרים לעשות מעיל ס"ת מכלאים¹². ויש שחלקו בין תשמיש ס"ת שמותר לתשמיש דתשמיש שאסור¹³.

7. יש"ש (ביצה פ"א סי' מה), קרבן נתנאל (ביצה פ"א סי' כה אות ק).
8. ספר המנהגים (טירנא, הגהות המנהגים סי' קצח) בשם הגהות מימוניות (הל' סוכה פ"ה ה"ז, ואינו לפנינו), ברכי יוסף (יו"ד סי' שא ס"ק ח) בשם מהרי"ל (מנהגים, הלכות סוכות אות ו), והובא בדרכי משה (סי' תרלח) ובמג"א (סי' תרלח ס"ק ט), יש"ש (ביצה פ"א סי' מה), א"ר (סי' תרל ס"ק יז), שולחן ערוך הרב (או"ח סי' תרלח סכ"א), משנ"ב (סי' תרלח ס"ק כד).
9. שו"ת פנים מאירות (ח"ב סי' קיג) הו"ד בברכ"י (סי' שא ס"ק ח) ובפ"ת (סי' שא ס"ק א).
10. רמב"ם (להלן הל' כב), הגהות אשרי (מגילה פ"ד סי' ה).
11. הגהות אשרי (מגילה פ"ד סי' ה), רמ"א (יו"ד סי' שא ס"א), תשובת בעל נחלת שבעה (מוזכרת בס' נחלת שבעה תשובות סי' מג בתרא בתשובת בעל ברכת הזבח שהורה לאיסור), קיצור שולחן ערוך (סי' קעו ס"ז).
12. ט"ז (סי' שא ס"ק יא).
13. גליון מהרש"א (סי' שא ס"א) בשם תשובות באר עשק (סי' נד).

הלכה טו

רמב"ם

מנעל שהוא כלאים ואין לו עקב מותר ללובשו, שְעוֹר הרגל קשה הוא ואינו נהנה כשאר עור הגוף¹.

מותר לנעול מנעל שיש בו כלאים, אפילו המנעל רך מפני שעור הרגל קשה – י"א שמותר בכה"ג דוקא כשאין לו עקב². וי"א שמותר אפילו יש לו עקב³. ויש שפרשו שהוא כעין כפכף ואינו מכסה את כף הרגל מכל צידיה⁴. י"א שמנעלי בד⁵ שנועלים במקום נעלים מותרים בלבישה אפילו יש בהם צמר משום שהם קשים⁶ או משום שאין זו דרך לבישה⁷ או משום שאינם שוע טווי ונוז⁸, או משום שאינם מהודקים על הרגל⁹ ויש מתירים רק אם נצטרפו שני טעמים שהם קשים ואינם שוע טווי ונוז¹⁰.

1. ראב"ד (כאן), רדב"ז, כס"מ – מקור ההלכה מהאמור בפ"ט מ"ז – "מנעל של זרד (י"ג זרב)". כס"מ הביא מהאמור בביצה (טו ע"א): "אמר רב פפא: ערדלין אין בהן משום כלאים". וכ"נ מהשו"ע (יו"ד סי' שא סי"ג).
2. רמב"ם (כאן) מפני שעור הרגל קשה ולא נהנה. ואסור אם יש לו עקב משום גזירה שנראה כמלבוש – רדב"ז (כאן), ב"י (סי' שא), וחזר בו מן האמור בכס"מ בעניין עקב (משרת משה [עטייה], כאן).
3. כס"מ (כאן), ולא הוזכר עקב אלא מפני שכך היתה תבנית המנעל.
4. ט"ז (יו"ד סי' שא ס"ק יב), דת אש על רמב"ם (כאן) וכיון שהמנעל אינו מחובר ומהודק לרגל אינו מחמם, ועי' הערת התויו"ט בסוגריים (כלאים פ"ט מ"ז), ביאור הגר"א (סי' שא ס"ק יח) ופ"ת (סי' שא ס"ק י).
5. ומשמע שהם עשויים פשתן.
6. פירוש הגאונים מובא ברש"י (ביצה טו ע"א ד"ה ערדילין), טור (יו"ד סי' שא), ראבי"ה (ח"ג סי' תשדמ), אור זרוע (ח"ב סי' שמא), רבינו ירוחם (תואו"ח נ"ט ח"ב).
7. מרכבת המשנה (חעלמא, כאן) בדעת הרמב"ם.
8. ראב"ן (שאלות ותשובות, בתחילת הספר, סי' קטז), מאירי (ביצה טו ע"א).
9. דת אש (כאן), שאינם קשורים ורכוסים לרגל.
10. תוספות (ביצה טו ע"א), רשב"א (ביצה טו ע"א), מאירי (ביצה טו ע"א), ריטב"א (ביצה טו ע"א).

חוקות הארץ

וי"א שאם תופרים בפשתן את עור הנעל, אפילו אם מניחים במנעל צמר – מותר¹¹.
י"א שאסור ללבוש גרבי צמר על גבי גרבי פשתן או להיפך¹².
י"א שנעליים המכסות את הנעליים (ערדליים) נהגו לעשותן אפילו כלאים¹³.
ויש חולקים שאם יודעים שיש בו כלאים אסור, ורק אם בדרך כלל אין מניחים בו כלאים
מותר¹⁴.

11. ראב"ן (שאלות ותשובות, בתחילת הספר, סי' קטז) משום שחוט הפשתן אינו מחובר לצמר ובטל לנעל ואין בו מראית עין, ערוה"ש (יו"ד סי' שא סכ"ד).
12. אור זרוע (ח"ב סי' שמא).
13. מאירי (ביצה טו ע"א), ערוך השולחן (יו"ד סי' שא סכ"ו).
14. ראב"ד (כאן), מפני שרק במיעוטם יש כלאים וכן בארו מהר"י קורקוס, ריבמ"ץ (פ"ט מ"ז), ר"ש (פ"ט מ"ז), רא"ש (פ"ט מ"ז), רע"ב (פ"ז מ"ז).

הלכה טז

- א. תופרי כלאים
ב. מוכרי כסות כלאים
ג. מכירת שעטנז
ד. חומרת הצנועין

רמב"ם

תופרי כסות תופרין כדרך, ובלבד שלא יתכוונו בחמה מפני החמה ובגשמים מפני הגשמים. והצנועין תופרים בארץ. וכן מוכרי כסות מוכרין כדרך ובלבד שלא יתכוונו בחמה שיציל להן הכלאים שעל כתיפן מן החמה, ולא יתכוונו בגשמים להתחמם בו, והצנועין מפשילין² במקל³.

א. תופרי כלאים

מותר לתפור בגדי שעטנז ואפילו כלאים שאסור מן התורה⁴, ולהניחם על ברכיו בעת תפירתם⁵, ובלבד שלא יתכוין להתכסות בבגדי השעטנז⁶.

ב. מוכרי כסות כלאים

מותר למוכרי כסות להניח על כתפיהם בגדי כלאים לשם הצגתם לפני הקונים⁷ למוכרם, ואפילו הכלאים אסורים מן התורה⁸. ו"א שמוותרים אף ללובשם כדי להציגם לפני הקונים ובלבד שלא יתכוונו ליהנות מהם⁹. יש אומרים שאם נהנה מהכלאים אסור אפילו אינו מתכוין ליהנות, ומותר רק כאשר

1. כלאים (פ"ט מ"ו) וכ"פ שו"ע (יו"ד סי' שא ס"ו).
2. כלאים (פ"ט מ"ה), שו"ע (יו"ד סי' שא ס"ו).
3. בנ"א: במקל לאחוריהן.
4. ר"ש, רא"ש, רע"ב (פ"ט מ"ה).
5. רע"ב (פ"ט מ"ו) ואע"פ שיכול להניחם על הארץ.
6. מרכבת המשנה (חעלמא, הל' כלאים פ"י הי"ח) ומשום פס"ר דלא ניחא ליה.
7. רמב"ם (כאן), גר"א (ירושלמי כלאים פ"ט ה"ג).
8. ר"ש, רא"ש, רע"ב (פ"ט מ"ה), רש"ס (פ"ט ה"ג).
9. או"ז (ח"ב סי' שמא) בשם רש"י, תוס' (ב"ק קיג ע"א ד"ה ומר סבר), ר"ש, רא"ש, רע"ב (פ"ט מ"ה), מאירי (יבמות ד ע"ב), רש"ס (פ"ט ה"ג). המשנה ראשונה (פ"ט מ"ה) באר שאע"פ שהוי פסיק רשיה מכירתו מוכיחה עליו שאינו מתכוין ליהנות. ועי' הלכה יח.

חוקות הארץ

מצטער מהם¹⁰. ויש אומרים שאם הוא פסיק רישיה שנהנה מהלבישה אסור¹¹. ויש אומרים שגם אם הדבר הוא פסיק רישיה שיהנה מותר¹². מותר לכסות בבגדי הכלאים את בגדיו ומתכוין להצילם מטינוף כיון שגופו אינו נהנה מהכלאים¹³. וי"א שאסור¹⁴.

ג. מכירת שעטנז

אסור למכור בגדי שעטנז לישראל אפילו הוא מומר לעכו"ם¹⁵, ומותר למוכרם לנכרים¹⁶, אם הכלאים ניכרים בבגד¹⁷. וי"א שמותר למוכרם אף למומר לעכו"ם¹⁸.

ד. חומרת הצנועין

הצנועים החמירו על עצמם בתפירה ובמכירה שהבגד לא יבוא במגע עם גופם¹⁹.

10. רמב"ן, רשב"א, ריטב"א (יבמות ד ע"ב) אליבא דר' יהודה, ורק לר' שמעון אפשר ואינו מתכוין מותר (עי' פסחים כו ע"ב).
11. תוס' (שבת כט ע"ב ד"ה ד"ה ובלבד).
12. ר"ן (חולין לב ע"א מדפי הרי"ף) כתב שאע"פ שהוי פסיק רישיה שבו מודה ר' שמעון, בכ"ז לגבי הנאה מודה שמותר כשאינו מתכוין, והו"ד במלאכת שלמה (פ"ט מ"ה) ובתפארת ישראל (יכין אות כח). עיין רעק"א (כלאים פ"ט מ"ה).
13. פרישה (סי' שא), מעשה רקח (פ"י הט"ז), ישועות מלכו (הל' כלאים פ"י הי"ז).
14. ט"ז (יו"ד סי' שא ס"ק ח).
15. פתחי תשובה (יו"ד סי' קנא ס"ק ג).
16. מאירי (יבמות ד ע"ב).
17. שו"ע (יו"ד סי' שא ס"ח).
18. ש"ך (יו"ד סי' קנא סק"ה).
19. מהאור זרוע (ח"א הל' כלאים סי' רעז) משמע משום שהחמירו על עצמם כר' יהודה שאינו מתכוין אסור, והמשנה ראשונה (פ"ט מ"ה) כתב משום פסיק רישיה, בדרך אמונה ס"ק עז כתב "פן יבואו ליהנות מהם".

הלכה יז

רמב"ם

לא יקח אדם ביצה כשהיא חמה בבגד כלאים שהרי הוא
נהנה בכלאים מפני החמה או מפני הצינה וכן כל כיוצא
בזה¹.

י"א שדוקא ביצה אסור ליטול בבגד כלאים² וי"א שמעות או זרעים מותר לצרור בבגד
כלאים מפני שאינו דרך חימום³. וי"א שרק מעות מותר לצרור בבגד כלאים אבל זרעים
אסור⁴ ואין חילוק בין בגד גדול לקטן⁵.
י"א שמותר להחזיק ע"י בגד כלאים ביצה או מעות וזרעים⁶.

1. ירושלמי (פ"ט ה"ב), וכ"פ בשו"ע (יו"ד סי' שא סי"ב).
2. רמב"ם, ר"ש רא"ש (פ"ט מ"ג).
3. רי"ף (ביצה ז ע"ב), וכן דייקו: ראב"ד, רדב"ז, מהרי"ק וכס"מ ברמב"ם שהשמיט את הגמרא בביצה (טו ע"א). וכ"כ בשו"ת הרדב"ז (ח"ה סי' רצ).
4. הראב"ד באר ברמב"ם שחילק בין בגד גדול לבגד קטן. והרדב"ז הסביר ברמב"ם משום שלא איכפת לו מחימום המעות והזרעים, אבל בביצה מחמם את ידיו ע"י הבגד המפסיק, ומהרי"ק הסביר שבביצה זהו דרך חימום, ובמעות וזרעים אין דבר נכרך ואינו דרך חימום ומלבוש, הב"י (סי' שא, יב) הסביר שהצלה מכויה ע"י בגד הכלאים היא כמניעת הקור ע"י לבישה, וכ"כ בשו"ע (סי' שא סי"ב), ובמרכבת המשנה (חעלמא) הסביר שבעצם הנטילה אינו מתכוין ליהנות מהכלאים אבל יש חשש שיתכוין מחמת חום הביצה – בחורף להתחמם, ובקיץ שלא יכוה.
5. רא"ש (הל' כלאי בגדים סי' כ), טור (יו"ד סי' שא), רבינו ירוחם (גי"ט ח"ב).
6. רדב"ז, מהרי"ק (כאן).
7. ראב"ד (כאן) עפ"י ביצה (טו ע"א).

חוקות הארץ

הלכה יח

א. מתכוין ואינו מתכוין בכלאים ב. מלקות בלבישה להבריא את המכס

רמב"ם

לא ילבש אדם כלאים עראי, ואפילו על גבי עשרה בגדים שאינו מהנהו כלום, ואפילו לגנוב את המכס,² ואם לבש בן לוקה.³

א. מתכוין ואינו מתכוין בכלאים

יש אומרים שאף מי שאינו מתכוין ללבישה עובר בכלאים.⁴ ויש אומרים שאסור בלבישת כלאים בלא כוונה משום מראית עין.⁵

ויש אומרים שאם מתכוין שיהא בדרך מלבוש אסור, ונחשב ככוונה.⁶ יש חולקים שאם לובש ואינו מתכוין ליהנות מעצם הלבישה מותר⁷ ולכן מותר ללבוש

1. בנ"א להבריא.
 2. כלאים (פ"ט מ"ב), ב"ק (קיג ע"א) וכ"פ בשו"ע (יו"ד סי' שא ס"ה).
 3. רדב"ז כתב שמקורו מן האמור ברישא של המשנה: "אין עראי לכלאים", קרית ספר (הל' כלאים פ"י) מפני שעבר בלאו של לא תלבש.
 4. רמב"ם (כאן), רדב"ז באר שבהלכות כלאים ויו"ט הרמב"ם פסק כר' עקיבא ור' יהודה שאינו מתכוין חייב מפני שקלים בעיני בנ"א, ובהלכות שבת פסק כר' שמעון שאינו מתכוין פטור. והכס"מ (וכן בב"י סי' שא) חילק בין לבישה בפועל שאסורה אף לפי ר"ש שדבר שאינו מתכוין מותר, לבין העלאה של תופרי ומוכרי כסות (עי' לעיל הל' טז) וכן כתב הרשב"א (נדה סא ע"ב). הב"ח (יו"ד סי' שא) כתב שכיון שלובש הוי פסיק רישיה שא"א שהבגד לא יחממנו וכ"כ בכתר תורה (כלאים פ"י הי"ח).
 5. שו"ת חוות יאיר (סי' קפח), וכ"כ ערוה"ש (יו"ד סי' שא ס"ח). והקשה על החו"י במרכבת המשנה (חעלמא) א"כ מדוע לוקה.
 6. ש"ך (יו"ד סי' שא ס"ק ח).
 7. תוס' (ב"ק קיג ע"א ד"ה ומר סבר), ר"ש, רא"ש, רע"ב (פ"ט מ"ה), מאירי (יבמות ד ע"ב), אהל מועד (שער איסור והיתר דרך ב'), אור זרוע (ח"א הל' כלאים, סימן רעז), טור (יו"ד סי' שא), מהרי"ק (סי' פח) רש"ס (פ"ט ה"ג). ולפי דבריהם אין הלכה כסיפא של פ"ט מ"ב שאף לגנוב את המכס אסור, מפני שהיא דעת ר' יהודה (כס"מ) וכ"פ רמ"א (יו"ד סי' שא ס"ו).
- הר"ן (חולין לב ע"א מדפי הרי"ף) כתב שאע"פ שהוי פסיק רישיה שבו מודה ר' שמעון,

בגדי כלאים כדי להיפטר מן המכס⁸.
ואם אינו לובש את בגדיו (ללא הכלאים) כלל, אלא לבוש רק בגדים שרוצה להבריח את המכס אסור משום פסיק רישיה⁹. ויש אומרים שאם אינו לובש את בגדיו כלל אלא לבוש רק בגדים שרוצה להבריח את המכס עובר בלבישת כלאים מפני שמתכוין ללובשם¹⁰.
י"א שבכלאים דרבנן אם אין מתכוין להתחמם בכך אפילו הוא פסיק רישיה לחימום מותר להשתמש בהם¹¹.

ב. מלקות בלבישה להבריח את המכס

יש אומרים שלוקה, אם התרו בו לפני לבישה אע"פ שעושה זאת להעביר את המכס¹².

- בכ"ז לגבי הנאה מודה שמותר כשאינו מתכוין, והו"ד במלאכת שלמה (פ"ט מ"ה) ובתפארת ישראל (יכין אות כח). והמשנה ראשונה (פ"ט מ"ה) באר שאע"פ שהוי פסיק רישיה – מכירתו מוכיחה עליו שאינו מתכוין ליהנות.
8. ראב"ן (ב"ק קיג ע"א ד"ה תנן), רא"ש (בבא קמא פ"י סי' יא), אור זרוע (ח"א הל' כלאים, סימן רצז), דרשות מהר"ח אור זרוע (סי' ג), ריקאנטי (סי' רלא) בשם היראים, רבינו ירוחם (תוארו"ח נ"ט ח"ב), יש"ש (ב"ק פ"י סי' יח).
9. יש"ש (ב"ק פ"י סי' יח). וכן אם הבגדים שלובשם לצורך המכס מגינים עליו מפני החמה והגשמים – חתם סופר (נדרים טו ע"ב), דת אש (כלאים פ"י הי"ח) בשיטת הב"ח (סי' שא). ועיי' לעיל הלכה טז אות ב.
10. שו"ת עונג יו"ט (סי' צו) לעומת מוכרי כסות שלובשים את בגדי הכלאים שמוכרים כתוספת. וכך מבאר את שיטת הרמב"ם לגבי איסור לבישה לגניבת המכס.
11. ישועות מלכו (קרית ארבע כלאים פ"י הלכה יט). וחולק על המג"א (סי' שיד ס"ק ה).
12. דת אש (כלאים פ"י הי"ח).

הלכה יט

- א. בגדים שהם דרך חימום
ב. כיסים
ג. תחבושת לרפואה

רמב"ם

אין אסור משום כלאים אלא בגדים שהן דרך חימום כגון הכתונת והמצנפת והמכנסים והאבנט והשמלה ובגדים שמחפין בהן את השוקים ואת הידים וכיוצא בהם¹, אבל צלצולין קטנים שעושים אותן העם בבית יד שלהן לצרור בהן מעות או תבלין וסמרטוט שמניחין עליו רטיה או מלונמא או אספלנית וכיוצא בהן הרי אלו מותרין אע"פ שבשרו נוגע בהן שאין דרך חימום בכך².

א. בגדים שהם דרך חימום

רמב"ם אין אסור משום כלאים אלא בגדים שהן דרך חימום

י"א שכל בגד שלובש כדי להתנאות בו אפילו הוא קשה ואינו מחמם אסור, אבל בגדים שלובש שלא לצורך התנאות אלא לצורך תשיש אחר מותרים, ולכן כלאים מותרים בבגדים המשמשים לצרירת מעות או לרפואה⁴. וכן בגדים שלובשם כדי להציל בגדיו מטינוף מותרים⁵.

בגדים שאין לובשים כדי להתחמם בהם אע"פ שכוונתו להתחמם בהם מותר⁶. ויש מי שכתב שאם כוונתו גם לחימום אסור⁷.

1. ביצה טו ע"א, וכן פסקו רי"ף (ביצה דף ז ע"ב) ושו"ע (יו"ד שא סעי' יד).
2. רמב"ם (כלאים פ"ט מ"ז).
3. רא"ש (נדה הל' כלאי בגדים סי כ), טור שו"ע (יו"ד סי שא סעי' יד).
4. ישועות מלכו (קרית ארבע הלכות כלאים פ"י הי"ט). ועיין דרך אמונה באור הלכה (הל' טז ד"ה להתחמם) שדן בלובש כלאים לנוי ולקישוט עיין שם.
5. ביאור הגר"א (יו"ד סי' שא ס"ק טו), אור שמח (פ"י הי"ט).
6. שו"ת אגרות משה (או"ח ח"ה סי' כ אות כד), דרך אמונה (ס"ק פג, פח). עיין לקמן הל' כו.
7. ערוך השולחן (יו"ד שא סעי' כז), עיין לקמן הל' כו.

ב. כיסים

רמב"ם אבל צלצולין קטנים שעושים אותן העם בבית יד שלהן לצרור בהן מעות או תבלין.⁸

ויש אומרים שמעות מותר לצרור בבגד כלאים אבל מיני זרעונים אסור.⁹

ג. תחבושת לרפואה

רמב"ם וסמרטוט שמניחין עליו רטיה או מלונמא או אספלנית וכיוצא בהן הרי אלו מותרין¹⁰ אע"פ שבשרו נוגע בהן שאין דרך חימום בכך.

י"א שמותר להניח סמרטוט של פשתן על מכה אחת וסמרטוט של צמר על מכה אחרת אפילו שקושרם יחד אך להניח סמרטוט אחד של כלאים על המכה אסור.¹¹

8. ביצה (טו ע"א).

9. רא"ש (נדה, הלכות כלאי בגדים סי' כ) הזכיר רק את דעת רב פפא (שבגד כלאים לזרעונים אסור ולמעות מותר), בביצה (פ"א סי' כה) פסק כרב אשי. העירו על סתירה זו בית יוסף (י"ד סי' שא ס"ד) וקרוב נתנאל (ביצה פ"ק אות ר'). טור (י"ד סי' שא), רבינו ירוחם (תולדות אדם וחווה נתיב יט חלק ב).
הים של שלמה (ביצה פ"א סי' מט) כתב שהטור נגרר אחר טעות בהבנת הרא"ש וצריך לפסוק כרב אשי.

10. תוספתא כלאים (פ"ה הי"ד), רא"ש (נדה, הל' כלאי בגדים סי' כ), אשכול (הל' שעטנז, קכב ע"א), טור ושו"ע (י"ד שא סעיף יד).

11. רש"ס (כלאים פ"ט בסופו) עפ"י ירושלמי. ועיין ביאור הגר"א (י"ד סי' שא ס"ק כא) ישועות מלכו (קרית ארבע הלכות כלאים פ"י הי"ט), צפנת פענח (כלאים פ"י הלכה יט), שו"ת אגרות משה (או"ח ח"ה סי' כ אות כד).

הלכה כ

א. ציץ עשוי כלאים ב. לבישת ציץ לחימום

רמב"ם

ציץ של עור או משי וכיוצא בהן שתלה בהן חומי צמר וחומי פשתן מדולדלין על פני האדם כדי להפריח הזבובין אין בו משום כלאים שאין דרך חימום בכך¹.

א. ציץ עשוי כלאים

רמב"ם ציץ של עור או משי

יש אומרים שציץ עשוי צמר ופשתים אסור ללבוש², ויש אומרים שהוא עצמו אסור שיהא מכלאים ורק מותר לתלות בו חומי צמר ופשתים³.

ב. לבישת ציץ לחימום

יש אומרים שאפילו אם כוונתו לחימום מותר⁴, ויש מי שכתב שאם כוונתו גם לחימום אסור⁵.

1. תוספתא כלאים (פרק ה הלכה כו), שבת (נז ע"ב), ירושלמי שבת (פ"ו ה"א). טור (י"ד סי' שא), שו"ע (י"ד סי' שא סעי' יד), ועיין טור שו"ע (או"ח שג סעי' ג). הערוך (ערך אסטמא, שבת נז ע"ב) פירש אסטמא, שהוא מין תכשיט לא של כסף ולא של זהב הוא אלא של מיני צבעונים ואבנים טובות ומרגליות קבועות בה ומטילה אותה על ראשה. וכן בתשובות רב נטרונאי גאון (תשובות סי' תמו-תמז, גנזי קדם ספר רביעי ירושלים שבט תר"ץ עמוד 24).
2. רי"ף (שבת כו ע"ב), רא"ש (שבת פ"ו סי' ב) וכנראה לטעמם שצריך שוע טווי ונוז בבת אחת, ולכן כתבו "דלאו אריג היא". רש"י (שבת נז ע"ב ד"ה אין בה) וכתב שהיא לבד ואינה טווייה. וכ"כ בתשובות רב נטרונאי גאון (ברודי [אופק] סי' תמו-תמז) ובערוך (ערך אסטמא) משום שאינו ארוג. במהר"י קורקוס הובאה דעה משום שהוא בגד קשה.
3. מדברי הרמב"ם משמע שחומי הצמר והפשתן אינם מחוברים זה לזה אלא שניהם מחוברים לציץ. וסובר הרמב"ם שאף אם הוא מחבר בין פשתים לצמר אסור אפילו המחבר אינו כלאים, וכן באר בדרך אמונה (ביאור הלכה, כאן).
4. שו"ת אגרות משה (או"ח ח"ה סי' כ אות כד), דרך אמונה (ס"ק פג, פח).
5. ערוך השולחן (י"ד סי' שא סעי' כז).

הלכה כא

א. כריכת חבלי כלאים ב. סוג הקשר שנאסר בכריכה

רמב"ם

המנהיג בהמות ומכנים חבלים לתוך ידו מהן פשתים ומהן צמר הרי זו מותר ואע"פ שכורכין על ידו, אבל אם קשרין כלן נעשו כלאים ואסור לו לכרכין על ידו¹.

א. כריכת חבלי כלאים

רמב"ם ואסור לו לכרכין על ידו²

יש חולקים שאפילו קשרין מותר לכורכם על ידו משום שאין מתכוין להתחמם באחיזתם, ודבר שאין מתכוין מותר³. ויש חולקים בענין אינו מתכוין, וסוברים כדעה הראשונה שכריכה אסורה⁴.
יש אומרים שבחבלים רכים נאסרה הכריכה ובחבלים קשים מותר⁵, ויש אומרים שהותר בקשים הצעה תחתיו, אבל בהעלאה וכריכה אף קשים נאסרו⁶.

1. משום שבקשירת החבלים נוצרו כלאי בגדים וכריכתם כלבישה – מהר"י קורקוס.
2. שבת (נד ע"א), ר"ף (כה ע"א), רא"ש (שבת פ"ה אות ד), טור ושו"ע (יו"ד סי' ש סעי' ו).
3. משום שידו מתחממת מאחיזתו כך כתבו: רש"י (שבת נד ע"א ד"ה כלאים דחבלים), רא"ש (מסכת נדה הלכות כלאי בגדים סי' כ) רבינו ירוחם (תואו"ח נ"ט ח"ב), ר"ן (כה ע"א בדפי הרי"ף ד"ה כלאים דחבלים).
4. רש"י (שבת נד ע"א ד"ה כלאים דחבלים) העמיד את הסוגיה אליבא דמ"ד דבר שאין מתכוין אסור, הגהות אשרי (שבת פ"ה אות ה), רבינו ירוחם (תואו"ח נ"ט ח"ב) בשם י"א, ר"ן (דף כה ע"א בדפי הרי"ף ד"ה שלא יכרוך) בדעת הרי"ף.
5. דעת השאילתות (הובא בשלטי הגיבורים שבת כה ע"א בדפי הרי"ף אות ג) שדבר שאינו מתכוין אסור בכל התורה חוץ משבת. יש אומרים שאין ודאות גמורה שהכורכין בידו אינו מתכוין כמוכרי כסות ולכן אסור – מאירי (שבת דף נד ע"א).
6. ויש אומרים שבהלכות כלאים פוסקים כר' יהודה שאסור – רדב"ז (כלאים פ"י הל' יח, כא) בהבנת דעת הרמב"ם, ועי' בשו"ת יביע אומר (ח"ד או"ח סי' לג) ושו"ת שבט הלוי (ח"ב סי' קסט).
5. ריטב"א (שבת נד ע"א).
6. ריטב"א (שבת נד ע"א) בשם ר"י.

ב. סוג הקשר שנאסר בכריכה

רמב"ם אבל אם קשרן כלן נעשו כלאים

יש אומרים שסתם קשר האסור בכלאים הוא קשר של קיימא, שני קשרים זה על זה⁷.
ויש מי שבאר שאפילו בקשר אחד וכריכה על ידו עובר באיסור כלאים⁸.
יש אומרים שאפילו לא קשרם זה בזה אם כרך חבלים שהם כלאים זה בזה על ידו –
עבר באיסור כלאים⁹.

7. רש"י (שבת נ"ד ע"א ד"ה כריכה וקשירה), רבינו אליעזר ממין (מרדכי שבת פ"ה רמז שלב), מאירי (שבת נד ע"א) לפירוש אחד, הגהות אשרי (שבת פ"ה סי' ה), ר' פרחיה (בשיטת הקדמונים, שבת נד ע"א), ר"ן (כה ע"א בדפי הריף ד"ה שלא יכרוך), ב"ח (יו"ד סי' ש ס"ק יא), ט"ז (יו"ד סי' ש ס"ק יא).
8. ספר העתים (סי' ריא), אשכול (הל' שעטנז דף קכא ע"ב), ראבי"ה (ח"א שבת סי' רו), מאירי (שבת נד ע"א) לפירוש השני, מרדכי (שבת פ"ה רמז שמב), ספר האגור (הל' הוצאת שבת סי' תסה), רדב"ז (כאן) וב"י (יו"ד סי' ש אות ו) בדעת הרמב"ם והטור, פרישה (יו"ד סי' ש אות יז בהגה"ה).
9. אור זרוע (ח"ב, הל' שבת סי' פג) ומביא שכ"כ הריב"ם, ר"ע מברטנורא (שבת פ"ה מ"ג).

הלכה כב

ג. מטפחות הספרים

א. מגבות ומפות

ב. כיסוי ספרים

רמב"ם

מטפחות שמקנחין בהן את הידים ומטפחות שמספגין בהן הכלים והקרקות¹ ומטפחת ספר תורה² ומטפחות הספרים אסורים משום כלאים³ שהרי הידים נוגעות בהן והן נכרכין על היד תמיד ומתחממין.

א. מגבות ומפות

רמב"ם מטפחות שמקנחין בהן את הידים.

כל בגד כלאים שמשמש בידיו ומתחמם בו אסור להשתמש בו כגון: מגבות שמקנחים בהן את הידים⁴, וכן מפות העוטפות מאכלים בעת אכילתם ומחזיק את הבד בידיו⁵. וכן מפה שפורשים על השולחן⁶ ויש שפרשו שדוקא מפה שרגילים לפרוש על השולחן ולקנח בה את הידים אסורה⁷.

יש מי שכתב שאסרו על המטפחות אף שאינם מלבוש, הואיל ומשתמש בו תשמיש קבוע גזרו שאולי יזדמן שיחמם בו ידיו⁸.

1. במשנה "מטפחות הספג" (פ"ט מ"ג) יש שבארו שהכוונה למטפחות או סדינים שמנגבים בהם כל הגוף – רמב"ם (פה"מ), ריבמ"ץ, ר"ש, רא"ש, רע"ב (פ"ט מ"ג). הרמב"ם כאן חזר בו ממה שכתב בפירוש המשניות.
2. ברמב"ם (פרנקל) ציינו שבדפוסים ישנים אין "מטפחות ס"ת", וכן בנדפס תיבות "ומטפחת ספר תורה" הוקפו בסוגריים. ועיין בחסדי דוד (תוספתא כלאים פ"ה ה"י).
3. כלאים (פ"ט מ"ג), שו"ע (יו"ד סי' שא סעי' ט).
4. רמב"ם (פירוש המשנה), רע"ב (פ"י מ"ג), רש"ס (כלאים פ"ט ה"ב ד"ה מטפחות הידים).
5. ריבמ"ץ (פ"י מ"ג) פירוש ראשון, ר"ש (פ"י מ"ג) פירוש שני, והובא בשו"ת הרא"ש (כלל ב סי' ו).
6. ריבמ"ץ (פ"י מ"ג) פירוש שני, ר"ש (פ"י מ"ג) פירוש ראשון, שו"ת הרא"ש (כלל ב סי' ו) בשם הר"ש, הגהות אשרי (מגילה פ"ד אות ה), רמ"א (יו"ד סי' שא סעי' ט).
7. רא"ש (כלאים פ"ט מ"ג), נדה הל' כלאי בגדים סי' ט, טור (יו"ד סי' שא).
8. תפארת ירושלים (כלאים פ"ט מ"ג).

ב. כיסוי ספרים

רמב"ם ומטפחות ספר תורה

יש אומרים שהוא כמין תיק מבד כלאים ששם בחיקו ונותן ספר תורה עליו ומתחמם ממנו⁹, או בד שמניח על ברכיו ונותן הספר עליו¹⁰. ויש אומרים שהן מטפחות העוטפות ומגינות על הספרים¹¹, או ששמים עליהן ס"ת¹² או בגדים העוטפים ספרי תורה, ובהם מחזיק האדם בידיו בשעת קריאת התורה¹³. אבל מטפחות הנתונות מתחת לספרים בארון הקודש מותר שתהיינה מכלאים¹⁴.

ג. מטפחות הספרים

רמב"ם ומטפחות הספרים

יש אומרים שמטפחות הספרים היינו מטפחות שמניחים הספרים המגלחים את הראש על כתפי המסתפרים שלא יתלכלכו בגדיהם¹⁵. ויש אומרים שרק אם יש לה בית ראש ולובשין אותה כדרך לבישה אסור ואם לאו – מותר¹⁶. וי"א שאם מתכוין לשם מלבוש אסור להניח עליו מטפחת הספרים אשר עשויה מכלאים¹⁷.

9. עפ"י ירושלמי (כלאים פ"ט ה"ב) ר' שמואל בר נחמן בשם ר' יוחנן, ר"ש (פ"ט מ"ג), אור זרוע (ח"ב סי' שפו).
10. רש"ס (כלאים פ"ט ה"ב).
11. ירושלמי (כלאים פ"ט ה"ב) ר' חייא בר יוסף בשם רב, טור (יו"ד סי' שא). ועיין פני משה.
12. רא"ש בפירושו לכלאים באר שהן מטפחות ששמים עליהן ס"ת, וכן הגהות אשרי (מגילה פ"ד אות ה). בהלכות כלאי בגדים (נדה סוף פ"ט אות ט) באר הרא"ש וכ"פ רע"ב שנותנים המטפחות על גבי ספר תורה.
13. פה"מ לרמב"ם (כלאים פ"ט מ"ב).
14. או"ז (ח"ב סי' שפו), הג"א (מגילה פ"ד סי' ה) והו"ד בד"מ (יו"ד סי' שא).
15. ר"ש, רא"ש (כלאים פ"ט מ"ג), מהר"י קורקוס, חסדי דוד (כלאים פ"ה ה"י), עיין שנות אליהו (שם).
16. טור (יו"ד סי' שא), שו"ע (יו"ד סי' שא ס"י) ועיין ביאור הגר"א (יורה דעה סי' שא ס"ק יג).
17. ירושלמי (כלאים פ"ט הל' ב), ריבמ"ץ (כלאים פ"ט מ"ג), רא"ש (הל' כלאי בגדים, נדה סוף פ"ט סי' ט), ועיין בית יוסף (יו"ד סי' שא אות ט-י) ושנות אליהו (כלאים פ"ט מ"ג).

הלכה כג

א. אסור לבישה או איסור חיבור

רמב"ם

אותות שעושיין הכובסין והגרדיין¹ בבגדים כדי שיהא כל אחד מכיר את שלו, אם היתה אות של צמר בפשתן או פשתן בצמר הרי זה אסור² אע"פ שאינו חשוב אצלו.

א. אסור לבישה או איסור חיבור

רמב"ם הרי זה אסור

יש אומרים שאסור ללבוש הבגד בעוד האות עליו, אבל האורגים והכובסים מותרים לעשותן³.
ויש שמשמע מדבריו שאף לאורג או כובס מישראל אסור לעשות כן כדי לא להכשיל את ישראל⁴.

1. אורגים – רמב"ם פירוש למשנה, רע"ב (כלאים פ"ט מ"י).
2. כלאים (פ"ט מ"י), טור (יו"ד סי' ש), שו"ע (יו"ד סי' שא סעי' טו).
3. רא"ש (הל' כלאי בגדים, נדה סוף פ"ט אות טז), תפא"י (הלכתא גבירתא, כלאים פ"ט מ"י, בתי כלאים, כלאי בגדים אות קלד), דרך אמונה (פ"י הכ"ג).
4. כן משמע מהטור (יו"ד סי' ש), וערוך השולחן (יו"ד סי' שא סעי' כח).

הלכה כד

- א. תכיפה אחת
ב. קבץ שני ראשי החוט כאחד
ג. שתי תכיפות
ד. שלש תכיפות

רמב"ם

בגד צמר שחברו עם בגד פשתן בתכיפה אחת אינו חבורי ואין זה כלאים, קבץ שני ראשי החוט כאחד או שתכף שתי תכיפות הרי זה כלאים.²

א. תכיפה אחת

יש מבארים שתחב (ע"י מחט) חוט שאינו צמר ופשתים בבגד צמר ובבגד פשתן יחדיו.³ יש שסברו שבתכיפה אחת כאשר בכל ראש חוט קשר ואין בגדי הצמר והפשתן יכולים להינתק זה מזה אינו אסור משום כלאים.⁴ ויש אוסרים משום כלאים.⁵ יש מבארים שתחב חוט פשתן בבגד של צמר פעם אחת.⁶ ולדעה זו אם קשר קשר כפול את שני קצות חוט הפשתן העובר בצמר עובר בכלאים.⁷ יש סוברים שתכיפה אחת בבגד בשני חוטים של צמר ופשתן אינה נחשבת כלאים.⁸

1. לשון המשנה (פ"ט מ"י). רמב"ם בפה"מ, ריבמ"ץ, ר"ש, רא"ש, רע"ב בארו לעניין טומאה שאם נטמא אחד מהן לא נטמא השני, אך בהלכה באר הרמב"ם לעניין כלאים.
2. יבמות (ה ע"ב), כלאים (פ"ט מ"י), רמב"ם, ריבמ"ץ, ר"ש, רא"ש, רע"ב על המשנה, שולחן ערוך (יו"ד סימן ש ס"ב).
3. רש"י (שבת נד ע"א ד"ה התוכף וד"ה בתכיפה אחת), רמב"ם (פה"מ), ריבמ"ץ (כלאים פ"ט מ"י), מאירי (שבת נד ע"א).
4. רא"ש (פ"ט מ"י), טור (סי' ש).
5. מהר"י קורקוס (פ"י הכ"ד), ב"ח (סי' ש ס"ק ג), ט"ז (יו"ד סי' ש ס"ק ד), דרך אמונה (כלאים פ"י אות קה) בדעת הרמב"ם.
6. רש"י (מנחות לט ע"א ד"ה התוכף תכיפה).
7. פרישה (יו"ד סי' ש אות ז) וט"ז (יו"ד סי' ש ס"ק ד) בדעת הטור, מגן אברהם (או"ח סי' יא ס"ק יג), שו"ת חוות יאיר (סי' קמג), פתחי תשובה (יו"ד סי' ש ס"ק ב), ערוך השולחן (יו"ד סי' ש סעי' טו), ועי' תוס' רעק"א (כלאים פ"ט אות מד).
8. ספר הישר לר"ת (חידושים, סי' תשנ), ר"ש (פ"ט מ"י), מאירי (יבמות ה ע"ב).

ב. קבץ שני ראשי החוט כאחד

אם בתכיפה אחת⁹ דרך שני בגדים אחד של צמר ואחד של פשתים קיבץ שני ראשי החוטים, אף שלא קשרם עובר משום כלאים¹⁰. ויש אומרים שדוקא אם קשרם זה לזה בקשר כפול¹¹.

ג. שתי תכיפות

שתי תכיפות היינו שתחב את המחט בתוך בגד צמר ובגד פשתים וחזר והוציאו מן הבגד השני, ושייר מן החוט התחוב בצד שהתחיל כטפח, והכניס והוציא לצד שממנו הכניס, ואז נמצאים ב' ראשי החוט מצד אחד¹².
יש אומרים שעובר בכלאים אף אם לא קשר את שני ראשי החוט זה לזה¹³, ויש אומרים שעובר בכלאים רק אם קושר את שני קצות החוט זה לזה בשני קשרים¹⁴, ויש אומרים שעובר אף בקשר אחד¹⁵ או שבראש כל חוט עשה קשר¹⁶, או שקושר צד אחד ומכניס את החוט השני בתוך הקשר¹⁷.

9. לשון המשנה (כלאים פ"ט מ"י) "עשה שני ראשיה בצד אחד חיבור ויש בה משום כלאים". כאן הרמב"ם פרש זאת בתכיפה אחת, בפה"מ פרש את המשנה בשתי תכיפות, כן העיר הגר"א (יו"ד סי' ש"ק ה). מהר"י קורקוס דייק שרמב"ם בפירושו למשנה גרס "עשה שני ראשיה כאחת" דהיינו בתכיפה אחת, אע"פ שבפירושו למשנה באר אחרת. שולחן ערוך (יו"ד סימן ש"ב).
10. רמב"ם (כאן) ורק לגבי שבת פרש בקשירה, מהר"י קורקוס ובי' הגר"א (סי' ש"ק ה) בדעת הרמב"ם, שו"ע (יו"ד סי' ש"ב).
11. ריבמ"ץ, ר"ש, רא"ש, רע"ב (פ"ט מ"י), טור (יו"ד סי' ש), רמ"א (יו"ד סי' ש"ב) עפ"י טור בשם הרא"ש, ב"ח (סי' ש"ק ג), תפארת ישראל (כלאים פ"ט מ"י יכין אות ס), חזו"א (או"ח סי' ג ס"ק יב).
12. ריבמ"ץ, ר"ש, רא"ש, רע"ב (פ"ט מ"י).
13. רמב"ם (כאן) עפ"י הסברת רדב"ז, מהר"י קורקוס וכס"מ, טור (יו"ד סי' ש) בדעת הרמב"ם, שו"ע (יו"ד סי' ש"ב), ב"ח (סי' ש"ק ג), ט"ז (יו"ד סי' ש"ק ג) בדעת הרמב"ם, ביאור הגר"א (יו"ד סי' ש"ק ה) בדעת הרמב"ם.
14. ריבמ"ץ, ר"ש, רא"ש, רע"ב (פ"ט מ"י), רמ"א (יו"ד סי' ש"ב) עפ"י הטור בשם הרא"ש, פרישה (יו"ד סי' ש אות ז).
15. מגן אברהם (או"ח סי' יא ס"ק יג) בדעת הטור.
16. ב"ח (סי' ש"ק ג).
17. חזו"א (או"ח סי' ג ס"ק יב), דרך אמונה (כלאים פ"י אות קח) בדעת הרמב"ם.

ד. שלש תכיפות

אם תחב שלש תכיפות בבגד צמר ובבגד פשתים עובר משום כלאים אף ללא קשירה¹⁸.

18. דעת ר' יהודה (פ"ט מ"י) וכיון שמחמיר אף ת"ק מסכים עמו. שו"ת חוות יאיר (סי' קמג) שלא גרע מהלכות שבת, עי' רמב"ם (הל' שבת פ"י ה"ט), פתחי תשובה (יר"ד סי' ש"ס"ק ב). דרך אמונה (כלאים פ"י אות קצט) בדעת הרמב"ם.

הלכה כה

- א. תכריכין למת מכלאים
ב. רכיבה על מרדעת מכלאים
ג. שימוש במרדעת כלאים

רמב"ם

מותר לעשות מן הכלאים תכריכין למת¹ שאין על המתים מצוה², ולעשות ממנו מרדעת לחמור ויושב עליה³ והוא שלא יהיה בשרו נוגע בה, ולא יניח מרדעת זו על כתפו אפילו להוציא עליהן את הזבל⁴.

א. תכריכין למת מכלאים

רמב"ם מותר לעשות מן הכלאים תכריכין למת שאין על המתים מצוה,

מותר לעשות בגדים שנקבר עימם מכלאים⁵.

1. כלאים (פ"ט מ"ד), טור ושו"ע (י"ד סי' שא סעי' ז).
 2. נדה (סא ע"ב), רמב"ם (פה"מ), ר"ש, רא"ש (כלאים פ"ט מ"ד), הגהות אשרי (עבודה זרה פ"ה סי' ה).
 3. משנה (כלאים פ"ט מ"ד), טור ושו"ע (י"ד סי' שא ס"ח).
 4. משנה (כלאים פ"ט מ"ד).
 5. נדה (ס"א ע"ב) מחלוקת אמוראים, רא"ש (נדה סוף פ"ט הלכות כלאי בגדים סי' י), ונפסק בטור ושו"ע (י"ד סי' שא ס"ז), טור ושו"ע (י"ד סי' שנא ס"א). לא נאסרו תכריכין מכלאים משום לועג לרש – רש"י (מנחות מא ע"א ד"ה ודאי רמינן ליה).
- י"א שרק בציצית יש משום לועג לרש במת משום שמצות ציצית מיוחדת שמזכירה ושקולה כנגד כל המצוות – ר"ת בתוס' (נדה סא ע"ב ד"ה אבל), ר"ש (כלאים פ"ט מ"ד) בהסבר הראשון, פירוש הרא"ש (כלאים פ"ט מ"ד).
- וי"א שהותרו כלאים למת משום שאף החי כאשר לא נהנה כלל אינו אסור בכלאים ולכן אין בכך לועג לרש – רשב"ם בתוס' (נדה סא ע"ב ד"ה אבל), ר"ש (כלאים פ"ט מ"ד) בהסבר השני, מאירי (ע"ז ס"ה ע"ב), ריטב"א (נדה סא ע"ב ד"ה אבל) תירוץ שני. ועיין תוס' (נדה סא ע"ב ד"ה אבל) ופירוש הרא"ש (כלאים פ"ט מ"ד) שדחו הסבר זה.
- וי"א משום שכלאים אפילו גמורים אינם ניכרים ומפורסמים לרבים כמו טלית בלא

חוקות הארץ

וכ"ש בגדים שעושים למת בשעת ההספד⁶ שהינם רק לשם כבוד⁷, משום שאין על המתים שום מצוה⁸.

יש מי שאומר שרק בגד שאבד בו כלאים שאין הכלאים ניכרים מותר לעשותם תכריכין, אך תכריכין שהכלאים ניכרים אסור משום לועג לרש⁹.

ב. רכיבה על מרדעת מכלאים

רמב"ם ולעשות ממנו מרדעת לחמור ויושב עליה והוא שלא יהיה בישרו נוגע בה¹⁰.

ומותר כדין כרים וכסתות שיש בהם כלאים והם קשין¹¹ ואין רגילין ליכרך כל כך¹². ויש

- ציצית לכן אין בו משום לועג לרש – ר"ן (פסחים מ ע"א) תירוץ ראשון, ריטב"א (נדה סא ע"ב) תירוץ ראשון.
- וי"א שרק במצוות עשה יש לועג לרש אך לא במצוות לא תעשה – ערוך לנר (נדה סא ע"ב ד"ה והאיכא לועג לרש), ועיין עוד מעשה רקח (כלאים פ"י הל' כ"ה).
6. ט"ז (יורה דעה סימן שא ס"ק ט) לפי מ"ד בגדים שנקבר בהם כ"ש בגדים שעושים למת להספד.
7. רשב"א (נדה סא ע"ב ד"ה זאת אומרת).
8. נדה (סא ע"ב), רמב"ם פה"מ (כלאים פ"ט מ"ד), תוס' (נדה סא ע"ב ד"ה אמר רב יוסף), מאירי (נדה ס"א ע"ב).
9. מאירי (פסחים מ ע"ב), ב"ח (יו"ד סי' שא אות ו), חידושי רעק"א (יו"ד סי' שא סעי' ז). ועיין תוס' (נדה סא ע"ב ד"ה אבל עושה אותם תכריכין למת), תוספות (ע"ז סה ע"ב ד"ה אבל עושין אותו תכריכין למת מצוה), ר"ן (פסחים מ ע"א), וריטב"א (נדה סא ע"ב ד"ה אבל) שדחו הסבר זה.
10. וכ"כ כלבו (סי' צא), אורחות חיים (הל' כלאים אות ג).
- ויש אומרים שמותר לרכב על חמור שיש עליו מרדעת כלאים משום שאין זה מלבוש אלא בגד החמור הוא – ראב"ד (ע"ז ס"ה ע"ב ד"ה ולא יעשנו מרדעת), צפנת פענח (כלאים פ"י ה"ב) בשיטת הרמב"ם.
11. ר"ש (כלאים פ"ט מ"ב ד"ה כרים וכסתות), תוספות (נדה סא ע"ב ד"ה לא ימכרנו לעובד כוכבים, פסחים מ ע"ב ד"ה לא יעשנו מרדעת לחמור, יומא סט ע"א בד"ה קשין), או"ז (ח"א הלכות כלאים סי' רצה), טור (יו"ד סי' שא) בדעת הרמב"ם, רדב"ז, מהר"י קורקוס, כסף משנה בדעת הרמב"ם. שו"ע (יו"ד סי' שא ס"ח), עיין ביאור הגר"א (יו"ד סי' שא ס"ק י) שלא נזכר במשנה שאינו נוגע משום שאין דרך לרכב עירום.
12. תוס' (פסחים מ ע"ב ד"ה לא יעשנו).

אומרים שמותר אפילו שבשרו נוגע בה, משום שהמרדעת קשה יותר מכרים וכסתות¹³. יש אומרים שדוקא בידוע וניכר שיש במרדעת כלאים מותר אך אם אבד בה כלאים ולא ידוע שיש בו כלאים אסור כדין בגד שאבד בו כלאים¹⁴ (לקמן¹⁵). ויש מי שאומר שמרדעת המיוחדת לרכיבה העשויה מבגדים עבים שאינם ראויים ללבישה, אף שאבדו בה כלאים ולא ניכר היכן הם מותר, שאין לחשוש שמא יקח מהמרדעת טלאי לבגדו¹⁶.

ג. שימוש במרדעת כלאים

רמב"ם ולא יניח מרדעת זו על כתפו

ולשיטה זו לא הותר להניח את המרדעת על כתפו אפילו שאין בשרו נוגע בה¹⁷. וי"א שאם מעולם לא היה בגד כלאים ללבישה לפני שנעשה מרדעת, אין עליו שם של בגד כלאים, ומותר להניחו גם על כתפו¹⁸.

13. רא"ש (נדה סוף פ"ט הלכות כלאי בגדים סי' י, כלאים פ"ט מ"ד ד"ה מרדעת החמור), רבינו ירוחם (תואר"ח נ"ט ח"ב), טור (יו"ד סי' שא) בדעת הרא"ש, רע"ב (כלאים פ"ט מ"ד), ב"י (יו"ד סי' שא), רש"ס (כלאים פ"ט מ"ד ד"ה מרדעת). ועיין מאירי (עבודה זרה סה ע"ב ד"ה בגד).

14. תוספות (נדה סא ע"ב ד"ה לא ימכרנו לעובד כוכבים), תוספות רי"ד (ע"ז סה ע"ב ד"ה ולא יעשנו מרדעת לחמור) בהסבר שני, וכ"כ רש"ס (כלאים פ"ט מ"ד בד"ה מרדעת החמור).

15. לקמן הלכה כז.

16. תוספות רי"ד (נדה סא ע"ב ד"ה ולא יעשנו מרדעת, ע"ז סה ע"ב ד"ה ולא יעשנו מרדעת לחמור בהסבר ראשון).

17. שלא הותרה אלא הצעה על גבי החמור ויושב עליה שיש בה רק איסור מדרבנן, אבל לא העלאה על גביו שיש בה איסור מדאורייתא. כסף משנה, ב"י (יו"ד סי' שא אות ח), פרישה (יו"ד סי' שא אות יג), דרך אמונה (פ"י ס"ק קיד).

18. צפנת פענח פ"י ה"ב.

חוקות הארץ

הלכה כו¹

א. היתר נשיאת מת או בהמה המלובשים כלאים

רמב"ם

המת והבהמה² שהיו מלובשין כלאים מותר לנושאן על כתפוי³.

א. היתר נשיאת מת או בהמה המלובשים כלאים

רמב"ם מותר לנושאן על כתפוי⁴

ולדעה זו נראה שגם אם בשרו נוגע בכלאים מותר⁵, ויש מי שהתיר רק כשאין בשרו נוגע

1. במספר כתבי יד חלק מהלכה כה.
2. תוספתא (כלאים פ"ה הל' יד) ובאר הרדב"ז שדין הבהמה הוא לעניין אדם הנושא אותה.
3. אורחות חיים (הלכות כלאים אות ג), בית יוסף (יו"ד סי' שא אות ח).
4. בטעם ההיתר:
יש אומרים משום שאין זו דרך חימום – מהר"י קורקוס, חסדי דוד (כלאים פ"ה הל' יד ד"ה המת והבהמה), ועיין לעיל הלכה יט. מכיון שתכריכי המת אינם עשויים לחימום, ובגד הבהמה גם כשהוא עשוי לחימום הבהמה אין זה נחשב דרך חימום לאדם – הרב יחזקאל סרנא, באר לחי ראי (זרעים, הלכות כלאים פ"י הל' יח עמ' רנג). ובניגוד למרדעת החמור שנעשית לרכב עליה ולכן היא תשמיש אדם ממש. ולא הותר משום בגד בהמה אלא זה הנעשה לחימום הבהמה בלבד ואין בו משום תשמיש אדם. ויש מי שאומר שטעם הדבר משום שהכלאים בטלים לגבי המת והבהמה – מרכבת המשנה (הלכות כלאים פ"י הי"ח ד"ה ובהכי). ויש מי שאומר שלבגד העשוי עבור מת או בהמה אין שם של בגד, ולכן אינו נאסר – צפנת פענח (הלכות כלאים פ"י ה"ב).
5. בהלכה יט כתב הרמב"ם "וסמרטוט שמניחים עליו רטיה או מלוגמא או אספלנית וכיוצא בהן הרי אלו מותרים אעפ"י שבשרו נוגע בהם שאין דרך חימום בכך". בתוספתא (כלאים פ"ה הי"ד) מנויים הדברים שאין בהם משום כלאים ובכללם מלוגמא ואספלנית והמת והבהמה ונראה שדין אחד יש להם. ומכיון שהרמב"ם כתב בהלכה יט שאפילו בשרו נוגע בהם הוא הדין הכא שגם אם בשרו נוגע בהם מותר. כן נראה מדברי החסדי דוד על התוספתא, דרך אמונה (ס"ק קטז וציון הלכה ס"ק רכב) דייק כן בדברי המהר"י קורקוס.

פרק י – הלכה כו

בכלאים⁶, ויש מי שהסתפק בכך⁷.
יש מתירים אף אם כוונתו בנשיאת המת או הבהמה להתחמם⁸ ויש מי שאוסר⁹. ויש מי
שהסתפק בכך¹⁰.

6. כל בו עם הגהות וביאורים (ח"ה, הל' כלאים הערה 130, ע"י הרב דוד אברהם) בהסבר דעת הרמב"ם.
7. דרך אמונה (ס"ק קטז), כל בו עם הגהות וביאורים (ח"ה, הל' כלאים הערה 130) בדעת הרא"ש.
8. כן משמע מסתימת דברי הרמב"ם ועיין דרך אמונה (ציון ההלכה ס"ק רכב), ועיין לעיל הלכה יט.
9. מעשה רקח.
10. דרך אמונה (ס"ק קטז) ועיין ציון הלכה (אות רכב) משום שאין דרך חימום בכך אף המתכוין לחימום מותר.

הלכה כז

- א. האם בגד שאבד בו כלאים אסור מן התורה או מדרבנן ללובשו
ב. חשש תקלה
ג. בגד שאבד בו כלאים בתוך מרדעת
ד. היתר בגד שאבד בו כלאים אחר צביעתו
ה. דין תליה בבגד שאבד בו כלאים

רמב"ם

בגד צמר שאבד בו חוט של פשתן, או בגד פשתן שאבד בו חוט של צמר, הרי זה לא ימכרנו לגוי שמא ימכרנו הגוי לישראל, ולא יעשנו מרדעת לחמור שמא ימצא אותו אחר ויקרענו מעל המרדעת וילבשנו שהרי אין הכלאים ניכר בו². וכיצד היא תקנת בגד זה, צובעו שאין הצמר והפשתים עולים בצבע אחד ומיד הוא ניכר לו ושוטטו³. ואם לא ניכר הרי זה מותר שמא נשמט והלך לו שהרי בדק ולא מצאו⁴, וכבר בארנו בביאות אסורות שכל איסורי ספיקות מדברי סופרים ולפיכך הקלו בספק זה.

א. האם בגד שאבד בו כלאים אסור מן התורה או מדרבנן ללובשו

בגד צמר שאבד בו חוט של פשתן או להיפך, אינו בטל ברוב ואסור מן התורה ללובשו⁵.

1. תוספתא (כלאים פ"ה הי"ט), נדה (סא ע"ב), פסחים (מ ע"ב), ע"ז (סה ע"ב), רש"י נדה (סא ע"ב ד"ה לא ימכרנו), טור ושו"ע (יו"ד סי' שא ס"ח).
2. טור ושו"ע (יו"ד שא ס"ח).
3. נדה (סא ע"ב), טור ושו"ע (יו"ד שב ס"א).
4. נדה (סא ע"ב), טור ושו"ע (יו"ד שב ס"א).
5. רש"י (תמורה ל"ד ע"א ד"ה ליבטל), תוס' (נדה סא ע"ב ד"ה בגד), תוס' (ע"ז סה ע"ב ד"ה הבגד שאבד בו כלאים), סמ"ג (לאוין סי' רפג), שו"ת הרשב"א (ח"א סי' רנט), רא"ש (נדה הל' כלאי בגדים סי' ה), ריטב"א (פסחים מ ע"ב, עבודה זרה סה ע"ב), טור (יו"ד סי' רצט), ר"ן (על רי"ף פסחים יב ע"ב), הגהות אשרי (ע"ז פ"ה סי' ה), תוספות ר' יהודה מפאריש (שיטת הקדמונים, ע"ז סה ע"ב), אגודה (ע"ז פ"ה סי' נט), שו"ת תשב"ץ (ח"ב סי' ד), מהר"י קורקוס (כלאים פ"י הל' ה) בשי' הרמב"ם, ב"י (יו"ד סי' רצט), כס"מ (כאן).
וטעמם משום שבהתערבות היתר בהיתר אין אומרים ביטול ברוב.
וכן הביאו: משנה למלך (הל' מטמאי משכב ומושב פ"א הי"ד), שו"ת נודע ביהודה

ויש מי שאומר שבטל ברוב וגזרה מדרבנן לאסור את לבישת הבגד.⁶
יש אומרים שדוקא חוט של מין אחד לא בטל במין אחר, אבל נימה שאבדה בתוך חוט
הואיל ואין לה חשיבות בטלה ברוב.⁷

ב. חשש תקלה

רמב"ם **שמא ימצא אותו אחר ויקרענו מעל המרדעת וילבשנו**
ולדעה זו חשש תקלה הוא באחר,⁸ ויש מפרשים שמא הוא עצמו יעשנו טלאי על בגדו⁹
או שלא יזהר שלא יגע בבשרו.¹⁰

ג. בגד שאבד בו כלאים בתוך מרדעת

יש אומרים שבמרדעת המיוחדת לחמור שאין חשש שיטול ממנה לטלאי לבגדו מותר
להטיל בגד שאבדו בו כלאים¹¹, ולהיזהר בו כדיני מרדעת שיש בה כלאים¹², ויש שלא

- (מהדו"ת, יו"ד סי' קצג), רעק"א (ע"ז סה ע"ב, חולין קח ע"א), פמ"ג (או"ח א"א סי' תמב),
ערוה"ש (יו"ד סי' רצט ס"ב, ח).
- המאירי (ע"ז סה ע"ב) מביא בשם תוספות טעם אחר שאפילו אם בקצה אחד כלאים
כל הבגד נאסר ללבישה.
6. שו"ת חתם סופר (ח"ג [אה"ע א'] סי' עג) בשיטת הרמב"ם (הל' עדות פ"י ה"ג) וכ"כ
החת"ס בחידושים לע"ז (סה ע"ב), משמרות כהונה (ע"ז סה ע"ב), ארצות החיים (ארץ
יהודה סי' ט, עמוד מד), חידושי מהר"ב רנשבורג (אות א) בתוספות (חולין צה), והעירו
על דבריו עיין שו"ת מנחת יצחק (ח"ט סי' נ) ושו"ת עקבי חיים (סי' כט).
7. רדב"ז (כלאים פ"י הל' ה) בהסבר שלישי בביאור הרמב"ם, רדב"ז (כלאים פ"י הל' כז),
כסף משנה (כלאים פ"י הל' ו) בביאור תוספתא (כלאים פ"ה ה"ח). ועיין לעיל פ"י הל'
ו ברמב"ם ובראב"ד.
8. צפנת פענח בדברי הרמב"ם.
9. רש"י (פסחים מ ע"ב ד"ה ולא יעשנו), תוס' (פסחים מ ע"ב ד"ה לא יעשנו), תוס' (ע"ז
סה ע"ב ד"ה הרי זה לא ימכרנו לעובד כוכבים), רשב"א (ביצה טו ע"א ד"ה וגרסינן),
רא"ש (נדה סוף פ"ט הלכות כלאי בגדים סי' י), מאירי (ע"ז סה ע"ב ד"ה בגד שאבד בו
כלאים), טור ושו"ע (יו"ד שא סעי' ח).
10. תוס' (פסחים מ ע"ב ד"ה לא יעשנו) ועיין לעיל רמב"ם (כלאים פ"י הל' כה).
11. הואיל ואין לחשוש שמא יטול ממנו ויעשה ממנו טלאי לבגדו – תוספות רי"ד (ע"ז סה
ע"ב ד"ה ולא יעשנו, תירוצ ראשון, נדה סא ע"ב ד"ה ולא יעשנו).
12. לעיל הלכה כה.

חוקות הארץ

חילקו ואסרו בגד שאבדו בו כלאים בכל מרדעת¹³.

ד. היתר בגד שאבד בו כלאים אחר צביעתו

רמב"ם ואם לא ניכר הרי זה מותר שמא נשמט והלך לו שהרי בדק ולא מציאו¹⁴

יש מי שהעמיד דין זה להתיר בספק, באבד חוט ממין אחר בכלאים מדרבנן, אבל כלאים מדאורייתא אין הולכים להקל מספק¹⁵.

ה. דין תליה בבגד שאבד בו כלאים

לגבי בגד צמר שאבד בו חוט של פשתן ואינו ניכר, יש אומרים שאם ניתק חוט אחד ממנו

13. תוספות (פסחים מ ע"ב ד"ה לא יעשנו, ע"ז סה ע"ב ד"ה הרי זה לא ימכרנו, נדה סא ע"ב ד"ה לא ימכרנו), תוספות רי"ד (ע"ז סה ע"ב ד"ה ולא יעשנו) בהסבר שני, מהר"י קורקוס.

14. בטעם היתר הבגד לאחר שצבעו נחלקו המפרשים:
"א שכל ספק איסור תורה אסור מדרבנן, ובספק זה שנבדק ע"י צביעה הרי הוא קרוב לודאי שאין בו איסור – רדב"ז ומהר"י קורקוס בדעת הרמב"ם, ערוך השולחן (יו"ד סי' שב סעי' ד).
יש מי שאומר שהקלו בספק זה כיון שהוא מדרבנן ואינו מתכוין ליהנות – דברי שאול (יוסף דעת, יו"ד סימן שב ס"א).

יש אומרים שהקילו בספק זה משום שאינו שכיח – כסף משנה. בשו"ת חתם סופר ח"ג (ח"ג [אבן העזר א] סימן עג ד"ה איברא) ובחידושו לע"ז (סה ע"ב ד"ה וערמב"ם) באר כוונת הכסף משנה להתיר מכירה לגוי בלבד אך לא התיר לבישתו לישראל. בשו"ת טוב טעם ודעת (ח"ב הלכות כלאים סי' קטז) דחה הבנה כזו, וכתב שמותר אף ללבוש.
"א משום שאם צבע ולא ניכר, ודאי נפל – רש"י (נדה סא ע"ב ד"ה צובעו). ודעת רש"י בכמה מקומות בש"ס שספיקא דאורייתא לחומרא מדאורייתא עיין קידושין עג ע"א ד"ה איבעית אימא, יבמות פח ע"ב ד"ה היכי דמי, חולין כב ע"ב ד"ה איצטרך קרא. ולכן כתב דוקא מטעם זה שודאי נפל. [וכן דעת הרבה ראשונים שספיקא דאורייתא לחומרא מדאורייתא עיין שב שמעתתא שמעתא א']

15. ב"י (יו"ד שב ד"ה במה דברים אמורים) בהבנת הטור, פרישה (שם ס"ב), רמ"א (יו"ד שב סעי' א). אך הט"ז (יו"ד סי' שב ס"ק ב) וביאור הגר"א (יו"ד סי' שב אות א) חולקים ומעמידים דברי הטור רק על דברי מר זוטרא בסוגיה. אך בדיקה ע"י צביעה מועילה אף בכלאים דאורייתא.

הבגד מותר, שאנו תולין לומר שהוסר החוט של כלאים¹⁶. ויש מי שסובר שיכול לכתחילה לנתק חוט אחד ממנו והבגד מותר, שאנו תולין לומר שהסיר החוט של כלאים¹⁷.
דין תליה מועיל רק בבגד האסור בכלאים מדרבנן אבל בגד האסור בכלאים מדאורייתא אין תולין להקל בספיקן¹⁸. הרמב"ם השמיט דין תליה¹⁹.

16. דעת מר זוטרא (נדה סא ע"ב), רא"ש (נדה סוף פ"ט הלכות כלאי בגדים סי' ב), ש"ך (יו"ד סי' שב ס"ק א), ערוך השולחן (יו"ד סי' שב סעי' ו) בהבנת הטור.
17. כן דייק הב"י בלשון הטור (יורה דעה סי' שב). כתב הט"ז (יו"ד סי' שב ס"ק א) שאף שעשה כן במזיד הואיל ויש כאן הפסד מרובה שהרי אפילו למוכרו לגוי אינו יכול, על כן הקלו חכמים לסמוך על זה שחוט האוסר ניתק.
18. דעת מר זוטרא (נדה סא ע"ב), רא"ש (נדה סוף פ"ט הלכות כלאי בגדים סי' ב), טור (יו"ד סי' שב), ש"ך (יו"ד סי' שב ס"ק א), ט"ז (יו"ד סי' שב ס"ק א).
19. יש שהסבירו משום שבגד שאבד בו כלאים אסור מן התורה – ב"י (יו"ד סי' שב ד"ה בגד צמר שארג בו) בדעת הרמב"ם, ועיין בפירוש הרמב"ם למשנה (כלאים פ"ט מ"ח) מהדורה ישנה ומהדורת הרב קאפח.
ויש מי שבאר שמאחר שאפשר לברר ע"י צביעה חייב לברר – ערוך השולחן (יו"ד סי' שב ס"ה).

חוקות הארץ

הלכה כח

א. חיוב בדיקה בחשש כלאים ב. חיוב בדיקה בימינו

רמב"ם

הלוקח כלי צמר מן הנכרי צריך לבדוקו יפה יפה שמא הן תפורין בפשתין.¹

א. חיוב בדיקה בחשש כלאים

י"א שעכשיו שהפשתן מצוי בכל המקומות כולם צריכים בדיקה.² ומקומות שהפשתן לא מצוי בהם אין הבגדים הבאים משם צריכים בבדיקה.³ יש שאמרו שכל הלוקח בגדים מנכרי צריך לפרוץ תפריהם ולתופרו בקנבוס.⁴ ואפילו אם הנכרי מסיח לפי תומו שתפרן בקנבוס אינו נאמן.⁵ וה"ה מישראל החשוד על כלאים.⁶ ויש אומרים שאין ללבוש כלל בגדי צמר מפני חוטי פשתן הנמצאים בהם.⁷ מקומות שהפשתן מצוי אף שיקר יותר מן הקנבוס, צריך לבדוק בתפירתם,⁸ ואם נתפרו

1. משנה (כלאים פ"ט מ"ז), ירושלמי (כלאים פ"ט ה"ד), שו"ע (יו"ד סי' שב ס"ב).
2. ירושלמי (כלאים פ"ט ה"ד), רמב"ם פה"מ (כלאים פ"ט מ"ז), רא"ש (נדה, הלכות כלאי בגדים, סי' יב), ריטב"א (ביצה טו ע"א ד"ה שנינו), רדב"ז ומהר"י קורקוס בפירוש דעת הרמב"ם.
3. שו"ת הרא"ש (כלל ב סימן ז) כי דבר זה תלוי בחילוק המקומות, ריטב"א (ביצה טו ע"א ד"ה שנינו), ב"י (יו"ד סי' שב ד"ה ומ"ש בשם הרא"ש).
4. ר"ש (כלאים פ"ט מ"ז), רא"ש (כלאים פ"ט מ"ז, נדה הל' כלאי בגדים סי' יב), רמ"א (יו"ד סי' שב ס"ב).
5. שו"ת הרא"ש (כלל ב סי' ז), טור ושו"ע (יו"ד סי' שב סעי' ב). ועיי' ש"ך (ס"ק ב).
6. ע"פ הרמ"א (יו"ד שב סעי' ב), דרך אמונה (ס"ק קכד).
7. חכמת אדם (כלל קו סכ"ה).
8. שו"ת הרשב"א (סי' תשסא) הובא בב"ח (יו"ד סי' שב ד"ה כתב ר"ש), רמ"א (יו"ד שב ס"ב).

כבר אפשר לסמוך על זה בדיעבד⁹, שאין צורך להתיר התפירות ולבדוק. ויש המצריכים בדיקה אף בדיעבד¹⁰. מקומות שהפשתן יקר מן הקנבוס ויש סיבה נוספת להימנע מלהשתמש בפשתן, כגון שטוב יותר לאומן לתפור בקנבוס ולא בפשתן לפי שהוא חזק ואין ניתק בשעת תפירה, אפשר לסמוך לכתחילה על שתי סיבות אלו ואין צורך בבדיקה¹¹. יש מי שאומר שהלוקח בגדי פשתן מנכרי אינו צריך לבדוק שמא תפור בצמר הואיל ואין דרך לתפור בחוטי צמר¹².

ב. חיוב בדיקה בימינו

בימינו ישנם חוטים סינטטיים וחוטי כותנה, ויש גם חוטי פשתן, י"א שכיון שרוב השימוש בחוטי כותנה אי"צ בדיקה¹³. ויש מי שכתב שאף בימינו כל הלוקח בגד שיש לחוש שיש בו כלאים, צריך בדיקה¹⁴.

9. שו"ע (יו"ד סי' שב סעי' ב) ע"פ הסבר הב"ח והש"ך (ס"ק ג).

10. ביאור הגר"א (יו"ד סי' שב ס"ק ד).

11. ר"ש (כלאים פ"ט מ"ז), ביאור הגר"א (יו"ד שב ס"ק ד).

12. ערוך השולחן (יו"ד סי' שב ס"ח).

13. ערוך השולחן (יו"ד סי' שב ס"ב).

14. דרך אמונה (כלאים פ"י ס"ק קכג).

בימינו עקב המסחר בין מדינות – חוטי הפשתן נפוצים בכל מדינות העולם. בארצות מזרח אסיה ורוסיה משתמשים בו לרוב, ולכן בגדי צמר המיובאים משם טעונים בדיקה במעבדות שעטנז. כמו"כ אף במדינות אחרות משתמשים בשעטנז בצעיפים ובשטיחים במילוי בתוך בגדים או בצוארון או בריפודם הפנימי, וכן במילוי ספות ומזרנים וכורסאות. ולכן הבגדים צריכים בדיקה.

הלכה כט

א. חיוב הסרת בגד כלאים של תורה	ה. דחיית איסור תורה משום כבוד הבריות
ב. היתר הקריעה מבגד חבירו ורבו	
ג. חיוב הרואה להפריש מאיסור כלאים	ו. דחיית איסור דרבנן משום כבוד הבריות
ד. דחיית מצות השבת אבדה משום כבוד הבריות	

רמב"ם

הרואה כלאים של תורה על חבירו אפילו היה מהלך בשוק קופץ לו וקורעו עליו מיד, ואפילו היה רבו שלמדו חכמה, שאין כבוד הבריות דוחה איסור לא תעשה המפורש בתורה¹. ולמה נדחה בהשב אבדה מפני שהוא לאו של ממון, ולמה נדחה בטומאת מת הואיל ופרט הכתוב ולאחותו, מפי השמועה למדו לאחותו אינו מטמא אבל מטמא הוא למת מצוה, אבל דבר שאיסורו מדבריהם הרי הוא נדחה מפני כבוד הבריות בכל מקום, ואע"פ שכתוב בתורה לא תסור מן הדבר הרי לאו זה נדחה מפני כבוד הבריות², לפיכך אם היה עליו שעטנז של דבריהם אינו קורעו עליו בשוק ואינו פושטו בשוק עד שמגיע לביתו ואם היה של תורה פושטו מיד.

א. חיוב הסרת בגד כלאים של תורה

לדעה זו חייב להסיר בגד כלאים הנמצא על חבירו³, וכש"כ שהלובשו חייב להסירו⁴ בין

1. ברכות (יט ע"ב), שו"ע (יר"ד סי' שג ס"א).
2. ברכות (יט ע"ב-כ ע"א).
3. ברכות (יט ע"ב) "המוצא כלאים בבגדו". הרמב"ם לא גרס "בבגדו", כך כתבו הרדב"ז והב"י (יר"ד סי' שג ד"ה כתב הרמב"ם) והעמיד אף ברואה חבירו לבוש כלאים. וכן דעת הר"ש (כלאים פ"ט מ"ד) והרא"ש למשנה (פ"ט מ"ד) בתירוץ ראשון, וכן הרא"ש (נדה, סוף פ"ט הלכות כלאי בגדים סי' ו) בהסבר השני שחייב להסיר אף מחבירו, וכן כתב בשו"ת שאג"א (סי' נח) בשם רש"י, רמב"ם, רמב"ן וסמ"ג.
4. ברכות (יט ע"ב). הרמב"ם בסוף ההלכה כתב: "ואם היה של תורה פושטו מיד", וכוונתו

שלבשו במזיד ובין בשוגג⁵.

יש מי שבאר בדעת הרמב"ם שחייב לקרוע מעל חבירו רק כשחבירו לובש כלאים של תורה במזיד⁶. ויש מי שבאר בדעתו שרק אם חבירו שוגג מחוייב להפרישו ואף לקרוע מעליו, אך ישראל העובר עבירה במזיד אין חובה להפרישו⁷. אולם יש סוברים שדוקא כשנמצא בבגדו שלובשו חייב להסירו, שמרגע שיודע הרי הוא מזיד⁸, אבל לגבי הרואה בגד כלאים על חבירו, יש אומרים שאין צריך לקרועו אף אם לובשו במזיד⁹. ויש אומרים שאם הלובשם אינו יודע, אין לומר לו בשוק עד שיגיע לביתו, שמשום כבוד הבריות ישתוק ולא יפרישו¹⁰. אך אם חבירו לובש כלאים במזיד קורע מעליו משום שאין חייבים בכבודו¹¹.

- ללובש – עינים למשפט (ברכות יט ע"ב אות ב), המהדיר לכלבו (סי' צא הלכות כלאים הערה 137), וכן כתב דברי יעקב (מועד, ברכות יט ע"ב, עמ' עט הערה יג).
5. כ"נ מהטור בהבנת הרמב"ם (י"ד סי' שג), שו"ע (י"ד סי' שג סעי' א), ביאור הגר"א (י"ד שג אות ב) בדעת הרמב"ם. וכ"כ מעשה רקח ודחה את דברי הב"ח שפרש ברמב"ם שמחלק בין שוגג למזיד.
6. ב"ח (י"ד סי' שג), תפארת שמואל (על רא"ש נדה, סוף פ"ט הלכות כלאי בגדים סי' ו אות ג) בדעת הרמב"ם, שו"ת פרי יצחק (ח"א סי' כו).
7. דגול מרבבה (י"ד סי' קנא) בביאור דברי הש"ך (י"ד סי' קנא סק"ו), שו"ת מחנה חיים (אה"ע סי' לב ד"ה אמנם) מפני שבמזיד מומר הוא, ואין צריך להפרישו.
8. דעת רב אמי בירושלמי (כלאים פ"ט הלכה א) ע"פ הסבר שלישי של הרא"ש (נדה סוף פ"ט הלכות כלאי בגדים סי' ו), פירוש הרא"ש (כלאים פ"ט מ"ד), טור (י"ד סי' שג) בדעת הרא"ש, ב"י (ד"ה ואדוני אבי הרא"ש), רמ"א (י"ד סי' שג סעי' א), ש"ך (י"ד שג ס"ק ב).
9. ברכות (יט ע"ב) "המוצא כלאים בבגדו... ", רי"ף (ברכות יא ע"ב), תוס' (שבועות ל ע"ב ד"ה אבל) כתב שלגבי אחר אינו צריך להודיעו משום שוא"ת, רא"ש (ברכות פ"ג סי' יב), רשב"א (ברכות יט ע"ב), פירוש הרא"ה לברכות (יט ע"ב ד"ה אמר רב), כלבו (סי' צא ד"ה והמוצא), אורחות חיים (הל' כלאים ד), רמ"א (י"ד סי' שג ס"א). וכ"פ ועי' עינים למשפט (ברכות יט ע"ב אות ב).
10. כיון שהוא שוגג – תרוה"ד (סי' רפה). י"א שחובת ההפרשה רק מדרבנן ונלמדת מ'לפני עיוור' – ב"ח. וכן פסק בשו"ת פרי יצחק (ח"א סי' כו). בטוב ראי (ברכות יט ע"ב) מבאר שלדעת הרא"ש מצוות תוכחה היא מצוה בפני עצמה, ומותר לרואה את חבירו לעבור על מצוה בשב ואל תעשה משום כבוד הבריות.
11. כ"נ מדברי הרא"ש, טוב ראי (ברכות יט ע"ב ד"ה ובמזיד).

חוקות הארץ

ויש מי שאומר שאפילו נמצא בבגדיו שלו כלאים של תורה, לא חייב לקורעם מיד, שגדול כבוד הבריות שדוחה לא תעשה לפי שעה¹².

ב. היתר הקריעה מבגד חבירו ורבו

רמב"ם הרואה כלאים של תורה על חבירו, אפילו היה מהלך בשוק, קופץ לו וקורעו עליו מיד, ואפילו היה רבו שלמדו חכמה¹³.

לדעה זו הותר אף לקרוע ממנו ולא רק להתרות בו¹⁴. ויש אומרים שאם חבירו פושטו מרצון אסור לקרוע ממנו¹⁵. ולדעות הסוברות שדוקא פושט את שלו – אסור לקרוע לא אצל רבו ולא אצל חבירו¹⁶.

ג. חיוב הרואה להפריש מאיסור כלאים

אף שהרואה את חבירו לבוש כלאים, אם לא יודיענו, עובר רק בשב ואל תעשה כשאינו מפריש את חבירו מהאיסור, מ"מ הואיל וחבירו הלוש כלאים עובר על איסור כלאים בקום ועשה, מחוייב הרואה מדאורייתא להודיעו כדי שיפשוט מעליו¹⁷. ויש מי שסובר

12. דעת רב אמי בירושלמי (כלאים פ"ט הלכה א) ע"פ ההסבר הראשון של הרא"ש (נדה סוף פ"ט הלכות כלאי בגדים סי' ו), פירושי רבנו אליהו מלונדריש ופסקיו (פסקים מסדר זרעים כלאים עמ' ב) בדעת הירושלמי, רש"ס (כלאים פ"ט ה"א ד"ה גדול כבוד הבריות), שו"ת נודע ביהודה (מהדו"ק, או"ח סי' לה), שו"ת פרי יצחק (ח"א סי' כו) בדעת הרא"ש.
13. רדב"ז, מהר"י קורקוס וכס"מ בארו ע"פ ברכות (יט ע"ב) "כל מקום שיש חלול השם אין חולקין כבוד לרב". ש"ך (יו"ד שג ס"ק א) עינים למשפט (ברכות יט ע"ב אות ב). עי' שו"ת נודע ביהודה (מהדו"ק, או"ח סי' לה ד"ה ועדיין).
14. רדב"ז ומהר"י קורקוס כתבו שמקור הרמב"ם הוא ברכות (כ ע"א): "רב אדא בר אהבה חזייה לההיא כותית דהות לבישא כרבלתא בשוקא, סבר דבת ישראל היא, קם קרעיה מינה". ובאוצר הגאונים (ברכות כ ע"א) כתב בשם תשובות רב צמח גאון שהיתה לבושה שעטנז וכן באר הדרישה (יו"ד שג אות א).
15. רדב"ז (כאן) וכ"נ בשו"ת שאג"א (סי' נח).
16. עי' לעיל הערות 8-10.
17. שו"ת נודע ביהודה (מהדו"ק, או"ח סי' לה ד"ה והנה), שו"ת שאגת אריה (סי' נח). ועיין: טוב ראי (ברכות יט ע"ב), עינים למשפט (ברכות יט ע"ב אות ב), צפנת פענח (כלאים פ"י הל' כט), שו"ת באהלה של תורה (ח"ב סי' כב אות ב).

שהחיוב להפריש את חבירו מאיסורים הוא רק מדרבנן, ובכל זאת חייב להפריש את העובר איסור מן התורה¹⁸.

ד. דחיית מצות השבת אבדה משום כבוד הבריות

רמב"ם ולמה נדחה בהשב אבדה מפני שהוא לאו של ממון, ולדעה זו כל לאוין של ממון נדחים מפני כבוד הבריות, אבל שאר לאוין של תורה אין נדחים מפני כבוד הבריות. ויש אומרים שכבוד הבריות דוחה השבת אבדה משום שהדחיה בשב ואל תעשה. ולשיטה זו הפרשה מאיסורי תורה נדחית משום כבוד הבריות בשב ואל תעשה¹⁹.

ה. דחיית איסור תורה משום כבוד הבריות

רמב"ם ולמה נדחה בטומאת מת הואיל ופרט הכתוב ולאחותו, מפני השמועה למדו לאחותו אינו מטמא אבל מטמא הוא למת מצודה²⁰.

יש אומרים שאין ללמוד מהלכה זו שכבוד הבריות דוחה אף חיובים מן התורה, משום שבטומאה למת מצודה נדחית מצות התורה בשב ואל תעשה²¹, אך השובש כלאים עובר איסור בקום ועשה ואינו נדחה מפני כבוד הבריות²². יש אומרים שאין ללמוד מנזיר וכהן המצווים לא להיטמא, ואעפ"כ חייבים להיטמא למת מצודה משום כבוד הבריות בקום ועשה, משום שמתחילה כשנכתב לגביהם לא תעשה של

18. העמק שאלה (סי' קכז ס"ק יז), שו"ת פרי יצחק (ח"א סי' כו).

19. רש"י (ברכות כ' ע"א ד"ה שב ואל תעשה), תוס' (שבועות ל' ע"ב ד"ה אבל איסורא) בתירוץ ראשון, וכ"כ בדעת הרא"ש: שו"ת נודע ביהודה (מהדו"ק, או"ח סי' לה), שו"ת שאג"א (סי' נח), ישועות יעקב (או"ח סי' יג).

20. ברכות (יט ע"ב-כ ע"א).

21. ברכות (כ ע"א), לבוש (חומ"מ סי' ב ס"א), מחצית השקל (או"ח סי' יג ס"ק ח ד"ה דכבוד הבריות). ועיין צרור החיים (כלאים פ"ט הל' כט).

22. רש"י (ברכות כ' ע"א ד"ה שב ואל תעשה), ריטב"א מכות (כא ע"ב ד"ה אמר רב ביבי). עי' צל"ח (ברכות כ' ע"א).

טומאה למת – לא נכלל בו איסור טומאה למת מצוה²³. ויש אומרים שאין ללמוד מכהן ונזיר לגבי כבוד הבריות: מנזיר משום שישנו בשאלה, ומכהן משום שהוא לאו שאינו שווה בכל²⁴. יש אומרים שרק לגבי נזיר נדחית טומאה מפני כבוד הבריות ולא לגבי עושה פסח²⁵. יש מי שאומר שטומאת מת לכהן נדחית מפני כבוד הבריות²⁶.

ו. דחיית איסור דרבנן משום כבוד הבריות

רמב"ם לפיכך אם היה עליו שעטנז של דבריהם²⁷ אינו קורעו עליו בשוק ואינו פושטו בשוק עד שמגיע לביתו²⁸.

בכלאים דרבנן אפילו נמצא על בגדו שעליו אין צריך מיד לפושטו²⁹, אולם יש מי שאומר

23. רש"י (ברכות כ ע"א ד"ה שב ואל תעשה), מאירי (ברכות כ ע"א). אור שמח בדעת הרמב"ם.

24. תוס' (ברכות כ ע"א ד"ה שב ואל תעשה), רשב"א (ברכות כ ע"א ד"ה שב ואל תעשה), מאירי (ברכות כ ע"א).

25. כן דייקו ברמב"ם שהשמיט חיוב טומאה וקבורה למת מצוה בעושה פסח, ומשום שאין בו ריבוי מפורש כגון 'ולאחותו' – צ"ח (ברכות כ ע"א), קרן אורה (נזיר מח ע"א).

26. שו"ת פנים מאירות (ח"ב סי' נז).

27. רז"ה (המאור הקטן, ברכות יא ע"ב), רמב"ן (שבת צד ע"ב, תורת האדם שער הסוף, ענין מי שמתו מוטל לפניו), רבינו יונה (על רי"ף ברכות יא ע"ב), רשב"א (ברכות יט ע"ב), אהל מועד (שער איסור והיתר, דרך ב), רא"ש (נדה סוף פ"ט הלכות כלאי בגדים סי' ו, תוספות רא"ש ברכות יט ע"ב), סמ"ק (מצ' לב), אור זרוע (ח"ב, הלכות ערב שבת סי' ו), כפתור ופרח (פנ"ט), ריטב"א (שבת צד ע"ב), ר"ן (שבת צד ע"ב), תרומת הדשן (סי' רפה), שיטה מקובצת (ברכות יט ע"ב), ב"ח (יו"ד סי' שג, א), פני יהושע (ברכות יט ע"ב ד"ה אמר רב), שו"ת חוות יאיר (סי' ט), פני משה (כלאים פ"ט ה"א ד"ה מ"ד אסור דבר תורה), ערוך השולחן (יו"ד סי' שעב ס"ד), מחצית השקל (או"ח סי' יג ס"ק ח), שו"ת שאגת אריה (סי' נח), שו"ת קול אליהו (ח"ב, יו"ד סי' כב).

28. רא"ש (נדה סוף פ"ט הלכות כלאי בגדים סי' ו) ע"פ ברכות (יט ע"ב), וע"פ ירושלמי (כלאים פ"ט הלכה א). פרוש פני משה (ירושלמי כלאים פ"ט הלכה א ד"ה מ"ד אסור דבר תורה). דעת רב אמי בירושלמי (כלאים פ"ט הלכה א) ע"פ הסבר שני של הרא"ש (נדה סוף פ"ט הלכות כלאי בגדים סי' ו).

29. רמב"ם (כאן), גר"א (יו"ד סימן ש"ג סק"א), ערוה"ש (יו"ד סימן שג ס"ב). עיין רמ"א (יו"ד סי' שעב ס"א) לגבי טומאה דרבנן.

פרק י – הלכה כט

שלא אמרו גדול כבוד הבריות שדוחה איסור דרבנן אלא בכבוד של אחרים ולא בכבודו³⁰. יש אומרים שדוקא כשהכלאים דרבנן שעליו היו בתחילה בשוגג, אע"פ שעתה כשנודע לו הרי הוא מזיד אין צריך לקרוע מיד עד שיגיע לביתו, אבל אם הלוּבש מזלזל בדברי חכמים ואומר שאינו חושש או שאינו רוצה ללכת לביתו לפושטם מצוה שיקרענו מעליו כדי לקיים דברי חכמים³¹. ההיתר לעבור על איסור דרבנן בשב ואל תעשה משום כבוד הבריות הוא רק לפי שעה, אך לא לזמן מרובה³².

30. אורים ותומים (ח"מ סי' כח אות יב) בדעת הרמב"ם, ועיין ביאור הגר"א (י"ד סימן שג סק"א).

31. תפארת שמואל (על רא"ש נדה סוף פ"ט, הלכות כלאי בגדים סי' ו, ס"ק ג), פתחי תשובה (י"ד סי' שג ס"ק ב) כפי שכתב בנחלת צבי (מודפס בגליון השו"ע). ועיין יד אברהם על (י"ד סימן שעב).

32. שו"ת נודע ביהודה (מהדו"ק, או"ח סי' לה ד"ה והנה), ערוך השולחן (י"ד שג ס"ב).

הלכה ל

- א. הוציא ראשו והחזירו
ב. הוציא איבר אחר והחזירו
ג. שחה כדי לפשוט וללבוש

רמב"ם

הלבוש כלאים או המתכסה בו לוקה¹, היה לבוש בכלאים כל היום כולו אינו לוקה אלא אחת², הוציא ראשו מן הבגד והחזירו הוציא ראשו והחזירו אע"פ שלא פשט הבגד כולו הרי זה חייב על כל אחת ואחת³, במה דברים אמורים שהוא חייב אחת כל היום כשהתרו בו התראה אחת, אבל אם התרו בו ואמרו לו פשוט פשוט⁴ והוא לבוש בו ושהה כדי לפשוט וללבוש אחר שהתרו בו הרי זה חייב על כל שהייה ושהייה שהתרו בו עליה ואע"פ שלא פשט⁵.

1. רמב"ם (לעיל הל' יח, סה"מ ל"ת מב, הל' סנהדרין פי"ט ה"ד [לאו קמ"ה]), רמב"ן (הל' בכורות פ"ב, יא ע"ב), מאירי (מכות יג ע"א, טז ע"ב), רא"ש (בכורות פ"ב סי' ג), חינוך (מצוה תקנא), רבינו ירוחם (תוארו"ח נ"ט ח"ב), אורחות חיים (הל' כלאים אות ד), כלבו (סי' צא), כפו"פ (פנ"ט).
2. מכות (פ"ג מ"ט, כא ע"א). אם התרו בו פעם אחת – כמבואר ברמב"ם בהמשך, כסף משנה (ד"ה בד"א).
3. אע"ג שישנם שני ציוויים בשעטנז "לא תלבש" ו"לא יעלה", מכיון ששני הציוויים נאמרו על עניין אחד אינו לוקה אלא אחת – לשון הרמב"ם בספר המצוות מצות ל"ת קעט: "התראה אלו שקבעו השורש הנפסד יסברו שמי שלבוש שעטנז לוקה שתיים בעבור שבאו בו שני לאוים מבוארים", וע"ע במה שהאריך הרמב"ם בשורשים לסה"מ (שורש ט) ובא להוציא מדעתם אף כאן.
4. וי"א שאין לוקים פעמיים משום שהלאוים משלימים זה את זה – רמב"ן בהשגותיו על ספר המצוות (שורש ט), מאירי (מכות טז ע"ב ד"ה זהו).
5. מכות (כא ע"ב) "אמר רב ביבי אמר רב יוסי לאו פושט ולבוש ממש אלא אפילו מכניס ומוציא בית יד אונקלי שלו".
6. לשון המשנה (מכות פ"ג מ"ח): "אמרו לו אל תלבש אל תלבש" ולא 'פשוט' כרמב"ם, וכנראה שלשון זו הביאה לדעות האמוראים לגדר האיסור.
7. מכות (כא ע"ב) דעת רב אשי.

א. הוציא ראשו והחזירו

רמב"ם הוציא ראשו מן הבגד והחזירו הוציא ראשו והחזירו אע"פ שלא פשט הבגד כולו הרי זה חייב על כל אחת ואחת.

ולדעה זו דוקא שהתרו בו בכל פעם לפני שפשט⁶. ויש מי שבאר שאף בהתראה אחת חייב מלקות על כל הוצאת ראשו והחזרתו⁷. אם לא התרו בו והוא שוגג הואיל והוציא ראשו והחזירו צריך כפרה על כל פעם ופעם⁸.

ב. הוציא איבר אחר והחזירו

רמב"ם אע"פ שלא פשט הבגד כולו

ולאו דוקא בהוציא ראשו אלא ה"ה בהוציא איבר אחר כגון ידו או רגלו והחזירו⁹.

ג. שהה כדי לפשוט וללבוש

רמב"ם אבל אם התרו בו ואמרו לו פשוט פשוט והוא לבוש בו, ושהה כדי לפשוט וללבוש אחר שהתרו בו הרי זה חייב על כל שהייה ושהייה שהתרו בו עליה, ואע"פ שלא פשט¹⁰.

ולדעה זו שיעור שהייה בין התראה להתראה המחייבת מלקות, כדי שיעור לפשוט את כל הבגד וללבוש, ולא די בשהייה בשיעור הוצאת ראשו¹¹. ואם לא התרו בו נחשב שעבר על

6. פירוש המשנה לרמב"ם (מכות פ"ג מ"ט), רע"ב (מכות פ"ג מ"ח), מהר"י קורקוס וכסף משנה. מהר"י קורקוס מבאר כי אף שלא פשט לגמרי, זהו מעשה מחודש, והתראה נוספת מחייבת במלקות נוספות.
 7. פירושי רבנו אליהו מלונדריש ופסקיו (פסקים מסדר זרעים, כלאים עמ' ג), מרומי שדה (מכות כ"ע א"ד והנה) בדעת הרמב"ם, עינים למשפט (מכות כא ע"ב ציון א), וסברתם שפשיטה ולבישה כל פעם נחשבים כמעשים מחולקים שדי בהתראה אחת.
 8. מהר"י קורקוס (ד"ה ועוד).
 9. מכות (כא ע"ב): "אפילו מכניס ומוציא בית יד אונקלי שלו" ולא הזכיר ראשו, וכ"כ הנ"י וכ"פ דרך אמונה (ס"ק קמג).
 10. וכ"פ: רי"ף (מכות ד ע"ב), אשכול (הל' שעטנז קכד ע"א), מאירי (מכות יג ע"א ד"ה ואח"כ), רבינו ירוחם (תואר"ח נ"ט ח"ב), אגודה (מכות פ"ג כא ע"א), נ"י (מכות ד ע"ב).
 11. תוס' (מכות כא ע"ב ד"ה ואפילו), מהר"י קורקוס.
- ואף שאין עושה מעשה בכל פעם, נחשבת השהייה כמעשה כיון דתחילת הלבשה היה

חוקות הארץ

איסור לאו רק פעם אחת בלבד אף ששהה כדי הפשטה ולבישה מספר פעמים¹².
ויש מי שמשמע מדבריו שאפילו אם התרו בו כמה פעמים אפילו שהיה בין התראה להתראה אינו חייב אלא מלקות אחת¹³.

ע"י מעשה – תוספות (שבועות יז ע"א ד"ה או אין צריך), נ"י (מכות ד ע"ב ד"ה אפילו לא שהה), מהר"י קורקוס (ד"ה ועוד). ועיין ערוך לנר (מכות כא ע"ב ד"ה אלא כדי לפשוט וללבוש חייב) שהסתפק אם המעשה הראשון צריך להיות במזיד או אף בשוגג או אף בהיתר, כגון שלבש כלאים בציצית ובעודו עליו נפסלו הציציות, ומעתה חל איסור כלאים והתרו בו לפשטו ולא פשט, אם נאמר כיון דתחלת הלבישה בהיתר היה, לא חייב אשהייה, או נאמר כיון דעכ"פ לבש כלאים במעשה נתחייב שוב אשהייה וצ"ע. ועיין עינים למשפט (מכות כא ע"ב ציון א).

ויש שהסבירו כי מאחר שהיה בידו לתקן להסיר האיסור מעליו, לכן בכל פעם שמתרים בו נחשב כלובש מחדש – ריטב"א (מכות כא ע"ב ד"ה אמר רב ביבי), כסף משנה, תויו"ט (מכות פ"ג מ"ח ד"ה והוא פושט). ועיין יצחק ירנן (כלאים פ"י הלכה ל) וכן דרך אמונה (כלאים פ"י הל' ל ציון הלכה אות ערה) שבארו כוונת הריטב"א כנ"י.

12. מהר"י קורקוס (ד"ה ועוד).

13. כן נראה מהשמטת רש"י והרא"ש דעה זו, ואולי סברו שנחשב ללאו שאין בו מעשה וצ"ב.

הלכה לא

- א. דין מי שהלבישוהו והוא מזיד
ב. מלקות למלביש כשהלובש מזיד
ג. המלביש כלאים והלובש שוגג
ד. המלביש במזיד חרש, שוטה, קטן וגוי

רמב"ם

המלביש את חבירו כלאים אם היה הלובש מזיד הלובש לוקה והמלביש עובר משום ולפני עור לא תתן מכשול, ואם לא ידע הלובש שהבגד הוא כלאים והיה המלביש מזיד המלביש לוקה והלובש פטור¹.

א. דין מי שהלבישוהו והוא מזיד

רמב"ם המלביש את חבירו כלאים אם היה הלובש מזיד הלובש לוקה ולדעה זו אע"פ שלא עשה מעשה שהרי אחר הלבישו, מכיון שהוא מזיד ואי אפשר לאחר להלבישו אא"כ הלובש יסייע נחשב כמעשה². ויש מי שאומר שאפילו הלובש לא סייע למלביש כלל, אם לא פשטו מיד – חייב³.

ב. מלקות למלביש כשהלובש מזיד

רמב"ם והמלביש עובר משום ולפני עור לא תתן מכשול ואין לוקין על לאו זה משום שהוא לאו שבכללות⁴. ולדעה זו אינו לוקה משום הלאו של "לא תלבש" – "לא תלביש", מפני שכאשר הלובש עובר על לאו זה ולוקה, המלביש אינו

1. תוספתא מכות (פ"ג ה"ז) וכמה גירסאות בה, עי' כס"מ, ב"ח (יו"ד סי' שג ד"ה כתב הרמב"ם), ביאור הגר"א (יו"ד שג ס"ק ג), חזון יחזקאל (תוספתא מכות פ"ג ה"ז ביאורים).
2. הטור (יו"ד שג) הזכיר את דעת הרמב"ם. וכרמב"ם פסקו בכלבו (סי' צא) ובאורחות חיים (הל' כלאים אות ד).
3. כעין הלכה זו כתב הרמב"ם בדין מטמא כהן (הל' אבל פ"ג ה"ה) ומטמא נזיר (הל' נזירות פ"ה ה"כ).
4. מהר"י קורקוס, כסף משנה.
5. חסדי דוד (תוספתא מכות פ"ג ה"ז).
6. כסף משנה.

חוקות הארץ

עובר על לאו זה⁵. ויש מי שתמה לשיטה זו מדוע המלביש אינו לוקה כאשר הוא מזיד אם הלוּבש מזיד⁶. ויש מי שאומר שאף אם הלוּבש מזיד המלביש במזיד לוקה⁷. ויש מי שאומר שהמלביש אינו לוקה משום שהלאו "לא תלבש" נאמר על הלוּבש בלבד ולא על המלביש⁸. ויש מי שאומר שרק אם לא הלבישו אלא הכינו לפניו או העלהו עליו דרך עראי שלא כדרך לבישה אינו לוקה ועובר על לפני עור בלבד, אבל אם הלבישו לגמרי והלוּבש מזיד גם הלוּבש וגם המלביש לוקים⁹.

ג. המלביש כלאים והלוּבש שוגג

רמב"ם ואם לא ידע הלוּבש שהבגד הוא כלאים והיה המלביש מזיד המלביש לוקה והלוּבש פטור.

ולשיטה זו כיון שהלוּבש שוגג והמלביש מזיד המלביש חייב מלקות והלוּבש פטור¹⁰. וה"ה

5. רדב"ז, מהר"י קורקוס וכסף משנה בדעת הרמב"ם. הב"ח (י"ד סי' שג ד"ב כתב הרמב"ם) באר שהלאו "לא תלבש" נאמר בלשון יחיד ואע"פ שמתפרש גם "לא תלבש" מכיון שכתוב בלשון יחיד אע"פ ששניהם מזידים אין שניהם חייבים, אלא הלוּבש בלבד הוא שחייב.
6. שו"ת הרא"ש (כלל ב סי' טז) שאם הלאו של "לא תלבש" מכוון גם על המלביש וחייב מלקות כשהלוּבש שוגג, א"כ גם כשהלוּבש מזיד המלביש עובר בלאו וחייב מלקות, והו"ד הרא"ש ברדב"ז, מהר"י קורקוס ובב"י (י"ד שג אות ב).
7. ביאור הגר"א (י"ד סי' קפ ס"ק יד) עפ"י גירסתו 'שניהם חייבין'. וכן כתב הל' כלאים (סי' שג ס"ק ג בד"ה השני).
8. שו"ת הרא"ש (כלל ב סי' טז) הובא בב"י (י"ד שג אות ב), ש"ך (ס"ק ד) ובאר הגולה (אות ד) בדעת השו"ע (י"ד שג סעי' ב) ועיין ביאור הגר"א (אות ג ליקוט ד"ה אסור). ועיין שו"ת עונג יום טוב (סימן צו) שהקשה על שו"ת הרא"ש.
9. חסדי דוד (תוספתא מכות פ"ג ה"ז).
10. לשיטת הרמב"ם, הלאו "לא תלבש" משתמע לשתי פנים או לאו על הלוּבש או לאו על המלביש והלוּבש קודם. אם הלוּבש מזיד אין מתקיים הלאו על המלביש. אך אם הלוּבש שוגג המלביש עובר ב"לא תלבש" אם היה במזיד, כן הסבירו רדב"ז, מהר"י קורקוס וכסף משנה בדעת הרמב"ם. ומרכבת המשנה למד את דברי הרמב"ם מהפסוק "ובגד כלאים לא יעלה" שמשמעו שהמלביש חייב כאשר הלוּבש פטור, וכ"כ חסדי דוד (תוספתא מכות פ"ג ה"ז). אור החיים (ויקרא כא א ד"ה ואמרת). ומהר"י קורקוס תמה מניין לרמב"ם שהמלביש לוקה.

פרק י – הלכה לא

בהעלאת בגד על חבירו המעלה חייב כאשר חבירו שוגג¹¹, וכן אסור להציע לו בגד מתחתיו אף שאסורו מדרבנן¹².
ויש אומרים שהמלביש אינו עובר כלל בלאו של כלאים ולכן אינו לוקה, אלא עובר על לפני עוור לא תתן מכשול¹³.

ד. המלביש במזיד חרש, שוטה, קטן וגוי

לשיטת הרמב"ם המלביש חרש שוטה וקטן מישראל כלאים, הרי המלביש חייב ולוקה¹⁴.
ויש מי שהסתפק בדבר אם המלביש חייב ולוקה¹⁵, ומ"מ ישנו איסור כללי מהתורה להלבישם מטעם "לא תאכלום" – "לא תאכילום"¹⁶.
מותר להלביש גוי בכלאים¹⁷.

11. ע"פ מרכבת המשנה.
12. שו"ת עונג יום טוב (סימן צו).
13. שו"ת הרא"ש (כלל ב סי' טז) הובא בב"י (יו"ד שג אות ב). ש"ך (ס"ק ד) ובאר הגולה (ס"ק ד) בדעת השו"ע (יו"ד שג סעי' ב). ועיין ביאור הגר"א (יו"ד שג סעי' ב אות ג ליקוט ד"ה אסור).
14. הואיל ועל המלביש יש איסור עצמי של הלבשת כלאים – שו"ת שואל ומשיב (מהדו"ק ח"א סי' רו), שו"ת עונג יום טוב (סי' צו), שו"ת אחיעזר (ח"ג סי' פא אות ו), ועי' אור שמח (הל' אבל פ"ג ה"ה). וצ"ב שכיון שהלובש אינו בר חיובא על מה יתחייב מלבישו!?
15. מנחת חינוך (מצוה תקנא אות ה), ועיין מצוה רסג אות לו) הסתפק האם קטן נחשב שוגג או שאינו בר חיובא כלל.
16. אסור לספות לקטן איסור תורה בידים, ואיסור זה מן התורה עיין משנה ברורה (סי' שמג סק"ד).
17. דרך אמונה (ס"ק קמט ציון הלכה רעז) ע"פ ראב"ד (תורת כהנים קדושים, פרשתא ב פ"ד ס"ק יד).

הלכה לב

א. לבישת האבנט שלא בשעת עבודה ב. בגדי כהן גדול שיש בהם כלאים

רמב"ם

כהנים שלבשו בגדי כהונה שלא בשעת עבודה אפילו במקדש לוקין מפני האבנט שהוא כלאים ולא הותרו בו אלא בשעת עבודה² שהיא מצות עשה כפיצית.

א. לבישת האבנט שלא בשעת עבודה

רמב"ם מפני האבנט שהוא כלאים ולא הותרו בו אלא בשעת עבודה

מותר לכהן ללבוש ולהננות משאר בגדי הכהונה (כתונת, מצנפת, מכנסים) ביום עבודתו אפילו שלא בשעת עבודה³, אבל לבישת האבנט הותרה רק בשעת עבודה בגלל איסור כלאים⁴.

יש מי שבאר בדעת הרמב"ם שאם לבשם הכהן בשעת עבודה אע"פ שגמר עבודתו ויושב ובטל מעבודה, הואיל ולבשן בהיתר כל זמן שלא יצא מן המקדש פטור. אבל לבשן לכתחילה שלא בשעת עבודה אע"פ שהוא במקדש אסור ולוקה⁵.

ויש חולקים שכיון שהאבנט קשה, אין איסור כלאים מדאורייתא בלבישת האבנט, ומותר

1. יומא (יב ע"ב), רמב"ם (הל' כלי המקדש והעובדים בו פ"ח הל' יא-יב).

2. ערכין (ג ע"ב), רמב"ם (הל' כלי המקדש והעובדים בו פ"ח הל' יא-יב).

3. יומא (סט ע"א), רמב"ם (הל' כלי המקדש והעובדים בו פ"ח הל' יא).

4. ערכין (ג ע"ב), רמב"ם (הלכות כלי המקדש והעובדים בו פ"ח הל' יא-יב), מנחות (מג ע"א), תוס' (מנחות מא ע"א ד"ה תכלת) בהסבר הראשון, תוס' (חולין קי ע"ב ד"ה טלית) בסוף דבריו, רא"ש (הלכות ציצית סי' ב) בהסבר ראשון. ועיין תמיד (כז ע"ב) ויומא (סח ע"ב-סט ע"א) שאסורים להניחם תחת ראשיהם. מהר"י קורקוס (כלאים פ"י הל' לב) כסף משנה (הל' כלאים פ"י הל' לב, הל' כלי המקדש והעובדים בו פ"ח הל' יא-יב), רש"ס (כלאים פ"ט משנה בד"ה ואם לשעה).

טעם ההיתר בשעת עבודה משום שמצות עשה לעבוד עם בגדי כהונה דוחה מצות לא תעשה של שעטנז בשעתה בלבד – תוס' (יבמות ה ע"ב ד"ה כולה), דרך אמונה (ס"ק קנה).

5. חסדי דוד (תוספתא כלאים פ"ה בסופו ד"ה ומה).

לכהנים במקדש אף שלא בשעת עבודה⁶.
ויש אומרים שכלאים מותרים במקדש אפילו שלא בשעת עבודה⁷. ויש שהסתפקו אם מותרים אף בלילה כשאין עובדים בהם⁸.

ב. בגדי כהן גדול שיש בהם כלאים

רמב"ם מפני האבנט שהוא כלאים

לשיטה זו אף כהן גדול אסור ללבוש את אבנטו מתוך שמונת בגדיו⁹ שלא בשעת עבודה¹⁰. ויש חולקים (עי' לעיל אות א).
מתוך שמונת בגדי כהן גדול בחושן ובאפוד מעורבים צמר ופשתים¹¹, יש אומרים שיש

6. המאור הקטן (ביצה ז ע"א בדפי הרי"ף), ר"ן בדעת רש"י (ביצה ז ע"ב בדפי הריף ד"ה ונראה) ודוקא אבנט הואיל והוא קשה ואיסורו רק מדרבנן לא אסרו חכמים לבישתו לכהנים במקדש.
7. השגת הראב"ד (כלאים פ"י הל' לב) ובהלכות כלי המקדש והעובדים בו (פ"ח הל' יא-יב), ר"ת הו"ד בתוס' (מנחות מא ע"א ד"ה תכלת), תוס' (חולין קי ע"ב ד"ה טלית), רא"ש (הלכות ציצית סי' ב), שו"ת שאגת אריה (סי' כט) שכלאים בבגדי כהונה הם 'הותרה' ולא 'דחיה'.
8. תוס' (מנחות מא ע"א ד"ה תכלת), דרך אמונה (ציון הלכה אות רפח).
9. אך כל בגדי הלבן שלובש ביום הכיפורים עשויים רק משש (פשתן), ולכן יכול ללבוש אף שלא בשעת עבודה – יומא (יב ע"ב), רמב"ם (הל' עבודת יום הכיפורים פ"ג ה"ט), שו"ת רדב"ז (ח"ה סי' צז [אלף תע]).
10. שו"ת רדב"ז (ח"ה סי' צז [אלף ת"ע]) בדעת הרמב"ם, מהר"י קורקוס, כסף משנה (הל' כלי המקדש והעובדים בו פ"ח הל' יא-יב).
11. רמב"ם (הל' כלי המקדש והעובדים בו פ"ט הלכות ה-ו, ט), ראב"ד (הל' כלאים פ"י הל"ב).

חוקות הארץ

בהם איסור כלאים, וכהן גדול אסור ללבוש אותם שלא בשעת עבודה¹². ויש אומרים שמותר אף שלא בשעת עבודה¹³.

12. מאירי (ביצה טו ע"א ד"ה בגדים קשים) בדעת הרמב"ם. מהר"י קורקוס (כלאים פ"י הל' לב, הלכות כלי המקדש והעובדים בו פ"ח הל' יא-יב הסבר ראשון) בדעת הרמב"ם, כסף משנה (כלאים פ"י הל' לב). וכן כתב בעל המאור (ביצה ז ע"א) לשיטתו שהם רכים ומחממים והר"ד אף במאירי (ביצה טו ע"א ד"ה בגדים קשים).
13. יש שבארו בדעת הרמב"ם משום שאינם מלבוש גמור ואין לבישתם דרך חימום ולכן אין בהם איסור כלאים – מהר"י קורקוס (הלכות כלי המקדש והעובדים בו פ"ח הל' יא-יב) בהסברו השני.
- ויש שפרשו בדעת הרמב"ם שהחושן והאפוד הם קשים ויש בהם איסור כלאים מדרבנן, והואיל ואין שבות במקדש מותר ללבושם אף שלא בשעת עבודה – רדב"ז (כלאים פ"י הלכה לב, שו"ת (ח"ה סי' צז [אלף ת"ע]) הסבר ראשון, מהר"י קורקוס (הלכות כלי המקדש והעובדים בו פ"ח הלכה יא-יב) בהסברו השלישי (ד"ה ועוד אפשר לתרץ).
- יש מי שמחלק שלגבי כהן גדול נאמר בו "ומן המקדש לא יצא" ולכן מותר לו ללבוש כלאים הן באבנט והן בחושן ובאפוד כל עוד הוא במקדש, לפי שכל שעה שירצה עובד, אולם כהן הדיוט לא הותר ללבוש כלאים אלא בשעת עבודתו – רדב"ז (כלאים פ"י הלכה לב) הסבר שני, רש"ס (כלאים פ"ט מ"ב ד"ה ואם לשעה). ועיין חסדי דוד (תוספתא כלאים פ"ה בסופו) שדוחה הסבר זה.
- ויש מי שאומר שאף שיש בהם איסור כלאים, מותר לכל הכהנים ללבושם במקדש אפילו שלא בשעת עבודה – השגת הראב"ד כלאים (פ"י הל' לב) ועיין מהר"א פולדא (דף מא ד"ה אין עראי בכלאים בבית המקדש) ודרך אמונה (ס"ק קנד).

נספח: שיעור מהראי"ה קוק על איסור כלאים בלבישה והעלאה*

בגמ' ביבמות (ד ע"ב): "הני מצרך צריכי, דאי כתב רחמנא לא יעלה עליך הוה אמינא כל דרך העלאה אסור רחמנא ואפילו מוכרי כסות כתב רחמנא לא תלבש שעטנז דומיא דלבישה דאית ביה הנאה". ופרש"י (ד"ה ואפילו מוכרי כסות): "שאינ מתכוונים להנאת חימום". והקשו התוספות ישנים הא אליבא דר' יהודה קיימינן, דאמר דבר שאין מתכוין אסור. ותרצו, שאין שום הנאה כלל. ועוד תרצו, שלא גרסינן ליה כלל. והעיר רבינו (=הראי"ה קוק, וכן בכל השיעור), שמשמע מדברי רש"י שאיסור העלאה תלוי דוקא בהנאת חימום ולא בשום הנאה אחרת. למשל: אם אחד ילבש את הבגד כדי להתהדר בו אז אין שום איסור של כלאים.

והנה רבינו הסביר כי לפי שיטת רש"י יש שני דינים בענין כלאים: דין אחד של העלאה, והשני של לבישה, ויש ביניהם חילוקי הלכות, ובזה תירץ את קושיות התוספות ישנים על רש"י. והסביר את דברי רש"י שהעלאה אסרה תורה דוקא בשעה שמכוין לשם הנאת חימום, ואם אין כוונה לשם חימום אז לא נקראת ההעלאה לבישה, ובזה לא שייך למימר דבר שאין מתכוין אסור או מותר, מפני שההנאה עושה את ההעלאה ללבישה. אבל לבישה מצד עצמה אף בלא שום הנאה ג"כ נקראת לבישה, וחייבים עליה אף ללא כוונה.

ואמר רבינו שאפילו אם נסבור דבר שאין מתכוין מותר, ג"כ תהא לבישה, מצד עצמה בלא שום הנאה או מחשבה לשם לבישה – אסורה. והסביר, שהמחלוקת האם דבר שאין מתכוין מותר או אסור שייכת רק בדבר שהמעשה אינו אסור אלא מצד תכליתו, שאז יש לחלק למי שסובר דבר שאין מתכוין מותר, אם היתה כוונה או לא, מפני שהעיקר אצלנו היא התכלית של המעשה, ואם אין תכלית אז אין מעשה. אבל במקום שהמעשה מצד עצמו אסור אז אין שייך למימר דבר שאין מתכוין מותר, מפני שהעיקר הוא רק המעשה בלא שום מגמה ותכלית. וממילא תתורץ קושיית התוספות ישנים על רש"י.

וסוגיית הגמרא היא בין אליבא דר' יהודה ובין אליבא דר' שמעון, ואדרבה, דוקא אליבא דר' יהודה היא יותר פשוטה, מפני שאליבא דר' שמעון הלא יכולים לכאורה

* שיעור זה נרשם ע"י אחד התלמידים כנראה בשנת תרצ"ג, והיה למראה עיני מרן הרב זצ"ל. ('רבינו' המוזכר בשיעור, הוא מרן הראי"ה קוק זצ"ל). נמסר ע"י הר"ר אברהם זק"ש ותודתנו נתונה לו על כך, נדפס לראשונה בחוברת ניצני ארץ גליון יא, אייר תשנ"ה. השיעור עבר עריכה לשונית.

להקשות, איך נסבור שאפילו מוכרי כסות שאין מתכוונים להנאת חימום יהיו אסורים, הלא ר"ש סובר דבר שאין מתכוין מותר, אלא לפי מה שביאר רבינו זה פשוט שהיינו חושבים שהעלאה היא ג"כ בכלל לבישה וא"כ לא שייך דין זה לדבר שאין מתכוין.

ועל ידי הסבר זה תתורץ קושיית הברית אברהם (או"ח סי' ג): מדוע צריכים להיתר מן התורה של כלאים בציצית, לפי שיטת הסוברים דמצוות לאו ליהנות ניתנו, אפילו במקום שיש הנאה אחרת בהדי מצוה – וממילא מותרת לבישת הכלאים. אבל לפי מה שהרב באר קושייתו מתורצת, הלא עובר בלבישת כלאים אף בלא הנאה. והביא רבינו ראיה שהרמב"ם ג"כ סובר כשיטת רש"י שיש שני גדרים של העלאה ולבישה. וראיתו היא מדברי הרמב"ם בהלכות כלאים (פ"י הי"ב) האומר כן: "כלאי בגדים מותר לעשותם ולמוכרם ואין אסור אלא ללבושן בלבד או להתכסות בהן שנאמר לא תלבש שעטנז ונאמר לא יעלה עליך" ע"כ לשון הרמב"ם. והעיר על סגנונו של הרמב"ם שהוא מפסיק במילה "בלבד" באמצע דבריו ולא גמר את כל הענין. ועוד העיר, שבאותו הפרק (הלכה טז) בדין של תופרי כסות תופרין כדרך החליף את סדר המשנה. שבמשנה הדין של מוכרי כסות הוא הקודם, והרמב"ם שינה את הסדר. ועוד, שבמוכרי כסות כתב קצת בסגנון אחר מהמשנה, שבמשנה כתבו "מוכרי כסות מוכרין כדרך ובלבד שלא יתכוין בחמה מפני החמה ובגשמים מפני הגשמים, וכן תופרי כסות תופרין כדרך ובלבד שלא יתכוונו וכו'". והרמב"ם הביא לגבי תופרי כסות את המשנה כצורתה ובמוכרי כסות שינה את הלשון ואמר "וכן מוכרי כסות מוכרין כדרך ובלבד שלא יתכוונו בחמה שיציל להם הכלאים שעל כתפן מן החמה ולא יתכוונו בגשמים להתחמם בו, והצנועים מפשילין במקל לאחוריהן", ע"כ לשון הרמב"ם. וגם עוד העיר שבמסכת כלאים (פרק ט סוף משנה ב) "ולא ילבש כלאים אפילו ע"ג עשרה אפי' לגנוב את המכס". א"כ חזינן דאפילו בלא שום כוונה אסור, וא"כ איך כתוב אח"כ (שם, משנה ה): "מוכרי כסות מוכרין כדרך" וכו', וכן במשנה ו בדין של "תופרי כסות תופרין" וכו', שמשמע שבלא כוונה מותר.

ותירץ, כי לפי היסוד שהעלאה ולבישה הם שני עניינים אז פשוט הענין. שבמשנה ב בדין שאסור ללבוש אפילו עשרה בגדים – שם קאי בלבישה, שבלא שום כוונה והנאה אסור, אבל במשנה ו בדין של מוכרי כסות, שם ודאי איירי בהעלאה, לכך אם אין שום כוונה אז אין שום איסור. ולפי היסוד הזה, שלבישה והעלאה הם שני עניינים, יהא ניחא ג"כ מה שהרמב"ם מפסיק באמצע ההלכה במילה "בלבד" (בפרק י הלכה יב) בדין של לבישה והעלאה. וגם מובן מה שהרמב"ם מהפך את סדר המשנה, וגם את מה שמשנה קצת בדין של מוכרי כסות. מפני שהמשנה רצתה להשמיענו חידוש זה, לכך כתבה מקודם את הדין של מוכרי כסות מפני שלא מבעי תופרי כסות, שזה ודאי איירי בהעלאה, אלא אפי' מוכרי כסות, שהיינו יכולים לטעות שהמוכר לובשו

כדי להראות את מידתו לעכו"ם, וזה נקרא ודאי לבישה, לכך כתבה המשנה מקודם את הדין היותר מחודש ואח"כ את הדין היותר פשוט. אבל הרמב"ם בפסק ההלכה שלו, נקט מקודם את הדין של תופרי כסות שהוא היותר פשוט, כדי להראות בדין של מוכרי כסות שהוא ג"כ העלאה, ולכך הוסיף את הסגנון: "ובלבד שלא יתכוונו בחמה שיציל להם הכלאים שעל כתפן" כדי להראות שזהו דין העלאה, מפני שבלבישה אין מועיל שום כוונה כמו שבאר.

והוסיף עוד, שהראשונים נחלקים אם קשין אסורין דוקא בלבישה אבל בהעלאה לא, או אפי' בהעלאה ג"כ. והביא את שיטת הרשב"א שסובר שיש לחלק בין קשים לרכים בהעלאה, ודלא כהתוס' בפרק א דביצה (טו ע"א) שסוברים שאין שום חילוק בין קשים לרכים אפילו בהעלאה.

רשימת הספרים המופיעים בהערות

מחברם, מקום ההוצאה ושנת ההוצאה

הנחיות:

ברשימה לא הובאו פרשני הש"ס, המשנה והשו"ע הבסיסיים, אלא אם כן ישנה מהדורה מיוחדת.

פיה"מ לרמב"ם, הרשב"א, ריטב"א ור"ן על הש"ס הם ממהדורת מוסד הרב קוק. פרשני הרמב"ם הבסיסיים הם ממהדורת פרנקל.

לשמות ראשונים הוספנו – רבי, לשמות אחרונים – ר'.

בחלק מהספרים השתמשנו מתוך פרויקט השו"ת וצייננו זאת. בחלק מהספרים, שנת ההוצאה מתייחסת לחלק העוסק בכלאים.

אבי עזרי, ר' אליעזר מנחם שך, בני ברק, תשמ"ד

אבן האזל, ר' איסר זלמן מלצר, ירושלים, תש"ד

אבני מילואים, ר' אריה לייב הכהן, ניו יורק, תשכ"ו

אברהם יגל, ר' אברהם הכהן ליוורנו, תר"ג

אגודה, ברכות וזרעים, רבי אלכסנדר זוסלין הכהן, ירושלים תשכ"ט

אגרות משה, ר' משה פיינשטיין ניו יורק, תשי"ט-תשע"א

אהל מועד, רבי שמואל ב"ר משולם ירונדי, מתוך פרויקט השו"ת

אור החיים עה"ת, ר' חיים ב"ר משה בן עטר, מתוך פרויקט השו"ת

אור זרוע, רבי יצחק בר משה, מהדורה חדשה, ירושלים, תשס"ו

אור שמח, ר' מאיר שמחה הכהן מדווינסק, תל אביב תשכ"ב

אורחות חיים, רבי אהרן הכהן מנרבונה, מתוך פרויקט השו"ת

אורים ותומים, ר' יהונתן אייבשיץ, ירושלים, תשל"ה

איש מצליח, שו"ת, מצליח ב"ר רפאל מאזוז, תל אביב, תשל"ד

אמונת יוסף, ר' חיים יוסף הלוי דינקלס, ירושלים תרצ"ד-תשכ"ז

אמרי בנימין, ר' מאיר בנימין יוז'וק, בני ברק, תשנ"א

אמרי נועם, שו"ת, ר' מאיר הורוויץ, קרקוב, תרמ"ח

אמרי סופר, ר' יוחנן סופר, ירושלים, תשס"ב

ארעא דרבנן, ר' ישראל יעקב ב"ר יום טוב אלגאזי, יוהנסבורג תרט"ו

ארץ הבחירה, ר' יוסף צבי וינר, ירושלים, תשס"א

ארץ חמדה, ר' שאול ישראלי, מהדורה חדשה, ירושלים, תשנ"ט

ארצות החיים, ר' חיים פלאג'י, ירושלים, תרל"ב

אשכול, רבי אברהם בן יצחק, ברלין, תרצ"ד
 באהלה של תורה, שו"ת, ר' יעקב אריאל, הוצאת מכון התורה והארץ, כפר דרום,
 תשנ"ח ואילך
 באורי הגר"א לירושלמי, ר' אליהו מוילנא, מהדורת מכון מוצל מאש, בני ברק,
 תשמ"ט
 באר לחי רואי, ר' יחזקאל סרנא, ירושלים, תשנ"ו
 בית אב, שו"ת, ר' אברהם אהרן יודלביץ, ניו-יורק, תרע"ט
 בית דוד, ר' דוד חיים קורינאלדי, אמשטרדם, תצ"ח
 בית הבחירה, רבי מנחם המאירי, זכרון יעקב תשל"ז, מתוך פרוייקט השו"ת
 בית הלוי, שו"ת, ר' יוסף דב הלוי סולובייצ'יק, וילנא, תרכ"ג
 בית יהודה, שו"ת, ר' יהודה עייאש, מתוך פרוייקט השו"ת
 בית יצחק, שו"ת, ר' יצחק יהודה שמעלקיש, ניו-יורק, תשי"ט
 ברית הלוי השלם, ר' יעקב אשר הלוי גרייבסקי, ירושלים, תשנ"ו
 ברכות מהר"ם, רבי מאיר ב"ר ברוך, ריבה דטרנטו, שי"ט
 ברכי יוסף, ר' חיים יוסף דוד אזולאי, מתוך פרוייקט השו"ת
 בשמים ראש עם כסא דהרסנא, שו"ת, מיוחס לרא"ש, ירושלים, תשמ"ד
 בתי כלאים, ר' ישראל ליפשיץ, משניות מהדורת זכר חנוך, ירושלים, תשנ"ט
 גבעת פנחס, שו"ת, ר' הורוויץ פנחס, יוזעפעף, תרמ"ו
 גינת ורדים, שו"ת, ר' אברהם בן מרדכי הלוי, מתוך פרוייקט השו"ת
 דברות משה, ר' משה פיינשטיין ניו יורק, החל מתש"ז
 דברי חיים, שו"ת, ר' חיים הלברשטם, ברוקלין, תשס"ג
 דברי יעקב, ר' יעקב קופל הופמאן, פיעטרקוב, תרצ"א
 דגל ראובן, שו"ת, ר' ראובן כ"ץ, ירושלים, תשנ"א
 דקדוקי סופרים, ר' רפאל נתן נטע רבינוביץ, מינכן, תרכ"ח-תרמ"ו
 דרך אמונה, ר' חיים קנייבסקי, בני ברק, תשמ"ד-תשנ"ו
 דת אש, ר' אורי שרגא פייבוש חלפן, ירושלים תשנ"ב
 הון עשיר, ר' עמנואל חי אמשטרדם, תצ"א
 הלכתא גבירתא, ר' ישראל ליפשיץ, משניות מהדורת זכר חנוך, ירושלים, תשנ"ט
 הלכות גדולות, רבי שמעון קיירא, ירושלים, תשנ"ב
 הלכות קטנות, שו"ת, ר' יעקב ישראל חאגיז, קראקא, תרנ"ז
 המנהיג, רבי אברהם ב"ר נתן הירחי, מוסד הרב קוק, ירושלים, תשל"ח
 העמק שאלה, ר' נפתלי צבי יהודה ברלין, מוסד הרב קוק, ירושלים, תשמ"ו
 הר צבי, שו"ת, ר' צבי פסח פרנק, ירושלים, תשנ"א
 הרועים בשושנים, ר' צבי הירש ברוידא, בני ברק תש"נ

חוקות הארץ

השלמה, רבי משולם הבדרשי, ניו יארק, תשכ"ד
זהב הארץ, ר' יחיאל מאיר וינגורט, בני ברק, תשנ"ג
זרע הארץ, ר' יוסף צבי הלוי, ירושלים, תש"א
חדושי ר' שמואל רוזובסקי, ר' שמואל רוזובסקי, אשדוד, תשנ"ד
חדושי רבינו דוד, רבי דוד בר ראובן בונפיד, ירושלים, תשמ"ד
חדרי דעה, ר' יוסף זונדל הוטנר, ורשה, תרס"ד
חוות יאיר, שו"ת, ר' יאיר חיים בכרך, למברג, תרנ"ו
חוקות עולם, ר' משה נחמיה כהנוב, ירושלים, תרמ"ו
חוקות שדה, ר' חנוך זונדל גרוסברג, ירושלים, תש"כ
חזון איש זרעים, יורה דעה, ר' אברהם ישעיהו קרליץ, בני ברק, תשל"ג
חזון יחזקאל, זרעים, ר' יחזקאל אברמסקי, ירושלים, תשמ"ו
חזון נחום, ר' אליעזר נחום, ירושלים, תשנ"ה
חינוך, מיוחס לרא"ה, ירושלים, תשנ"ב
חכם צבי, שו"ת, ר' צבי אשכנזי, ירושלים, תשנ"ה
חכמת אדם, שערי צדק, דיני מצוות התלויות בארץ, ר' אברהם דנציג, ירושלים, תשכ"ו
חלקת יעקב, שו"ת, ר' מרדכי יעקב ברייש, תל אביב, תשנ"ב
חסד לאברהם, שו"ת, ר' אברהם תאומים, לבוב, תרנ"ח
חסדי דוד, ר' דוד פארדו מהדורה חדשה, ירושלים, תשנ"ד
חרדים, ר' אלעזר אזקרי, ירושלים, תשמ"ד
חתם סופר, שו"ת, על הש"ס, ר' משה סופר, וינה, תרמ"ט
טוב טעם ודעת, שו"ת, ר' שלמה קלוגר, לבוב, תר"ב-תר"ס
טוב רואי על מסכתות הש"ס, מתוך כתבי הרא"ה קוק, ירושלים תשנ"א
יד מלאכי, ר' מלאכי בן יעקב הכהן, ירושלים, תשל"ד
יהודה יעלה, שו"ת, ר' יהודה אסאד, פרוייקט השו"ת
יוסף דעת (דברי שאול), ר' יוסף שאול הלוי נאטאנזאהן, לעמבערג, תרל"ט
יין הטוב, שו"ת, ר' יצחק נסים, ירושלים תשל"ט
יחווה דעת, שו"ת, ר' עובדיה יוסף, ירושלים תשל"ז-תשמ"ד
ילקוט יוסף, ר' יצחק יוסף, ירושלים, החל מתשמ"ה
יצחק ירנן, ר' אליקים גאטיניו, פרוייקט השו"ת
יראים, רבי אליעזר ממיץ, וילנה, תרנ"א
ירושלמי, כלאים עם ביאורים, ר' חיים קנייבסקי, בני ברק, תשמ"ו
ישועות יעקב, ר' יעקב משלם אורנשטיין, לעמברג, תרכ"ג
ישועות מלכו, שו"ת וחיידושים, ר' ישראל יהושע מקוטנא, פיעטרקוב, תרפ"ז

כוכב מיעקב, שו"ת, ר' יעקב וידנפלד, בליגוריא תרצ"ג
 כלאי זרעים והרכבה, פרופ' יהודה פליקס, תל אביב, תשכ"ז
 כל בו עם הגהות וביאורים, הערות ר' דוד אברהם, ירושלים, תש"ן
 כנפי נשרים, ר' אברהם נשר (אדלר), ירושלים, תשל"א
 כסא דהרסנא על שו"ת בשמים ראש, ר' שאול בן צבי הירש, ברלין תקנ"ג
 כפתור ופרח, רבי אשתורי הפרחי, מהדורת המכון לחקר החקלאות על פי התורה,
 ירושלים, תשנ"ד
 כרם הארץ, ר' יוסף צבי הלוי, ירושלים, תשי"ג
 כרם ציון, קבצים, ירושלים, תרצ"ה-תשי"ג
 כרם רידב"ז, ר' יעקב דוד וילובסקי, ירושלים, תשנ"ה
 כתבי הגר"ח, ר' חיים הלוי סולובייצ'יק
 כתר המלך, ר' כתריאל אהרון, ורשה, תרנ"ו
 כתר תורה, ר מאיר מברדיטשוב, מתוך פרוייקט השו"ת
 לב יהודה, ר' יהודה לייב צירלסון, קישיניב, תרצ"ו
 לבוש, ר' מרדכי יפה, ירושלים, תש"ס
 לחם יהודה, ר' יהודה עייאש, ליוורנו, תק"ה
 לחם משנה, ר' משה ליפשיץ, ברוקלין, תשס"ב
 מהר"א פולדא, ר' אליהו מפולדא, מהדורת מכון מוצל מאש, בני ברק, תשמ"ט
 מהר"ח או"ז, שו"ת, ירושלים, תשס"ב מתוך פרוייקט השו"ת
 מהר"י בי רב, שו"ת, ירושלים, תשי"ז
 מהריט"ץ החדשות, שו"ת, ר' יום טוב בן משה צהלון, פרוייקט השו"ת
 מהר"ם חלאווה, שו"ת, רבי משה חלאווה, ירושלים, תשמ"ז
 מהרשד"ם, שו"ת, ר' שמואל בן משה די מדינה, פרוייקט השו"ת
 מהרש"ם, שו"ת, ר' שלום מרדכי הכהן שבדרון, מתוך פרוייקט השו"ת
 מחזה אברהם, שו"ת, ר' אברהם מנחם הלוי שטיינברג, ניו-יורק, תשל"ב
 מחנה אפרים, ר' אפרים נבון, ורשה, תרל"ח
 מחנה חיים, שו"ת, ר' חיים סופר, ברטיסלבה, תרכ"ב
 מטה יחיאל, ר' אליעזר שלזינגר, מהדורה חדשה, בני ברק, תש"ס
 מילי דמרדכי, ר' מרדכי יהודה לייב זק"ש, ירושלים, תשנ"ד
 מכתב סופר, שו"ת, ר' שמעון סופר, ירושלים, תשט"ו
 מכתם, רבי דוד ב"ר לוי מנרבונה, לבוב תרס"ד
 מלאכת שלמה, ר' שלמה העדני, משניות מהדורת זכר חנוך, ירושלים, תשנ"ט
 מלבושי ישע, ר' יעקב ישעי' בלויא, ירושלים, תשנ"א
 מנחת ביכורים (על התוספתא), ש"ס וילנא

חוקות הארץ

מנחת חינוך, ר' יוסף באבד, מכון ירושלים, ירושלים, תשמ"ח
מנחת יצחק, שו"ת, ר' יצחק יעקב וייס, פרויקט השו"ת
מנחת שלמה, ר' שלמה זלמן אויערבאך, ירושלים, החל מתשמ"ז
מעדני ארץ, כלאים, ר' שלמה זלמן אויערבאך, ירושלים, תשס"ג
מעני יהושע, ביאור לגר"א, ר' יהושע העליר, משניות מהדורת זכר חנוך, ירושלים,
תשנ"ט
מעשה רקח, ר' מסעוד חי רקח, ליורנו, תרכ"ג
מקדש דוד, ר' דוד הכהן רפפורט, ירושלים, תשמ"ו
מרומי שדה, ר' נפתלי צבי יהודה ברלין, ירושלים, תשי"ד-תשי"ט
מרכבת המשנה, ר' שלמה מחעלמא, מהדורת פלדהיים ירושלים, תש"ס
משאת משה, ר' משה חברוני, ירושלים, תשמ"ג
משמרות כהונה, ר' אברהם יצחקי, ליורנו, תרכ"ב
משנה זרעים, מהדורת מכון התלמוד הישראלי, ירושלים, תשל"ב
משנה ראשונה, ר' אפרים יצחק, משניות מהדורת זכר חנוך, ירושלים, תשנ"ט
משנת נחמיה, ר' נחמיה רוזנסקי, ירושלים, תשכ"ט
משנת ר' אהרן, ר' אהרן קטלר, לייקוואוד-ירושלים, תשס"ב
משפט כהן, ר' אברהם יצחק הכהן קוק, ירושלים, תשמ"ה
משרת משה, ר' יצחק עטייה, ליורנו תקפ"א
נחמד למראה, ר' ניסים אברהם אשכנזי, סלונקי, תקצ"ב
סמ"ג, רבי משה מקוצי, מהדורת פרבר, תשנ"א
ספר הזכרונות, ר' שמואל אבוהב, מונקאטש, תרס"ה
ספר הישר, רבי יעקב תם, ברלין, תרנ"ח
ספר הנייר, מהדו' ג' אפפעל, מכון ירושלים, תשנ"ד
ספר השדה, ר' מאיר סירוביץ, ירושלים, תש"ס
ספר התרומות, רבי שמואל בן יצחק, מהדורה חדשה, ירושלים, תשמ"ח
ספר ניר, ר' מאיר מארים, מהדורת מכון מוצל מאש בני ברק, תשמ"ט
ספרי דבי רב, ר' דוד פארדו, מכון לב שמח, ירושלים, תש"נ
עונג יו"ט, שו"ת, ר' רפאל יום טוב ליפמן היילפרין, פרויקט השו"ת
עינים למשפט, ר' יצחק אריאלי, ירושלים, תשמ"ט
עמק הנצי"ב, על ספרי, ר' נפתלי צבי יהודה ברלין, ירושלים, תשי"ט
עץ החיים, ר' יעקב חאגיז, ורשה, תרכ"ג
עץ חיים, רבי יעקב חזן מלונדריץ, ירושלים תשכ"ב
ערוך, רבי נתן בר יחיאל, בני ברק, תשנ"ב
ערוך השלחן, ר' יחיאל מיכל אפשטיין, ירושלים, תשמ"ו

ערוך לנר, ר' יעקב יוקב עטלינגר, פרוייקט השו"ת
 ערך לחם, ר' יעקב קאסטרו, קושטא, תע"ח
 פאת השדה, ר' אברהם גרנדש, בני ברק, תשמ"ו
 פני משה, מראה הפנים, ר' משה מרגליות, מהדורת מכון מוצל מאש בני ברק,
 תשמ"ט
 פנים מאירות, שו"ת, ר' מאיר אייזנשטאט (מהר"ם א"ש), פרוייקט השו"ת
 פסקי ריא"ז, רבי ישעיה דיטראני אחרון, מהדורת מכון התלמוד הישראלי, ירושלים
 פסקי רי"ד, רבי ישעיה דיטראני, מהדורת מכון התלמוד הישראלי, ירושלים
 פרח שושן, שו"ת, ר' ישועה שבאבו ידיע זיין, ירושלים, תשנ"ד
 פרי הארץ, שו"ת, ר' אלעזר הכהן כהנוב, ניו יורק תשי"ט
 פרי חדש, ר' חזקיה די סילוה, ירושלים, תשנ"ה
 פרי יצחק, שו"ת, ר' יצחק בלאזר, וילנה תרמ"א
 פרי תאר, ר' חיים בן עטר, ירושלים, תשנ"ה
 ציץ אליעזר, שו"ת, ר' אליעזר יהודה וולדינברג, ירושלים, החל מתש"ה
 צל"ח (ציון לנפש חיה), ר' יחזקאל לנדא, מכון ירושלים, פרוייקט השו"ת
 צפנת פענח, ר' יוסף ראזין, פיעטרקוב, תרס"ה
 צרור החיים, ר' שמואל שמעלקא קליין, ירושלים, תשמ"ד
 קב ונקי, נדפס במשניות עץ החיים, ורשה, תרכ"ג
 קהלת יעקב, ר' ישראל יעקב אלגאזי, לעמבערג, תרנ"ט
 קול אליהו, שו"ת, ר' אליהו ישראל, פרוייקט השו"ת
 קול הרמ"ז, ר' משה זכותא, בטחה, תשנ"ט
 קול מבשר, שו"ת, ר' משולם ראטה, ירושלים, תשט"ו
 קצות החושן, ר' אריה לייב הכהן, נדפס על השו"ע
 קצות השלחן, ר' אברהם חיים נאה, ירושלים, תרפ"ו-תשי"ד
 קרית ספר, ר' משה מטארני, ורשה, תרס"ב
 קרן אורה, ר' יצחק מינקובסקי, פרוייקט השו"ת
 ראב"ד על תורת כהנים, ירושלים, תשט"ו
 ראב"ן, רבי אליעזר בן נתן, שמלוי, תרפ"ו
 ראבי"ה, רבי אליעזר בר יואל הלוי, בני ברק, תש"ס
 רא"ש, פירוש המשנה, מהדורת מכון מוצל מאש, בני ברק, תשמ"ט
 רא"ש, הלכות כלאים, ש"ס וילנא, סוף מנחות
 רב נתן אב הישיבה, הוצאת אל המקורות, ירושלים, תשט"ו
 רבי עקיבא איגר, שו"ת, בני ברק, תשמ"ו
 רבינו הלל על ספרא וספרי, ירושלים, תשנ"ב

חוקות הארץ

רבינו אברהם מן ההר, רבי אברהם בן יצחק, ניו יורק, תשמ"ו
רבינו ירוחם, ונציה, שי"ג
ריב"ש, רבי יצחק בר ששת, ירושלים, תש"ך
ריבמ"ץ, רבי יצחק בן מלכי צדק, מהדורת מכון התלמוד הישראלי, תשל"ה
רידב"ז, ר' יעקב דוד, מהדורת מכון מוצל מאש בני ברק, תשמ"ט
רי"ט וייל, שו"ת, ר' ידידיה טיאה וויל, ירושלים, תשמ"ג
רלב"ג עה"ת, רבי לוי בן גרשום, פרוייקט השו"ת
רמב"ן עה"ת, רבי משה בן נחמן, פרוייקט השו"ת
ר"ש על זרעים, רבי שמשון משאנץ, מהדורת מכון מוצל מאש בני ברק, תשמ"ט
רש"ס, ר' שלמה סירילאו, מהדורת מכון מוצל מאש, בני ברק, תשמ"ט
שאגת אריה, שו"ת, ר' אריה לייב גינצבורג, וילנה, תרל"ד
שאלת דוד, שו"ת ר' דוד פרידמן, פיעטרקוב, תרע"ג
שאלת יעב"ץ, שו"ת, ר' יעקב בן צבי עמדון, למברג, תרמ"ד
שבולי הלקט, רבי צדקיה ב"ר אברהם הרופא, מהדורה חדשה, ירושלים, תשמ"ח
שבות יעקב, ר' יעקב בן יוסף רישר, לבוב, תרכ"א
שבט הלוי, שו"ת, ר' שמואל הלוי וזנר, בני ברק, החל מתש"ל
שבת הארץ, ר' אברהם יצחק הכהן קוק, מהדורה חדשה, כפר דרום, תשנ"ג
שואל ומשיב, שו"ת, ר' יוסף שאול נתנזון, לבוב, תרכ"ה-תר"נ
שושנים לדוד, ר' דוד פדרו, וינציה, תקי"ב
שו"ת הרשב"א, רבי שלמה בן אדרת, פרוייקט השו"ת
שו"ת ראב"י אב"ד, רבי אברהם ב"ר יצחק אב בית דין, ירושלים, תשכ"ב
שלום ירושלים, הרב נחום טרייביש, הוצאת מכון ירושלים, ירושלים תשמ"מ
שמחת תורה, ר' שמחה שטטנר, ירושלים, תשנ"ח
שנות אליהו, ר' אליהו מולינא, 1. מהדורת מכון מוצל מאש בני ברק, תשמ"ט;
2. מהדורת לרנר, תשנ"ח
שער המלך, ר' יצחק נונים, ירושלים, תשל"ה
שערי יושר, ר' שמעון יהודה שקופ, ביאליסטוק, תרצ"ה
שערי תשובה, רבי יונה מגירונדי, פרוייקט השו"ת
שרידי אש, שו"ת, ר' יחיאל יעקב וינברג מהדורה חדשה, ירושלים, תשנ"ט
תבונה, תולדות יצחק, ר' יצחק אייזיק קראסילשציקאו, מהדורת מכון מוצל מאש
בני ברק, תשמ"ט
תוספות אנשי שם, משניות מהדורת זכר חנוך, ירושלים, תשנ"ט
תוספתא כפשוטה, ר' שאול ליברמן, ניו יורק, תשט"ו
תועפות ראם, על היראים, ר' אברהם אבא שיף, וילנא, תרנ"א

תורת ארץ ישראל, קובץ, שנה יח, ירושלים, תש"ז
תורת הארץ, ר' משה קלירס, ירושלים, תרפ"ח-תרצ"ד
תורת האדם לרמב"ן, פרוייקט השו"ת
תורת זרעים, ר' אריה פומרנצ'יק, בני ברק, ת"ש
תמים דעים, תשובות, רבי אברהם בן דוד, ווארשא תרנ"ז
תלמיד הרשב"א, מהדורת יונגרמן, זכרון יעקב, תשמ"ח
תפארת יעקב, ר' יעקב צבי שפירא, משניות מהדורת זכר חנוך, ירושלים, תשנ"ט
תפארת ירושלים על המשנה, ר' משה יהודה לייב מקוטנא, ווארשא, תרכ"א
תפארת ישראל, ר' ישראל ליפשיץ, משניות מהדורת זכר חנוך, ירושלים, תשנ"ט
תרומת הדשן, רבי ישראל בן פתחיה אסרליין, בני ברק, תשל"א
תרומת הכרי, ר' אריה לייב הכהן, בני ברק, תשמ"ו